

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

Universitat Autònoma de Barcelona

Tesi Doctoral

**LA LLEI DE LA PLUSVÀLUA URBANITZADORA I LA URBANITZACIÓ
MARGINAL A SANT ANDREU DE PALOMAR, BARCELONA**

Autor:

Andreu Marfull Pujadas

Directora:

Maria Antonia Casellas Puigdemasa

Programa de Doctorat en Geografia

Departament en Geografia

Universitat Autònoma de Barcelona

Febrer 2017

i. Resum / Resumen / Abstract

Resum

L'objectiu d'aquesta tesi és avançar en la comprensió de les característiques del procés urbanístic del barri de Sant Andreu de Palomar, a la ciutat de Barcelona. La investigació explora tant les causes com les conseqüències del procés de planificació. Com a hipòtesi de recerca es planteja que la marginació urbanística de Sant Andreu és conseqüència dels desequilibris propis del règim capitalista, als quals l'urbanisme hi està supeditat. Per a la seva exploració s'utilitza una adaptació del mètode hipoteticodeductiu de Karl Popper, que permet l'anàlisi de problemes particulars contrastant teories des d'una perspectiva crítica. Prenent de referència la llei general de l'acumulació capitalista de Karl Marx, la tesi argumenta que les deficiències de la urbanització a Sant Andreu són un resultat inherent dels desequilibris implícits del règim capitalista, en consonància amb la crítica a l'economia política de l'urbanisme. L'anàlisi empírica es desenvolupa en tres estadis complementaris, dirigits a: 1) l'aprofundiment en la comprensió del problema, 2) l'estudi de les causes i 3) l'anàlisi de les seves conseqüències a Sant Andreu. El resultat de la recerca determina que els resultats de la urbanització estan condicionats per tres factors connectats entre si: 1) la institucionalització d'una competència desigual per exercir el dret a l'espai, on s'hi reflecteix el govern tàcit de les desigualtats; 2) la normalització del valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora, on s'hi reflecteix la gestió tàcita de les desigualtats; i 3) la legitimació de la plusvàlua urbanística privativa, com a eina necessària per a l'estímul de l'acumulació del capital. Es conclou que l'urbanisme facilita l'acumulació de plusvàlues privatives per donar continuïtat al capitalisme, ocasionant una metròpoli en constant expansió, inestable i desigual, al marge d'una planificació global que orienti i racionalitzi l'activitat urbanística. Això s'estableix com una norma general de la planificació de l'espai que la tesi conceptualitza com la «llei de la plusvàlua urbanitzadora», que s'identifica com a variant de la llei general que descriu Marx. La seva implementació s'evidencia a les característiques de la urbanització marginal de Sant Andreu, que ahora forma part d'un problema més ampli vinculat als diferents processos de desposseïció del capital, a la sobreacumulació desigual de la riquesa i a la sobreexplotació dels recursos i les persones.

Paraules clau: urbanisme, desenvolupament desigual, geografia crítica.

Resumen

El objetivo de esta tesis es avanzar en la comprensión de las características del proceso urbanístico del barrio de Sant Andreu de Palomar, en la ciudad de Barcelona. La investigación explora tanto las causas como las consecuencias del proceso de planificación. Como hipótesis de investigación se plantea que la marginación urbanística de Sant Andreu es consecuencia de los desequilibrios propios del régimen capitalista, en los que el urbanismo está supeditado a ellos. Para su exploración se utiliza una adaptación del método hipotético-deductivo de Karl Popper, que permite el análisis de problemas particulares contrastando teorías desde una perspectiva crítica. Tomando de referencia la ley general de la acumulación capitalista de Karl Marx, la tesis argumenta que las deficiencias de la urbanización en Sant Andreu son un resultado inherente de los desequilibrios implícitos del régimen capitalista, en consonancia con la crítica a la economía política del urbanismo. El análisis empírico se desarrolla en tres estadios complementarios, dirigidos a: 1) la profundización en la comprensión del problema, 2) el estudio de las causas y 3) el análisis de sus consecuencias en Sant Andreu. El resultado de la investigación determina que los resultados de la urbanización están condicionados por tres factores interconectados: 1) la institucionalización de una competencia desigual para ejercer el derecho al espacio, donde se refleja el gobierno tácito de las desigualdades; 2) la normalización del valor añadido privativo como idea urbanizadora, donde se refleja la gestión tácita de las desigualdades; y 3) la legitimación de la plusvalía urbanística privativa, como herramienta necesaria para el estímulo de la acumulación del capital. Se concluye que el urbanismo facilita la acumulación de plusvalías privativas para dar continuidad al capitalismo, ocasionando una metrópoli en constante expansión, inestable y desigual, al margen de una planificación global que oriente y racionalice la actividad urbanística. Esto se establece como una norma general de la planificación del espacio que la tesis conceptualiza como la "ley de la plusvalía urbanizadora», que se identifica como variante de la ley general que describe Marx. Su implementación se evidencia en las características de la urbanización marginal de Sant Andreu, que a su vez forma parte de un problema más amplio vinculado a los diferentes

procesos de desposesión del capital, a la sobreacumulación desigual de la riqueza y a la sobreexplotación de los recursos y las personas.

Palabras clave: urbanismo, desarrollo desigual, geografía crítica.

Abstract

The aim of this thesis is to enhance our understanding of the urban planning decisions taken for the urbanization of the Sant Andreu de Palomar neighborhood of Barcelona. The research looks at both the context for the planning process and the negative consequences that this has had on the neighborhood. The research hypothesis assess that planning inequalities of Sant Andreu are the result of capitalist system imbalances, in which urban planning operates. The thesis adapts Karl Popper hypothetic-deductive model, which allows the analysis of specific problems critically contrasting theories. Following Marx's general law of capitalist accumulation, the thesis argues that deficiencies in Sant Andreu's urban planning are an inherent part of the imbalances implicit in the capitalist system, within the political economy critic to urban planning. The empirical analysis develops through three complementary stages, aimed at: 1) deepening our understanding of the problem, 2) exploring the causes and 3) analyzing its consequences in Sant Andreu. The research identifies that planning outcomes are conditioned by three interconnected factors: 1) institutionalized unequal competition to exercise the right to the space, which also reflects existing urban inequalities; 2) urban planning practice that accepts the privatization of urban land surplus and is aimed at managing, rather than eliminating inequality; and 3) the legitimacy of the private appropriation of the urban land surplus as a necessary tool for stimulating capital accumulation. I conclude that urban planning facilitates the accumulation of private gains to facilitate capitalism endurance, causing a widespread, unstable and unequal urbanization process, removed from a comprehensive planning practice that could guide and streamline planning activities. This is identified as a general rule of urban planning that the thesis conceptualizes as «the capital gain law of urban land development», and is identified as a variant of the Marx's general law. The implementation of this law is evident in the deficiencies of San Andreu's urban planning process, which I argue is

part of a wider problem linked to processes of dispossession of capital, unequal accumulation of wealth and overexploitation of resources and people.

Keywords: urban planning, uneven development, critical geography.

ii. Agraïments

Aquesta tesi forma part d'un camí traçat amb diverses persones, a través dels llibres, converses o intercanvis d'opinions. L'agraïment és múltiple. En general, l'agraïment és per l'aprenentatge rebut, resultat d'una experiència compartida que aquí es posa en valor. En un sentit ampli, es trasllada a totes aquelles persones que han compartit el temps, el compromís i els esforços per transmetre idees, per donar consells i/o per escoltar.

Respecte l'àmbit acadèmic, dono les gràcies a l'Antònia Casellas per haver-me acompanyat en aquesta recerca, per l'atenció i l'exigència transmeses, pels seus suggeriments i, sobretot, per la confiança rebuda en tot moment. L'agraïment és extensible al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, per l'acceptació del projecte de recerca.

De forma especial, dono les gràcies a la Carlota i als nostres fills, el Damià, l'Àgata i la Lluïsa, per la generositat i la paciència rebudes.

iii.	Índex / Taula de continguts	
i.	Resum / Resumen / Abstract	I
ii.	Agraïments	V
iii.	Índex / Taula de continguts	VI
iv.	Llistat de figures	X
v.	Llistat de taules	XIII
vi.	Acrònims	XIV
vii.	Apèndix	XIX
1.	Introducció	1
1.1	El problema de la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar, Barcelona	1
1.2	La qüestió urbanística	2
1.3	La crítica urbanística	3
1.4	La idea de la investigació	4
1.5	Estructura general de la tesi	6
2.	Metodologia	8
2.1	L'objecte d'estudi i el plantejament del problema: la pregunta estructural d'investigació	9
2.1.1	La supeditació de l'urbanisme a la llei general de l'acumulació capitalista de Karl Marx, com a objecte d'estudi teòric	10
2.1.2	La urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar, com a objecte d'estudi concret	11
2.2	El mètode hipoteticodeductiu, de Karl Popper	12
2.3	L'objectiu principal i la hipòtesi de partida (H1)	17
2.4	Els objectius específics i les hipòtesis derivades (H2, H3 i H4)	18
2.5	El treball de recerca. Disseny tècnic de la investigació	20
2.6	Els antecedents del treball de recerca	29
3.	Crítica a l'economia política de l'urbanisme	32
3.1	Crítica a la qüestió urbanística	32
3.1.1	LRT 2. La crítica a l'espai creat (I). Debat teòric	33

3.1.2	LRT 1. La crítica a l'espai creat (II). El cas de Barcelona i Sant Andreu	42
3.1.3	LRT 3. La qüestió del coneixement: la geografia crítica en perspectiva	50
3.1.4	LRT 4. Les arrels de la qüestió del progrés econòmic i social.....	56
3.2	Crítica a la solució espacial de l'economia política, segons Marx i Harvey	58
3.2.1	LRT 5. La qüestió de la urbanització global	58
3.2.2	LRT 6. La llei general de l'acumulació capitalista, segons Marx	64
3.2.3	LRT 7. La solució espacial que promou el capitalisme, segons Harvey.....	86
3.2.4	LRT 8. Resposta teòrica als desequilibris ocasionats pel règim econòmic capitalista.....	96
3.3	Síntesi de les aportacions de Marx i Harvey a la comprensió de la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme: acumulació, inestabilitat i desigualtat sistèmiques.....	101
3.4	Valoració provisional. Es critica l'espai creat i es qüestiona l'economia política, però no a l'urbanisme.....	106
4.	El problema. La competència desigual per exercir el dret a l'espai a Sant Andreu de Palomar	108
4.1	La legitimació de l'ocupació de l'espai al servei de la competència	108
4.2	Hipòtesi derivada H2: L'urbanisme es supedita a la pressió que exerceix la competència desigual per exercir el dret a l'espai.....	110
4.3	Aproximació a la competència desigual pel dret a l'espai	110
4.3.1	LRE 1. Una lectura sociocultural. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai a Sant Andreu de Palomar.....	117
4.3.2	LRE 2. Una lectura tècnica. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai com a qüestió urbanística	155
4.3.3	LRE 3. Una lectura complementària, des de diferents àmbits. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai com a qüestió econòmica.....	173
4.4	Valoració provisional. La urbanització marginal i la competència desigual formen part del mateix problema, que és estructural al règim capitalista	182
4.5	Orientació de la recerca dels capítols 5 i 6	184
5.	La causa. El valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora del capital acumulat.....	185

5.1	La institucionalització de la competència desigual com a solució legal a la reproducció del règim econòmic capitalista.....	185
5.2	Hipòtesi derivada H3: L'urbanisme forma part del procés històric de legitimació del valor afegit privatiu que condueix al règim econòmic capitalista	186
5.3	Aproximació al valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora legitimada, resultat d'un procés històric	187
5.3.1	LRE 4. El valor afegit privatiu. Objecte d'anàlisi: el valor afegit privatiu a les ciutats modernes	192
5.3.2	LRE 5. La idea urbanitzadora. Objecte d'anàlisi: la legitimació de la idea urbanitzadora. Una lectura segons Kant, Marx i Cerdà	199
5.3.3	LRE 6. El mercat mundial. Objecte d'anàlisi: la institucionalització del mercat mundial i la seva incidència en el procés d'urbanització a escala global.....	218
5.3.4	LRE 7. L'acumulació inicial. Objecte d'anàlisi: el procés de dissolució de la propietat col·lectiva que condueix a l'acumulació originària que promou el capitalisme i la idea urbanitzadora	242
5.4	Valoració provisional. L'urbanisme participa de la implementació del valor afegit privatiu que genera el mercat mundial	266
6.	Les conseqüències. La plusvàlua urbanística privativa com a estímul de la praxis urbanitzadora a Sant Andreu de Palomar	268
6.1	La representació de la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del règim econòmic capitalista	268
6.2	Hipòtesi derivada H4: L'urbanisme promou la urbanització marginal, la inestabilitat urbana i la producció de l'espai amb l'aplicació del dret a la plusvàlua urbanística privativa.....	271
6.3	Aproximació a la plusvàlua urbanística privativa com a legitimació de la urbanització marginal, a Sant Andreu de Palomar	271
6.3.1	LRE 8. Marc legal urbanístic. Objecte d'anàlisi: la plusvàlua urbanística privativa com a eina legitimadora de l'espai urbanitzat	276
6.3.1.1	La funció pública i econòmica de l'urbanisme orientada al creixement.....	278
6.3.1.2	El procés de valoració del capital a través de la classificació del sòl.....	283
6.3.1.3	El valor del sòl com a reflex de la fórmula general del capital D-M-D' que descriu Marx	293

6.3.2	LRE 9. Valoració urbanística. Objecte d'anàlisi: la negociació urbanística com a espai de pressió que promou la inestabilitat urbana	297
6.3.2.1	Síntesi de la institucionalització dels poders públics amb incidència urbanística a Barcelona.....	298
6.3.2.2	Síntesi de la delegació de poders en la praxis urbanística de Barcelona fins a la planificació estratègica de la ciutat	306
6.3.3	LRE 10. Planificació urbanística. Objecte d'anàlisi: la planificació de la urbanització marginal de l'espai a Sant Andreu de Palomar	317
6.3.3.1	L'ocupació de l'espai per raons d'oportunitat a Sant Andreu de Palomar, ss. XIX-XXI	319
6.3.3.2	La supeditació del patrimoni andreuenc a la producció de la plusvàlua del capital, dins l'àmbit metropolità de Barcelona, ss. XIX-XXI.....	343
6.4	Valoració provisional. La urbanització marginal és conseqüència de la fórmula general del capital D-M-D', que té el seu equivalent en el dret a la plusvàlua urbanística privativa.....	352
7.	Resultats i conclusions	355
7.1	Contrastació de la hipòtesi de partida H1.....	355
7.2	Valoració de la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del règim econòmic capitalista	357
7.2.1	La urbanització marginal de Sant Andreu de Palomar.....	358
7.2.2	Conceptes principals i la llei de la plusvàlua urbanitzadora	359
7.2.3	Efectes de les conclusions en el camp de l'urbanisme	361
7.2.4	Un canvi de paradigma econòmic	363
7.3	Revisió crítica del mètode i futures línies de treball.....	365
	Bibliografia citada	368
	Apèndix	413

iv. Llistat de figures

Figura 1.	Esquema bàsic de l'estructura de la tesi, d'acord amb el mètode hipoteticodeductiu de Karl Popper.....	13
Figura 2.	Pla del cos d'enginyers del pla de Barcelona (1853).....	119
Figura 3.	Pla d'eixample d'Ildefons Cerdà (1859)	120
Figura 4.	Pla de Garriga i Roca (1858-1861)	120
Figura 5.	Detall del Pla Cerdà a Sant Andreu de Palomar (1859).....	121
Figura 6.	Pla d'urbanització del passeig de Santa Eulàlia (1884).....	122
Figura 7.	Pla d'urbanització del passeig de Guardiola i Feliu (1889).....	122
Figura 8.	Plànol del municipi de Sant Andreu de Palomar (1889).....	123
Figura 9.	Plànol informatiu de la indústria al nucli urbà de Sant Andreu de Palomar (1890).....	125
Figura 10.	El carrer major de Sant Andreu a l'inici del segle XX	126
Figura 11.	Pla Jaussely (1907).....	127
Figura 12.	"Zonning" del Pla Macià (1934)	129
Figura 13.	Pla d'ordenació de Barcelona (1950)	131
Figura 14.	Pla d'ordenació de Barcelona (1953)	131
Figura 15.	Pla Comarcal. Nuclis urbans (1953)	132
Figura 16.	Pla Director de l'Àrea Metropolitana (1966)	133
Figura 17.	Pla General Metropolità de Barcelona (1976)	134
Figura 18.	La Casa Bloc del GATCPAC, a Sant Andreu (dècada de 1930)	138
Figura 19.	Biblioteca infantil del GATCPAC, a Sant Andreu (dècada de 1930).....	139
Figura 20.	Pla Estratègic Metropolità de Barcelona (Horitzó 2025).....	147
Figura 21.	Cartell de l'AVV de Sant Andreu de Palomar, en commemoració dels 40 anys de reivindicacions de l'entitat (1971-2011)	150
Figura 22.	Renda familiar disponible per càpita, distribució per barris (2007-2014)	151
Figura 23.	Atur registrat en persones de 16 a 64 anys, distribució per barris (2014).....	152
Figura 24.	Els nivells de salut als barris de Barcelona (2014)	152
Figura 25.	Valor en venda dels immobles (euros/m ² útil), distribució per districtes (mitjana 1997-2005)	153
Figura 26.	Cost del lloguer/renda familiar de les llars per barris (en %) (mitjana 2014-2015).....	153
Figura 27.	Estructura dels valors de l'habitatge a l'AMB (2004)	154

Figura 28. Esperança de vida dels habitants de Barcelona, per sexes (1837-1848)....	212
Figura 29. Plànol de l'eixample de Philadelphia (1840).....	213
Figura 30. Contrast entre el parc del pla Cerdà (1859) i la urbanització real (2016).....	214
Figura 31. Tapís de la Creació (segles XI-XII).....	246
Figura 32. Plànol general de l'Exposició Universal de Barcelona (1888).....	265
Figura 33. Representació de la triple llei immanent que identifica al règim econòmic capitalista.....	269
Figura 34. Representació de la supeditació de l'urbanisme a les tres lleis immanents del règim econòmic capitalista.....	270
Figura 35. Gràfic dels gratacels construïts a New York City (1890-2010).....	290
Figura 36. Interacció entre l'oferta i la demanda.....	295
Figura 37. Mines d'aigua del pla de Barcelona (segona meitat del segle XIX)	319
Figura 38. Detall de l'eixample de Cerdà de l'any 1859 i l'eixample actualitzat de l'any 1888, a l'alçada de Sant Andreu de Palomar	320
Figura 39. Detall del mur de cobriment de les vies ferroviàries al seu pas per l'avinguda Meridiana (2015).....	321
Figura 40. Detall del cobriment de les vies ferroviàries al seu pas per La Maquinista (2016).....	321
Figura 41. Detall de les vies ferroviàries descobertes a l'extrem sud del Nus de la Trinitat (2016).....	322
Figura 42. Tallers de Ferrocarrils del Norte, de la Fabra y Coats, de la Pegaso i de La Maquinista Terrestre y Marítima (inici segle XX)	324
Figura 43. Les cases barates del Bon Pastor (dècada de 1940).....	325
Figura 44. Pont del riu Besòs (1962).....	326
Figura 45. Barracons escolars fets amb tramvies a Torre Baró (dècada de 1960)	326
Figura 46. La promoció del Turó de la Peira (dècada de 1960).....	327
Figura 47. Urbanització del lateral de l'avinguda Meridiana (dècada de 1960).....	328
Figura 48. Àmbits i sectors objecte de reivindicacions veïnals a Sant Andreu de Palomar (1972-2016)	330
Figura 49. Cartell de l'informe de l'AVV de Sant Andreu de Palomar sobre els terrenys de la PEGASO (1975).....	333
Figura 50. Barracons de l'escola pública La Maquinista (2016).....	334
Figura 51. Avinguda Meridiana al seu pas per la Renfe-Meridiana (2014).....	339
Figura 52. "Pont del Dragó", pas inferior de l'avinguda Meridiana que connecta els districtes de Sant Andreu i Nou Barris pel passeig Valldaura (2014).....	340

Figura 53. Auca "No volem pas carretera, volem la Rambla tal com era" (1985).....	341
Figura 54. Plànol guia dels elements a protegir al nucli de Sant Andreu de Palomar, de l'Antoni Navarro i Cossío (1978).....	344
Figura 55. Fotografies i dibuixos de les masies de Sant Andreu de Palomar	347
Figura 56. Pla de Sant Andreu de Palomar, segles XII-XVIII (1931)	348
Figura 57. Cartell de recollida de signatures "Salvem el casc antic!", de Sant Andreu de Palomar (2009).....	349

v. Llistat de taules

Taula 1.	El disseny teòric.....	8
Taula 2.	Hipòtesis i objectius específics de la tesi.....	18
Taula 3.	Procediment metodològic de la investigació	20
Taula 4.	Disseny tècnic de la investigació. Orientació general	21
Taula 5.	Línies de recerca	22
Taula 6.	Fonts d'informació primària principals	25
Taula 7.	Fonts d'informació primària complementàries	26
Taula 8.	Tècniques d'obtenció de dades per contrastar la hipòtesi derivada H2.....	111
Taula 9.	Tècniques d'obtenció de dades per contrastar la hipòtesi derivada H3.....	187
Taula 10.	Tècniques d'obtenció de dades per contrastar la hipòtesi derivada H4.....	272
Taula 11.	Marges de benefici del promotor, segons l'Ordre ECO 805/2003.....	288

vi. Acrònims

AADIPA. Agrupació d'Arquitectes per a la Defensa i la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic.

ACCR. Associació Catalana de Ciència Regional.

ACHPR (o CADHP). African Commission on Human and Peoples' Rights ("Comissió Africana dels Drets Humans i dels Pobles").

ACIJ. Asociación Civil para la Igualdad y la Justicia (Argentina).

ADIF. Administrador de Infraestructuras Ferroviarias.

AEB. Asociación Española de la Banca Privada.

AEC (o UEA). African Economic Community ("Unió Econòmica Africana").

AHCB. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

AI. Amnistia Internacional.

AIT. Associació Internacional dels Treballadors (o Primera Internacional).

AMB. Àrea Metropolitana de Barcelona.

AMPA. Associació de Mares i Pares d'Alumnes.

APA. American Psychological Association.

APEC. Asia-Pacific Economic Cooperation ("Cooperació Econòmica a Àsia-Pacífic").

APEMB. Associació Pla Estratègic Metropolità de Barcelona.

ARE. Àrea Residencial Estratègica.

AVV. Associació de Veïns i Veïnes.

BID. Banco Interamericano de Desarrollo.

BM. Banc Mundial.

BRICS. Brasil, Rússia, l'Índia, la República Popular de Xina (en anglès "China") i Sud-àfrica.

CCC. Congrés de Cultura Catalana 1975-1977.

CCCB. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

CCEPC. Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana.

CCHNE. Compañía de los Caminos de Hierro del Norte de España.

CCOO. Confederació Sindical de Comissions Obreres.

CDC. Convergència Democràtica de Catalunya.

CEII. Centre d'Estudis Ignasi Iglèsias (Sant Andreu de Palomar, Barcelona).

CEOE. Confederación Española de Organizaciones empresariales.

CEPYME. Confederación Española de la Pequeña y Mediana Empresa.

CIEMEN. Centre Internacional Esparré per a les Minories Ètniques i les Nacions.

CIREM. Centre d'Iniciatives i Recerques Europees a la Mediterrània.

CMB. Corporació Metropolitana de Barcelona.

COAC. Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya.

CONFAVC. Confederació d'Associacions Veïnals de Catalunya.

CPSV. Centre de Política del Sòl i Valoracions.

DL. Decret Llei.

DTH. Danmarks Tekniske Universitet.

EAEC (o UEE). Eurasian Economic Community ("Unió Econòmica Euroasiàtica").

ECO (o OCE). Economic Cooperation Organization ("Organització de Cooperació Econòmica").

EEA (o EEE). European Economic Area ("Espai Econòmic Europeu").

EMMB. Entitat Municipal Metropolitana de Barcelona.

ENASA. Empresa Nacional de Autocamiones, S.A.

ETSAB. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Universitat Politècnica de Catalunya.

ETSAV. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès. Universitat Politècnica de Catalunya.

EUA. Estats Units d'Amèrica.

FAO. Food and Agriculture Organization ("Organización de las Naciones Unidas para la Alimentación y la Agricultura").

FAVB. Federació d'Associacions de Veïns i Veïnes de Barcelona.

IDESCAT. Institut d'Estadística de Catalunya.

IESE. Instituto de Estudios Superiores de la Empresa (IESE Business School).

IHCM. Instituto de Historia y Cultura Militar.

IMF (o FMI). International Monetary Fund ("Fons Monetari Internacional").

INCASÒL. Institut Català del Sòl (Generalitat de Catalunya).

INI. Instituto Nacional de Industria.

IPF. International Federation of Pedestrians ("Federación Internacional de Peatones").

GATCPAC. Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània.

GATT. General Agreement on Tariffs and Trade.

GP. Greenpeace.

HRW. Human Rights Watch.

IBRD. International Bank for Reconstruction and Development.

IEC. Institut d'Estudis Catalans.

IMHB. Institut Municipal d'Història de Barcelona.

INTRA. Ingeniería de Tráfico, S.L.

IPCE. Inventari del Patrimoni Cultural Europeu.

IRPF. Impost sobre la Renda de les Persones Físiques.

ITC (o CCI). International Trade Center ("Centre de Comerç Internacional").

LAB. League of Arab States ("Lliga dels Estats Àrabs").

LRA. Línia de recerca analítica.

LUB. Laboratori d'Urbanisme de Barcelona, de l'ETSAB (UPC).

MACBA. Museu d'Art Contemporani de Barcelona.

MERCOSUR. Mercado Común del Sur.

MLA. Modern Language Association.

MLO. Manua Loa Observatory.

MZA. Compañía de Ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y Alicante.

NAFTA (o TLC). North American Free Trade Agreement ("Tractat del Lliure Comerç a Amèrica del Nord").

NATO (o OTAN). North Atlantic Treaty Organization ("Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord").

NIC. Newly Industrialized Country.

NOAA's. National Oceanic and Atmospheric Administration.

OACU. Observatori d'Antropologia del conflicte Urbà.

OECD (o OCDE). Organisation for Economic Co-operation and Development ("Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic").

OHCHR (o OACDH). Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights ("Oficina de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides pels Drets Humans").

OPEP. Organització de Països Exportadors de Petrolí.

OXFAM Intermón. Oxford Committee for Famine Relief ("Comitè d'Oxford per a l'Alleujament de la Fam").

PAT. Prevenció d'Accidents de Trànsit.

PIB. Producte Interior Brut.

PIME. Petita i mitjana empresa.

PGM'76. Pla General Metropolità de Barcelona, de 1976.

POUM. Pla d'Ordenació Urbanística Municipal.

PP. Partido Popular.

PSC. Partit Socialista de Catalunya.

PSOE. Partido Socialista Obrero Español.

PTP. Promoció del Transport Públic.

RDL. Reial Decret Legislatiu.

RENFE. Red Nacional de los Ferrocarriles Españoles.

RPUC. Registre de planejament urbanístic de Catalunya.

SCOT. Societat Catalana d'Ordenació del Territori.

SAREB. Sociedad de Gestión de Activos Procedentes de la Reestructuración Bancaria.

SEAT. Sociedad Española de Automóviles de Turismo.

SEPI. Sociedad Estatal de Participaciones Industriales.

TAFTA. Transatlantic Free Trade Area. També conegut com a TTIP - Transatlantic Trade and Investment Partnership.

TI. Transparency Internacional.

TISA. Trade in Services Agreement.

TTP. Trans-Pacific Partnership. També conegut com a Aliança Transpacífica o Associació Transpacífica.

TTIP (o ATCI). Transatlantic Trade and Investment Partnership ("Associació Transatlàntica pel Comerç i la Inversió"). També conegut com a TAFTA - Transatlantic Free Trade Area.

UAB. Universitat Autònoma de Barcelona.

UANL. Universidad Autónoma de Nuevo León (Monterrey, México).

UB. Universitat de Barcelona.

UdL. Universitat de Lleida.

UEM. Unió Econòmica Europea o Unió Econòmica i Monetària de la Unió Europea.

UGT. Sindicat Unió General de Treballadors.

UN (o ONU). United Nations ("Organització de les Nacions Unides").

UNAM. Universidad Nacional Autónoma de México.

UNCTAD. United Nations Conference on Trade and Development.

UNFCCC (o CMNNUCC). United Nations Framework Convention on Climate Change ("Convenció Marco de las Naciones Unidas sobre el Cambio Climático").

UNICEF. United Nations International Children's Emergency Fund ("Fons Internacional d'Emergència de les Nacions Unides").

UOC. Universitat Oberta de Catalunya.

URSS. Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques.

URV. Universitat Rovira i Virgili.

UPC. Universitat Politècnica de Catalunya.

WB (o BM). World Bank ("Banc Mundial").

WIPO (o OMPI). World Intellectual Property Organization ("Organització Mundial de la Propietat Intel·lectual").

WTO (o OMC). World Trade Organization ("Organització Mundial del Comerç").

WWF. World Wildlife Fund for Nature (també conegut com a World Wildlife Fund).

vii. Apèndix

Apèndix 1. Extracte curricular	414
Apèndix 2. Síntesi del treball de recerca realitzat a la tesina de màster que precedeix als estudis de doctorat, d'interès en aquesta tesi	424
Apèndix 3. Detall de l'observació no participant	428
Apèndix 4. Article "Objectiu proposat: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l'ordre global que l'altera i el condiona"	433
Apèndix 5. Article "Àvila i Pedralbes, segles XV-XVI, units per la naturalesa reial de dos monestirs femenins"	439
Apèndix 6. Article "Barcelona és una ciutat desigual"	454
Apèndix 7. Article "La geografía cambiante del capitalismo en Barcelona. Una lectura según Harvey"	458
Apèndix 8. Article "Mn. Clapés urbanista. L'aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina"	477
Apèndix 9. Article "No a l'especulació, sí a noves idees"	491
Apèndix 10. Cartell "Sí o No"	493
Apèndix 11. Entrevista estructurada relativa a la supeditació de l'urbanisme a la lògica de l'obtenció de plusvàlues	494

Téngalo pues muy en cuenta el gobierno y la administración, no lo pierdan de vista los hombres de arte y de ciencia que sean llamados á [sic] asesorarle y que triunfe de una vez la causa de la humanidad sobre la del monopolio que bajo cualquier concepto trate de explotarla [sic].

Ildefons Cerdà, 1859

1. Introducció

1.1 El problema de la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar, Barcelona

Aquest text parteix de l'observació d'un problema: la desigualtat urbana a la ciutat de Barcelona que, en el cas de Sant Andreu de Palomar, es caracteritza per ser un territori devaluat, espacial i socialment, on s'hi manifesta una urbanització marginal.

Els tècnics urbanistes, ja siguin provinents del camp de l'arquitectura, la geografia, la biologia, la sociologia, l'economia, el dret, etc., planifiquen la transformació de l'espai amb la vocació d'intervenir de forma creativa i racional, donades unes premisses determinades. Tanmateix, el camp d'anàlisi professional dels urbanistes es troba acotat per l'estament polític, que és qui en definitiva dirigeix el procés de valoració urbanística i territorial fins a l'aprovació definitiva dels plans i projectes que l'ordenen. En general, es valoren el compliment de l'interès general que en justifica l'execució i la capacitat efectiva dels recursos econòmics i materials. Però el capital inversor que promou el procés de transformació urbana i territorial que aixeca, ordena i tendeix a reordenar l'espai intervingut, no crea una ciutat homogènia. Crea una ciutat desigual, on una part es projecta i es promou a l'exterior i una altra es desatén i en queda al marge.

Les entitats socials i culturals de Sant Andreu de Palomar conviuen amb aquesta problemàtica i se'n fan ressò. Dècades de reivindicacions, orientades a la preservació del patrimoni històric i a la demanda d'equipaments, espais lliures i habitatges accessibles, permeten la seva anàlisi. En conjunt, aquestes reivindicacions representen a les lluites socials pel control de la ciutat, mentre emergeix la consciència d'una problemàtica global.

1.2 La qüestió urbanística

En un sistema democràtic es presenta el planejament urbanístic com una eina fonamental per decidir i fer ciutat.

El planejament és l'instrument que ens permet decidir i realitzar la ciutat que volem crear. És l'expressió de la voluntat de racionalitzar la construcció urbanitzadora i la distribució dels usos sobre el territori, en contraposició a les tendències espontànies que es deriven dels fenòmens urbans, les cadenes de transformació i les resistències als canvis. Així fenòmens i planificació coexisteixen en harmonia, tensió i conflicte, i és des d'aquesta relació dialèctica com s'entenen les metamorfosis territorials. (Àrea Metropolitana de Barcelona, 2012, p. 125)

En aquesta cita es fa referència a la transformació de la regió de Barcelona durant la segona meitat del segle XX i es ressalten dos aspectes. Per un costat, la capacitat del planejament per redreçar els desordres territorials induïts pels fenòmens econòmics i socioculturals i, per l'altre, la capacitat de racionalitzar l'espai creat i aportar millores per al foment de la qualitat urbana.

L'activitat urbanística ofereix solucions al desenvolupament racional de l'explotació del territori per raons econòmiques, incorporant la consciència social i l'atenció política, aportant respostes racionals a les necessitats socials. Ofereix solucions per a la millora de les infraestructures i la delimitació d'espais d'interès estratègic, així com propostes per a la implantació de nous sectors d'activitat econòmica i/o d'ús residencial. En un terreny més social, proposa actuacions enfocades a les polítiques de dotació d'habitatges i equipaments comunitaris, així com millores per a l'espai públic, el disseny urbà i la cultura del paisatge.

La societat, en la mesura que està organitzada en un sistema participatiu (en un sistema democràtic), observa i intervé en el procés de transformació urbà i territorial. Però, en darrer terme, tal i com està concebut el dret a urbanitzar, la viabilitat econòmica esdevé determinant. Els drets històrics i patrimonials, així com el dret a la vida dels éssers vius que configuren la Biosfera, s'hi subordinen per múltiples vies, traslladant a l'àmbit legal la concepció que es té del seu valor.

Però la ciutat moderna, com a concepte, resulta imprecisa, inacabada, i es veu sotmesa a un procés d'expansió i transformació constants sense aturador, on s'hi articula una complexa estructura econòmica que és causa i efecte de la seva pròpia inèrcia. A les

ciutats s'hi acumulen espais marginats i, paral·lelament, l'explotació i la gestió dels recursos per al seu manteniment, condueix a una situació insostenible, que es tendeix a intensificar, tal i com manifesta l'excés de l'empremta ecològica i la seva evolució (WWF, 2014b). Les conseqüències ambientals, visibles en un procés irreversible d'escalfament global, de pèrdua i/o empobriment de la diversitat biològica, que s'afegeixen a les conseqüències socials dels espais marginats que s'hi acumulen, són una forma eloqüent de reflectir les contradiccions del progrés associat a ideal metropolità.

La qüestió urbanística que es planteja, doncs, és si **l'urbanisme participa d'un procés de millora i correcció del benestar general o, en canvi, tal i com està concebut i/o regulat, participa del seu propi procés de degradació.**

1.3 La crítica urbanística

Les ciutats representen l'ideal del progrés en molts sentits, on l'urbanisme és una eina fonamental per a la seva materialització. Però, tanmateix, aquest model ni és reproduïble a gran escala ni permet garantir la mateixa qualitat de vida per a tothom. Les ciutats no són autosuficients ni beneficien per igual a la ciutadania, d'acord amb el consum de recursos que requereix la seva reproducció i d'acord amb el repartiment desigual del capital acumulat. Com a resultat, es tendeix a la urbanització del món sense cap altre planificació integral que la lògica d'un progrés del qual es té consciència de les seves contradiccions, però sobre el qual no s'hi actua en conseqüència.

L'urbanisme forma part d'un marc legal que orienta l'ordenació del sistema econòmic, amb conseqüències socials i ambientals. En aquest sentit, ressaltar que **l'urbanisme és, sobretot, un instrument fet llei**, que en el cas de Barcelona es troba regulat per diferents normes o lleis de referència (Llei nº 2, 1998; Decret legislatiu nº 1, 2010; Decret nº 305, 2006; Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015; Constitució Espanyola, 1978; etc.). Però aquestes lleis varien en la forma i en la funció a la resta de ciutats segons les polítiques que s'hi apliquin i segons l'àmbit jurídic que les emmarqui. Per aquest motiu, el present i el futur de l'activitat urbanística, vinculada a l'activitat política i econòmica, planteja diversos interrogants. Un d'ells és el sentit de la funció pública de l'urbanisme, tal i com està establerta. Però n'hi ha d'altres, com ara si és possible qüestionar els valors associats al progrés econòmic i social de les ciutats que impulsen les polítiques

urbanístiques (Harvey, 2013b, pp. 19-49). En aquest sentit, la incidència de l'activitat econòmica és determinant. El factor econòmic que contempla l'urbanisme es regula per la lògica de l'obtenció de beneficis, legitimada per la lliure competència, on el benefici privat és dominant i, en general, el factor econòmic és complementari al factor social, però amb uns interessos que no necessàriament coincideixen. Sovint, com ho mostren els diferents episodis de resistència veïnal observables a Sant Andreu de Palomar, els interessos econòmics i socials a la ciutat, tutelats pels poders públics, entren en conflicte.

La qüestió que això planteja és fins a quin punt aquest sistema és qüestionat, en la mesura que, tal i com mostra la globalització econòmica (que s'imposa a la dècada de 1990), s'ha integrat a la pràctica totalitat dels sistemes legals i, per defecte, al conjunt de l'activitat humana. Complementàriament, es planteja la qüestió de la qualitat del camp del coneixement, en la mesura que, en general, s'instrumentalitza al servei del sistema que s'articula legalment. El camp de l'urbanisme és un d'ells, però també ho és la geografia, la sociologia, l'antropologia, la biologia, així com l'economia o les ciències polítiques i empresarials, que s'estableixen en diferents camps d'anàlisi i, en gran mesura, expressen continguts crítics al marge els uns dels altres, en certs casos arribant a ser contradictoris.

La qüestió que es planteja, complementària a la qüestió urbanística, és si **la crítica urbanística es troba supeditada al marc legal, que determina el camp de la seva activitat al servei de l'economia política.**

1.4 La idea de la investigació

La idea bàsica de la investigació és ampliar l'exploració del camp de l'urbanisme amb la crítica a l'economia política clàssica, com a mecanisme per donar una resposta a la qüestió urbanística que es planteja i avançar en la comprensió del límit de la capacitat crítica de l'urbanisme. Comprendre com incideixen les polítiques econòmiques d'un règim capitalista en el procés d'urbanització de l'espai, com es manifesta, què genera, qui en surt beneficiat i qui en surt perjudicat, és d'interès en aquesta tesi. En general, es planteja vincular els desequilibris urbans i socials, perceptibles en territoris com Sant Andreu de Palomar (Barcelona), amb les causes que els ocasionen.

Amb la finalitat d'explorar els vincles entre la praxis urbanística i l'economia política, des d'una perspectiva crítica, s'analitzen les aportacions de Karl Marx i David Harvey. Marx (2007c), amb la *llei general de l'acumulació capitalista*, explica de quina manera el capital acumulat és apropiat pel capitalista i com, amb l'afany d'apropriar-se de les plusvàlues, es tendeix a l'expansió del mercat mundial i a la marginació social de forma sistemàtica, en un procés que, a la llarga, tendeix al col·lapse. David Harvey (1982; 1985; 2005; 2007; 2012; 2013a; 2013b; 2014a; 2014b; 2014c) se'n fa ressò i planteja recuperar les eines que ofereix Marx (1971; 1974; 2007; 2009; 2010) per ampliar la crítica al camp de la geografia amb l'exploració de la solució espacial que permet al capitalisme imposar-se i sobreviure fins al segle XXI.

Harvey explora com el règim capitalista evoluciona i es racionalitza a través d'instruments com l'ordenació urbana i territorial, mantenint en la seva essència la lògica de l'estímul de la competència que facilita la creació de plusvàlues, ocasionant desigualtats i diferents conflictes associats que, al segle XXI, són un patró global. La interpretació que en fa Harvey és àmplia, i fa referència a la reorganització territorial, a la planificació en un sentit ampli, focalitzant l'atenció en la instrumentalització del coneixement geogràfic (Harvey, 2007; 2012; 2013b; 2014b).

Tanmateix, enfocar la supeditació de l'urbanisme al règim econòmic capitalista, des d'un punt de vista teòric, és complex. Cada territori té la seva realitat geogràfica, està en el seu propi procés històric i es regeix per un marc legal concret, així com per institucions i/o formes de govern específiques que donen peu a diferents concepcions de la planificació urbana i territorial. Així mateix, un element comú a tots ells és la competència pel dret a l'espai, on l'urbanisme hi participa en major o menor mesura en funció de les polítiques públiques que s'impulsen a cada lloc. En aquest sentit, la tesi es proposa avançar en la comprensió de la qüestió urbanística a Sant Andreu de Palomar, integrant l'exploració de les causes específiques d'aquest territori amb les forces globals que regulen i condicionen el camp de l'urbanisme a la ciutat de Barcelona. Per aquest motiu, l'atenció es focalitza en la millora de la comprensió dels processos econòmics i

financers que creen i condicionen les ciutats, més enllà dels tradicionals mètodes de valoració urbana. ⁽¹⁾

1.5 Estructura general de la tesi

Al capítol 1 es planteja la temàtica d'estudi: la urbanització marginal, que és observable a Sant Andreu i al conjunt de ciutats. Per orientar l'anàlisi del problema es focalitza l'atenció al règim econòmic capitalista, com a causa i efecte de l'intens procés d'urbanització a escala global.

Al capítol 2 es presenten el problema i l'objecte d'estudi, la pregunta estructural d'investigació, els objectius, les hipòtesis, el mètode per dur a terme la investigació, el treball de recerca i els antecedents que precedeixen al treball. Per a la seva anàlisi s'utilitza el mètode hipoteticodeductiu de Karl Popper (1980), que permet enfocar problemes particulars amb l'exploració de lleis o teories generals. L'objectiu principal de la tesi és avançar en la comprensió de la urbanització marginal des de l'exploració de les causes que la determinen, tant a nivell genèric com en el cas de Sant Andreu de Palomar. En aquest sentit, com a teoria a explorar es pren de referència la llei general de l'acumulació capitalista que descriu Marx (2007c) i es complementa amb l'exploració històrica i espacial que en fa Harvey (2014b).

Al capítol 3 es presenta el marc conceptual construït a partir del debat existent al voltant de la pregunta estructural d'investigació. En un primer apartat es documenta la qüestió urbanística en diferents contextos, des de Sant Andreu fins a les arrels de la qüestió del progrés econòmic i social. I a continuació s'amplia l'exploració amb la crítica al procés d'urbanització global que s'impulsa amb l'economia política, traslladant l'atenció a les aportacions de les obres de Marx i Harvey.

Als capítols 4, 5 i 6 s'avança en la comprensió del problema, la causa que l'explica i les conseqüències que se'n deriven, respectivament, a través d'una anàlisi empírica i documental enfocada al contrast de la hipòtesi de partida o fonamental. Per al seu aprofundiment s'estableixen tres estadis de recerca complementaris, orientats a: 1)

¹ Els mètodes de valoració urbana tradicionals són la valoració urbanística i immobiliària (Pérez Lamas, 1997; Roca Cladera, 1989) i els que fan referència als criteris o principis que orienten la planificació urbana i territorial (Busquets, 2004; Esteban Noguera, 2001; etc.).

l'observació de la competència desigual per exercir el dret a l'espai; 2) l'aprofundiment del valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora del capital acumulat; i 3) la plusvàlua urbanística privativa com a eina legal per al foment de la urbanització marginal. En els estadis primer i tercer (capítols 4 i 6) es pren de referència Sant Andreu i Barcelona, mentre en el segon estadi (capítol 5) la recerca trasllada l'atenció a una dimensió conceptual, espacial i temporal més àmplia.

Finalment, al capítol 7 es presenten les conclusions de la tesi. Es centra l'atenció en contrastar la hipòtesi de partida amb els resultats obtinguts, i es completa amb una crítica al mètode utilitzat i la proposta de futures línies de treball.

2. Metodologia

L'estructura general del procés d'investigació segueix l'estratègica definida a la Taula 1:

Taula 1. El disseny teòric

Components	Característiques
Objecte d'estudi	Definició del tema que es vol investigar. Respon a la pregunta: Què volem investigar?
Plantejament del problema	Definició formal de la idea de la investigació. Respon a la pregunta: Què volem respondre?
Mètode de treball	Definició del mètode de recerca científica. Respon a la pregunta: Quin mètode científic s'utilitza per a la realització de la investigació?
Objectius	Definició de l'abast de la investigació. Els objectius responen a la pregunta: Com hi respondrem?
Hipòtesis	Explicació temptativa del fenomen que dona resposta a la pregunta d'investigació. Les hipòtesis responen a la pregunta: Per què es dona el problema que es planteja?

Font: Elaboració pròpia. ⁽²⁾

La orientació metodològica s'organitza d'acord amb el mètode hipoteticodeductiu (Popper, 1980), amb la finalitat de desenvolupar una aproximació científica a l'objecte d'estudi a través del racionalisme crític. Aquest mètode contempla l'anàlisi d'una hipòtesi de partida o fonamental (H1) i hipòtesis derivades (H2, H3, etc.) que,

² Aquesta taula està basada en l'estructura del procés d'investigació desenvolupada per Rhina Cabezas Valencia, Enara Echart Muñoz i María Mercedes Fernández García (2010, p. 91), on es detalla el disseny tècnic i teòric per a l'elaboració d'una investigació científica en ciències socials.

contrastades conjuntament, permeten fer una aproximació a un problema a partir d'un procés deductiu derivat d'una teoria o llei general que l'explica (veure l'Ap. 2.2).

El capítol s'organitza en sis apartats. En primer lloc, es presenta **l'objecte d'estudi i el plantejament del problema**, que defineix la pregunta estructural d'investigació. En segon lloc, es descriu **el mètode hipoteticodeductiu**, que orienta la recerca. En tercer lloc, es defineix **l'objectiu principal i la hipòtesi de partida (H1)** que orienta la investigació d'aquesta tesi. A continuació, en quart lloc, es descriuen **els objectius específics i les hipòtesis derivades (H2, H3 i H4)** que ordenen el procés d'investigació. En cinquè lloc es presenta la síntesi del **treball de recerca**, on es defineix **el disseny tècnic de la investigació** i, en sisè lloc, es resumeixen els **antecedents del treball de recerca** que precedeixen els estudis de doctorat.

2.1 L'objecte d'estudi i el plantejament del problema: la pregunta estructural d'investigació

La orientació d'aquesta investigació parteix d'una reflexió que és fruit tant de l'experiència professional com de la participació en espais de reflexió i acció social ⁽³⁾. La reflexió és que la planificació urbanística s'orienta a la dinamització econòmica i social, però la seva justificació es basa en supòsits donats a priori, resultat d'una decisió política, que no es qüestionen. Els drets urbanístics, que afecten a la propietat del sòl, a l'activitat econòmica i a l'interès social, es troben emparats per un complex sistema legal on s'hi articula el cos institucional que caracteritza al sistema polític i econòmic, que és qui en té el control. En aquest sentit, es constata que l'urbanisme té un camp d'activitat acotat i una funció determinada en un sistema més ampli que, tanmateix, no coneix prou. Aquesta situació és, per extensió, equivalent al que succeeix en el conjunt de camps professionals que participen, directa o indirectament, del procés que engloba la planificació espacial. Per aquest motiu, es manifesta una dificultat a l'hora de comprendre els factors que condueixen a una sobreurbanització global amb significatives conseqüències mediambientals, però també les raons de la dinàmica urbanística que genera uns espais privilegiats i d'altres marginats com a patró global. Un

³ A l'Apèndix 1 es descriu un extracte de l'activitat referida.

exemple d'aquesta problemàtica és la dificultat en comprendre, valorar i qüestionar les causes de la urbanització marginal a l'àmbit nord de la metròpoli barcelonina.

L'objecte d'estudi de la investigació s'orienta a l'anàlisi de la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar, entesa com a problema local que té el seu reflex equivalent a les ciutats d'arreu. La recerca s'orienta a l'aprofundiment tant de la causa del problema com de la seva manifestació.

El plantejament del problema és: l'urbanisme és un instrument que racionalitza la urbanització de l'espai però, tanmateix, no es qüestiona la seva finalitat i no és capaç d'evitar la marginació ni l'insostenible procés urbanitzador. El problema, doncs, incorpora la qüestió i la crítica urbanístiques que es plantegen (veure els apartats 1.2 i 1.3, respectivament).

La pregunta estructural d'investigació de la tesi és: l'urbanisme es troba supeditat a la lògica de l'obtenció de plusvàlues, pròpia del règim econòmic capitalista, i això comporta un desenvolupament acumulatiu, inestable i desigual al marge de la capacitat tècnica i social de poder evitar-ho? En aquest sentit, l'acumulació, la inestabilitat i la desigualtat (del capital) esdevenen les lleis immanents al règim econòmic capitalista que es proposa explorar. ⁽⁴⁾

D'acord amb la orientació que es dona a la tesi, amb la finalitat d'avançar en la comprensió de les causes i les conseqüències de la urbanització marginal a Sant Andreu, es pren de referència l'anàlisi que en fan tant Marx com Harvey, vinculant l'acumulació i la devaluació constants del capital, amb successius processos d'inestabilitat i la marginació sistèmica, amb el procés d'urbanització marginal que hi té lloc.

2.1.1 La supeditació de l'urbanisme a la llei general de l'acumulació capitalista de Karl Marx, com a objecte d'estudi teòric

Revisar el sistema econòmic, en general, no és l'objectiu principal d'aquest treball, però es proposa acumular raons per fer-ho amb l'exploració de les seves conseqüències des

⁴ D'acord amb la recerca que es desenvolupa al marc conceptual (veure els apartats 3.2 i 3.3), les lleis immanents consisteixen en l'acumulació, la inestabilitat i la marginació sistèmiques inherents a la llei general de l'acumulació capitalista (Marx, 2007c).

del terreny teòric fins a l'exploració de la seva incidència en la praxis urbanística d'un cas concret (Sant Andreu), com a manifestació particular d'un problema global.

El model econòmic, d'acord amb la crítica al coneixement que impulsa el Cercle de Viena i amplia Karl Popper (1980), és refutable per l'evidència empírica i, per tant, requereix de la seva revisió. És un fet contrastat que la praxis urbanística tutelada pels poders públics, en general, està vinculada a una planificació de caràcter estratègic basada en premisses donades per models teòrics del camp de l'economia. Aquests models justifiquen la seva aplicació en nom de teòrics beneficis materials, econòmics i socials que són suportats per diferents indicadors macroeconòmics com el producte interior brut, la balança comercial i/o la devaluació controlada del diner (la inflació). Com a exemple de la lògica que és d'aplicació, es considera que si els dos primers indicadors creixen i el tercer es manté estable significa que l'economia és saludable. Aquesta eina, que mesura l'economia, es desenvolupa en l'econometria, una branca de l'economia basada en les matemàtiques i l'estadística àmpliament utilitzada per la teorització econòmica dels models econòmics.

Amb la finalitat de contrastar la lògica de les motivacions legals que impulsen les tècniques de l'econometria selectiva, i que supediten l'urbanisme als models econòmics que promou, es proposa prendre de referència la *lleï general de l'acumulació capitalista*, que Marx (2007c) desenvolupa i Harvey incorpora als seus treballs. Harvey proporciona eines per a la comprensió de les desigualtats urbanes i els conflictes paral·lels que ocasiona la competència per aconseguir l'apropiació i l'explotació de l'espai, prenent de referència l'obra de Marx, i explora les solucions espacials que promou.

2.1.2 La urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar, com a objecte d'estudi concret

A Barcelona en general i a Sant Andreu en particular, estudiar el contrast explícit entre la ciutat planificada i la realment construïda, incorporant en la seva anàlisi el marc legal i el procés de negociació urbanística, permet explorar el problema que es planteja. En aquest sentit, cal ressaltar que la urbanització del territori a Sant Andreu és el resultat d'un recorregut històric, àmpliament documentat en el camp de la història local,

treballat bàsicament pel capital sociocultural andreuenc, i poc explorat des dels camps de l'urbanisme i la geografia.

2.2 El mètode hipoteticodeductiu, de Karl Popper

Per a l'anàlisi de la relació entre la llei general de l'acumulació capitalista i la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar es requereix d'un mètode adient, que n'explori la coherència i faciliti una exploració racional al problema que es proposa investigar. Per un costat, es proposa determinar una proposició o llei general a partir d'una problemàtica particular i, per l'altre, es proposa explorar la manifestació d'un problema global a partir del qual es pugui establir una teoria o llei general. Amb la finalitat de conjuminar aquesta doble orientació a l'exploració del problema, el mètode escollit és l'hipoteticodeductiu, tal i com el planteja Karl Popper (1980). De forma succinta, el disseny tècnic de la investigació que proposa aquest mètode consisteix en la següent estructura:

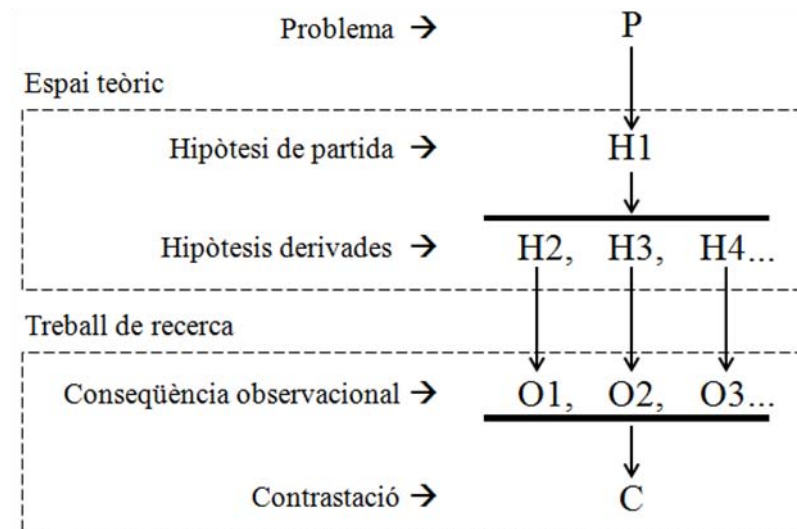
1. Detecció d'un problema.
2. Formulació d'una hipòtesi de partida o fonamental que incorpora una llei o teoria d'abast general, que explica el problema.
3. Deducció d'una o més conseqüències observables de la hipòtesi de partida, concebudes com a hipòtesis derivades.
4. Contrastació de les hipòtesis i, en conjunt, de la hipòtesi de partida.

El mètode contempla el contrast d'hipòtesis derivades, que es dedueixen de la hipòtesi de partida. Formular correctament les hipòtesis i les conseqüències observacionals que se'n deriven permet, a través de l'anàlisi empírico-documental, fer-ne el contrast. A través de la contrastació successiva de les hipòtesis és possible corroborar o falsar el supòsit hipotètic principal.

La Figura 1 conceptualitza l'estructura metodològica indicada. A partir d'un problema (P) es proposa una hipòtesi de partida (H1) d'abast genèric. A continuació, es contrasta la hipòtesi i es dedueix una hipòtesi derivada (H2) que, a través d'enunciats que poden ser contrastats, deduïts de la conseqüència observacional (O1, O2, O3, etc.), permet

ampliar l'anàlisi. El pas es repeteix successivament (H3, H4, etc.), amb la finalitat d'avançar en el contrast (C) de la hipòtesi H1 i reduir el marge d'error.

Figura 1. Esquema bàsic de l'estructura de la tesi, d'acord amb el mètode hipoteticodeductiu de Karl Popper

Font: elaboració pròpia.

Com a criteri general, aquest mètode es proposa ampliar la qualitat del coneixement que es formula a partir de la inducció (del terreny específic al genèric) a través de la deducció (del terreny genèric a l'específic). Amb aquest plantejament, a la problemàtica inicial s'hi incorpora la teoria o llei universal que l'explica com a objecte d'estudi, amb la finalitat de contrastar-ne la lògica.

Aquesta metodologia apareix com a mecanisme per millorar el coneixement científic que promou l'escola del Cercle de Viena, format per Moritz Schlick (anys 1922-1936) (Stadler, 2011). L'any 1929, en el manifest *Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis* ("La visió científica del món. El Cercle de Viena") (Stadler i Uebel, 2012), els membres del Cercle plantegen que, amb una justificació racional, resistent a la contrastació, la intuïció permet la qualitat del coneixement científic, essent una concepció empírica positivista. Així mateix, Popper ressalta que no és suficient verificar allò que es teoritza a partir de la intuïció. En aquesta línia, l'any 1934, en el seu llibre *Logik der Forshung* ("La lògica de la Investigació") (Popper, 1980), defineix el mètode hipoteticodeductiu.

Popper (1980, p. 41) defineix el concepte de *falsabilitat* com a criteri de demarcació a l'hora de definir la hipòtesi de partida, proposant “que es caracteritzi el *mètode empíric* de tal forma que exclogui precisament aquelles vies d'eludir la falsació que el meu imaginari crític senyala insistentment, amb tota raó, com lògicament possibles” (5). D'aquesta manera, Popper (1980, p. 41) es proposa corregir:

l'aparent contradicció existent entre el que podria denominar-se «la tesi fonamental de l'empirisme» -la que només l'experiència pot decidir sobre la veritat o la falsedat dels enunciats científics- i la inadmissibilitat dels raonaments inductius, de la que se'n adonà Hume.

En aquest sentit, indica que (p. 27):

És corrent anomenar «inductiva» a una inferència quan passa d'*enunciats singulars* (anomenats, algunes vegades, enunciats «particulars»), com ara descripcions dels resultats d'observacions o experiments, a *enunciats universals*, com ara hipòtesis o teories. (6)

I proposa el que “podria denominar-se «deductivisme», per contraposició a l'«inductivisme»” (p. 30), en una lògica que (p. 30):

podria descriure's com la teoria del *mètode deductiu de contrastar*, o com a opinió que una hipòtesi només es pot *contrastar* empíricament – i únicament després d'haver estat formulada. (7)

Com a mètode de recerca, Popper (1980, p. 32) planteja la deducció d'hipòtesis derivades, on:

Un cop presentada a títol provisional una nova idea, encara no justificada en absolut –sigui una anticipació, una hipòtesi, un sistema teòric o el que es vulgui- s'extreuen conclusions d'ella per mitjà de la deducció lògica; aquestes conclusions es comparen entre si i amb altres enunciats pertinents, amb l'objecte de trobar-hi relacions lògiques (tals com equivalència, deductibilitat, compatibilitat o incompatibilitat, etc.) que existeixin entre elles.

Fa referència a *hipòtesis auxiliars*, en què (p. 79):

⁵ Cursiva originària del text transcrit.

⁶ Íd.

⁷ Tal i com indica Víctor Sánchez de Zavala (Popper, 1980, p. 30), el traductor del llibre *The Logic of Scientific Discovery* al castellà, “Se habrá observado ya que empleamos las expresiones *contraste*, *contrastación*, *contrastar*, *someter a contraste*, etc., para traducir los términos ingleses *test*, *testing*, *to test*, etc. Los autores de habla inglesa –incluyendo al de esta obra- utilizan también *to contrast*, pero puede verse sin dificultad –e incluso más conforme a su sentido- por *contraponer* o *contraponerse*”. Cursives originàries del text transcrit.

decidim establir la regla que es consideraran acceptables únicament aquelles en què la seva introducció no disminueixi el grau de falsabilitat o contrastabilitat del sistema, sinó que, ans al contrari, l'augmenti.

En aquest sentit, a l'hora de definir els enunciats, Popper (1980, p. 134) ressalta que “hem de valorar més els enunciats senzills que els menys senzills, *perquè ens diuen més, perquè el seu contingut empíric és major i perquè es contrasten millor*”⁽⁸⁾. De la mateixa manera, a l'hora d'escollir la teoria general de referència, destaca que (p. 103):

Escollim la teoria que es manté millor en la competició amb les demés teories, la que per selecció natural mostra ser la més apta per sobreviure; i aquesta serà la que no només hagi resistit les contrastacions més exigents, sinó que sigui, alhora, contrastable del mode més rigorós.

Prenent de referència el criteri de demarcació de la falsabilitat, Popper (1980, p. 82) indica que:

S'anomena «empírica» o «falsable» a una teoria quan divideix de mode inequívoc la classe de tots els possibles enunciats bàsics en les dues subclasses no buides següents: primer, la classe de tots els enunciats bàsics amb els que és incompatible (o, als que exclou o prohibeix), que anomenarem la classe dels *possibles falsadors* de la teoria; i, en segon lloc, la classe dels enunciats bàsics amb els que no està en contradicció (o, que «permet»). Podem expressar aquesta definició d'una forma més breu dient que una teoria és falsable si la classe dels seus possibles falsadors no és una classe buida.⁽⁹⁾

En aquesta línia, presenta el “requisit de la compatibilitat o coherència”, on (p. 88):

un sistema coherent divideix el conjunt de tots els enunciats possibles en dos: els que el contradueixen i els que són compatibles amb ell (entre aquests últims es troben les conclusions que es poden deduir del sistema). És aquesta la raó per la que la coherència constitueix el requisit més general que han de complir els sistemes, ja siguin empírics o no ho siguin, perquè puguin tenir alguna utilitat.

Si el resultat de la recerca contradueix l'enunciat (o hipòtesi), segons Popper (1980, p. 83) la teoria està falsada, però no és suficient. Resalta que “ens proporciona motiu suficient per a la falsació d'aquesta [hipòtesi] únicament en el cas que *corrobori* alhora una hipòtesi falsadora” (p. 84)⁽¹⁰⁾. Quan el resultat és que es contradueix la hipòtesi, per resoldre que és falsada “acceptem la falsació només si es proposa i corrobora una hipòtesi empírica de baix nivell que descriu aquest efecte, i podem denominar a

⁸ Cursiva originària del text transcrit.

⁹ Íd.

¹⁰ Íd.

aquest tipus d'hipòtesi una *hipòtesi falsadora*” (p. 83) ⁽¹¹⁾. És a dir, si la contrastació de la teoria o hipòtesi és contradictòria, per afirmar que és falsada cal sotmetre-la a una hipòtesi falsadora, resultat d'una hipòtesi derivada complementària feta amb aquesta finalitat.

Si el resultat de la recerca corrobora l'enunciat (o hipòtesi), és a dir que supera les proves que ha suportat, segons Popper (1980, p. 234) “hauríem de disposar-nos a esbrinar en quina mesura està «corroborada»”. En aquest sentit, ressalta que ho “podem considerar com una de les relacions lògiques existents entre la teoria i els enunciats bàsics existents, i que té en compte la duresa de les contrastacions a què ha estat sotmesa aquella [teoria]” (p. 250).

Popper actualitza la crítica a la raó que Immanuel Kant (2013a) fa a finals del segle XVIII. Segons Kant (2013a, pp. 304-305), amb la raó pràctica es pot obtenir un coneixement teòric, encara que la seva motivació sigui un propòsit pràctic establert a priori, però per no errar cal no caure en "la limitació especulativa de la raó pura". I afegeix (2013a, p. 305):

entre els éssers humans, el camí cap a la *saviesa*, si ha de quedar assegurat i no ser intransitable o induir a error, ha de passar inevitablement per la ciència, encara que aquesta condueixi, o no, a aquesta fita. ⁽¹²⁾

Popper (1989, p. 224) pren de referència a Kant, de qui diu: “Estimulat per Hume, Kant va escriure la seva *Crítica* amb la finalitat d'establir que els límits de l'experiència sensorial són els límits de tot raonament sòlid sobre el món” ⁽¹³⁾, i afegeix que “Kant humanitzà l'ètica com havia humanitzat ja la ciència” (p. 226).

Tant Kant com Popper posen en relleu la necessitat de mantenir la capacitat crítica en tot moment, davant de qualsevol coneixement teòric, per no caure en un racionalisme especulatiu. És a dir, només amb aquest grau d'exigència és possible avançar en la qualitat del coneixement, si no es vol especular amb l'objectiu d'obtenir el resultat volgut.

Per tant, el mètode hipoteticodeductiu de Popper permet contrastar, amb l'ús de la lògica i el racionalisme crític, les teories o lleis generals generades des de ciència

¹¹ Íd.

¹² Íd.

¹³ Íd.

empírica, sense considerar-les veritables en la seva totalitat. I ressalta que (Popper, 1980, p. 262):

La ciència mai persegueix la il·lusòria fita que les seves respostes siguin definitives, ni tan sols probables; altrament, el seu avanç s'encamina vers una finalitat infinita –i, tanmateix, assolible–: la de descobrir incessantment problemes nous, més profunds i més generals, i de subjectar les nostres respostes (sempre provisionals) a contrastacions constantment renovades i cada cop més rigoroses.

Popper (1980, p. 17) ressalta la importància “d'enunciar clarament els propis problemes i examinar críticament les diverses respostes proposades”, indicant que:

la crítica serà fecunda únicament si enunciem el nostre problema amb tota la claredat que podem i presentem la nostra solució en una forma suficientment definida: és a dir, que pugui discutir-se críticament.

I afegeix que “m'és igual el mètode que pugui utilitzar un filòsof (o qualsevol altre persona), si té per objecte dirimir amb un problema interessant i tracta sincerament de resoldre'l” (Popper, 1980, p. 17).

Amb aquesta orientació es plantegen les hipòtesis i es sistematitza el procés de recerca.

2.3 L'objectiu principal i la hipòtesi de partida (H1)

L'objectiu principal de la tesi consisteix en avançar en la comprensió de com té lloc el procés de supeditació de l'urbanisme a la solució espacial de l'acumulació capitalista, i com es manifesta a Sant Andreu de Palomar.

La hipòtesi de partida (o fonamental) (H1) de la tesi es vincula a la pregunta estructural d'investigació, que es formula en clau d'hipòtesi. És a dir, la hipòtesi de partida sosté que l'urbanisme es troba supeditat a la lògica de l'obtenció de plusvàlues, pròpia del règim econòmic capitalista, i això comporta un desenvolupament acumulatiu, inestable i desigual al marge de la capacitat tècnica i social per poder evitar-ho. La hipòtesi H1 sosté, per tant, que l'urbanisme està supeditat a les lleis immanents del capitalisme (acumulació, inestabilitat i desigualtat sistèmiques). ⁽¹⁴⁾

¹⁴ La hipòtesi inicial s'identifica amb la nomenclatura H1. La resta d'hipòtesis, enteses com a temptatives del fenomen que dona resposta a la pregunta d'investigació, s'identifiquen amb les

2.4 Els objectius específics i les hipòtesis derivades (H2, H3 i H4)

Com s'ha indicat, el mètode hipoteticodeductiu permet establir diferents espais d'anàlisi, en funció de l'abast de la investigació proposada, amb l'exploració de les hipòtesis derivades que complementen a la hipòtesi de partida (H1). Cada estadi, estructurat al voltant de les hipòtesis derivades, es correspon amb un objectiu específic (OE) que, conjuntament, orienten la recerca de l'objectiu principal de la tesi.

Un cop definida la hipòtesi de partida (H1), s'aprofundeix en la seva anàlisi (en aquest cas mitjançant el marc conceptual que recull el treball realitzat per altres autors) i, resultat de la investigació, s'estableixen hipòtesis complementàries, derivades de la hipòtesi inicial, que es defineixen a mida que la recerca evoluciona. En aquest sentit, cadascuna de les hipòtesis derivades que es contrasten en aquesta tesi (H2, H3 i H4) es corresponen a conjectures o afirmacions temptatives que es plantegen com a causes o motius que expliquen la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents que proposa la hipòtesi H1, contextualitzades directa o indirectament en el cas de la urbanització marginal de Sant Andreu de Palomar.

Les diferents hipòtesis (H1, H2, H3 i H4), vinculades als respectius objectius específics (OE1, OE2, OE3 i OE4) que ordenen i orienten la recerca, s'estructuren per capítols i es corresponen amb els següents enunciats:

Taula 2. Hipòtesis i objectius específics de la tesi

Cap. 2	H1: L'urbanisme està supeditat a les lleis immanents del règim econòmic capitalista (acumulació, inestabilitat i desigualtat sistèmiques). (*)
Cap. 3	OE1: Avançar en la comprensió del problema, des de la problemàtica particular a Sant Andreu fins a la llei general de l'acumulació capitalista, amb l'anàlisi de l'estat de l'art.
Cap. 4	Aprofundiment del problema

nomenclatures H2, H3, H4, etc. i es contrasten a mida que la recerca avança, seguint el mecanisme del mètode indicat.

	<p>H2: L'urbanisme es supedita a la pressió que exerceix la competència desigual per exercir el dret a l'espai.</p>
	<p>OE2: Avançar en la comprensió dels conflictes inherents a la transformació espacial, a través dels elements que entren en competència per aconseguir l'ús i l'apropiació de l'espai.</p>
Cap. 5	<p>Aprofundiment de les causes del problema</p> <p>H3: L'urbanisme forma part del procés històric de legitimació del valor afegit privatiu que condueix al règim econòmic capitalista.</p>
	<p>OE3: Avançar en la comprensió del procés històric que condueix al valor afegit privatiu a les ciutats i propícia l'aparició de l'urbanisme modern, així com la seva evolució fins a l'inici del segle XXI.</p>
Cap. 6	<p>Aprofundiment de les conseqüències del problema</p> <p>H4: L'urbanisme promou la urbanització marginal, la inestabilitat urbana i la producció de l'espai amb l'aplicació del dret a la plusvàlua urbanística privativa.</p>
	<p>OE4: Avançar en la comprensió del concepte de plusvàlua urbanística privativa i el seu vincle amb la institucionalització de la praxis urbanitzadora, que dóna com a resultat la urbanització marginal estructural a Sant Andreu de Palomar.</p>

Font: elaboració pròpia.

(*) Síntesi de la hipòtesi de partida (H1) (veure l'Ap. 2.3).

En aquesta línia, d'acord amb el mètode hipoteticodeductiu (Popper, 1980), amb la finalitat de millorar els resultats que ofereix el mètode inductiu (del terreny específic al genèric), un cop exposat el problema (al capítol 4), es proposa contrastar la llei que l'ocasiona (al capítol 5), és a dir la supeditació de l'urbanisme a la llei general de l'acumulació capitalista (Marx, 2007c), mitjançant la deducció (del terreny genèric a l'específic). En una etapa següent (al capítol 6), es contrasten els resultats obtinguts en el cas de la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar. D'aquesta manera, als

capítols 5 i 6 es contrasten l'objecte d'estudi teòric i l'objecte d'estudi concret, definits als apartats 2.1.1 i 2.1.2, respectivament. ⁽¹⁵⁾

2.5 El treball de recerca. Disseny tècnic de la investigació

La recerca està orientada a la comprensió del problema, mitjançant una anàlisi empírica i documental predominantment de caràcter qualitatiu, basada en l'exploració de dades i la formulació de connexions entre elles. Mitjançant una anàlisi circular es contrasta la teoria amb la pràctica, establint les relacions, interpretant els resultats i extraient significats i conclusions. Amb el descobriment de les relacions de causalitat s'explora el vincle entre la supeditació de l'urbanisme a la llei general que identifica Marx i la urbanització marginal observable a Sant Andreu de Palomar.

D'acord amb els quatre estadis d'anàlisi definits a la Taula 2, es segueix el següent procediment: a) la reformulació del problema, b) la formulació d'una hipòtesi que l'explica i c) un treball de recerca que permet la contrastació provisional de la hipòtesi. El procediment metodològic, en correspondència amb els diferents capítols que estructuraven la tesi, és el següent:

Taula 3. Procediment metodològic de la investigació

Presentació de la investigació i definició del marc teòric		
IDEA	Cap. 1	Definició del problema i orientació de la recerca.
Primer estadi d'anàlisi	Cap. 2	a. Reformulació del problema i definició de l'objectiu principal a investigar.
		b. Formulació d'una hipòtesi de partida (H1).
	Cap. 3	c. Treball de recerca i contrastació provisional de la hipòtesi H1.
Anàlisi empírica, mètode hipoteticodeductiu		
Estadi d'anàlisi	Capítols	a. Reformulació del problema i definició d'un objectiu

¹⁵ A l'apartat 4.5, com a cloenda de l'aprofundiment del problema (el capítol 4), s'amplia aquesta informació.

2n., 3r. i 4rt.	4, 5 i 6	complementari a investigar.
		b. Formulació d'una hipòtesi derivada: Cap. 4 → (H2) Cap. 5 → (H3) Cap. 6 → (H4)
		c. Treball i de recerca i contrastació de les hipòtesis: Cap. 4 → Contrast hipòtesis H1 i H2 Cap. 5 → Contrast hipòtesis H1 i H3 Cap. 6 → Contrast hipòtesis H1 i H4
RESULTAT	Cap. 7	Contrastació conjunta de la hipòtesi H1, un cop contrastades les hipòtesis H2, H3 i H4. Resultat de la investigació i conclusions.

Font: elaboració pròpia.

El disseny tècnic de la investigació es complementa amb la concreció del procediment metodològic que estructura la recerca, l'elecció de la orientació o estratègia de la investigació (qualitativa o quantitativa) i l'elecció de les tècniques d'obtenció de dades (Cabezas Valencia, Echart Muñoz i Fernández García, 2010).

Taula 4. Disseny tècnic de la investigació. Orientació general

Mètode	Mètode hipoteticodeductiu. A partir del coneixement derivat de la inducció d'un problema particular, es dedueix un enunciat o llei general, que li dona resposta.
Estratègia	Orientació qualitativa. L'aproximació a l'objecte d'estudi és qualitativa. El treball és obert i interactiu, evoluciona conjuntament amb la investigació.
Tècniques d'obtenció	Tècniques qualitatives. La principal tècnica d'obtenció de dades és qualitativa. Les fonts d'informació primària

de dades	principals són l'anàlisi bibliogràfica i documental (que inclou 6 arxius), tècniques d'observació participant (3 grups de discussió) i entrevistes (26) (veure la Taula 6). Les fonts d'informació primària complementàries són l'observació no participant (9 casos), la participació en congressos (3), la presentació en congressos i seminaris (4), articles publicats (6) i un cartell (veure la Taula 7).
	Tècniques quantitatives. Complementàriament, s'utilitzen aportacions de fonts d'informació secundària, que inclouen dades estadístiques, indicadors i projeccions de futur provinents d'entitats o institucions.

Font: elaboració pròpia.

A la Taula 5 es presenten les diferents línies de recerca, de caràcter teòric i empíric, que es corresponen a cada estadi d'anàlisi. Les línies de recerca són conseqüències observacionals de les hipòtesis i es formulen com a espais d'anàlisi que es poden contrastar (veure l'Ap. 2.2).

Taula 5. Línies de recerca

Línies de recerca teòrica (LRT)	
Primer estadi d'anàlisi (Cap. 3).	Orientació: exploració teòrica del problema, així com de les causes que l'ocasionen.
Contrast de la hipòtesi principal, H1.	Respecte al problema objecte d'estudi: LRT 1. La crítica a l'espai creat (I). Debat teòric. LRT 2. La crítica a l'espai creat (II). El cas de Barcelona i Sant Andreu. LRT 3. La qüestió del coneixement: la geografia crítica en perspectiva. LRT 4. Les arrels de la qüestió del progrés econòmic i social.

	<p>Respecte a la causa del problema:</p> <p>LRT 5. La qüestió de la urbanització global.</p> <p>LRT 6. La llei general de l'acumulació capitalista, segons Marx.</p> <p>LRT 7. La solució espacial que promou el capitalisme, segons Harvey.</p> <p>LRT 8. Resposta teòrica als desequilibris ocasionats pel règim econòmic capitalista.</p>
Línies de recerca empírica (LRE)	
<p>Segon estadi d'anàlisi (Cap. 4).</p> <p>Contrast de la hipòtesi derivada H2.</p>	<p>Orientació: Avançar en la comprensió de la pressió que exerceix a l'urbanisme la competència desigual per exercir el dret a l'espai. Es pren de referència el cas de la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar i el debat urbanístic que l'acompanya, des de diferents àmbits de referència.</p> <p>LRE 1. Àmbit sociocultural. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai a Sant Andreu de Palomar.</p> <p>LRE 2. Àmbit tècnic urbanístic. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai com a qüestió urbanística.</p> <p>LRE 3. Àmbits complementaris. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai com a qüestió econòmica.</p>
<p>Tercer estadi d'anàlisi (Cap. 5).</p> <p>Contrast de la hipòtesi derivada H3.</p>	<p>Orientació: Avançar en la comprensió del valor afegit privatiu, entès com a capital acumulat que l'urbanisme racionalitza, i en la comprensió del procés històric que el legitima. Sant Andreu de Palomar i Barcelona s'emmarquen en un procés global.</p> <p>LRE 4. El valor afegit privatiu. Objecte d'anàlisi: el valor afegit privatiu a les ciutats modernes.</p>

	<p>LRE 5. La idea urbanitzadora. Objecte d'anàlisi: la legitimitat de la idea urbanitzadora. Una lectura segons Kant, Marx i Cerdà.</p> <p>LRE 6. El mercat mundial. Objecte d'anàlisi: la institucionalització del mercat mundial i la seva incidència en el procés d'urbanització a escala global.</p> <p>LRE 7. L'acumulació inicial. Objecte d'anàlisi: el procés de dissolució de la propietat col·lectiva que condueix a l'acumulació originària que promou el capitalisme i la idea urbanitzadora.</p>
<p>Quart estadi d'anàlisi (Cap. 6).</p> <p>Contrast de la hipòtesi derivada H4.</p>	<p>Orientació: Avançar en la comprensió de la plusvàlua urbanística privativa, entesa com a sistema que legitima i promou la urbanització sistemàtica, la inestabilitat urbana i la urbanització marginal. Es pren de referència el cas de l'urbanisme d'aplicació a Sant Andreu de Palomar.</p> <p>LRE 8. Marc legal urbanístic. Objecte d'anàlisi: la plusvàlua urbanística privativa com a eina legitimadora de l'espai urbanitzat.</p> <p>LRE 9. Valoració urbanística. Objecte d'anàlisi: la negociació urbanística com a espai de pressió que promou la inestabilitat urbana.</p> <p>LRE 10. Planificació urbanística. Objecte d'anàlisi: la planificació de la urbanització marginal de l'espai a Sant Andreu de Palomar.</p>

Font: elaboració pròpia.

A la Taula 6 es mostra una síntesi de les diferents fonts d'informació primària principals, que es contextualitzen i es detallen en els respectius estadis d'anàlisi on són explorades (taules 8, 9 i 10).⁽¹⁶⁾

¹⁶ Les taules 8, 9 i 10 es troben als apartats 4.3.3, 5.3.3 i 6.3.3 respectivament.

Taula 6. Fonts d'informació primària principals

<p>Anàlisi bibliogràfica:</p> <p>Conjunt d'obres i textos que configuren el marc conceptual (capítol 3) i es complementen en l'anàlisi qualitativa de cada un dels estadis de la recerca (capítols 4, 5 i 6).</p>
<p>Tècniques d'obtenció de dades:</p>
<p>Anàlisi documental (6 arxius):</p> <ul style="list-style-type: none">• Arxiu de l'Àmbit VIIIè del CCC 1975-1977.• Arxiu de l'AVV de Sant Andreu de Palomar.• Arxiu del CEII.• Arxiu del RPUC.• Arxiu de la SCOT.• Arxiu de l'IPCE (COAC).
<p>Observació participant:</p> <ul style="list-style-type: none">• Grups de discussió:<ul style="list-style-type: none">○ SCOT. Motiu: Àmbit VIIIè del CCC 1975-1977.○ SCOT. Motiu: "Fòrum 2.012. Catalunya 21" - Grup de diàleg 6. L'ètica en l'ordenació del territori.○ IPS-CUP. Motiu: responsabilitat patrimonial de l'administració pública en un planejament urbanístic obsolet.
<p>Entrevistes (26 entrevistes a 24 entrevistats):</p> <ul style="list-style-type: none">• 5 entrevistes exploratòries: Genís Pascual; Ramon J. Pujades i Bataller; Manel Robles; Jaume Seda; i Ignasi Vila Despujol.• 17 entrevistes en profunditat: Carles Agustí; Josep Donés i Marc Torrent; Jordi Hereu; Pau Maduell; Xavier Mayor; Francisco José Morales-Roca; Carlos Pérez Lamas; Jordi Petit; Jaume Puig; Ramon J. Pujades i Bataller; Camilo Ramos; Jaume Seda; Santi Serra; Joan Antoni Solans; Ole Thorson; Ignasi Vila Despujol; i Pau Vinyes.• 4 entrevistes estructurades: Miguel Ángel Argomedo; Cecilia Giusti; Emilio

Pradilla; i Marcelo Zárate.

Font: elaboració pròpia.

Complementàriament, es realitzen activitats paral·leles que participen del procés de recerca consistents en: l'observació no participant, ja sigui amb la participació en congressos o en altres espais de debat; la presentació en congressos, seminaris i taules rodones; la publicació d'articles relacionats amb l'objecte d'estudi; i la confecció d'un cartell. A la Taula 7 es presenta una síntesi de les activitats indicades, considerades fonts d'informació primària complementàries. El detall de les activitats d'observació no participant es pot consultar a l'Apèndix 3, els articles citats als apèndix 4, 5, 6, 7, 8 i 9 i el cartell a l'apèndix 10.

Taula 7. Fonts d'informació primària complementàries

Observació no participant:
Participació en congressos: <ul style="list-style-type: none">• 2014/09/10-12. Congrés de Monterrey "X Congreso Internacional Ciudad y Territorio Virtual, CTV", celebrat a la UANL, Monterrey, México. Organitza: UANL i CPSV (UPC).• 2015/03/20-22. Congrés "Història local, l'estat de la qüestió", celebrat a l'Auditori del Centre Cultural Can Fabra (Barcelona). Organitza: CEII, amb la col·laboració de l'Institut Ramon Muntaner, la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC), Tot Història Associació Cultural, Taller d'Història de Gràcia i Taller d'Història del Clot-Camp de l'Arpa.• 2015/06/03-05. Congrés de Barcelona "Architecture & Knowledge. Critical theories, methods and practices", celebrat al COAC i a l'ETSAB. Organitza: ETSAB, amb la col·laboració del COAC, Research Group GIRAS (UPC) i UNICEF Espanya.
Participació en altres espais de debat: <ul style="list-style-type: none">• Anys 2012-2015. "Fòrum 2.012. Catalunya 21". Organitza: SCOT.• 2013/12/17. Diàleg "Hàbitat, territori i tecnologies de frontera". Organitza:

SCOT.

- 2014/05/07. Diàleg "La reforma del marc legislatiu: urbanisme, territori i paisatge". Organitza: SCOT.
- 2014/05/14. Xerrada "Expansió mundial de la classe mitja com a motor de rendibilitat". Organitza: GVC Gaesco Gestión.
- 2015/05/30. Xerrada "Per una constitució popular". Organitza: Procés Constituent.
- 2016/04/20. Visita a l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu "Dia internacional dels arxius". Organitza: Ajuntament de Barcelona.
- 2016/04/20. Xerrada "Presentació del llibre *Sant Andreu de Palomar desaparegut*". Organitza: Pau Vinyes i Roig (autor del llibre).
- 2016/06/08. Reunió de treball "Publicitat a l'acte del tall de la Meridiana". Organitza: FAVB (organitzador principal).
- 2016/06/08. Taula rodona "Patrimoni andreuenc en perill". Organitza: CEII.
- 2016/11/14. Conferència "Cultura i ciutat: El repte del turisme", a càrrec de David Harvey. Organitza: CCCB, amb la col·laboració de la Filmoteca de Catalunya, l'Institut Francès de Barcelona i Crater-Lab.

Presentació en congressos, seminaris i taules rodones:

- 2013/09/26. Ponència "Objectiu proposat: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l'ordre global que l'altera i el condiona" (Marfull, 2013b). Al "Fòrum 2.012. Catalunya 21", celebrat a la seu de l'IEC. Organitza: SCOT.
- 2014/09/10. Ponència "La geografía cambiante del capitalismo en Barcelona, una lectura según Harvey" (Marfull, 2014c). Al congrés "X Congreso Internacional Ciudad y Territorio Virtual, CTV", celebrat a la UANL, Monterrey, México. Organitza: UANL i CPSV (UPC).
- 2014/12/04. Ponència "Mn. Clapés urbanista. L'aportació Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina" (Marfull, 2014d). A l'acte de presentació del llibre *Miscel·lània Any Clapés (1872-1939)*, realitzat a l'Auditori del Centre Cultural Can Fabra (Barcelona). Organitza: CEII.
- 2016/09/14. Ponent a la taula rodona "Desenvolupament del sector SUD

[Salt]”, en motiu de la consulta popular sobre el Sector Sud del municipi de Salt. Organitza IPS-CUP. Ponents: Javier Fraga (arquitecte), Xavier Llorente (portaveu de Salvem l’Empordà), Francesc López (urbanista) i Andreu Marfull (arquitecte). Auditori de la Coma Cros, a Salt (Girona).

Articles publicats:

- "Objectiu proposat: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l’ordre global que l’altera i el condiciona" (Marfull, 2013b).
- "Àvila i Pedralbes, segles XV-XVI, units per la naturalesa reial de dos monestirs femenins" (Marfull, 2014a).
- "Barcelona és una ciutat desigual" (Marfull, 2014b).
- "La geografía cambiante del capitalismo en Barcelona. Una lectura según Harvey" (Marfull, 2014c). ⁽¹⁷⁾
- “Mn. Clapés urbanista. L’aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina” (Marfull, 2014d).
- "No a l'especulació, sí a noves idees" (Marfull, 2016).

Cartell:

- Cartell "Sí o No", realitzat en motiu de la consulta popular realitzada a Salt, el dia 24 de setembre de 2016.

Font: elaboració pròpia.

En referència al Codi de bones pràctiques de l'Escola de Doctorat de la Universitat Autònoma de Barcelona (2013, p. 3), aquest treball d'investigació s'orienta:

vers la cultura de la pau, el respecte dels drets humans, la igualtat i el progrés social, el respecte pel medi ambient i el desenvolupament sostenible, i implica la renúncia explícita de la recerca orientada directament a finalitats militars.

En referència a la utilització de cites d'altres autors, en aquest treball s'utilitza el tractament proposat per la Harvard University. Entre els formats de cites més comuns, el triat és l'estil APA (American Psychological Association), que s'utilitza principalment

¹⁷ L'article "La geografía cambiante del capitalismo en Barcelona. Una lectura según Harvey" (Marfull, 2014c) està pendent de ser publicat a data 31 de desembre de 2016.

per als treballs de ciències socials (¹⁸). D'acord amb aquest estil, les referències a entrevistes personals es consideren comunicacions personals (que inclouen correus electrònics, conversacions telefòniques, cartes privades o grups de discussió), i no s'inclouen en la bibliografia citada al no estar publicades (¹⁹). Com a criteri per a l'ús de cites en altres idiomes, s'opta per transcriure el text en altres idiomes només en els casos en què es tracta d'un text original, no d'una traducció. És a dir, a les cites extretes de documents originals (escrites pel seu autor) es manté l'idioma en què estan escrites, i les cites provinents d'obres traduïdes per altres autors es tradueixen al català. Amb aquest plantejament, les cites directes extretes de les entrevistes personals es transcriuen en l'idioma en què han estat realitzades (català o castellà).

El conjunt dels entrevistats han consentit que tant el seu nom com el contingut de les entrevistes sigui utilitzat per aquesta tesi doctoral, havent estat informats de la temàtica i els objectius principals.

2.6 Els antecedents del treball de recerca

Aquest treball de recerca té com a antecedents la tesina del màster oficial en Gestió i Valoració Urbana, titulada *La qüestió urbana a Sant Andreu de Palomar, ss. XIX-XXI* (Marfull, 2012b), la tesina del màster en Direcció i Gestió Urbana i Immobiliària titulada *La memòria cultural urbana com a instrument per a la gestió de la planificació urbana i territorial* (Marfull, 2012a) i el màster en Planificació Urbana i Sostenibilitat, cursats tots ells entre els anys 2010 i 2012 al Centre de Política del Sòl i Valoracions (CPSV) de la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC). (²⁰)

¹⁸ La Harvard University indica que els formats de cites més comuns són l'estil MLA (Modern Language Association), que s'utilitza principalment per als treballs d'humanitats; l'estil APA (American Psychological Association), que s'utilitza principalment per als treballs de ciències socials; i l'estil de Xicagó (The Chicago Manual of Style), que s'utilitza tant en ciències socials com en humanitats.. Font: web oficial de la Harvard University. Consultable a: <http://usingsources.fas.harvard.edu/citing-sources> [Consulta 2 de novembre de 2016].

¹⁹ Font: web oficial de la Harvard University. Consultable a: http://sites.harvard.edu/icb/icb.do?keyword=k70847&pageid=icb.page363228#a_icb_pagecontent753473_interview [Consulta 2 de novembre de 2016].

²⁰ Com a complement de l'activitat formativa, són de destacar els estudis d'especialització en ciutat i territori, així com en govern i organització administrativa del territori, cursats a la UOC, i el curs d'especialització de gestor de la mobilitat municipal promogut per Gestió Local de Mobilitat, tots ells de 100 hores de durada. Es realitzen l'any 2012 (veure l'Apèndix 1).

La primera tesina explora la realitat urbana de Sant Andreu, com a procés històric i com a espai on diferents plans generals i puntuals s'hi desenvolupen, en una realitat desbordada per la ciutat real construïda, que és qui en condiciona les traces i l'estructura principal. Des de diferents espais d'anàlisi es posa de manifest la desestructuració social, urbana i administrativa, així com l'absència del reconeixement explícit de la centralitat manifesta del nucli històric de Sant Andreu dins l'àmbit metropolità. En una anàlisi complementària, a través d'enquestes (a 152 persones i 10 entitats socioculturals), es posa de manifest la baixa valoració de la qualitat urbanística del territori; una diferent percepció de pertinença en funció de les arrels socials, on aquelles persones que provenen d'àmbit allunyats s'identifiquen clarament amb la identitat metropolitana, no pas amb la de Sant Andreu; i un desconeixement global de la realitat històrica de Sant Andreu en tots aquells àmbits que envolten el nucli antic. ⁽²¹⁾

La segona tesina explora, genèricament, les raons i les conseqüències de l'absència d'una memòria cultural urbana en els instruments de planificació urbana i territorial. En un format d'article científic s'explora l'obra de diferents autors crítics amb la realitat urbanitzada, pertanyents als àmbits de l'antropologia, la geografia, la sociologia, la psicologia social, l'economia, el paisatgisme, l'urbanisme i l'arquitectura. Resultat de la recerca, es conclouen tres punts: 1) la necessitat d'establir nous instruments per millorar la comprensió de les realitats transformades o intervingudes pels diferents processos d'urbanització; 2) la necessitat de concebre aquest procés com una realitat canviant, fet que requereix el seu seguiment; i 3) la necessitat de qüestionar obertament les conseqüències que l'absència d'una memòria cultural genera, en un procés de desmemorització col·lectiva.

En el màster de Planificació Urbana i Sostenibilitat no es fa un tesina, sinó un treball acadèmic realitzat per un grup de tres persones, on es fa l'extrapolació puntual d'una figura de planificació territorial de recent redacció (el Pla Territorial Parcial de les Comarques Gironines), sobre un àmbit territorial format per quatre municipis, tots ells a la comarca de La Selva. L'objecte del treball és avaluar de quina manera la realitat es transforma amb el desenvolupament d'un àmbit classificat amb la categoria «d'interès estratègic», que es considera objecte d'atracció de capital per al foment de l'activitat

²¹ El detall de les fonts d'informació explorades en motiu de la tesina del màster en Gestió i Valoració Urbana és consultable a l'Apèndix 2.

econòmica i la dinamització social. El treball conclou que el Pla Territorial presenta debilitats, com ara l'absència del reconeixement de 26 micropolígons industrials dispersos en l'àmbit proposat, així com els conflictes de comunicació interna que han ocasionat, precisament, els polígons, incentivats pel pas de l'autopista, l'autovia i les vies de tren (regionals i nacionals) que articulen el territori i enllacen Espanya amb França, dividint els municipis en diverses zones aïllades entre si. En un segon ordre, el treball conclou la necessitat d'incloure el debat amb la ciutadania, a l'hora de definir espais d'interès estratègic, i proposa la creació d'una mancomunitat de municipis per unificar criteris i desenvolupar les polítiques urbanes i territorials conjuntament.

Tots tres estudis conclouen, tàcitament, que **els diferents fenòmens urbans representen la dimensió espacial de l'ètica dominant en l'activitat humana**. Recollint paraules de Lluís Duch (2000, p. 471, cursiva meua): "*la ciutat és l'àmbit privilegiat de l'ètica, és on s'hi institueix el temps i el lloc dels individus o bé, per contra, la seva negació*". En una lectura complementària, es posa de manifest la dificultat d'avançar en línies de treball que amplien l'abast de la investigació a camps del coneixement alternatius o que, directa o indirectament, qüestionen la praxis urbanística i l'ordenació urbana i territorial, així com els instruments d'anàlisi i de valoració tradicionals.

3. Crítica a l'economia política de l'urbanisme

En aquest capítol es desenvolupa el primer objectiu específic de la tesi (OE1), orientat a la contrastació de la hipòtesi H1, que consisteix en avançar en la comprensió del problema mitjançant l'anàlisi de l'estat de l'art. En conjunt, es planteja un aprofundiment qualitatiu des dels àmbits de la geografia crítica i la filosofia.

El marc teòric que explora la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme (acumulació, inestabilitat i desigualtat sistèmiques), que incorpora el cas de la urbanització marginal de Sant Andreu de Palomar, s'estructura en quatre apartats principals. El primer explora la comprensió del problema, amb quatre línies de recerca teòrica que desenvolupen **la crítica a la qüestió urbanística**, i el segon analitza l'explicació hipotètica del problema, amb quatre línies de recerca teòrica complementàries que desenvolupen **la crítica a la solució espacial de l'economia política, segons Marx i Harvey**. Al tercer apartat es presenta una **síntesi de la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme**, d'acord amb les aportacions de Marx i Harvey i, al quart apartat, com a cloenda del capítol, es fa una **valoració provisional** de la recerca realitzada, contrastant la validesa de la hipòtesi H1.

3.1 Crítica a la qüestió urbanística

La crítica a la qüestió urbanística s'estructura en quatre línies de recerca teòrica (LRT):

- LRT 1. La crítica a l'espai creat (I). Debat teòric.
- LRT 2. La crítica a l'espai creat (II). El cas de Barcelona i Sant Andreu.
- LRT 3. La qüestió del coneixement: la geografia crítica en perspectiva.
- LRT 4. Les arrels de la qüestió del progrés econòmic i social.

3.1.1 LRT 2. La crítica a l'espai creat (I). Debat teòric

El *capital simbòlic*, segons Bourdieu (2012), és una forma particular del capital caracteritzada per aparèixer en una relació social que, en la mesura que es mobilitza el camp de l'economia, esdevé un espai de joc sota el principi de la *llei de l'interès material* (Bourdieu, 2012, p. 99). Seguint a Bourdieu (2012, p. 116), es tracta d'una *economia de béns simbòlics*, on la característica principal és "la repressió o censura de l'interès econòmic", que consisteix en ocultar la motivació econòmica basant-se en el *tabú de l'explicitació* (Bourdieu, 2012, p. 116). Aquesta economia "institueix unes relacions durables de *dominació simbòlica*, unes relacions de dominació basades en la comunicació, el coneixement i el reconeixement (en el seu doble sentit)" (Bourdieu, 2012, p. 94, cursiva meua), com és el cas de la *dominació masculina* (Bourdieu, 2000). Segons Bourdieu (2012, p. 95):

La dominació simbòlica (és una forma de definir-la) es basa en el desconeixement i per tant en el reconeixement dels principis en nom dels quals s'exerceix. Això és vàlid per la dominació masculina, però també per algunes relacions de treball (...) A les nostres societats, i en el mateix nucli de l'economia econòmica, encara trobem amb el paternalisme la lògica de l'economia dels béns simbòlics i l'alquímia que transforma en veritat les relacions de dominació. ⁽²²⁾

Bourdieu, mitjançant l'anàlisi del capital simbòlic, econòmic i cultural, explora els diferents instruments de legitimació que garanteixen la reproducció dels camps del poder (2007; 2000; 2009; 2012; 2013).

El capital simbòlic, però, adquireix una significació complementària amb l'aportació feta per David Harvey (2013b), que l'amplia al de *capital simbòlic col·lectiu*. Harvey el presenta com un poder d'atracció del capital vinculat al concepte de "marca" que s'introdueix en els debats relatius a les ciutats i les grans metròpolis. Entén que aquest

²² Una de les conseqüències de les relacions de dominació és la violència simbòlica, que "consisteix en la transfiguració de les relacions de dominació i de submissió en relacions afectives" (Bourdieu, p. 96). En aquest sentit, segons Bourdieu (2000, p. 59) la dominació masculina és un element clau en l'economia dels béns simbòlics, "que té per funció contribuir a la perpetuació o a l'augment del capital simbòlic posseït pels homes". Des d'una perspectiva de gènere, el poder, tal i com manifesta la història d'institucions com la Família, l'Església, l'Escola i l'Estat, manifesta relacions de dominació masculina (Bourdieu, 2000, p. 105). Segons Bourdieu (2000) es tracta d'una part incontestable de la realitat històrica, motiu pel qual cal refer un treball històric de deshistorització, que recreï les estructures de dominació masculines que s'han establert. Aquesta reconstrucció històrica (Bourdieu, 2000, p. 105): "està obligada, si vol ser conseqüent, a deixar un espai, sens dubte el més important, a la història dels agents i de les institucions que concorren permanentment a assegurar aquestes permanències, Església, Estat, Escola, etc., i que poden ser diferents, al llarg de les diferents èpoques, en el seu pes relatiu i les seves funcions".

capital simbòlic, identificat com una *renda de monopoli* (p. 151), està expressat en diferents mecanismes de distinció, explotats econòmicament, i no beneficia a tothom per igual. Segons indica, l'*acumulació de capital simbòlic* es tendeix a monopolitzar com un *capital cultural* per atraure el consum, amb resultats desiguals (pp. 157 i 167). Ressalta el fet que el capital simbòlic col·lectiu està tradicionalment custodiat pels museus, universitats, l'aparell estatal i l'elit social en nom de la *memòria col·lectiva*, i que la seva empremta és present als monuments, al poder de la història i la identitat projectada de la ciutat (Harvey, 2012, pp. 156-160). Com a exemple d'aquesta realitat posa a la ciutat de Barcelona, on (Harvey, 2007, p. 430, cursiva meva):

Per les raons que la història recent de Barcelona exemplifica, els sectors econòmics del coneixement i de l'herència patrimonial, la producció cultural, l'arquitectura de firma i el cultiu de judicis estètics específics s'han convertit en poderosos elements constitutius de la política de l'*empresarialisme urbà* en moltes parts, encara que més especialment a Europa.

Altrament, Neil Smith (2007, p. 153) es fa ressò de l'impuls d'una diversificació de reestructuracions urbanes per raons econòmiques, en un procés de flux de capital a l'entorn construït que ofereix millors oportunitats per intervenir-hi on, des de la dècada de 1970:

El desenvolupament desigual a escala urbana va portar, per tant, no només la gentrificació en el sentit més acotat del terme sinó també tota la gama de reestructuracions urbanes: desenvolupament d'urbanitzacions, construcció d'oficines, expansió de les àrees d'oci i de serveis, nous desenvolupaments massius de projectes per construir hotels, centres comercials, restaurants, ports esportius, galeries turístiques i així successivament. Tot això implica un moviment de capital, no simplement cap a l'entorn construït en general, com a resposta clara a la proximitat o a l'existència d'una crisi econòmica, sinó particularment cap a l'entorn construït dels centres urbans i de les zones urbanes deprimides.

Smith (2007, p. 158) ressaltava "l'aspecte espacial de la reestructuració a escala urbana: la gentrificació i la reurbanització", i ho vincula a la diferència de renda existent "entre el nivell de la renda potencial del sòl i la renda anual capitalitzada del sòl sota l'actual ús del sòl" (p. 126), on: "*La diferència potencial de renda* ve produïda, principalment, per la desvalorització del capital (...) i també per l'expansió i el continu desenvolupament urbà" (p. 126, cursiva meva).

Tant Smith (2012) com Harvey (2014a) relacionen aquesta tendència amb el fet que, des de la dècada de 1970, preval la potencial absència de límits per a la creació de diner, mentre que abans la ruta principal per al capital és la inversió en la producció de valor i plusvàlua en la indústria, la mineria, l'agricultura i la urbanització. Ambdós conclouen que, per fer-ho possible, és necessària una reestructuració del sistema financer que n'impulsi la transformació, just quan el capital sembla experimentar un punt d'inflexió en la trajectòria exponencial del creixement. Altrament, Harvey ressalta que aquest mecanisme permet sortir de la crisi internacional de la dècada de 1970 però, paral·lelament, s'incrementen els deutes públic i privat, donant lloc a successives crisis de deute i rescats arreu del món, acompanyats de successives crisis del mercat immobiliari. Harvey (2012, p. 232) arriba a documentar fins a 13 crisis, com:

[la] Crisi del mercat immobiliari als EUA, el Regne Unit, Irlanda i Espanya, seguida de fusions i adquisicions forçades, bancarrotes i nacionalitzacions d'institucions financeres. Rescats a tot el món (...), seguits de recessió, desocupació i col·lapses del comerç exterior als que es fa front mitjançant paquets d'estímul keynesians i injeccions de liquiditat pels bancs centrals. ⁽²³⁾

En contrapartida, i junt amb la crítica a l'espai creat per raons econòmiques, diversos autors manifesten que el conjunt de contradiccions inherents als valors i/o ideals del progrés vinculades a les grans ciutats són inevitables i el millor dels camins possibles. Des d'aquesta perspectiva es té consciència del seu vincle amb la marginació social i la insostenible empremta ecològica, en un procés de creixement intensiu de les aglomeracions urbanes, però es manté la imatge idealitzada. En són referents el pragmatisme de les obres de Richard Sennett (2010; 2011; 2014), Richard Florida (2009) i François Asher (2010), en la mesura que analitzen la realitat urbana amb deteniment però, en canvi, mostren més interès en transmetre l'adaptació a la seva lògica que no pas a promoure el control de la capacitat desestabilitzadora i especulativa de la lluita per a l'ús i l'ocupació de les ciutats i els territoris.

Sennett (2010, p. 143) fa referència a la corrosió del caràcter de la societat moderna, que a partir de la dècada de 1980 es veu sotmesa a un procés de flexibilització de les restriccions que genera desordre, on:

Avui, els llocs, les ciutats o les nacions temen que si exerceixen la seva sobirania, imponent, per exemple, càrregues fiscals o restringint els

²³ Nota entre claudàtors originària del text transcrit.

acomiadaments sumaris, una empresa pugui trobar sense cap problema una altra illa a la xarxa, una fàbrica al Canadà, si no la troba a Mèxic, o una oficina a Boston o en un lloc de Manhattan.

Aquí Sennett recull un pensament iniciat l'any 1974, quan escriu el llibre *The Fall of Public Man* (2011). En aquest llibre fa referència a l'empobriment de les relacions socials. L'any 2014, a *The Public Realm* (2014, p. 7) indica que:

Tots voldríem viure en ciutats netes i segures, amb uns serveis públics eficients, que fossin el bressol d'una economia dinàmica, proporcionessin estímuls culturals i ajudessin a pal·liar les divisions socials de raça, classe i ètnia. Les ciutats no són així. I això passa perquè, en part, la ciutat ha perdut el control sobre ella mateixa; (...) alguna cosa s'ha espatllat, i s'ha espatllat molt, en la nostra concepció de què hauria de ser una ciutat.

Sennett (2014) es qüestiona el perquè de l'empobriment creatiu dels urbanistes, tot i l'abundància d'instruments a la seva disposició. Identifica la causa d'aquest empobriment amb: "l'estandardització de l'edificació i la proliferació de normatives burocràtiques [que] han posat fora de joc la innovació local i el creixement, i han congelat la ciutat en el temps" (Sennett, 2014, p. 22). Amb aquesta crítica qüestiona l'excés de definició dels entorns planificats, en especial a partir del racionalisme impulsat als anys vint del segle XX per urbanistes com Le Corbusier (1983), així com el tractament dels edificis com si fossin una escenografia, un decorat, fent referència a l'obra de 1967 *La société du spectacle* (Debord, 2005). És a dir, Sennett proposa renunciar a tota planificació general i incentivar la incertesa urbanística amb el supòsit que això facilita l'adaptació de les ciutats a la demanda creixent d'una societat i una economia cada cop més flexible i competitiva.

Florida (2009), l'any 2007, coincidint amb l'inici d'una crisi financera global iniciada al EUA, explora les ciutats com a espais competitius capaços d'aportar oportunitats de millora, tant en la vida professional com en la més íntima i personal. Florida presenta les ciutats com a espais òptims per al desenvolupament creatiu, extrapolant la identitat personal a la pròpia personalitat de la ciutat on es viu. En la seva anàlisi reconeix un paisatge urbà en quatre grans regions on, al capdamunt, es troben els llocs on es desenvolupa la innovació i s'atrau al talent global. En segon lloc, es troben les ciutats emergents, que recolzen el motor de la innovació important béns i serveis d'altres llocs. La tercera es correspon a les megaciutats en vies de desenvolupament, on en destaca

l'acumulació de misèria, i les situa en un espai cada cop més desconnectat de l'economia global. Finalment, en quart i darrer lloc situa als espais del món amb poca o nul·la activitat vinculada a l'economia global que, segons matisa, és com si no existissin. Amb aquesta classificació, Florida exemplifica part del debat sobre les ciutats emergents i capdavanteres iniciat en el marc de l'economia global impulsada a partir de la dècada de 1990.

Asher (2010), trasllada aquesta realitat al camp de l'urbanisme i la governança urbana. Desenvolupa el concepte de *la ciutat dels riscs*, en el context històric que descriu com la *tercera modernitat*, i hi identifica la *tercera revolució urbana moderna*, que dóna peu a un nou urbanisme o *neourbanisme* que deixa enrere un urbanisme modern on (p. 72): "Els plans i esquemes estaven destinats a controlar el futur, a reduir la incertesa, a realitzar un projecte conjunt". Fa referència a l'acceleració dels processos canviants incentivats per l'era de la informació i la intensitat de la mobilitat del capital i la societat global, que té lloc a partir de la dècada de 1990, i proposa la necessitat de fer un urbanisme flexible que doni peu a la governança urbana, recollint el llegat del *dret a la ciutat* definit per Lefebvre (1968). Asher (2010, p. 84) destaca que la legitimitat d'una decisió pública i la seva eficàcia són majors si s'elaboren amb un projecte comú, on:

El govern de les ciutats deixa pas a la governança urbana, que podem definir com un sistema de dispositius i de modes d'actuació que reuneix a institucions i representants de la societat civil per elaborar i posar en marxa les polítiques i les decisions públiques.

Però, tal i com es reflecteix a la governança urbana, en el debat de la societat civil no s'hi pressuposen els representants dels interessos econòmics, del gran capital, que de fet sí són presents al debat metropolità per altres vies. És a dir, tàcitament, es reflecteixen dos espais de debat allunyats entre si, on l'espai polític és l'intermediari, però la societat i els interessos del capital no s'asseuen a la mateixa taula. Asher (2010, pp. 51-52) reflecteix aquesta realitat:

Les concessions i els acords públic-privats de tot tipus es multipliquen. La globalització, el debilitament de les barreres aranzelàries, l'acceleració del transport de béns, persones, informacions i capitals fan necessaris la creació i el reforç d'institucions supranacionals de regulació, mentre que els poders públics locals veuen consolidat el seu paper econòmic i social en un context de competència interterritorial aguditzada per la internacionalització i el desenvolupament de mitjans de transport i comunicació.

És a dir, Asher ressalta que l'escenari en franca competència és el patró de referència principal, en què la societat hi participa.

Altres autors, com Henri Lefebvre (1947; 1961; 1968; 1981; 2013), Jean-Pierre Garnier (1973;1976; Tello, 2016) i Manuel Castells (2001a; 2001b; 2003; 2006; 2008), mostren una lectura més crítica.

Lefebvre és pioner en lectures crítiques sobre la *vida quotidiana del món modern* (1947; 1961; 1981) i desenvolupa un marc teòric on el seu referent principal és el *dret a la ciutat* (1968), esdevenint un autor de referència per a altres autors, com Harvey (1982; 1985; 2005; 2007; 2012; 2013a; 2013b; 2014a; 2014b; 2014c), Ruth Glass (Glass i Westergaard, 1965), Castells (1972; 1995; 2001a; 2001b; 2001c; 2003; 2006; 2008) i Garnier (1973; 1976; Tello, 2016), als que s'hi afegixen els treballs de Marc Augé (1993), Smith (2005; 2012) i Anthony Giddens (1990).

Lefebvre (1968) recupera el llenguatge i la crítica marxista i desenvolupa el concepte de *dret a la ciutat*, a través del qual reflecteix la crítica a l'espai econòmic creat i reclama el dret social a participar en el procés de producció de l'espai. Explora l'existència d'un conflicte entre la societat i les pròpies estructures estatals, i assenyala com entren en crisi quan la ciutat planificada, al servei dels interessos polítics i econòmics, no conflueix amb els interessos socials. Sense arribar a desenvolupar un mètode d'exploració que en sistematitzi els mecanismes, Lefebvre (2013, p. 383) apunta a la pròpia eficàcia del procés de planificació espacial com una eina d'interès estratègic per al capitalisme, on:

No és només recolzant-se en el sòl com es consolida el capitalisme, ni únicament integrant-se en les formes socials pre-capitalistes. El capitalisme es serveix de totes les abstraccions, de totes les formes, inclosa la ficció jurídica i legal de la propietat, de tot el que semblava irreductible en principi a l'apropiació privada o privativa (la naturalesa, la terra, les energies vitals, els desitjos i les necessitats). La planificació espacial, que es serveix de l'espai com a instrument amb fins múltiples, es mostra d'una eficàcia extrema. Aquest ús instrumental de l'espai està segurament implícit en la «modernització conservadora» que s'ha introduït amb major o menor èxit en diferents països.

Garnier (Tello, 2016, pp. 61-63), que incorpora el pensament de Lefebvre, analitza el procés participatiu i en qüestiona la finalitat, indicant que:

La ideologia de la participació consisteix en fer que els individus de les classes populars s'adhereixin als objectius i a les finalitats de l'Estat mitjançant la participació en mecanismes de concertació per decisions importants que se'ls escapen totalment. (...) el resultat dels processos participatius és la neutralització de l'oposició.

En aquesta línia, afegeix (Tello, 2016 p. 66):

el *Dret a la ciutat* serveix de coartada també per als més conformistes. Tot el món parla de «dret a la ciutat», però per neutralitzar la seva implicació subversiva: la «desposseïció dels posseïdors», el control sobre la societat i, per tant, de la ciutat. També cal deconstruir aquesta trivialització del dret a la ciutat.
(²⁴)

De fet, Garnier (Tello, 2016, p. 63) qüestiona el propi significat del «desenvolupament», ressaltant que:

el desenvolupament sostenible és al mateix temps un nou mercat i una ideologia de consens per a un desenvolupament que pot ser no sostenible; no es critica la noció de desenvolupament, es tracta d'un desenvolupament capitalista que crea un nou mercat, noves empreses.

Complementàriament, Castells (2001a; 2001b; 2003; 2006; 2008) fa una lectura crítica relativa als nous patrons econòmics i socials, perceptibles especialment a les grans ciutats. Desenvolupa una àmplia anàlisi dels canvis econòmics, socials i culturals accelerats al llarg de la dècada de 1990, un cop té lloc la transformació integral de les organitzacions polítiques i financeres al voltant del sistema o model capitalista. En aquest sentit, ressalta la capacitat reactiva de la societat per combatre, precisament, el procés d'institucionalització global liderat per les elits, que aspiren a controlar el dictat de l'economia política. Castells (2003, p. 197) escriu:

Després d'una dècada de desenvolupament d'una nova economia global i de declivi de l'estat-nació en la seva transició a institucions de govern local, les societats de tot el món reivindiquen el seu dret a afirmar el seu control sobre les institucions emergents.

Es refereix als moviments antiglobalització, que precedeixen a moviments posteriors com els «indignats», iniciat amb la crisi financera del 2007 i que a Espanya es dona a conèixer amb el nom de «15-M» (²⁵). Castells (2003, p. 98) entén aquest desafiament com un procés de resistència davant el debilitament de la societat hereva de l'era

²⁴ Cursiva originària del text transcrit.

²⁵ La denominació de «15-M» ve donada per la mobilització ciutadana que apareix a Espanya arran de la manifestació del 15 de maig de 2011.

industrial, que "sembla haver entrat en una crisi fonamental degut a la ràpida desintegració de la societat civil". Per aquest motiu, fa una crida a la solidaritat en un món abocat a l'autodestrucció i a la creixent polarització social. Segons Castells, aquesta situació impulsa nous processos de marginació i exclusió social. Aquesta reflexió el porta a recuperar la crítica tradicional a l'economia política que, de fet, enllaça amb l'obra de Marx. Castells (2006, p. 413) opina que:

L'economia informacional/global és capitalista; de fet, més que ninguna altra economia en la història. Però el capital està tan transformat com el treball en aquesta nova economia. La regla segueix essent la producció en la cerca de guany i per a l'apropiació privada del guany, sobre la base dels drets de propietat, que són l'essència del capitalisme.

Fa referència al sistema d'apropiació capitalista i, de forma equivalent a com ho fa Marx (veure l'Ap.3.2.2), estableix tres nivells diferenciats de formes d'apropiació (Castells, 2006, pp. 412-413). El primer el formen els titulars dels drets de propietat i el segon el que anomena la classe directiva, els controladors dels actius del capital. El tercer és específic del capitalisme informacional, i fa referència als mercats financers i les seves xarxes de gestió. En referència al tercer nivell d'apropiació, Castells (2006, p. 413) ressalta que:

Així, els mercats financers globals i les seves xarxes de gestió són el capitalista col·lectiu real, la mare de totes les acumulacions. (...) És en aquesta forma específica en la que les xarxes financeres globals són el centre nerviós del capitalisme informacional. Els seus moviments determinen el valor de les accions, els bons i les divises, portant a la ruïna o la riquesa a inversors, empreses i països. (26)

En una lectura paral·lela, és d'interès l'aportació de Castells (2001b, p. 390, cursiva meua) a la comprensió de la desigualtat social dins la ciutat, fent referència al concepte de *ciutat dual*, on ressalta que:

La ciutat dual és un tema clàssic de la sociologia urbana. El contrast entre opulència i pobresa en un espai comú ha impressionat sempre als experts, així com a l'opinió pública.

Segons indica (Castells, 2001b, p. 393, cursiva meua), a la ciutat dual té lloc una representació de la realitat urbana en què:

²⁶ Cursiva originària del text transcrit.

Les posicions estructurals en les relacions de producció i distribució cristal·litzen en estils de vida que es tornen cada cop menys comunicables, al pressuposar mitjans financers i nivells culturals radicalment diferents, que per tant condueixen a la formació de microsocietats a través del disseny diferencial de l'espai. Les àrees residencials es converteixen en mecanismes d'exclusió on les dinàmiques dels costos del sòl tendeixen a imposar una *homogeneïtat social*, tant en termes de classe com ètnics.

En conjunt, Castells (2001a, p. 473) es fa ressò de la segregació espacial i del desenvolupament d'un món cada cop més individualitzat, que:

suposa la ruptura del contracte urbà: un contracte pel que ciutadans de diferents cultures i amb diferents recursos acordaven ser ciutadans; això és, participar de les mateixes institucions i una mateixa cultura, en la que els conflictes formaven part de la vida però era possible trobar un terreny comú. Amb la fragmentació de la ciutat, l'accelerat procés de segregació espacial pot estar soccavant la nostra capacitat de convivència.

Les aportacions d'Asher, Castells, Florida, Garnier i Sennett reflecteixen un escenari on el gran capital s'organitza a escala global per competir entre si, on les societats humanes s'organitzen en diferents fronts reclamant el seu control i les comunitats urbanes, representatives de diferents realitats socioculturals i econòmiques, estratificades espacialment, reclamen el control i el dret a fer ciutat competint també entre si. En conjunt, es mostra com, en especial a l'inici del segle XXI, una robusta política econòmica s'organitza internacionalment i la societat s'organitza localment per racionalitzar els seus efectes i obtenir-ne beneficis.

En general, la cronologia de la crítica a l'espai creat reflecteix la tendència a adaptar-se als canvis sociopolítics i culturals ocasionats pel desenvolupament econòmic i social, incorporant nous debats i arraconant els vells. La tendència general, a l'inici del segle XXI, reflecteix l'inici d'una etapa crítica amb els excessos del capital, reflectits a les grans ciutats modernes. En aquest context, es tendeix a focalitzar l'atenció a l'activisme social, que emergeix en la defensa de la millora de les ciutats creades, reclamant el control de la gestió urbana i una activitat més compromesa de les institucions públiques. En aquest context, a l'activisme social s'hi afegeixen veus i col·lectius de l'àmbit acadèmic, així com de diferents àmbits de caràcter tècnic que participen del procés d'urbanització i ordenació del territori, en un procés de confluència de la consciència global d'un problema que, tanmateix, tendeix a qüestionar els interessos i les decisions del poder dominant.

3.1.2 LRT 1. La crítica a l'espai creat (II). El cas de Barcelona i Sant Andreu

La metròpoli barcelonina creix exponencialment a les dècades de 1950 i 1970. Aquesta situació, en un context caracteritzat per l'absència de l'apoderament tècnic i social dins les institucions polítiques, fomenta l'especulació i la crítica de la praxis urbanística (Vila Dinarés i Casassas Simó, 1974). Així mateix, l'any 1972 es reconeixen oficialment les associacions veïnals, que són reconegudes com a agent participatiu en la planificació de la ciutat (Tébar Hurtado, 1998e) i participen del procés de maduració del Pla General Metropolità (PGM, 1976), que s'aprova definitivament l'any 1976. Com a resultat, junt amb la mobilització política i sociocultural que caracteritza la transició al sistema democràtic a Espanya, emergeixen diferents moviments socials urbans (Muxí, 2012) que incorporen la crítica a l'espai creat. ⁽²⁷⁾

En el cas de Sant Andreu de Palomar, destaca la creació de l'AVV l'any 1971, així com la creació de l'Arxiu Històric Municipal l'any 1982, que és l'embrió del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII), creat l'any 1988 ⁽²⁸⁾. L'AVV centra l'activitat en la gestió de la ciutat i les demandes socials, mentre que el CEII ho fa en la recerca històrica i patrimonial de Sant Andreu. Els respectius arxius documentals i la revista *Sant Andreu de cap a peus* de l'AVV (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1980; 1981; 1982; etc.), junt amb la revista *Forat del vent* i les col·leccions *Finestrelles* i *Llibre de Finestrelles* del CEII (1989; 1991a; 1991b; etc.), reflecteixen la crítica a l'espai creat promoguda des del dinamisme sociocultural andreuenc. Aquesta activitat es complementa amb l'aportació d'altres col·lectius, com ara Grup de treball de l'assemblea de Sant Andreu de Palomar de 1983 (1984), que publica un llibre, amb dades i estadístiques, sobre la història sociocultural de Sant Andreu ⁽²⁹⁾, així com l'obra del Grup Versalles (1998) o de diversos historiadors locals, com Xavier Basiana i Martí Checa (1997), Ricard Fernández Valentí (2010; 2013), Francesc Pujol Martínez (2003) o Pau Vinyes i Roig

²⁷ Als apartats 4.3.1 i 4.3.2 es documenta amb més detall aquest procés, tant des dels moviments socials urbans com des de la crítica a l'espai creat que promou el col·lectiu de tècnics especialistes en l'ordenació del territori, en el marc del Congrés de Cultura Catalana 1975-1977.

²⁸ El detall de les entitats citades és consultable la Taula 8 (veure l'Ap. 4.3) i la seva activitat s'exposa als apartats 4.3.1 i 6.3.3.

²⁹ El Grup de treball de l'assemblea de Sant Andreu de Palomar de 1983 està format per l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar, l'Arxiu Històric Municipal (entitat prèvia al Grup d'Estudis Ignasi Iglésias) i les parròquies de Sant Joan de Mata, de Sant Pacià i de Jesús, Maria i Josep.

(2016), entre d'altres, representatius dels àmbits territorials de La Sagrera, Nou Barris i Sant Andreu. Conjuntament, promouen la reconstrucció històrica del territori recollint el testimoni de l'historiador Joan Clapés i Corbera (1900; 1984), que amb el seu treball estudia la història i la identitat de Sant Andreu de Palomar des dels seus orígens fins a la Segona República Espanyola (1931-1939).⁽³⁰⁾

Gràcies a la reconstrucció de la memòria històrica a Sant Andreu i a d'altres nuclis històrics integrats a la metròpoli barcelonina és possible comprendre els diferents processos urbans que s'hi desenvolupen, i la seva evolució.

Altrament, en un context caracteritzat per una crisi econòmica i la indignació social, a partir de la dècada de 2010 es promou la crítica organitzada a l'espai creat. En són mostres la celebració de les jornades "La ciutat oblidada" des de les AVV dels districtes de Sant Andreu i La Sagrera, l'any 2015, on es ressalten els dèficits i l'abandonament urbanístics del territori, que es troba fracturat i marginat en el context metropolità; i del taller "Fòrum veïnal sobre l'urbanisme a Barcelona" promogut des de la Federació d'Associacions de Veïns i Veïnes de Barcelona (FAVB), també l'any 2015, on es recullen les reclamacions veïnals del conjunt dels barris de Barcelona. Al Fòrum es ressalten els dèficits acumulats a l'àmbit nord (la ciutat oblidada), a la Zona Franca i a l'entorn del llinar amb la serra de Collserola.⁽³¹⁾

Paral·lelament, apareixen altres canals que es fan ressò de la intensitat dels moviments socials urbans per raons urbanístiques. En són exemples la premsa (Ara, 2016; El País, 2005; El Punt Avui, 2011; etc.) i els instruments de difusió de la societat civil organitzada, com la investigació acadèmica (Casellas, 2007; Montaner, 2012; etc.) i espais de debat iniciats per organitzacions civils representatives de l'activitat social i/o professional (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1980; 1981; etc.; CEII, 1989; 1991a; etc.; Ramos, 2015; etc.). En aquest sentit, ressaltar l'activitat de la SCOT (2014), que en el seu *Anuari territorial de Catalunya (2003-2012)* recull l'activitat veïnal de Sant Andreu i La Sagrera en motiu del projecte urbanístic de l'Eix Sant Andreu-Sagrera. Aquest Eix preveu intervenir sobre una escletxa urbana que divideix el teixit urbà de Barcelona al llarg de gairebé quatre kilòmetres, resultat de les vies ferroviàries construïdes a la meitat del segle XIX que, al segle XXI, segueixen descobertes. Es

³⁰ Als apartats 4.3.1 i 6.3.3 es detalla el treball de Clapés i Corbera (1900; 1984).

³¹ Més endavant s'analitza amb més deteniment (veure l'Ap. 4.3.1).

tracta d'un projecte que es troba subjecte a una revisió general per raons econòmiques que, oficialment, és conseqüència de l'escassetat de recursos públics i de la devaluació del capital immobiliari que té lloc a Espanya a partir de l'any 2007, coincidint amb la crisi financera internacional que s'inicia als EUA i es trasllada a la resta d'economies del món (Harvey, 2012). L'argument és que, per una part, els poders públics disposen de menors recursos i un major deute i, per l'altra, la plusvàlua estimada que es preveu obtenir de la promoció immobiliària del pla Sant Andreu-Sagrera (la meitat del finançament que requereix la transformació urbana) ha baixat ostensiblement (respecte les previsions inicials) fins a fer inviable l'operació. En aquest sentit, la SCOT (2014, p. 134) indica:

En el marc dels grans projectes de transformació urbana en zones obsoletes a la ciutat de Barcelona a finals de la dècada dels vuitanta del segle passat, als barris de Sant Andreu i la Sagrera es planteja un ambiciós projecte que acaba abastant 164 hectàrees. Les principals característiques d'aquest seran la reordenació ferroviària, el potenciament [sic] de la intermodalitat i la connexió dels dos barris mitjançant el soterrament de vies, dotant-los d'un gran parc lineal. Preveu la construcció de quasi 12.900 habitatges, la dotació de nous equipaments i sostre comercial i terciari. Es preveu que el finançament s'obtingui en bona part mitjançant les plusvàlues que es poden generar amb les operacions immobiliàries. Amb tot, en el marc de la crisi i amb les dràstiques reduccions de la inversió pública, el projecte és frenat i creixen els temors de que l'estació de la Sagrera no acabi construint-se.

Retornant al debat històric, cal assenyalar que, enmig d'un intens debat al voltant de la resistència veïnal i l'observació crítica de l'evolució de la ciutat, des dels àmbits polític i professional del camp de l'urbanisme, a partir de la dècada de 1970, a Barcelona té lloc una intensa reconstrucció del valor de la idea urbanitzadora, en línia amb el que impulsa Ildefons Cerdà al segle XIX. En paral·lel a l'èxit de la implantació del sistema democràtic, junt amb la reincorporació del capital social, s'introdueix de nou la crítica a l'espai creat i nous recursos econòmics es destinen a la millora de la ciutat. (³²)

Una de les principals actuacions de l'apoderament dels tècnics urbanistes, dins l'autoritat pública, és el posar en valor la història de la planificació urbana de Barcelona, per damunt del valor de la ciutat realment urbanitzada. Els tècnics urbanistes inicien la investigació tant del Pla Cerdà (de l'any 1859) com del Pla d'Enllaços entre Barcelona i

³² Les primeres eleccions democràtiques a Espanya, després de la dictadura de Francisco Franco, són les eleccions generals de l'any 1977. L'any 1978 s'aprova definitivament la Constitució Espanyola i l'any 1979 tenen lloc les primeres eleccions municipals.

els seus pobles, de Léon Jaussely (l'any 1905), així com del pla del GATCPAC (l'any 1934) (Torres i Capell, 1999). Es ressalta la incorporació de propostes creatives en tots ells. En aquest sentit, tal i com apunta Manuel de Solà-Morales (2008, p. 35) els plans Jaussely i GATCPAC "han tingut més importància per la força de les seves idees que per les seves actuacions reals, molt escasses". L'any 2008, al Laboratori d'Urbanisme de Barcelona (LUB, 2008, p. 11), a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB) de la UPC, es recull aquest esperit, indicant que l'escola orienta als futurs arquitectes a la comprensió de la importància de l'urbanisme, on:

No es tracta, doncs, d'explicar l'evolució genètica de la Barcelona moderna -tot i que en pugui resultar això, d'una certa banda- sinó d'explicar la Barcelona actual, com i per què és així. Quins actes urbans, quins projectes i quins protagonistes han fet -varen fer- que avui Barcelona sigui com és. Quines accions i propostes concretes han creat Barcelona per sempre. I quines són les formes de l'urbanisme, quan aquest troba, alhora, oportunitat social i potència intel·lectual, creativitat i empena.

El LUB transcriu la orientació que es dona a l'urbanisme des de l'àmbit acadèmic, dirigida a la generació d'arquitectes que acaba els seus estudis a la dècada de 1980 (³³). Tal i com es ressalta, (LUB, 2008, p. 11):

es proposava ensenyar als futurs arquitectes que l'urbanisme no és una conseqüència automàtica de condicions socioeconòmiques i pràctiques juridicoadministratives, sinó una obra construïda amb idees. (³⁴)

Per tant, des de l'escola d'arquitectura es trasllada a l'espai de les idees la concepció de la ciutat com un acte creatiu, on el planificador n'és un agent fonamental. D'aquesta manera, s'inicia una etapa on la planificació de la ciutat amplia la consciència social i la responsabilitat dels tècnics urbanístics, que coincideix amb una etapa d'intensa activitat urbanística.

A partir de la dècada de 1980 es desenvolupen nous sectors urbanístics, com ara els successius plans especials a Ciutat Vella, els Jocs Olímpics de 1992, el Fòrum de les Cultures 2004, l'Eix Sant Andreu-Sagrera, el Pla 22@, el pla del barri de la Mina, el Campus de Llevant, l'espai Fira 2000, etc., que van acompanyats de la remodelació de

³³ El treball a què fa referència, de Manuel de Solà-Morales, es redacta l'any 1985, i recull les lliçons d'urbanisme que es donen al Curs d'Introducció a l'Urbanisme, a l'ETSAB, entre els anys 1975 i 1973 (LUB, 2008, pp. 11-13).

³⁴ Paraules dedicades en motiu de la presentació de la segona edició de la tesi doctoral de Manuel de Solà-Morales publicada l'any 2007 des del COAC, premiada l'any 1985.

nous espais d'interès públic, ja siguin espais lliures (el Parc Central de Nou Barris, la nova ordenació de la plaça de les Glòries, la plaça Lesseps, el Parc del Centre del Poblenou, el Parc de Diagonal Mar, etc.) o nous edificis singulars d'iniciativa pública i/o privada (MACBA, Torre Agbar, Disseny Hub Barcelona, Diagonal Zero-Zero, Filmoteca de Catalunya, Edifici Vela, Universitat Pompeu Fabra, etc.). Es tracta d'una línia d'actuació comuna a tot l'espai urbà (nous espais sanitaris, esportius, mercats, museus, etc.), que es veu acompanyada de l'ampliació del catàleg del patrimoni arqueològic, històric, artístic i/o industrial de la ciutat, en molts casos degut a la reclamació popular. En referència a les polítiques d'accés a l'habitatge, s'impulsen projectes de rehabilitació de barris i nous polígons o sectors destinats a l'habitatge públic i/o dotacional. Altrament, en referència a les polítiques orientades a la mobilitat s'implanten noves infraestructures viàries, ferroviàries i de telecomunicacions, així com nombroses actuacions a l'espai públic enfocades a l'ampliació de les vies destinades als vianants i les bicicletes, i a la racionalització de l'ús dels vehicles motoritzats. En una línia paral·lela, s'amplia el parc d'hotels, oficines i estructures complementàries amb l'estímul de la iniciativa privada; es crea una extensa xarxa de centres comercials (Les Glòries Centre, La Maquinista, Heron City, Diagonal Mar, Maremàgnum, L'Illa, Les Arenes, Gran Via II, Montigalà, etc.); es fomenten eixos comercials als diferents barris de la ciutat (L'Eix de Sant Andreu, Cor d'Horta i Mercat, Eix Maragall, Sant Martí Eix Comercial, Eix Clot, Eix Sagrada Família, Cor Eixample, Sant Antoni Comerç, Sants-Les Corts Eix Comercial, Eix Comercial Gran de Gràcia, Sarrià Eix Comercial, etc.); i s'incentiva el turisme en aquells espais on el patrimoni i els valors urbans i paisatgístics d'interès conflueixen i són objecte de promoció (Ajuntament de Barcelona, 1990; 1991; 1993; 1994; 1996; 2004a; 2004b; 2008; APEMB, 2010; Àrea Metropolitana de Barcelona, 2012; etc.).

Es pot concloure per tant que, amb la implantació del sistema democràtic a Espanya i l'obertura al mercat exterior, impulsada per un procés que conflueix en un mercat mundial a l'empara del règim econòmic capitalista a finals del segle XX, té lloc una accelerada producció urbanística. En aquest escenari, es desenvolupen nous espais, noves idees i noves concepcions de la ciutat, que tendeixen a ampliar l'espai d'anàlisi urbanística. Tal i com ho reflecteix Joan Busquets (2004, p. 446):

La ciudad mantiene y acrecienta su condición de organismo verdaderamente complejo en su definición y en su administración: el urbanismo amplía sus campos; la propia gestión de lo urbano incrementa su importancia. Conviene una reformulación conceptual y de contenido de los Planes y de los Proyectos de actuación.

Busquets apunta la necessitat d'incorporar als agents socials (i les seves propostes), així com la necessitat de coordinar la "redefinición de las relaciones entre planificación y actuación urbanística". D'aquesta manera, l'accelerada transformació de la ciutat incorpora la redefinició del propi concepte d'idea urbanitzadora, ampliant l'espai de les idees a l'esfera de la complexitat urbana.

A partir de la dècada de 1980, Barcelona inicia una intensa renovació urbana i emergeix el "model Barcelona", un concepte que atrau a la iniciativa privada i promou nous projectes finançats amb capital internacional (Casellas, 2016). L'any 1995, el Programa de Gestió Urbana de les Nacions Unides i el Banc Mundial encarreguen un llibre, que es titula *Barcelona, un model de transformació urbana 1980-1995* (Borja, 1995), on es parla del "model Barcelona"; i l'any 1999, el Royal Institute of British Architects concedeix a la ciutat la medalla d'or per les seves gestes arquitectòniques. En aquest context, l'Ajuntament passa a participar activament de la competència global per a l'acumulació de capital en la cerca d'atracció de grans inversions, mentre emergeix la crítica social al model urbà. N'és un exemple la campanya "Barcelona, la millor botiga del món" iniciada l'any 1997, que es veu contraposada per diferents barris amb campanyes com: "Prou soroll", "Aquí hi viu gent" o "Volem un barri digne", a les que l'Ajuntament respon amb la campanya "M'agrada viure al barri" (Chaves, 2012, pp. 274-281).

Al voltant de la crítica social s'acumulen veus crítiques amb la ciutat creada. A nivell acadèmic, a l'inici del segle XXI la crítica al model de ciutat es veu ampliada per l'exploració dels nous debats emergents, on té lloc un contrast entre la tendència a la internacionalització de la ciutat i l'emergència de nous moviments crítics. En aquesta línia, destaquen els treballs d'Abel Albet i Mas (2012), Núria Benach (2014), Jordi Borja (2010), Horacio Capel (2005), Antònia Casellas (2006; 2007; 2013; 2016), Manuel Delgado (2010) i Josep Maria Montaner (2012; 2013; Montaner i Muxí, 2013).

Montaner (2013) recull el conjunt de l'obra crítica i historiogràfica de l'arquitectura, entenent la crítica com un judici estètic que parteix d'un compromís ètic. Junt amb Zaida Muxí (2013), realitza una introspecció crítica de l'arquitectura moderna mitjançant la qual es pot entreveure i descobrir els interessos i les implicacions polítiques que fomenten la producció arquitectònica i urbanística, així com les seves relacions amb el poder. En són exemples la crítica a l'activitat immobiliària de les famílies Sanahuja i Samaranch en temps del franquisme que, amb les promocions del Turó de la Peira i de Ciutat Meridiana, ambdues situades al territori original de Sant Andreu de Palomar, representen una època caracteritzada per una especulació generalitzada (Montaner, 2012). La seva crítica s'estén a la denúncia del poder públic i els interessos de certs sectors econòmics que té lloc amb el sistema democràtic, posant en valor la lluita dels moviments socials urbans i, en particular, la implicació de la dona en una societat patriarcal (Muxí, 2012). En conjunt, destaquen la crisi de l'anomenat «model Barcelona» iniciada a la dècada del 2000 i la tendència a la preferència del domini dels interessos privats del món empresarial per damunt del lideratge de les institucions públiques que s'observa a partir de la dècada de 1990 (Montaner, 2012).

Jordi Borja (2010) alerta sobre la necessitat de recuperar un projecte de ciutat que dinamitzi tant la democràcia com el propi progrés, reclamant un retorn a la implicació social. La seva crítica es refereix a Barcelona, però ho fa extensible al conjunt de grans ciutats d'arreu, que es troben immerses en un procés equivalent. Incorpora part de la crítica i les propostes plantejades amb Manuel Castells anys enrere (Borja i Castells, 2004). Borja (2010, p. 156) indica que:

Les noves regions metropolitanes qüestionen la nostra idea de ciutat: són vastos territoris d'urbanització discontinua, en alguns casos fragmentada, en d'altres, difusa, sense límits precisos, amb escassos referents físics i simbòlics que marquin el territori, d'espais públics pobres i sotmesos a potents dinàmiques privatitzadores, caracteritzada per la segregació social i l'especialització funcional a gran escala i per centralitats «gentrificades» (classistes) o «museïficades», convertides en parcs temàtics o estratificades per les ofertes de consum.

Delgado (2010) amplia la crítica més enllà de la crisi del model Barcelona, d'abans i després dels Jocs Olímpics. Exposa de forma crítica com es determinen i s'executen, abans i després de la democràcia, els processos d'enderroc i reconstrucció de la ciutat per materialitzar el procés de desindustrialització, la transformació en una ciutat de

serveis i la creació d'un macroescenari per al consum de masses. Reflecteix, d'aquesta manera, un procés de gentrificació que cobreix els capricis de l'economia en nom de l'urbanisme i el model de ciutat, des de la pròpia Ciutat Vella fins a l'entorn metropolità del riu Besòs, passant pel Poblenou, on (2010, p. 23):

Enormes lotes de territorio que había sido industrial o habitado por sectores populares, que se extendían cerca del mar entre la Barceloneta y la desembocadura del Besòs, han sido inmolados en aras de la nueva economía y para actividades asociadas a los negocios de la información y las tecnologías punta, o bien reconvertidos en barrios para estratos medios y altos, como la Villa Olímpica o Diagonal Mar.

Les aportacions de Delgado (2010) revelen una ciutat en una situació estacional, mentre es planteja contínuament quina és la millor manera de concebre la seva futura planificació, després d'haver acumulat diferents plans i conceptes de ciutat. Apunta que al segle XIX la ciutat es planifica amb una vocació de creixement però, al segle XXI, la ciutat consolidada es veu sotmesa a diferents processos de transformació que impossibiliten l'ordenació general de la seva planificació a mig o llarg termini.

Des de l'àmbit de la geografia, Horacio Capel (2005) trasllada la crítica del model Barcelona al rol dels propis arquitectes i als representants polítics. Qüestiona la prepotència dels primers i l'obsessió de la promoció de la ciutat com a objecte de venda dels segons. Es fa ressò de la manca de diàleg efectiu entre la ciutadania i els tècnics, així com de l'absència d'espais on enfocar el debat i on poder respondre a les crítiques. Critica els grans projectes urbanístics, com el Fòrum de les Cultures 2004, la renovació del Raval i la transformació de l'antic sector del Poblenou amb l'operació 22@, que van acompanyats d'enderrocs injustificats i de l'expulsió dels veïns amb menors recursos, mentre s'oculten substanciosos negocis immobiliaris.

En referència als dèficits urbans, Albet i Mas (2012, p. 23) amplia la crítica a la ciutat capitalista, on:

els buits i les esquerdes urbanes, la degradació de la ciutat i del fet urbà no són, només, una qüestió material, arquitectònica. De fet, ens són òptimes metàfores per copsar (i afrontar) la deriva política i social de la ciutat contemporània.

I Benach (2014, p. 180) afegeix que als *marges urbans* és on es troben els espais abandonats, degut al fet són "aquellos que menor capacidad tienen de rendir beneficios urbanos", on (pp. 183-184):

En esas áreas a las que hemos denominado "márgenes urbanos" es donde es posible visibilizar con mayor claridad la escalada de las desigualdades sociales y donde se expresa la injusticia espacial que supone abandonar a su suerte a aquellos más vulnerables, invisibilizando y desinvirtiendo en las áreas en las que residen.

Casellas (2006; 2007; 2013; 2016), altrament, resalta el creixent èmfasi en les polítiques de desenvolupament econòmic en la governabilitat de la ciutat de Barcelona, que s'inicien a la segona meitat de la dècada de 1980, en motiu de la transformació urbana de la ciutat impulsada pels Jocs Olímpics de 1992. El seu treball posa de manifest la tendència creixent a traslladar la iniciativa de la planificació urbana a la col·laboració públic-privada, que prioritza el creixement econòmic per damunt d'altres consideracions socials i de ciutat. Casellas (2016, p. 70) indica que "ha primado los intereses de desarrollo económico especulativo de marcado carácter urbanístico, por encima de criterios de crecimiento económico redistributivo". La presència d'agents amb recursos econòmics, de gestió i de coneixement, afavoreix uns objectius concrets de creixement en els quals la plusvàlua del sòl és el motor dominant, tant per al sector privat com per al sector públic. En una línia complementària, en el conjunt dels seus treballs es fa ressò del procés d'acostament entre el tradicional model de ciutat europea i el model nord-americà, caracteritzat aquest darrer per la reducció del paper de la planificació i la major rellevància del sector privat.

Amb aquests plantejaments, els autors referits uneixen les veus crítiques a un corrent de pensament més ampli que, de fet, té un extens recorregut, iniciat especialment en la segona meitat del segle XX (veure l'Ap. 3.1.1). Tots ells aporten diferents lectures crítiques de la realitat política, econòmica i social a través de l'estudi de l'espai creat, dels desequilibris acumulats i de les formes d'apropiació de l'espai.

En conjunt, s'impulsen diversos debats crítics amb els costos i els avantatges del progrés econòmic i material, a partir de l'observació atenta de les conseqüències de la urbanització de les ciutats i el territori.

3.1.3 LRT 3. La qüestió del coneixement: la geografia crítica en perspectiva

Albet, Asher, Benach, Borja, Capel, Casellas, Castells, Delgado, Garnier, Lefebvre, Montaner, Sennett, Smith i altres, analitzen una realitat estructural comuna. En tots ells

la crítica a l'espai creat abraça, directa o indirectament, al règim econòmic capitalista. Exploren el procés de globalització i els nous reptes urbans, però la crítica general no arriba al punt de reclamar el seu desmantellament, tal i com ho fa Marx al segle XIX, o de suggerir una revolució global que controli el sistema, tal i com ho fa Harvey a l'inici del segle XXI.

Harvey (2012; 2013a; 2013b; 2014a) proposa recuperar el llegat de Marx, a partir de l'exploració de la incidència geogràfica de la praxis política i econòmica que, segons indica, persisteix fins a l'inici del segle XXI, gràcies a la capacitat d'adaptar-se espacialment a la lògica d'expansió i devaluació pròpia del capitalisme. Per aquest motiu, Harvey (2007) reclama més estudis generals en escenaris històrics i geogràfics determinats, per entendre millor la relació entre les formes de coneixement i el desenvolupament socioeconòmic.

Harvey (2013a; 2014a) fa una crítica implícita a l'àmbit del coneixement i reclama, a les noves generacions, el retorn de l'esperit estudiantil de la «revolució de maig del 68». Indica que (2013a, p. 49):

Les revoltes polítiques que van escombrar el món el 1968 van estar declinades, de manera molt acusada, amb el desig d'aconseguir una major llibertat individual. Aquesta afirmació resulta inapel·lable respecte als moviments estudiantils, com els animats pel moviment per la «llibertat d'expressió» a Berkeley a la dècada de 1960 o els que van prendre els carrers de París, a Berlín i a Bangkok i els que foren tant despiadadament batuts a trets a Ciutat de Mèxic poc abans dels Jocs Olímpics de 1968. Demandaven llibertat enfront els constrenyiments paternes, educatius, corporatius, burocràtics, i estatals. Però el moviment del 68 també tenia la justícia social com a objectiu polític fonamental.

Harvey destaca que el moviment es debilita tot just quan l'economia emprèn de nou la seva expansió, després de la crisi econòmica global de la dècada de 1970. És a dir, participa de la intensitat d'un canvi, però l'abandona quan l'expansió del capital es reorganitza i trasllada de nou l'expectativa de benestar a la població. Concretament, Harvey (2014a, p. 267) expressa que:

En això va acabar exactament el moviment revolucionari de 1968, amb tota una proclamada retòrica liberal individual i justícia social: perdut en el món de l'absurd consumisme, ofegant-se en una riquesa de béns compensatoris en què la propietat es prenien com una senyal de llibertat d'elecció en el mercat dels desitjos humans.

Aquesta lectura és parcialment compartida per Garnier (Tello, 2016) i Sennett (2010), que en fa una lectura paral·lela. Sennett (2010, p. 63) diu:

També la meua generació va haver d'oblidar les esperances que ens captivaren el 1968, quan la revolució semblava estar a tocar; la majoria hem acabat descansant, una mica incòmodes, en aquella nebulosa situada just a l'esquerra del centre, on les paraules ampul·loses són més importants que els fets.

I Garnier (Tello, 2016, p. 61) ressalta que:

als anys 1974 i 1975, vaig començar a veure que el capitalisme, tant en l'àmbit de l'urbanisme com en altres camps, només podia continuar dominant a condició de renovar les formes de dominació. Per això, a la burgesia francesa li feia falta renovar les seves aliances de classe i els seus discursos. Aquesta renovació ideològica va consistir en integrar les crítiques al mode de vida heretades del Maig del 68.

En el cas d'Espanya aquesta realitat és reflectida, amb matisos, per Pablo Sánchez León (2014). En ressalta el procés de transició del sistema dictatorial al sistema democràtic que es cristal·litza l'any 1978, i emfatitza que és aleshores quan es trasllada la crítica al procés que acompanya al canvi, però sense exposar-se a una excessiva contestació social.

El que hauria estat una praxis compartida en el procés de desenvolupament de l'Estat del benestar a l'Europa capitalista, tal i com Garnier, Harvey i Sennett reflecteixen, d'acord amb el criteri de Sánchez León, en el cas d'Espanya hauria estat dirigida pel *desarrollismo* que s'impulsa a finals de la dècada de 1950. Aquest estímul econòmic és el que permet l'impuls de la classe mitja que, segons Sánchez León (2014, p. 79), emmotlla "la consciència dels espanyols a una societat civil adquisitiva i consumista". Sánchez León hi afegeix la crítica que, des del règim de Franco, es trasllada al moviment del 68, permetent que el *desarrollismo* franquista pugui perdurar fins al segle XXI. Al fer referència a la generació que lidera la transició a Espanya, ressalta que (Sánchez León, 2014, p. 93):

Sin necesidad de exagerarlo, se trata de un destino marcadamente contrario al de los de la generación del 68. Estos, tras pactar con la burocracia tardofranquista, pilotaron la transición y aseguraron su estatus social en una clase media reforzada con la consolidación del Estado del bienestar y extendida definitivamente como patrón moral de la democracia posfranquista. También monopolizaron el relato oficial de la misma. Era de esperar entonces que las narrativas sobre la transición disponibles hayan borrado toda huella de la

experiencia colectiva de una juventud radical por la que sentían incompreensión cuando no vergüenza y repudio.

Garnier, Harvey, Sánchez León i Sennett qüestionen el conformisme d'una generació que s'integra en el propi sistema que, el maig del 68, qüestiona. En aquest sentit, Harvey vincula aquesta situació a una inèrcia que afecta al conjunt dels àmbits del coneixement, tutelats per l'aparell estatal, traslladant la crítica al camp de la geografia. Harvey (2007, pp. 230-231) diu:

Amb el seu interès per la governabilitat, l'administració, la tributació, el planejament i el control social, l'aparell estatal s'ha anat establint permanentment des del segle XVIII en endavant com a àmbit primordial per a la recopilació i l'anàlisi de la informació geogràfica. (...) L'Estat, mitjançant els mecanismes de planificació, institueix igualment programes normatius per a la producció de noves configuracions geogràfiques, i al fer-ho es converteix en un dels principals àmbits per orquestrar la producció de l'espai, la definició de la territorialitat, la distribució geogràfica de la població, l'activitat econòmica, els serveis socials, la riquesa i el benestar.

Amb aquesta lectura, Harvey ressalta els efectes derivats de la seva especialització i l'absència real d'un coneixement relatiu a les dinàmiques del capital.

En aquest context, és d'interès el fet que la planificació econòmica i social que caracteritza el desenvolupament de la classe mitja i la capitalització de la riquesa en el bloc capitalista, especialment al llarg de les dècades de 1950 i 1960, es traslladi a la crítica social de l'espai creat, sota l'ideal transformador de la generació del 68. S'inicia així la generalització de la crítica a la ciutat planificada, que arriba a l'àmbit acadèmic i participa del debat social.

En aquesta línia, l'any 1970, Erich Fromm (2000, p. 98) es pregunta: "Estem realment planificant? o se'ns planifica que planegem segons certs principis que no posem en dubte i pels quals no tenim responsabilitat?", i afegeix (Fromm, 2000, pp. 98-99):

Si acceptem el sistema de normes que afirma que hem de fer tot el que podem fer tècnicament, aleshores, encara que seguim acatant, de llavis enfora, el nostre sistema tradicional de valors, en realitat l'haurem abandonat.

D'aquesta manera, Fromm (2003, p. 63) incorpora una qüestió que ja indica l'any 1968, al fer referència a la il·lusió de la certesa que acompanya a tota planificació que depèn de normes i valors, però on "l'home renúncia a les seves decisions, als seus judicis valoratius i a la seva responsabilitat".

Aquesta opinió és compartida per Lefebvre (2013), l'any 1974. Concretament, es reflecteix a l'absència d'una crítica dirigida al col·lectiu dels tècnics planificadors del territori. Ho considera un error ideològic, on (Lefebvre, 2013, p. 150):

Amb tota seguretat la suprema il·lusió és considerar als arquitectes, als urbanistes o planificadors com a experts de l'espai, jutges supremes de l'espacialitat. Els «interessats» no semblen advertir que en realitat modifiquen el que se'ls demana davant qui demana, i que aquest abandonament respon als desitjos dels qui manipulen les consciències.

Així mateix, Bourdieu (2013, p. 543), en referència als mecanismes de planificació econòmica i social, ressalta l'efectivitat del *poder delegat de legitimitació*, on la *instància legitimadora* "desvia al seu propi benefici el seu poder delegat de legitimitació". Bourdieu (2013) ho vincula a l'*eficàcia simbòlica* (p. 540) del camp del poder acumulat a "l'Estat com a tresor públic de recursos materials i simbòlics garants de les apropiacions privades" (p. 531). Ho equipara a la "lleï fonamental de l'economia del treball de legitimitació" (Bourdieu, 2013, p. 541). Així mateix, Bourdieu (2013, p. 543) assenyala:

En la mesura que els camps autònoms es multipliquen i que el camp del poder es diversifica, ens allunyem de la indeferenciació [sic] política i de la *solidaritat mecànica* entre poders intercanviables. ⁽³⁵⁾

La incorporació del concepte de «camp del poder», diversificat i delegat, aporta una consideració complementària a la qüestió de la delegació de les decisions implícites en un sistema planificat, on els agents coneixen els principis i les eines que han de considerar, però desconeixen els seus valors. Segons Bourdieu (2013, p. 369, cursiva meua) això és degut al fet que:

El *camp del poder* és un camp de forces definit en la seva estructura per l'estat de la relació de forces entre formes de poder o diferents tipus de capital. És també un camp de lluites pel poder entre portadors de poders diferents, un espai de joc on agents i institucions que tenen en comú posseir una quantitat de capital específic (econòmic o cultural, essencialment), i suficient com per ocupar posicions dominants en el si dels seus respectius camps, s'enfronten en estratègies destinades a preservar o a transformar aquesta relació de forces.

Complementàriament, Harvey (2013b) es fa ressò de l'abandonament de la crítica en els diferents camps del coneixement, en especial en la crítica a l'economia política que

³⁵ Cursiva originària del text transcrit.

mobilitza el mercat mundial i transforma de forma accelerada les ciutats. Indica que (Harvey, 2013b, p. 63):

Els urbanistes són considerats especialistes, mentre que el nucli autènticament significatiu de la teorització macroeconòmica marxista es situa en un altre lloc. (...) No hi ha ningun intent seriós d'integrar una comprensió del procés d'urbanització i de formació de l'entorn construït a la teoria general de les lleis dinàmiques del capital.

Harvey (2007) considera que la naturalesa dels actuals àmbits de producció dels coneixements geogràfics (que inclou els econòmics, antropològics, socials, urbanístics, etc.) no permet fer front a aquesta debilitat estructural amb un esperit crític, en la mesura que els seus diferents objectius entren en conflicte. Es refereix a l'aparell estatal, el poder militar, les institucions supranacionals, les organitzacions no governamentals, els interessos empresarials i comercials, els sectors de comunicació -el oci i el turisme- i les institucions educatives i d'investigació.

El resultat és una llacuna doblement perniciosa: no entenem bé el que succeeix ni on, per què i com els esdeveniments en un lloc condicionen els d'un altre. Tampoc podem avaluar com depèn la reproducció del capitalisme de les formes aparentment caòtiques del desenvolupament geogràfic desigual. Com a conseqüència, tenim encara menys idea de què fer al respecte enmig d'una crisi, encara que col·lectivament ens trobem en situació de canviar les lleis de la reproducció social i de l'acumulació del capital (esperem que per a millor) mitjançant l'acció conscient. (Harvey, 2012, p. 131)

En aquesta línia de pensament, Harvey (2014b, p. 5) destaca que:

El problema, no obstant, és que els darrers trenta anys, en particular des de la caiguda del Mur de Berlín i el final de la Guerra Freda, no han estat un període massa favorable o fèrtil per al pensament marxista, per no dir de la política revolucionària, motiu pel qual tota una generació ha crescut sense cap familiaritat, i menys encara formació, amb l'economia política marxista.

La crítica de Harvey no només s'orienta a la denúncia del desinterès mostrat per les teories marxistes; ho fa extensible al propi desinterès mostrat pel model econòmic capitalista que impulsa, precisament, l'Estat del benestar. Ressalta que: "En aquests temps la majoria de la gent no té idea de qui era Keynes ni de què és el que realment proposava, mentre que el coneixement de Marx és ínfim" (Harvey, 2012, p.198) (veure l'Ap. 5.3.3).

Per aquest motiu, amb la finalitat de reconstruir el coneixement abandonat, Harvey (2007, p. 8) planteja reformular el coneixement geogràfic i reclama:

la necessitat imperiosa de definir una geografia crítica (i una teoria urbana crítica) capaç de «deconstruir» (utilitzant l'argot actual) de quina manera certs coneixements, aparentment «neutrals», o «naturals» o fins i tot «obvis», podien constituir de fet un instrument per conservar el poder polític.

Entre els diferents espais d'exploració que proposa, Harvey (2012) planteja la necessitat de desxifrar el que ell anomena l'*enigma del capital*. Segons indica: "Un cop que se li arrenca la màscara i els seus misteris queden al descobert, és més fàcil veure què cal fer i per què, i com començar a fer-ho" (Harvey, 2012, p. 214).

El que dic pot semblar xocant. La majoria de nosaltres no ho veiem perquè no volem veure-ho. El cert és que ningun polític gosa dir-ho i que els mitjans s'encarreguen de ridiculitzar a qui gosa dir-ho. Però jo apostaria a que tots i cadascun dels agitadors del carrer saben perfectament de què estic parlant. I fan el mateix que tots els demés, encara que d'una forma diferent, més descarada i sorollosa, als carrers. (...) Què farà falta perquè la resta de nosaltres se n'adoni i actui en conseqüència? Quina direcció podem recomençar més eficaç i satisfactòriament? Quina direcció hem de prendre? Les respostes no són senzilles, però alguna cosa sabem amb seguretat: que només podem arribar a les respostes encertades fent les preguntes encertades. (Harvey, 2013b, pp. 226-227)

3.1.4 LRT 4. Les arrels de la qüestió del progrés econòmic i social

Llibertat, justícia, igualtat i pluralisme polític són els valors suprems de l'ordenament jurídic de la Constitució Espanyola (1978, Art. 1), la màxima autoritat de l'ordenament jurídic de l'Estat. Però la promoció de la creació i l'acumulació de riquesa també hi està reflectida. D'acord amb el text constitucional, l'Estat té la facultat de planificar l'activitat econòmica per estimular el creixement de la renda i de la riquesa dels espanyols (Art. 131), entenent que "tota la riquesa del país en les seves diverses formes, i sigui quina sigui la titularitat, resta subordinada a l'interès general" (Art. 128).

La riquesa i l'interès general, com a expressió de la voluntat popular, impregna els principis de les constitucions modernes, que tenen les seves arrels en el concepte de *riquesa de les nacions* que popularitza Adam Smith (1776) i filosofen pensadors com G.W.F. Hegel (1999; 2006), en el seu fonament moral. Smith i Hegel conceben l'ideal del progrés sobre les virtuts de l'Estat de Dret, sobre el qual projecten el valor de la

història i els fonaments morals del dret a enriquir-se sota l'ideal de la lliure competència. Ambdós són referents d'una època on es promou l'ideal de la Il·lustració que documenta i explora Immanuel Kant (2002: 2010; 2013a; 2013b).

Kant (2010), en la seva concepció del sentit de la història, defineix una concepció idealitzada dels estats lliures, en la cerca d'una pau universal assolida amb una constitució cosmopolita universal que ordeni de forma justa i pacífica les relacions entre els pobles ⁽³⁶⁾. Kant (2010, p. 49) proposa explorar i comprendre la història de la humanitat, en la qual es pugui concebre una *Filosofia de la Història* "avaluant allò que els pobles i els seus governs han fet a favor o en contra d'un punt de vista cosmopolita". ⁽³⁷⁾

Al voltant de l'ideal de l'economicisme il·lustrat es planteja un intens debat on es contempla si l'acumulació i la producció de la riquesa ha de ser la finalitat mateixa dels estats moderns. Al segle XIX, unes veus afirmen que el lliure mercat incentiva el progrés i és beneficiós per a les societats en general, traslladant al futur la projecció dels beneficis esperats (Smith, 1776; Hegel, 1999; 2006; 2010; Ricardo, 1821; Stuart Mill, 1859); mentre que altres veus, més crítiques, afirmen que el futur serà inestable, que el lliure mercat tendeix a la desigualtat social i necessàriament emergiran noves revolucions i una inestabilitat violenta, projectant al futur la seva descomposició i reclamant l'aparició d'una resposta global capaç de promoure una societat més elevada (Marx i Engels, 2012; Marx, 1971; 2007; 2010; Lenin, n.d.; Luxemburg, n.d.a; n.d.b) ⁽³⁸⁾. En origen, el debat és al voltant de les desigualtats socials i els conflictes que això genera, i participa de múltiples revolucions que generen una inestabilitat política fins

³⁶ L'ideal Kantià és filosòfic, i s'orienta a la conceptualització d'un *Estat cosmopolita universal*, un *Estat universal dels pobles* o una *federació d'Estats lliures*, on la qualitat cosmopolita (ciudadà del món) mostra que l'ésser humà és capaç d'establir unes relacions internacionals pacífiques a partir d'una constitució civil pactada i consensuada en cada un dels estats membres. El concepte d'*Estat cosmopolita universal* és introduït per Kant l'any 1784, a l'escrit *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* ("Idees per una història universal en clau cosmopolita"). El de *qualitat cosmopolita* entesa com a *ciudadà del món*, així com el d'*Estat universal dels pobles*, són citats l'any 1793 al text *Über den Gemeinspruch: "Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis"* ("Al voltant del tòpic: "potser això sigui correcte en teoria, però no serveix per a la pràctica"). I el concepte de *federació d'Estats lliures* és citat l'any 1795 al text *Zum ewigen Frieden* ("Sobre la pau perpètua"). (Kant, 2010, pp. 47, 98, 138, 153).

³⁷ El concepte de *Filosofia de la Història* s'introdueix al text *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* ("Idees per una història universal en clau cosmopolita"), i fa referència a la concepció de l'Estat cosmopolita universal.

³⁸ n.d. significa "no datat", i n.d.a. i n.d.b. es correspon a dos llibres (a i b) que no estan datats.

avançat el segle XX. Però, al llarg del tercer quart del segle XX, es tendeix a abandonar l'ideal d'un model alternatiu.

3.2 Crítica a la solució espacial de l'economia política, segons Marx i Harvey

Avui en dia em sembla absurd aquest rebuig directe a Marx: si de veritat hom vol entendre el capitalisme i les raons de la seva extremada complexitat actual, el que cal fer és llegir Marx; però molts afirmen que el marxisme està equivocat i amb aquesta afirmació es rebutja una interpretació extraordinàriament poderosa de com el món s'organitza avui.

David Harvey (³⁹)

La qüestió urbanística que explora aquesta tesi està vinculada a les causes econòmiques que incentiven el creixement acumulatiu, inestable i desigual en entorns urbans. Els resultats són diferents en cada ciutat, com ho és l'activitat urbanística que hi intervé, però forma part d'un problema global. Per aquest motiu, aquest apartat s'introdueix documentant la qüestió de la urbanització global. És a partir de l'aproximació a aquesta qüestió que es comprèn el sentit d'incorporar la crítica a l'economia política de Karl Marx i la lectura espacial que en fa Harvey.

Amb aquesta orientació, la crítica a la solució espacial de l'economia política s'estructura en quatre línies de recerca teòrica (LRT):

- LRT 5. La qüestió de la urbanització global.
- LRT 6. La llei general de l'acumulació capitalista, segons Marx.
- LRT 7. La solució espacial que promou el capitalisme, segons Harvey.
- LRT 8. Resposta teòrica als desequilibris ocasionats pel règim econòmic capitalista.

3.2.1 LRT 5. La qüestió de la urbanització global

Harvey, Smith, Lefebvre i Castells inclouen en la seva anàlisi la llei general de l'acumulació capitalista de Marx (2007c), però es tracta de casos aïllats si es compara amb el debat que s'institueix com a principal al voltant dels ideals inherents al progrés

³⁹ Cita extreta de l'article "Justícia social, postmodernisme i medi. David Harvey disset anys després" (Albet i Mas, 1995), que recull una entrevista d'Abel Albet a Harvey.

de les ciutats modernes. En aquest sentit, el procés d'urbanització global n'és, probablement, el major reflex. Ponderant el procés d'urbanització del planeta, les tendències demogràfiques i els seus costos associats, és com millor es posa de manifest la contradicció inherent entre els mecanismes que incentiven la creació i la transformació de les ciutats i el seu impacte global.

Els indicadors aportats per institucions internacionals mostren un augment de població, del nombre de ciutats i la seva mida, així com del consum dels recursos i la producció de béns, de la contaminació associada, la desforestació, l'empobriment biològic i l'escalfament del planeta.

Les projeccions mitjanes d'increment de població estimen que el 2050 es superarà els nou mil milions d'habitants (Nacions Unides, 2013, p. XVII), mentre es tendeix a un procés accelerat d'urbanització que dona peu a una concentració cada vegada més gran de grans aglomeracions urbanes. Segons les previsions de les Nacions Unides (2011, pp. 1-2), la població urbana mundial creixerà un 75% durant les pròximes quatre dècades, en especial degut al creixement de les ciutats d'Àfrica i Àsia. Segons aquestes previsions, la població en àrees urbanes tendirà a créixer inexorablement. Es calcula que, l'any 2014, hi ha 3.800 milions de persones que resideixen en àrees urbanes, representant el 54% de la població total, i es preveu que l'any 2050 arribi als 6.300 milions, representant el 66% de la població mundial.

D'aquesta manera es constata que, al llarg dels segles XX i XXI, el procés d'urbanització intensiva seguirà creixent. Segons les previsions de les Nacions Unides (2014) l'any 1990 hi ha 10 megaciutats al món, el 2014 n'hi ha 25 i, el 2030, es preveu que la xifra arribi fins a les 41, concentrant la seva presència a Àsia i en segon lloc a Amèrica Llatina. El rànquing de les majors cinc megaciutats, el 2014, és el següent: 1ª Tòquio: 38 milions d'habitants; 2ª Shangai: 23 milions; 3ª Ciutat de Mèxic: 23 milions; 4ª Mumbai: 21 milions; 5ª Sao Paulo: 21 milions.

Paral·lelament, segons les previsions de l'OECD (2010), es preveu un increment exponencial del consum humà, amb un increment paral·lel de la *classe mitjana* a escala global ⁽⁴⁰⁾, bàsicament en els països en vies de desenvolupament. Es pronostica que la

⁴⁰ Segons els estudis referits es defineix classe mitjana com aquella franja de la població que disposa d'1/3 dels seus ingressos un cop cobertes les necessitats bàsiques d'alimentació i llar.

població humana amb recursos econòmics enfocats al consum de béns i serveis serà un 272% més nombrosa l'any 2030, passant d'1,8 mil milions de persones (dades de 2010) a 4,9 mil milions el 2030 (OECD, 2010, p. 27). La gran indústria alimentària, així com la indústria del sector de l'oci i el turisme, de l'automòbil, els electrodomèstics, la tecnologia multimèdia, etc. contempla aquest escenari com un repte empresarial, però les conseqüències de multiplicar gairebé per tres la població amb capacitat d'adquirir els seus productes en dues dècades hauria de ser un repte polític global, i ara per ara no ho és. ⁽⁴¹⁾

L'impacte mediambiental que implica materialitzar aquesta dinàmica poblacional i el seu consum associat és enorme. La petjada ecològica, que identifica el punt en què es supera la capacitat del planeta (o estat o regió) per regenerar el que es consumeix, permet fer-ne una valoració. A nivell global, l'any 2014 la petjada ecològica mundial supera en un 50% la seva capacitat (WWF, 2014b, p. 32), mentre que altres estudis aplicats a l'Estat espanyol (de l'any 2007) indiquen que supera en un 150% la seva capacitat i en el cas de Catalunya arriba fins a un 260 % (Gobierno de España, 2007, pp. 32, 45). Segons les dades obtingudes per WWF (2014b), la biocapacitat disponible per càpita l'any 2010 no pot superar el valor d'1,7 hag. (petjada ecològica per càpita) de mitjana, però en el cas d'Espanya es troba per damunt de 4. Però altres països es troben per sobre. Són rellevants les dades dels EUA, Singapur, Bèlgica i Dinamarca, que es situen entre els valors 7 i 8. Tanmateix, lideren la llista Qatar i Kuwait, on el primer supera el valor dels 8 hag. i el segon s'enfila per damunt dels 10. D'acord amb aquests indicadors, es constata que el confort i la qualitat de vida, tal i com s'entén als estats amb les economies més competitives, no és reproduïble a gran escala.

Altrament, la interdependència actual entre els sistemes econòmics i socials a escala global permet argumentar que el canvi climàtic a causa de l'activitat humana afectarà àmplies zones del planeta al llarg del segle XXI, amb diferents riscos associats a les espècies i els ecosistemes, amb conseqüències irreversibles. En aquest sentit, ressaltar que, tot i els acords polítics enfocats a la disminució del creixement de la concentració de diòxid de carboni a l'atmosfera (CO₂), impulsada al Protocol de Kioto de 1994 sobre

⁴¹ Font obtinguda de l'observació no participant a la xerrada "Expansió mundial de la classe mitja com a motor de rendibilitat", realitzada el 14 de maig de 2015 a la seu de GVC Gaesco Gestión, que organitza l'acte. Veure la Taula 7 i l'Apèndix 3.

el canvi climàtic en el marc de la UNFCCC (que inclou la reducció del gas metà (CH₄), l'òxid nitrós (N₂O) i d'altres), tots els indicadors mostren que la seva concentració segueix creixent. ⁽⁴²⁾

WWF (2014a; 2014b) indica que la pèrdua de biodiversitat és dramàtica i més evident en els països amb menor nivell d'ingressos, mentre que en aquells amb majors ingressos sembla presentar un increment de la biodiversitat, en un context global d'empobriment general. Aquest estudi analitza diferents indicadors que mostren la tendència a la baixa, en alguns casos exponencial, de la població de les espècies terrestres i marines, essent més pronunciades a les espècies de prats, sabanes i deserts de la zona tropical, així com a les espècies d'aigua dolça. D'acord amb aquests indicadors, es tracta d'un procés que s'accelera a partir de la dècada de 1970, coincidint amb el procés de desindustrialització general del món occidental i el seu trasllat a l'anomenat «Tercer Món».

Aquestes dades es poden completar amb altres indicadors, com ara del repartiment desigual de la riquesa, que mostren unes fortes desigualtats. Entre les dades obtingudes es ressalta el fet que, d'acord amb els càlculs d'OXFAM Intermón, entre els anys 1988 i 2011, el 46 % de l'increment total dels ingressos mundials acumulats s'ha dirigit al 10% de la població més rica. És a dir, es constata un procés de creació i acumulació del capital amb una tendència a eixamplar les diferències (Oxfam, 2016). ⁽⁴³⁾

En conjunt, els indicadors mostren un vincle implícit entre un model econòmic basat en el creixement i el constant procés d'urbanització a escala global, amb diverses conseqüències.

En aquest sentit, diferents moviments en la defensa dels drets naturals i de denúncia contra la contaminació (ex.: GP, WWF), contra la pobresa (FAO, UNICEF) i a favor de la sobirania alimentària (ex.: OXFAM, Mans Unides); contra la corrupció (ex. TI, ACIJ); a favor dels drets i les llibertats dels pobles (ex.: ACHPR, CIEMEN); dels drets humans (ex.: AI, HRW, OHCHR), etc., treballen directa o indirectament per combatre

⁴² Les dades relatives al creixement constant de la concentració de diòxid de carboni a l'atmosfera estan recollides de les dades donades per la National Oceanic and Atmospheric Administration (NOAA's), que forma part de la Manua Loa Observatory (MLO). Consultable a: <http://www.noaa.gov/record-annual-increase-carbon-dioxide-observed-mauna-loa-2015> [Consulta 27 d'abril de 2016].

⁴³ D'acord amb el mecanisme de la *llei general de l'acumulació capitalista* que Marx descriu i Harvey amplia en la seva conceptualització, aquest procés és irreversible. Entre altres coses, perquè el món és finit. I una de les eines bàsiques per créixer en un entorn finit i limitat és fer-ho a costa d'ampliar l'espai marginat.

la capacitat devastadora del capitalisme. Però no existeix una consciència col·lectiva que permeti canalitzar el conflicte a les metròpolis, que són al centre de la problemàtica. La crítica habitual es deriva, en canvi, a la cerca de ciutats més eficients, sostenibles i responsables.

Les societats urbanes es mobilitzen en la cerca de qualitat de vida reclamant la millora de la ciutat i el foment de noves oportunitats. Però tret de notables excepcions, es dona l'esquena a la qüestió urbanística que aquí es planteja. En definitiva, cap gran metròpoli del món renúncia a la seva «legítima» capacitat d'estimular polítiques enfocades a l'acumulació de capital, sota el paradigma de la lliure competència i el dret de propietat que sustenta l'ideal liberal des del segle XVIII. Es tracta d'un paradigma recollit a les constitucions modernes del segle XXI que, de fet, s'integra als tractats constitutius del conjunt d'unions econòmiques i monetàries del món (AEC, APEC, EAEC, ECO, EEA, LAB, MERCOSUR, NAFTA, UEM, etc.) i a l'Organització Mundial del Comerç (WTO), l'organització internacional que s'ocupa de les normes que regeixen el comerç entre els estats, creada l'any 1995.

Mentrestant, la lliure competència en un mercat global impulsa el progrés tecnològic a gran velocitat, però també la destrucció creativa i la sobreexplotació massiva, en la cerca de plusvàlues. Mentre el creixement econòmic manté el seu curs i el repartiment de la riquesa manté la seva inèrcia, la lliure competència segueix essent l'element estructural dels acords comercials que regeixen els tractats en matèria de política econòmica. A escala global, les aliances estratègiques competeixen entre si, on les noves economies emergents, considerades pels economistes (Bozyk, 2006) *països recentment industrialitzats* (Newly Industrialized Country, o NIC) com és el cas del BRICS (Brasil, Rússia, l'Índia, la República Popular de Xina -en anglès "China"- i Sud-àfrica), competeixen en aliances amb els EUA. Alhora, els països capdavaners (l'any 2016) negocien noves aliances comercials (amb la finalitat de competir-hi) ampliant l'espai del comerç i reforçant les respectives economies nacionals. És el cas dels tractats TTIP, TISA i TPP. Cap d'ells incorpora al grup dels BRICS. ⁽⁴⁴⁾

Aquesta dinàmica evidència que, d'una banda, es té consciència de l'impacte de la intensificació del mercat mundial que promou el règim capitalista però, de l'altra, no

⁴⁴ L'acrònim BRICS prové del creat inicialment com a BRICs per l'economista Jim O'Neill (2001), abans d'afegir-hi la lletra "S" majúscula final, que correspon a Sud-àfrica (s'hi afegeix l'any 2011).

s'actua en conseqüència. El creixement urbà, vinculat al creixement de la població amb capacitat d'accedir a les comoditats del progrés, a l'accés a la mobilitat i als béns i serveis que les ciutats ofereixen i les societats urbanes reclamen, és inviable en un món finit, excessivament poblat, urbanitzat i explotat, tal i com està concebut i tal i com es promou i es reproduïx arreu. D'acord amb aquesta exposició, es pot concloure que, al segle XXI, mantenir aquest creixement només és possible a costa de seguir creant ciutats desiguals i assumint necessàriament més costos ambientals, molts d'ells amb conseqüències irreversibles per al medi natural.

Es planteja, doncs, una problemàtica manifesta: els patrons econòmics i financers associats al capitalisme en -i entre- les ciutats, sense un control efectiu, condueix a l'espècie humana a una accelerada urbanització i a la geografia associada a una constant transformació, mentre aboca a la matriu biològica -la naturalesa- a un procés de degradació creixent.

Mentre aquesta situació persisteix el problema es manté, i s'agreuja. Així mateix, tot i trobar-se en una condició legal dèbil, en la forma de cartes, declaracions o tractats signats per diferents estats o ordenaments polítics, es troben, com a contrapartida, la *Declaració Universal dels Drets Humans* (Drets Humans, 1949), la *Declaració de Rio sobre el Medi Ambient i el Desenvolupament* (Nacions Unides, 1992) o la *Carta de la Terra* (2000), en el marc de les Nacions Unides. Aquestes iniciatives proposen impulsar el respecte i la cura de la vida en tota la seva diversitat, la integritat ecològica, la justícia social i econòmica, la democràcia, el rebuig a la violència i la pau. Paral·lelament, empresaris, polítics, intel·lectuals i periodistes realitzen periòdiques cimeres mundials sobre el desenvolupament sostenible i la defensa del medi ambient al Fòrum Econòmic Mundial de Davos, Suïssa, des del 1991 (World Economic Forum, WEF). En un altre ordre, vinculat a les ciutats, es troben la *Carta Mundial pel Dret a la Ciutat* (2005) o la *Declaració de Curitiba sobre les Ciutats i la Diversitat Biològica* (2007). En aquest sentit, a la Declaració de Curitiba (2007, p. 3) es declara:

Reafirmem també la nostra resolució d'integrar els problemes de la diversitat biològica en la planificació i el desenvolupament urbanístics, amb vista a millorar les vides dels habitants de les ciutats, sobretot les dels afectats per la pobresa, assegurant la base de mitjans de vida de les ciutats i desenvolupant

mecanismes apropiats de regulació, aplicació i presa de decisions que assegurin una aplicació eficaç dels plans sobre diversitat biològica. ⁽⁴⁵⁾

Aquesta declaració ve precedida per diverses reflexions, entre les que es troben la consideració de que: "la urbanització pot contribuir positivament al desenvolupament humà, ja que les ciutats ofereixen moltes oportunitats socials i econòmiques" (Declaració de Curitiba, 2007, p. 1). És a dir, la urbanització global és un problema, però es segueix observant com un espai propici per al desenvolupament econòmic i, amb aquesta consideració, es conclou que és d'interès social.

Per tant, la qüestió que planteja el procés d'urbanització global, impulsat a l'empena de l'ideal del progrés, és de quina manera, en nom de l'interès general, el propi concepte de riquesa abraça el conjunt d'interessos creats al voltant del camp de l'urbanisme i quan, com i per què aquesta qüestió ha deixat de ser considerada com un problema fonamental.

3.2.2 LRT 6. La llei general de l'acumulació capitalista, segons Marx

La tesi aprofundeix en la *llei general de l'acumulació capitalista* de Marx (2007c). La llei es presenta com una teoria genèrica que, integrada al marc conceptual que explora David Harvey, explica i ajuda a comprendre la incidència del factor econòmic en la praxis urbanística, però també la qüestió del procés d'urbanització global, les característiques del mercat mundial que l'estimula i els fonaments històrics de l'ideal del progrés econòmic i social que emergeix sota l'esperit de la Il·lustració.

Tal i com Harvey (2014a; 2014b) destaca, a principis del segle XXI es coneix a Marx, sobretot, pels moviments polítics que, al llarg del segle XX, promouen una alternativa al capitalisme, en nom del comunisme, i sovint s'oblida el fet que ell analitza el capitalisme. En aquest sentit, considerant el fet que l'obra de Marx dona peu a múltiples lectures i línies de pensament, l'exploració del marc conceptual orientat a la llei general de l'acumulació capitalista requereix d'una contextualització.

L'any 1848, es publica el *Manifest der Kommunistischen Partei*, escrit per Karl Marx i Friedrich Engels (2012), coincidint amb una revolució social que mobilitza a mitja

⁴⁵ Cursiva originària del text transcrit.

Europa. Tanmateix, les revolucions són reprimides i Marx es centra en l'estudi de l'economia política (Aricó, Murmis i Scarón, 1971) ⁽⁴⁶⁾. Marx explora el procés que condueix a les societats europees a la desigualtat de classes, i s'implica en el pols de l'època que li toca viure des de diferents àmbits, el dret, la filosofia, l'activitat revolucionària, la teorització econòmica i el periodisme ⁽⁴⁷⁾. Al llarg dels anys, elabora diversos manuscrits que fins l'any 1867 no són parcialment publicats, en el primer llibre de *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (Marx, 2007a; 2007b; 2007c). La resta dels principals escrits que es publiquen són obres pòstumes. Els llibres segon i tercer d'*El capital* es publiquen a finals del segle XIX (Marx, 2007d; 2007e; 2007f; 2007g; 2007h), i *Grundrisse* ("Elements fonamentals per a la crítica a l'economia política") i els *Manuscrits* es publiquen al segle XX (Marx, 1971a; 1971b; 1971c; 2010).

Marx focalitza la crítica a l'economia política, en una època en què, recollint paraules de Rosa Luxemburg (n.d.a, p. 43):

Oblidada i traïda per la societat burgesa, l'economia científica únicament cerca el seu auditori entre els proletaris dotats de consciència de classe per trobar en ells no sols comprensió teòrica sinó també una realització pràctica.

Per aquest motiu, l'obra de Marx esdevé un referent per les revolucions socials i obreres. Harvey (2014a, p. 101) en fa una interpretació, al ressaltar que:

La contradicció principal que la concepció marxista tradicional del socialisme/comunisme pretén resoldre és la que existeix entre l'increïble increment de les forces productives (genèricament enteses com a capacitats i potencialitats tecnològiques) i la incapacitat del capital d'aprofitar aquesta productivitat per al benestar comú, degut al seu compromís amb les relacions de classe que prevalen i els seus mecanismes associats de reproducció, poder i dominació de classe.

A partir de mitjan segle XIX té lloc una seqüència d'esdeveniments que emergeixen a l'empenta de la revolució dissolta de 1848: la Primera Internacional (l'Associació

⁴⁶ L'any 1848 el moviment obrer s'organitza i la revolució iniciada a França ràpidament s'estén a Alemanya, Àustria, Hongria, les Dues Sicílies, els Estats Pontificis i a Espanya, però el procés revolucionari és reprimat (Aricó, Murmis i Scarón, 1971).

⁴⁷ En origen Marx estudia dret, però ho deixa per dedicar-se a la filosofia, fins a obtenir el títol de doctor l'any 1841. Després de formar part del moviment revolucionari que culmina el 1848, centra la seva activitat al periodisme i a la crítica científica a l'economia política (Rubio Llorente, 2010). Des dels EUA es mostra interès en els moviments revolucionaris que tenen lloc a Europa, i Marx és corresponent del New York Daily Tribune (Del Palacio, 2009). Com a periodista, arriba a publicar fins a 487 articles i a transcriure els passos de les revolucions de tot Europa, també els d'Espanya (Marx, 2009).

Internacional de Treballadors o AIT) fundada a Anglaterra, els anys 1864-1876, on Marx hi participa (⁴⁸); la Segona Internacional (o Internacional Obrera), els anys 1889-1914; la Tercera Internacional (o Internacional Comunista), fundada per Vladimir Lenin i el Partit Comunista de Rússia, els anys 1919-1943; o les revolucions russa (any 1917), xinesa (anys 1949-1976) i cubana (anys 1953-1959), les dues darreres en el marc de la Guerra Freda (anys 1947-1991). Així mateix, la revolució obrera obté alternatives en nom de la socialdemocràcia, com a moviment polític per a l'impuls de la justícia social, que junt amb el republicanisme té el recolzament del règim econòmic capitalista. Com a resultat, al llarg del segle XX es combat el marxisme amb formes socialistes que condueixen a nous escenaris sociopolítics, com l'Estat del benestar, i, en general, es difon una imatge arquetípica del marxisme. En aquest escenari, tal i com ressalta Harvey (2014a, p. 101), es presenta un imaginari en què:

Abandonat a si mateix -prosegueix l'argument-, el capital està obligat a produir una estructura de classe oligàrquica i plutocràtica, cada cop més vulnerable, sota la que la gran majoria de la població mundial només pot degradar-se per guanyar-se la vida o morir-se de gana. D'entre les masses, frustrades i indignades per la desigualtat cada cop major enmig de l'abundància, sorgirà un moviment anticapitalista revolucionari, organitzat i conscient (dirigit, en termes leninistes, per un partit d'avantguarda) capaç de desmantellar la dominació de classe i a continuació reorganitzar l'economia global per repartir entre tots els habitants del planeta els beneficis promesos per la sorprenent productivitat del capital.

Però aquesta lectura requereix ser contrastada. L'any 1844, en els *Manuscripts* que Marx (2010) escriu (i no es publiquen fins el 1932), es posa de manifest que s'hi recull l'essència de la seva obra, la motivació fonamental que el condueix a fer-ne objecte de les seves conviccions. Aquest treball cerca la comprensió de l'essència de l'economia, que a l'inici del segle XIX centra l'interès principal dels filòsofs, intel·lectuals, polítics i economistes de l'època. A diferència d'*El capital* (Marx, 2007), on aprofundeix en la crítica científica a l'economia política, en els *Manuscripts* la seva crítica és filosòfica. Marx (2010) explora la relació de l'home amb la naturalesa, amb si mateix i amb l'altre. Diu (Marx, 2010, pp. 193-194):

⁴⁸ Marx participa activament a la Primera Internacional, enfrontat amb el moviment anarquista de l'AIT, degut a les discrepàncies entre la concepció global de la revolució política comunista i la concepció individual (local) de la revolució anarquista.

Ni objectiva ni subjectivament existeix la naturalesa immediatament davant de l'èsser *humà* en forma apropiada; i com tot allò natural ha de *néixer*, també l'*home* té el seu acte de naixement, la *història*, que, tanmateix, és per ell una història sabuda i que, per tant, com a acte de naixement amb consciència, és acte de naixement que es supera a si mateix. La història és la veritable Història Natural de l'home (a això cal tornar). ⁽⁴⁹⁾

Marx expressa que l'home neix desvinculat de la naturalesa i la seva pròpia història, i que per tant les ha d'incorporar en el seu procés de creixement i maduració personal i social, per vincular-s'hi. Segons indica (Marx, 2010, p. 141):

L'essència *humana* de la naturalesa no existeix més que per a l'home *social*, doncs només així existeix per a ell com a *vinçle* amb l'home, com a existència seva per a l'altre i existència de l'altre per a ell, com a element vital de la realitat humana; només així existeix com a *fonament* de la seva pròpia existència *humana*. Només aleshores es converteix per a ell la seva existència *natural* en la seva existència *humana*, la naturalesa en home. La *societat* és, doncs, la plena unitat essencial de l'home amb la naturalesa, la veritable resurrecció de la naturalesa, el naturalisme realitzat de l'home i el realitzat humanisme de la naturalesa. ⁽⁵⁰⁾

I afegeix (Marx, 2010, p. 149):

L'*home* és l'objecte immediat de la Ciència natural; doncs la naturalesa *sensible* immediata per a l'home és immediatament la sensibilitat humana (una expressió idèntica) en la forma de l'*altre* home sensiblement present per ell; doncs la seva pròpia sensibilitat només a través de l'*altre* existeix per a ell com a sensibilitat humana. (...) L'element del pensar mateix, l'element de la exteriorització vital del pensament, el *llenguatge*, és naturalesa sensible. La realitat social de la naturalesa i la Ciència natural *humana* o *Ciència natural de l'home* són expressions idèntiques. ⁽⁵¹⁾

Marx assimila la sensibilitat amb l'essència social i natural de l'èsser humà, resultat d'un procés històric, i destaca (Marx, 2010, p. 192):

Veiem aquí com el naturalisme realitzat, o humanisme, es distingeix tant de l'idealisme com del materialisme i és, al mateix temps, la veritat unificadora d'ambdós. Veiem, també, com només el naturalisme és capaç de comprendre l'acte de la història universal.

A través de la comprensió de l'*acte de la història universal*, Marx (2010) identifica el fil que condueix a un procés de reconeixement conscient de l'*home* amb si mateix, enfront la naturalesa i com a ésser social.

⁴⁹ Cursives originàries del text transcrit.

⁵⁰ Íd.

⁵¹ Íd.

Amb aquestes reflexions, més endavant, Marx (1971a, pp. 3-4) qüestiona la concepció del procés de producció material avançat que caracteritza als segles XVIII i XIX, ressaltant que:

En aquesta societat de lliure competència cada individu apareix com després dels llaços naturals, etc., que a les èpoques històriques precedents fan d'ell una part integrant d'un conglomerat humà determinat i circumscrit. Als profetes del segle XVIII, sobre les espatlles dels quals encara es recolzen totalment Smith i Ricardo, aquest individu del segle XVIII -que és el producte, per un costat, de les noves forces productives desenvolupades a partir del segle XVI- se'ls apareix com un ideal en què l'existència hauria pertangut al passat. No com un resultat històric, sinó com un punt de partida de la història. Segons la percepció que tenien de la naturalesa humana, l'individu apareixia com conforme a la naturalesa com posat per la naturalesa i no com a producte de la història. Fins avui, aquesta il·lusió ha estat pròpia de tota època nova.

Aquesta crítica s'integra a la visió mecanicista, cartesiana (Descartes, 2007), que acompanya a la industrialització, i es desenvolupa com a teoria en nom del *materialisme històric* que s'atribueix a Marx, però que explora i conceptualitza Gueorgui V. Plekhànov (1972), així com del *materialisme dialèctic* que s'atribueix a Engels i Marx, en què hi aprofundeixen Engels i més endavant Lenin (Konstantinov, 1982), esdevenint la base filosòfica del marxisme-leninisme. ⁽⁵²⁾

En el terreny polític i econòmic, tal i com indica Martín Nicolaus (1971, p. xv) el treball de Marx es veu influenciat per l'aportació d'Engels (1962), que l'any 1844 publica un article on fa una crítica explícita a la institucionalització del mercat com a principi fonamental de l'economia burgesa. En aquesta línia de pensament, Marx trasllada la crítica al mercat regit per la llei de l'oferta i la demanda a l'estranyament de l'home davant el sentit del treball, i hi trasllada una crítica simbòlica a la religió acompanyada d'una crítica objectiva a la propietat privada. Arriba a la conclusió de que: "*La propietat privada és, doncs, el producte, el resultat, la conseqüència necessària del treball alienat, de la relació externa del treballador amb la naturalesa i amb si mateix*" (Marx, 2010, p. 117) ⁽⁵³⁾. Per aquest motiu, en el tercer i darrer plec de manuscrits del 1844, Marx (2010, p. 143), reclama "la superació positiva de la propietat privada, és a dir, l'apropiació *sensible* per i per a l'home de l'essència i de la vida humanes, de les obres

⁵² Com a mètode de treball, en aquesta tesi no es prenen de referència les teoritzacions del materialisme històric ni del materialisme dialèctic, i l'atenció es centra en l'obra escrita per Marx.

⁵³ Cursives originàries del text transcrit.

humanes" (⁵⁴). Relaciona aquesta estranyesa amb l'autoalienació religiosa que, segons indica, posa els homes al servei dels déus a través dels sacerdots, que els fa mediadors (a la pràctica) de les relacions establertes dels homes respecte si mateixos i la naturalesa. Es pregunta (Marx, 2010, pp. 115-116):

Si la meua pròpia activitat no em pertany; si és una activitat aliena, forçada, a qui pertany doncs?

A un ésser altre que jo.

Qui és aquest ésser?

Els déus? Cert que en els primers temps la producció principal, per exemple, la construcció de temples, etc., a Egipte, Índia, Mèxic, apareix al servei dels déus, com també als déus pertany el producte. Però els déus per si mateixos no van ser mai els amos del treball. Encara menys de la *naturalesa*. (...) Tota alienació de l'home respecte si mateix i la naturalesa apareix en la relació que ell presumeix entre ell, la naturalesa i els altres homes diferents a ell. Per això l'autoalienació religiosa apareix necessàriament en la relació entre el laic amb el sacerdot, o també, degut a que aquí es tracta del món pràctic intel·lectual, amb un mediador, etc. (⁵⁵)

Marx fa una crítica a la superació de la religió en nom d'un ateisme humanístic, que vincula a un comunisme entès com a superació de la propietat privada.

De la mateixa manera que l'ateisme, com a superació de Déu, és l'esdevenidor de l'humanisme teòric, el comunisme, com a *superació de la propietat privada*, és la reivindicació de la vida humana real com a propietat de si mateixa, és l'esdevenidor del humanisme pràctic, o dit d'una altra manera, l'ateisme és l'humanisme conciliat amb si mateix mitjançant la superació de la Religió; el comunisme és l'humanisme conciliat amb si mateix mitjançant la *superació de la propietat privada*. Només mitjançant la superació d'aquesta mediació (que és, tanmateix, un pressupost necessari) s'arriba a l'humanisme que comença positivament a partir de si mateix, a l'humanisme positiu. (Marx, 2010, p. 199, cursives meves)

La crítica a la religió forma part de la crítica a la societat capitalista que l'empara i s'apropia de la seva autoritat en benefici propi. Per tant, Marx relaciona l'ateisme amb el comunisme, expressant una crítica a la religió com a submissió a una autoritat que, a l'Europa del segle XIX, és aclamada i alhora qüestionada obertament. (⁵⁶)

⁵⁴ Íd.

⁵⁵ Íd.

⁵⁶ Per un costat, l'elit promou l'autoritat de l'església. En aquesta línia, Hegel (2010, p. 125) transforma la religió a un pilar de l'orde simbòlic protegit per l'elit convertint a Déu en absolutament sant, poder absolut, saviesa i justícia. Altrament, l'església en general i en especial el cristianisme catòlic és desposseït de bona part dels seus drets, béns i privilegis. La crítica a la religió és, al segle XIX, una realitat estesa a tota Europa, resultat d'un procés de desamortització dels béns i privilegis de l'Església

Altrament, en el llibre *Misère de la philosophie*, escrit l'any 1847, Marx (1974) mostra la seva oposició als corrents socialistes utòpics que veuen en la reconsideració dels salaris la solució de tots els problemes de la marginació social (⁵⁷). Fent-ho, es referma en la seva ruptura amb el corrent filosòfic imperant que legitima un sistema econòmic al seu parer injustificable. Un any després, el 1848, junt amb Engels escriu el *Manifest Comunista*, o millor dit el *Manifest der Kommunistischen Partei* ("Manifest del Partit Comunista") (Marx i Engels, 2012), per encàrrec de la Lliga dels Comunistes. (⁵⁸)

En el *Manifest Comunista* Marx transcriu l'essència del missatge introduït en els *Manuscrits* (Marx, 2010), referent a la superació de la propietat privada com una inevitable conseqüència del procés històric de desposseïció de la propietat col·lectiva. Aquesta aportació, és de fet, obra exclusiva de Marx.

A Marx se'l coneix, sobretot, per ser l'autor de l'anomenat *Manifest Comunista*, però aquest escrit no és només una obra seva (Marx i Engels, 2012). Així mateix, el seu nucli pertany a Marx, tal i com el mateix Engels deixa escrit en el prefaci a l'edició anglesa de 1888. Diu: "Encara que el Manifest fou un treball conjunt d'ambdós, em sento obligat a manifestar que la seva proposició bàsica, la que consisteix el seu nucli, pertany a Marx" (Engels, 2012b, p. 108). Tal com deixa escrit Engels (2012a, p. 103):

La idea bàsica i sempre present del *Manifest*, que la producció econòmica i la estructura social que necessàriament deriva d'ella en cada època històrica constitueix la base de la història política i intel·lectual d'aquella època; que, d'acord amb ella (des de la dissolució de la primitiva propietat comuna de la terra), tota aquesta història ha estat una història de lluita de classes, lluites entre

Catòlica comú a pràcticament totes les nacions, en el marc de les desposseïcions impulsades amb la finalitat d'estimular el comerç i la lliure competència que, tanmateix, s'inicia al segle XVI amb l'aparició del luteranisme, el calvinisme, l'anabaptisme, l'anglicanisme, etc. La lluita contra l'Església Catòlica és una realitat que culmina amb la desaparició dels Estats Pontificis de Roma l'any 1870, que passen a ser integrats al Regne d'Itàlia per part dels exèrcits de Víctor Manuel de Savoia. La Ciutat del Vaticà és un Estat independent a partir de l'any 1929, resultat de les negociacions entre el Papa i Mussolini conegudes com els Pactes de Laterà.

⁵⁷ Al llarg de la dècada de 1840 Marx coneix a Engels i entra en contacte amb associacions secretes socialistes i comunistes, així com associacions obreres alemanyes. Com a publicista, periodista i redactor realitza una intensa activitat, fins que el Govern prussià ordena el seu empresonament l'any 1844 i, a instàncies seves, l'any 1845 és expulsat de França. L'any 1847, ja a Brussel·les, passa a formar part de la Lliga dels Justos (que canvia el nom per la Lliga dels Comunistes) i Marx (1974) publica una crítica a l'obra *La Philosophie de la misère* (Proudhon, 2015), on respon a l'ideal filosoficoeconòmic que proposa Joseph Proudhon.

⁵⁸ La Lliga dels Comunistes és una organització fundada per artesans centreeuropeus que lluiten per recuperar el capital perdut en benefici dels industrials. Té el seu origen fundacional l'any 1836, quan artesans alemanys emigrats a ciutats com París o Londres, afectats per la introducció de la maquinària en la producció, es resisteixen a acceptar la degradació social ocasionada pel procés d'industrialització i funden aquesta organització (Ribas, 2012).

classes explotades i explotadores, de dominats i dominants en les diferents fases del desenvolupament social; però que ara ha assolit aquesta lluita un grau en què la classe explotada i oprimida (el proletariat) no pot alliberar-se de la classe que l'explota i l'oprimeix (la burgesia) sense alliberar al mateix temps, per sempre, a la societat sencera d'explotació, opressió i lluites de classes; aquesta idea bàsica pertany única i exclusivament a Marx. (⁵⁹)

El *Manifest* s'impulsa per una consciència social, comunitària, que es resisteix a renunciar al capital creatiu que ha forjat, resultat d'un procés històric, on tothom en forma part però on no tothom en surt beneficiat. En aquest treball, Marx i Engels (2012, p. 69) transcriuen l'essència de la seva cosmovisió de la història i la necessitat de reconèixer el valor de la societat, en què:

Ser capitalista significa, no només assumir una posició purament personal en la producció, sinó una posició social. El capital és producte comunitari i només pot posar-se en moviment gràcies a una activitat conjunta de molts membres de la societat, és més, en darrera instància només pot posar-se en moviment gràcies a l'activitat de tots els membres de la societat.

La crítica de Marx va dirigida a la classe capitalista, però també als anomenats utopistes socialistes que prometen millores sense entrar en conflicte real amb els guanys del capitalista. Per això tria el nom de «manifest comunista», i no «socialista». Segons Engels (2012b, p. 108): "El socialisme era, si més no al continent, «respectable»; el comunisme era justament el contrari". És a dir, la seva crítica és a la societat capitalista, i s'enfoca tant al capitalista com a aquells que s'afegeixen al seu ideal. Per aquest motiu, la crítica als moviments socialistes i comunistes utòpics centra l'atenció del tercer apartat del *Manifest* (Marx i Engels, 2012).

La importància del socialisme i comunisme crític-històric és inversament proporcional al desenvolupament històric. A mesura que es desenvolupa i adquireix forma la lluita de classes, perd tot el valor, tota justificació teòrica, aquesta fantàstica elevació per sobre d'ella, aquest fantàstic combat contra ella. Vet aquí que, si bé eren revolucionaris també en molts aspectes els creadors d'aquest sistema, siguin revolucionàries totes les sectes creades pels seus deixebles. S'aferren a les velles concepcions dels seus mestres enfront el posterior desenvolupament del proletariat. Intenten, doncs, de forma conseqüent, atenuar la lluita de classes i conciliar els antagonismes. Somien encara en la realització, a mode d'assaig, de les seves utopies socials, en la fundació de falansteris aïllats, d'home-colònies, d'una petita Icària -edició en dotzè de la nova Jerusalem- i, per fundar tots aquests castells de naips han d'apel·lar a la filantropia dels cors de les butxaques burgeses. (Marx i Engels, 2012, p. 93)

⁵⁹ Cursiva originària del text transcrit.

Al voltant d'aquesta problemàtica, Marx es proposa desenvolupar una crítica a l'economia política, que és on desenvolupa la *lleï general de l'acumulació capitalista* (Marx, 2007c). La lleï fa referència a la injustícia social i a la història de la humanitat. Parla d'injustícia en la mesura que reflecteix com la humanitat ha edificat un model tant constructiu com destructiu, en nom de la llibertat individual i la propietat privada. I parla d'història en la mesura que mostra de quina manera s'ha arribat aquesta situació com a resultat d'un procés històric, en especial des del segle XVII. Així, Marx es proposa desmuntar l'ideal del progrés que l'humanisme il·lustrat transforma en un procés natural, de la mateixa manera que Charles Darwin (2011) concep la *teoria de l'evolució* per selecció natural.

Per a Marx (2007c, p. 247), la premissa fonamental que aquesta lleï reflecteix és el conflicte inherent d'una economia política en què la supremacia industrial i comercial proclama "la producció de plusvàlua com la fi última i exclusiva de la humanitat". La seva crítica s'orienta al fet que aquest mecanisme implica l'explotació del treballador assalariat de forma sistemàtica en benefici del capitalista, que se'n queda la plusvàlua amb l'objectiu de garantir noves inversions i materialitzar noves oportunitats de negoci, però també en benefici propi.

Marx impulsa la comprensió de les arrels del sistema polític, econòmic i financer que de forma generalitzada, també als segles XX i XXI, s'identifica com a «capitalisme». Tanmateix, es refereix essencialment al model, sistema o règim capitalista, no pas al capitalisme, així com al concepte de «capital», que explora des de diferents perspectives. Marx concep el capital com a riquesa, com a poder, com a procés de centralització dels sistemes de producció i com a forma social capitalitzada al seu voltant. Es tracta d'un model impulsat, planificat i legalment constituït al voltant dels interessos dels «capitalistes», que Marx equipara als estaments socials que capitalitzen el poder polític i la riquesa. Es refereix a la burgesia, als terratinents, als propietaris de la terra i als propietaris dels sistemes de producció, del capital dinerari i del mercat laboral. És a dir, a qui té la capacitat i el privilegi de capitalitzar en benefici propi els drets d'explotació i/o els beneficis que els confereix tenir-ne el control o ser-ne el propietari.

Marx explora el mecanisme que permet el control i l'acumulació de la riquesa, ja sigui concebuda com a benefici o plusvàlua, per part de l'estament capitalista. Hi ha tres espais d'anàlisi on Marx reflecteix com es manifesta la reproducció del capital i la seva acumulació, que conceptualitza amb *la fórmula general del capital*, *la fórmula trinitària* i *el crèdit i el capital fictici*. El primer recull la lògica implícita en la cerca de plusvàlues com a fi principal de qui controla el mercat; el segon els mecanismes en què es manifesta l'explotació del capital generat; i el tercer la intervenció de la banca en l'estímul del seu procés d'acumulació, en mans dels capitalistes.

Amb *la fórmula general del capital*, Marx (2007a, p. 199) descriu com es tradueix la plusvàlua en el procés de circulació de capitals, i com s'hi afegeix l'element distorsionant de l'interès. És el que es coneix com la transformació mercaderia-diner-mercaderia-diner, etc. representat amb les inicials M-D-M-D, a les quals cal afegir l'interès. Comunament, aquest és el procediment que exemplifica la lògica de la circulació de mercaderies, des de la seva producció a la seva venda, en un cicle constant que dinamitza i estimula l'economia. Marx (2007a, p. 200) indica:

La forma directa de la circulació de mercaderies és M-D-M, o sigui, transformació de mercaderia en diner i reconversió del diner en mercaderia, vendre per comprar. Però al costat d'aquesta forma es troba una altra, específicament diferent a ella. La forma D-M-D, transformació del diner en mercaderia i reconversió d'aquesta en diner, comprar per vendre. El diner que descriu aquesta darrera circulació en el seu moviment es transforma en capital, esdevé capital i ja és capital pel seu destí.

Aquesta situació té a veure amb l'alienació del valor d'ús de la mercaderia, com a manifestació equivalent a l'alienació del treball, de la propietat i del control del capital acumulat per part del col·lectiu capitalista. Però, d'acord amb l'observació del procediment en què hi circula el capital mercantil, l'alienació tendeix a abraçar els propis béns produïts, i a banalitzar el seu ús i la seva raó de ser. Marx (2007a, p. 210) recorda que no es compra per vendre ni es ven per comprar, el que es fa és comprar per vendre més car, on:

En el capital productor d'interès es representa en forma abreviada la circulació D-M-D', en el seu resultat final, sense cap tipus de mediació, en estil lapidari, per així dir-ho, com D-D', o sigui, diner que equival a més diner, valor que és major que ell mateix.

Així doncs, de fet, D-M-D' és la fórmula general del capital, tal i com es presenta directament en l'esfera de circulació.

Amb la *fórmula trinitària*, Marx (2007h, p. 265) explora i conceptualitza les arrels del sistema d'explotació de les rendes i les seves fonts, i ho sintetitza amb les relacions "capital-guany (guany de l'empresari més interès), terra-renda del sòl i treball-salari; vet aquí la fórmula trinitària que abasta tots els secrets del procés de producció". En aquest procés s'hi incorpora l'interès com a producte característic del capital i el guany de l'empresari, que es converteix en la plusvàlua que atresora en benefici propi. Segons aquest mecanisme, tant el capital com el treball assalariat i la propietat de la terra són formes socials històricament determinades, pertanyents a la mateixa formació socioeconòmica. Marx fa referència a l'explotació de la terra, del treball i del propi capital, on aquest darrer el concep com una relació social, no pas com un bé o riquesa, tal i com es comprèn tradicionalment. El presenta com un poder, concretament com el poder de crear guanys de la plusvàlua. Marx (2007h, pp. 265-266, cursiva meua) manifesta:

Capital, terra, treball! Però el capital no és ninguna cosa, sinó una determinada *relació social de producció*, pertanyent a una determinada *formació social històrica*, relació que es representa en una cosa i li presta un caràcter social específic. El capital no és la suma dels mitjans de producció materials i produïts. El capital són els mitjans de producció convertits en capital, els quals tenen en si tan poc de capital com l'or o la plata té de diner. Són els mitjans de producció monopolitzats per una part de la societat, els productes emancipats enfront la força de treball viva i les condicions d'actuació d'aquesta força de treball, que es personifiquen en el capital mitjançant aquesta oposició.

Amb *el crèdit i el capital fictici* Marx (2007g, p. 89) fa una exploració del capital bancari i la seva incidència en *el procés global de la producció capitalista* (p. 177). En aquest espai d'anàlisi Marx (2007g, pp. 92-93) indica que "el negoci bancari consisteix en concentrar a les seves mans, en grans quantitats, el capital monetari prestable", on: "El seu guany consisteix, generalment, en que pren préstecs a un interès inferior al que presta". És a dir, transforma el capital que és capaç d'acumular en préstecs que, un cop retornats amb un interès determinat, es converteixen en el seu guany. En aquest procés, s'anticipa un capital amb la promesa d'un retorn, on (Marx, 2007g, p. 99):

Com major sigui la facilitat amb què s'aconsegueixin acomptes sobre les mercaderies no venudes, tant major serà la temptació de fabricar mercaderies o de llençar les ja fabricades a mercats llunyans, només per obtenir acomptes de diner sobre elles. La història del comerç anglès durant els anys 1845-1847 ens

ofereix un exemple palmari de com aquesta classe d'especulació pot arrossegar tot el món dels negocis d'un país i dels resultats a què això condueix.

En la seva anàlisi Marx (2007g, p. 179) indica que:

El capital bancari consta: 1) de diner contant, or i bitllets, 2) de títols i valors. Aquests podem dividir-los, a seu torn, en dues parts: papers comercials, lletres de canvi que vencen de tant en tant, on el seu descompte constitueix el negoci pròpiament dit del banquer, i valors públics, com títols de l'Estat, bons del Tresor, accions de tot tipus, en una paraula, els valors que rendeixen interès, però que es distingeixen essencialment de les lletres de canvi. Entre ells poden incloure's també les hipoteques. El capital compost d'aquests elements materials es desdobla, al seu torn, en el capital d'inversió del banquer mateix i en els dipòsits que formen el seu *banking capital* o capital pres a préstec. ⁽⁶⁰⁾

És a dir, l'interès del capital bancari permet, de forma artificial, l'acumulació de capital necessària per iniciar nous processos d'acumulació. D'aquesta manera, es crea un sistema econòmic que està perpètuament hipotecat pel deute bancari, pel deute gestionat i controlat pel capital financer que, en una aliança tàcita amb les estructures estatals, és obra i causa del propi capital acumulat. D'aquesta manera, "*del guany de l'empresari se n'extreu el guany (en forma d'interès) del banquer*" (Marx, 2007g, p. 178, cursiva meva), on la seva funció consisteix en anticipar l'acumulació de plusvàlues del capital futur. Segons Marx (2007g, p. 187):

La major part del capital bancari és, per tant, purament fictici i està format per títols de deute (lletres de canvi), títols de l'Estat (que representen capital passat) i accions (bons sobre el rendiment futur).

Complementàriament, Marx fa una aproximació paral·lela des de la qual es pot ampliar la comprensió dels efectes que ocasionen aquests mecanismes. A la *lleï de la tendència decreixent de la taxa de benefici* (Marx, 2007f, p. 275) argumenta que, en una situació de lliure competència, la taxa de benefici tendeix, necessàriament, a reduir la quota de benefici, i aquest factor que té conseqüències. Per un costat, el capital tendeix a seguir el seu procés d'acumulació amb un increment del guany apropiat a costa del treball, que devalua; i per un altre costat estimula un creixement del desenvolupament de la força productiva. Les seves conseqüències, seguint la narració de Marx (2007f, pp. 277-329) són l'increment del grau d'explotació del treball, la reducció del salari per sota del seu valor, l'abaratiment dels elements del capital constant (capital invertit en els mitjans de

⁶⁰ Nota en anglès i cursiva originàries del text transcrit.

producció), la superpoblació relativa, el comerç exterior (on poder ampliar el procés de producció) i l'augment del capital en accions (en la cerca d'ampliacions de capital), fins que té lloc un conflicte entre l'expansió de la producció i la seva valorització. És a dir, condueix a un creixement en què el capital es devalua i la societat també, d'acord amb la lògica de l'economia productiva. Aquest escenari, on s'hi reflecteix tant la *fórmula trinitària* (2007h, p. 265), com la *fórmula general del capital D-M-D'* (2007a, p. 210) i el *crèdit i el capital fictici* (2007g, p. 89), Marx el relaciona amb les crisis econòmiques, el colonialisme imperialista i la lluita de classes, així com amb la superpoblació humana, la recerca del poder a les metròpolis, la sobreexplotació de la naturalesa i la diversitat de salaris, essent, tots ells, un reflex de la mateixa llei. Una llei on el seu curs condueix a un escenari en què "la centralització dels mitjans de producció i la socialització del treball arriben a un punt que resulten incompatibles amb el seu embolcall capitalista " (Marx, 2007c, p. 258).

Mitjançant aquesta lectura global, Marx (2007c) explora el procés històric que condueix a la lògica d'un règim econòmic dirigit a la creació de plusvàlues. La orientació tradicional que en dóna l'economia clàssica és que es tracta d'una conseqüència pròpia del progrés, però Marx documenta un raonament més explícit. Recull el procés històric de desposseïció al que està sotmesa la propietat comunal de la terra característica de l'Edat Mitjana, que és objecte d'espoli intens a partir del segle XVII. En aquest instant històric, que de fet s'allarga varis segles, Marx (2007c, p. 197) hi situa l'*acumulació originària*, que presenta amb aquesta reflexió:

Hem vist com el diner es transforma en capital, com del capital se n'obté plusvàlua i de la plusvàlua més capital. Tanmateix, l'acumulació del capital pressuposa plusvàlua, la plusvàlua pressuposa la producció capitalista, i aquesta l'existència de grans masses de capital i força de treball en mans dels productors de mercaderies. Així doncs, tot aquest moviment per girar en un cercle viciós, del que només podem sortir imaginant una acumulació «originària» prèvia a l'acumulació capitalista («previous accumulation» l'anomenava Adam Smith), una acumulació que no és el resultat del mode de producció capitalista sinó el seu punt de partida.

En aquest sentit, entre els responsables d'aquesta acumulació originària, Marx (2007c, p. 249) identifica el deute públic, a partir del qual "va sorgir un sistema de crèdit internacional, al darrere del qual s'oculta sovint, en aquest o aquell poble, una de les fonts d'acumulació originària". Marx identifica el seu origen en la banca veneciana i

genovesa (Edat Mitjana, fins el segle XVI), després en l'holandesa (segles XVI-XVII) i finalment en l'anglesa, amb la fundació del Banc d'Anglaterra l'any 1694. Des d'aquesta visió, segons Marx (2007c, p. 248) "el deute públic ha fet sorgir les societats anònimes, el comerç d'efectes negociables de tot tipus, en una paraula: el joc de la Borsa i la bancocràcia [sic] moderna". Gràcies al deute es materialitza "el sistema colonial, amb el seu comerç marítim i les seves guerres comercials", on: "El deute públic, això és, *l'alienació de l'Estat*, ja sigui despòtic, constitucional, imprimeix el seu segell a l'era capitalista" (Marx, 2007, p. 247, cursiva meua). ⁽⁶¹⁾

Segons aquesta anàlisi, resultat d'un procés de desposseïció inicial, que permet l'expansió i la legalització de les bases necessàries per a l'estímul del sistema d'acumulació capitalista, té lloc una transformació integral de la societat i les estructures de poder. Un procés que, segons Marx, té diverses etapes, tant a nivell global com en cada una de les estructures nacionals i/o estatals on s'origina, amb una tendència a abraçar paulatinament a tot el món, i que es tendeix a imposar. Als manuscrits que Marx (1971) escriu entre els anys 1857 i 1858, en el seu espai dedicat a les "formes que precedeixen a la producció capitalista" (p. 433-479), fa una deliberació documentada del procés històric que cita al llibre *El capital* (2007). En aquest treball es proposa explicar com a partir d'un instant inicial té lloc una apropiació col·lectiva del sòl i del seu ús, que la modernitat desintegra al desenvolupar les organitzacions guerreres (militars) i el pols per la conquesta. En origen, Marx (1971a, p. 443) indica que: "En el món antic, la ciutat amb les seves terres limítrofes és el tot econòmic", però amb les ciutats apareix la riquesa com a fi en si mateix i l'explotació de la terra, donant lloc a la urbanització del camp. Segons ressalta, aquesta situació, acompanyada de la superació dels límits en un territori limitat i empeny al comerç a competir més enllà, implica que: "El desenvolupament de les forces productives dissol en aquestes comunitats i aquesta dissolució és ella mateixa un desenvolupament de les forces productives humanes" (p. 458). D'aquesta manera, Marx (1971a, p. 475) estructura el fonament històric d'una realitat on: "La producció de capitalistes i treballadors assalariats és aleshores un producte fonamental del procés de valoració del capital".

En aquest procés, Marx documenta com el valor i el poder del comerç tendeix a traslladar la dissolució de la col·lectivització de la terra a la dissolució del control del

⁶¹ Cursiva originària del text transcrit.

procés de producció, fins al punt culminant on la societat burgesa convergeix en objectiu la plenitud total del desenvolupament de les forces humanes en benefici propi. Aquest procés històric tendeix a abraçar el conjunt de les relacions humanes i Marx el convergeix en una llei que es correspon, en la seva essència, amb la llei general de l'acumulació capitalista que focalitza l'atenció d'aquesta tesi. La llei fa referència a la sobreexplotació de la terra i del treballador, resultat d'un procés històric de dissolució del capital present a les comunitats originals. Tal i com Marx (2007b, p. 252) descriu:

La producció capitalista només desenvolupa, per tant, la tècnica i la combinació del procés social de producció al temps que socava les fonts originàries de tota riquesa: la terra i el treballador.

Marx (1971b, p. 31), seguint aquest raonament apunta, precisament, a les seves conseqüències espacials, en què:

Per tant, mentre que el capital per un costat ha de tendir a arrasar tota barrera oposada al tràfic i a l'intercanvi, i a conquerir tota la Terra com el seu mercat, per l'altre tendeix a anular l'espai per mitjà del temps, això és, a reduir a un mínim el temps que consumeix el moviment d'un lloc a un altre.

Segons indica, quan aquest patró no es pot complir, inevitablement, "de cop i volta: el capital força a l'obrer a passar del treball necessari al plus treball. Només d'aquesta sort es valoritza a si mateix i crea plusvàlua" (Marx, 1971a, p. 375). El plus treball al que fa referència no es refereix només al fet de treballar més del necessari, es refereix a aquesta característica i a una altra de paral·lela: a treballar més per menys guany. És a dir, treballar més per menys amb la finalitat de mantenir el mecanisme que permet mantenir la plusvàlua del capital si el benefici del comerç disminueix. Marx (1971a, p. 375) ressalta: "el capital per un costat els posa una barrera *específica* i per altre els empeny per damunt de *tota* barrera, essent una contradicció viva".

L'any 1844, Marx (2010) ja explora el valor del treball i l'apropiació per part del capitalista, i ho expressa amb el concepte d'*alienació del treball*. Diu (Marx, 2010, pp. 109-110):

En què consisteix, aleshores, l'alienació del treball?
Primerament en que el treball és *extern* al treballador, és a dir, no pertany al seu ser; en que en el seu treball, el treballador no s'afirma, sinó que es nega; no es sent feliç, sinó desgraciat; no desenvolupa una lliure energia física i espiritual, sinó que mortifica el seu cos i arruïna el seu esperit. Per això el treballador només es sent en si fora del treball, i al treball fora de si. Està en ell quan no

treballa i quan no treballa no està en ell. El seu treball no és, així, voluntari, sinó forçat, *treball forçat*. Per això no és la satisfacció d'una necessitat, sinó només un *mitjà* per satisfer les necessitats fora del treball. ⁽⁶²⁾

Aquesta lectura abraça el pensament de Marx en tota la seva obra, en la mesura que denúncia com l'alienació del treballador ha portat a les societats a la seva autoexplotació i a una competència sense fre. Per aquest motiu, Marx (2010, pp. 57-58) qüestiona el raonament dels economistes:

Col·loquem-nos ara totalment en el punt de vista de l'economista, i comparem, d'acord amb ell, les pretensions teòriques i pràctiques dels obrers.

Ens diu que, originàriament i d'acord amb el seu concepte mateix, tot el producte del treball pertany a l'obrer. Però al mateix temps ens diu que en realitat reverteix a l'obrer la part més petita i imprescindible del producte; només aquella que és necessària perquè ell existeixi no com a home, sinó com a obrer, perquè perpetui no la humanitat, sinó la classe esclava dels obrers.

L'economista ens diu que tot es compra amb treball i que el capital no és altra cosa que treball acumulat, però al mateix temps ens diu que l'obrer, molt lluny de poder comprar-ho tot, s'ha de vendre a si mateix i a la seva humanitat. (...) En tant que la divisió del treball eleva la força productiva del treball, la riquesa i el refinament de la societat, empobreix a l'obrer fins a reduir-lo a màquina. En tant que el treball suscita l'acumulació de capitals i amb ell el creixent benestar de la societat, fa a l'obrer cada cop més dependent del capitalista, el porta a una major competència, l'empeny al ritme desenfrenat de la superproducció, a la que segueix un marasme igualment profund.

Marx reconeix que hi ha un progrés tecnològic i material, però denuncia que s'ha idealitzat falsament com un bé on tothom en surt beneficiat. Denúncia el fet que el propi sistema no percep l'equilibri de beneficis com un objectiu real, sinó com un objectiu fictici. Junt amb Engels (2012), observa el procés d'acumulació de capital i la marginació que genera al seu voltant, on la burgesia "ha aglomerat la població, centralitzada en els mitjans de producció, concentrant la propietat en poques mans" (p. 55). D'aquesta manera, segons Marx (2010, p. 60): "El *treball* es presenta a l'Economia Política únicament sota l'aspecte d'*activitat lucrativa*" ⁽⁶³⁾, on afegeix que (p.156):

L'Economia Política, aquesta ciència de la *riquesa*, és així també al mateix temps la ciència de la renúncia, de la privació de l'*estalvi* i arriba realment a estalviar a l'home la *necessitat* d'aire pur o de *moviment* físic. (...) Per això l'Economia, tot i la seva mundana i plaent aparença, és una veritable ciència moral, la més moral de les ciències. (...) Tot el que l'economista et treu en vida i en humanitat t'ho restitueixen en *diner* i *riquesa*, i tot el que no pots ho pot el teu

⁶² Cursiva originària del text transcrit.

⁶³ Íd.

diner. Ell pot menjar i beure, anar al teatre i al ball; coneix l'art, la saviesa, les rareses històriques, el poder polític; pot viatjar; pot fer-te amo de tot això, pot comprar tot això, és la veritable *opulència*.⁽⁶⁴⁾

És a dir, Marx (2010) critica el fet que aquest mecanisme de crear riquesa sigui una finalitat mateixa de l'economia política, on (p. 59):

L'estat de màxima prosperitat social, un ideal, però que pot ser assolit aproximadament i que, en tot cas, constitueix la finalitat, tant de l'Economia Política com de la societat civil, és, per l'obrer, *misèria estacionària*.⁽⁶⁵⁾

Marx (2007c, pp. 69-196) transforma aquesta realitat en una llei general, que engloba el conjunt de situacions que empara la marginació per raons polítiques i econòmiques, on (p. 113, cursiva meua):

Aquesta llei determina una acumulació de misèria corresponent a l'acumulació del capital. Així, doncs, l'acumulació de riquesa en un pol és al mateix temps acumulació de misèria, turment de treball, esclavitud, ignorància, embrutiment i degradació moral en el pol oposat, és a dir, en el costat de la classe que produeix el producte propi com a capital.

La misèria a què fa referència Marx és genèrica, i afecta des del turment del treball a la ignorància o desconeixement que es té de les seves causes, així com a la degradació política i moral. Per tant, Marx (2007c) defineix la llei general de l'acumulació capitalista com un procés acumulatiu reflectit en la riquesa, per un costat, i en la misèria, per l'altre.

Com major sigui la riquesa social, el capital en funcions, el volum i l'energia del seu creixement, o sigui, també la magnitud absoluta del proletariat i la força productiva del seu treball, major serà l'exèrcit industrial de reserva. La força del treball disponible es desenvolupa per les mateixes causes que la força expansiva del capital. La magnitud relativa de l'exèrcit industrial de reserva augmenta, doncs, amb les potències de la riquesa. Més quan major sigui aquest exèrcit de reserva en proporció a l'exèrcit obrer actiu, tant més massiva serà la superpoblació consolidada, la misèria de la qual es troba en raó inversa als turments del seu treball. Per últim, com major sigui la capa dels Llàtzers de la classe obrera i l'exèrcit industrial de reserva major serà el pauperisme oficial. *Aquesta és la llei general, absoluta, de l'acumulació capitalista. Com totes les demés lleis, es veu modificada en la seva aplicació per una sèrie de circumstàncies que no interessa analitzar aquí.* (Marx, 2007c, p. 111)⁽⁶⁶⁾

⁶⁴ Íd.

⁶⁵ Íd.

⁶⁶ Íd.

La competència és, en aquest sentit, a l'arrel de la llei, a l'arrel de la marginació i de l'acumulació dels capitals, de la cerca de la plusvàlua i de la crítica al socialisme utòpic i a l'economia política de Marx. Aquest concepte, àmpliament normalitzat al segle XXI en els acords i tractats comercials és, al segle XIX, al centre de la crítica. Segons Marx (2007a, p. 359): "La lliure competència fa que prevalguin les lleis immanents de la producció capitalista com a llei coercitiva externa davant del capitalisme individual". I afegix (Marx, 2010, p. 56):

L'alça dels salaris desperta en l'obrer l'afany d'enriquiment propi del capitalista que ell, tanmateix, només mitjançant el sacrifici del seu cos i del seu esperit pot saciar. L'alça de salaris pressuposa l'acumulació de capital i l'ocasiona; enfronta, doncs, el producte del treball i l'obrer, fent-los cada cop més estranys l'un de l'altre. De la mateixa forma, la divisió del treball fa a l'obrer cada cop més unilateral i més depenent, doncs porta amb si mateixa la competència no només dels homes, sinó també de les màquines. Com l'obrer ha estat degradat a la condició de màquina, la màquina pot oposar-s'hi com a competidor. Finalment, com l'acumulació de capitals augmenta la quantitat de la indústria, és a dir, d'obrers, mitjançant aquesta acumulació la mateixa quantitat d'indústria porta amb si mateixa *una major quantitat d'obra feta* que es converteix en superproducció i acaba, o bé per deixar sense treballar a una gran part dels treballadors, o bé per reduir el salari al més lamentable mínim. Aquestes són les conseqüències d'una situació social que és la més favorable per a l'obrer, la riquesa *creixent i progressiva*. ⁽⁶⁷⁾

Marx (2010, pp. 54-57) descriu tres espais en competència, la competència entre capitalistes, entre obrers i entre els propis capitals, en un procés on tothom està obligat a posar en competència el propi capital creat i/o acumulat, a entregar-lo al comerç. I en fa diferents escenaris: un on la societat es troba en una situació declinant i la competència entre els capitalistes condueix a la misèria progressiva; un altre on la societat es troba en una situació florent i la competència entre capitalistes i entre obrers condueix a una acumulació de capitals creixent, sense eliminar la misèria; i, en tercer lloc, reflecteix un escenari de plenitud, un escenari on els salaris i els beneficis del capital adquireixen el darrer grau possible de riquesa, on la situació que es deriva és la misèria estacionària. Marx (2010, p. 57, cursiva meua) ho conclou en aquestes paraules: "Per tant, en una situació declinant de la societat, *misèria progressiva*; en una situació florent, *misèria complicada*, i en una situació de plenitud, *misèria estacionària*".

⁶⁷ Íd.

La misèria que Marx descriu té també el seu reflex en la qualitat dels béns creats, on el seu valor d'ús tendeix a desvincular-se del seu valor de canvi, per múltiples vies. Diu (Marx, 1971b, pp. 464-465):

Encara que estan units de manera immediata en la mercaderia, el valor d'ús i el valor de canvi divergeixen, així mateix, de manera immediata entre si. El valor de canvi no només no es presenta determinat pel valor d'ús, sinó que més aviat la mercaderia tan sols es torna mercaderia, tan sols es realitza com a valor de canvi, en la mesura que el seu posseïdor deixa de comportar-se davant d'ella com davant d'un valor d'ús. És només per mitjà de l'alienació, del seu intercanvi per altres mercaderies, que aquest posseïdor s'apropia dels valors d'ús. L'apropiació per mitjà de l'alienació, és la forma bàsica del sistema social de la producció en què l'expressió més simple, més abstracta, és el valor de canvi.

És a dir, aquest mecanisme condueix al capital a la seva pròpia degradació, en la mesura que la seva finalitat principal és ser venut, no el seu valor d'ús. En un espai on els marges es redueixen, on el medi és limitat i la societat no tolera o es resisteix a la seva sobreexplotació, el propi mecanisme provoca la devaluació, la banalització dels béns produïts i/o múltiples expressions de la seva degradació. Marx (2010, p. 78) ho vincula als efectes de la lluita de la competència sobre els béns generats i els seus efectes paral·lels, on:

La conseqüència necessària d'aquesta competència és aleshores l'empitjorament general de les mercaderies, la falsificació, l'adulteració, l'enverinament general, tal i com es mostra a les grans ciutats.

Amb aquesta anàlisi, Marx crea les bases necessàries per traslladar la seva crítica al concepte de ciutat moderna i el seu paral·lelisme amb el procés de colonització que acompanya al procés d'industrialització. ⁽⁶⁸⁾

En el primer volum d'*El Capital*, l'any 1867, en el seu darrer capítol dedicat a la crítica a la *teoria moderna de la colonització* (Marx, 2007c, pp. 261-274), després d'haver definit la *lleï general de l'acumulació capitalista* i l'*acumulació originària* que en determina l'origen, posa de manifest que el procés d'acumulació capitalista és possible

⁶⁸ La comprensió d'aquests escenaris requereix fer una extrapolació al procés històric que, al llarg dels segles XIX, XX i inici del XXI, acompanya a la implantació d'un mercat mundial basat en la lliure competència, on d'una forma canviant i progressiva els tres escenaris (la misèria progressiva, la misèria complicada i la misèria estacionària) conflueixen simultàniament. Amb aquest mecanisme s'entén com la competència entre els capitals creats (o disponibles) es trasllada a la competència entre ciutats, entre regions, entre estats, entre models polítics i, a nivell global, es trasllada a una lluita per la constant creació i acumulació de capital, de monopolis en competència, on els nous substitueixen als vells, mentre té lloc una sobreexplotació irracional dels recursos naturals i la sobreurbanització del món.

quan hi ha el suport del poder de la metròpoli, i és allà on l'economista s'esforça per presentar teòricament el mode capitalista de producció com el contrari del que en realitat és. La seva intenció és mostrar que el mateix fa l'economista al defensar la lògica de la riquesa nacional a costa de les colònies, on, "en interès de l'anomenada riquesa nacional busca mitjans artificials per produir la pobresa popular" (p. 262). Fent-ho, posa de manifest dues escales d'explotació, l'explotació social a les grans ciutats modernes i l'explotació social a les nacions colonitzades, així com dos símbols del progrés on l'economista projecta el seu màxim interès: les metròpolis i els estats. Al *Manifest*, Marx i Engels (2012, p. 54, cursiva meua) ja apunten que "la burgesia, amb la seva *explotació del mercat mundial*, ha configurat la producció i consum de tots els països a *escala cosmopolita*". Tal i com manifesten (Marx i Engels, 2012, pp. 54-55): "La burgesia ha sotmès el camp al domini de la ciutat. Ha creat enormes ciutats, ha multiplicat considerablement la població ciutadana en comparació amb l'agrària".⁽⁶⁹⁾

Per tant, d'acord amb aquesta llei, el mateix mecanisme que crea benestar, béns i comoditats per a les societats humanes, en la mesura que la competència entre capitalistes entra en tensió i es trasllada a la societat organitzada, manté necessàriament la marginació i la degradació social per múltiples vies com a instrument necessari per a la seva reproducció.

Marx, motivat per la consciència global d'un tot, en una època on les estructures estatals tendeixen a la seva idealització com un reflex del progrés històric i material, sota l'ideal cosmopolita que atresoren, teoritza la seva crítica a l'economia política i explora com això té una repercussió directa en la societat i els valors que l'acompanyen. Assenyala (Marx, 2010, p. 132):

No només augmenta el cinisme de l'Economia Política relativament a partir de Smith, passant per Say, fins Ricardo, Mill, etc., en la mesura que a aquests últims se'ls hi posa davant dels ulls, de manera més desenvolupada i plena de contradiccions, les conseqüències de la *Indústria*; també positivament van conscientment cada cop més lluny que els seus predecessors en l'estranyament

⁶⁹ Engels, en aquest sentit, s'hi afegeix fent una denúncia a les conseqüències de les polítiques urbanes (del Baró Haussmann) dedicades a l'explotació urbana del capital i a la generació de fractures en els barris obrers, desplaçats, concentrats i aïllats en les grans ciutats, en el seu fullet *Zur Wohnungsfrage* ("Sobre el problema de l'Habitatge") de l'any 1872 (Engels, 1935, pp. 74-77). Cita inclosa en el llibre *Ciudades reveldes. Del derecho a la ciudad a la revolución urbana*, de David Harvey (2013b, pp. 37-38).

respecte a l'home, i això únicament perquè la seva ciència es desenvolupa de forma més veritable i conseqüent. ⁽⁷⁰⁾

El resultat és la concepció d'un projecte on es proposa transcendir el capital fins a relacionar el mecanisme amb el propi mercat mundial. Tal i com recull l'Institut Marx-Engels-Lenin (1971) de Moscou l'any 1939, a la introducció del segon plec de manuscrits publicats per Marx (1971a; 1971b; 1971c) just quan comença la Segona Guerra Mundial (anys 1939-1945), Marx deixa escrit quin és l'objectiu principal de la seva obra (que no arriba a completar) (Institut Marx-Engels-Lenin, 1971, p. XLIII):

El treball del que es tracta, d'antuvi, és la crítica a les categories econòmiques o, if you like [si ho prefereixes], el sistema de l'economia burgesa exposat de manera crítica. És alhora l'exposició del sistema i, a través d'aquesta presentació, la crítica del mateix. No tinc una idea clara de quants plecs requerirà el total. Si tingués temps, tranquil·litat i els mitjans per arrodonir el conjunt abans d'entregar-li al públic, ho condensaria en bona proporció. Però imprès d'aquesta manera -potser això sigui millor per a la comprensió del públic, encara que segurament anirà en detriment de la forma-, en fascicles consecutius, la cosa s'estendrà una mica, necessàriament... El tot està dividit en 6 llibres: 1) Del capital (conté alguns *chapters* [capítols] preliminars). 2) De la propietat de la terra. 3) Del treball assalariat. 4) De l'Estat. 5) Comerç internacional. 6) Mercat mundial. (...) After all [Després de tot], tinc el pressentiment que ara, quan després de quinze anys d'estudis he arribat al punt de posar fil a l'agulla, probablement interferir [interfereixin] turbulents moviments de l'exterior. Never mind [No importa].

Si acabo massa tard com per trobar un món receptiu per aquests problemes, la falta evidentment és my own [només meva]. ⁽⁷¹⁾

Marx (1971a, p. 204), en una transcripció complementària del contingut del seu projecte d'investigació, recupera així amb nous arguments l'ideal comunista de la Lliga dels Justos, on anuncia la lògica d'un procés en què els darrers capítols són:

Per últim, el mercat mundial. Domini de al societat burgesa sobre l'estat [sic]. Les crisis. Dissolució del mode de producció i de la forma de societat fonamentats en el valor de canvi. El treball individual posat realment com a social i viceversa.

Marx no completa aquest projecte, però el conjunt de manuscrits publicats al segle XX (1971a; 1971b; 1971c; 2010) i els llibres II i III d'*El capital* (2007d; 2007e; 2007f; 2007g; 2007h) que publica Engels a finals del segle XIX mostren que el té clar i avançat. Així mateix, en una consideració paral·lela, com a treball realment elaborat

⁷⁰ Cursives originàries del text transcrit.

⁷¹ Cursives i notes entre claudàtors, amb notes en anglès, originàries del text transcrit.

treballa els punts 1), 2) i 3), i deixa la resta anotats. En aquesta línia reflexiva, als darrers tres capítols que conclouen l'apartat *El procés d'acumulació del capital* (Marx, 2007c): *La llei general de l'acumulació capitalista*, *L'anomenada acumulació originària* i *La teoria moderna de la colonització* (els darrers de l'obra *El capital* que publica en vida) focalitza l'atenció en l'anàlisi històrica.

Marx (1971a, p. 360) mostra així com la tendència a crear un mercat mundial és el resultat de la necessitat de superar els límits que entorpeixen a l'acumulació del capital. D'aquesta manera, tal i com exposa al seu treball, la superació de barreres propícia fenòmens com el sistema creditici (Marx, 1971a, p. 369), l'apropiació de la terra i del treball social (p. 362), la perpetuació dels drets de propietat com a procés de valoració (p. 431), diferents crisis de "desvalorització o destrucció general del capital" (p. 406) i un procés "d'urbanització del camp" (p. 442), entre d'altres manifestacions. Marx (1971a) argumenta que, resultat de diferents processos d'alienació de l'home i dels valors que crea i devalua, té lloc un "desenvolupament d'homes aïllats", ressaltant que: "L'home només s'aïlla a través del procés històric" (p. 457).⁽⁷²⁾

Per les raons argumentades, Marx (1971b, p. 282) conclou que:

En agudes contradiccions, crisis, convulsions, s'expressa la creixent inadequació del desenvolupament productiu de la societat en les seves relacions de producció fins avui vigents. La violenta aniquilació del capital, no per circumstàncies alienes al mateix, sinó com a condició de la seva autoconservació, és la forma més contundent que aconsella la seva desaparició i deixar espai per un estat de producció social més elevat.

Per a Marx la situació ideal és, en aquest sentit, una societat que comprèn que el sistema econòmic, polític i social (al servei de la producció i l'acumulació del capital) és una obra conjunta de la humanitat, resultat d'un procés històric, en què existeix una consciència global de la necessitat de mantenir el seu control. La seva crítica, implícita en la *llei general de l'acumulació capitalista*, fa referència, precisament, a la debilitat d'una lectura ètica i moral que justifica la lluita política i econòmica, que escenifica les relacions de poder, des del moment que té lloc un empobriment general de les relacions

⁷² Marx identifica així un procés que (fent-ne una interpretació històrica) és un reflex del què esdevé l'aparició de la societat de masses, la posterior tendència a la societat de serveis i l'individualisme i/o atomització social (estranyament de l'individu amb si mateix i amb el pròxim) propi de la societat moderna que es tendeix a imposar al llarg del segle XX (Lefebvre, 1947; 1961; 1981; Sennett, 2011; Giddens 1990).

socials i es fa un ús equívoc del significat del progrés on, en definitiva, s'està construint un món desigual, injust i inestable, conflictiu i contradictori.

3.2.3 LRT 7. La solució espacial que promou el capitalisme, segons Harvey

Urbanization has always been about the mobilizations, production, appropriation, and absorption of economic surpluses. To the degree that capitalism is but a special of version of that, we can reasonably argue that the urban process has more universal meaning than the specific analysis of any particular urban study has taken. (Harvey, 1985, p. 53) ⁽⁷³⁾

L'any 1973, David Harvey (2014c) analitza la idea de fons que empara aquesta exploració conceptual. Vincula la llei general de l'acumulació capitalista (Marx, 2007c) amb el procés d'expansió del capital i n'explora els mecanismes i les conseqüències. Diu (Harvey, 2014c, p. 261, cursiva meva):

L'expansió significa una penetració progressiva de l'intercanvi de mercat, majors quantitats d'excedent acumulat i un canvi en la circulació de la plusvàlua conforme sorgeixen noves oportunitats, s'aconsegueixen noves tecnologies i es descobreixen nous recursos i noves capacitats productives. Com ja hem vist, *l'urbanisme exerceix un important paper dins d'aquest procés*. La ciutat funciona com un centre generatiu al voltant del qual es crea un espai efectiu del qual s'extreuen creixents quantitats de plusvàlua. El creixement econòmic global pressuposa el desig i l'habilitat d'aquells que es troben en els centres urbans per posar de nou en circulació la plusvàlua de tal manera que la ciutat funcioni com un «pol de desenvolupament» per a l'economia que l'envolta. (...) L'urbanisme com fenomen general no ha de ser considerat com la història de les ciutats particularment considerades, sinó com la *història del sistema de ciutats*, dins les quals, entre les quals i al voltant de les quals circula l'excedent.

Harvey (2014c, pp. 262-297) explora el procés històric que enllaça l'acumulació del capital de les ciutats-estat de la Itàlia medieval, enfocades a l'obtenció de privilegis comercials monopolístics, amb l'aparició de la pirateria i la guerra, fins a la constitució de les formes d'acumulació capitalistes a escala nacional i internacional que manté el focus d'atenció en la competència present a les grans metròpolis. Harvey (Harvey,

⁷³ Traducció al català per part de l'autor: "La urbanització ha estat sempre relacionada amb el moviment, la producció, l'apropiació i l'absorció dels excedents econòmics. En la mesura que el capitalisme no és més que una versió especial d'aquest fet, podem argumentar raonablement que el procés urbà té un significat més universal que l'anàlisi específica de qualsevol estudi urbanístic particular que s'hagi fet".

2014c) identifica la capacitat desestabilitzadora del capitalisme, així com el paper atorgat a les institucions polítiques, i afegeix (p. 287):

El creixent paper de l'Estat en una societat urbanitzada ha de ser entès en el context de la creixent acumulació de capital, el poder de producció en augment, la creixent presència de l'intercanvi de mercat i la «urbanització del camp» a una escala global. (...) El creixent poder i importància de la intervenció estatal en el segle XX ha de ser considerat com una resposta a la «força permanentment revolucionària» que és el capitalisme.

Harvey recull el llegat de Marx (1971a, p. 442), que identifica la urbanització del camp com una forma de comprendre la història moderna, i destaca el paper de la intervenció de l'Estat en aquest procés ressaltant, en aquest sentit, les polítiques d'estímul de la urbanització de l'espai vinculades al *keynesianisme*, a partir del desenllaç de la Segona Guerra Mundial. L'anàlisi històrica esdevé un mecanisme fonamental per comprendre, segons Harvey (2007), l'impacte espacial del capitalisme. Indica (p. 356, cursiva meua):

La competència espacial entre localitats, ciutats, regions i nacions adquireix un nou significat a mesura que cada aliança regional intenta captar o retenir beneficis en competència amb d'altres. Els processos mundials de lluita de classes semblen dissoldre's davant dels nostres ulls en una varietat de conflictes interregionals. Lenin es confirma.

Amb aquest plantejament, Harvey (2007; 2012) relaciona els conflictes interregionals que ocasiona la lliure competència amb la lluita de classes implícita en el règim capitalista, posant en valor les obres de Marx i Lenin.

Karl Marx és el referent principal de la producció teòrica de Harvey (1982; 1985; 2007; 2012; 2014a; 2014b). Harvey complementa el treball i el missatge de l'obra de Marx, i l'actualitza a l'escenari geopolític, geogràfic, econòmic i social de l'inici del segle XXI. A través de la seva anàlisi, Harvey conjumina la crítica a l'imperialisme anglosaxó (2013a) amb la crítica a l'urbanisme i a la desigualtat social (2013b; 2014c). En referència a Vladimir Lenin, ressalta que: "Lenin donà expressió geogràfica a la dinàmica del capitalisme a expenses de reobrir la qüestió històrica de la relació entre la societat i l'Estat" (Harvey, 2012, p. 347). Es refereix a la lluita política, econòmica i militar entre estats que aboca a Europa a dues Guerres Mundials al segle XX i a nombrosos conflictes geopolítics fins a l'inici del segle XXI. Per aquest motiu, proposa l'elaboració d'una *teorització de la geografia històrica del capitalisme*, que doni resposta al vincle entre "el desenvolupament geogràfic desigual, les desigualtats

interregionals, l'imperialisme, el progrés i les formes d'urbanització, etcètera" (Harvey, 2007, p. 347).

A través d'aquesta lectura o interpretació, Harvey (1985) explora la producció de la urbanització sota el mode de producció capitalista, i desenvolupa el concepte d'*urbanització del capital*, en què ressalta el fet que el capitalisme persisteix exercint el domini de l'espai, però també a través de la producció de l'espai urbanitzat. Tal i com ressalta (Harvey, 2013b, p. 106, cursiva meva):

La reproducció del capital passa pels processos d'urbanització per múltiples vies, però la *urbanització del capital* pressuposa la capacitat del poder de classe capitalista de dominar el procés urbà. Això implica la dominació de la classe capitalista, no només sobre els aparells de l'estat (en particular els aspectes del poder estatal que administren i governen les condicions socials i infraestructurals dins de les estructures territorials), sinó també sobre tota la població: la seva forma de vida així com la seva capacitat de treball, els seus valors culturals i polítics així com les seves concepcions del món.

Per aquest motiu, destaca que: "The urbanization of capital is but a part of the total complex problems that confronts us in the search for an alternative to capitalism. But it is a vital part" (Harvey, 1985, p. 58), i afegeix: "An understanding of how capital becomes urbanized and the consequences of that urbanization is a necessary condition for the articulation of any theory of the transition to socialism." (p. 58).⁽⁷⁴⁾

El treball de Harvey es situa en la producció teòrica i s'orienta a múltiples lectures complementàries. Focalitza l'atenció en desxifrar l'*enigma del capital i les crisis del capitalisme* (2012), a través de l'exploració del que anomena els *espais del capital* (2007), entre d'altres anàlisis orientades en la línia de la geografia crítica (2007; 2012; 2013a; 2014a, etc.). Així mateix, ressalta el concepte de *solució espacial* (Harvey, 2007, pp. 303-331) que, d'acord amb el plantejament que en fa, vincula a la geopolítica del capitalisme. Harvey (2007, p. 331, cursiva meva) expressa que: "El recurs de la solució espacial emmascara parcialment, tanmateix, la *irracionalitat del capitalisme*".

⁷⁴ Traducció al català per part de l'autor: "La urbanització del capital no és més que una part del total dels problemes complexos a què ens enfrontem en la recerca d'una alternativa al capitalisme. Però és una part vital."; "Comprendre com el capital s'urbanitza i les conseqüències d'aquesta urbanització és una condició necessària per a l'articulació d'una teoria de la transició al socialisme".

Seguint el raonament analític de Marx, Harvey (2007, p. 391) explora el procés històric que, des d'un punt de vista geogràfic, condueix a l'acumulació del capital, ressaltant que:

L'acumulació de capital sempre ha estat un assumpte profundament geogràfic. Sense les possibilitats inherents a l'expansió geogràfica, a la reorganització espacial i al desenvolupament geogràfic desigual, fa molt de temps que el capitalisme hauria deixat de funcionar com a sistema econòmic i polític. Aquest recurs permanent a una «solució espacial» per a les contradiccions internes del capitalisme (més notablement registrades com a sobreacumulació de capital dins d'una àrea geogràfica determinada) junt amb la inserció desigual de diferents territoris i formacions socials en el mercat mundial capitalista han creat una *geografia històrica mundial d'acumulació de capital* que el seu caràcter cal entendre'l bé. ⁽⁷⁵⁾

Harvey (2007) enllaça el concepte de «solució espacial» amb el de la «geografia històrica» del capitalisme. La solució espacial fa referència a la constant reestructuració de l'espai que propícia la inestabilitat i el desenvolupament expansiu del capital, essent fonamental per resoldre les crisis del capitalisme i, en darrer terme, facilitar la seva continuïtat. La geografia històrica incorpora el factor temporal, i mostra com evolucionen les solucions espacials, junt amb les aliances que s'hi organitzen i posteriorment es desmantellen quan entren en una situació de col·lapse o inviabilitat tècnica. En aquesta línia, indica (Harvey, 2007, p. 356):

Les condicions per la ruptura i la desintegració de l'aliança regional sempre estan presents. Al final, la dinàmica del capitalisme tendeix a esquerdar les mateixes aliances que inicialment promou. Les tensions es tornen especialment fortes en condicions de crisi. Aleshores sembla que l'única manera de mantenir intacta l'aliança és cercar una solució externa als problemes de la regió.

L'impacte territorial hi és present.

El resultat només pot ser una *inestabilitat crònica* en les configuracions regionals i espacials, una tensió dins de la geografia de l'acumulació entre la fixesa i el moviment, entre la creixent capacitat per superar l'espai i les estructures espacials immobilitzades que fan falta per aquesta fi. (Harvey, 2007, p. 353, cursiva meua)

Segons Harvey (2007), l'interès pel domini de l'espai és una de les característiques fonamentals del capitalisme. Està abocat a la superació de les barreres, ja siguin tecnològiques o territorials, per permetre facilitar el moviment del capital. I es pregunta:

⁷⁵ Cursiva originària del text transcrit.

"pot una aliança regional mantenir la seva cohesió i evitar la sobreacumulació i la devaluació mitjançant l'expansió i la reestructuració geogràfiques?" (p. 357). A través d'aquesta observació, considera que la planificació espacial esdevé un instrument clau en un procés geogràfic permanentment canviant i inestable on, d'acord amb la llei general de Marx (2007c), es fomenta la desigualtat geogràfica i diferents fenòmens de capitalització i devaluació territorials. Al voltant d'aquesta concepció de la lluita/competència per la planificació/apropiació de l'espai, crea un extens marc teòric on desenvolupa els conceptes de la *supressió de barreres* per ampliar el moviment del capital, la *sobreacumulació i la devaluació* mitjançant l'*expansió i la reestructuració geogràfiques*, la *desigualtat geogràfica* com a mecanisme necessari per a la reproducció del capital, els processos d'*acumulació per despossessió* com a cicles necessaris per iniciar la sortida de les crisis ocasionades pel propi col·lapse del sistema, la *geografia canviant del capitalisme* derivada de la contínua gestació i transformació urbana, i/o la *destrucció creativa* del territori com a tendència de l'actual model econòmic basat en l'acumulació del capital i l'explotació de béns, de sistemes de producció, de comercialització i de venda en la cerca de la creació de nous monopolis (Harvey, 2007, 2012, 2013a, 2013b, 2014a, 2014b i 2014c).

Segons indica (Harvey, 2012, pp. 131-154), la urbanització del món i la seva geografia associada són el resultat de diversos *principis geogràfics* vinculats a la reproducció del capitalisme. En aquest espai d'anàlisi, ressalta la necessitat del capital de *superar tots els límits geogràfics* per a la seva acumulació, la *diferenciació geogràfica* com a condició necessària perquè comenci la acumulació del capital, i la *producció de l'espai* en general com una de les vies principals per a l'*absorció del capital excedent*, la *generació de plusvàlues* i l'*absorció de les crisis de devaluació*.

Com a mostra explícita d'aquest mecanisme, Harvey (2013a) es fa ressò del procés d'urbanització del capital que manifesten les noves icones metropolitanes, monopolitzades pels interessos financers. Diu (p. 173, cursiva meua):

Les denominades *ciutats globals de les finances i del poder de manament mundial* s'han convertit en grandioses illes de riquesa i de privilegi, amb altíssims gratacels i milions de milions de metres quadrats d'espai d'oficines destinats a acollir aquestes operacions. Les operacions comercials que tenen lloc dins d'aquestes torres, entre els seus propis pisos, creen una immensa quantitat de riquesa fictícia. Així mateix, els especulatiu mercats immobiliaris urbans

s'han convertit en els principals motors de l'acumulació de capital. Els perfils retallats contra l'horitzó, que canvien a un ritme vertiginós, de Manhattan, Tòquio, París, Frankfurt, Hong Kong, i particularment Xangai són un prodigi que convida a ser contemplat.

L'any 2014, Harvey (2014a), ressaltava els efectes de la inestabilitat crònica del capitalisme al paisatge geogràfic.

La construcció d'un paisatge geogràfic favorable a l'acumulació de capital en una determinada època es converteix en una trapa per a l'acumulació en la següent. El capital ha de, per tant, devaluar gran part del capital fix en el paisatge geogràfic existent, a fi de construir un paisatge totalment nou amb un aspecte diferent. (...) El principi que regeix al respecte és: el capital crea un paisatge geogràfic que satisfà les seves necessitats en un lloc i moment determinats, només per haver de destruir-lo en un moment posterior a fi de facilitar la seva nova expansió i transformació qualitativa. (Harvey, 2014a, p. 157)

Aquest procés el relaciona amb els efectes de la *destrucció creativa* (Harvey, 2012) que popularitza Schumpeter (1984) l'any 1942, però reflectint el seu caràcter destructiu. Segons Schumpeter, en nom de la innovació i la introducció de nous mètodes de producció i/o comercialització de béns, orientats a l'obertura de nous mercats, és necessària la conquesta i la creació de nous monopolis que, altrament, suposen la destrucció dels existents.

Complementàriament, en referència a la desigualtat geogràfica, vinculada a la destrucció creativa, trasllada la crítica a l'impacte mediambiental. Tal i com indica (Harvey, 2014a, p. 251):

Els beneficis s'amunteguen en una part del món a costa de l'altra. (...) L'extracció de minerals i l'explotació de recursos energètics i forestals solen seguir una lògica similar, però els efectes ecològics estan localitzats, deixant darrere seu un paisatge desigual de ciutats mineres abandonades, sòls esgotats, abocadors de residus tòxics i valors actius devaluats. Els beneficis ecològics estan localitzats en alguna altra part. (...) L'explotació de la terra, l'erosió del sòl i l'extracció incontrolada dels recursos han deixat una empremta d'enormes proporcions en els països de tot el món i en alguns casos han provocat la destrucció irreversible d'aquells valors d'ús necessaris per a la supervivència humana.

Amb aquesta lectura crítica, Harvey relaciona el requeriment expansiu del capitalisme amb la destrucció del medi ambient i del paisatge geogràfic. Opina que són manifestacions paral·leles a la inestabilitat crònica de les solucions espacials, així com de les aliances territorials ocasionades per un sistema que produeix excedent de capital i

requereix la seva absorció per garantir la seva reproducció. En aquesta línia, Harvey (2012, p. 148) hi afegeix la dimensió de classe, indicant que:

L'absorció de l'excedent mitjançant la transformació urbana té, no obstant, el seu costat obscur: les repetides ratxes de reestructuració urbana mitjançant la destrucció creativa, en particular en els períodes de crisi. Això posa en relleu la seva dimensió de classe, ja que són habitualment els més pobres, els marginats del poder polític, els que sofreixen el més dur d'aquests processos.

És el que Harvey (2007, p. 406) identifica amb la *geografia del poder de classe*, on:

El resultat és la implementació de tot tipus de divisions de classe, sexistes i socials en el paisatge geogràfic del capitalisme. Divisions com les que es donen entre les ciutats i les seves zones circumdants, entre regions així com entre nacions no poden considerar-se residus d'un ordre antic. No s'eliminen automàticament. Es produeixen activament mitjançant els poders diferenciadors de l'acumulació de capital i les estructures de mercat.

Atrament, Harvey (2014a, p. 161) destaca que, de la mateixa manera que es tendeix a ignorar la naturalesa de les solucions geogràfiques, el seu extrem oposat es converteix en un objecte de desig, de manera que:

Els desenvolupaments geogràfics desiguals emmascaren convenientment l'autèntica naturalesa del capital. L'esperança pot mantenir-se eternament, perquè sempre hi ha alguna localitat, regió o zona afortunada, en la que les coses li van bé mentre que al seu voltant tot són calamitats.

D'aquesta manera, mitjançant l'anàlisi dels processos i episodis d'acumulació i devaluació, Harvey recupera i actualitza la vigència del concepte d'*acumulació originària* analitzat per Marx (2007, p. 197). Harvey (2012; 2014b) parla dels processos d'*acumulació per desposseïció*, fent referència a una conceptualització introduïda per Rosa Luxemburg (n.b.d., p. 224) l'any 1912. S'hi recull una dualitat orgànica: acumular/desposseir. Luxemburg ressalta, a través de l'anàlisi històrica, com es reproduïx el procés d'acumulació originària mitjançant mecanismes que, segons indica, són *formes de producció no capitalistes* i transcendeixen el procés econòmic (ténen lloc a la fàbrica, a la mina, el camp, el mercat, etc.).

L'altre aspecte de l'acumulació del capital es realitza entre el capital i les *formes de producció no capitalistes*. Aquest procés es desenvolupa en l'escena mundial. Aquí regnen, com a mètodes, la política colonial, el sistema d'emprèstits internacionals, la política d'interessos privats, la guerra. Apareixen aquí, sense dissimular, la violència, l'engany, l'opressió, la rapinya. Per això costa treball descobrir les lleis severes del procés econòmic en aquesta confusió d'actes

polítics de violència, i aquesta lluita de forces. (...) Ambdós aspectes de l'acumulació del capital es troben lligats orgànicament per les condicions de reproducció del capital mateix, i només d'ambdós reunits surt el curs històric del capital. (Luxemburg, n.d.b., p. 224, cursiva meva)

I Harvey (2014b, p. 302) hi afegeix:

Tal i com fa Luxemburg, jo crec que no es pot ignorar l'acumulació per desposseïció i que la despulla dels drets de jubilació, dels béns comuns, de la seguretat social (un recurs de propietat comú per a tota la població), així com la creixent mercantilització de l'educació, per no parlar dels desallotjaments de la terra cultivada o habitada o el deteriorament del medi ambient, són importants per comprendre la dinàmica conjunta del capitalisme.

En aquesta línia, l'any 2012, Harvey (2012, p. 203) dóna una dimensió més àmplia al concepte d'acumulació per desposseïció, al destacar que:

La transformació en mercaderies posades a la venda de tot tipus de cultures, històries i creacions intel·lectuals suposa la desposseïció de la creativitat humana passada i present.

El concepte d'*acumulació per desposseïció* que Harvey explora s'identifica amb les diferents manifestacions de devaluació del capital que, entre crisi i crisi econòmica, i en especial durant les crisis, ocasiona un règim econòmic expansiu i acumulatiu en lliure competència. Segons Harvey (2014b), un dels reflexos principals és, a l'inici del segle XXI, el desmantellament global de l'estructura del benestar. Harvey (2014b, p. 301) expressa que:

L'acumulació per desposseïció s'ha interioritzat cada cop més en les regions centrals del capitalisme, al temps que s'ampliava i s'aprofundia en tot el sistema global. (...) Està succeint ara, ha ressuscitat com un element cada cop més rellevant de la forma de funcionament del capitalisme global per consolidar el poder de classe; i pot abraçar-ho tot, des de la desposseïció del dret a l'accés a la terra i mitjans de vida fins la retallada de drets (a les pensions, l'educació i la sanitat, per exemple) durament obtinguts pel moviment obrer mitjançant acarnissades lluites de classe. (...) Hi ha innumerables exemples de lluites contra totes aquestes variades formes d'acumulació per desposseïció. Lluites contra la biopirateria i l'intent de patentar materials i codis genètics, lluites contra les expropiacions a favor dels promotors immobiliaris a Nova York i Londres, la depredació que exerceix el sistema de crèdit als EUA desallotjant de les seves terres a les famílies grangeres a favor dels agronegocis... La llista és infinita. Existeix una gran varietat de pràctiques d'acumulació per desposseïció que, superficialment si més no, no tenen res a veure directament amb l'explotació del

treball viu a les fàbriques i tallers per produir plusvàlua en la forma descrita per Marx a *El Capital*. ⁽⁷⁶⁾

I afegeix (Harvey, 2012, p. 152):

En totes parts sorgeixen moviments socials urbans, que sovint tenen una base molt estreta -algunes mobilitzacions contra la gentrificació aquí i algunes altres contra l'encariment de l'habitatge allà- però que en altres ocasions es fusionen en una reivindicació més àmplia, per exemple en el que els brasilers anomenen el dret a habitar, o el que altres anomenen dret a la ciutat, això és, a configurar una nova geografia urbana, més acord amb els principis de justícia social i respecte al medi ambient.

D'aquesta manera, Harvey posa en valor la crítica de Marx i l'activisme de totes aquelles persones que, directa o indirectament, es veuen desposseïdes o marginades, en qualsevol dels processos d'acumulació per desposseïció.

En aquesta línia, després de la crisi política, econòmica i financera a escala global que té el seu inici l'any 2007, Harvey (2012, p. 214) es fa ressò dels moviments indignats i els moviments antiglobalització que s'organitzen com a formacions polítiques, destacant el fet que:

En la mesura que es reforça la indignació moral contra l'economia de la desposseïció que només redunda en benefici d'una classe capitalista aparentment totpoderosa, moviments polítics tan dispars com els que s'han descrit comencen necessàriament a confluïr, transcendent les barreres de l'espai i el temps. (...) Però entendre la necessitat política d'aquesta confluència requereix en primer lloc desxifrar l'enigma del capital. Un cop se li arrenca la màscara i els seus misteris queda nu, és més fàcil veure què és el que cal fer i per què, i com començar a fer-ho. El capitalisme mai caurà per si sol. L'acumulació del capital no cessarà mai de per si, sinó que haurà d'interrompre-la.

Harvey ressalta la tendència creixent a una renovada crítica a l'economia política, ja sigui a l'estament polític, als tecnòcrates que controlen el sistema o als més beneficiats pel desigual repartiment de la riquesa. Aquesta crítica pren consciència de la debilitat del sistema democràtic i de la falta de solidaritat, per la cobdícia i la dependència del diner. Tal i com ressalta (Harvey, 2014a, pp. 260-261):

El valor social i el sentit de treballar queden enfosquits en la forma de representar el diner. La capacitat d'assolir democràticament decisions col·lectives es perd en la constant batalla entre les racionalitats en conflicte dels interessos privats aïllats i els poders de l'Estat. La riquesa social desapareix a les

⁷⁶ Cursiva originària del text transcrit.

butxaques d'individus privats produint un món de riquesa privada i misèria pública.

Citant a André Gorz (1989), Harvey (2014a, p. 268) ressalta que "ser pagat es converteix en l'objectiu primordial de l'activitat fins al punt que qualsevol activitat que no tingui compensació financera deixa de ser acceptable" ⁽⁷⁷⁾, propiciant:

un al·licient per retirar-se a l'esfera privada i donar prioritat a la cerca d'avantatges "personals", fet que contribueix a la desintegració de les xarxes de solidaritat i assistència mútua, de la cohesió familiar i social i del nostre sentit de pertinença. ⁽⁷⁸⁾

Segons Harvey (2014a), segueix essent un assumpte pendent comprendre la rellevància del *fetixxe del capital* que descriu Marx (Marx, 2007h, p. 284). Tal i com ressalta, junt amb la reestructuració financera que promou l'emissió de diner sense restriccions, s'accelera el domini del valor de canvi en detriment del valor d'ús, per facilitar l'ascens del capitalisme, però també condueix a una "aclaparadora passió fetitxista pel poder del diner" (Harvey, 2014a, p. 258). ⁽⁷⁹⁾

Per les raons exposades, Harvey (2014a, p. 257) conclou que, a principis del segle XXI, les contradiccions del capitalisme són prou evidents com per observar un procés d'*alienació universal*, resultat de l'estranyament de les relacions del poder i la lògica de la maquinària econòmica orientada a la creació i a l'acumulació de plusvàlues per tots els mitjans. I és de l'opinió que (Harvey, 2014a, pp. 270-271, cursiva meua):

Afrontar col·lectivament les múltiples alienacions que produeix el capital és una convincent manera de mobilitzar-se contra la ranquejant maquinària econòmica que tant imprudentment impulsa el capitalisme d'un tipus de crisi a un altre, amb conseqüències potencialment desastroses per la nostra relació amb la naturalesa i per les nostres relacions mútues. *L'alienació universal* demana una vigorosa resposta política.

Marx i Harvey, amb una distància temporal de poc més d'un segle, indiquen que totes aquestes contradiccions del sentit i del valor de les coses són degudes al fet que el capital (privatiu) s'esforça per persistir.

⁷⁷ Cita d'A.Gorz (1989, pp. 46-47) transcrita per Harvey (2014a, p. 268).

⁷⁸ Íd.

⁷⁹ El fenomen del fetixisme és explorat per Harvey (2014a, pp. 258, 269, 104), Lefebvre (2013, pp. 149-150, 384) i Marx (2007h, p. 284). Respecte l'aportació que en fa Lefebvre, veure l'Ap. 6.3.1.3.

3.2.4 LRT 8. Resposta teòrica als desequilibris ocasionats pel règim econòmic capitalista

Harvey (2013b) reconeix el deute que té amb Lefebvre, al referir-se a l'efecte que li suscità la reivindicació "conflictiva i dialèctica" expressada a *El dret a la ciutat* (Lefebvre, 1968). Així mateix, també matisa que (Harvey, 2013b, p. 16):

Lefebvre era massa conscient de la força i el poder de les pràctiques dominants com per no reconèixer que la tasca última consisteix en eradicar aquestes pràctiques mitjançant un moviment revolucionari molt més ampli. Cal enderrocar i reemplaçar la totalitat del sistema capitalista d'acumulació perpètua, junt amb les seves estructures associades de classe explotadora i poder estatal. La reivindicació del dret a la ciutat és una estació intermèdia en el camí cap a aquest objectiu. Mai pot ser un objectiu en si mateixa, encara que cada cop més sembli una de les vies més propícies a seguir.

L'obra de Lefebvre, tal i com apunta Harvey, incorpora una crítica global que sobrepassa la crítica a l'Estat. L'any 1974, en el llibre *La production de l'espace*, Lefebvre (2013) identifica la tensió entre l'espai global i l'espai fragmentat, mostrant el conflicte entre les estructures estatals i les societats. En aquesta línia, en fa una reflexió que segueix vigent a l'inici del segle XXI (Lefebvre, 2013, p. 442):

Qui modela l'espai planetari? Ningú, ninguna força ni cap poder, doncs les forces i els poders s'enfronten en ell estratègicament, de tal manera que la història, la historicitat i les determinacions associades a aquestes nocions temporals perden tot el sentit. (...) Una de les paradoxes -ja anomenada i assenyalada- és que el poder polític que regna sobre «els homes» domina l'espai que ocupen «subjectes», però no les causes i raons que s'entrecreuen en aquest espai, on cada un exerceix la seva acció per i per a si mateix.

Lefebvre aporta una visió clara de la manca de planificació, subjecte als capricis d'una irresponsabilitat compartida que regeix l'absència d'un ideal econòmic just, responsable i honest amb el medi natural i les societats humanes. En aquest sentit, ressaltar la crítica a la fragmentació del coneixement que aporten Fromm (2000; 2003) i Bourdieu (2007; 2009). Ambdós identifiquen com el camp del poder, a partir de mitjan segle XX, promou una estratificació de les funcions atribuïdes als diferents agents que intervenen en el procés de planificació que evita comprendre els fonaments que l'impulsen (veure l'Ap. 3.1.3).

L'escenari que planteja el problema conjunt de la qüestió de la urbanització global, el progrés i el coneixement, és incert. Aquesta situació, traslladada a la qüestió que

planteja la solució espacial de la llei general de l'acumulació capitalista (Marx, 2007c), on els desequilibris mediambientals i territorials (urbans, socials, polítics, econòmics, etc.) són el seu màxim exponent, amplia la incertesa a una problemàtica global que requereix d'una resposta global. Alguns dels autors en fan referència de forma explícita.

Entre els autors citats, Marx, Lenin, Luxemburg i Harvey són els qui parlen amb més incisió de les contradiccions i les limitacions del capitalisme. Marx (1971; 2007), aporta la seva crítica fonamental, indicant que el règim capitalista és causa i efecte tant del desenvolupament del progrés com del seu col·lapse o degradació. Luxemburg (n.d.b) amplia aquesta crítica a la capacitat del sistema d'extreure la riquesa del pròxim, ja sigui mitjançant l'estricta aplicació de la lliure competència com a través d'altres formes d'apropiació més hostils. I Lenin (n.d.), en aquest sentit, amplia la crítica a l'imperialisme econòmic que, de fet, impulsa tant els grans moviments comunistes al segle XX com les Dues Guerres Mundials (anys 1914-1945) que protagonitzen les principals nacions, en un pols obert per la competència dirigida a l'apropiació de l'espai i a la imposició models sociopolítics, econòmics i comercials. Altrament, Harvey també en qüestiona obertament les causes i els efectes, però mostra com el capitalisme s'adapta, es transforma i evoluciona.

Harvey (2012), aporta eines complementàries per explorar la incidència espacial dels principis generals del capitalisme, que enllaça amb successives crisis geopolítiques i econòmiques (Harvey, 2012; 2013a; 2014a), i identifica les solucions espacials que permeten al sistema sobreviure. En aquesta línia, ressalta que, al llarg de la segona meitat del segle XX, es dilueix la consciència de la problemàtica que l'acompanya fins que, a l'inici del segle XXI, diverses veus s'organitzen i mostren la indignació amb les contradiccions, les injustícies i les desigualtats que genera el mercat mundial en un règim capitalista (Harvey, 2007; 2013b). Però, al referir-se a l'acció política, indica que (2007, p. 416):

Com construir un moviment polític en una varietat d'escales espacials en resposta a les estratègies geogràfiques i geopolítiques del capital és un problema que, si més no en esbós, el *Manifest comunista* articula amb claredat. Com fer-ho en l'actualitat és una qüestió imperativa que hem de resoldre en el nostre temps i lloc. Una cosa, tanmateix, està clara: no podem abordar aquesta tasca sense reconèixer les complexitats geogràfiques a què ens enfrontem. ⁽⁸⁰⁾

⁸⁰ Cursiva originària del text transcrit.

Directa o indirectament, els autors fan referència a les contradiccions de l'ideal de la Il·lustració que exemplifica Kant (2010), que promet l'establiment d'unes relacions cordials entre els pobles sota l'empara del progrés econòmic i material que promou el lliure mercat. En aquest sentit, Castells (2006, pp. 429-490) indica:

El somni de la Il·lustració, que la raó i la ciència resoldrien els problemes de la humanitat, està al nostre abast. No obstant, existeix una bretxa extraordinària entre el nostre sobre desenvolupament tecnològic i el nostre subdesenvolupament social. La nostra economia, societat i cultura construïdes sobre interessos, valors, institucions i sistemes de representació que, en general, limiten la creativitat col·lectiva, confisquen la collita de la tecnologia de la informació i desvien la nostra energia a una confrontació autodestructiva.

Aquestes aportacions són un reflex de les lectures crítiques relacionades amb el progrés tecnològic i material, i ho fan precisament des de l'observació dels territoris que en lideren el procés (Europa i els EUA). En aquest sentit, és precisament la seva condició de ciutadans establerts en les societats més privilegiades el que els hi confereix la possibilitat de comprendre el significat del procés històric que protagonitzen. Però, més enllà de l'ideal filosòfic de Kant, quines solucions proposen?

A continuació se'n fa una breu ressenya.

Com s'ha apuntat, Lefebvre (2013) proposa l'apropiació del procés de producció de l'espai creat, que posa en conflicte la societat amb els interessos econòmics i la burocràcia de l'Estat, seguint el plantejament que en fan Marx, Luxemburg i Lenin, al que Harvey s'hi afegeix.

Marx (1971; 2007c; 2010) proposa l'alliberament de la societat sencera de l'explotació, la superació positiva de la propietat privada que posi el treball individual realment al servei social, per millorar les relacions socials fonamentades en el valor de canvi que imposa el règim capitalista. Però per això es requereix, necessàriament, la dissolució del mode de producció capitalitzat pel benefici privatiu. Marx opina que, tard o d'hora, l'absurd del món creat i la consciència social de servir a un sistema que no els beneficia propiciarà un canvi, un canvi on el capital social comú assumirà el control del sistema polític i econòmic.

Luxemburg (n.d.b, p. 232), seguint el plantejament de Marx, proposa un socialisme que "no s'encaminarà a l'acumulació, sinó a la satisfacció de les necessitats vitals de la

humanitat treballadora mateixa i a l'expansió de totes les forces productives del planeta". Es tracta d'un projecte concebut a l'inici del segle XX que comparteix amb Lenin (n.d.), en què, segons indica, la producció es trobarà en mans d'una institució social.

Harvey proposa les respostes a l'acció col·lectiva, a qui trasllada les eines per comprendre tant l'enigma com els espais del capital, i les solucions espacials que permeten al capitalisme sobreviure. L'any 2014 (Harvey, 2014a), però, raona i indica accions més concretes. A trets generals, creu que "existeix una necessitat imperiosa d'articular un humanisme revolucionari laic" (p. 277) que pugui aliar-se amb la resta d'humanismes de base religiosa. Segons ressalta (p. 277):

És molt diferent de l'humanisme liberal burgès. Rebutja la idea de que hi hagi una «essència» inamovible o predeterminada del que significa ser humà i ens obliga a pensar en profunditat sobre com convertir-nos en un nou tipus d'ésser humà.

Tal i com indica (Harvey, 2014a, p. 287):

Aquest món social evolucionarà contínuament per mitjà de les revolucions permanents i la marxa de les capacitats i potencialitats humanes. La cerca perpètua de la novetat contínua.

Harvey proposa l'apropiació del capitalisme a través d'un humanisme revolucionari capaç de donar una resposta filosòfica a la problemàtica que, segons indica, unifica el Marx d'*El capital* (2007) amb el dels *Manuscrits* (2010), i permeti la superació de l'actual procés de "deshumanització sistemàtica" (p. 282). L'anàlisi del capital religiós no és objecte de l'atenció preferent en la producció teòrica de Harvey, però hi fa referència al preguntar-se com ha de ser la reacció social. En aquest treball (Harvey, 2014a), identifica fins a 17 contradiccions del capitalisme, que estructura en tres famílies principals: les *fonamentals*, les *canviants* i les *perilloses*, representatives dels diferents espais de lluita i, de totes elles, en proposa "idees per a l'acció política" (pp. 285-289). Per a les tres contradiccions fonamentals, consistents en "el creixement exponencial i acumulatiu sense fi", en "la relació del capital amb la naturalesa" i en "la rebel·lió de la naturalesa humana" (2014a, pp. 219-272), proposa un nou model de «creixement zero» tret d'aquells espais amb un desenvolupament geogràfic marginat, així com l'apropiació i la producció de les energies naturals per a les necessitats

humanes i la protecció dels ecosistemes (fet que afavoriria a la millora del sentit de la bellesa del món), i una reconstrucció de la plena confiança dels éssers humans en si mateixos i en la col·lectivitat.

Així mateix, Bourdieu, Castells i Fromm també en parlen, si bé des d'una lectura més teòrica i menys política.

Bourdieu (2000; 2007a; 2007b; 2009; 2012; 2013), en canvi, identifica el capital present als àmbits simbòlic, polític, econòmic i social, i considera que es tracta d'un sistema en què té lloc una "universalització simbòlica dels interessos particulars que, encara que s'iniciï amb fins de legitimació o mobilització, inevitablement fa avançar lo universal" (2013, p. 548). De tots els autors explorats és, en aquest sentit, qui posa més en valor la realitat creada sense fer-ne una crítica explícita, si bé també denuncia el cinisme dels mitjans de comunicació i la seva capacitat d'alterar la percepció de la realitat. Segons indica, "sotmesos a un procés de competència dins del camp periodístic", es desvia l'atenció a l'espectacle, oferint "una representació del món en la que predominen absolutament la instantaneïtat i la discontinuïtat" (Bourdieu, 2007, pp. 132-133). D'aquesta manera, veu esvaïr-se la capacitat intel·lectual de mantenir alerta la crítica sociocultural (l'espai que li és més propici).

Castells (1972; 1995; 2001a; 2001b; 2001c; 2003; 2006; 2008), d'acord amb l'exploració realitzada, ressalta avançar vers un esperit més crític que, segons indica, permeti veure la realitat amb uns altres ulls.

No més metapolítica, no més *maîtres à penser* i no més intel·lectuals volent ser-ho. L'emancipació política més fonamental és que la gent s'alliberi de l'adhesió acrítica a esquemes teòrics o ideològics, per construir la seva pràctica atenent a la seva pròpia experiència i utilitzant qualsevol informació o anàlisi que disposin, de diverses fonts. En el segle XX, els filòsofs han estat intentant canviar el món. En el segle XXI, ja és hora que l'interpretin de forma diferent. D'aquí la meua circumspècció, que no és indiferència, sobre un món torbat per la seva pròpia promesa. (Castells, 2006, p. 429) ⁽⁸¹⁾

Fromm (1979; 2000; 2002; 2003; 2007; 2012) reclama, al llarg de la seva obra, el retorn a un humanisme utòpic, en la línia amb el que proposa Harvey, a partir de la consideració que "l'inconscient representa l'home sencer i la humanitat sencera" (Fromm, 2007, p. 14). És a dir, a la segona meitat del segle XX, Fromm identifica

⁸¹ Cursiva originària del text transcrit.

l'home alienat que Marx planteja a mitjan segle XIX, però des de la seva condició psicoanalista resalta la capacitat de reconduir els seus esforços i la consciència social per assolir el ple desenvolupament de les facultats, i així (2007, p. 77) poder "fer-nos conscients dels problemes fonamentals", resultat d'un procés d'interiorització.

Els autors analitzats, amb major o menor mesura, es centren en la mateixa temàtica. Qüestionen un sistema polític i econòmic desigual, socialment injust i problemàtic, alienat de la societat, que urgeix corregir.

3.3 Síntesi de les aportacions de Marx i Harvey a la comprensió de la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme: acumulació, inestabilitat i desigualtat sistèmiques

La crítica a l'economia política de Marx (1971; 1974; 2007; 2010; Marx i Engels, 2012) es fonamenta en la comprensió del procés que condueix a la idealització de la competència i el progrés, que empara la consecució de plusvàlues o valor afegit sota el paradigma de la propietat privada, i denúncia el fet que amaga i/o nega el desigual repartiment dels beneficis obtinguts i els costos associats a la seva reproducció.

Segons Marx (1971a), un cop té lloc el *procés de valoració del capital* (Marx, 1971a, p. 475), producte d'un *treball històric universal* (Marx, 1971a, p. 478), s'impulsa una competència entre capitals que -segons el resultat obtingut- és objecte de visions contraposades. Com a resultat, la cosmovisió del món evoluciona junt amb el constructe econòmic, polític i social, donant diferents opinions de la realitat. Al segle XIX, aquesta situació es relaciona amb la justificació de la riquesa de les nacions colonitzadores (Smith, 1776), així com amb la idealització de les estructures estatals que s'hi articulen (Hegel, 2010), essent objecte d'un pols revolucionari del qual participen Marx i Engels (2012). La crítica que en fan es trasllada a la crítica a l'economia política que, resultat d'un procés de desposseïció dels drets col·lectius, impulsa una industrialització a gran escala que genera beneficis extraordinaris als capitalistes, gràcies al control que exerceixen sobre del procés de producció i circulació del capital. En general, Marx resalta que es tracta d'un procés històric en què l'home s'aïlla (Marx, 1971a, p. 457), s'aliena de la naturalesa i de si mateix (Marx, 2010, pp. 114-116) i s'aboca a la

competència (entre capitalistes, entre obrers i, en conjunt, entre capitals) (Marx, 2010, p. 55).

Marx (2007a, p. 210) mostra com el principi rector del règim capitalista és la lògica de l'acumulació de plusvàlues que es tradueix en la *fórmula general del capital D-M-D'*, on un diner D crea una mercaderia M que, resultat d'un mercadeig, crea un valor afegit al diner D inicial, transformant-lo en D' (o D+, si + equival a un plus). Aquest mecanisme és el que garanteix la reproducció del capital, incentivant noves inversions i ampliant les oportunitats de negoci però, paral·lelament, permet l'acumulació del capital que ho fa possible i, de retruc, part d'aquesta acumulació és utilitzada pel capitalista per al gaudi particular i per garantir, altrament, la reproducció de la relació de classe. Aquest mecanisme, tècnica i funcionalment, genera conflictes de diferent naturalesa.

Tal i com indica Marx (1971a, p. 375), "el capital empeny per damunt de tota barrera", i aquesta situació trasllada els conflictes a la societat. Diferents manifestacions reflecteixen aquesta situació. Per exemple, en la mesura que l'acumulació de plusvàlues topa amb obstacles, com ara la reducció de la taxa de benefici derivada de l'excés de competència o de la baixa demanda, o amb costos afegits, ocasionats per la reducció de l'accés a la matèria prima o la oportunitat (i necessitat) d'efectuar noves inversions, la pressió que exerceix el sistema es trasllada a la sobreexplotació del treballador i, en darrer terme, adúltera el valor de les coses. És a dir, amb la finalitat d'incrementar el valor de canvi i culminar el procés D-M-D' (des del qual s'obté el valor afegit que garanteix l'acumulació del capital i la reproducció de la relació de classe), el sistema requereix un valor de cost més baix i, resultat de la pressió del propi sistema, la conseqüència és traslladar la pressió al treballador. Tanmateix, per la mateixa lògica, aquest mecanisme de creació de plusvàlues genera objectes devaluats, adulterats i/o innecessaris (resultat de la reducció del cost i/o de la generació de noves necessitats), on té lloc la devaluació del *valor d'ús* del capital a favor del *valor de canvi* (1971a, pp. 464-465). Marx (2007c) ressalta que es tracta d'un procés acumulatiu, sistèmic, que trasllada la pressió al sistema econòmic en general i condueix a successius processos d'acumulació que van acompanyats de successives crisis o processos de "desvalorització o destrucció general del capital" (1971a, p. 431).

Tal i com indiquen Marx i Engels, (2012, p. 54), la tendència inevitable d'aquesta inèrcia és l'expansió constant i, a llarg termini, la implantació d'un mercat mundial caracteritzat per una competència intensiva del "sistema de producció i consum a escala cosmopolita", sense capacitat de posar-hi fi si no és per mitjà del control social. En aquest sentit, és d'interès per aquest treball el fet que Marx (1971b) ressaltava que la tendència del capital és la *conquesta de la Terra* (p. 31) i que, de fet, la història moderna es caracteritza per la *urbanització del camp* (p. 442) de forma sistemàtica. Aquesta característica, traslladada als efectes observables al segle XXI, té a veure amb el domini del capitalisme; amb les contradiccions inherents a l'actual procés d'urbanització a escala planetària (Nacions Unides, 2013; 2014); amb els conflictes mediambientals ocasionats (WWF, 2014a; 2014b); amb les desigualtats de la riquesa acumulada (Oxfam, 2016) i amb la marginació social estructural que és comuna al conjunt de ciutats del món (Harvey, 2014c; N. Smith, 2012; etc.) (veure l'Ap. 3.2.1).

A grans trets, aquesta és l'essència de la crítica al règim capitalista, que Marx (2007c) integra a la *lleï general de l'acumulació capitalista*, que posa en pràctica una economia política dirigida al foment de l'acumulació privativa del capital. Aquesta «lleï» promou una acumulació de la riquesa proporcional a la creació de misèria, resultat de la sobreexplotació de la terra i del treballador. Genera una desigualtat sistèmica que, periòdicament, ocasiona successives crisis de desvalorització o destrucció del capital, necessàries per a la reproducció del cicle d'acumulació quan el procés es col·lapsa, generant un escenari inestable en què la competència trasllada la pressió a diferents formes de dominació. A llarg termini, en un espai finit, assolit un mercat mundial amb aquesta finalitat, l'aplicació de la «lleï» provoca la devaluació conjunta del capital, l'alienació del treballador amb el procés d'acumulació, de l'esser humà amb si mateix i de la seva relació amb la naturalesa. Per aquest motiu la crítica a l'economia política de Marx i Engels ressaltava la funció del dret a l'explotació que ofereix la propietat privada, sobre la terra i el treballador, com a mecanisme fonamental per a l'estímul i reproducció del procés d'acumulació del capital entès com a poder, com a relació de classe i com a diner (veure l'Ap. 3.2.2). Per tant, la lleï general que descriu Marx es correspon amb les lleï immanents que centren l'atenció del problema que es vol explorar: l'acumulació, la inestabilitat i la desigualtat sistèmiques del règim econòmic capitalista, i descriu els mecanismes del seu funcionament.

Complementàriament a l'obra de Marx, David Harvey (1982; 1985; 2005; 2007; 2012; 2013a; 2013b; 2014a; 2014b; 2014c), identifica la forma en què el capitalisme persisteix en la intensificació del mecanisme creador de plusvàlues, garantint la reproducció de l'acumulació del capital. Harvey (2007; 2012; 2013a; 2013b; 2014a) explora com, de forma periòdica, el règim econòmic capitalista promou diferents crisis, així com les conseqüències que ocasiona i com evoluciona fins a l'inici del segle XXI. De fet, identifica com, tàcitament, diferents solucions espacials esdevenen un instrument estratègic per a la supervivència del capitalisme. Tal i com ressalta, "l'expansió geogràfica, la reorganització espacial i el desenvolupament geogràfic desigual" (Harvey, 2007, p. 391), ennuvolat per la "dinàmica de la urbanització a escala mundial" (Harvey, 2014b, p. 261), emmascara la "irracionalitat del capitalisme" (Harvey, 2007, p. 331) i el "poder destructiu del progrés" (Harvey, 2007, p. 359).

Altrament, Harvey (2007; 2012; 2013b; 2014b) manifesta que hi ha una negació del problema espacial, per raons econòmiques, visible en la instrumentalització de l'àmbit del coneixement (veure l'Ap. 3.1.3). Segons indica, es constata l'allunyament de la crítica urbanística respecte les causes que determinen els conflictes que l'urbanisme pretén resoldre o racionalitzar. Com a resultat, té lloc un procés general d'absència d'autocrítica que impulsi una responsabilitat efectiva davant l'observació del conjunt de desigualtats i el conjunt d'episodis de desposseïció i sobreacumulació sistemàtics del capital.

L'obra de Harvey permet vincular les tres lleis immanents del capitalisme (acumulació, inestabilitat i desigualtat sistèmiques) a la solució espacial que s'hi articula (veure l'Ap. 3.2.3). Referent a l'acumulació, en són exemples l'expansió geogràfica o la urbanització constant a escala mundial, que es reflecteix en la necessària *absorció de l'excedent del capital* acumulat en el procés urbanitzador (Harvey, 2012; 2013b), és a dir, la *urbanització del capital* que facilita la producció d'espai urbanitzat (Harvey, 1985). Referent a la inestabilitat, al poder destructiu del progrés s'hi afegeix la tensió immanent a la lògica de la *superació dels límits geogràfics* (Harvey, 2012), així com en el concepte de *geografia canviant del capitalisme* (Harvey, 2012, pp. 147-148), que fa referència a la contínua gestació i transformació de l'espai. Així mateix, també en forma part la *inestabilitat de les aliances territorials* (Harvey, 2007, p. 356), resultat de la pressió que exerceix, a diferents escales, la *competència espacial* (Harvey, 2007, p.

356). En conjunt, forma part tant dels processos de sobreacumulació-devaluació que caracteritzen al capitalisme com del comportament cíclic del valor del capital immobiliari (Harvey, 2007; 2012). Referent a la desigualtat, en aquest cas vinculat a la inestabilitat, és d'especial interès el procés d'*acumulació per desposseïció* (Harvey, 2012; 2014b; Luxemburg, n.d.b., p. 224), que es vincula a l'explotació generalitzada de les desigualtats, on es creen *beneficis d'una part del món a costa de l'altra* (Harvey, 2014a, p. 251) i que de forma generalitzada genera la *destrucció creativa del territori* (Harvey, 2012, p. 155). En aquest escenari, s'imposa la lògica d'una acumulació estratègica de *capital simbòlic col·lectiu* (Harvey, 2012, pp. 156, 160; 2013b), que implica una tria selectiva del valor material i immaterial del territori i les societats, així com una *geografia del poder de classe* (Harvey, 2007, p. 406,), on es manifesta el poder diferenciador de l'acumulació capital que propicia el mercat econòmic.

En general, en aquesta sistematització de conceptes i fenòmens vinculats al règim econòmic capitalista, s'hi reflecteixen els efectes del *domini del procés urbà pel capitalista* (Harvey, 2013b, p. 106) i el significat de la *solució espacial* (Harvey, 2007; 2013b) o *solució geogràfica* (Harvey, 2012, p. 178) que promou el capitalisme per crear i absorbir excedent de capital. La solució espacial fa referència als *principis geogràfics del capitalisme* (Harvey, 2012, pp. 131-154) (superar límits, diferenciació geogràfica i producció de l'espai), com a eina necessària per a la continuïtat o supervivència del capitalisme (2007, pp. 330-331). Però l'anàlisi de Harvey n'amplia el significat aprofundint en els mecanismes que s'hi articulen i les conseqüències que ocasiona, en línia amb la crítica a l'economia política que desenvolupa Marx.

Harvey (2014a) qüestiona "l'apropiació privada de la riquesa social" (p. 258), on "gran part de la dinàmica del canvi tecnològic ha estat orquestrada per privar de poder i empètir al treballador" (p. 263), i es planteja "com constituir una maquinària econòmica alternativa si es vol afrontar i vèncer als poders del capital" (p. 259). Indica que: "Sense això, el capital no pot ser desposseït ni desplaçat" (p. 259). Però opina que la *repressió de les corrents crítiques* (Harvey, 2014b, p. 5), així com la tendència general a ignorar aquesta situació (Harvey, 2012, p. 131), on els urbanistes i els tècnics en general desconeixen la teorització macroeconòmica (Harvey, 2013b, p. 63), dificulta la reacció social. D'aquesta manera, segons Harvey és possible dirigir el coneixement al servei de l'aparell estatal, el planejament i el control social, que facilita diferents

aliances econòmiques i territorials i permet el foment de diferents solucions geogràfiques o espacials a les necessitats de l'acumulació del capital (Harvey, 1985; 2007).

3.4 Valoració provisional. Es critica l'espai creat i es qüestiona l'economia política, però no a l'urbanisme

En una lectura inicial, es determina que, a l'inici del segle XXI, la percepció de l'impacte desestabilitzador del capital econòmic envers la societat ha variat respecte l'opinió que es té al segle XIX, però no la intensitat de la pressió que el règim capitalista trasllada a la terra i al treballador. El que ha variat és, principalment, la orientació que es dona al problema, resultat d'un avanç significatiu en els drets socials i, sobretot, de l'apoderament professional en diferents àmbits o camps de treball que, conjuntament, treballen tant per al problema com per la seva solució. D'aquesta manera, l'expansió i l'acumulació del capital segueix el seu curs, promovent el valor afegit de l'espai i la competència espacial, supeditant l'urbanisme a aquesta finalitat, en un procés general de racionalització de les crisis que ocasiona.

Resultat de la recerca teòrica, es determina que, tot i la marginació observada a Sant Andreu dins la ciutat de Barcelona, es comprèn que es tracta d'un procés vinculat al règim capitalista però, en general, la idea urbanitzadora es valora positivament. Es qüestionen els conflictes que s'hi acumulen, però l'ideal metropolità com a valor social persisteix. És a dir, es percep la correspondència entre l'urbanisme i la lògica de l'obtenció de plusvàlues, que és a l'origen de les desigualtats, la inestabilitat i l'expansió sistemàtica del procés urbanitzador, però es ressalta la capacitat tècnica i social per corregir els efectes desestabilitzadors. Marx i Harvey, en aquest sentit, aporten eines per ampliar la crítica, però aquesta no es trasllada explícitament a l'urbanisme ni a la ciutat, a l'estil de vida metropolità que ho alimenta. La seva crítica és a l'economia política, en una lectura essencialment política, que alhora explica els mecanismes que s'hi articulen i, en general, es toleren.

La qüestió i la crítica urbanístiques, tal i com s'orienten en aquesta tesi (veure els apartats 1.2 i 1.3, respectivament), formen part del problema, però no són el problema fonamental.

En general, es qüestiona al capitalisme, que promou l'especulació urbanística, però l'urbanisme, com a funció reguladora de l'espai, gaudeix del suport intel·lectual, acadèmic i institucional. La crítica urbanística, al voltant de les ciutats modernes, es mou entre l'admiració, el judici estètic, la governança urbana (Asher, 2010, p. 84) i el debat al voltant dels grans plans urbans i el pols protagonitzat pel *dret a la ciutat* (Lefebvre, 1968), on el col·lectiu tècnic i social hi focalitza l'atenció. En aquest context s'hi troba la crítica a l'espai creat a Barcelona, així com el debat al voltant de la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar.

Tanmateix, el camp de l'urbanisme, a qui s'atribueix la capacitat d'aportar idees i solucions, no qüestiona el dret del sistema econòmic a ocupar l'espai, a posar-lo al seu servei i a supeditar-hi el conjunt de les polítiques públiques que, conjuntament, situen al planeta en una situació de col·lapse tècnic (WWF, 2014a; 2014b; etc.). És a dir, es cerquen (i es troben) solucions urbanístiques als conflictes ocasionats però les ciutats, els conflictes mediambientals i el consum de béns segueixen creixent de forma constant, mentre la marginació s'eixampla quantitativament i el repartiment de la riquesa és extraordinàriament desigual (OECD, 210; Oxfam, 2016; etc.). D'acord amb el plantejament que en fan Marx i Engels (2012) al segle XIX, es tracta d'unes mesures correctores insuficients equivalents a les proposades pel socialisme utòpic.

Com a principal valoració provisional, doncs, es contrasta la hipòtesi de partida (H1). D'acord amb la interpretació que es desprèn de l'anàlisi del marc conceptual, l'urbanisme participa del prestigi que ofereix la racionalització de l'ocupació i la transformació de l'espai però, precisament per aquesta característica, no és objecte de crítica. És a dir, no se'l fa responsable del procés d'urbanització sistemàtic ni dels conflictes i contradiccions que genera. Aquesta situació implica que té lloc una dèbil resistència, política, tècnica i social, als conflictes ocasionats per la urbanització sistemàtica i marginal que s'acumula a l'empara del règim econòmic capitalista. Tal i com es desprèn de la síntesi de l'aportació de Marx i Harvey a aquesta investigació (veure l'Ap. 3.3), gràcies a la «solució espacial» del capitalisme, l'urbanisme es supedita a les lleis immanents (acumulació, inestabilitat i desigualtat sistèmiques) i, fent-ho, es tolera. Les ciutats, els territoris i l'espai en general es transformen com a conseqüència de la *urbanització del capital* (Harvey, 1985) creant beneficis i ocasionant perjudicis. Per tant, la hipòtesi H1 es corrobora.

4. El problema. La competència desigual per exercir el dret a l'espai a Sant Andreu de Palomar

En aquest estadi de la investigació s'aprofundeix en el problema que és objecte d'estudi: la urbanització marginal de Sant Andreu de Palomar, entesa com a problema local que té el seu reflex equivalent a les ciutats d'arreu (veure l'Ap. 2.1). D'acord amb el segon objectiu específic (OE2), s'avança en la comprensió dels conflictes inherents a la transformació de l'espai, a través del procés urbanitzador, explorant els elements que entren en competència per aconseguir l'ús i l'apropiació de l'espai.

El capítol s'estructura en quatre apartats principals i un de complementari. El primer s'orienta a la comprensió de la **legitimació de l'ocupació de l'espai al servei de la competència**, com a mecanisme que permet al règim econòmic capitalista persistir. Als següents dos apartats, es presenta la **hipòtesi derivada H2**, on es dedueix que l'urbanisme es supedita a la pressió que exerceix la competència desigual per exercir el dret a l'espai i, a continuació, s'amplia la comprensió d'aquesta conseqüència observacional amb una **aproximació a la competència desigual pel dret a l'espai**, desenvolupada mitjançant una anàlisi empírica i documental. En aquest darrer apartat, per un costat es fa una anàlisi qualitativa del debat capitalitzat per l'apoderament sociocultural de Sant Andreu i, per l'altre, es contrasta el resultat amb l'apoderament tècnic, urbanístic i general, extensible a la ciutat de Barcelona. Al quart apartat, com a cloenda del capítol, es fa una **valoració provisional** de la recerca duta a terme i es contrasta la validesa de les hipòtesis H1 i H2. Complementàriament, en un darrer apartat, es presenta la **orientació de la recerca dels capítols 5 i 6**.

4.1 La legitimació de l'ocupació de l'espai al servei de la competència

Tant la crítica a l'economia política de Marx com l'aportació de Harvey a la comprensió de la solució espacial en un règim capitalista, permeten interpretar com té lloc i com

evoluciona la competència espacial enfocada a la creació de valor per, en darrera instància, promoure l'obtenció de plusvàlues. Seguint aquesta línia de treball, amb la finalitat d'avançar en la contrastació de la hipòtesi de partida (H1), la recerca es centra en la millora de la comprensió de la naturalesa de la lluita pel dret a l'espai que es troba en competència a Sant Andreu de Palomar.

Prenent de referència l'obra de Marx, és d'interès contrastar el concepte de lluita de classes, que al segle XIX es concep com un enfrontament a escala global (Marx i Engels, 2012), amb la lluita pel dret a un espai urbanitzat que, a finals del segle XX i a principis del segle XXI, es caracteritza per tractar-se d'un pols local i/o fragmentat (Asher, 2010; Castells, 2003; Lefebvre, 1968; etc.). És a dir, la lluita pel dret a l'espai es caracteritza, d'acord amb aquest plantejament, per la conjuminació d'una tensió global amb múltiples reaccions locals. Al rerefons d'aquesta diversitat de focus oberts, Bourdieu (2009; 2012; 2013) aporta eines interpretatives per analitzar l'estructura dels camps del poder i el poder delegat que s'atribueix a cadascun d'ells. Bourdieu explora el concepte de la delegació del poder en camps de treball aparentment autònoms (com succeeix a l'urbanisme), que es caracteritza pel fet que té la capacitat d'anul·lar tècnicament la capacitat de qüestionar al sistema econòmic i polític legalment instituit. En aquest sentit, Bourdieu amplia la comprensió de la llei general que desenvolupa Marx (2007c) amb una de complementària, instituïda al voltant d'estructures menors com ara la distribució de poders que s'articulen als estats, les regions o les ciutats, que anomena *llei de l'interès general* (Bourdieu, 2012, p. 99). En aquest context analític, Bourdieu (2013) identifica l'*eficàcia simbòlica* (p. 540) que exerceix la llei de l'interès general, resultat d'un *treball de legitimació* (p. 543) que atresora el camp del poder. Bourdieu (2013, p. 541) ressalta que aquesta eficàcia esdevé garant de les apropiacions privades i ocults, d'aquesta manera, la motivació o l'interès econòmic privat en nom de l'interès general (veure l'Ap. 3.1.1). D'acord amb aquesta orientació l'urbanisme hi participa ocultant i/o afavorint apropiacions privades, integrant-se al conjunt de polítiques públiques orientades a la dinamització econòmica i social.

La síntesi de les aportacions de Harvey i Bourdieu, junt amb les que afegeixen les desenvolupades pels autors citats, permeten ampliar la comprensió de la qüestió urbanística que es planteja (veure l'Ap. 1.2). La debilitat de la crítica urbanística (veure l'Ap. 1.3), traslladada a la debilitat de la crítica a l'estil de vida cosmopolita i a les grans

ciutats en general, tot i haver-hi espais de debat que en parlen (Carta d'Aalborg, 1994; Carta de la Terra, 2000; Carta del dret a la ciutat, 2005; Declaració de Curitiba, 1997; 1999; 2006; Declaració d'Estocolm, 1972; Declaració de Hannover, 2000; Inca, 1992; Informe Brundtland, 1987; etc.), està vinculada a la delegació de poders a les esferes política, econòmica, financera, cultural, tècnica, etc., que alhora està legitimada pel sistema judicial i el conjunt de l'estament polític i institucional que s'hi articula (veure l'Ap. 3.4).

Per tant, com a resultat de l'articulació de la llei general de l'acumulació capitalista (Marx, 2007c) en diferents camps del poder (Bourdieu, 2013), es legitima el dret a competir per l'espai al servei de l'obtenció de plusvàlues. D'acord amb el plantejament que es deriva d'aquesta reflexió, el dret a competir propícia la supeditació de l'urbanisme a la lògica de l'acumulació de plusvàlues.

4.2 Hipòtesi derivada H2: L'urbanisme es supedita a la pressió que exerceix la competència desigual per exercir el dret a l'espai

En aquest estadi de la investigació es presenta la primera hipòtesi derivada (H2), que complementa a la hipòtesi de partida (H1) (⁸²). **La hipòtesi derivada H2 estableix que l'urbanisme es supedita a la pressió que exerceix la competència desigual per exercir el dret a l'espai.**

4.3 Aproximació a la competència desigual pel dret a l'espai

La recerca s'estructura en tres línies de recerca. En primer lloc, es fa una aproximació al cas d'estudi des de l'àmbit sociocultural de Sant Andreu, amb la finalitat de presentar l'abast de la resistència veïnal i el seu significat. En segon lloc, es contrasta el resultat obtingut amb una anàlisi complementària, en aquest cas mitjançant l'anàlisi del debat existent en el camp de la tècnica professional de l'urbanisme, observable des de l'escala de ciutat. En tercer lloc, l'atenció es trasllada a àmbits complementaris, en aquest cas a

⁸² La hipòtesi derivada avança amb l'exploració del problema i té per finalitat aportar eines complementàries per contrastar la hipòtesi de partida (H1).

través d'entrevistes fetes a agents representatius dels àmbits tècnic, polític, econòmic i financer, coneixedors del factor econòmic vinculat a la competència pel dret a l'espai.

Les tres línies de recerca empírica (LRE) es sistematitzen amb aquests enunciats:

- LRE 1. Àmbit sociocultural. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai a Sant Andreu de Palomar.
- LRE 2. Àmbit tècnic urbanístic. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai com a qüestió urbanística.
- LRE 3. Àmbits complementaris. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai com a qüestió econòmica.

Les fonts d'informació primària principals són l'anàlisi bibliogràfica i documental, on s'exploren quatre arxius, i es realitzen diferents tècniques qualitatives, consistents en l'observació participant en dos grups de discussió i onze entrevistes (3 d'exploràtores i 8 en profunditat). El detall de les tècniques d'obtenció de dades es mostra a la Taula 8.

Taula 8. Tècniques d'obtenció de dades per contrastar la hipòtesi derivada H2

LRE 1. Àmbit sociocultural
Fonts documentals ⁽⁸³⁾
Arxiu de l'AVV de Sant Andreu de Palomar (1975; 1980; 1981; 1982; 1983a; 1983b; 1983c; 1984a; 1984b; 1985a; 1985b; 1987; 2005a; 2005b; 2005c; 2008; 2009; 2011; 2016).
L'arxiu reflecteix l'activitat de l'AVV, des de cartells a publicacions puntuals, essent d'especial interès la revista <i>Sant Andreu de cap a peus</i> , iniciada com a publicació setmanal l'11 d'octubre de 1980 i que amb els anys esdevé mensual, arribant als 600 exemplars l'any 2015. Amb 45 anys d'història, és la publicació local més antiga de Barcelona publicada ininterrompudament (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1975; 1980; 1981; etc.). ⁽⁸⁴⁾

⁸³ L'activitat dels arxius de l'AVV de Sant Andreu de Palomar i del CEII es documenta en aquest apartat i en el capítol 6.

⁸⁴ La revista *Sant Andreu de cap a peus* es pot consultar a la Biblioteca Ignasi Iglésias, i digitalment a la web oficial dels Fons locals digitalitzats de la Xarxa de Biblioteques Municipals de la Diputació de Barcelona. Consultable a: <http://trecadis.diba.cat/catalog/diba:3039?locale=es> [Consulta 30 de novembre de 2016].

Arxiu del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (Ajuntament de Barcelona i CEII, 2014; CEII, 1989; 1991a; 1991b; 1998; 2005, 2008: 2011; 2013; 2014). L'Arxiu recopila obres i documents procedents de donacions particulars o adquisicions, que compagina amb l'elaboració de dues col·leccions anuals dedicades a la història de Sant Andreu i del Pla de Barcelona, publicades en format llibre. Es tracta de *Finestrelles*, iniciada l'any 1989, i *Llibre de finestrelles*, iniciada el 2001. La primera es concep com una revista on es mostra una miscel·lània d'investigacions diverses orientades en un cos central comú, i la segona és una publicació monogràfica sobre un tema concret. ⁽⁸⁵⁾

El CEII es crea l'any 1982 amb el nom d'Arxiu Històric de Sant Andreu de Palomar. És una associació sense ànim de lucre que té l'objectiu d'investigar i difondre el passat de l'antic poble de Sant Andreu de Palomar i per extensió de tot el Pla de Barcelona, així com la vetlla per a la conservació del seu patrimoni històric i cultural. L'any 1988, es crea l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu, que passa a formar part de la xarxa d'Arxius Municipals de la ciutat al servei de l'administració del districte. Per aquest motiu, es trasllada el fons recopilat a les dependències municipals i l'Arxiu Històric canvia el nom pel de CEII. L'entitat honora el nom del poeta, escriptor i dramaturg andreuenc Ignasi Iglésias (1871-1828), i té la seu a la casa on neix.

Entrevistes exploratòries

Genís Pascual i Porret, president de l'AVV de Sant Andreu de Palomar entre els anys 2007 i 2013.

Objectiu: aprofundir en la comprensió de: 1) l'activitat de resistència veïnal de l'associació de veïns, i 2) la participació veïnal en la planificació de la ciutat de Barcelona.

L'entrevista es realitza a la seu de l'AVV, el dia 26 de novembre de 2013.

Manel Robles, president de l'agrupació de comerciants Sant Andreu Nord Comerç l'any 2015.

Objectiu: aprofundir en el coneixement de les associacions de comerciants de Sant Andreu.

⁸⁵ Consultable a: <http://centrestudisignasiiglesias.blogspot.com.es/#!/p/publicacions.html> [Consulta 30 de novembre de 2016].

L'entrevista es realitza a la botiga *Doble A moda home*, dirigida pel Sr. Robles, el dia 12 de juny de 2015.

Jaume Seda i Mariné, president del CEII l'any 2016, des del 1997 (quan deixa el càrrec en Martí Pous), i vicepresident des de la seva fundació, l'any 1982. És educador, historiador aficionat i dinamitzador cultural, i col·labora en múltiples entitats socioculturals de l'àmbit andreuenc i barceloní. Des de la dècada de 1980 col·labora amb Centre Passatge (Fundació Privada Viarany), de Barcelona. Es considera una publicació de referència; veure Seda (2011).

Objectiu: aprofundir en el coneixement de l'activitat del centre d'estudis CEII, orientat a la recerca, la protecció i la difusió del patrimoni sociocultural de Sant Andreu de Palomar.

L'entrevista es realitza a la seu del CEII, el dia 24 de maig de 2014.

Entrevistes en profunditat

Juan Camilo Ramos, responsable d'Urbanisme de la Federació d'Associacions de Veïns i Veïnes de Barcelona (FAVB) des de l'any 2013, després d'una llarga activitat com a activista de l'AVV de Sant Andreu de Palomar. Entre els anys 1995 i 1999 és conseller tècnic del Districte de Sant Andreu. L'any 2015 participa activament en el Fòrum Veïnal sobre l'Urbanisme a Barcelona, organitzat per la FAVB, per repensar el model de ciutat. És autor de nombroses publicacions en l'àmbit veïnal de Sant Andreu i Barcelona; veure Ramos (2015).

Objectiu: aprofundir en el coneixement del rol i l'activitat reivindicativa de la FAVB, així com en la comprensió de la naturalesa de les relacions de les diferents AVV de la ciutat de Barcelona.

L'entrevista es realitza al Bar Versailles, el dia 22 de juliol de 2016. Entrevista enregistrada.

Jaume Seda i Mariné, president del CEII l'any 2016, des del 1997. ⁽⁸⁶⁾

Objectiu: conèixer la percepció andreuenc relativa a la protecció del patrimoni que

⁸⁶ Es realitzen dues entrevistes a en Jaume Seda, una d'exploratòria i una en profunditat. El detall informatiu del perfil de l'entrevistat es detalla en l'entrevista exploratòria que apareix a la mateixa taula.

promou la ciutat de Barcelona i la relació de l'entitat amb els poders públics.

L'entrevista es realitza a la seu del CEII, el dia 14 de juny de 2016. Entrevista no enregistrada.

Santi Serra Cullell, president de l'AVV de Sant Andreu de Palomar l'any 2016, des del 2013.

Objectiu: aprofundir en l'exploració de l'abast de la implicació veïnal en la planificació de la ciutat des de diferents àmbits, explorant la participació de l'associació de veïns en el model metropolità i en les polítiques territorials d'escales superiors.

L'entrevista es realitza a la seu de l'AVV, el dia 8 de juny de 2016. Entrevista enregistrada.

LRE 2. Àmbit tècnic urbanístic

Fonts documentals

Arxiu de l'Àmbit VIIIè del Congrés de Cultura Catalana 1975-1977 (CCC) dedicat a l'Ordenació del Territori (Àmbit VIII del CCC, 1976a; 1976b; 1977a; 1977b; 1977c; n.d.).

El CCC organitza un conjunt d'iniciatives i actes culturals a favor de la defensa i promoció de la cultura catalana que es du a terme els anys previs a la instauració del sistema democràtic (l'any 1978) (Caballé, 2008). L'accés al fons arxivístic és facilitat per en Pau Verrié, secretari de l'Àmbit VIIIè, el mes de juny de 2014. El Sr. Verrié en custòdia el contingut des de la cloenda del CCC, l'any 1977. ⁽⁸⁷⁾

Arxiu de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori (SCOT, 1978a; 1978b; 1993; 2014; 2015a; 2015b; 2016).

La SCOT és una societat filial de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), constituïda el

⁸⁷ En Pau Verrié, en un correu electrònic dirigit a l'autor d'aquesta tesi, del dia 4 de desembre de 2016, fent referència al treball desenvolupat indica que "es tracta d'una aportació important que, per primera vegada, utilitza els materials de treball de l'àmbit VIII del CCC com a element d'estudi i recerca, el que és una satisfacció per a tots els que hi vam treballar". La seva exploració com a material d'estudi és, per tant, fins ara inèdita.

1979 per tal d'agrupar els estudiosos dels diferents temes d'ordenació del territori i promoure'n debats i informacions ⁽⁸⁸⁾. L'entitat es concep com a continuació de l'Àmbit VIIIè del CCC 1975-1977. L'accés al fons arxivístic és facilitat per en Josep Maria Llop Torné, el president de la SCOT, el mes de juny de 2014.

Observació participant - Grups de discussió

Grup creat en motiu del "Fòrum 2.012 Catalunya 21", organitzat per la SCOT i celebrat entre els anys 2012 i 2015. Participació en el "Grup de diàleg 6. Ètica en l'urbanisme i l'ordenació del territori", entre els anys 2013 i 2015. L'objectiu del diàleg és aproximar-se a la noció de "bé comú" i de "l'interès públic" (SCOT, 2015a, p. 35). El grup és moderant per l'arquitecte Antonio Font i l'advocat Albert Cortina. El nucli del diàleg el formen els arquitectes Dani Calatayud, Xavier Matilla i Andreu Marfull, els ambientòlegs Eulàlia Comas i Iago Otero, el filòsof Cristian Palazzi, el sociòleg-politòleg Nemo Remesa, l'economista Miquel Morell, i l'advocat Oriol Monclús. ⁽⁸⁹⁾

Objectiu: explorar el concepte d'ètica en l'activitat urbanística orientada a l'ordenació del territori.

Grup creat per en Josep Maria Llop i Torné, President de la SCOT, al llarg de l'any 2014. Es realitzen quatre reunions, els dies 2 d'abril, 30 d'abril, 5 de juny i 25 de novembre de l'any 2015, amb la presència de en Josep Maria Llop, en Pau Verrié (secretari de l'Àmbit VIIIè del CCC 1975-1977), en Miquel Fané (tots tres participen en les quatre reunions), en Josep Maria Carreras (intervé en dos reunions, els dies 30 d'abril i 5 de juny) i en Ricard Pié (intervé en una reunió, el dia 5 de juny). A la primera reunió també hi participa la directora de la tesi, Antònia Casellas.

Objectiu: explorar l'origen de la SCOT i l'evolució de l'entitat des de les seves arrels a l'Àmbit VIIIè del Congrés de Cultura Catalana dels anys 1975-1977.

El conjunt de les reunions són enregistrades.

LRE 3. Àmbits complementaris

⁸⁸ Font: Enciclopèdia catalana. Consultable a: <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0239060.xml> [Consulta 29 de desembre de 2016].

⁸⁹ Detall informatiu del Fòrum a l'Apèndix 3.

Entrevistes en profunditat

Marc Torrent i Josep Donés, Director General i Secretari General Tècnic, respectivament, de l'Associació de Promotors de Catalunya (APCE).

Objectiu: aprofundir en el rol i la implicació del col·lectiu de promotors en la gestió i la planificació de la ciutat de Barcelona.

L'entrevista es realitza a la seu de l'APCE, el dia 1 d'agost de 2016. Entrevista enregistrada.

Jordi Hereu i Boher, regidor del Districte de Sant Andreu (anys 2004-2006), i alcalde de Barcelona (anys 2006-2011), del Partit Socialista de Catalunya (PSC). Des de l'any 2012 és president de l'empresa IdenCity, una empresa dedicada a l'assessoria de ciutats. Complementàriament, l'any 2016 és assessor extern de la Iniciativa de Ciudades Emergentes Sostenibles del Banco Interamericano de Desarrollo (BID), consultor a TGC Legal Servicios jurídicos, fiscales y asesoramiento financiero i patró de la Plataforma Fòrum Ambiental Barcelona. Es considera una publicació de referència; veure Hereu (2008).

Objectiu: aprofundir en el rol i la implicació de la política municipal en la gestió i la planificació de la ciutat de Barcelona, dins de l'activitat política en general. Altrament, es vol aprofundir en la comprensió del vincle existent entre la política municipal i el sector econòmic, així com amb les associacions de veïns, i conèixer el balanç personal del Sr. Hereu com a regidor del Districte de Sant Andreu. Complementàriament, és d'interès aprofundir en l'assessoria de les ciutats que presideix a l'empresa IdenCity, orientada al camp polític.

L'entrevista es realitza a la seu d'Idencity, el dia 28 de juny de 2016. Entrevista enregistrada.

Xavier Mayor Farguell, doctor en Biologia, amb experiència en ecologia aplicada. Té una llarga trajectòria en el camp del medi ambient i la sostenibilitat, especialista en la protecció de la biodiversitat i la connectivitat ecològica, així com en l'avaluació ambiental estratègica de plans i programes. És director de l'empresa Estudi Xavier Mayor et al. Es pren de referència una publicació; veure Mayor Farguell (2008).

<p>Objectiu: aprofundir en el rol dels ambientòlegs en el procés de planificació i en la valoració dels efectes mediambientals que, en general, no evita l'acció urbanitzadora.</p> <p>L'entrevista es realitza a l'Estudi Xavier Mayor et al., el dia 15 de juliol de 2016.</p> <p>Entrevista enregistrada.</p>
<p>Carlos Pérez Lamas, arquitecte i professor d'Arquitectura Legal, Dret urbanístic i Valoracions de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB). Compagina l'activitat docent amb l'activitat professional i la recerca com a investigador del Centre de Política del Sòl i Valoracions de la Universitat Politècnica de Catalunya. La línia d'investigació principal és la valoració urbanística i l'expropiació en l'acció urbanitzadora, essent autor de més de cent documents científicotècnics i de vint-i-cinc llibres; veure Pérez Lamas (1997).</p> <p>Objectiu: aprofundir en el dret privat i el dret col·lectiu, observable des del dret urbanístic.</p> <p>L'entrevista es realitza en dues sessions; la primera al departament del CPSV a l'ETSAB, el dia 8 de juliol de 2016, i la segona és contestada per escrit el dia 31 de juliol de 2016. La primera sessió no s'enregistra.</p>
<p>Jaume Puig, Director General de GVC Gaesco Gestión, empresa orientada a la gestió financera.</p> <p>Objectiu: aprofundir en el rol del capital financer en l'evolució de les ciutats per la promoció creditícia. Entrevista enregistrada.</p> <p>L'entrevista es realitza a la seu de GVC Gaesco Gestión, el dia 27 de juliol de 2016.</p> <p>Entrevista enregistrada.</p>

Font: elaboració pròpia.

4.3.1 LRE 1. Una lectura sociocultural. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai a Sant Andreu de Palomar

Respecte l'àmbit sociocultural, l'anàlisi empírica de la competència per exercir el dret a l'espai es focalitza en l'activitat de l'apoderament social en aquesta lluita. La recerca s'orienta a analitzar el procés d'urbanització de Sant Andreu de Palomar i l'activitat

desenvolupada per l'AVV i el CEII, en les qüestions urbanístiques i patrimonials. Per a l'anàlisi urbanística es prenen de referència els diferents plans que s'hi projecten i, per a l'anàlisi sociocultural, els arxius documentals de les citades entitats. Per al seu aprofundiment, la recerca es complementa amb sis entrevistes, tres d'exploratòries i tres en profunditat. Les entrevistes són a en Genís Pascual i en Santi Serra, presidents de l'AVV; en Jaume Seda, president del CEII (és entrevistat en dues ocasions); en Camilo Ramos, responsable d'Urbanisme de la Federació d'Associacions de Veïns i Veïnes de Barcelona (FAVB); i en Manuel Robles, president de l'agrupació de comerciants Sant Andreu Nord Comerç. ⁽⁹⁰⁾

La competència pel dret a l'espai, al territori de Sant Andreu de Palomar, està vinculada al procés històric que condueix a la marginació econòmica i social que el caracteritza, en relació a la resta de la ciutat, i a la desestructuració morfològica que l'acompanya. Comprendre el procés que hi condueix permet contextualitzar l'activitat de la resistència sociocultural que s'hi manifesta.

La urbanització marginal a Sant Andreu està vinculada als desequilibris ocasionats per la implantació industrial que s'intensifica a Barcelona a partir de la segona meitat del segle XIX. Tanmateix, fins aleshores, Sant Andreu i el seu territori de referència (és a dir el pla de Barcelona, la riera d'Horta i el delta del riu Besòs) teixeix una estructura sociocultural comuna amb la Ciutat Comtal, Barcelona, en què la ciutat i el territori formen un conjunt orgànic (Busqueta i Riu, 1991).

Sant Andreu, amb mil anys d'història documentada, forma part de la història de la Ciutat Comtal (Barcelona), dels seus molins, del Rec Comtal que els acciona (i proveeix d'aigua al conreu i a la ciutat) i de la dinàmica del Consell de Cent (Dantí i Riu, 2002), la principal institució de la ciutat de Barcelona que governa des del segle XIII fins l'any 1714 (Ajuntament de Barcelona i CEII, 2014). En general, Sant Andreu atresora part de la història del conjunt dels principals esdeveniments relacionats amb la història de Barcelona, que es troba a només cinc quilòmetres de distància (veure la Figura 2). El vincle i la interacció del camp amb la ciutat, en el procés històric que

⁹⁰ El detall dels arxius i dels agents citats es pot consultar la Taula 8 (veure l'Ap. 4.3).

precedeix a la industrialització del pla de Barcelona, és un patró amb un recorregut de diversos segles (veure l'apartat 5.3.4).⁽⁹¹⁾

Figura 2. Pla del cos d'enginyers del pla de Barcelona (1853)

Nom del plànol: "Plano de la plaza de Barcelona y su terreno hasta la distancia de una legua de las fortificaciones levantado con telémetro acotado y dibujado por los Jefes y Oficiales del Cuerpo de Yngenieros [sic] que componen la Brigada Topográfica y de Ensanche de la misma. Escala 1:5.000. Barcelona 2 de septiembre de 1853". Font: IHCM.⁽⁹²⁾

A mitjan segle XIX, Barcelona i Sant Andreu inicien el seu particular periple urbanístic, des del moment que la ciutat s'exclama per l'enderroc de les muralles i permet el

⁹¹ Originàriament, a la Baixa Edat Mitjana, el territori andreuenc es troba dirigit per l'autoritat eclesiàstica i, paulatinament, es veu complementat per la presència creixent de la noblesa i el patriciat urbà (Busqueta i Riu, 1991). En aquest sentit cal ressaltar que Sant Andreu disposa d'una documentada transició dels drets d'explotació de la terra, originàriament hereditaris, fins a la seva devaluació i/o supressió al llarg dels segles XIX i XX (veure l'Ap. 5.3.4). Aquest procés permet la fragmentació de l'estructura de la propietat i facilita, per tant, la implantació obrera i industrial al territori. Aquesta situació es veu accelerada amb diferents esdeveniments amb una incidència estructural en la societat catalana, com ara la desamortització dels béns de l'església (l'any 1836) i la reestructuració econòmica i social que representa el comerç amb Amèrica que s'impulsa al segle XVIII, en paral·lel als canvis polítics i jurídics que representa la implantació del Decret de Nova Planta al Principat de Catalunya, des de l'any 1716.

⁹² El cercle en color vermell marca el nucli històric de Sant Andreu de Palomar.

desenvolupament industrial, en un procés que s'activa entre les dècades de 1840 i 1850, donant com a resultat diversos plans i projectes.

Figura 3. Pla d'eixample d'Ildefons Cerdà (1859)

Nom del plànol: "Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona: proyecto de reforma y ensanche".
Font: ICC. ⁽⁹³⁾

Figura 4. Pla de Garriga i Roca (1858-1861)

Nom del plànol: "Proyecto General de Alienaciones y Mejoras". Font: AHCB. ⁽⁹⁴⁾

⁹³ El cercle en color taronja marca el nucli històric de Sant Andreu de Palomar.

⁹⁴ Veure Ajuntament de Barcelona (2004b).

Ressalta l'avantprojecte d'Ildefons Cerdà de l'any 1856 (Cerdà, 1991b), que promou l'eixample de l'any 1859 (Figura 3) per planificar l'expansió de la ciutat de Barcelona més enllà de les muralles. El Pla Cerdà preveu l'expansió, però no la zonificació social i econòmica que caracteritza l'urbanisme modern a partir de la dècada de 1930. La planificació originària barcelonina, al segle XIX, té per objectiu principal resoldre els problemes de creixement, les connexions i l'embelliment de la ciutat, deixant espai per a la negociació de l'ús del sòl. En aquest context emergeixen altres plans, com ara el Projecte General d'Alienacions i Millores, que proposa Miquel Garriga i Roca de 1861 (Figura 4).

El Pla Cerdà, però, té una incidència relativa a Sant Andreu. Per un costat es troba l'absència d'una tradició urbanística que requereix seguir el seu curs, i per l'altre el fet que Sant Andreu és un municipi independent fins l'any 1897 (Clapés i Corbera, 1900), any en què les ordenances municipals i urbanístiques entre Barcelona i Sant Andreu s'equiparen. Com s'observa en el cas de Sant Andreu, l'eixample de Cerdà preveu l'expansió de la ciutat al voltant del Pla de Barcelona, però no incorpora els eixamples respectius dels nuclis agregats, fet que implica la invalidesa del pla barceloní en aquests territoris (Figura 5).

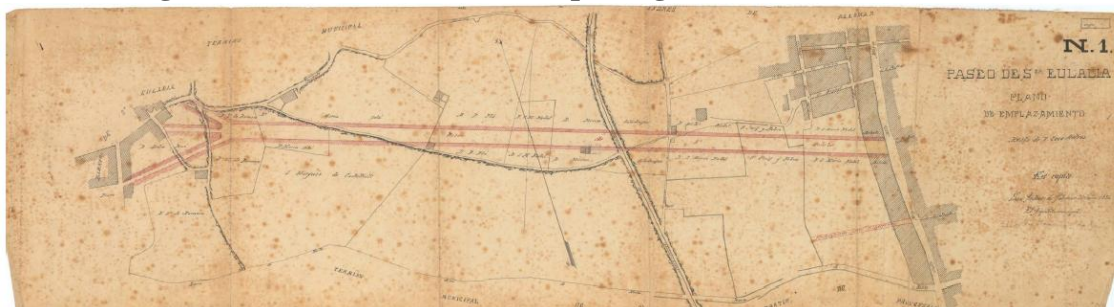
Figura 5. Detall del Pla Cerdà a Sant Andreu de Palomar (1859)

Nom del plànol: "Detall del Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona: proyecto de reforma y ensanche". Font: ICC.

Per tant es pot considerar que, Barcelona i Sant Andreu, fins a les darreries del segle XIX no conflueixen com a idea urbanística. Fins l'any 1897, el procés urbanitzador de Sant Andreu està dirigit pels andreuencs, al marge del Pla Cerdà, que no és efectiu al seu territori. En són mostres el fet que els eixamples de Sant Andreu que permeten el creixement real del teixit urbà, al segle XIX, són iniciatives del municipi andreuenc.

Figura 6. Pla d'urbanització del passeig de Santa Eulàlia (1884)

Nom del plànol: "Paseo de Sta. Eulalia. Plano de emplazamiento". Font: Ajuntament de Barcelona (MPGM, 2013)

Figura 7. Pla d'urbanització del passeig de Guardiola i Feliu (1889)

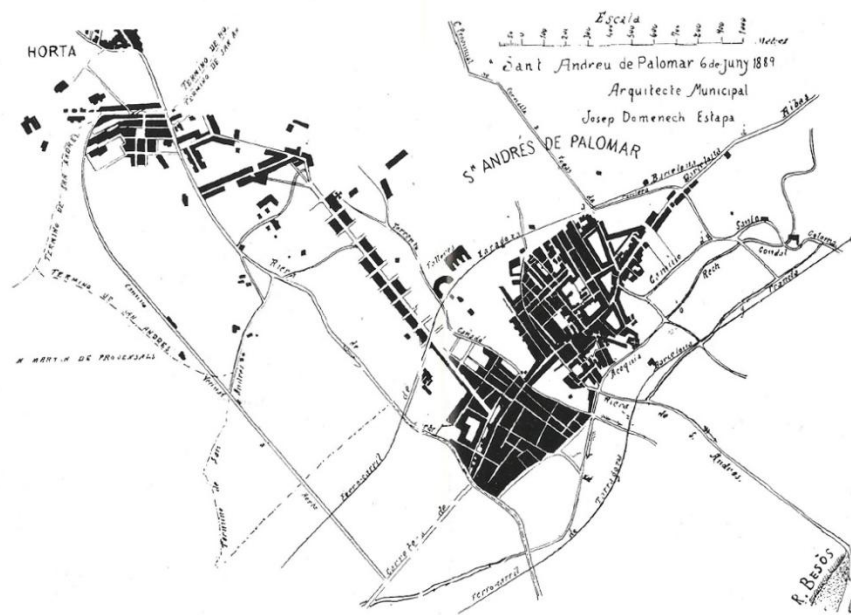
Nom del plànol: "Paseo de Guardiola y Feliu. Plano de emplazamiento". Font: Ajuntament de Barcelona (MPGM, 2013)

Com indiquen les figures 6 i 7, la planificació dels creixements del passeig de Santa Eulàlia -actualment de Fabra i Puig- i el passeig de Guardiola i Feliu -actualment de Torres i Bages-, es projecta des de Sant Andreu ⁽⁹⁵⁾. És a dir, la transformació de l'antic

⁹⁵ Es conserven diferents plànols urbanístics duts a terme pel municipi de Sant Andreu de Palomar, denominats: Nueva alineación del cruce de las calles de San Mariano y San Lorenzo, 1884; Proyecto

poble rural en la petita ciutat que caracteritza a Sant Andreu està dirigida al marge del Pla Cerdà. Al llarg de la segona meitat del segle XIX Sant Andreu es veu sotmès a una forta pressió urbanística, resultat de la implantació industrial i un fort creixement demogràfic, però regula i ordena l'expansió urbana amb l'autoritat que li confereix ser un municipi independent. Sota la direcció de l'alcalde Josep Soldevila i Soler, es fa la conducció d'aigua potable, s'instal·len fonts públiques, es fan obres de conservació de carreteres, es posen llambordes en alguns carrers, es construeixen passos sortints de pedra picada, es posen fanals de gas, es senyalitzen les direccions dels carrers per als carruatges, es converteix l'antic cementiri en una plaça, es crea el cos de bombers, s'obren nous carrers i s'aixeca un pla urbà de la població i el terme municipal (Clapés i Corbera, 1984e, pp. 116-117) (Figura 8).

Figura 8. Plànol del municipi de Sant Andreu de Palomar (1889)

VI. Pla oficial de Sant Andreu de Palomar, aixecat per l'arquitecte municipal Senyor Domènec i Estapà, en 1889.

Pla oficial de Sant Andreu de Palomar, aixecat per l'arquitecte municipal Senyor Domènec i Estapà, any 1889. Font: *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar* (Clapés i Corbera, 1984e).

Així mateix, a partir de l'any 1897 Sant Andreu perd el control parcial del desenvolupament urbanístic del seu territori. En aquest context, l'agregació del municipi

de alineación de la calle de San Lorenzo, 1877; Rectificación alineaciones de las calles de San Lorenzo y Del Arco, 1904; Urbanización de terrenos de don Severo Estrany e hijo situados en la c. de la Tramontana, plano de proyecto, 1894; Plaza de la estación, 1884; Urbanización terrenos de don José Mª Nadal, 1870; Modificación de la urbanización de los terrenos de don José Mª Nadal, 1883; Plaza del comercio, 1865; i Urbanización de la propiedad d. Francisco Parellada (conocida por "Prat d'en Palau"), plano de urbanización, 1893 (MPGM, 2013).

andreuenc a Barcelona va acompanyada d'un referèndum popular on la ciutadania s'hi manifesta obertament en contra. A Sant Andreu es fa una recollida de signatures on, tret dels menors de 8 anys i dels joves destinats a l'exèrcit espanyol, els andreuencs demanen majoritàriament la desagregació del municipi: 13.317 habitants dels 17.451 censats voten en contra de l'agregació (Clapés i Corbera, 1900, p. 195). Aquest rebuig va precedit d'una oposició mancomunada de tots els municipis que Barcelona vol agregar: Gràcia, Sants, Sarrià, Les Corts, Sant Gervasi, Horta, Sant Martí de Provençals i Sant Andreu de Palomar (Clapés i Corbera, 1984e, p. 29). ⁽⁹⁶⁾

Durant la campanya de desagregació s'arriben a recollir 237.127 vots en contra (Clapés i Corbera, 1984e, p. 42) ⁽⁹⁷⁾. Aquesta clara manifestació de rebuig a l'agregació s'observa a les primeres eleccions municipals de Barcelona, l'any 1999, quan a Sant Andreu de Palomar ningú va a votar. Clapés i Corbera (1984e, p. 53) ressalta que "tot el poble de Sant Andreu en protestà, d'una manera muda, però eloqüent, tancant-se totes les cases, tavernes, barberies, cafès i societats, polítiques i d'esbargiment". ⁽⁹⁸⁾

En referència al procés que condueix a la transició del Sant Andreu independent al Sant Andreu barceloní, l'obra del sacerdot i escriptor Joan Clapés i Corbera (1900; 1984) que elabora els anys 1900 i 1932, respectivament ⁽⁹⁹⁾, aporta informació valuosa. L'autor documenta el procés d'industrialització de Sant Andreu, iniciat a mitjan segle XIX. Tal i com indica, la primera etapa industrial s'orienta al tèxtil, però immediatament s'hi

⁹⁶ Sant Andreu de Palomar és un municipi independent fins l'any 1897, resultat del Decret d'Aggregació que l'annexa al municipi de Barcelona. El 20 d'abril de 1897, la reina Maria Cristina signa el Reial Decret en el què s'agreguen a Barcelona els termes municipals de Gràcia, Sant Martí de Provençals, Sants, Sant Andreu de Palomar, Sant Gervasi de Cassoles i Les Corts (Clapés i Corbera, 1984e, p. 38). Horta, Sarrià i Vallvidrera s'hi afegeixen més endavant.

⁹⁷ La dada de 237.127 vots és susceptible de contenir un error, i de tractar-se de vint-i-tres mil vots, on tretze mil haurien estat andreuencs.

⁹⁸ A efectes legals, el principal argument d'aquesta oposició és la infracció de l'article 10 de la Llei municipal, que indica que tots els nuclis superiors a 2.000 habitants compleixen el requeriment per ser municipis i, en especial, de l'incompliment de l'article 7, que reconeix l'existència de la personalitat d'un poble consagrat en un municipi (Clapés i Corbera, 1900, p. 196). Altrament, també es destaca que la Llei municipal recomana la formació "d'associacions i comunitats" entre Ajuntaments diversos per a la "construcció i conservació de camins, constituint objectes d'exclusiu interès de les diverses poblacions que travessen", però aquesta opció no es contempla en el procés d'agregació (Clapés i Corbera, 1984e, p. 33).

⁹⁹ Ambdós llibres coincideixen amb dos esdeveniments transcendentals. El primer llibre coincideix amb l'annexió de Sant Andreu al municipi de Barcelona l'any 1897, i el segon llibre coincideix amb la instauració de la Segona República Espanyola, l'any 1931. El segon llibre representa l'obra de referència de l'estudi de la naturalesa i la història de Sant Andreu, així com del procés d'urbanització i l'activitat sociocultural que hi té lloc fins l'any 1932. En conjunt, l'obra de Clapés i Corbera permet explorar la història de la industrialització de Sant Andreu en detall.

incorpora la metal·lúrgia i a la indústria ferroviària i, més endavant, la indústria de l'automòbil (veure la Figura 9).

Figura 9. Plànol informatiu de la indústria al nucli urbà de Sant Andreu de Palomar (1890)

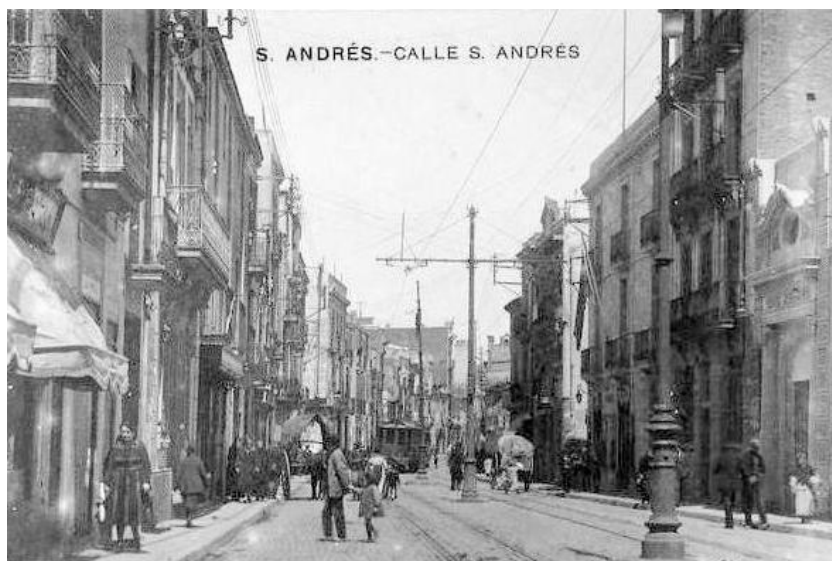
Nom del plànol: "Plano industrial y comercial de S. Andrés de Palomar". Font: ICC.

L'any 1897, Sant Andreu de Palomar presenta una dinàmica urbana comuna a altres ciutats de mida mitjana del territori català. Amb 17.451 habitants censats es situa al voltant de la mida d'altres ciutats com Tarragona (amb 23.423 habitants), Manresa (23.252), Sabadell (23.214), Lleida (21.432), Mataró (19.704), Badalona (19.240) i Terrassa (15.956) segons estadístiques de l'any 1900 (Casassas i Simó, 1977, p. 293) (veure la Figura 10).

En el moment de l'agregació a Barcelona, Sant Andreu disposa de vint-i-dues mútues de socors per a casos de malaltia, vuit societats recreatives, cinc corals, quatre societats professionals, tres societats educatives, dues de religioses i tres societats cooperatives (Clapés i Corbera, 1984f), així com una dinàmica activitat periodística (Clapés i Corbera, 1900, p. 243; Guaita Jiménez i Insa Sauras, 2006). Clapés i Corbera (1900, p.

243) es fa ressò de que, fins l'any 1900, s'editen els següents periòdics a Sant Andreu de Palomar: *La Unión Andresense*, *Revista Andresense*, *El Faro Andresense*, *El Andresense*, *El Intrínquilis*, *El Látigo*, *El Heraldo de las Afueras*, *La Defensa Andresense*, *La Escoba Municipal*, *El Fomento Andresense*, *La Bandera Catalana* (en català), *Revista Andresense* i *El Distrito Noveno*, publicat el 1897 com a reacció contrària a l'annexió a Barcelona que té lloc el mateix any. Es publiquen també periòdics locals al conjunt dels municipis agregats, que són: *La Unión de los Pueblos*, *La Voz de las Afueras* i *El Monitor de las Afueras*. Complementàriament, el 1873 es funda el Centre Obrer Andreuenc o Casinet Andreuenc, *el Casinet*, que disposa d'una gran sala de ball i de teatre, cafè, terrassa i biblioteca entre d'altres equipaments, i el 1885 es funda l'Ateneu Obrer, orientat a l'educació i a l'activitat cultural (Rabassa i Vinyes, 2012, pp. 39 i 429).

Figura 10. El carrer major de Sant Andreu a l'inici del segle XX

Autor desconegut. Font: Editorial Efadós - Col·lecció l'Abans (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012).

A l'inici del segle XX, un cop Sant Andreu s'annexiona al municipi de Barcelona, es promou el "Pla Jaussely" (Figura 11), ideat per en Léon Jaussely (l'any 1907), resultat d'un concurs públic de l'Ajuntament de Barcelona l'any 1903. En aquest pla general es concep l'ampliació territorial del Pla Cerdà, afegint l'eixample andreuenc fins més enllà del seu nucli immediat, on s'hi incorpora una estructura viària i ferroviària disposada a facilitar el ràpid desenvolupament tecnològic i industrial (De Solà-Morales, 2008).

Figura 11. Pla Jaussely (1907)

Nom del plànol: "Plano de tranvías y ferrocarriles. Escala 1/10.000". Plànol 9 del Projecte d'enllaços de Léon Jaussely. Font: IMHB (De Torres i Capell, 1999). (¹⁰⁰)

En el Pla Jaussely, però, Sant Andreu segueix esdevenint un espai perifèric, tal i com ocórrer al Pla Cerdà, i el creixement que es proposa no es desenvolupa. Tanmateix, al recent creat Districte Novè de Sant Andreu, té lloc una segona gran transformació del nucli urbà.

Amb Sant Andreu annexionat a Barcelona, els regidors del Districte són andreuencs escollits a les urnes, dels qui destaca el Dr. Josep Cararach i Mauri i el dramaturg D. Ignasi Iglésias i Pujadas. En aquesta etapa, resultat de l'agregació, s'imposen nous tributs que carreguen fortament la producció agrícola de Sant Andreu, així com les ordenances d'edificació de la ciutat històrica de Barcelona, caracteritzada per tenir una alçada més alta i molta més edificabilitat. En contrapartida, nous recursos faciliten la urbanització i la creació de nous carrers, amb nombroses expropiacions necessàries per la seva adaptació, fet que va acompanyat de la creació de noves places, ponts, el desviament de rieres, el nou mercadal, il·luminació elèctrica i clavegueram, com a fets més rellevants (Clapés i Corbera, 1984e).

Paral·lelament, es concep l'Avantprojecte d'Urbanització del Pla del Llobregat i el de la muntanya de Monjuïc (l'any 1909), per adaptar la nova ciutat a la creixent activitat econòmica. Altrament, l'Hospitalet de Llobregat i Badalona hi afegeixen els plans

¹⁰⁰ El cercle en color taronja marca el nucli històric de Sant Andreu de Palomar.

d'eixample, els anys 1926 i 1930, respectivament, incorporant una jerarquitzaçió viària, grans parcs i espais destinats a ciutat-jardí (De Torres i Capell, 1999). Però no es planifica un eixample específic per a Sant Andreu, ja que forma part del municipi barceloní.

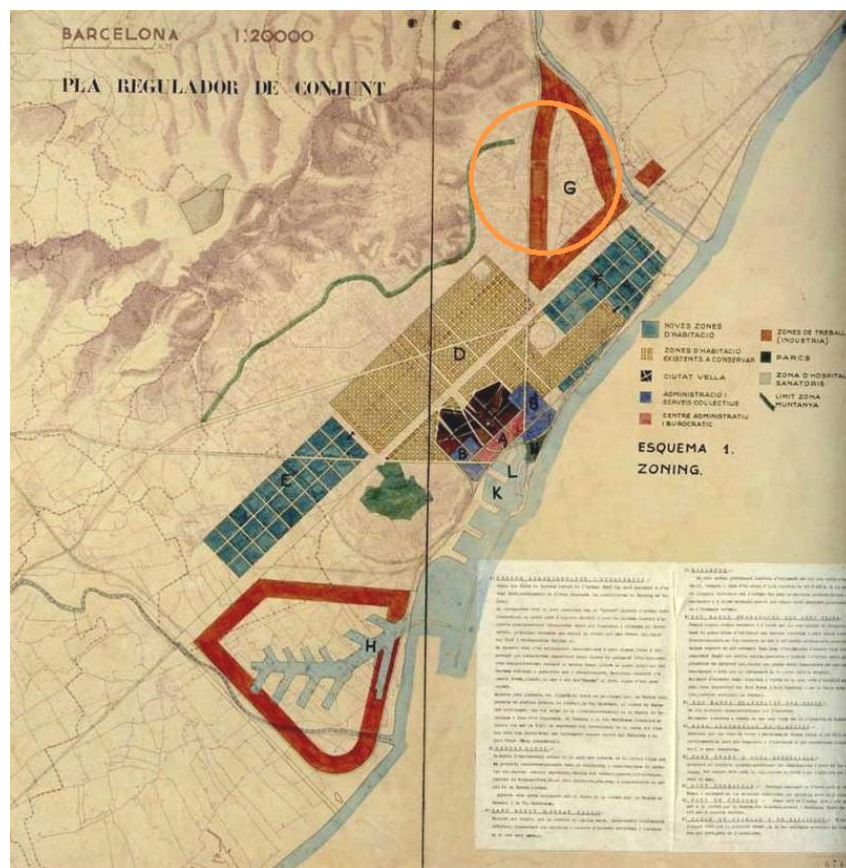
Després de sis dècades de planificació urbanística (1860-1920, aprox.), la ciutat ha impulsat diferents models i creixements, però evoluciona al ritme de la ràpida transformació econòmica i social que hi té lloc. És en aquesta etapa quan la nova ciutat articula les arrels de les desigualtats que l'acompanyen fins a l'inici del segle XXI. Per un costat, les classes socials més privilegiades estructuren un teixit urbà on es concentren l'espai residencial i l'activitat comercial, de forma compacta i ordenada i, per l'altre, n'estructuren un de complementari on s'hi ubiquen les vies ferroviàries per al transport de mercaderies, la indústria i la classe obrera, amb un teixit físic i social segmentat i desorganitzat.

En aquest context, coincidint amb la profunda transformació econòmica i sociocultural que es viu a Europa, es promou una renovació de l'art i la cosmovisió de la ciutat en general que afecta a l'arquitectura, però també a l'urbanisme. A la dècada de 1920, la indústria es consolida donant peu a noves barriades que són ocupades per una població obrera emergent resultat de la migració rural a la ciutat. És el cas de la barriada de Verdum (que s'articula al voltant de la plaça de Verdum, el nom d'un ocell), que l'Ajuntament assimila, l'any 1930, a Roquetes, fent referència al nom del turó que domina aquest territori. Però també les barriades de La Trinitat, Finestrelles, Les Carolines i La Prosperitat, entre d'altres identificats per Clapés i Corbera (1984e, pp. 109-113). Paral·lelament, les associacions polítiques i culturals es multipliquen junt amb els casinos. Així apareixen els casinos "El Porvenir", "El Nuevo Porvenir", el "Casino dels Rics", "El progrés" i el "Casino Eularienc", centres i associacions obrers, noves mútues, associacions excursionistes, mèdiques, festives, etc. (Clapés i Corbera, 1984g).

L'any 1924, l'arquitecte francès Le Corbusier (1983, p. 16) formula un moviment funcional on la geometria funcional determina un "sistema de puresa respecte al temps de barbàrie anterior". L'anomena un "Esprit Nouveau", que està "en lluita contra la

natura, per dominar-la" (Le Corbusier, 1983, p. 20) ⁽¹⁰¹⁾. Anys més tard, el 1933, a Atenes es celebra el IV Congrés Internacional d'Arquitectura moderna. Un dels eixos del congrés és el debat sobre com ha de ser la zonificació de la ciutat, en funció dels usos i les necessitats de la societat moderna. El seu resultat és la Carta d'Atenes (1933), on es proclamen els següents principis, per aquest ordre: habitar, circular, treballar i recrear.

Figura 12. "Zonning" del Pla Macià (1934)

Nom del plànol: "Esquema 1. Zonning". Autor: GATCPAC. Font: Panell d'exposició reproduït al número 15-16 de la Revista AC (De Torres i Capell, 1999). ⁽¹⁰²⁾

A Catalunya i en particular a Barcelona es promou un intens debat urbanístic, i té lloc una revisió integral del pla en el marc de la Segona República Espanyola (1931-1939). En aquesta etapa la Generalitat de Catalunya, l'Ajuntament de Barcelona i el Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània

¹⁰¹ "L'Esperit nou en arquitectura" és el títol d'una conferència que Le Corbusier exposa a La Sorbona el 12 de juny de 1924, al Groupe d'études philosophiques et scientifiques, i es repeteix el 10 de novembre de 1924 en l'Ordre de l'Etoile d'Orient (Le Corbusier, 1983).

¹⁰² El cercle en color taronja marca el nucli històric de Sant Andreu de Palomar.

(GATCPAC), junt amb Le Corbusier, impulsen la conceptualització d'una ampliació de l'escala i la complexitat en la planificació urbanística (Casellas, 2009).

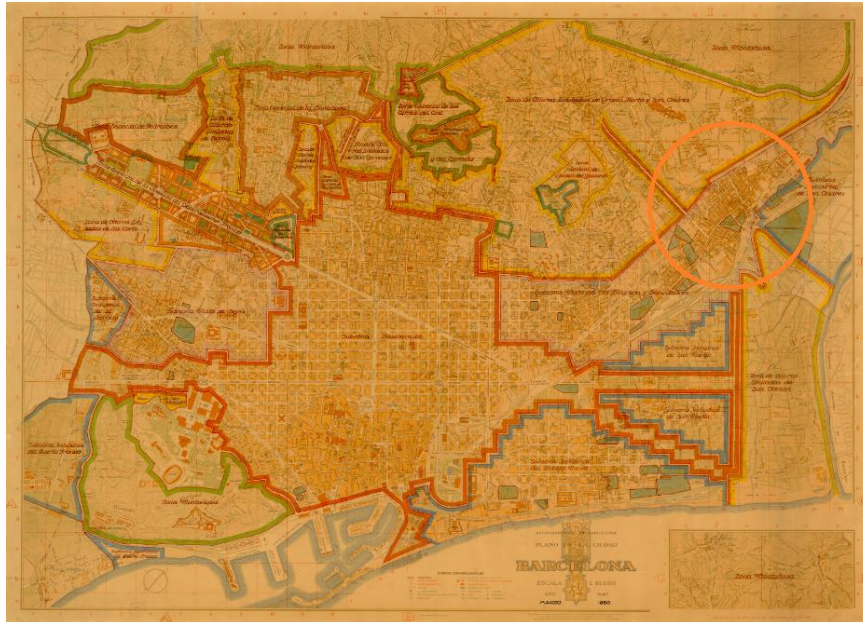
Entre els anys 1932 i 1935 es defineix un nou pla general per a la ciutat, conegut com el "Pla Macià" en honor al president de la Generalitat de Catalunya, Francesc Macià (Figura 12). El pla és dissenyat per en Josep Lluís Sert i Le Corbusier, i en ell es concep una ciutat zonificada, estructurada en funció de les classes socials i els sectors econòmics. En la zonificació proposada es reubica el teixit industrial i es trasllada a la Zona Franca i al triangle format entre l'avinguda Meridiana, la Gran Via i el riu Besòs, ocupant mig Sant Andreu de Palomar. Altrament, es planifica un gran parc al turó de Montjuïc (abandonant el parc del Besòs que idea Cerdà) i els serveis administratius i burocràtics es destinen al front marítim de la ciutat històrica de Barcelona (De Torres i Capell, 1999). El Pla Macià es concep com una reestructuració de la ciutat per al seu funcionament ideal, a mida de qui el promou, que en cap cas preveu el creixement urbà a l'entorn dels nuclis històrics del pla de Barcelona.

El Pla Macià no es materialitza, però Barcelona i els nous corrents urbanístics evolucionen al llarg de la segona meitat del segle XX amb diferents instruments de planificació urbana i regional que, paulatinament, incorporen la complexitat urbana integrant els condicionats creats per la realitat construïda, així com els condicionants geogràfics i socials. En són mostres l'evolució les plans de zonificació dels anys 1950 i 1953, coincidint amb l'aprovació del Pla Comarcal de l'any 1953.

Al pla de l'any 1950 (Figura 13) Sant Andreu de Palomar s'integra urbanísticament a El Clot i La Sagrera, dins d'un espai definit com a "subzona mixta". A l'àmbit oest es defineix una "zona d'alçades limitades"; a l'Est dues "subzones industrials" i una "zona d'alçades limitades"; i el nord es defineix com a "zona muntanyosa". En general, es renúncia a planificar una ciutat alternativa (com es promou al Pla Macià) i es tendeix a identificar la «ciutat real». L'any 1953, s'aprova el Plan de Ordenación de Barcelona y su zona de influencia, conegut com el Pla Comarcal, que representa una ampliació d'escala en la planificació de Barcelona, adquirint una dimensió metropolitana. En aquest nou pla (Figura 14) la zonificació a la ciutat de Barcelona reconeix més diversitat urbana, incorporant la delimitació de diferents parcs urbans; el Nucli Antic a Sant Andreu (i el conjunt de nuclis històrics); espais de tolerància entre habitatge i

indústria; espais per a la "gran" i la "mitjana" indústria; i defineix diferents models urbans de caràcter residencial (ciutat jardí, eixample semi intensiu, suburbà extensiu, etc.).

Figura 13. Pla d'ordenació de Barcelona (1950)

Nom del plànol: "Barcelona 1:10 000 / Plano de la Ciudad". Font: ICC. ⁽¹⁰³⁾

Figura 14. Pla d'ordenació de Barcelona (1953)

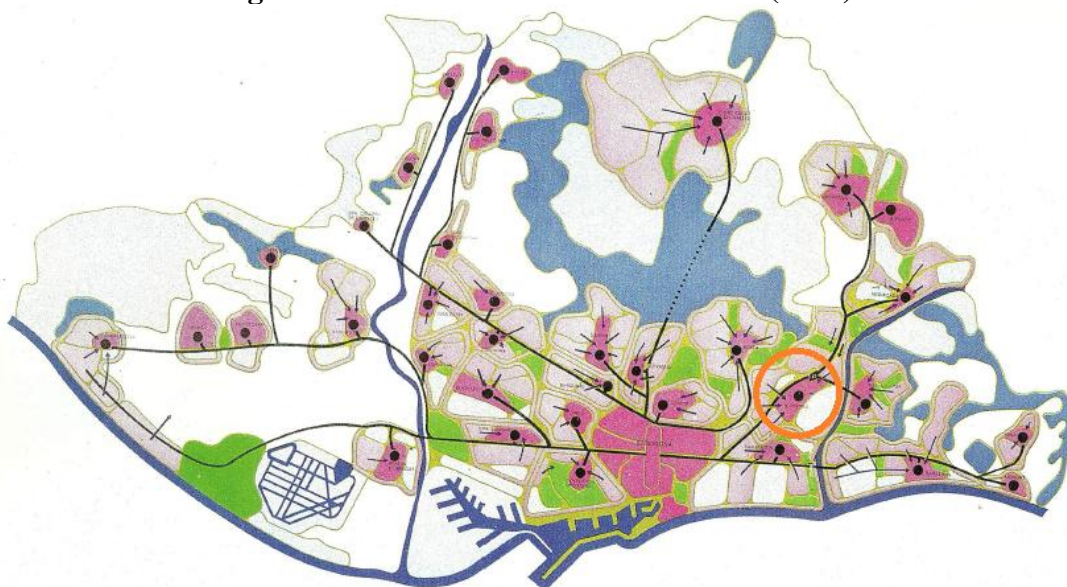

Nom del plànol: "Zonas del Plan de Ordenación de Barcelona". Font: ICC. ⁽¹⁰⁴⁾

¹⁰³ Íd.

El Pla Comarcal (Figura 15) reconeix la personalitat dels nuclis històrics en la estructura urbana, i va acompanyat de nous models de representació del territori. El pla incorpora una exhaustiva anàlisi urbanística. S'analitza la zona d'influència de Barcelona així com la relació entre els diferents nuclis residencials amb les zones de producció, conjuntament amb les diferents previsions de població i noves implantacions industrials, facilitant l'ocupació de la indústria més enllà del pla de Barcelona.

Figura 15. Pla Comarcal. Nuclis urbans (1953)

Nom del plànol: "Plan de Ordenación de Barcelona y su zona de influencia. Núcleos urbanos actuales".
Font: Ajuntament de Barcelona (2004). ⁽¹⁰⁵⁾

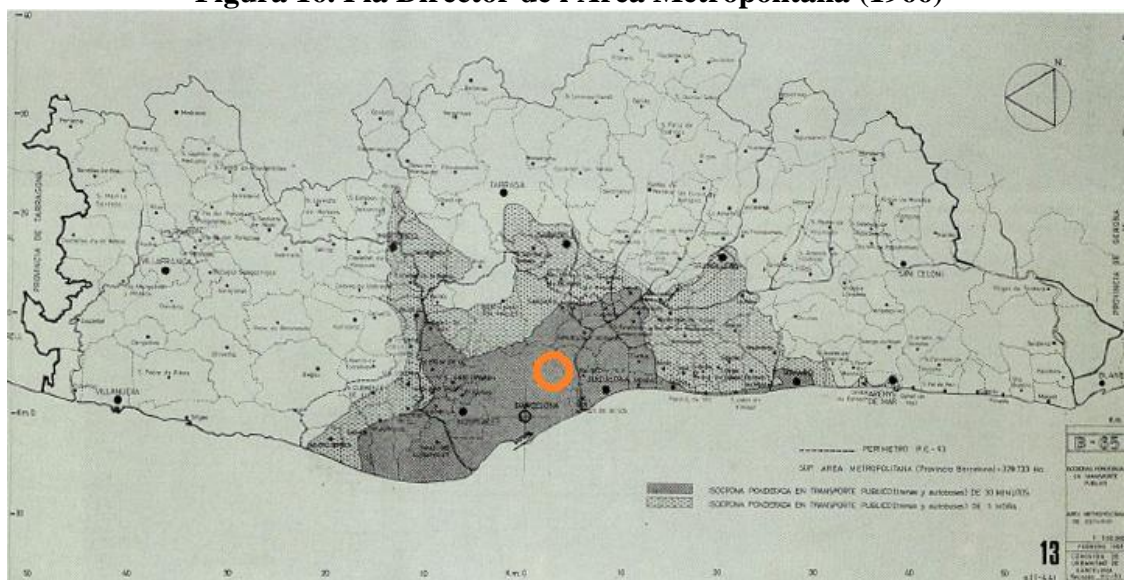
Tanmateix, el projecte es veu novament ampliat en escala territorial amb l'aprovació del Pla Provincial de Barcelona que s'inicia l'any 1963 i s'aprova l'any 1966 (Figura 16). Però el Pla Provincial no es desenvolupa més enllà de l'anàlisi esquemàtic. Es promou el Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (anys 1963-1968), que inicialment engloba a 162 municipis corresponents a les comarques de Barcelona, Baix Llobregat, Vallès Occidental, Vallès Oriental, Maresme, Penedès i Garraf (Casassas i Simó, 1977). En general, tant al Pla Comarcal com al Pla Provincial es tendeix a la definició de la complexitat urbana que, tanmateix, requereix un procés de normalització que no es consolida fins l'any 1976, amb l'aprovació del Pla General Metropolità.

¹⁰⁴ Íd.

¹⁰⁵ Íd.

El context polític, econòmic i social, caracteritzat per la dictadura militar, l'emergent desenvolupament econòmic al conjunt d'Espanya i l'extraordinària migració de la població rural als nuclis urbans, dificulta la capacitat de dirigir i controlar el correcte desenvolupament urbanístic. En aquest escenari incert, al llarg de les dècades de 1950 i 1960 i fins a l'inici de la dècada de 1970, l'activitat urbanística realment executada es promou a través plans parcials, tal i com ho permet la Llei de sòl de l'any 1956, que alhora són objecte d'especulació i corrupció generalitzada. Com a resultat, degut a l'absència i/o dificultat en l'aplicació del rigor urbanístic es perd fins a un 46% de les zones verdes previstes al Pla Comarcal (Casassas i Simó, 1977).

Figura 16. Pla Director de l'Àrea Metropolitana (1966)

Nom del plànol: "Isocronas ponderadas en transporte público. Escala 1/200.000". Font: Memòria de l'Esquema Director de l'Àrea Metropolitana (De Torres i Capell, 1999, p. 255). ⁽¹⁰⁶⁾

En una lectura paral·lela, la crítica a l'activitat urbanística adquireix un ressò més enllà de l'àmbit polític, que es veu ampliat amb la mort del dictador l'any 1975. N'és una mostra el debat emergent als moviments socials urbans (Muxí, 2012), però també el debat entre el col·lectiu de tècnics urbanistes que es promou en el marc del Congrés de Cultura Catalana (CCC) que té lloc entre els anys 1975 i 1977. Joan Busquets (2004, p. 274) hi ressalta:

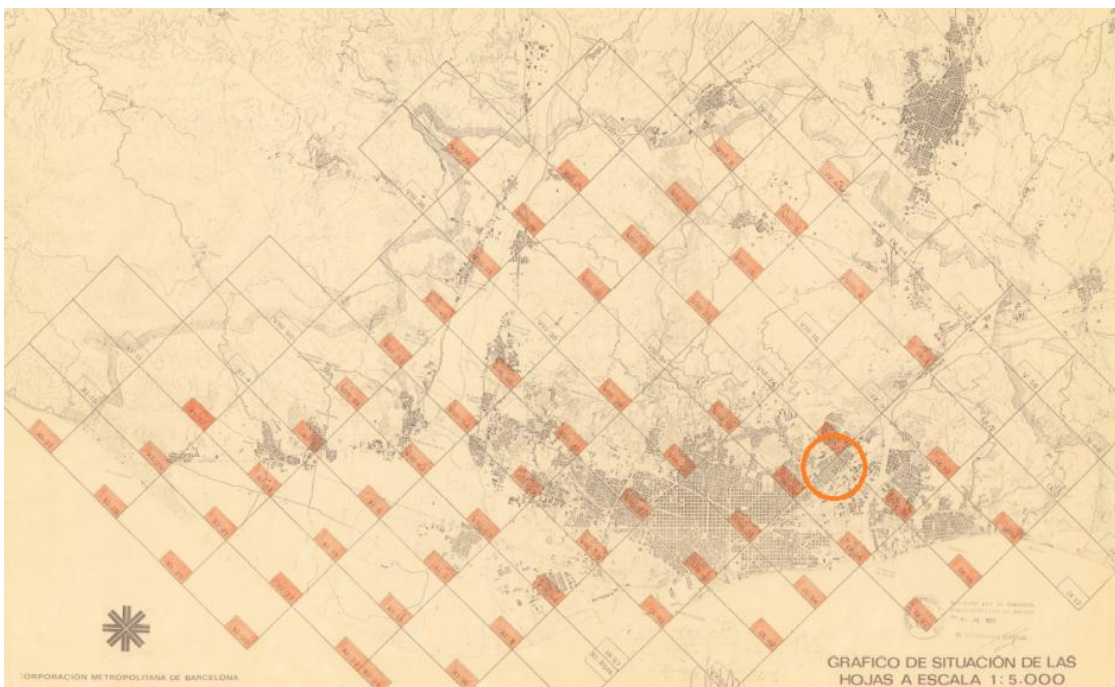
Hablar de la macrocefalia de Barcelona respecto al conjunto del Principado supone referirse al 65% de la población, al 60% de la producción neta y al 50% de la población activa según datos de 1980; tendiéndose a identificar estar

¹⁰⁶ Íd.

polarización como expresión clara de los actuales desequilibrios territoriales. Desequilibrios de los que la macrocefalia supondría el efecto más representativo del juego de las fuerzas dominantes dentro del sistema económico que, se diría, ha encontrado en aquella el modelo territorial más adecuado para su reproducción.

Una de les conseqüències d'aquesta situació és el fet que, a l'inici de la dècada de 1970, es promou una revisió del Pla Comarcal mantenint la condició de pla director però reduint-se a la planificació d'un territori format per només 27 municipis. Aquest nou pla esdevé el Pla General Metropolità (PGM) que s'aprova definitivament l'any 1976 i es manté vigent a l'inici del segle XXI (Figura 17). En aquest sentit, d'acord amb aquest plantejament, el PGM representa la culminació d'un procés on la ciutat i el debat urbanístic evolucionen fins a confluïr en una planificació efectiva.

Figura 17. Pla General Metropolità de Barcelona (1976)

Nom del plànol: "Gráfico de situación de las hojas a escala 1: 5.000". Font: RPUC (PGM, 1976). ⁽¹⁰⁷⁾

D'aquesta manera, al llarg del segle comprès entre mitjan segle XIX i la segona meitat del segle XX, Sant Andreu emergeix com una ciutat satèl·lit de la ciutat de Barcelona que, junt amb altres nuclis històrics tendeix, paulatinament, a la integració espacial en una entitat metropolitana, que es consolida al llarg de les dècades de 1950, 1960 i 1970.

¹⁰⁷ Íd.

En aquesta etapa, però, Sant Andreu experimenta una profunda transformació sociocultural. Per un costat, en motiu de la dictadura franquista, el patrimoni urbà, social i cultural de Sant Andreu de Palomar és objecte d'un procés de profunda transformació física i social, resultat de la migració intensiva que tendeix a ocupar el territori i de l'absència d'una capacitat efectiva per racionalitzar la planificació.

Com a resultat, el capital econòmic i sociocultural de Sant Andreu tendeix a devaluar-se i, als ulls dels nouvinguts i la resta de barcelonins, tendeix a l'oblit. Per un altre costat, té lloc una intensa activitat urbanitzadora caòtica i especulativa, que edifica una ciutat amb notables dèficits urbanístics (Casassas i Simó, 1977). En aquest sentit, cal fer èmfasi en l'absència de l'interès en el camp de l'urbanisme per aquesta memòria col·lectiva, i en el context de la història de Barcelona en general, tal i com s'observa tant a les obres dedicades a la història de Barcelona de l'inici del segle XX com a les fetes al segle XXI. En el conjunt dels treballs històrics que analitzen el segle XIX a Sant Andreu, des de l'obra de Francesc Carreras i Candi (1915) fins a l'obra de Joan Busquets (2004), es mostra un desconeixement general de la gènesi de la identitat urbana de Sant Andreu, prèvia a l'annexió al municipi de Barcelona, així com del seu desenvolupament sociocultural anterior al règim franquista (1936-1975).

Carreras i Candi (1915) fa referència a la identitat rural de Sant Andreu l'any 1915, assimilant-lo a un poble del Vallès en la segona meitat del segle XIX, mentre que Busquets (2004) l'assimila a un poble rural propici per a les segones residències, pròpies d'altres àmbits territorials com Horta, Sarrià o Sant Gervasi. Altrament, l'absència de la memòria col·lectiva de Sant Andreu, a la consciència barcelonina, es ressalta en el conjunt de treballs urbanístics que s'inicien a les darreries del franquisme i en motiu de la implantació del sistema democràtic. En són mostres les obres de Pau Vila Dinarés i Lluís Casassas Simó (1974), la de Manuel de Solà-Morales (2008) o la dels professors del Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori de la UPC, en Font Arellano, en Carles Llop Torné i en Josep Maria Vilanova Claret (Font Arellano *et al.*, 1999). En tots els casos analitzats, Sant Andreu de Palomar s'identifica amb un poble d'origen rural, de caràcter residual, perifèric i marginal, que forma part de la realitat suburbana, de la perifèria metropolitana, i on té lloc l'especulació immobiliària que s'associa amb la dictadura franquista. La referència a la seva identitat urbana, obrera i industrial, resta oculta. En general, no es contempla la rellevància de la

implantació industrial que hi té lloc, coincidint amb el pas de les vies fèrries que s'endinsen al territori català, ni el fet que s'hi instal·li el primer tramvia de vapor d'Espanya, que l'uneix amb Barcelona l'any 1877, conegut com el *tramvia de foc* (Pous i Serra, 1991).

Per aquesta situació es pot argumentar que el capital simbòlic col·lectiu, forjat per la ciutat de Barcelona, tendeix a ignorar la transformació d'un territori amb una llarga història. Tal i com ressalten Genís Pascual (entrevista, 26 de novembre de 2013), Camilo Ramos (entrevista, 22 de juliol de 2016), Jaume Seda (entrevista, 27 de maig de 2014) i Santi Serra (entrevista, 8 de juny de 2016), la identitat urbana i sociocultural andreuca no és reconeguda en el *capital simbòlic col·lectiu* (Harvey, 2013b) que promou la ciutat de Barcelona.

Resultat d'un procés de destrucció general del patrimoni rural, obrer i industrial a la ciutat de Barcelona (especialment a llarg de les dècades de 1940, 1950, 1960 i 1970), que té a Sant Andreu una especial intensitat, la ciutat planifica un nou model urbà (PGM, 1976) on la ciutat "ennoblida" i la ciutat històrica són objecte de preservació, com succeeix a l'Eixample i a Ciutat Vella, però Sant Andreu en resta al marge. A aquest factor s'hi afegeix el fet que la ciutat recupera el valor de la memòria urbanística, però ho fa observant la ciutat de Barcelona, evitant, per ignorància o desconeixement, la investigació de la història urbanística de Sant Andreu (De Solà-Morales, 2008). Al seu lloc, la identitat andreuca, resultat de l'especulació i el caos urbanístic que s'acumula de forma desigual a la ciutat de Barcelona, es relaciona amb una perifèria metropolitana, marginada, on, en general, el record de l'esplendor industrial i sociocultural que atresora Sant Andreu desapareix de la memòria col·lectiva.

Sota aquesta lectura, la resistència a la pèrdua de la identitat física, simbòlica i patrimonial, en general, que té lloc a Sant Andreu, esdevé una lluita complementària a la lluita veïnal que cerca la millora de l'espai públic. Es tracta d'una lluita dirigida a integrar el patrimoni andreuenc al capital simbòlic col·lectiu de la ciutat de Barcelona, resultat d'una etapa caracteritzada per una reconstrucció desigual de la història. En aquest sentit, en el cas de Sant Andreu, la resistència de la seva identitat competeix amb el valor simbòlic i patrimonial que Barcelona situa al seu marge, i s'afegeix a la resistència a la repressió simbòlica i cultural que impulsen les dues dictadures militars

(1923-1930 i 1936-1975), de Miguel Primo de Rivera i del General Francisco Franco, respectivament.

La repressió simbòlica i cultural que efectua l'autoritat militar espanyola, a llarg del segle XX, és comuna a Catalunya, però té una particular incidència a Sant Andreu de Palomar. La dictadura monàrquica i militar de Miguel Primo de Rivera (1870-1930), entre els anys 1923 i 1930, canvia les arrels de l'escenari sociocultural. N'és un exemple la situació a la que es veu sotmès Joan Clapés i Corbera, que fins aleshores compagina l'activitat religiosa amb l'educació i a la divulgació cultural (Marfull, 2014d) ⁽¹⁰⁸⁾. En motiu de la dictadura, Clapés es veu obligat a clausurar la Biblioteca Pública de Sant Andreu i el Col·legi que ell mateix funda, després d'haver-se quedat sense recursos públics. És obligat a donar les assignatures en castellà i observa com, paulatinament, totes les entitats socials i culturals han de tancar, "perseguides i calumniades de totes maneres" (Clapés i Corbera, 1984d, p. 127). En són mostres el periòdic mensual "Autonomia" (l'any 1923); el portaveu oficial del Centre Popular Catalanista de Sant Andreu; els Pomells de Joventut de Sant Andreu (l'any 1923), que disposa aleshores d'uns 400 socis i d'on en Clapés n'havia estat un dels directors; el Centre Popular Catalanista (l'any 1924); l'Ateneu de Cultura Popular (l'any 1925), que es reestructura amb el nom "Ateneo Instructivo Andresense" i més endavant com a "Fomento Andresense"; l'Avenç Nacionalista Republicà (l'any 1925); el Foment Sardanístic Andreuenc (l'any 1925), negant-li els permisos de fer ballades a la via pública; i l'entitat excursionista catalana "Kamping", un grup andreuenc que té com únic objecte el "coneixement pràctic de la topografia de Catalunya" (Clapés i Corbera, 1984d, pp.126-143).

Aquesta situació té una inflexió amb la Segona República Espanyola (1931-1939), però un segon episodi -la dictadura militar del General Franco (1936-1975)- intensifica de nou la repressió. Tal i com s'indica a la tesina que precedeix a aquesta investigació (Marfull, 2012b, p. 64):

Les represàlies franquistes foren més importants, per la seva efectivitat i per la seva durada. Quaranta anys de Dictadura militar i opressió política, social i cultural catalana, també espanyola, són molts. L'opressió social i el desordre no fou només urbanístic, també fou cultural, seguint el rastre ja iniciat per la

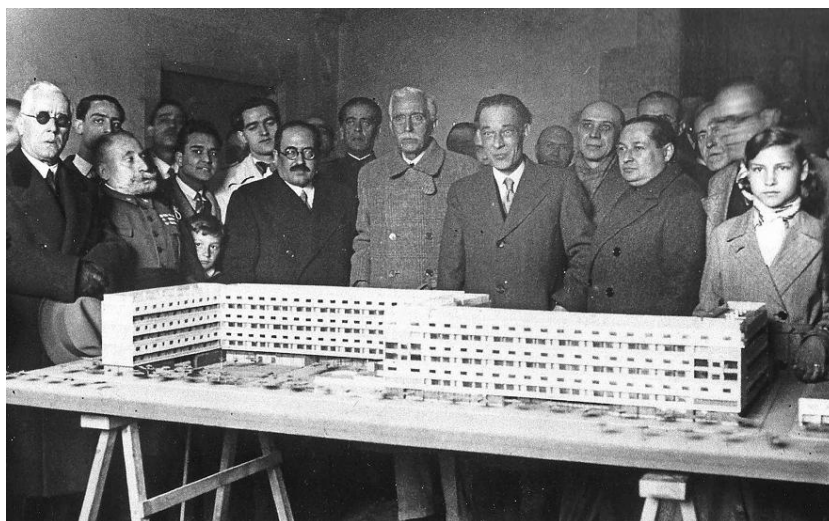
¹⁰⁸ A l'Apèndix 8 es pot consultar l'article "Mn. Clapés urbanista. L'aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina" (Marfull, 2014a).

dictadura anterior del general Primo de Rivera als anys vint, just abans de l'exili de la monarquia i la implantació, traumàtica, de la Segona República a Espanya.

La represàlia és cultural, però també laboral, acompanyada de nombroses deportacions, denúncies i desaparicions, i fins i tot esportiva. ⁽¹⁰⁹⁾

Altrament, al llarg de la Segona República (1931-1939), a Sant Andreu es promouen actuacions que formen part de la història de la ciutat (Vinyes i Roig, 2016). El moviment GATCPAC promou la "Casa Bloc" (Figura 18), destinada als obrers, just al costat de les Casernes Militars que es construeixen amb la dictadura de Primo de Rivera i, més al centre, a la plaça de Les Palmeres (a Sant Andreu), hi situa una biblioteca infantil (Figura 19). Però Franco, un cop venç la Guerra Civil Espanyola entrega la Casa Bloc als familiars dels policies nacionals, privatitza l'espai i la Policia Armada hi construeix les cavallerisses. Respecte la biblioteca infantil, la desmantella íntegrament. Així mateix, al carrer Sòcrates, la considerada la primera escola bressol pública de Barcelona és tancada pel franquisme resultat d'una política cultural dirigida a traslladar l'educació integral dels infants a l'església catòlica espanyola (Vinyes i Roig, 1989).

Figura 18. La Casa Bloc del GATCPAC, a Sant Andreu (dècada de 1930)

Maqueta de la Casa Bloc, amb el President Francesc Macià al centre, de l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Fons Pérez de Rozas (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012).

¹⁰⁹ Des de l'any 1939 (i fins l'any 2005), l'escut de la històrica Unió Esportiva Sant Andreu llueix la bandera espanyola allà on hi havia la catalana.

Figura 19. Biblioteca infantil del GATCPAC, a Sant Andreu (dècada de 1930)

Biblioteca infantil a la plaça de Les Palmeres. Autor desconegut. Fons Subirana - Arxiu CEII.

D'acord amb aquesta lectura, per tant, es pot considerar que la historiografia tracta de forma desigual el patrimoni, el territori i els símbols que l'identifiquen de manera que, en general, implica una distorsió de la memòria que explica i posa en valor la història oficial. Com a resultat, a partir de la dècada de 1980 té lloc una reconstrucció paral·lela del capital simbòlic, a Barcelona i a Sant Andreu. La relació és desigual, la ciutat també ho és, com ho és el valor del relat que ho explica, essent un instrument d'alt valor per al control de la consciència col·lectiva, per raons econòmiques, tal i com ressalta Harvey (2012; 2013b) i analitza Bourdieu (2007a; 2013).

Resultat de la reconstrucció històrica que s'inicia a partir de la dècada de 1980, en el cas de Barcelona es recolza un *empresarialisme urbà* orientat a la generació de *capital simbòlic col·lectiu* a la ciutat (Harvey, 2012; 2013b). Barcelona mostra un procés comú al de qualsevol ciutat occidental, on hi ha sectors de la població que es beneficien més que d'altres del capital simbòlic, al que tots han contribuït. Tal i com indica Harvey (2013b, pp. 158-159), els sectors del coneixement i el patrimoni històric, la vitalitat i el ferment de la producció cultural, l'arquitectura de marca i el cultiu de judicis estètics particulars, es converteixen en poderosos elements constitutius de l'empresarialisme urbà. Aquest factor implica valorar quina és la memòria col·lectiva, l'estètica i els beneficis a prioritzar. En el cas de Barcelona, el patrimoni de Sant Andreu de Palomar n'està exclòs. És a dir, es promou una ciutat a costa de l'altra, que en resta marginada, mentre s'obvia el fet que forma part d'una estratègia orientada a l'obtenció de beneficis.

En aquest context, sense impulsar un debat amb les entitats socioculturals santandreuenques, la nova divisió per districtes que es promou l'any 1984 divideix el territori original de Sant Andreu, amb un recorregut de segles d'existència, entre els districtes de Sant Andreu i Nou Barris. (¹¹⁰)

Per tant, a la desigualtat que ocasiona el capital acumulat (Marx, 2007), s'hi afegeix la desigualtat del valor del relat històric, degut a la institucionalització del capital cultural. En aquest context, la destrucció i la preservació del patrimoni urbà, amb les seves diferents interpretacions, forma part d'un procés on hi conflueixen tant l'evolució natural de les ciutats i la urbanització del camp com el valor material i immaterial que s'institucionalitza al relat oficial. En aquest relat, una història principal domina a altres de secundàries, arribant a donar-se el cas, com succeeix a Sant Andreu, que es troben en una situació d'indefensió institucional.

En contrapartida, a partir de la dècada de 1980, des del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (o CEII) s'impulsa una resistència per a la defensa de la identitat i el patrimoni andreuenc que va acompanyada d'una reconstrucció integral de la història que l'acompanya.

Tal i com indica Jaume Seda (2011, p. 6): "Avui, tots els que estimem la història tenim la necessitat de conèixer-la d'una manera global, àmplia, tan certa com sigui possible". Al congrés "Història local, l'estat de la qüestió", organitzat pel CEII l'any 2015 (¹¹¹), es ressalta, en aquest sentit, la importància de la història local. M. Carme Jiménez (¹¹²), assenyala que "tradicionalment la història és un relat, però actualment és una història de recerca i descoberta". Segons indica, la història general evoluciona a mida que la història local s'hi vincula, i a l'inrevés. Però Queralt Solé (¹¹³), afegeix que la història local és vista, en determinats àmbits institucionals, amb un interès menor. Carles

¹¹⁰ A la dècada de 1970 es formalitza la "Asociación de Vecinos de 9 Barrios", que agrupa les barriades de Trinitat Vella, Trinitat Nova, Torre Baró, Vallbona, Ciutat Meridina, Roquetes, Verdum, Guineueta i Prosperitat, junt amb la "Asociación de Vecinos de Vilapiscina", que agrupava els barris de Santa Eulàlia de Vilapiscina (antic poble d'origen romànic vinculat a Sant Andreu des del seu origen), Porta, Turo, Can Peguera i Torre Llobera. Tots ells proposen millores per la qualitat de vida als barris. Resultat d'aquesta associació es crea, l'any 1984, el Districte de Nou Barris, si bé Trinitat Vella resta integrada al Districte de Sant Andreu (Fernández Valentí, 2010).

¹¹¹ El detall informatiu del congrés és consultable a l'Apèndix 3.

¹¹² M. Carme Jiménez és la directora-gerent de l'Institut Ramon Montaner.

¹¹³ Queralt Solé Barjau és doctora en Història Contemporània per la Universitat de Barcelona.

Santacana (¹¹⁴) també destaca que "hi ha perjudicis, es parla molt d'excel·lència i d'internacionalització". Finalment, Manel Martín, historiador andreuenc (¹¹⁵), identifica el valor de la història local com a mecanisme de protecció davant la pressió que exerceix la globalització.

Al fer referència al capital simbòlic col·lectiu, Jaume Seda (entrevista, 14 de juny de 2016) identifica la "visió economista de l'historiador", vinculant la descapitalització cultural del patrimoni històric, rural i natural de Sant Andreu a un procés de deshistorització general que té lloc a Barcelona, tot i que matisa que "davant del procés de deshistorització actualment [a l'inici del segle XXI] hi ha interès per tornar a reconstruir la història, especialment a partir de la història local". (¹¹⁶)

En general, la desigual acumulació del capital social, econòmic, simbòlic i cultural, que s'observa des de Sant Andreu, forma part del procés de *destrucció creativa del territori* que identifica Harvey (2012, pp. 155-178). En aquest sentit és d'interès el fet que, tal i com ressalta Santi Serra, "l'AVV té una relació limitada amb els tècnics urbanistes de l'espai públic a Barcelona i no té cap relació amb els tècnics equivalents de la resta d'administracions [Generalitat de Catalunya i Estat espanyol]". Altrament, Jaume Seda (entrevista, 14 de juny de 2016) opina que "l'apoderament social no controla el procés de planificació urbana i territorial, de forma més evident quan s'amplia l'escala". I afegeix que "els poders econòmics que tenen el control són els que poden prendre les decisions a l'hora de planificar".

De l'anàlisi del discurs de Sant Andreu, es pot argumentar que té lloc una peculiar crítica a l'espai creat vinculada a la destrucció patrimonial però, en general, aquesta està allunyada de la crítica a l'economia política de Marx i Harvey, enfocada al règim econòmic capitalista. Al seu torn es manifesta la denúncia d'espais desnaturalitzats que anuncia "La ciutat oblidada" i el "Fòrum veïnal de l'urbanisme a Barcelona", i que qüestionen les AVV i el CEII especialment. Es tracta d'una crítica equiparable als *no-llocs* (Augé, 1993), a la degradació de la ciutat capitalista (Albet i Mas, 2012), a la desatenció dels marges urbans (Benach, 2014), a la ciutat especulativa i mentidera

¹¹⁴ Carles Santacana i Torres és doctor en Història Contemporània per la Universitat de Barcelona.

¹¹⁵ Manel Martín i Pascual és el vice-president del CEII.

¹¹⁶ D'aquesta manera, indirectament, des de Sant Andreu, es ressalta la necessitat de reconstruir la història que Marx (2010, p. 194) anomena *Història Natural de l'home*, com a eina de recuperació de l'aïllament al que ha estat sotmès, després d'un procés històric (Marx, 1971a, p. 457).

(Delgado, 2010), o a la societat de l'espectacle (Debord, 2005), a la que s'hi afegeix la crítica al model de ciutat a Barcelona (Montaner, 2012), així com la crítica més específica al rol dels propis arquitectes i als representants polítics (Capel, 2005; Casellas, 2003) (veure l'Ap. 3.1.2).

La "reivindicació del control social sobre les institucions emergents" (Castells, 2003, p. 197), ocasionada pel valor de la identitat davant la ruptura del *contracte urbà* (Castells, 2001a, p. 473), així com el debat obert al voltant de la participació social en la *governança urbana* (Asher, 2010, p. 84), per les raons citades, és actiu a Sant Andreu (veure l'Ap. 3.1.1). La crítica és real, però tot i així, tal i com es ressalta en aquesta tesi, la superació de límits a l'expansió i l'acumulació del capital té la capacitat de desestructurar el territori de Sant Andreu i promoure la desigualtat geogràfica que caracteritza a l'entorn metropolità de Barcelona (Harvey, 2012).

En referència a la tendència a la consciència global, a partir de la dècada de 1990, tal i com manifesta Ramos (entrevista, 22 de juliol de 2016), la globalització econòmica idea i promou aliances públic-privades (Casellas, 2006; 2007; 2013; 2016), on es convida al debat estratègic de la ciutat al sector econòmic, però no pas als moviments veïnals. Ramos fa referència al Pla Estratègic Econòmic i Social 2000 (¹¹⁷), així com del Consorci del Besòs (¹¹⁸), on les associacions de veïns no són convidades. Diu (entrevista, 22 de juliol de 2016):

con los juegos olímpicos [de Barcelona, 1992] se crean relaciones entre los sectores económico y político, y como resultado en el Plan Estratégico [de Barcelona] no se incluye a las AVV, pero son invitados los sindicatos.

És a dir, l'apoderament del sector econòmic es consolida, i es trasllada l'apoderament social a entitats sindicals, que no representen a les entitats veïnals que són les que, en definitiva, fiscalitzen la planificació. El debilitament de l'apoderament social, per tant, és proporcional a l'apoderament econòmic i institucional del dret a competir i decidir la planificació de l'espai a la ciutat de Barcelona. Aquesta situació, però, és conseqüència

¹¹⁷ El Pla Estratègic Econòmic i Social 2000 es funda l'any 1990, i inicialment contempla l'àmbit municipal, no el metropolità, de Barcelona.

¹¹⁸ Tal i com indica l'Article 1 del Consorci del Besòs, "Com a consorci urbanístic, tindrà la condició d'entitat urbanística especial contemplada a l'article 22 del Decret Legislatiu 1/2010, de 3 d'agost, pel qual s'aprova el Text Refós de la Llei d'Urbanisme". El Consorci està constituït pels municipis de Barcelona, Sant Adrià del Besòs, Santa Coloma de Gramanet i Montcada i Reixac, i es funda l'any 2002 amb la finalitat de gestionar les actuacions urbanístiques i d'infraestructures comunes (Art. 1). Consultable a: <http://consorcibesos.cat/estatuts/> [Consulta 24 d'agost de 2016].

del desenllaç del pols que la ciutadania manté amb l'Estat, entre els anys 1979 i 1985, pel dret a participar activament en la gestió política i econòmica en un sistema democràtic.

Des de la constitució dels primers ajuntament democràtics per elecció democràtica (l'any 1979) fins a l'aprovació de la Llei reguladora de les Bases del Règim Local (Llei nº 7, 1985), té lloc el debat que defineix el paper de la societat civil organitzada en el govern polític, a través dels municipis. En aquesta llei s'estableix que la regulació de la participació ciutadana és una competència que gestionen els ajuntaments segons llur criteri. És a dir, es delega la gestió de la participació ciutadana a cada ajuntament, que esdevé l'agent principal en la resolució dels assumptes locals (Llei nº 7, 1985, Arts. 1 i 24). Fins aleshores, tal i com es documenta en l'exploració documental de la revista de l'AVV de Sant Andreu de Palomar, "De cap a peus" (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1980; 1981; 1982; etc.), el reclam veïnal focalitza l'atenció en la denúncia de la Llei de Règim Local, (D 1955), que no reconeix a les AVV com a entitats d'interès públic. En són mostres la X Trobada Estatal de Federacions Coordinadores d'Associacions de Veïns, que té lloc a Sevilla els dies 6 i 7 de desembre de 1980 (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1980); la II Assemblea de les Associacions de Veïns de Catalunya que té lloc a Santa Coloma de Gramanet l'1 de febrer de 1981 (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1981); i la XII Trobada Estatal de Federacions Provincials i Comarcals d'Associacions de Veïns, que té lloc els dies 12 i 13 de desembre de 1981, a Saragossa (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1980), a la que s'afegeix la proposta que fa la FAVB, reclamant el dret a veu en les institucions d'àmbit local, el dret d'iniciativa i proposta, el dret de consulta, el dret a referèndum municipal i el dret a informació periòdica (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1982).

Tal i com es documenta, al no ser atesa la qüestió del reconeixement públic del valor de les associacions veïnals, es programa una reunió el dia 4 de març de 1983 entre el President de la Generalitat, Jordi Pujol, i la Coordinadora d'AVV de Catalunya (¹¹⁹). A la reunió (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1983a, p. 1):

Es plantejaren per part de les AA.VV. els següents termes: 1. Reconeixement de les AA.VV. com a entitats d'utilitat pública dins del marc de l'Estatut de

¹¹⁹ Informació documentada al butlletí "Sant Andreu de cap a peus", n' 82, del dia 14 de març de 1983 (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1983). En representació de la Coordinadora hi assisteixen representants de Manresa, Sabadell, Girona i 4 membres de la Junta de la FAVB.

Catalunya. 2. Recolzament per part de la Generalitat de l'activitat cultural i de defensa de la llengua i cultura catalana, desenvolupada per les AA.VV. 3. Establiment de canals d'informació i participació pel moviment associatiu veïnal català en temes d'interès general com política de vivenda [sic], ordenació territorial, transports públics, aigües, sanitat, etc. (...) Davant d'aquestes peticions les respostes del President es poden concretar així: a) Reconeixement de que fins ara, la Generalitat ha prioritzat les seves relacions amb entitats de caràcter cultural i recreatives, però no amb el moviment associatiu veïnal. b) Reconeixement de la importància de la consolidació del moviment associatiu veïnal català en el marc social actual. c) Compromís de donar respostes més concretes en el termini de 15 dies. d) Designació d'un interlocutor permanent de la Generalitat amb el moviment associatiu en la persona d'en Joaquim Ferrer, assessor presidencial. e) Concertació en un termini breu d'una entrevista amb el Conseller de Governació Macià Alabedra, per concretar els temes relatius al reconeixement de les AA.VV. com a entitats d'utilitat pública. ⁽¹²⁰⁾

Tanmateix, a l'arxiu de l'AVV de Sant Andreu de Palomar no es transcriu el seguiment de les gestions i, altrament, es desatén públicament la declaració d'entitat d'utilitat pública en els termes plantejats. Al seu lloc, el 5 de desembre de 1983, el titular del butlletí de l'AVV de Sant Andreu de Palomar (1983c, p. 1) publica la notícia "La "guerra" dels districtes", on indica que:

La divisió municipal adoptada (no gaire diferent de la que hi havia) no obeeix a la realitat social sinó a les conveniències administratives. S'ha triat l'esquema que convé als administradors, no la [sic] que convé als administrats. Ara els barris, que són el teixit ciutadà real, no existiran per a l'Ajuntament. Però... són el que realment existeix. Les noves (no gaire noves) unitats administratives intentaran crear una "mística del districte", que justifiqui la seva existència, però difícilment ho aconseguiran.

És a dir, la tendència general és, a la dècada de 1980, la constatació d'un distanciament entre l'autoritat política i l'apoderament social, que té a les associacions veïnals el principal focus de resistència.

Tal i com ressalta Tomás Alberich Nistal (2015, p. 174), en motiu del projecte de la nova Llei de Règim Local (Llei nº 7, 1985), l'any 1984, les AVV s'hi mostren obertament en contra, en referència a l'absència d'un reglament estatal de participació

¹²⁰ Com a curiositat, destacar el fet que el dia que es publica la notícia citada, el 14 de març de 1983, l'AVV de Sant Andreu de Palomar es fa ressò de la celebració del centenari de la mort de Karl Marx, indicant (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1983a, p. 1) "a tanta distància, ningú no gosarà negar que el pensament de Marx (i Engels, el seu col·laborador i protector) revolucionà la filosofia, l'economia i la política. Un segle després tothom és (més o menys) marxista. O en tot cas anti-marxista, cosa que no deixa de ser un homenatge indirecte al pensador alemany". Aquesta notícia es situa al costat de la reunió dels veïns amb en Jordi Pujol, i ambdues apareixen a la portada del butlletí.

ciutadana, fet que implica un debilitament del precepte constitucional que estableix el dret a la participació ciutadana en la vida política, econòmica, cultural i social (Constitució Espanyola, 1978, Art. 9.2). Albertish Nistal (2015, p. 175) ressalta la lluita que té lloc entre els anys 1984 i 1985, i el fet que la llei finalment aprovada (Llei nº 7, 1985) delega als ajuntaments la llibertat de regular la participació ciutadana segons llur criteri. Fins i tot, la nova llei no cita a les associacions de veïns com a entitats d'interès públic. Es tracta, per tant, d'una lluita legal on la competència pel dret a l'espai estableix una desigualtat explícita, on els ajuntaments, de fet, es consideren el pilar de la societat civil. Concretament, diu (Llei nº 7, 1985, Art. 1.1):

Los Municipios son Entidades básicas de la organización territorial del Estado y cauces inmediatos de participación ciudadana en los asuntos públicos, que institucionalizan y gestionan con autonomía los intereses propios de las correspondientes colectividades.

Per tant, tècnicament, d'acord amb aquesta llei (Llei nº 7, 1985) s'atribueix als municipis l'autoritat col·lectiva de la ciutadania i, altrament, les associacions de veïns no disposen d'un reglament legal de caràcter estatal que els atorgui drets, a l'hora de reclamar el dret constitucional a participar activament (Constitució Espanyola, 1978, Art. 9.2). Al seu torn, a la Llei de política territorial catalana (Llei nº 23, 1983), s'instrumentalitzen les directrius d'ordenació del territori català. A l'Article 1 es determina que el seu objecte és "corregir els desequilibris que s'hi produeixen i assolir un benestar més gran de la població", deixant la qüestió de la participació a conceptes ambigus com ara les entitats locals, que, segons l'articulat de la Llei reguladora de les Bases del Règim Local (Llei nº 7, 1985), correspon als ajuntaments. En canvi, la llei del Pla territorial general a Catalunya (Llei nº 1, 1995), a Catalunya, és més explícit al fer referència a la "participació de les administracions locals afectades" (Art. 6.3). És a dir, fa una referència explícita als ajuntaments, un cop s'estableix que les associacions de veïns i veïnes no tenen la consideració d'ens locals amb poders delegats per participar en la planificació territorial. En aquest sentit, la Llei d'urbanisme (Decret legislatiu nº 1, 2010), al fer referència a la participació en els processos de planejament i gestió urbanístics (Art. 8), recull amb precisió el precepte legal de la Llei reguladora de les Bases del Règim Local (Llei nº 7, 1985) i defineix (Art 8.1 i 8.2):

Article 8. Publicitat i participació en els processos de planejament i de gestió urbanístics.

1. Es garanteixen i s'han de fomentar els drets d'iniciativa, d'informació i de participació de la ciutadania en els processos urbanístics de planejament i de gestió.
2. Els ajuntaments poden constituir voluntàriament consells assessors urbanístics, com a òrgans locals de caràcter informatiu i deliberatiu, als efectes establerts per l'apartat 1.

És a dir, la Llei d'urbanisme catalana estableix que l'Ajuntament gestiona, voluntàriament, el dret a participar de la ciutadania.

En cap de les lleis citades (Llei nº 23, 1983; Llei nº 7, 1985; Llei nº 1, 1995; Decret legislatiu nº 1, 2010) es cita a les associacions de veïns i veïnes, tot i ser, tècnicament, el principal focus de resistència en el procés urbanístic on es racionalitza la competència pel dret a l'espai (com es demostra a Sant Andreu de Palomar i en el conjunt de reclamacions veïnals que tenen lloc a Barcelona, en matèria urbanística) un cop s'institueix el sistema democràtic a Espanya.

Amb aquesta base legal, es facilita la institucionalització dels estaments polític i econòmic com a màxims dirigents del procés de planificació territorial. D'aquesta manera, el Pla Estratègic, concebut per a l'àmbit municipal de Barcelona l'any 1987 i ampliat a l'àmbit metropolità l'any 2003, acumula fins a set versions l'any 2016, adaptant les necessitats de la ciutat a les oportunitats i les necessitats de l'economia política (¹²¹). En general, es trasllada la conceptualització d'un model de ciutat identificable en un plànol al desenvolupament d'àmbits o sectors de caràcter estratègic, on hi conflueix l'interès econòmic i el social, d'acord amb el criteri de les institucions promotores (veure la Figura 20). (¹²²)

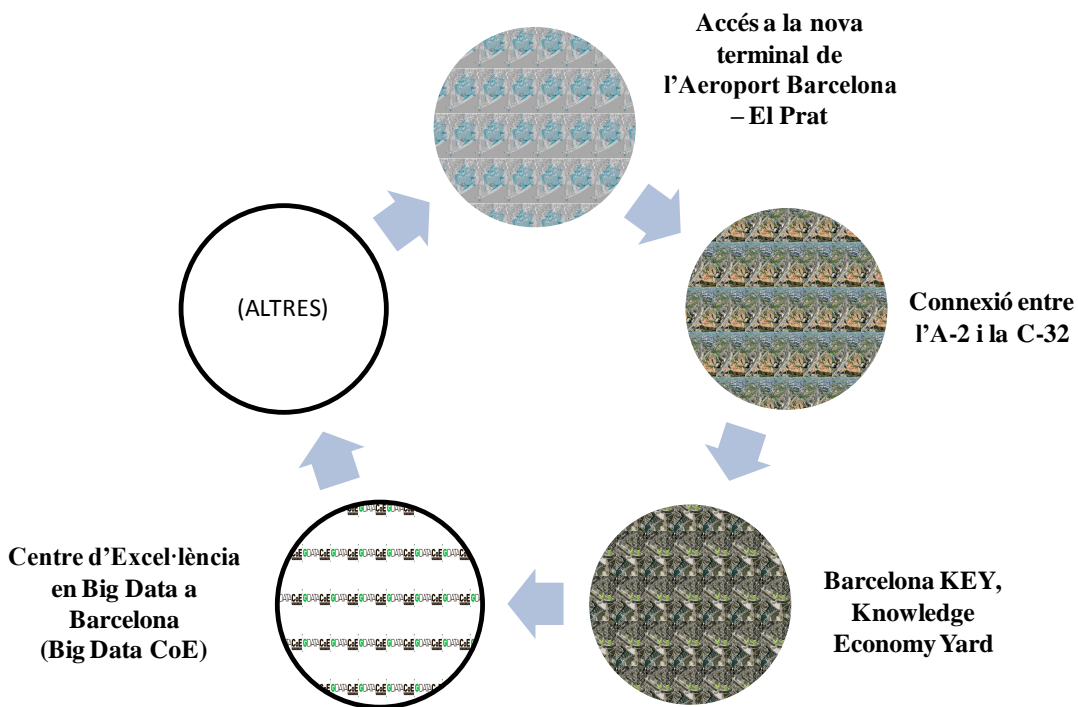
Complementàriament, amb la institucionalització de les forces que dirigeixen la planificació metropolitana i territorial, l'any 2004 s'aprova la Llei de barris (Llei nº 2, 2004), que té per objecte crear un instrument financer destinat a "la rehabilitació i la

¹²¹ 1) 1990. 1r Pla Estratègic de Barcelona; 2) 1994. 2n Pla Estratègic de Barcelona; 3) 1999. 3r Pla Estratègic de Barcelona; 4) 2003. 1r Pla Estratègic Metropolità de Barcelona; 5) 2007. Revisió del Pla Estratègic Metropolità; 6) 2010. Pla Estratègic Metropolità de Barcelona. Visió 2020; 7) 2014. 2n Pla Estratègic Metropolità de Barcelona. Horitzó 2025.

¹²² Les institucions promotores són l' Ajuntament de Barcelona, la Cambra de Comerç, el Cercle d'Economia, Comissions Obreres, el Consorci de la Zona Franca, la Fira de Barcelona, el Foment del Treball Nacional, el Port de Barcelona, la Unió General de Treballadors i la Universitat de Barcelona.

promoció específica de barris i àrees urbanes que, per llurs característiques, requereixen una atenció especial que la desenvolupa" (Art. 1). ⁽¹²³⁾

Figura 20. Pla Estratègic Metropolità de Barcelona (Horitzó 2025)

Composició: elaboració pròpia. Font de les imatges: AMB. ⁽¹²⁴⁾

Paral·lelament, en el cas de Sant Andreu les organitzacions socials tendeixen a dividir-se a l'inici del segle XXI. Entre els anys 1999 i 2006 té lloc una escissió des l'AVV de Sant Andreu de Palomar, quan apareix l'AVV Sant Andreu Nord-Tramuntana i l'AVV Sant Andreu Sud, respectivament, de la mateixa manera que succeeix amb les associacions de comerciants. L'any 2005 té lloc l'escissió de l'Eix Comercial de Sant Andreu, i apareix l'associació de comerciants Sant Andreu Nord Comerç. Ramos (entrevista, 22 de juliol de 2016) opina que, tot i la bona relació entre elles, les escissions veïnals debiliten la resistència veïnal de Sant Andreu de Palomar. En canvi, Manel Robles (entrevista, 12 de juny de 2015), el president de Sant Andreu Nord Comerç, ressaltava que l'escissió és deguda al tracte desigual que l'àmbit nord de Sant Andreu percep, respecte al comerç situat al centre del nucli històric. És a dir, en

¹²³ Ressaltar que, entre els anys 2004 i 2006 es rehabiliten els barris de Roquetes, Torre Baró-Ciutat Meridiana i Trinitat Vella (Generalitat de Catalunya, 2009).

¹²⁴ Font: <http://www.pemb.cat/ca/projectes-estrategics/> [Consulta 7 de setembre de 2016].

conjunt, al debilitament social s'hi afegeix una fragmentació de les associacions veïnals i comercials d'àmbit local. Altrament, a partir de la dècada de 1980, apareixen al voltant del nucli històric de Sant Andreu nous centres comercials orientats a l'oci i el consum massiu, com és el cas de l'Hipercor (l'any 1986); La Maquinista (l'any 2000), el centre comercial més gran de Catalunya i un dels més grans d'Espanya, amb una extensió de més de 250.000 m² de superfície; l'Heron City (l'any 2001); El Corte Inglés (l'any 2005); i, una mica més lluny, El Punt de Montcada (l'any 2007). Cal remarcar que, tot i tractar-se de grans projectes amb una incidència econòmica i social evident, ràpidament s'especula amb ells. L'any 2006 es posa en venda l'Heron City, per 138 M€ (El País, 2006) i, l'any 2008, El Punt de Montcada (per uns 34 M€), un any després de la seva inauguració (el cost estimat de la inversió és de 27 M€) (Expansión, 2008).

Resultat d'un procés històric, doncs, es comprova que la ciutat de Barcelona crea una *solució geogràfica* que determina l'absorció de l'excedent del capital i la reproducció del capitalisme (Harvey, 2012), creant una *ciutat dual* (Castells, 2001b, p. 390) on Sant Andreu i l'àmbit nord de la ciutat de Barcelona en general concentren una marginació estructural. Tal i com afirmen Camilo Ramos (entrevista, 22 de juliol de 2016), Jaume Seda (entrevista, 14 de juny de 2016) i Santi Serra (entrevista, 8 de juny de 2016), les desigualtats urbanes són resultat de la pròpia activitat urbanística. Tots ells responen afirmativament a la pregunta: "L'urbanisme planifica beneficis i crea perjudicis per l'acumulació desigual del capital?". Aquesta valoració també es recull al "Fòrum veïnal de d'urbanisme a Barcelona" que organitza la FAVB (¹²⁵), així com a les Jornades anomenades "La ciutat oblidada", que precedeix al fòrum i són organitzades per diferents entitats veïnals de l'àmbit nord de Barcelona, on Sant Andreu hi és present amb diferents associacions (¹²⁶). Ambdós esdeveniments tenen lloc l'any 2015. En referència a la ciutat oblidada, Josep Maria Montaner (2015) indica: (¹²⁷)

¹²⁵ El "Fòrum veïnal sobre l'urbanisme a Barcelona" es celebra els dies 30 i 31 d'octubre de 2015 a Can Batlló, Barcelona. Organitza l'acte la FAVB, amb la col·laboració directa de l'Observatori d'Antropologia del conflicte Urbà (OACU), les cooperatives La Hidra, CelObert, LaCol, i Raons Públiques, el Col·lectiu Punt6 i la Confederació d'Associacions Veïnals de Catalunya (CONFAVC).

¹²⁶ Les jornades "La ciutat oblidada" es celebren el dia 14 de març de 2015, a la sala Espai 30 (Carrer Hondures, 30, de Barcelona). Ho organitzen les següents entitats: AV La Sagrera, AV Sant Andreu, AV Sant Andreu Sud, AVV Sant Andreu Nord, AVV Verneda Alta, AVV Bon Pastor, AVV Navas, AVV Trinitat Vella, AVV La Maquinista i la FAVB.

¹²⁷ El text transcrit és una publicació digital, per aquest motiu no té pàgina identificada. Font: diari El País, 12 de març de 2015.

És la ciutat que queda morta al costat de les inacabables obres de l'eix que cal soterrar i és la gran franja urbana, des de la Sagrera fins a la Trinitat Vella, empresonada entre la Meridiana i l'eix ferroviari. Són àrees en les quals més que continuïtats i connexions urbanes predominen l'aïllament i la segregació. També hi ha districtes de Barcelona, com les Corts, formats per parts molt heterogènies i grans àrees autònomes, però en aquesta part nord-oest de la ciutat aquest mateix fenomen comporta unes condicions d'extrema duresa per l'excés de ruptures i per l'escassetat de referents monumentals i de pertinença. (...) Les insuficiències d'aquests barris es donen en tots els aspectes. Fa falta un òrgan de gestió que replantegi la política productiva per a la franja de polígons industrials més gran de Barcelona, que va des del Bon Pastor i el polígon Estadella arribant fins a la Verneda, entrant a Sant Adrià de Besòs, passant per la gran parcel·la de la Mercedes-Benz i tocant les Rondes, que es va degradant i poblant de més solars i naus buides. (...) Han quedat pendents de construir centenars d'habitatges protegits i molts dels que hi ha necessiten rehabilitació; falten equipaments públics, com els que depenien de les obres de la Sagrera; i s'ha de reforçar el comerç de proximitat, especialment afeblit en aquests barris, davant de la competència de grans superfícies com La Maquinista i Heron City.

Camilo Ramos (2015, p. 11) hi afegeix:

La ciudad es el lugar donde se reproducen los conflictos en una batalla democrática, pero desigual, por el control de la misma, donde como expresó el urbanista Jordi Borja en la inauguración del Fórum, la propiedad del suelo, la urbanización y la construcción han devenido como elementos esenciales de la acumulación de capital para unos pocos. (...) La Barcelona geográfica es el centro de una ciudad metropolitana mucho más extensa. En ella la lucha por el territorio es más hostil, pues las fuerzas financieras valoran aquí sus mayores oportunidades de beneficio y las personas con rentas altas buscan su acomodo. La extensión de las redes de transporte agranda este centro cada vez más. Los expulsados lo son hacia periferias urbanas, especialmente en la primera corona metropolitana, que carece de los recursos económicos para revertir en mejoras suficientes en vivienda social, espacio urbano o equipamientos.

Ramos (2015) resalta les experiències lligades al territori, posant en relleu els barris del nord-est de la ciutat (la "ciutat oblidada"), on "allá donde el precio del suelo disminuye el negocio inmediato deja de ser un objetivo y la ciudad se estanca".

Al fòrum veïnal d'urbanisme, al llarg de l'any 2015, s'impulsa un procés de consulta al conjunt d'associacions veïnals de Barcelona, on es recullen les reivindicacions urbanístiques. En referència a Sant Andreu (FUB, 2015, p. 29-32):

Les principals reivindicacions urbanístiques dels barris de Sant Andreu estan molt focalitzades en la resolució dels plans urbanístics vigents que es troben aturats. (...) Aquests plans presenten la capacitat de redefinir l'espai urbà del districte i canviar la seva fisonomia de forma palpable, a més de permetre una

major connectivitat, no només entre els barris de Sant Andreu sinó que també amb el districte de Sant Martí.

Els plans urbanístics a què es fa referència són diversos, essent els més rellevants els relacionats amb l'Eix Sant Andreu-Sagrera i les Casernes, que s'acumulen a d'altres històrics com La Pegaso, La Rambla, Can Fabra i el Casc Antic (Serra, 2015), que són objecte de reivindicació per part de l'AVV de Sant Andreu de Palomar (veure la Figura 21).⁽¹²⁸⁾

Figura 21. Cartell de l'AVV de Sant Andreu de Palomar, en commemoració dels 40 anys de reivindicacions de l'entitat (1971-2011)

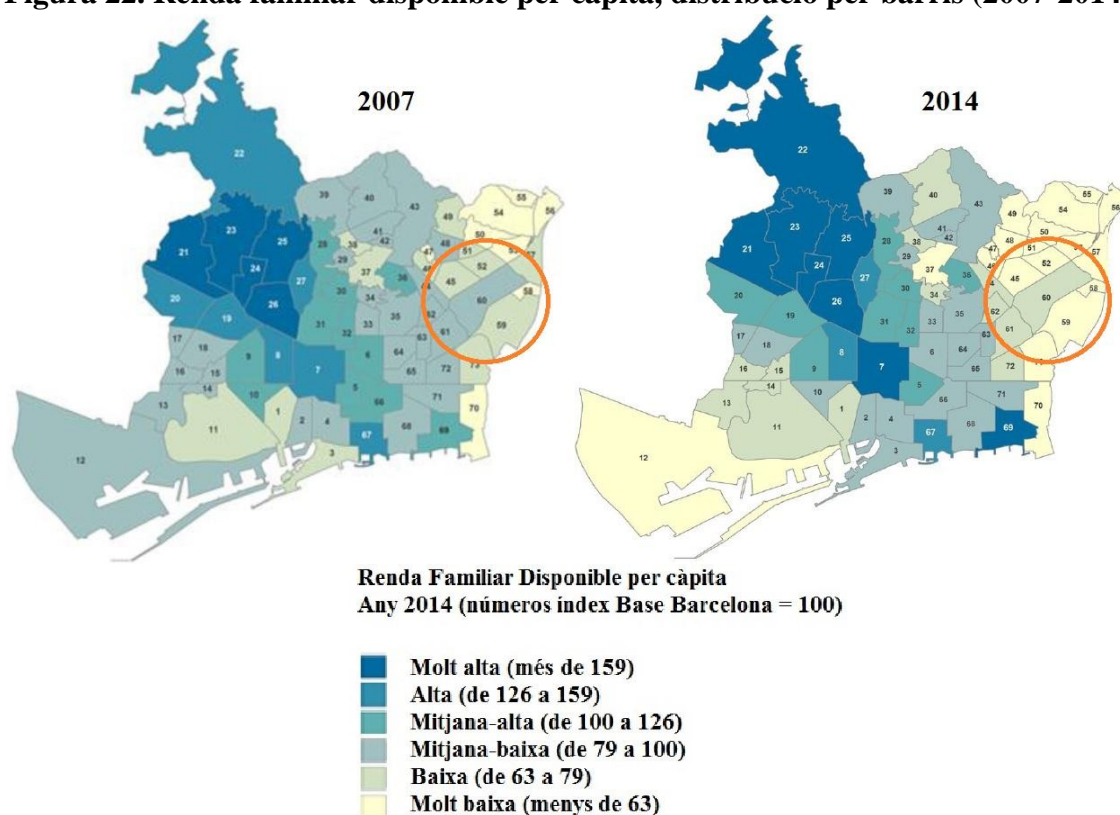
Disseny: Dani Gómez. Font: AVV de Sant Andreu de Palomar (2011).

Altrament, en referència al districte de Nou Barris, les principals reivindicacions són la remodelació i el manteniment de l'espai públic, ressaltant el deteriorament dels carrers, així com de diferents parcs i equipaments, junt amb la paràlització i la no execució d'alguns plans urbanístics, en especial als barris de Prosperitat, Torre Baró, Porta, Roquetes i Vallbona (FUB, 2015, p. 26-28).

¹²⁸ Les característiques i l'evolució dels diferents plans urbanístics citats s'analitzen al capítol 6.

En conjunt, des de l'anàlisi de l'activitat sociocultural de Sant Andreu i Nou Barris, la competència desigual pel dret a l'espai es focalitza a la crítica a l'espai creat que Castells (2001b, pp. 390-393) identifica com la *ciutat dual*, resultat d'un procés històric on un espai s'instrumentalitza al servei d'un de complementari on, utilitzant la terminologia conceptual de Harvey (2012, p. 148), es percep la *relació de classe entre ells*. En el cas de Barcelona, la ciutat dual s'observa en el contrast entre la Barcelona central, que s'articula al voltant dels barris benestants (establerts al voltant de l'eix que es traça des del passeig de Gràcia i creua Gràcia, Sant Gervasi i Sarrià) i la resta.

Figura 22. Renda familiar disponible per càpita, distribució per barris (2007-2014)

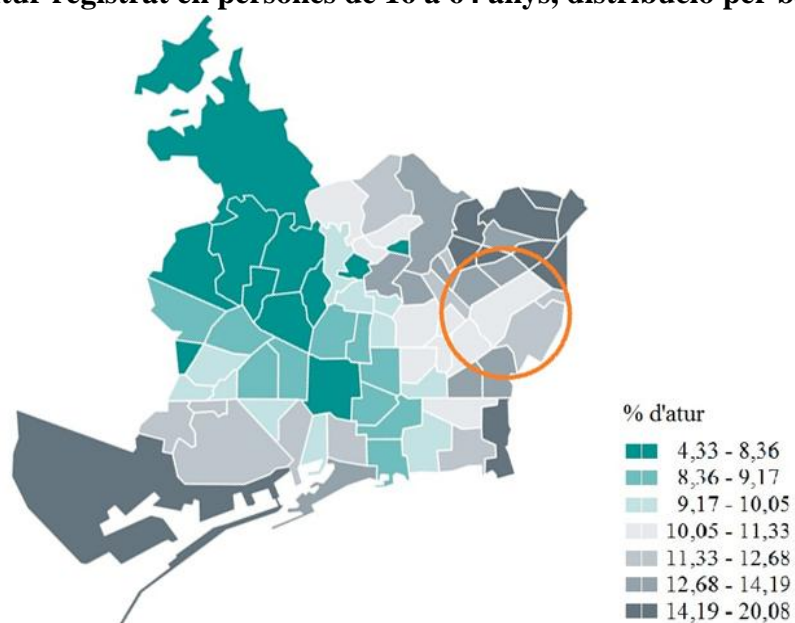

Font: Ajuntament de Barcelona (2014a). ⁽¹²⁹⁾

En aquest sentit, ressaltar que, resultat de la crisi de devaluació iniciada l'any 2007 les diferències del nivell de renda entre ambdós extrems s'amplien, expressant-se així l'impacte d'un procés d'*acumulació per despossessió*, d'acord amb la conceptualització que en fa Harvey (2012) (veure la Figura 22). De la mateixa manera, la desigualtat, que és estructural, té altres reflexos a l'espai barceloní.

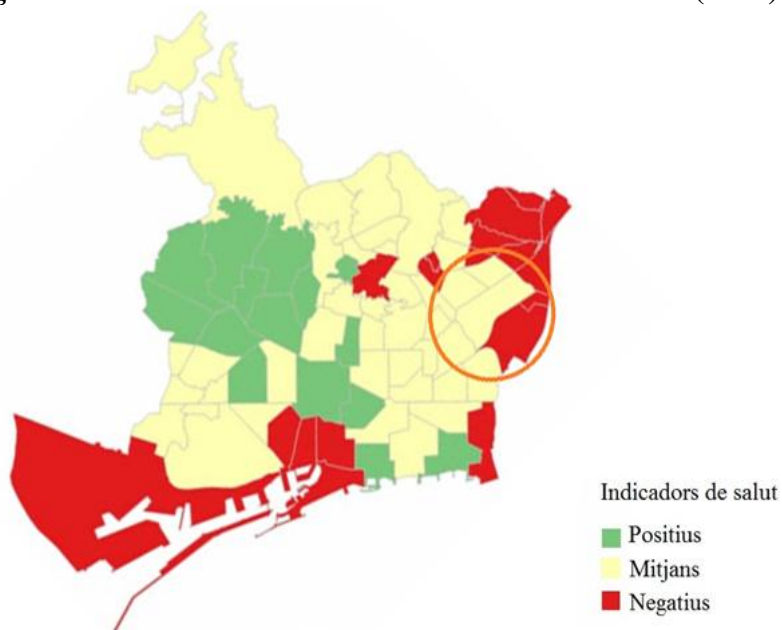
¹²⁹ El cercle en color taronja marca el nucli històric de Sant Andreu de Palomar.

Figura 23. Atur registrat en persones de 16 a 64 anys, distribució per barris (2014)

Font: Agència de Salut Pública de Barcelona (2015). ⁽¹³⁰⁾

Figura 24. Els nivells de salut als barris de Barcelona (2014)

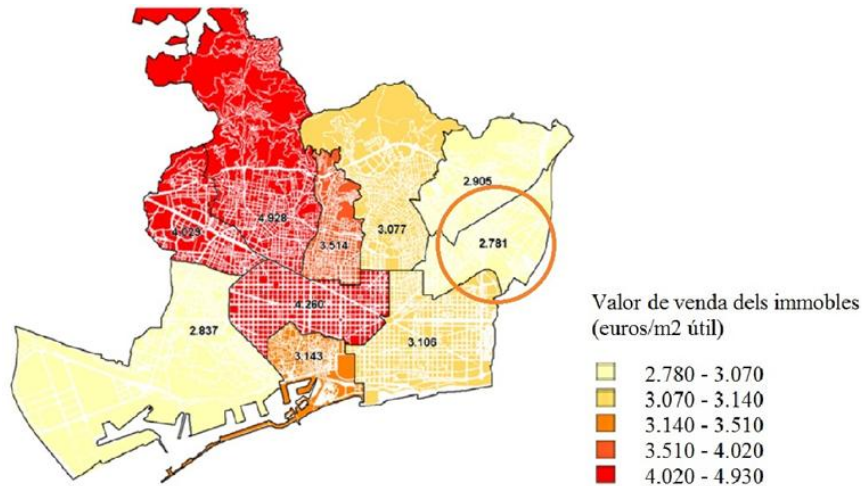
Font: Ajuntament de Barcelona (2015a). ⁽¹³¹⁾ ⁽¹³²⁾

¹³⁰ Íd.

¹³¹ Íd.

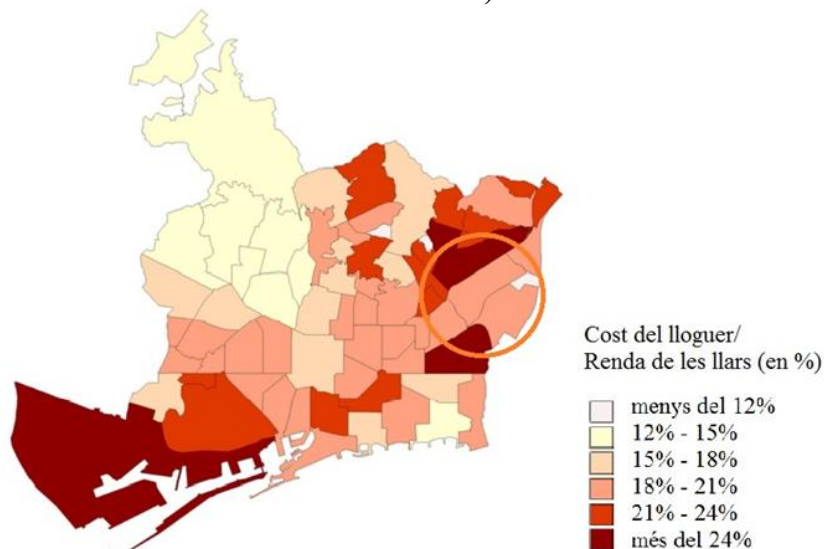
¹³² La confecció de les dades és una síntesi de diferents indicadors desenvolupada per l'instrument Urban HEART (Urban Health Equity Assessment and Response Tool), a partir de les dades proporcionades per l'informe anual de l'Agència de Salut Pública (2015).

Figura 25. Valor en venda dels immobles (euros/m2 útil), distribució per districtes (mitjana 1997-2005)

Font: CPSV. ⁽¹³³⁾

Figura 26. Cost del lloguer/renda familiar de les llars per barris (en %) (mitjana 2014-2015)

Font: Ajuntament de Barcelona (2016). ⁽¹³⁴⁾

D'acord amb les estadístiques econòmiques i socials de l'Ajuntament de Barcelona, l'espai que acumula unes rendes menors (veure la Figura 22) és, paral·lelament, on s'hi concentra la població amb més carències en matèria de seguretat laboral (Figura 23) i on s'hi manifesta un nivell de salut més precari (Figura 24). El nivell de renda,

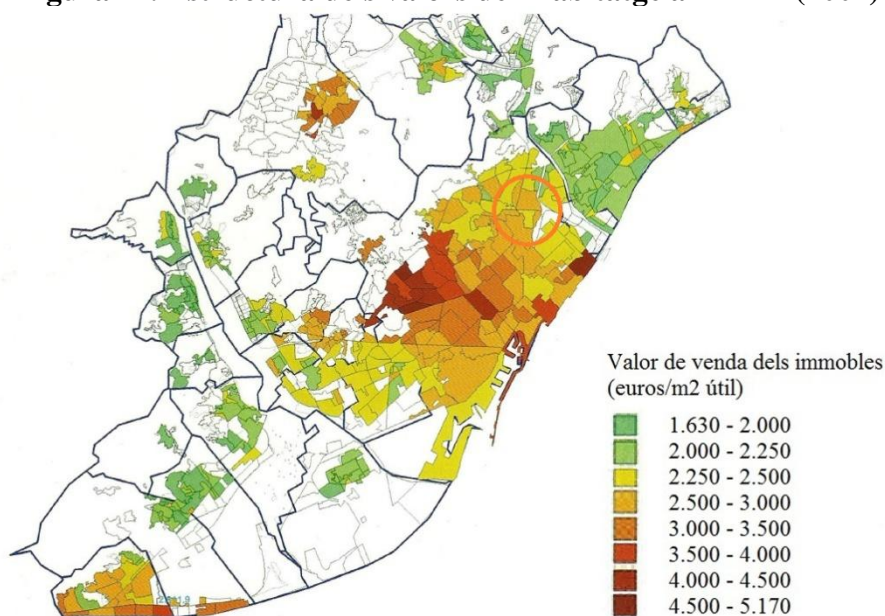
¹³³ Figura obtinguda dels apunts del màster en Direcció i Gestió Urbana i Immobiliària, curs 2010-2011, dirigit pel CPSV, de la UPC-ETSAB. Tema "La caracterització del mercat residencial de la ciutat de Barcelona a través de los datos del parque de vivienda", presentat per l'arquitecte Rolando Biere.

¹³⁴ El cercle en color taronja marca el nucli històric de Sant Andreu de Palomar.

altrament, té el seu reflex en el valor del sòl i els béns immobles (Figura 25), on el cost de l'accés a l'habitatge (en relació als ingressos) representa un esforç superior a l'existent a la mitjana de la ciutat (Figura 26). A les dades estadístiques que il·lustren les figures es constata l'equivalència general entre els diferents indicadors. L'àmbit amb rendes més altes (i amb un valor del sòl més elevat) correspon a l'àmbit on la relació del cost del lloguer en referència a la renda familiar és més baixa i, complementàriament, es correspon a l'àmbit amb l'indicador d'atur més baix i amb millor salut. ⁽¹³⁵⁾

Altrament, en la mesura que s'amplia l'escala, l'estructura dels valors de l'habitatge mostra com els valors dels habitatges disminueixen a la perifèria, amb les excepcions dels nuclis de Sant Cugat i Castelldefels (Figura 27).

Figura 27. Estructura dels valors de l'habitatge a l'AMB (2004)

Font: CPSV (García Almirall, 2015). ⁽¹³⁶⁾

Els àmbits dels rius Besòs i Llobregat, on s'hi acumula la indústria al llarg dels segles XIX i XX, situats a ambdós extrems de la ciutat de Barcelona, es corresponen amb els àmbits on el valor de l'habitatge és més baix, en un àmbit territorial en què s'hi articulen diferents nuclis on s'hi acumula el valor afegit generat per l'activitat econòmica.

¹³⁵ És a dir, es reflecteix el contrast entre els sectors més privilegiats de la ciutat i els més desfavorits, que són on s'hi acumula principalment la migració obrera resultat del procés d'industrialització. En una primera etapa, entre el segle XIX i l'inici del segle XX, la migració obrera prové d'àmbits rurals de la resta de Catalunya, en una segona, en especial a mitjans del segle XX, prové de la resta d'Espanya i, a partir de les darreries del segle XX, de la resta del món. Font: IDESCAT.

¹³⁶ El cercle en color taronja marca el nucli històric de Sant Andreu de Palomar.

En aquest escenari, a l'inici del segle XXI la tensió s'orienta a la lluita per la igualtat de drets, que es veu legitimada pels desequilibris existents. La lluita sociocultural és una reclamació, de més recursos i de més atenció, que va acompanyada d'una denúncia implícita a les desigualtats observables dins la ciutat de Barcelona. Es tracta, per tant, d'una manifestació de la lluita pel *dret a la ciutat* (Lefebvre, 1968) que, en el cas de Sant Andreu, és causa i efecte d'una marginació estructural comuna a l'àmbit nord de Barcelona.

Com a cloenda provisional d'aquesta anàlisi sociocultural de la competència pel dret a l'espai, a Sant Andreu de Palomar, es contrasta la hipòtesi derivada H2. Per un costat, es constata que la competència és global, on el capital econòmic pren la iniciativa sobre l'espai a Barcelona, i l'apoderament social, que es troba en una situació de debilitat relativa a Sant Andreu, esdevé el principal focus de resistència. Per un altre, es constata que la competència econòmica i social, per ocupar i fer ús de l'espai, és desigual a Sant Andreu, a Barcelona i a la resta de ciutats espanyoles, d'acord amb l'anàlisi arxivístic i legal. Complementàriament, es constata que el sector polític no facilita l'apoderament social a les institucions de govern, tot i que un sistema democràtic ideal ho permet. Existeix una competència desigual que és un reflex d'una desigualtat social estructural i, resultat d'aquest desequilibri, l'urbanisme crea una ciutat dual. L'urbanisme, per tant, s'hi supedita. La hipòtesi es corrobora.

4.3.2 LRE 2. Una lectura tècnica. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai com a qüestió urbanística

Respecte l'àmbit tècnic del camp de l'urbanisme, l'anàlisi empírica de la competència per exercir el dret a l'espai es centra en els agents que participen en l'ordenació de la ciutat i el territori. Per aquest motiu, s'avança en l'exploració de la crítica a l'àmbit del coneixement que planteja Harvey (2007; 2012; 2013a; 2014a), prenent de referència la qualitat la crítica urbanística que apareix a Catalunya en el context històric del *desarrollismo* franquista i la posterior transició al sistema democràtic (veure l'Ap. 3.1.3). La recerca es complementa amb l'anàlisi documental dels arxius de l'Àmbit VIIIè del Congrés de Cultura Catalana 1975-1977 (o CCC) i de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori (SCOT), així com amb l'observació participant en dos grups

de discussió. El primer grup és el "Grup de diàleg sobre l'ètica en l'urbanisme i en l'ordenació del territori", en el marc del "Fòrum 2.012 Catalunya 21", organitzat per la SCOT; i el segon és el grup de treball que en Josep Maria Llop, com a president de la SCOT, organitza amb l'objectiu d'explorar l'origen i l'evolució de la SCOT des de les seves arrels a l'Àmbit VIIIè del CCC. ⁽¹³⁷⁾

En l'àmbit tècnic, a Barcelona i a Catalunya en general, des de la dècada de 1970, el col·lectiu de tècnics urbanistes participa d'un intens debat polític, econòmic i sociocultural que, en el cas de Catalunya, conflueix amb l'aparició de nombrosos moviments socials urbans, tal i com es ressalta a l'apartat anterior.

En referència al rol dels agents que planifiquen i ordenen el territori, la confluència que té lloc al voltant de la dècada de 1970 a Espanya mereix especial consideració. A escala local, té lloc una reestructuració del model polític (d'una dictadura a la democràcia) i, a escala global, es produeix una nova «solució espacial» a l'expansió del règim econòmic capitalista que promou la «societat de serveis». Com a conseqüència, es descentralitza el procés de producció i, a territoris com Catalunya, amb una llarga tradició industrial, s'hi impulsa una nova economia enfocada als serveis. ⁽¹³⁸⁾

En aquest context global, el rol dels agents que planifiquen les ciutats i el territori a Catalunya evoluciona des de la dècada de 1970 (Casellas, 2016), tant en el debat que desenvolupen com en les aspiracions del camp de treball que els atribueix el règim econòmic capitalista (Bourdieu, 2013). Paral·lelament, té lloc la institucionalització de nous poders, que afecten a l'apoderament econòmic i social, a la reestructuració del sistema polític i a la delegació de poders als agents que formen part del camp de l'urbanisme i/o de l'ordenació del territori.

A efectes d'aquesta investigació, cal destacar que l'any 1972 té lloc el reconeixement de la societat civil com a agent participatiu en la planificació i la gestió de la ciutat de Barcelona, resultat d'un procés de mobilització que emergeix a les darreries de la

¹³⁷ El detall dels arxius citats, així com dels grups de discussió, es pot consultar la Taula 8 (veure l'Ap. 4.3). El detall informatiu del Fòrum és consultable a l'Apèndix 3.

¹³⁸ Tal i com ressalta Harvey (2013a), es correspon amb l'etapa prèvia al desmantellament de la Unió Soviètica (URSS), permetent l'expansió definitiva del mercat mundial al llarg de la dècada de 1990. En general, aquesta etapa manifesta un patró genèric: l'expansió del règim capitalista i l'acumulació desigual de la riquesa en diferents escales o manifestacions, acompanyada de l'expansió demogràfica, de la intensificació de la urbanització de l'espai i de diferents crisis de sobreacumulació i devaluació (veure l'Ap. 5.3.3).

dictadura franquista (Tébar Hurtado, 1998e). En el cas de Sant Andreu de Palomar, l'AVV es funda el 12 d'octubre de 1971 però no es legalitza fins el 23 de maig de 1972, amb el nom de Asociación de Vecinos de San Andrés de Palomar, en una època on la llengua catalana no és oficial (AVV Sant Andreu de Palomar, 2011).

Tal i com indica Tania Magro (2012, p. 14), "aquestes associacions més reivindicatives apareixen legalment a partir de 1966 aprofitant la nova llei d'associacions de 1964 [Llei nº 191, 1964], que obre un espai legal per exercir les seves activitats". En aquest sentit, els tècnics i la ciutadania participen d'una lluita comuna, després d'una etapa caracteritzada per una intensa repressió política i cultural. És a dir, tant les associacions veïnals com els tècnics professionals desenvolupen una intensa etapa reivindicativa conjunta, on hi conflueixen interessos comuns, que coincideix amb l'aparició d'una consciència política emergent que aspira a instaurar la democràcia a Espanya. Tal i com indiquen en Josep M. Solé Sabaté i en Joan Villarroya (2008, p. 9):

Hi havia un notori protagonisme de la societat civil que donava força als partits polítics en obligada clandestinitat. Tots, amb les lògiques diferències, tenien a mitjan de la dècada de 1970 el mateix objectiu: avançar vers la modernització del país i les llibertats democràtiques i nacionals.

Aquesta pressió, traslladada al terreny social, va acompanyada d'una lluita per la millora de la qualitat de vida a la ciutat, que conflueix amb el reconeixement de les entitats veïnals. Tal i com ressalta Javier Tébar Hurtado (1998e, p. 2015):

El 1970, que representà un tombant per la lluita obrera, també fou l'any de la proliferació de les comissions de veïns als diferents barris de Barcelona. (...) La coordinació d'aquestes Comissions clandestines a Barcelona i a la seva àrea d'influència tingué un notable avenç el 1972. El mes d'abril es va fer la primera Assemblea de Comissions de Barri, amb 300 delegats. S'hi aprovà un programa reivindicatiu que preveia: a) dret a l'habitatge, amb lloguer no superior al 10% del sou; en cas d'expropiació, dret a un pis al mateix barri i en les mateixes condicions; b) responsabilitat de les empreses constructores i de l'Administració en l'equipament del barri; c) places escolars gratuïtes i suficients a cada barri; d) ambulatoris a cada barri i hospitals a cada districte o ciutat. A partir d'aquell moment la lluita reivindicativa, d'acord amb el programa aprovat, es multiplicà, i s'hi afegiren components de lluita per les llibertats democràtiques, sobretot, en l'àmbit de les institucions municipals.

Un cop es formalitzen els objectius i la presència pública de les associacions de veïns, l'any 1974 es crea la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (FAVB),

"formada alguns anys abans per unes noranta associacions de comerciants, festives i culturals" (Tébar Hurtado, 1998e, p. 215).

Fent-ne una lectura més àmplia, es pot argumentar que la lluita veïnal forma part d'una revolta generalitzada contra la societat de producció i consum dirigida pel règim capitalista, que es vincula tradicionalment als fets de maig del 68 de París però que, a Espanya i a Catalunya en particular, té el seu propi relat. En són mostres diferents conflictes laborals exemplificats amb la vaga protagonitzada pels treballadors de la SEAT a la Zona Franca, l'octubre de 1971, que es converteix en un punt de referència per les lluites obreres a Catalunya i a la resta de l'Estat (Tébar Hurtado, 1998c, p. 210); o la fundació de la Unió de Pagesos el 1974, on hi conflueixen les Comissions de Pagesos, els Comitès Populars de Pagesos i diversos dirigents naturals dels pobles de Catalunya, l'any 1974 (Tébar Hurtado, 1998a, p. 204-205). (¹³⁹)

A mitjan de la dècada de 1970, la societat civil catalana enllaça les queixes socioeconòmiques amb les polítiques i les culturals, on s'hi afegixen els col·legis professionals, les forces polítiques en la clandestinitat i els intel·lectuals. Un exemple és la fundació de l'Assemblea Permanent d'Intel·lectuals (1970-1975); l'Assemblea de Catalunya (1971-1979), una plataforma unitària que agrupa partits polítics, sindicats, organitzacions cíviqes, grups comarcals i locals, independents, el món de la cultura, etc; i el Congrés de Cultura Catalana (1975-1977) (Vilanova i Vila-Abadal., 1998b, pp. 218-233). Els seus precedents són "l'Assemblea Constituent del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona" celebrada el 9 de març de 1966 al convent dels Caputxins de Sarrià, coneguda com la "Caputxinada", on hi assisteixen 450 representants d'estudiants, professors i intel·lectuals, un moviment de solidaritat ciutadana antifranquista que acaba dissolt per la policia (Tébar Hurtado, 1998b, p. 216); i "la Tancada d'intel·lectuals de Montserrat", el 1970, celebrada a l'Abadia de Montserrat en motiu de la mobilització creada per l'oposició antifranquista davant del Consell de Guerra celebrat a Burgos, contra militants d'ETA (¹⁴⁰) (Vilanova i Vila-

¹³⁹ Tots els sectors socials del camp català, pagesos i ramaders, arrendataris i parcers, masovers, jornalers i propietaris que treballen directament la terra o les granges s'organitzen per tal de fer front a la indefensió davant la política del govern i de les empreses que els exploten, per defensar els interessos econòmics i les aspiracions socials. En la seva II Assemblea celebrada l'any 1975 decideixen unir-se a l'Assemblea de Catalunya i al Congrés de Cultura Catalana (Tébar Hurtado, 1998a, pp. 204-205).

¹⁴⁰ El procés de Burgos és un judici militar a 16 militants de l'organització paramilitar ETA, acusats dels delictes d'assassinat d'un policia (la segona víctima mortal de la història d'ETA), un guàrdia civil i un

Abadal, 1998b, pp. 230-231). Aquests fets representen, per si mateixos, un punt d'inflexió en el desenllaç de l'etapa final del règim franquista que alimenta nous ideals, en nom de la democràcia que, en el cas de Catalunya, és especialment intensa (¹⁴¹).

Respecte l'Assemblea de Catalunya, el primer intent de constitució de l'Assemblea és a la Parròquia del Crist Rei, al barri de La Sagrera, a l'actual districte de Sant Andreu, l'any 1971. Tanmateix, no és fins el 6 de novembre de 1971 que té lloc, oficialment, la primera sessió a la parròquia de Sant Agustí, al barri del Raval de Barcelona. En general, l'Assemblea esdevé un referent determinant per a l'impuls d'una renovació integral de l'estructura sociocultural catalana.

A la "Declaració de la Primera Sessió de l'Assemblea", es reclama (Vilanova i Vila-Abadal, 1998a, p. 234): 1) La consecució de l'amnistia general dels presos i exiliats polítics; 2) L'exercici de les llibertats democràtiques fonamentals: llibertats de reunió, d'expressió, d'associació -inclosa la sindical-, de manifestació i dret de vaga, que garanteixen l'accés del poble al poder econòmic i polític; 3) El restabliment provisional de les institucions i dels principis configurats en l'Estatut [de Catalunya] de 1932, com a expressió concreta d'aquestes llibertats a Catalunya i com a via per arribar al ple exercici del dret d'autodeterminació; i 4) La coordinació de l'acció de tots els pobles peninsulars en la lluita democràtica. A efectes d'aquesta tesi, és important el punt 2 de la declaració, on es reclama garantir l'accés del poble al poder econòmic i polític, que es vincula a la democratització a Espanya. Tal i com ressalta Josep Maria Llop (grup de discussió, 25 de novembre de 2014), en el pla polític, "l'Assemblea de Catalunya tranquil·litza a la gent", en un moment en què "hi havia una actitud, un esperit, una amplitud de mires, d'opinions, que ara [l'any 2014] no hi és".

taxista. La causa de les reaccions de solidaritat civil, reclamant l'enjudiciament civil del procés, ve donada per un rebuig al règim i per la naturalesa del policia assassinat, Melitón Manzanos, conegut per practicar durament la tortura en els seus interrogants. La sentència, el desembre de 1970, és de nou penes capitals i cinc-cents dinou anys de presó per als encausats, amb multes de 6 milions de pessetes (Arteaga, 1971). La sentència a mort a nou dels encausats genera una indignació generalitzada i la reacció civil reacciona enèrgicament demanant l'amnistia política i llibertats democràtiques, fet que provoca la reunió del Consejo del Reino i del Consejo de Ministros, que decideixen per unanimitat concedir l'indult de les penes de mort (Vilanova i Vila-Abadal, 1998b, pp. 230-231).

¹⁴¹ Respecte la resistència civil al règim franquista, és de ressaltar el paper de l'església catòlica catalana. L'església, a Catalunya, permet la celebració de reunions i sessions de debat a la societat civil, en una època on està prohibit el dret de manifestació i reunió. Tanmateix, aquest factor no impedeix que una de les primeres decisions preses per la promoció del Congrés de Cultura Catalana (el 1975) sigui excloure representants de l'església dels òrgans rectors, resultat de la voluntat expressada perquè sigui un congrés popular (Vilanova, 1998, p. 240).

En aquest context històric, es manté un intens debat sociocultural, essent d'especial interès el realitzat en el marc de l'Àmbit VIIIè del Congrés de Cultura Catalana (CCC), dedicat a l'Ordenació del Territori, que es celebra entre els anys 1975 i 1977 a Catalunya, València i les Illes Balears. L'any 1975, el CCC apareix envoltat d'una eufòria reivindicativa que mobilitza conjuntament la societat catalana en nom de la cultura. S'hi adhireixen 15.000 persones i 1.500 entitats, i hi participen 12.400 congressistes (Caballer, 2008). ⁽¹⁴²⁾

Al congrés es treballa des de diferents àmbits i, el VIIIè, referent a l'Ordenació del Territori, es fa ressò de la consciència creixent de la limitació, degradació o mal ús de la Terra, seguint el plantejament que orienta aquesta investigació. S'hi manifesta que (Àmbit VIII del CCC, 1977a, p. 3):

L'Ordenació del Territori com a activitat col·lectiva i correlativament com a ciència, tècnica i art en mans dels polítics i professionals especialitzats, és un avenç social relativament modern que posa en la previsió dels fets, en llur condicionament i en l'opció de solucions òptimes (o sia en el planejament en sentit molt ample), la dimensió social necessària per tal de no malbaratar aquesta Terra en la qual ens ha tocat viure i que és limitada en molts aspectes.

Les modernes concentracions humanes i de residus energètics han fet descobrir el límit dels aspectes espacials ambientals i estètics; per això, ara més que mai, qualsevol comunitat ha de prendre's seriosament la defensa i l'ordenació del territori, en bé de tota la comunitat, ja que la despreocupació i el desordre no solament condueixen a la destrucció de les condicions de vida, sinó també a la desigualtat més flagrant a favor d'uns quants.

En el *Projecte de resolucions de l'Àmbit VIIIè* (Àmbit VIII del CCC, 1977a) s'indica que els problemes territorials venen donats per la distorsió que generen les inversions, que privilegien determinats llocs o regions, drenant els recursos i acumulant els

¹⁴² Ressaltar que el Primer Congrés de Cultura Catalana es du a terme, clandestinament, el 19 de desembre de 1964, amb 300 congressistes, sota el patrocini de l'abat Aureli Maria Escarré (l'Abat de Montserrat) i Joaquim Rubió i Balaguer (Caballer, 2008, p. 208). De forma generalitzada, el Congrés de Cultura Catalana anomena a la comunitat cultural de Catalunya, les Illes Balears i València com a Països Catalans. A proposta de Josep Pi-Sunyer i Coberta, secretari de la Junta de Govern del Col·legi d'Advocats de Barcelona, el gener de 1975 es discuteix la idea d'organitzar un "Congrés en Defensa de la Cultura Catalana". En l'Assemblea d'Intel·lectuals, reunida a Montserrat el 7 de juny de 1975, es defineixen les grans línies del Congrés, que passa a denominar-se "de la Cultura Catalana". El juny de 1975, es creen les bases per la proposta del II Congrés de Cultura Catalana (CCC), a Montserrat (Vilanova, 1998). S'hi defineixen fins a 20 àmbits: Llengua, Estructura educativa, Recerca, Història, Estructura social, Dret, Institucions, Ordenació del Territori, Economia, Estructura sanitària, Indústria, Agricultura, Navegació i Pesca, Turisme, Producció artística (que després es desdoblà en Música, Cinema, Producció literària, Arts plàstiques, Teatre, Arquitectura i Disseny), Esport i lleure, Antropologia i folklore, Mitjans de comunicació, El fet religiós i Projectió exterior de la cultura catalana (Caballer, 2008).

beneficis de forma desigual. L'anàlisi parteix d'una exploració estructurada al voltant de tres punts principals, consistents en (Àmbit VIII del CCC, 1977a, p. 5, cursiva meua):

1. La lògica social de la política territorial.
2. Incidència de l'organització centralitzada en els processos de planejament i d'ordenació territorial.
3. *Els desequilibris territorials com a reflex del procés d'acumulació.*

Segons s'indica, els dos primers punts fan referència a les causes dels problemes territorials, i el tercer a l'efecte. Al fer referència a les causes (punts 1 i 2), ressalta la reflexió referent a la "lògica social de la política territorial", on (Àmbit VIII del CCC, 1977a, p. 7):

A nivell individual, l'especulació privada es caracteritza pel màxim profit individual i per la insensibilitat davant els interessos col·lectius que s'hi contraposen. L'afany d'enriquiment amb explotació i degradació, així com la falta d'atenció a les dades ecològiques de partida, estaria a la base del procés d'urbanització usual. Actuació privada basada en l'apropiació del territori com a bé de consum i de canvi, sense cap profit social, i amb oblit dels perjudicis socials col·lectius que això comporta.

La creixent privatització de l'espai urbà porta al subequipament [sic] i a la suburbanització.

La degradació i pol·lució del medi ambient i dels paisatges naturals i urbans, es manifesta, respectivament, en la ruptura dels equilibris ecològics i en la destrucció del patrimoni arquitectònic.

Al *Projecte de resolucions* (Àmbit VIII del CCC, 1977a) es relacionen els desequilibris territorials amb el poder acumulat, amb una visió conjunta que enllaça l'escala global amb la local. Concretament, s'indica que els desequilibris tenen lloc en tres escales complementàries (pp. 12-14), a) a nivell supra-nacional, b) a nivell de l'Estat i c) a nivell dels Països Catalans. A la primera escala s'hi indica que l'origen dels desequilibris té una arrel internacional o multinacional, ressaltant que els beneficis es traslladen a l'estranger. A la segona, en canvi s'hi expressa que els desequilibris s'accentuen per la política de concentració de poders a l'Estat, que promou (p. 13):

polítiques estatals descompensadores [sic] del territori -i per tant perjudicials per a tots els que hi vivim-, que només estan impulsades per un afany d'èxit immediat però fugisser gairebé sempre"

I a la tercera, referent als desequilibris existents al conjunt dels Països Catalans, s'hi indica que les grans ciutats desestructuren el territori, com ocórrer a Barcelona respecte

a Catalunya, i es ressalta "la necessitat d'una via de reequilibrament basada primordialment en el sistema de ciutats i pobles" (Àmbit VIII del CCC, 1977a, p. 14).

Per tant, la diagnosi de l'Àmbit VIIIè del CCC recull la crítica a l'acumulació del capital, traslladada a la dimensió espacial, tal i com ho fa Harvey (2014c) l'any 1974.

D'acord amb aquest plantejament, l'Àmbit VIIIè posa l'accent en la plusvàlua urbanística, i a qui va dirigida. Concretament, s'indica que (Àmbit VIII del CCC, 1977a, p. 7):

És evident la necessitat que tornin a la comunitat les plusvàlues derivades de les utilitzacions i possible edificació que creen els projectes d'ordenació del territori, donat que, en el cas contrari, els propietaris de terrenys obtenen els beneficis econòmics d'aquelles utilitzacions i edificacions sense cap justificació. Si és la comunitat, a través de l'Administració pública, la qui aprova el planejament i tots els altres projectes d'ordenació del territori i aquestes aprovacions públiques provoquen situacions de benefici, cal que la comunitat obtingui aquests beneficis.

Respecte al punt 2 (Àmbit VIII del CCC, 1977a, pp. 10-11), referent a la "incidència de l'organització centralitzada en els processos de planejament i d'ordenació territorial", es ressalten dos aspectes. Per un costat, es centra l'atenció en la centralització del capital que té lloc a Barcelona respecte a Catalunya, i a Madrid respecte a Espanya. Per l'altre, es centra en (p. 11):

l'interès per la concentració a fi d'aconseguir economies externes i d'escala de tota índole, des de les que s'aconsegueixen en el mercat d'oferta de treball fins a les de demanda de consumidors.

La influència del llenguatge marxista és, per tant, determinant. Tal i com hi apunten Castells (1972), Garnier (Tello, 2016), Lefebvre (1968) i Harvey (2014c), a les dècades de 1960 i 1970 hi ha un ressorgiment del valor de l'obra de Karl Marx. Aquesta apreciació, tal i com es desprèn de l'exploració del conjunt de documents que formen l'Arxiu de l'Àmbit VIIIè (1976a; 1976b; 1977a; 1977b; 1977c; n.d.), és generalitzada.

En conjunt, a l'Arxiu s'hi comptabilitzen fins a 96 documents i es presenten fins a 48 manifestos representatius del debat creat, així com un dossier sobre "Les estructures territorials dels Països Catalans" (Àmbit VIII del CCC, 1977b). Els seus autors són de diversa procedència, i col·laboraren a títol individual o com a grups de treball o entitats organitzades, com és el cas del Grup de Treball del CCC a Badalona (1977), que

publica el comunicat titulat "La metròpolis barcelonesa [sic] i les ciutats de la seva corona" (¹⁴³). A títol individual, en formen part (ordenats alfabèticament) l'arquitecte urbanista Joan Busquets, que presenta el document "Macrocefàlia barcelonina o ciutats catalanes" (Busquets, 1977) (¹⁴⁴); l'arquitecte Jordi Bonet, amb el document "Camins per a la revitalització de la ruralia i per evitar la seva degradació urbanística" (¹⁴⁵); l'economista i planificador territorial Josep Maria Carreras, amb el document "Per una política territorial reequilibradora" (Carreras, 1977) (¹⁴⁶); el geògraf Lluís Casassas i Simó, amb el document "Dels objectius de l'ordenament del territori" (¹⁴⁷); l'economista Pere Lleonart, amb el document "Impacte de la macrocefàlia barcelonina al Maresme" (¹⁴⁸); l'arquitecte Manuel Ribas i Piera, amb el document "Què són i per a què les comarques" (¹⁴⁹); o el geògraf Pau Vila i Dinarés, amb el document "Paraules preliminars per a l'assemblea de la Seu d'Urgell de l'Àmbit VIII del Congrés de Cultura Catalana" (¹⁵⁰), entre d'altres. (¹⁵¹)

En referència als documents citats, destaca l'aportació de Busquets (1977), de Carreras (1977) i del Grup de Treball del CCC a Badalona (1977). Carreras (1977, p. 8), en

¹⁴³ Pere Ruzafa i Fernández i Josep M. Sabater i Cháliz presenten el comunicat del Grup de Treball del CCC a Badalona (1977), el 23 de Gener de 1977, a El Prat de Llobregat, titulat "La metròpolis barcelonesa [sic] i les ciutats de la seva corona".

¹⁴⁴ Joan Busquets Grau dirigeix el Departament de Planificació de l'Ajuntament de Barcelona entre els anys 1983 i 1989 i, des del 2013, lidera la primera etapa de reflexió sobre el futur Pla director urbanístic metropolità, per encàrrec de l'Àrea Metropolitana, creada l'any 2010 (Llei n°31, 2010).

¹⁴⁵ Jordi Bonet i Armengol té una forta vinculació en entitats culturals, essent el Director del Patrimoni Artístic i Cultural de la Generalitat de Catalunya (1981-1984) i, des del 1985, l'arquitecte director de les obres de la Sagrada Família.

¹⁴⁶ Josep Maria Carreras i Puigdemogols acumula una extensa activitat tècnica i acadèmica al servei de l'administració, essent Cap del Servei de Planificació Territorial (1979-1984) i membre de l'equip de planificació regional de Catalunya (1981), que participa en la redacció de la Llei de política territorial de Catalunya, de 1983 (Llei n°23, 1983).

¹⁴⁷ Lluís Casassas i Simó és professor de Geografia a la Universitat de Barcelona entre els anys 1972 i 1989, essent autor de nombrosos estudis sobre l'organització del territori a Catalunya.

¹⁴⁸ Pere Lleonart és autor d'una extensa obra sobre l'economia catalana i co-fundador del Gabinet d'Estudis Econòmics (l'any 1989), al servei tant d'institucions públiques com privades (Cambres de Comerç i associacions empresarials).

¹⁴⁹ Manuel Ribas i Piera treballa en el Pla Provincial de Barcelona (1959-1963) i en l'esquema de l'Àrea Metropolitana (1963-1966) i, entre els anys 1965 i 1999, és catedràtic d'urbanisme en la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC).

¹⁵⁰ Pau Vila i Dinarés és l'autor, entre moltes d'altres publicacions, de la divisió territorial de Catalunya en Comarques (1932-1937), feta per encàrrec de la Generalitat Republicana.

¹⁵¹ Als professionals citats s'hi afegixen ambientalistes com en Josep M. Camarasa, arquitectes com en Lluís Cantallops, Juli Esteban, Ferran Navarro, Ricard Pié, etc., enginyers com l'Alfons Rodrigo Bayraguet i en Josep M. Sabaté Chéliz, geògrafs com en Jordi Borja, Horacio Capel, Carles Carreras i Verdaguier i Joan Soler i Riber, etc., juristes com en Tomás Pou, o sociòlegs com en Lluís Carreño.

referència a la pregunta relativa a si cal corregir els desequilibris existents, explora els beneficis i els inconvenients d'aquesta situació i conclou que (p. 8):

el corretgir [sic] els desequilibris no vol dir tenir com objectiu l'homogeneïtat [sic], però sí intentar possibilitar el desenvolupament en totes les comarques què [sic] això sigui possible, lo que suposaria un benefici per tots els habitants de Catalunya. (...) no es tracta de contraposar les comarques i Barcelona, sino [sic] de canviar objectius de política econòmica i d'organització política que han portat com a resultat la situació actual. ⁽¹⁵²⁾

Amb aquesta lectura, Carreras (1977) proposa el desenvolupament territorial, garantint, per un costat, l'expansió del capital i, per l'altre, la utilització de les oportunitats que ofereix, entre d'altres coses, la desigualtat territorial. Busquets (1977), altrament, focalitza l'atenció en la relació de Barcelona amb el seu entorn immediat, concretament en les desigualtats, on és d'interès la identificació d'àrees espacials, fent referència a la gentrificació de l'espai social. En aquest sentit, indica que (pp. 2-3):

La construcció de zones residencials d'alt standing [sic] i els intents d'acció de renovació que pretenen desallotjar als sectors populars de punts que han esdevingut centrals, són exemples del valor representatiu i econòmic d'aquesta àrea. ⁽¹⁵³⁾

Busquets (1977, p. 3) fa referència a "la destrucció de les antigues trames urbanes dels vells nuclis rurals", fent referència implícita a Sant Andreu de Palomar, però també a Santa Coloma de Gramanet, Sant Adrià del Besòs, Badalona i d'altres nuclis històrics que, al llarg del segle XX, s'integren a al trama metropolitana barcelonina. Concretament, ressalta que (pp. 3-4):

Els operadors ministerials, de l'administració local i els promotors privats han estat els constructors d'aquesta massa perifèrica desurbanitzada i caòtica a on els mecanismes especulatius de gestió i promoció immobiliària han predominat i en la que [sic] les muntanyes de vivendes sense serveis (polígons) i l'urbanització [sic] marginal (barris quasi fets per els [sic] mateixos que hi viuen) en son [sic] l'expressió més comú. ⁽¹⁵⁴⁾

¹⁵² En aquest document i en el conjunt dels documents creats en motiu del CCC, els dèficits gramaticals en llengua catalana són notables, resultat de la política franquista, que exclou el coneixement del català al conjunt d'escoles de les terres de parla catalana, a l'Aragó, a Catalunya, a les Illes Balears i a València.

¹⁵³ Íd.

¹⁵⁴ Íd.

Respecte l'anàlisi de la destrucció del territori, Busquets (1977) hi afegeix, com un dels mecanismes responsables de la marginació perifèrica de la ciutat, a la política d'infraestructures. Indica (p. 4):

Proves d'aquests arguments en son [sic] el que en aquelles infraestructures abans esmentades, que pretenien [sic] estructurar el centre de la gran capital amb el territori, travessen aquesta primera corona sense donar-li servei i provoquen en canvi uns efectes de barrera i ruptura molt intensa dins d'aquestes zones. (...) L'imatge [sic] de les dotzenes d'"urbanitzacions" privades a mitg [sic] construir per molts indrets del territori trovaria [sic] en aquell tipus d'infraestructures el suport més directe. Situació tan sols explicable des de la dominància que el sòl i la seva especulació ha tingut en aquest procés general. ⁽¹⁵⁵⁾

D'aquesta manera, es fa referència explícita a un problema que, de fet, es manté al llarg de les dècades següents, fins l'any 2015, en què de nou es denúncia aquesta herència en espais de debat com el "Fòrum veïnal d'urbanisme" o "La ciutat oblidada" (veure l'Ap. 4.3.1). En aquesta línia, més crítica, ressalta el Grup de Treball del CCC a Badalona (1977), amb el comunicat presentat per en Pere Ruzafa i en Josep M. Sabater. A l'apartat "De l'autarquia al IV Pla de desenvolupament. Incidència sobre la ciutat i el territori", descriu el procés que condueix a la marginació acumulada a la corona barcelonina, on (pp. 8-9):

Trobem, en efecte, que les ciutats i viles del contorn de Barcelona hem evolucionat al compàs que en cada moment s'ens [sic] ha marcat des del gran centre de poder barceloní:

- Quan la burgesia catalana escolleix [sic] la via de la industrialització per damunt de tot, ve't [sic] aquí que la comarca liquidem [sic] tota la nostra propia [sic] base econòmica, vinyes i horts i pesca etc.

- La indústria es monta [sic] a base de molta mà d'obra i poc capital. Això vol dir que no sols s'haurà d'abocar a la indústria tothom d'aquí, sinó que les nostres viles i poblets hi hauran de créixer ràpidament per tal d'acollir -de qualsevol manera- les onades d'inmigració [sic], que, d'altra banda, serà maltractada i ben explotada. ⁽¹⁵⁶⁾

I s'afegeix (Grup de Treball del CCC a Badalona, 1977, p. 9):

- Assistirem doncs a l'aparició en tota la corona de Barcelona de grans barris anàrquics, infradotats, deficitaris [sic], suburbials, conflictius, inhabitables, lletjos, etc. per tal d'aconseguir: i) que el centre de "la ciutat" de la Barcelona burgesa, mantingui el seu estatus, la seva fesomia senyora, la seva imatge de gran urb. És a dir: la divisió classista de l'espai de la ciutat (...). ii) aquesta

¹⁵⁵ Íd.

¹⁵⁶ Íd.

mateixa forma de construcció de la ciutat servirà per produir un procés de concentració de capital mitjançant el negoci immobiliari -o, potser, l'especulació immobiliària?- Així es tanca el cicle de l'explotació de les classes assalariades, i es reconduïxen recursos cap a la inversió industrial. ⁽¹⁵⁷⁾

Com a proposta de futur, el Grup de Treball reclama tres vies per a la correcció de les desigualtats i la marginació, consistents en (p. 13):

- 1.- Acabar amb la divisió classista de l'espai (...).
- 2.- Acabar amb la transmissió costos privats - dèficits públics, mecanismes a través del qual s'han finançat moltes empreses a [sic] aquest país.
- 3.- Adopció de mecanismes realment vàlids pel control dels processos que tenen a veure amb la ciutat, i oblidar-se d'aquells que només tractin de mantenir les aparences o, pitjor encara, d'assegurar jurídicament l'especulació (...). ⁽¹⁵⁸⁾

Per tant, mitjançant l'anàlisi de les aportacions de Carreras (1977), Busquets (1977) i del Grup de Treball del CCC a Badalona (1977) es constata un profund coneixement de la problemàtica generada al voltant de les desigualtats socials i territorials, que es vinculen als desequilibris inherents al règim capitalista i a la política que s'hi articula. En tots tres casos, l'anàlisi del problema parteix del reconeixement de les causes que l'ocasionen, fent referència a l'acumulació desigual del capital per motius polítics i econòmics sense control social.

La lectura econòmica i especulativa de l'acumulació del capital a Barcelona ja apareix al document de treball de l'àmbit dedicat a l'Ordenació del Territori, que es recull al "Document de treball, tema 3: sobre les bases de la macrocefàlia barcelonina (juny de 1976) (Àmbit VIII del CCC, 1976b). En aquest document s'hi destaca la transcendència de "la consideració de la ciutat en tant que mecanisme de producció en si mateix" (p. 3), que explica "el significat polític mes [sic] profund [sic] dels conflictes socials que cada dia amb mes [sic] intensitat sorgeixen de les seves contradiccions". I s'afegeix (p. 3):

En aquest sentit pot resultar adequat [sic] per Barcelona assenyalar qu'ha [sic] sigut diferent l'ús [sic] fonamental que en cada període [sic] del desenvolupament capitalista [sic] s'ha fet de la ciutat i que la formació de valor i consolidació de plusvàlues, explotació i reproducció de força de treball, concentració i dominació del intercanvi [sic] i del consum, i circulació i acumulació del capital, han sigut, repetidament, els successius sentits prioritaris de la funcionalitat històrica que la concentració i el creixement urbans han representat per el [sic] sistema dominant. ⁽¹⁵⁹⁾

¹⁵⁷ Íd.

¹⁵⁸ Íd.

¹⁵⁹ Íd.

Altrament, a l'Àmbit VIIIè es reclama ampliar l'accés a la informació, així com el dret a participar en la planificació de la ciutat i el territori del conjunt de la societat. Per un costat, en parla el "Tema 10" que proposa l'Àmbit VIII del CCC (n.d.), que es dedica a "La informació per a la planificació i gestió: el dret d'igualtat a la informació dels diferents grups socials front a la política monopolística del poder" i, per l'altre, se'n parla al *Projecte de resolucions de l'Àmbit VIIIè* (Àmbit VIII del CCC, 1977a). En aquest darrer document, s'identifica a la debilitat de la participació ciutadana però, per aquest motiu, es ressalta la necessitat d'incorporar a l'emergent debat polític al conjunt d'agents que, conjuntament, aporten valor al territori. Es fa referència explícita a (Àmbit VIII del CCC, 1977b, p. 9):

Associacions de Veïns, Col·legis Professionals, Associacions d'àmbit comarcal, Amics de la Ciutat, Associacions Sindicals, Cambres de Comerç, Cercle d'Economia, Associacions de Propietaris de Sòl, Gremis de Promotors i Constructores, etc.

És a dir, a l'Àmbit VIIIè es proposa assegurar a la mateixa taula a la societat civil organitzada i al sector econòmic, fet que, tal i com es constata a l'apartat anterior, no es materialitza en el sistema democràtic espanyol.

Com a complement a aquesta anàlisi, ressaltar que junt amb l'intens debat polític, tècnic i sociocultural que emergeix a Catalunya a la dècada de 1970, paral·lelament al CCC s'aprova el Pla General Metropolità (PGM, 1976), i es planifica el nou model d'estat. Per un costat, en un acte celebrat el 8 de desembre de l'any 1977, al Palau de Congressos i Exposicions de Barcelona, a Montjuïc, s'entrega una síntesi dels documents de resolució dels àmbits del CCC a en Josep Tarradellas (¹⁶⁰), com a futur President de la Generalitat de Catalunya, incloent-hi el de l'Àmbit VIIIè (Àmbit VIII del CCC, 1977c). Així mateix, abans que es finalitzi el CCC, l'any 1977, s'aprova definitivament el PGM (1976) i s'institucionalitza el poder polític al seu voltant.

En el procés de maduració del PGM tenen lloc diferents episodis, com ara el reconeixement de la societat civil, però paral·lelament s'institueix una entitat política que organitza el seu govern. L'any 1974 es crea l'Entitat Municipal Metropolitana de

¹⁶⁰ Josep Tarradellas i Joan (1899-1988), és President provisional de la Generalitat de Catalunya el dia 17 d'octubre de 1977 i, un cop s'aprova la nova Constitució Espanyola, l'any 1978, impulsa l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de l'any 1979.

Barcelona (EMMB) (Decret legislatiu nº 5, 1974), formada per un total de 26 municipis, i la Corporació Metropolitana de Barcelona (CMB), que és la responsable de la seva administració. Paral·lelament, es constitueix la base legal que dona peu a un nou ordre constitucional: un sistema democràtic, parlamentari i monàrquic a Espanya. El 18 de novembre de 1976 les Corts Espanyoles, sota el règim franquista presidit pel futur rei Joan Carles, s'aprova la Llei per la Reforma Política (Llei nº 1, 1977), permetent així articular la transició a un sistema constitucional (¹⁶¹). És a dir, mentre el CCC fa el seu curs (anys 1975-1977), el PGM (1976) en fa un de paral·lel, de la mateixa manera que ho fa la Constitució Espanyola (anys 1976-1978).

Miquel Roca i Junyent, un dels set diputats que dirigeix la Ponència que redacta l'avantprojecte de la Constitució Espanyola de 1978, participa en l'Àmbit VIIIè del CCC, però hi fa una intervenció puntual (Àmbit VIII del CCC, 1976a). En un principi, un dels punts a tractar és el nou Pla Comarcal, però s'acorda no fer-ne un pronunciament públic fins acabar el CCC (¹⁶²). Al seu lloc, es defineixen els grups de treball. Respecte al nou PGM (1976), el document final de les *Resolucions* de l'Àmbit VIIIè (Àmbit VIII del CCC, 1977c) no en parla, com tampoc en parla el *Projecte de resolucions* (Àmbit VIII del CCC, 1977a).

En aquest intens procés històric, les demandes recollides al CCC es tenen en compte, però el resultat final és un projecte d'Estat, on es trasllada al desenvolupament legal i institucional la concreció de molts aspectes, com ara la política territorial i el dret a participar de la ciutadania. En aquest procés, un cop culminada la transició al sistema democràtic, els tècnics traslladen l'atenció a la reconstrucció de les ciutats i el territori, mentre que la societat civil, a través de les associacions veïnals, persisteix en la lluita

¹⁶¹ El 14 de maig de 1977 Joan Carles I es converteix en hereu legítim dels drets dinàstics a la Corona d'Espanya, traspassats per la renúncia del seu pare, Joan de Borbó. El 15 de juny del mateix any es celebren les primeres eleccions generals lliures des del 1936, després de la legalització dels diferents partits polítics, i acte seguit el Congrés dels Diputats escollit acorda una comissió per la redacció d'una Constitució, d'acord amb les determinacions de la Llei per la Reforma Política abans citada. L'aprovació a les Corts espanyoles de la Constitució Espanyola (1978), ratificada en referèndum el 6 de desembre de 1978 i sancionada pel rei Joan Carles I el 27 de desembre de 1978, suposa la culminació de la transició a la democràcia a Espanya.

¹⁶² En motiu del CCC (1975-1977), l'Àmbit VIII, dedicat a l'Ordenació del Territori, fa una reunió el dia 19 de febrer de 1976, per parlar, entre d'altres coses, del Pla Comarcal. És a dir, per parlar del nou PGM (1976). A la reunió hi assisteixen en Lluís Cantallops, en Josep Ma. Carreras, l'Enric Lluch, en Manuel Ribas i Piera, en Miquel Roca i Junyent, l'Alfons Rodríguez i Bayraguet i en Pau Verrié. Excusen la seva assistència en Jordi Borja, en Benet Cervera i en Marçal Tarragó.

per esdevenir un agent actiu en la política econòmica, dins les ciutats i al territori en general (veure l'Ap. 4.3.1).

Tal i com es recull en l'exploració de l'Arxiu de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori, o SCOT (1978a; 1978b; 1993; 2014; 2015a; 2015b; 2016), el debat que es manté a l'entorn del col·lectiu de tècnics urbanistes evoluciona en funció del camp de treball que se'ls assigna. La SCOT sorgeix de l'Àmbit VIIIè CCC, amb l'objectiu de mantenir el debat iniciat ja en un sistema democràtic. ⁽¹⁶³⁾

L'enfrontament als desequilibris territorials ocasionats per l'acumulació del capital de forma desigual a l'entorn de la ciutat de Barcelona que caracteritza a l'Àmbit VIIIè del CCC (anys 1975-1977) es trasllada a un debat actiu i participatiu al costat de les institucions públiques, essencialment polítiques, culturals i acadèmiques. N'és un exemple l'Informe sobre el Pla Territorial General de Catalunya (SCOT, 1993), l'any 1993, on es destaca que (p. 19):

La imatge en la qual Barcelona era un xuclador que acaparava tots els recursos del territori, al que tan sols els tornava els sobrants, ja no ens serveix. A la gran ciutat és [sic] sobreposen i coincideixen diverses economies; unes són locals i es comporten tradicionalment, perpetuant els models d'invasió i expulsió d'activitats que hem vist a llarg del temps; altres estan en plena progressió i finalment altre [sic] són noves economies terciàries en ascensió.

En aquest sentit, en referència a la política territorial, les conseqüències que es destaquen són dues, concretament (SCOT, 1993, p. 29):

1. Importància de l'estratègia territorial per al desenvolupament de la producció.
- (...) 2. Importància de les grans ciutats en tant que àmbits territorials

¹⁶³ La SCOT sorgeix de l'Àmbit VIIIè CCC, amb l'objectiu de mantenir el debat iniciat ja en un sistema democràtic. És una entitat filial de l'Institut d'Estudis Catalans que té el seu origen l'any 1977, coincidint amb la cloenda del CCC, a Tortosa, els dies 24 i 25 de setembre de 1977 (SCOT, 1978a). Així mateix, el dia 27 de juny de 1978, després de diverses reunions, ja es celebra l'Assemblea constituent de la SCOT com a filial de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) on, a l'article 1r. dels nous estatuts fundacionals s'especifica que (SCOT, 1978b): "La SOCIETAT CATALANA D'ORDENACIÓ DEL TERRITORI [sic], filial de l'Institut d'Estudis Catalans, té per finalitat la recerca teòrica, l'estudi i l'anàlisi de la problemàtica de l'ordenació del territori, la promoció del coneixement de les noves tècniques i dels nous mètodes d'anàlisi i de planejament territorial i la seva difusió amb tots els mitjans -conferències, col·loquis, publicacions, etc...- dels treballs que signifiquin aportacions al coneixement i a les solucions dels problemes relacionats amb l'ordenació del territori als Països Catalans". D'acord amb aquesta lectura, s'estableix el camp de treball del col·lectiu de tècnics, on es focalitza l'atenció a les solucions als problemes territorials, relacionats amb l'ordenació del territori, i no es fa referència a les causes que els determinen. És a dir, la crítica a les desigualtats i als desequilibris territorials es trasllada al terreny polític, mentre que l'activitat tècnica professional dels agents en l'ordenació del territori centra l'atenció a la resolució dels problemes acumulats.

especialitzats en la provisió de serveis i peces fortes en l'estratègia de competitivitat internacional. (...)

Per tant, en qüestió de gairebé disset anys (1977-1993), des del col·lectiu d'urbanistes es trasllada la crítica a l'economia política i territorial, que recull el llenguatge marxista (tal i com es constata en aquest apartat) a un llenguatge liberal, orientat al desenvolupament de la producció i al foment de la competència. En aquesta etapa, iniciada a la dècada de 1980, és quan comença la restitució del valor del procés planificador (LUB, 2008) i té lloc un apoderament polític dels tècnics urbanistes (Ajuntament de Barcelona, 1990; 1991; 1996; 2004a; 2004b; 2008, 2009a; 2009b; APEMB, 2010; Àrea Metropolitana de Barcelona, 2012; etc.).

En referència al debat urbanístic, per contrastar la temàtica treballada a la dècada de 1970 amb l'existent el 2016, la SCOT aporta eines per a la seva anàlisi. L'any 2015, com a cloenda del "Fòrum 2.012 Catalunya 21", que organitza la SCOT al llarg dels anys 2012 i 2015, es publica un document on es compila la feina realitzada per dotze grups de treball, on hi participen fins a 272 persones (SCOT, 2015a, p. 2) ⁽¹⁶⁴⁾. Es tracta, per tant, d'un debat equivalent al desenvolupat al CCC, quaranta anys enrere, si bé en un context polític i econòmic diferent. ⁽¹⁶⁵⁾

En el *Document d'alternatives* del Fòrum (SCOT, 2015a), es ressalta la importància de la societat civil però, en canvi, es proposa flexibilitzar l'urbanisme, tal i com ho proposen Asher (2010) i Sennet (2010). En aquest sentit, la societat civil no s'equipara necessàriament a les associacions de veïns. De fet, només es citen en una ocasió, indicant la seva necessària incorporació a l'oficina Turisme de Barcelona, una àrea de l'Ajuntament de Barcelona. La crítica a l'economia política desapareix, i al seu lloc es situa la política al costat de la societat. Sense ser l'eix del document, es cita la tendència

¹⁶⁴ El detall informatiu del Fòrum és consultable a l'Apèndix 3.

¹⁶⁵ A la dècada de 2010 no es debat entre un sistema dictatorial i la democràcia. Així mateix, diversos elements comuns són d'interès. Per un costat, a nivell internacional, el fòrum promogut per la FAVB apareix després d'una profunda crisi financera internacional, que s'inicia als EUA l'any 2007, mentre que el CCC apareix un cop ha esclatat l'anomenada crisi del petroli, l'any 1973. A nivell local, en canvi, el CCC apareix en el marc de l'Assemblea de Catalunya, que esdevé un referent cultural a tot el territori, l'any 1971, mentre que l'any 2012 es funda l'Assemblea Nacional Catalana. Ambdues assemblees emergeixen com a reclam de la societat catalana per la defensa dels valors culturals i major autonomia. En el cas de la dècada de 1970 l'horitzó és la democràcia, i en el cas de la dècada de 2010 és la independència d'Espanya, exercint el dret a l'autodeterminació que, de fet, ja reclama l'Assemblea de Catalunya.

a la privatització de l'espai, però es trasllada la responsabilitat a la societat. Concretament, al document d'alternatives es diu (SCOT, 2015a, p. 4):

En tot cas sembla evident que estem en una cruïlla transcendent: si la societat civil té un paper clau en les polítiques territorials s'avançarà cap a un model més participatiu i si ho fa únicament en el lliure mercat caminarem cap a un model privatitzador.

L'anàlisi del document reflecteix, doncs, de quina manera el debat tècnic enfocat a la resolució dels problemes, no a les causes que els ocasionen, evita traslladar als poders públics la responsabilitat dels desequilibris territorials. En aquesta línia, en el document d'alternatives (SCOT, 2015a, pp. 8-9) es plantegen 5 línies estratègiques, consistents en a) reforçar la funció pública amb una visió estratègica i integral del territori; b) simplificar els instruments de planificació i gestió territorial; c) implicar la ciutadania en la presa de decisions i en la seva execució; d) utilitzar de manera raonable i transparent els recursos públics; i e) crear nous instruments en els àmbits de l'agricultura, el turisme, el paisatge i l'urbanisme. En general, però, es destaca que les alternatives van dirigides especialment a la ciutadania, on (p. 2):

més enllà de ser aplicables per les institucions i administracions públiques, han de servir de full de ruta pels ciutadans de Catalunya, oferint un programa per a la millora del seu urbanisme i l'ordenació territorial en el marc de la construcció d'un país preocupat pel benestar de les persones, la millora de l'habitabilitat de les seves ciutats i la qualitat del seu territori i paisatge.

En aquest escenari, cal destacar l'aportació del "Grup de diàleg" dedicat a l'Ètica en l'urbanisme i l'ordenació del territori (SCOT, 2015a, pp. 35-36), que en els seus punts primer i darrer de les dotze propostes que plantegen es destaca, respectivament, que cal:

1) Recuperar un pensament utòpic, respecte a la ciutat i el territori, que permeti estructurar un discurs ètic coherent. (...) 12. Repensar i reformular els principis de participació ciutadana garantint que el model d'ordenació del territori i urbanístic neix de la voluntat dels ciutadans de configurar models de transformació urbana que enforteixin i millorin la qualitat de vida social i ambiental dels ciutadans i que no responen a interessos particulars merament mercantils i especulatius. ⁽¹⁶⁶⁾

Aquesta lectura, que trasllada la crítica a l'especulació mercantilista a un nou pensament utòpic, es complementa amb l'aportació d'una de les ponències del "Grup de diàleg" dedicat a l'Ètica (Marfull, 2013b), que ressalta:

¹⁶⁶ El detall del "Grup de diàleg 6" és consultable a la Taula 8.

L'extrema competitivitat del model socioeconòmic ens apropa a la insostenibilitat dels mecanismes de consum i producció que hem definit, i que tendim a explotar, alterant l'equilibri ambiental i transformant l'herència cultural i l'hàbitat urbà, rural i natural de forma accelerada, amb l'aparició de fenòmens transitoris, fortuïts i fins i tot arbitraris, que han desatès el significat dels seus valors i empobrit el seu patrimoni. (...) Des de múltiples disciplines i marcs d'estudi i debat la humanitat és convidada a reconèixer que no és cap altra cosa que una espècie entre les altres, igual en drets a totes les altres. Però l'empobriment biològic i del mode de vida humà, causat per una economia de consum i producció insostenibles, han convertit aquest conflicte en una qüestió eminentment cultural, en la mesura que nous actors atomitzats en individus i corporacions dirigides per interessos propis han centrat i manipulat la comunicació sobre la que s'estructura tota cultura, i es desenten de les conseqüències i la responsabilitat dels seus actes, actuen al marge de l'ordre natural i cultural i el debiliten. (...) El debat sobre el model territorial, l'estratègia i la gestió dels propis valors i recursos, requereix una transformació no només del reconeixement proper al territori, el medi i la cultura que li és pròpia, també de les seves bases constitucionals i de les seves estructures representatives més àmplies, des de les estatals fins les europees, i per suposat les d'àmbit més global, on segurament hi ha més feina a fer i on l'emergència per donar-hi una resposta ètica col·lectiva és més significativa. ⁽¹⁶⁷⁾

Per tant, tot i tractar-se d'un document dispers, emmarcat en el camp de treball que s'atribueix a l'urbanisme a Catalunya, en un sistema democràtic, hi ha espai per a la crítica a l'economia política, tot i que el gruix del document cerqui les respostes en la flexibilització del sector, no pas en la reformulació de l'activitat urbanística.

Com a cloenda provisional de l'anàlisi de la competència pel dret a l'espai en l'àmbit tècnic professional, es contrasta la hipòtesi derivada H2. Per un costat, es constata que els tècnics urbanistes, a la dècada de 1970, es situen al costat del pols sociocultural, coincidint amb el conjunt de reclamacions dirigides a l'establiment del sistema democràtic a Espanya. Per un altre, es constata que al llarg de la dècada de 1980, coincidint amb la delegació de competències entre els sectors tècnic, polític i econòmic, tot i no abandonar la consciència de la importància de la participació ciutadana, els tècnics urbanistes renuncien a liderar reivindicacions socials i focalitzen l'atenció principal a l'activitat professional, participant del debat i l'activitat acadèmica i política. És a dir, en aquest apartat s'identifica de quina manera el capital social s'aïlla en la tasca reivindicativa, davant l'estructuració política i institucional dels camps de l'economia i

¹⁶⁷ A l'Apèndix 4 es pot consultar el contingut de la ponència, titulada " Objectiu proposat: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l'ordre global que l'altera i el condiona". Document publicat en format digital al lloc web oficial de la SCOT. Consultable a: http://forum.scot.cat/downloads2/g6_marfull.pdf [consulta 12 de juny de 2016].

la tècnica professional. Per tant, es corrobora la hipòtesi: l'urbanisme es supedita a la pressió que exerceix la competència desigual per exercir el dret a l'espai.

Complementàriament es ressalta que, resultat d'un procés històric determinat, la crítica a la política urbana i territorial dels tècnics urbanistes exclou el coneixement de les lògiques de dominació en l'activitat acadèmica i professional, per situar-se al servei de l'aparell estatal. En aquest sentit, es confirma l'acomodament general de tota una generació de tècnics (arquitectes, urbanistes, geògrafs, etc.), l'anomenada generació del 68, davant el desenvolupament material i econòmic que s'impulsa a escala global a les dècades de 1970 i 1980, que ressalten Garnier (Tello, 2016), Harvey (2014a, p. 267), Sennett (2010, p. 63) i Sánchez León (2014) (veure l'Ap. 3.1.3).

4.3.3 LRE 3. Una lectura complementària, des de diferents àmbits. Objecte d'anàlisi: la competència pel dret a l'espai com a qüestió econòmica

L'anàlisi empírica s'amplia amb la informació aportada per diferents agents vinculats directa o indirectament al camp de l'urbanisme. Amb l'objectiu d'aprofundir en la problemàtica global de la competència per exercir el dret a l'espai com a qüestió econòmica, perceptible des de diferents perspectives complementàries, s'entrevisten a cinc agents representatius dels àmbits acadèmic, empresarial, financer, mediambiental i polític. Els entrevistats són en Marc Torrent i en Josep Donés, Director General i Secretari General Tècnic, respectivament, de l'Associació de Promotors de Catalunya (APCE); en Jordi Hereu, regidor del Districte de Sant Andreu (anys 2004-2006) i alcalde de Barcelona (anys 2006-2011); en Xavier Mayor, doctor en Biologia; en Carlos Pérez Lamas, arquitecte i professor d'Arquitectura Legal, Dret urbanístic i Valoracions a l'ETSAB; i en Jaume Puig, Director General de l'empresa GVC Gaesco Gestión, dedicada a la gestió financera. ⁽¹⁶⁸⁾

A l'àmbit professional, ampliant la lectura del col·lectiu d'urbanistes a agents del camp de les finances i la promoció immobiliària, així com al camp de la política, el dret urbanístic i el medi ambient, la competència pel dret a l'espai s'hi presenten concepcions contraposades i, en general, la competència del sector econòmic esdevé més explícita.

¹⁶⁸ El detall dels agents entrevistats i la orientació de les entrevistes es pot consultar la Taula 8 (veure l'Ap. 4.3).

Des del terreny de les finances, Jaume Puig (entrevista, 27 de juliol de 2016) ressalta que l'expectativa de benefici és el motor que empeny a la transformació de les ciutats, així com la seva vinculació als cicles econòmics. Segons indica (entrevista, 27 de juliol de 2016):

El finançament privat del sector de la construcció intervé si l'activitat incorpora una perspectiva de benefici. És el motor principal. Ara bé, els cicles de beneficis van per onades, pateix el cicle econòmic.

En aquest sentit, Puig (entrevista, 27 de juliol de 2016) indica que la societat es comporta al marge dels cicles econòmics, ressaltant que "l'expectativa de benefici es retroalimenta", incentivant bombolles immobiliàries que considera una "ineficiència del mercat". Fa referència a l'eufòria que emergeix quan té lloc un procés de creixement que s'equipara a una inèrcia estable, on els empresaris, banquers i societat en general "es comporten com si no existissin els cicles econòmics", que són inherents al règim capitalista. Puig ressalta que "l'especulació immobiliària es comporta com una taca d'oli, comença pel centre i quan deixa de ser efectiva es trasllada a 5 quilòmetres més enfora, i després a 200"; quan això succeeix, indica que "es perd la noció del valor". Altrament, fent una anàlisi històrica, destaca que els cicles econòmics, gràcies a la incorporació dels bancs centrals a mitjan segle XX, resultat dels efectes nocius que suposa per a l'economia i les finances la crisi de l'any 1929, tendeixen a ser menys inestables. Puig indica que, des d'aleshores, els bancs centrals reaccionen més eficientment davant les crisis ocasionades pel sistema tot i que, segons matisa, "s'actua més aviat de forma reactiva, no preventiva". Tal i com es constata en la crisi global que s'inicia l'any 2007, segons Puig "les autoritats ho podien haver frenat i no ho ha fet", i afegeix la següent valoració (entrevista, 27 de juliol de 2016):

És evident que en la darrera bombolla [2007] no es va actuar, tot i els mecanismes que hi ha per fer-ho. Aquest aprenentatge o s'aplica o tornarà a passar, i no sabem si serem capaços d'evitar la propera crisi.

Puig confirma que el capitalisme es caracteritza per ser un model cíclic, d'expansió i contracció del capital, en constant expansió. En aquest sentit, davant la pregunta de fins quan és possible expandir-se, indica que hi ha recorregut en diferents àmbits territorials, com a l'Àfrica, però que, altrament, quan s'hagi acabat l'expansió "probablement implosionarà".

Des del terreny de la promoció immobiliària, en canvi, Marc Torrent i Josep Donés (entrevista, 1 d'agost de 2016), ressalten que al darrere de la crisi de l'any 2007 hi ha una mala praxis financera, en la mesura que prèviament té lloc una injecció de capital sense precedents i, tanmateix, quan esclata s'hi intervé mitjançant la restricció del finançament, accentuant les conseqüències de la crisi. En aquest sentit, fan menció al fet que "les grans obres les financen els bancs i els fons d'inversió". Altrament, en referència al model de planificació urbana, per racionalitzar el procés i actuar de forma encertada, ressalten la figura del legislador davant les demandes socials, indicant que (Donés i Torrent, entrevista, 1 d'agost de 2016):

S'ha d'escoltar la gent i trobar decisions adequades, encara que no s'ajusti al que vol la gent. (...) Tothom vol el millor habitatge, en el millor lloc, a un preu econòmic, però la realitat és una altra. Què ha de fer doncs el legislador? doncs tenir en compte aquestes necessitats, però de manera que sigui sostenible dins el model econòmic. Aquest és el resum final de la participació ciutadana i la forma de legislar.

És a dir, el paper del legislador, que en l'àmbit de l'ordenació del sòl s'equipara a la del planificador, ha de fer viable econòmicament les demandes socials, de manera que el sòl que es planifiqui sigui viable per a l'economia de mercat (Donés i Torrent, entrevista, 1 d'agost de 2016). En aquest sentit, Donés i Torrent es lamenten de la ineficiència de sòl mal planificat, reclamant que el que es requereix és "fer ciutats més compactes, créixer en densitat i alçada, en àmbits on l'oferta immobiliària té més demanda". Per fer-ho possible, posen en valor de les aliances públiques i privades, amb el suport dels bancs, com a mecanismes òptims per fer viable la transformació dels plans generals en eines econòmiques. Com a exemple d'aquesta sinèrgia, tant en Donés com en Torrent fan referència a la praxis de certs ajuntaments, "que ofereixen els plans urbanístics a fires immobiliàries".

En general, des de l'associació de promotors es ressalta la tendència al creixement com a inevitable, necessària per al manteniment de l'Estat del benestar que, a Barcelona, es troba legitimada per un creixement migratori comú a escala continental europea. És a dir, traslladant aquesta lectura a la interpretació que en fa Puig (entrevista, 27 de juliol de 2016), s'observa que el creixement no es posa en dubte, en un escenari on els

legisladors, els planificadors, els polítics, els empresaris i els banquers participen del procés de producció urbana, com una inèrcia que es justifica per la demanda social. (¹⁶⁹)

Altrament, en referència al rol de l'associació de promotors, Donés (entrevista, 1 d'agost de 2016) destaca el paper de lobby de l'associació, davant les diferents administracions, posant de manifest les bones relacions i la coordinació en els àmbits autonòmic i estatal, així com en l'àmbit metropolità. Complementàriament, Torrent (entrevista, 1 d'agost de 2016) indica que l'associació de promotors es funda l'any 1969, "a l'empara del sindicalisme vertical, com a instrument per a la negociació col·lectiva, juntament amb altres patronals representatives del sector econòmic". (¹⁷⁰)

Des del terreny polític, en aquest cas vinculat a l'empresarialisme urbà, en Jordi Hereu (entrevista, 28 de juliol de 2016) ressalta la importància de la planificació, més enllà del valor econòmic. Hereu indica que "el mercat, sense projecte de ciutat, no sap fer ciutats". En aquest sentit, fent referència a la crisi econòmica que s'inicia l'any 2007, indica que (Hereu, entrevista, 28 de juliol de 2016):

En termes globals, el mercat va per davant de la política. Hem perdut el sentit de la democràcia davant la globalització, en una etapa històrica on el mercat mundial guanya davant la democràcia però, precisament per la capacitat autodestructiva del mercat, hi haurà una reacció.

Hereu (entrevista, 28 de juliol de 2016) fa esment de l'estancament de les obres vinculades a l'estació de La Sagrera, a Barcelona, que es paralitzen, precisament, arran de la crisi financera del 2007, acompanyada d'una crisi immobiliària generalitzada a Espanya. Tal i com ressalta, les vies ferroviàries que divideixen Sant Andreu i La Sagrera del seu entorn est són un mur, físic i simbòlic, dins la ciutat. En aquest sentit, Hereu ressalta el fet que "a escala de barri és una prioritat innegable, però deixa de ser-ho si s'explora l'agenda de la ciutat i és encara més evident als ulls de la Generalitat de Catalunya i, sobretot, de l'Estat espanyol". En aquest sentit, posa de manifest que "l'Estat compleix amb l'execució de les vies d'alta velocitat, però abandona la resta de

¹⁶⁹ En una lectura complementària, Harvey relaciona aquest procés amb la necessària absorció del capital acumulat, en expansió, que fomenta el règim econòmic capitalista i, de retruc, li garanteix tant la reproducció com la supervivència (Harvey, 2012).

¹⁷⁰ En aquest sentit, és d'interès el fet que la Asociación de Promotores Constructores de España es funda l'any 1968. Consultable a: <http://www.apce.es/index.php/pagesInstitutionals/show/id/1> [Consulta 29 d'agost de 2016].

les obres", expressant que la crisi immobiliària és una excusa, "que amaga la manca de prioritats en aquest projecte".

Com a alcalde de Barcelona, l'any 2008, Hereu (2008) ressalta un episodi que, de fet, representa una inflexió en la seva activitat política. El 10 de gener de 2008, davant el nou escenari incert que impulsa la crisi immobiliària, Hereu (2008) escriu una carta oberta al President del Govern, José Luís Rodríguez Zapatero, on indica que:

Fa molts anys que estem preparant aquesta gran transformació dels districtes de Sant Andreu, Sagrera, Nou Barris, Sant Martí. Fins i tot els municipis de Sant Adrià, Badalona i Santa Coloma estan esperant amb anhel la construcció de l'estació, per beneficiar-se d'un important servei ferroviari. (...) El traçat va ser consensuat pel Govern de l'Estat, la Generalitat i l'Ajuntament. Fa mesos, després de tots els estudis tècnics, es va licitar. Ara, algunes forces polítiques, en funció de suposats beneficis electorals, se'n desdiuen i posen en qüestió una infraestructura, uns serveis, imprescindibles i inajornables per Barcelona. (...) Evitem que les infraestructures siguin moneda de canvi. Prenem decisions, però no en funció de les conjectures polítiques. El desenvolupament de la ciutat hi està en joc.

Resultat d'aquesta carta (Hereu, 2008), l'endemà mateix s'adjudiquen les obres, però això representa, per en Jordi Hereu (entrevista, 28 de juliol de 2016), "el trencament de relacions amb el ministeri". És a dir, en un instant històric en què l'alcalde de Barcelona pren una decisió ferma per a la millora del nord de la ciutat, "la ciutat oblidada" (Montaner, 2015), reclamant el motor de la inversió pública en temps de crisi per una qüestió d'interès estratègic local, obté com a resultat un desgast polític. En aquest sentit, tal i com destaca a l'entrevista, "la tendència de Barcelona a oblidar-se del seu nord ha estat paradigmàtica, resultat de la falta d'una consciència metropolitana", on l'execució de l'Eix Sant Andreu-Sagrera "és un acte de justícia social i redistributiva, i d'intel·ligència urbana" (Hereu, entrevista, 28 de juliol de 2016). És a dir, Hereu, com a alcalde de Barcelona (anys 2006-2011) i ex-regidor del districte de Sant Andreu (anys 2004-2006), reconeix el deute que la ciutat té amb l'àmbit nord, on Sant Andreu en forma part, i destaca el distanciament que els poders públics manifesten respecte les problemàtiques locals, en contraposició amb les línies estratègiques d'escala superior. En aquest sentit, en referència al paper de la societat civil, destaca la importància de la resistència veïnal, tot i corroborar que, de fet, des de la instauració de la democràcia als ajuntaments, l'any 1979, té lloc una ruptura entre les associacions veïnals i el sector polític, que també afecta al col·lectiu de tècnics urbanistes.

Des del terreny del dret urbanístic, Carlos Pérez Lamas (entrevista, 31 de juliol de 2016) manifesta que "l'urbanisme regula i ordena la generació de plusvàlues referides al sòl, i condiona els beneficis privats de l'edificació" on, en referència al repartiment dels beneficis, la justícia equitativa "no és un objectiu en si mateix, sinó una bona pràctica (legalment prevista)" que "no beneficia a tothom per igual ni de la mateixa manera". Pérez Lamas ressalta que "la valoració urbanística valora drets legals i/o reconeguts oficialment", és a dir, "si no tens un dret reconegut jurídicament no es valora". I afegeix (Pérez Lamas, entrevista, 31 de juliol de 2016):

la competència entre classes socials i usos desiguals econòmicament en la seva disputa pels emplaçaments més avantatjats dona com a resultat una distribució segmentada o fragmentació de l'espai físic, que esdevé també segmentació social, econòmica i cultural. (...) La planificació urbanística i altres normes relacionades, quan existeixen, atenuen aquest fenomen mitjançant l'ordenació equilibrada dels usos urbans, els tipus d'edificació possibles, el nivell de serveis exigible, etc., però no poden eliminar la competitivitat ni totalment el seu resultat urbà (fragmentació de l'espai per motius econòmics) perquè això es deriva directament del sistema econòmic-social capitalista.

La competència econòmica i social pel dret a l'espai, doncs, té en el marc jurídic una lectura vinculada explícitament als drets que reconeix el sistema econòmic i social capitalista. En aquest sentit, Pérez Lamas (entrevista, 31 de juliol de 2016) indica que:

La competitivitat (per la bona marxa de l'economia i també en altres ordres de la vida) és un "mantra" del sistema que històricament s'ha demostrat una fal·làcia, quan no ineficax, per la tendència inherent del sistema cap a la concentració del capital i la consegüent creació d'un règim d'oligopolis (no un monopoli), eliminant així els possibles o teòrics competidors, en totes aquelles activitats econòmiques de caràcter bàsic o estratègic pel funcionament de la societat.

Al fer referència a la justificació de les plusvàlues, tot i l'ètica del sistema i l'intervencionisme dels poders públics, Pérez Lamas (entrevista, 31 de juliol de 2016) ressalta que:

comença a ser molt preocupant la tendència de les normes de la Unió Europea que prioritzen la competitivitat i les relacions de lliure mercat en detriment de l'acció reguladora per part dels poders públics.

Aquesta lectura, crítica amb la tendència a l'estímul de la competència en detriment de la funció pública i social que els estats assumeixen, té, segons Pérez Lamas (entrevista, 31 de juliol de 2016), una conseqüència directa en els plans territorials, on:

La veritable planificació estratègica la fan les grans corporacions privades pel seu compte. Tot i que s'ha parlat de planificació estratègica a nivell municipal, o metropolitana o regional, aquesta es limita a un marc de bones intencions, basades en un cert consens públic-privat, però sense força vinculant ni pressupostària per a cap de les parts, i per tant poc eficaç o intranscendent, superada en l'evolució de la realitat pels esdeveniments econòmics i polítics de major abast.

La planificació territorial, doncs, a mida que creix en escala creix en interès estratègic, on predomina la funció econòmica. En aquest sentit, Pérez Lamas (entrevista, 8 de juliol de 2016) destaca que, en general, la viabilitat econòmica dels plans urbanístics no contempla tots els elements a considerar (mediambientals, l'alteració sociocultural, l'impacte econòmic, el turisme massiu, etc.) i destaca que, a mida que s'amplia l'escala, "es falseja el valor i les prioritats que tècnica i oficialment s'indiquen". Per exemple, fa menció al fet que no es fa referència al poder d'influència que els *lobbies* econòmics i de poder exerceixen en el procés de valoració urbana i territorial. És a dir, Pérez Lamas ressalta la importància del dret de propietat i la lliure empresa, en el procés de competència de l'espai, com un element generador de desigualtats que l'urbanisme corregeix, però no elimina.

Tanmateix, en la línia que segueix aquesta investigació, és d'interès la valoració que fa respecte les competències de l'Administració pública, a Catalunya, en l'ordenació del territori. Pérez Lamas fa referència a les funcions que depenen directament de l'Administració, com ara "les grans infraestructures de mobilitat, les pautes de creixement dels nuclis urbans o la protecció d'espais ambientalment valuosos" que, com a competència pública i amb perspectiva de llarg termini, "no estan supeditades al mercat ni es vinculen a l'evolució del sistema econòmic".

Des del terreny del medi ambient, Xavier Mayor (entrevista, 15 de juliol de 2016), al referir-se a la Llei d'urbanisme catalana (Decret legislatiu nº 1, 2010), indica que l'urbanisme permet el mercadeig de l'espai i el control del territori, on el resultat és l'acumulació de plusvàlues no equitativa. Tal i com indica, aquesta situació és conseqüència del fet que "tradicionalment es valoren els efectes productius, no el territori com a ecosistema". Resalta que aquest és "el problema de fons", que consisteix en que "des d'un punt de vista biològic som una societat analfabeta, i allò que no entenem ho menystenim". Indirectament, Mayor fa referència al desconeixement general de la problemàtica del sistema econòmic en la seva incidència espacial, que

focalitza l'atenció d'aquest capítol. Indica que, si no s'hi intervé, "es tendeix a la simplificació i a la banalització de la diversitat biològica", on la tendència actual és "la creació de grans ciutats i grans territoris productius, un conreu sense diversitat destinat a la producció de biomassa". Mayor relaciona la banalització amb "la utilització mundial dels recursos de forma irracional". Reconeix els avenços en el terreny de la consciència ambiental, però indica que no és suficient, ressaltant que "l'administració pública ha confós l'avaluació ambiental estratègica amb una justificació" i que "cap política contempla la reducció de la petjada ecològica", mantenint "l'explotació dels territoris que impulsa la globalització econòmica". Mayor ressaltava, en aquest sentit, que "els territoris més avançats econòmicament són els més presoners de la dependència i l'espoli d'altres territoris". Per aquest motiu, en referència a la valoració de l'observació del futur immediat, Mayor (entrevista, 15 de juliol de 2016) posa de manifest que:

Les desigualtats creades són un reflex de la manca d'ètica, des del punt de vista del valor de les persones, en un sentit ampli, individual, col·lectiu... Per aquest motiu, és important reflexionar sobre com entenem la vida. Hem d'entendre què som, com funciona el món i quin valor té. Si tota decisió, de tota projecció i tota història, estigués en relació amb això, seria tot molt més fàcil. Entendre que no s'ha d'esgotar un recurs, entendre que s'ha de tenir respecte a la biodiversitat, entendre que un planeta més ecològicament complex és millor que un planeta simplificat, banalitzat ecològicament, és a dir entendre la incultura de l'analfabetisme biològic, resoldre això, seria un guany immens.

Mayor fa referència al «dret a la vida», present a la Biosfera, on l'ésser humà és una espècie més, i proposa una supeditació de l'urbanisme, de la planificació política i econòmica, a aquesta finalitat, no a la producció intensiva de biomassa, de ciutats o de capital econòmic. "El patrimoni és la natura, on hi ha vida, i si no n'hi ha doncs no hi ha res" (entrevista, 15 de juliol de 2016). El «dret a la vida», segons Mayor "és el dret que emmarca el dret natural de l'ésser humà i la resta d'espècies a néixer, viure en plenitud, reproduir-se i morir-se", i matisa que "no es correspon amb el dret natural que identifica el dret jurídic clàssic, que té una interpretació antropològica, on els drets humans són superiors als de la resta d'espècies" (¹⁷¹). I ressaltava que "els drets biològics ni estan degudament reconeguts ni estan definits clara i conceptualment a l'àmbit del

¹⁷¹ D'acord amb aquesta interpretació, a l'apartat 7.2.4 es defineix al «dret biològic» com el dret comú del conjunt dels éssers vius a néixer, viure en plenitud, reproduir-se i morir-se.

coneixement" (¹⁷²). En aquest sentit, és de l'opinió que "aquesta desigual valoració de drets està interioritzada a la consciència col·lectiva", que fomenta "una lectura econòmica dels drets biològics i és a l'arrel del problema".

Com a cloenda provisional d'aquesta anàlisi genèrica de la competència pel dret a l'espai observable des de diferents àmbits professionals, es contrasta la hipòtesi derivada H2. Com a complement a l'anàlisi dels tècnics urbanistes i dels agents socioculturals, es constata l'existència d'una competència per exercir el control i el dret a l'espai, on els sectors financer, econòmic i empresarial treballen en una direcció i la societat, com a ens organitzat, en una altra. El medi ambient i la resta d'éssers vius no hi participen, i si ho fan és a través de la consciència ambiental humana, que es troba en una situació de supeditació encara més evident. En aquest escenari, els poders públics regulen i ordenen els drets privats i col·lectius, però no tenen capacitat tècnica ni legal per evitar ni les desigualtats ni la tendència creixent a la sobreexplotació dels recursos, és a dir, no tenen la capacitat per atendre el problema de la qüestió urbanística que es planteja en aquesta tesi. Per tant, es confirma l'existència d'una competència desigual, on el sector econòmic es troba en una posició dominant, legitimada per la llei, mentre es reflecteix, de forma generalitzada, l'absència d'una visió conjunta de la problemàtica que això planteja. És a dir, la hipòtesi H2 es corrobora.

Complementàriament, destacar l'aportació de Xavier Mayor, en la mesura que transcendeix el valor de les lleis i els drets reconeguts i amplia el concepte de justícia social amb el del «dret a la vida», al que s'hi poden acollir tant les persones com la resta d'éssers vius, a l'hora de concebre i planificar el futur.

¹⁷² Aquesta interpretació és compartida per Andrea Catalina Castilla Guerrero (2011), a la tesina de màster titulada *El derecho postnormal: Un enfoque del derecho para la solución de problemas de sostenibilidad desde los principios de la ciencia postnormal*. Resultat d'una anàlisi de la teoria del Dret natural, on es contrasta la naturalesa i les seves lleis, reclama un canvi jurisdiccional en què: "Propongo la creación de una Jurisdicción especializada en problemas de sostenibilidad ambiental, social y económica, que esté encargada de dar trámite a los procesos en temas de este tipo. Será en esa jurisdicción donde se solucionen los problemas a través de la conciliación en equidad propuesta para el Derecho Postnormal, en la que prima la equidad, la ética, el bien común y la justicia por encima de la legislación positiva" (p. 47).

4.4 Valoració provisional. La urbanització marginal i la competència desigual formen part del mateix problema, que és estructural al règim capitalista

En una lectura inicial es determina que, resultat d'un procés històric, la urbanització marginal de Sant Andreu de Palomar es caracteritza per una *destrucció creativa del territori* (Harvey, 2012, p. 155) que, a grans trets, va acompanyada d'una destrucció intensiva del patrimoni material i immaterial que representa el *capital simbòlic* (Bourdieu, 2012) de la identitat andreuca, en paral·lel a l'absència del seu reconeixement des de l'àmbit tècnic i polític que custòdia el *capital simbòlic col·lectiu* que promou la ciutat de Barcelona (Harvey, 2012, p. 430). Es destaca el fet que coincideix amb una tendència comuna a l'àmbit nord de Barcelona, contrastada des de diferents àmbits o espais de debat, on es materialitza el caràcter sistèmic de la marginació estructural característica del capitalisme.

L'exploració sociocultural, tècnica i professional de la competència pel dret a l'espai, observable des de Sant Andreu en particular i des de Barcelona en general, indica que, a diferents escales, la pressió del règim capitalista a les estructures polítiques i a l'apoderament social s'intensifica, en especial a partir de la dècada de 1980. Al llarg de les darreries del segle XX, la pressió que exerceix el sistema incentiva la reorganització política i econòmica del procés planificador de l'espai, mentre es formalitza, legal i institucionalment, la desigualtat entre els agents que entren en competència pel dret a ocupar l'espai. En aquest procés, la lluita veïnal ocupa una posició reactiva, a escala local, mentre que el sector econòmic impulsa la transformació activa de l'espai, a una escala major. En conjunt, es documenta una dispersió de la orientació del problema en múltiples focus de debat o resistència. Els agents socioculturals i els tècnics urbanistes hi participen i racionalitzen el procés, però no eviten la urbanització marginal ni els desequilibris ocasionats per la competència desigual que s'institueix.

D'acord amb aquest plantejament, s'amplia la consideració de la lluita social pel *dret a la ciutat* (Lefebvre, 1968), observable a Sant Andreu, a una de més àmplia, on l'atenció es focalitza a la capacitat desestabilitzadora del capital econòmic, en què la societat s'hi articula de múltiples maneres. És a dir, es ressalten els efectes de la desigualtat del capital en competència que, en el cas de l'urbanisme, per raons econòmiques, en

determinades situacions esdevé una *lleï coercitiva externa* ocasionada per les *lleis immanents de la producció capitalista* (Marx, 2007a, p. 359). ⁽¹⁷³⁾

Com a valoració provisional, es contrasten les hipòtesis H1 i H2, amb la finalitat d'avançar en la comprensió de la problemàtica generada al voltat de la qüestió urbanística que es planteja (veure l'Ap. 1.1). En primer lloc, es contrasta la hipòtesi de partida (H1). Prenent de referència l'anàlisi empírica i documental que centra l'atenció d'aquest capítol, es constata la dificultat tècnica i social per evitar la supeditació de l'urbanisme a l'acumulació de plusvàlues, pròpia del règim econòmic capitalista i, per tant, la conjectura H1 no es contradiu. En segon lloc, es contrasta la hipòtesi derivada H2. D'acord amb l'anàlisi de referència, s'observa la intensitat del factor econòmic en el pols pel dret a l'espai, però aquest té diverses expressions. En són exemples la resistència veïnal, el debat tècnic professional, la crítica política i l'acceptació de la lògica de la competència (sense identificar que és desigual). Així mateix, es constata la relació entre la marginació estructural de Sant Andreu de Palomar i la debilitat estructural de l'apoderament social que, de forma més marcada que en altres àmbits de la ciutat, manifesta l'apoderament andreuenc. Com a resultat, la competència desigual pel dret a l'espai, en un procés de tensió entre forces i/o visions desequilibrades i/o contraposades, exerceix pressió al camp de l'urbanisme per múltiples focus (econòmic, polític, tècnic i/o social), supeditant l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme (tot i els puntuals èxits de la resistència veïnal). Per tant, es corrobora la hipòtesi H2.

Prenent de referència aquesta interpretació, la principal valoració provisional és que la urbanització marginal és conseqüència de la competència desigual per exercir el dret a l'espai, i aquesta és conseqüència de la pressió que exerceix la llei general de l'acumulació capitalista que descriu Marx (2007c). Aquesta situació, la marginació i la competència desigual, és estructural al règim capitalista.

¹⁷³ Tal i com ressalta Marx (2007a, p. 359), les lleis immanents de la producció capitalista són degudes a la lliure competència i, d'acord amb la lectura que es fa de la llei general de l'acumulació capitalista (Marx, 2007c) es corresponen amb les lleis immanents que orienten la investigació d'aquesta tesi (l'acumulació, la inestabilitat i la desigualtat sistèmiques) (veure l'Ap. 3.3).

4.5 Orientació de la recerca dels capítols 5 i 6

D'acord amb l'exploració realitzada, s'evidencia l'absència d'una visió conjunta de les causes que ocasionen la competència desigual per exercir el dret a l'espai, així com de les conseqüències que se'n deriven. Per aquest motiu, un cop realitzat aquest aprofundiment al problema, d'acord amb el mètode hipoteticodeductiu (Popper, 1980) i seguint el plantejament de l'exploració que es determina a l'apartat 2.4, la recerca es dirigeix a contrastar l'objecte d'estudi teòric i l'objecte d'estudi concret, definits als apartats 2.1.1 i 2.1.2, respectivament. En primer lloc (al capítol 5) es contrasta la supeditació de l'urbanisme a la llei general de l'acumulació capitalista, que explica el problema; i, en segon lloc (al capítol 6), es contrasten els resultats obtinguts en el cas de la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar, on el problema es manifesta. En ambdós casos es contrasta la idea urbanitzadora amb la llei general de l'acumulació capitalista (Marx, 2007c).

Ambdues anàlisis es complementen. La primera orienta a la segona i la segona amplia la comprensió de la primera. Les dues lectures estan enfocades a la comprensió del mateix problema, la primera des de les causes, i la segona des de les conseqüències.

5. La causa. El valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora del capital acumulat

En aquest estadi de la investigació s'aprofundeix en les causes del problema que és objecte d'estudi. En aquesta línia, la recerca s'orienta a l'estudi de la supeditació de l'urbanisme a la llei general de l'acumulació capitalista que descriu Marx (2007c) (veure l'Ap. 2.1.1). D'acord amb el tercer objectiu específic (OE3), s'avança en la comprensió del procés històric que condueix al valor afegit privatiu a les ciutats i propícia l'aparició de l'urbanisme modern, així com en la seva evolució fins a l'inici del segle XXI.

El capítol s'estructura en quatre apartats principals. El primer apartat introdueix la qüestió que orienta aquesta recerca, consistent en **la institucionalització de la competència desigual com a solució legal a la reproducció del règim econòmic capitalista**. Als següents dos apartats es presenta la **hipòtesi derivada H3**, on es dedueix que l'urbanisme forma part del procés històric de legitimació del règim econòmic capitalista i, a continuació, s'amplia la comprensió d'aquesta conseqüència observacional amb una **aproximació al valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora legitimada, resultat d'un procés històric**. Al quart apartat, com a cloenda del capítol, es fa una **valoració provisional** de la recerca duta a terme i es contrasta la validesa de les hipòtesis H1 i H3.

5.1 La institucionalització de la competència desigual com a solució legal a la reproducció del règim econòmic capitalista

Tant la supeditació de l'urbanisme a la lògica de l'acumulació de plusvàlues com la competència desigual que hi està relacionada (hipòtesis H1 i H2) formen part de les causes que ocasionen valor afegit privatiu a les ciutats.

D'acord amb les obres de Marx i Harvey, la solució espacial de les lleis immanents del capitalisme es regeix pel principi de l'acumulació, la inestabilitat i la desigualtat sistèmiques que fomenten la implantació del mercat mundial (veure l'Ap. 3.3). Altrament, prenent de referència l'anàlisi complementària que es desenvolupa amb la hipòtesi derivada H2, es determina que la solució espacial del règim econòmic capitalista va acompanyada d'un constructe legal que atribueix les competències a les institucions que, conjuntament, representen al sistema polític i econòmic. Prenent de referència a Bourdieu (2013), es tracta d'una estructura dels camps del poder que, amb diferents expressions, legitimen el govern de les desigualtats creades i la gestió de la inestabilitat que les acompanya. Per aquest motiu, per comprendre com s'institucionalitzen els camps del poder, es proposa avançar en la comprensió del procés històric en què l'urbanisme i l'economia conflueixen en el propòsit comú d'acumular capital i estimular la competència, així com els seus antecedents i la seva evolució fins a l'inici del segle XXI.

El valor afegit privatiu és el resultat d'un sistema econòmic basat en l'acumulació que, d'acord amb la lectura que en fa Marx (i Lenin), condueix a una lluita o competència entre capitals on la inestabilitat i la desigualtat són elements consubstancials al sistema. La institucionalització de la competència desigual és, en aquest sentit, una solució legalitzada que permet la continuació del capitalisme. La institucionalització de l'urbanisme, com a idea urbanitzadora que racionalitza el valor afegit privatiu al servei de la competència que facilita l'acumulació del capital, forma part d'aquesta «solució».

5.2 Hipòtesi derivada H3: L'urbanisme forma part del procés històric de legitimació del valor afegit privatiu que condueix al règim econòmic capitalista

En aquest estadi de la investigació es presenta la segona hipòtesi derivada (H3), que complementa a la hipòtesi de partida (H1) (¹⁷⁴). **La hipòtesi derivada H3 estableix que l'urbanisme forma part del procés històric de legitimació del valor afegit privatiu que condueix al règim econòmic capitalista.**

¹⁷⁴ La hipòtesi derivada avança amb l'exploració del problema i té per finalitat aportar eines complementàries per contrastar la hipòtesi de partida (H1).

5.3 Aproximació al valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora legitimada, resultat d'un procés històric

L'aproximació històrica al valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora es realitza a través de quatre línies de recerca. En primer lloc s'avança en la comprensió del valor afegit privatiu a les ciutats modernes, a través d'entrevistes a agents coneixedors del procés planificador. En segon lloc es realitza una aproximació històrica al procés que condueix a la legitimació de la idea urbanitzadora amb finalitats privatives, amb el contrast entre les obres de Kant (2010), Marx (1971; 2010; etc.) i Cerdà (1967; 1991a; etc.). En tercer lloc, es trasllada l'atenció al procés que condueix a un mercat mundial en lliure competència amb finalitats privatives, i quina incidència té en el procés urbanització a escala global. En quart lloc, com a complement a l'anàlisi anterior, es trasllada l'atenció al procés de dissolució de la propietat col·lectiva que condueix a l'acumulació originària que promou el capitalisme i l'aparició de l'urbanisme modern.

Les quatre línies de recerca empírica (LRE) es sistematitzen amb aquests enunciats:

- LRE 4. El valor afegit privatiu. Objecte d'anàlisi: el valor afegit privatiu a les ciutats modernes.
- LRE 5. La idea urbanitzadora. Objecte d'anàlisi: la legitimació de la idea urbanitzadora. Una lectura segons Kant, Marx i Cerdà.
- LRE 6. El mercat mundial. Objecte d'anàlisi: la institucionalització del mercat mundial i la seva incidència en el procés d'urbanització a escala global.
- LRE 7. L'acumulació inicial. Objecte d'anàlisi: el procés de dissolució de la propietat col·lectiva que condueix a l'acumulació originària que promou el capitalisme i la idea urbanitzadora.

Les fonts d'informació primària principals són l'anàlisi bibliogràfica i documental, que es complementa nou entrevistes (2 exploratòries, 4 estructurades i 3 en profunditat). El detall de les tècniques d'obtenció de dades es mostra a la Taula 9.

Taula 9. Tècniques d'obtenció de dades per contrastar la hipòtesi derivada H3

LRE 4. El valor afegit privatiu
--

Entrevistes estructurades

Objectiu: aprofundir en les desigualtats urbanes a través de la comprensió dels mecanismes que implementen el valor afegit privatiu a les ciutats.

En total, es realitzen 30 preguntes. Els temes que s'analitzen són al ciutat dual, el dret a la ciutat, la plusvàlua, la competència i el monopoli, la solució espacial (al capitalisme) i el capital (com a relació de poders). Complementàriament, es realitzen sis preguntes orientades al contrast de la llei urbanística, la negociació urbanística i la planificació urbanística. ⁽¹⁷⁵⁾

Miguel Ángel Argomedo Casas, arquitecte i mestre en Urbanisme per la Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM), doctor en Estudis Urbans per la Universidad Autónoma de Ciudad Juárez, México. Entre els anys 1972 i 1977 és professor de la facultat d'arquitectura de la UNAM, des de l'any 1988 és professor en Ciències Polítiques i Socials de la Universidad Autónoma de Chihuahua (México). Des de l'any 2000 és professor investigador a l'escola d'arquitectura i en els estudis de mestratge en Planificació i Desenvolupament Urbà a la Universidad Autónoma de Ciudad Juárez, (México). Paral·lelament a l'activitat acadèmica ha ocupat diversos càrrecs tècnics en el govern federal, estatal i municipal, i ha estat consultor privat i assessor en polítiques de desenvolupament industrial i urbà. Ha publicat diverses obres d'interès relacionades amb el planejament urbà i la competitivitat urbana; veure Argomedo Casas (1991; 2013).

Entrevista efectuada per escrit, rebuda el dia 10 d'agost de 2016.

Cecilia H. Giusti, professora associada a la Texas A&M University College of Architecture, Department of Landscape Architecture and Urban Planning (LA&UP). Doctora per la University of Texas en Estudis Llatinoamericans amb especialització en economia en planificació comunitària i regional, i economista per la Universidad Católica de Lima, al Perú. És professora de cursos de desenvolupament territorial i economia en països en desenvolupament, i està involucrada en programes d'investigació relatius a les comunitats marginals de la regió fronterera de l'Estat de Texas amb Mèxic. Es pren de referència una publicació d'interès; veure Giusti, Souza,

¹⁷⁵ El detall de l'entrevista és consultable a l'Apèndix 11.

Ward (2004).

Entrevista realitzada via telefònica, el dia 3 d'agost de 2016. Entrevista enregistrada.

Emilio Pradilla Cobos, arquitecte per la Universidad Nacional de Colombia (any 1964), doctor en Tècniques Superiors de Desenvolupament per l'Institut d'étude du développement économique et social de l'Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne (any 1968) i doctor en Urbanisme per la Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM) (any 1993). Disposa d'una àmplia experiència com a docent investigador en matèria de ciències socials i gestió territorial. L'any 2016 és membre de la Red Nacional de Investigación Urbana, México; la Red Iberoamericana de Investigadores sobre Globalización y Territorio; i la Red Latinoamericana de Investigadores sobre Teoría Urbana. És autor de 20 llibres i 132 articles i capítols en llibres, i ha dictat 301 ponències en conferències sobre problemes urbans, a 20 països d'Amèrica i Europa; veure Pradilla Cobos (2006; 2009).

Entrevista efectuada per escrit, rebuda el dia 4 d'agost de 2016.

Marcelo Zárate, arquitecte docent investigador en la Facultad de Arquitectura, Diseño y Urbanismo de la Universidad Nacional del Litoral (UNL), a Santa Fe, Argentina, on és Autor i Director Científic del Programa Institucional URBAM (Urbanismo Ambiental). Doctor en arquitectura per la UPC, Barcelona (l'any 2001). La seva línia d'investigació principal és l'urbanisme ambiental i el desenvolupament d'estratègies de projectació sociofísica urbana. És membre de la Red Iberoamericana de doctorados de Arquitectura "Arquitectonics", de l'ETSAB (Barcelona) i membre fundador de la "Società dei Territorialisti/e", amb seu a Florència, Itàlia. Ha participat en nombroses activitats d'investigació i en tasques institucionals. Es prenen de referència dues publicacions especialitzades; veure Zárate (2004; 2015).

Entrevista realitzada via telefònica, el dia 4 d'agost de 2016. Entrevista enregistrada.

LRE 7. L'acumulació inicial

Entrevistes exploratòries

Ramon J. Pujades i Bataller, doctor en Història per la Universitat de València. Ha exercit d'arxiver a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de professor associat en el

Departament d'Història de l'Antiguitat i de la Cultura Escrita de la Universitat de València, i de responsable d'investigació del Museu d'Història de Barcelona, càrrec que ocupa en el moment que té lloc l'entrevista. Ha publicat diversos llibres i ha col·laborat en diverses obres i revistes, estant especialitzat en la història de la cultura escrita d'època medieval. Es consideren diferents llibres de referència; veure Pujades i Bataller (2007; 2009; 2015).

Objectiu: explorar la cosmovisió del món a l'Edat Mitjana, fins a l'inici de l'Edat Moderna.

Entrevista realitzada al Museu d'Història de Barcelona, el dia 21 de desembre de 2015.

Ignasi Vila Despujol, historiador i jesuïta. Ha dedicat part de la seva obra a la investigació històrica dels orígens de la Companyia de Jesús a Barcelona, als segles XVI i XVII, i la història política i religiosa que acompanya a aquest esdeveniment històric en el marc de la història de cristiana. Es consideren diferents llibres de referència; veure Vila Despujol (1995; 2010; 2013).

Objectiu: explorar el procés d'institucionalització de l'església cristiana al llarg de l'Edat Mitjana.

Entrevista realitzada a la Residència-Cúria Provincial de la Companyia de Jesús a Barcelona, el dia 7 de juliol de 2015.

Entrevistes en profunditat

Francisco José Morales-Roca, advocat, màster en Economia i Direcció d'Empreses (IESE), Acadèmic corresponent de Bones Lletres i de la Reial Acadèmia de la Història, Assessor del Reial Cos de la Noblesa de Catalunya, genealogista i historiador. La seva línia de recerca principal és tractar la genealogia, heràldica i nobiliària catalana (¹⁷⁶). Forma part del Cos de la Noblesa Espanyola (¹⁷⁷). Es

¹⁷⁶ Aquesta presentació és la donada pel Baró de Viagayà a la presentació del llibre *Armoria catalana, concesiones heráldicas otorgadas a los caballeros del Principado de Cataluña, dinastías de Austria y de Borbón (1515-1836)*, (Morales-Roca, 2004a).

¹⁷⁷ Francisco José Morales-Roca és el descendent directe del primer ministre Manuel de Godoy, impulsor de la il·lustració a Espanya al servei del rei Carles IV de Borbó. Sobre ell recauen les dignitats de Príncep de Bassano i dels Algarbes, Príncep de la Pau, Príncep Romà i Pontifici de Godoy, Duc d'Almodóvar del Campo, Gran d'Espanya, Duc d'Evoramonte, Marquès de Fieles Collantes, Comte de Castillo Fiel, Vescomte d'Alto Castillo i de Rocafort, Baró de Marmellà i de Vilardida, Senyor del

consideren diferents llibres de referència; veure Morales-Roca (1983; 1988; 1995; 1996; 1999a; 1999b; 2004; 2013).

Objectiu: conèixer l'evolució i la transformació del sistema polític i de govern característics de l'Edat Mitjana, l'Edat Moderna i l'Edat Contemporània fins a mitjans del segle XIX, a través de cas del Principat de Catalunya. Addicionalment, és d'interès l'aportació de Morales-Roca a l'anàlisi de l'exploració de la història i l'estructura de la propietat al voltant del territori de Sant Andreu de Palomar, al llarg dels segles XIII-XIX. Com a historiador i heraldista, és coneixedor de la presència del patrimoni eclesiàstic, nobiliari i burgès del territori andreuenc.

Entrevista realitzada en tres sessions, els dies 27 de juliol, 8 d'agost i 17 d'agost de 2015. Les tres sessions de l'entrevista han estat enregistrades.

Ramon J. Pujades i Bataller, doctor en Història per la Universitat de València. ⁽¹⁷⁸⁾

Objectiu: aprofundir en el capital simbòlic present a les ciutats medievals a través de la interpretació del conjunt de mapes medievals que els representen.

Entrevista efectuada per escrit, rebuda el dia 20 de gener de 2016.

Ignasi Vila Despujol, historiador i jesuïta. ⁽¹⁷⁹⁾

Objectiu: aprofundir en l'evolució del capital religiós de l'església catòlica, especialment al llarg dels segles XIII-XVII, a través de les principals reorganitzacions que acompanyen a la seva expansió territorial fins a la dissolució de la Companyia de Jesús al segle XVIII.

Entrevista realitzada via telefònica, el dia 22 de setembre de 2015.

Font: elaboració pròpia.

Soto de Roma i de l'Albufera de València, Gran Almirall d'Espanya i de les Índies, Cavaller d'Honor i Devoció de la Sobirana Orde Militar de Malta, Cavaller de Justícia de la Sacra i Militar Orde Constantiniana de Sant Jordi, Cavaller de l'Orde Militar del Sant Sepulcre de Jerusalem i Cavaller del Reial Cos de la Noblesa de Catalunya.

¹⁷⁸ Es realitzen dues entrevistes a en Ramon J. Pujades i Bataller, una d'exploratòria i l'altra en profunditat. El detall informatiu del perfil de l'entrevistat es detalla a l'entrevista exploratòria que apareix a la mateixa taula.

¹⁷⁹ Es realitzen dues entrevistes a n'Ignasi Vila Despujol, una d'exploratòria i l'altra en profunditat. El detall informatiu del perfil de l'entrevistat es detalla a l'entrevista exploratòria que apareix a la mateixa taula.

5.3.1 LRE 4. El valor afegit privatiu. Objecte d'anàlisi: el valor afegit privatiu a les ciutats modernes

L'anàlisi empírica del valor afegit privatiu a les ciutats modernes requereix l'exploració dels factors econòmics i sociològics que hi incideixen. Per al seu aprofundiment es realitzen quatre entrevistes estructurades, als doctors Miguel Ángel Argomedo, Cecilia Giusti, Emilio Pradilla i Marcelo Zárate. El conjunt dels agents citats són americans coneixedors de la problemàtica del procés d'urbanització global, i especialistes de l'àmbit de la planificació econòmica i territorial vinculats a l'àmbit acadèmic ⁽¹⁸⁰⁾. El contacte amb els professors Argomedo i Pradilla es realitza a través del "X Congreso Internacional Ciudad y Territorio Virtual, CTV" celebrat a Monterrey, i el fet amb la professora Giusti i el professor Zárate es realitza a través del Congrés "Architecture & Knowledge. Critical theories, methods and practices" celebrat a Barcelona. Ambdós congressos formen part de les fonts d'informació primària complementàries, com a observació no participant. ⁽¹⁸¹⁾

El valor afegit privatiu és un factor espacial que té a les ciutats el màxim exponent, però també s'expressa en els contrastos territorials. L'urbanisme, com a instrument de planificació de l'espai, hi intervé. La idea urbanitzadora, en aquest sentit, incorpora els valors i principis que caracteritzen a la noció de valor afegit privatiu, com a capital acumulat i com a capital amb potencial d'acumulació. Aquest factor ordena i orienta les ciutats, però la cerca de valor afegit que regula l'urbanisme i la planificació territorial en general no incorpora el sistema de ciutats com un tot, al contrari, posa les ciutats en competència. Es tracta d'un procés que es tendeix a intensificar a mida que l'expansió i la intensificació del mercat mundial pauta la dinàmica del sistema econòmic i condiona les polítiques públiques. Per aquest motiu, es pot considerar que (Marfull, 2014c, pp. 9-10):

¹⁸⁰ El detall dels agents entrevistats es pot consultar la Taula 9 (veure l'Ap. 5.3).

¹⁸¹ El detall informatiu dels congressos citats és consultable a l'Apèndix 3, que amplia la informació donada a la Taula 7. Tal i com s'hi indica, en el cas de Monterrey, el congrés té per objectiu respondre a la pregunta: com han de créixer i organitzar-se les ciutats sota el potencial que representen les noves tecnologies disponibles al segle XXI? Segons s'hi indica: "esta pregunta se ha estado formulando reiterativamente en el campo académico, debido al continuo crecimiento territorial al que se ven sometidas la mayoría de las ciudades y metrópolis que siguen sin aprovechar las tecnologías informáticas, de comunicación y organización virtual. (...) La temática se está considerando bajo diferentes enfoques teóricos y escalas en función de la política Internacional, nacional y en particular la local" (font: full informatiu del congrés). L'objectiu del congrés de Barcelona és promoure i difondre el debat entre l'arquitectura, l'educació i la societat.

El actual proceso de urbanización del mundo está inducido por un proceso de unificación económica, donde los mecanismos para su expansión requieren de unos procesos de concentración del poder y del capital para lograr sus fines, pero dicho proceso está expuesto a una divergente concepción de las ciudades sin un conocimiento claro y necesario para su conducción. (...) Se urbanizan las ciudades, se hacen planes a distintas escalas sin visión a largo plazo, mientras no existe ningún plan sobre la urbanización global del mundo, en un sistema global de ciudades integradas, cada día más, en una economía global. ⁽¹⁸²⁾

Tal i com manifesta Harvey (2012), el capitalisme promou una geografia canviant per raons econòmiques, amb la finalitat de garantir la reproducció i l'acumulació del capital, però també l'absorció del capital excedent que promou el règim capitalista, essent un element fonamental per evitar les crisis de devaluació (veure l'Ap. 3.2.3). D'aquesta manera, a través d'un mecanisme basat en l'acumulació sistèmica de capital, representat esquemàticament amb la *fórmula general del capital D-M-D'* (Marx, 2007a, p. 2010) (veure l'Ap. 3.3), es materialitza un procés d'expansió constant que, en la dimensió espacial, implica una extensió de l'espai urbanitzat i la seva transformació constant. En aquest procés, entren en competència diferents agents i/o sectors que, en funció de la seva capacitat d'influència, participen de la praxis urbanitzadora integrant els principis dinamitzadors de l'economia a la planificació urbana i territorial.

Per exemplificar aquesta situació es prenen de referència el debat urbanístic present en dos congressos, realitzats a Monterrey i Barcelona, els anys 2014 i 2015 respectivament. Mitjançant l'observació no participant, l'atenció es centra en el debat que s'articula al voltant de les causes econòmiques que promouen ciutats desiguals, canvians i en constant expansió.

En referència al congrés realitzat a Monterrey destaca l'aportació d'Emilio Pradilla, que treballa el procés d'urbanització tardana i la creació de ciutats disperses i marginades a Amèrica Llatina, així com l'aportació de Miguel Ángel Argomedo, que amplia aquesta qüestió a l'entorn de la "ciutat binacional", en concret en els nuclis urbans fronterers que s'estenen entre els EUA i Mèxic (com és el cas de Ciudad Juárez). La orientació del primer es focalitza en documentar i qüestionar el factor urbanitzador, intensiu i caòtic, que acompanya a la marginació rural i a l'acumulació urbana, en un context econòmic orientat a la producció industrial intensiva. La orientació del segon es focalitza en

¹⁸² Cita de l'article fet en motiu de la presentació de la ponència feta al congrés de Monterrey, l'any 2014. A l'Apèndix 7 es pot consultar l'article complet.

documentar i qüestionar els dèficits urbans infraestructurals, amb conseqüències negatives per la salut pública i el medi ambient, en uns conjunts urbans on té lloc una aglomeració intensiva, sense planificació urbanística, acompanyada d'una industrialització que es localitza a la frontera mexicana. En referència al congrés celebrat a Barcelona destaca l'aportació de Cecilia H. Giusti, que fa referència a les comunitats marginals que s'acumulen a la frontera nord-americana amb Mèxic (en línia amb el treball d'Argomedo), i l'aportació de Marcelo Zárate, que amplia aquesta qüestió posant en valor el lloc com a condicionant ambiental i cultural des d'on projectar l'espai amb una visió comunitària. La orientació de la primera es focalitza en posar en valor la importància que es mereix l'atenció a les comunitats marginals, acumulades al contorn de la frontera dels EUA amb Mèxic, en ciutats sense planificació, amb la finalitat "d'unir móns propers". La orientació del segon es focalitza en ressaltar la importància del coneixement de la realitat sociocultural dels territoris, com a escenari estratègic des del que projectar i/o imaginar allò que és possible.

Les entrevistes, formulades als professors Argomedo i Pradilla, per un costat, i a la professora Giusti i al professor Zárate, per l'altre, permeten comprendre les sinèrgies que condicionen a la praxis urbanística. Els entrevistats manifesten el problema que representa el pols entre els interessos econòmics i els socials en el procés de planificació de l'espai, així com la capacitat desestabilitzadora d'una planificació que pondera el factor econòmic en detriment de la funció social.

Per comprendre la complexitat de la planificació urbana, Cecilia Giusti (entrevista, 3 d'agost de 2016) ressalta que, als EUA, l'urbanisme es contextualitza en dos àmbits diferenciats i complementaris: 1) les polítiques públiques, on el factor econòmic és el dominant; i 2) l'arquitectònic, on s'hi incorporen factors qualitius de caràcter estètic i/o paisatgístic. En aquest sentit, destaca que "en los EUA no hay planificación más allá de la ciudad". Al fer referència a la funció social de l'urbanisme, indica que "se zonifican las ciudades reflejando las desigualdades sociales, y al hacerlo se fomenta la desigualdad", i afegeix que l'apoderament social només és efectiu "en los sectores con más recursos". Giusti opina que, de fet, la societat no controla la lògica de la planificació del sistema de ciutats, i ressalta que "es un gran problema".

En aquesta línia, Miguel Ángel Argomedo (entrevista, 10 d'agost de 2016) ressaltava la importància del problema, on:

La experiencia nos dice que el tamaño de los efectos acumulados del modelo impuesto desde la revolución industrial, no permite ni siquiera las mejoras necesarias. Que los modelos paliativos como la planeación estratégica y las alianzas de los mercados, no cambian los vicios adquiridos de la sobre explotación y el plus trabajo que fomenta la acumulación de riqueza y poder de unos grupos sociales sobre otros y de todos sobre la naturaleza.

I Emilio Pradilla (entrevista, 4 d'agost de 2016) afegeix que:

La planeación estratégica opera como instrumento del capital y del Estado subsidiario, y excluye orgánicamente la posibilidad de control por el conjunto de los actores sociales.

És a dir, segons es desprèn de les aportacions dels entrevistats, a través de l'urbanisme es desenvolupen polítiques d'estratègia econòmica i social, essent les segones subsidiàries de les primeres. Pradilla (entrevista, 4 d'agost de 2016) indica que "los capitales se han estratificado en términos del proceso histórico de su concentración y centralización monopólica" i afegeix que:

En el patrón actual de desarrollo, la ley se construye formalmente sobre la "libre competencia", pero en realidad sustenta la competencia entre monopolios dada la estructura monopolista actual de la propiedad del capital.

En aquesta línia, Giusti (entrevista, 3 d'agost de 2016) afegeix que "la libre competencia está idealizada; está apoyada por la ley pero la realidad es otra".

Els entrevistats ressalten que l'urbanisme incorpora la funció social a la racionalització de la intervenció de l'espai, però que la pràctica reflecteix que només és efectiu, en aquest sentit, allà on l'apoderament social és reconegut o té poder, i aquest factor és a l'arrel de les desigualtats. En referència a la pregunta de si les desigualtats són un reflex de l'ètica dominant, que representa un món a la seva mida, la resposta és unànime, es considera una obvietat. En aquest sentit, Argomedo (entrevista, 10 d'agost de 2016) afegeix que l'ètica dominant crea desigualtats "a su medida para incrementar la ganancia, aunque los efectos de la desigualdad producida se omiten y no se asuman los efectos acumulados que los tienen rebasados". Altrament, Pradilla (entrevista, 4 d'agost de 2016) matisa que: "Las desigualdades existentes han formado históricamente a la ética dominante, no a la inversa". És a dir, ambdós mantenen una lectura crítica en

referència a la capacitat social d'evitar els desequilibris creats i, tanmateix, qüestionen la tendència general d'acceptar aquesta situació, on l'ètica que ho tolera no és la causa del problema, sinó la conseqüència. Seguint aquest plantejament, Pradilla (entrevista, 4 d'agost de 2016) afegeix que:

Los procesos sistémicos objetivos en el patrón actual de desarrollo socio-económico no responden a los instrumentos limitados de la planeación en este nivel macro; el empoderamiento social podría solo lograr mitigar y revertir parcialmente sus efectos más negativos de la evolución del sistema de ciudades.

És a dir, Pradilla destaca que la capacitat social de corregir els desequilibris sistèmics que genera el patró econòmic és limitada. Pradilla (entrevista, 4 d'agost de 2016) destaca la dimensió espacial de la desigual valoració del model socioeconòmic a l'afirmar que: "Los costos del suelo y de la construcción determinan la ubicación territorial de los distintos estratos de ingreso, estratificándolos y segregándolos territorialmente" on, en referència a la polarització social: "Se establece una relación dialéctica entre la segregación socio-territorial pre-existente y la polarización social de los actores urbanos, que se retroalimentan mutuamente". Com a resultat (Pradilla, entrevista, 4 d'agost de 2016):

Las condiciones objetivas de vida, muy desiguales entre los sectores de ingresos, territorializados en fragmentos urbanos, dan lugar a barreras culturales e ideológicas entre ellos.

I afegeix que, "para que la planificación sea efectiva es necesario socializar el proceso, dotarlo de una función social" (Pradilla, entrevista, 4 d'agost de 2016).

La barrera simbòlica que s'estableix, doncs, a les desigualtats urbanes, té unes conseqüències directes en les relacions de convivència. Tal i com ressalta Pradilla (entrevista, 4 d'agost de 2016):

La fragmentación socio-territorial implica aislamiento, individualización, conflictividad de los diferentes estratos sociales y, por tanto, empobrecimiento de la vida colectiva urbana.

Altrament, Argomedo (entrevista, 10 d'agost de 2016) relaciona aquesta tendència al patró acumulatiu del règim capitalista, on:

La acumulación de ganancia está sobre todo lo demás en la naturaleza del modelo capitalista; el plus-trabajo es la sobre explotación de los individuos de la sociedad, la plusvalía se obtiene de la sobre explotación del trabajo y de los

insumos naturales y artificiales acumulados en la producción en general y para el caso de la ciudad, en la producción del espacio planeado, diseñado y plus valorado.

És a dir, segons Argomedo el valor afegit (o plus valor) és causa i efecte de la sobreexplotació dels individus, de la societat i dels recursos naturals. I el valor afegit, per definició, implica una escala de valors que és on, en definitiva, s'hi reflecteixen les desigualtats. En aquest sentit, afegeix que (Argomedo, entrevista, 10 d'agost de 2016):

Las ciudades son contenedores de las diversas formas de organización social, incluyendo las diferentes clases sociales determinadas por los modelos económicos, políticos y culturales. (...) Existen barreras reales diseñadas y planeadas o virtuales determinadas por niveles económicos o por condiciones culturales. (...) Así se ha manifestado históricamente el modelo evolutivo de la sociedad: La acumulación de poder económico, político y religioso se manifiesta estratificado territorialmente.

Aquesta percepció és compartida per Giusti (entrevista, 3 d'agost de 2016), al respondre afirmativament a la pregunta de si existeix una barrera simbòlica entre els factors més afavorits i els més desafavorits, destacant que "és súper obvio en los EUA", en una opinió que comparteix Marcelo Zárate (entrevista, 9 de juliol de 2016) al referir-se a l'Argentina. Zárate afegeix que "los sectores más pobres están estigmatizados, con la violencia y la marginación", en una situació que també es dona en sentit contrari, on s'estigmatitza "a los privilegiados, los explotadores". Per aquest motiu, Zárate ressalta la importància de reconèixer i integrar els condicionants culturals i ambientals en l'anàlisi de la planificació urbana i territorial.

Per tant, es destaca la importància de la desigualtat com a patró reflectit a l'activitat urbanística, en una situació que és comuna a tot el continent americà, i que es pot extrapolar al conjunt de ciutats en la mesura que totes elles, en major o menor mesura, representen desigualtats econòmiques i socials. En aquesta línia, Argomedo (entrevista, 10 d'agost de 2016) afegeix que aquesta tendència tendeix a imposar-se també a Europa, a l'indicar que:

La planeación estratégica urbana, es una modalidad de la planificación de ciudades en EEUU que se reinterpretó en España, espacialmente en Barcelona, sacrificando quizá su tradición de liderazgo en diseño urbano en Europa, para crear una olímpica y efímera revolución urbana que no parece resistir más, los problemas físico-espaciales, económicos y políticas que enfrenta.

Argomedeo fa referència a la implementació del factor econòmic en la planificació urbana que té lloc a Barcelona, en especial al llarg de les dècades de 1990, 2000 i 2010, tal i com expressen diferents autors al marc conceptual (veure l'Ap. 3.1.2). Així mateix, el contrast d'opinions manifesta que, allò que es percep des de Barcelona com un error polític o un debilitament social, s'observa des d'Amèrica com una tendència a la unificació d'un model dominant.

Es tracta d'un patró comú, on la diferència principal entre el cas de Barcelona i el conjunt de ciutats integrades en una economia menys competitiva (on la subordinació a les plusvàlues és major i més selectiva) resideix en el fet que l'urbanisme ja no hi participa, tal i com ressalten Emilio Pradilla (entrevista, 4 d'agost de 2016) i Miguel Ángel Argomedeo (entrevista, 10 d'agost de 2016). És el cas de les grans aglomeracions marginals que mostren les barraques fora d'ordenació i al marge de l'atenció pública a grans ciutats com Bombai, Lagos, Caracas, Rio de Janeiro o Lima. Totes elles acumulen cinturons de pobresa i marginació, on la societat no gaudeix dels serveis avançats, la salut, l'accés a l'educació i al treball que sí gaudeixen els més privilegiats.

Les entrevistes manifesten que la planificació urbana, amb la finalitat de crear valor afegit privatiu, genera una desigualtat econòmica i social. Els quatre entrevistats expressen que el règim econòmic capitalista és la causa de les desigualtats, i corroboren que l'urbanisme s'hi supedita.

Com a cloenda provisional d'aquesta aproximació al valor afegit privatiu de les ciutats modernes, es contrasta la hipòtesi derivada H3. En conjunt, es contrasta afirmativament el fet que les ciutats reflecteixen com s'implanta espacialment el règim econòmic capitalista, on es legitima el valor afegit privatiu donant com a resultat espais en competència, desiguals i inestables, que tendeixen a acumular-se al marge de la capacitat tècnica i social que ofereix l'urbanisme per posar-hi remei. Per tant, es corrobora la hipòtesi H3.

Fent-ne una lectura paral·lela es pot concloure que, quan l'urbanisme es troba al marge del control social, la qüestió que planteja és que no es supedita a la lògica de la creació de plusvàlues privatives, sinó que és un instrument destinat a aquesta finalitat.

5.3.2 LRE 5. La idea urbanitzadora. Objecte d'anàlisi: la legitimació de la idea urbanitzadora. Una lectura segons Kant, Marx i Cerdà

L'anàlisi empírica de la legitimació de la idea urbanitzadora requereix l'exploració dels ideals que legitimen l'acumulació del capital privatiu i la transformació de les ciutats, resultat d'un procés històric. Com a complement al treball de recerca teòrica, a través d'una anàlisi dialèctica s'aprofundeix en les contradiccions i els antagonismes dels ideals associats al progrés i l'urbanisme, amb la finalitat de discernir un raonament analític de les relacions de causalitat entre ells. Amb aquesta finalitat, s'aprofundeix en la conceptualització teòrica dels ideals elaborats per Kant (2010), Marx (1971, 2007; 2010; Marx i Engels, 2012) i Cerdà (1967, 1991a; 1991b; 1991c; 1991d; 1991e; 1991f; 1991g; 1991h; 1991i; 1991j).

Al llarg del segle XVIII i XIX, apareix una cosmovisió particular de la realitat, ja sigui en nom de l'ideal cosmopolita (Kant, 2010), de la riquesa de les nacions (Smith, 1776) o de l'Estat absolut (Hegel, 2010), en contraposició a l'ideal comunista que acompanya al moviment revolucionari (Marx i Engels, 2012; Marx, 1971; 2007) (veure l'Ap. 3.1.4). En aquest escenari històric, apareix la idea urbanitzadora (Cerdà, 1967).

Durant el segle XVIII es llaura l'ideal de la Il·lustració. Kant (2010, p. 21) el descriu així: "La il·lustració és la sortida de l'home de la seva autoculpable minoria d'edat" (¹⁸³). Però hi afegeix un matís (Kant, 2010, p. 206): "*La Il·lustració del poble* consisteix en la instrucció pública del mateix respecte als seus drets i deures en relació a l'Estat al que pertany" (¹⁸⁴). Aquestes paraules reflecteixen la projecció de la superació d'una etapa on l'individu i l'Estat són els protagonistes.

En referència a l'esperit revolucionari que emergeix a finals del segle XVIII, Kant (2010, p. 22) indica que: "Potser mitjançant una revolució és possible enderrocar el despotisme personal juntament a l'opressió ambiciosa i dominant, però mai s'aconsegueix la veritable reforma de la manera de pensar". Indica que per això es requereix llibertat, la llibertat de fer sempre i en tot lloc l'ús públic de la pròpia raó. I afegeix que (Kant, 2010, p. 27, cursiva i nota entre claudàtors meus):

¹⁸³ Text de l'any 1784, titulat "Was ist Aufklärung?" ("Què és la il·lustració?") (Kant, 2010, pp. 21-31).

¹⁸⁴ Cursiva originària del text transcrit. Text de l'any 1798, titulat "Erneuerte Frage: Ob das menschliche Geschlecht im beständigen Fortschreiten zum Besseren sei" ("Replantejament de la qüestió sobre si el gènere humà es troba en continu progrés cap el millor") (Kant, 2010, pp. 195-210).

en règim de *llibertat* no cal témer el més mínim per la tranquil·litat pública i la unitat de l'Estat, no és perillós permetre que els seus súbdits exposin públicament al món els seus pensaments sobre una millor concepció d'aquella, encara que contingui una franca crítica de la [llibertat] existent.

La llibertat a què fa referència Kant es converteix en un ideal sobre el qual projectar la concepció cosmopolita del relat de la història. Així mateix, aquest ideal és concebut no pas com una realitat, sinó com un projecte al que cal contribuir-hi. En aquest sentit, Kant (2010, p. 39) afegeix: "El major problema per a l'espècie humana, a la solució que li força la Naturalesa, és la instauració d'una societat civil que administri universalment el dret". Però adverteix que: (2012, p. 41):

El problema de l'establiment d'una constitució civil perfecta depèn al seu torn del problema d'una reglamentació de les relacions interestatals i no pot ser resolt sense solucionar prèviament això últim. ⁽¹⁸⁵⁾

És a dir, condiona el projecte cosmopolita a l'establiment d'una aliança interestatal reglamentada. Per entendre'n el significat, Kant (2010) introdueix la idea de la *Filosofia de la Història* (p. 49). Es proposa comprendre la història de la humanitat, incloent-hi les lluites hostils, guerres i revolucions, en el seu camí a la concepció de l'*Estat cosmopolita universal* (p. 47) on s'hi imposa la pau i la justa convivència del conjunt de pobles del món, resultat de la lliure constitució de l'Estat de Dret en cada un d'ells. En aquest sentit, la relació entre els pobles es comprèn com una relació comercial, que Kant considera indissociable d'un *fonament moral* (Kant, 2010, p. 204), amb matisos. Kant (2010, p. 168) ho descriu amb aquestes paraules:

Com el *poder del diner* és, en realitat, el més fidel de tots els poders (mitjans) subordinats al poder de l'Estat, els Estats es veuen obligats a fomentar la pau (per suposat, no per impulsos de la moralitat) i a evitar la guerra amb negociacions, sempre que hi ha amenaces en qualsevol part del món, com si estiguessin en una aliança estable, ja que les grans aliances per a la guerra, per la seva pròpia naturalesa, només molt rarament subsisteixen i tenen èxit, fins i tot, amb menor freqüència. ⁽¹⁸⁶⁾

És a dir, per un costat es troba la concepció de la pau com a alternativa a la guerra, i per l'altre les aliances econòmiques com a alternativa a les aliances bèl·liques, pel foment del comerç i com a resposta racional al "més fidel de tots els poders subordinats al

¹⁸⁵ Text de l'any 1784, titulat "Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht" ("Idees per una història universal en clau cosmopolita") (Kant, 2010, pp. 33-50).

¹⁸⁶ Cursives originàries del text transcrit.

poder de l'Estat". En aquesta línia, Segons Kant (2010, p. 157) "el *dret cosmopolita* ha de limitar-se a les condicions de l'*hospitalitat universal*".⁽¹⁸⁷⁾

Sota aquest paradigma construeix el seu ideal d'una història universal en clau cosmopolita, on Kant (2010, p. 44, cursiva meua) indica que:

Es pot considerar la història de l'espècia humana en el seu conjunt com l'execució d'un *pla ocult de la Naturalesa* per portar a terme una constitució interior i -en aquesta fi- exteriorment perfecta, com a l'únic estat en què poden desenvolupar-se plenament totes les disposicions en la humanitat.

El «pla ocult de la Naturalesa», al que Kant fa referència l'any 1784, entra en diàleg amb el que es coneix popularment com la «ma invisible» que Adam Smith (2004) vincula l'any 1759 a la capacitat autoreguladora del lliure mercat. Smith concep una autoregulació idealitzada que inspira l'ideal liberal (que promou la burgesia), i que recupera puntualment en la seva obra *La riquesa de les nacions*, de 1776 (Smith, 1776). En aquest sentit, ressaltar el vincle implícit entre l'ideal liberal, la concepció dels estats moderns sota l'ideal de la llibertat individual, i la societat o constitució cosmopolita que Kant anuncia, en el si d'una història universal que condueix al progrés, la pau i el benestar.

Per tant, es pot considerar que la idealització del progrés (que inclou a l'urbanisme modern) s'integra en un context imaginari de la història on es trasllada, al futur, la resolució dels conflictes presents. Prenent de referència l'obra de Bourdieu (2009; 2012), la història escrita esdevé una autoritat simbòlica, implícita amb els ideals que sustenten el poder dominant. D'acord amb aquest plantejament, al voltant del *capital històric* -tal i com s'identifica en aquesta tesi- s'hi articula la cosmovisió del passat que justifica el present, un present que evoluciona al llarg del temps mentre s'interpreta i s'escriu la història.⁽¹⁸⁸⁾

És a dir, sota l'ideal il·lustrat es constitueix un «capital històric» amb una notable càrrega simbòlica, que estableix les bases d'una renovada cosmovisió del món i, especialment al segle XIX, exerceix una important influència en la reconstrucció de les identitats nacionals, tal i com expressa Benedict Anderson (2006). L'ideal és

¹⁸⁷ Íd.

¹⁸⁸ Per aquest motiu, aprofundir en el significat de la història permet comprendre el relat ideològic, els valors i, en darrer terme, el sistema polític, econòmic i legal que s'hi articula, així com la seva evolució.

substancialment republicà, representant un retorn a l'ideal equivalent que More (2009) transcriu a la seva *utopia* (veure l'Ap. 5.3.4), però no és un ideal basat en una justa distribució de la riquesa i els privilegis. No se'n qüestiona la procedència. L'any 1798 Kant (2010, p. 207) ⁽¹⁸⁹⁾ l'expressa com un projecte pragmàtic:

La idea d'una constitució en consonància amb el dret natural dels homes, a saber, que els qui obeeixen la llei han de ser simultàniament colegisladors, es troba a la base de totes les formes polítiques i la comunitat conforme a ella per mitjà de conceptes purs de la raó, que es denomina *ideal platònic (respublica noumenon)*, no és una vana quimera, sinó la norma eterna per a qualsevol constitució civil en general i l'allunyament de tota guerra. (...) i només es pot assolir àrduament, després de moltes guerres i hostilitats; tanmateix un cop s'ha aconseguit a *grosso modo*, aquesta constitució es qualifica com la millor entre totes per mantenir allunyada la guerra, destructora de tot bé. ⁽¹⁹⁰⁾

Kant situa en el dret civil la base d'una situació idònia per als ciutadans, que poden exercir una posició de força al camp del poder, sota l'ideal republicà. Kant (2010, p. 169) es presenta com a filòsof, on:

No cal esperar que els reis filosofin ni que els filòsofs siguin reis, com tampoc cal desitjar-ho, perquè la possessió del poder fa malbé inevitablement el lliure judici de la raó.

Des del seu espai de pensament rebutja les revolucions, així com el dret a coacció del poble davant del cap de l'Estat, sempre i quan el respectiu marc constitucional sigui legítim, és a dir, resultat d'una *lleï fonamental* lliure i comunament acordada (Kant, 2010, p. 118). Segons indica: "A aquesta lleï fonamental, que només pot emanar de la voluntat general (unitat) del poble, se l'anomena *contracte originari*" (p. 118) ⁽¹⁹¹⁾. D'aquesta manera, Kant referma la validesa del pacte originari que, en origen, facilita el desenvolupament, el progrés i l'equilibri territorial. Tot i les guerres, les revolucions i les lluites obertes ocasionades per l'avanç del comerç internacional en un sistema colonial (i el col·lapse simbòlic i cultural que representa per a les societats originals), es tendeix a reforçar un esperit eminentment pràctic orientat per una determinació ètica que reclama el dret a beneficiar-se conjuntament dels beneficis del progrés, i a fomentar mecanismes que garanteixin la pau social. Al text *Sobre la pau perpètua* (Kant, 2010,

¹⁸⁹ Text de l'any 1798, titulat "Erneuerte Frage: Ob das menschliche Geschlecht im beständigen Fortschreiten zum Besseren sei" ("Replantejament de la qüestió sobre si el gènere humà es troba en continu progrés cap el millor") (Kant, 2010, pp. 195-210).

¹⁹⁰ Cursives originàries del text transcrit.

¹⁹¹ Íd.

pp. 141-188) (¹⁹²) indica que per assolir un progrés cultural dels estats és necessària una situació de pau universal, on el dret públic té tres espais complementaris, el *dret polític*, el *dret de gents* i el *dret cosmopolita* (Kant, 2010, p. 165) (¹⁹³). Kant fa referència a les relacions entre els ciutadans (on l'Estat és l'espai natural i on s'han d'establir les lleis universals), a les relacions entre els pobles (en la cerca de la pau) i a les relacions comercials (en la cerca de la necessitat d'entendre's).

Kant promou l'ideal d'una societat cosmopolita que, en nom de la pau, s'estén amb les relacions interestatals dels pobles, posant en valor els contractes originaris degudament establerts que en legitimen l'autoritat, on tothom hi està representat. Però es tracta d'un contracte que només és efectiu allà on l'Estat representa al poble, i aquesta situació només es dona a les nacions colonitzadores.

Es comprèn, doncs, que una de les característiques principals de l'ideal cosmopolita (Kant, 2010) és la concepció dels drets universals del ciutadà en estructures estatals, que inspira la *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (DDHC, 1789) i la resta de constitucions modernes, que acompanyen a la delegació de poders al poble o nació. Al seu torn, a Europa s'impulsa la consciència del *contracte social* que Jean-Jacques Rousseau (2004) idealitza l'any 1762, on la voluntat general es posa al servei de tothom de forma efectiva.

Aquest ideal, per tant, resol tècnicament l'ordre social a les nacions colonitzadores, desestabilitzades pel propi procés colonitzador, però no resol el conflicte ètic que representa el domini i el dret d'explotació a les terres colonitzades. Fent-ne una lectura paral·lela, es tracta d'un contracte social utòpic, acotat en identitats nacionals, que dona una resposta idealitzada a la càrrega moral que genera el sistema colonial.

Kant, junt amb altres pensadors, com ara Rousseau o Smith, impulsen una reformulació filosòfica de la història i el seu significat, en nom d'una cosmovisió il·lustrada on la violència no es justifica, però es tolera. Kant (2010, p. 159) ho deixa escrit a l'identificar el procés que condueix a aquest ideal, fent referència a l'abús colonial:

En les Índies Orientals (Hindustan) introduïren tropes estrangeres, sota el pretext d'establiments comercials, i amb les tropes introduïren l'opressió dels nadius, la

¹⁹² Text de l'any 1795, titulat "Zum ewigen Frieden" ("Sobre la pau perpètua") (Kant, 2010, pp. 141-188).

¹⁹³ Cursives originàries del text transcrit.

incitació dels seus diferents Estats a grans guerres, fams, rebel·lió, perfídia i lletania de tots els mals que afligeixen al gènere humà. ⁽¹⁹⁴⁾

D'aquesta manera, i prenent de referència la Revolució Francesa, l'any 1789, la historiografia posa fi a l'Edat Moderna i estableix l'inici de l'Edat Contemporània, que evoluciona amb la Revolució Industrial (i la revolució burgesa, la revolució liberal i el moviment obrer). Aquesta etapa es caracteritza per l'emergència de nous actors a l'escenari polític i econòmic, amb una societat organitzada, en el marc de la lluita de classes que s'afegeix a la lluita per la independència de les colònies, en un procés d'expansió del capital acumulat que dona peu a noves aliances territorials i robustes estructures estatals. ⁽¹⁹⁵⁾

L'ètica i la moral, que persisteixen al relat filosòfic i al capital religiós de la Europa il·lustrada en el marc cultural d'una la cosmovisió cristiana, trasllada a la consciència individual el reclam dels drets, enmig de guerres, revolucions i l'inici de processos d'independència en els territoris colonitzats. Aquest procés, tanmateix, té també conseqüències per al capital religiós ⁽¹⁹⁶⁾. En aquest context històric té lloc el desmantellament (provisional) de la Companyia de Jesús (l'any 1773), així com la desamortització dels seus béns, en un procés iniciat pels principals monarques europeus entre els anys 1759 i 1773 ⁽¹⁹⁷⁾. El procés té lloc amb un desmantellament general dels béns territorials de l'església, que a Espanya té el seu punt culminant amb la desamortització que impulsa el ministre d'hisenda a la dècada de 1830, Juan de Dios Álvarez Mendizábal. D'aquesta manera, es desvirtua el contracte original entre el

¹⁹⁴ Nota: l'Indostan, al segle XVIII, es concep com una península, que incorporaria als estats de l'Índia, Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka, les Maldives, Bhutan i Nepal.

¹⁹⁵ Fent-ne un resum succint, l'Edat Contemporània evoluciona amb múltiples processos d'independència, revolucions, dues Guerres Mundials (1914-1945), la reorganització d'unes noves relacions internacionals en el marc de les Nacions Unides (dècada de 1940), la Guerra Freda (1947-1991) nombrosos tractats comercials i la instauració del capitalisme a escala global (a finals del segle XX).

¹⁹⁶ En l'òrbita cristiana protestant aquest procés s'inicia als segles XVI i XVII, amb la desautorització del papa de Roma i el trasllat del capital simbòlic a valors que impulsen el treball i la competència. El procés de desamortització dels béns i els drets de l'església té un llarg recorregut, en especial, en l'Església Catòlica a Espanya (Tomás y Valiente, 1971).

¹⁹⁷ Així mateix, després del desmantellament de la Companyia de Jesús, la institució s'adapta i posteriorment es restitueix, mantenint la seva autoritat simbòlica a través de la seva autoritat conferida en el capital educatiu. En aquest sentit, és d'interès com l'any 1789, coincidint amb l'inici oficial de l'Edat Contemporània, amb la Revolució Francesa i amb l'entrada en vigor de la Constitució dels EUA, l'ex-jesuíta John Carroll funda la primera universitat catòlica dels EUA a Washington DC, que després és incorporada a la Companyia de Jesús; i que l'any 1851 la companyia funda la Santa Clara University a Silicon Valley, Califòrnia. En el cas d'Espanya, és d'interès la fundació de la Universidad de Deusto l'any 1886 a Bilbao per part de la mateixa companyia, així com la fundació de la Escuela Superior de Administración y Dirección de Empresas (ESADE), l'any 1958, a Barcelona.

conreu i la institució originària que n'administra la renda, de forma definitiva, per promoure la incorporació del sòl al lliure mercat i facilitar, d'aquesta manera, la competitivitat al sistema fabril de producció (veure l'Ap. 5.3.4).

Aquesta situació, impulsada pel sistema colonial, dóna peu a una nova producció agrària, desvinculada de les ciutats, que tendeix a servir al comerç mundial creant un desigual repartiment de la riquesa acumulada. La marginació rural facilita l'aparició de la classe obrera, mentre el sòl i la força del treball s'instrumentalitzen al servei dels sistemes de producció industrials, propiciant la lògica del valor de mercat que precedeix a l'aparició de l'urbanisme modern. Amb l'aparició de nous ideals té lloc una intensa introspecció filosòfica i moral sobre els costos i els beneficis ocasionats pel nou mercat emergent. Es valoren les virtuts del progrés i la lliure competència, que aleshores beneficien als grans propietaris i als grans rendistes, així com aquelles estructures capaces d'acumular prou capital com per invertir-lo en nous processos de creació de valor, que en permeten la seva reproducció.

D'aquesta manera, la concepció del món tendeix a adaptar-se a noves autoritats i nous valors, en un període històric on als EUA l'acumulació i l'expansió del capital entra en competència amb el model imperialista, d'arrel colonial. Les ciutats emergents creixen de forma desmesurada, sense una planificació efectiva, i la industrialització es desenvolupa espontàniament creant uns desajustos i uns desequilibris que, al llarg del segle XIX, fomenten l'impuls de l'ideal republicà, noves concepcions del món i un debat públic on la filosofia, l'economia i la política tendeixen a confluïr en un complex marc legislatiu que n'ordena les relacions.

Paral·lelament, té lloc un procés de renaixement de les identitats nacionals que empara els drets de propietat i el lliure mercat, que es concep com un dret natural, posant límits als abusos del poder establert. En són mostres les *Bill of Rights* ("Declaració de Drets") anglesa de 1689 i nord-americana de 1787, on la segona posa 10 límits (esmenes) a la Constitució dels EUA de recent creació, així com *La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (DDHC, 1789). L'article 1 de la "declaració dels drets de l'home i del ciutadà" ressalta que els homes neixen lliures i iguals en drets, si bé s'afegeix que "les distincions socials poden estar fundades en la utilitat comuna". L'article 2 defineix que la finalitat de tota associació política és la conservació dels drets naturals i

imprescindibles de l'home. El 3 estableix el principi de tota sobirania nacional, que resideix en la nació; el 4 la llibertat a fer el que es vulgui sempre i quan no es perjudiqui al pròxim; el 5 el dret de la llei a prohibir tot allò nociu per a la societat; i al 6 es diu que "la llei és l'expressió de la voluntat general". Els «drets naturals», definits a l'article 2, són la llibertat, la propietat, la seguretat i la resistència a l'opressió. En conjunt, representen el dret a la llibertat col·lectiva, basada en l'interès comú.

El debat persisteix al voltant d'un corrent de pensament que tendeix a unificar el camp de l'economia amb el de la filosofia. David Ricardo (1821), defensa la idea que el lliure comerç beneficia a totes les nacions (Ricardo, 1821), i més endavant John Stuart Mill (1859) teoritza la defensa de la llibertat de l'individu com a valor suprem, on ni la societat ni l'Estat han d'actuar en contra de la seva voluntat. Aquesta llibertat es refereix tant als aspectes morals com als econòmics. Al seu rerefons es concep l'ideal del *liberalisme* sota un *utilitarisme* que entén allò que és bo en funció de la seva utilitat, d'acord amb les tesis de Jeremy Bentham (1842) impulsades l'any 1788, esdevenint una versió idealitzada del contracte social que preconitza Rousseau (2004). Es defensa un corrent ideològic que acompanya al desenvolupament de l'economia de mercat i l'ascens progressiu del capital(isme), que instrumentalitza la societat i el territori al seu servei. Marx apareix aleshores.

Contràriament a la concepció de la història universal que proposa Kant (2010, p. 33), en clau cosmopolita, Marx entén la història des d'una altra perspectiva. Als *Manuscrits* que es fan públics l'any 1932 (Marx, 2010, p. 194), indica que "la història és la veritable Història Natural de l'home (a això és al que cal tornar)". En aquests manuscrits, Marx (2010, p. 192) fa referència a la dificultat de l'ésser humà en comprendre tant la seva naturalesa com la relació que té amb la naturalesa, i ressalta que "només la naturalesa és capaç de comprendre l'acte de la història universal" (¹⁹⁸). Aquesta interpretació és d'interès, en la mesura que "la història universal" a què fa referència inspira l'ideal comunista que Marx concep a escala global (veure l'Ap. 3.2.2). En aquest ideal Marx (Marx i Engels, 2012) hi projecta un model millorat de les relacions socials, resultat

¹⁹⁸ Aquesta conceptualització està relacionada amb el materialisme històric que s'atribueix a Marx (veure l'Ap. 3.2.2).

d'un acte revolucionari, on té lloc una restitució del sentit de la propietat col·lectiva de la terra i la lògica de la producció de béns pel bé comú. ⁽¹⁹⁹⁾

Marx presenta una lectura crítica a l'ideal del progrés tecnològic i material, entès com un procés històric. La seva aportació amplia l'abast analític d'altres obres de referència en el seu context temporal, com les aportades per Kant (2010), Smith (1776) i Hegel (2010). Tots ells presenten una lectura genuïna de l'intens debat regulador, polític i legislatiu que defineix les bases de les modernes estructures estatals en un context marcat pel conflicte ètic que implica un sistema colonial en contínua pugna militar i comercial, la marginació de la població rural, l'explotació intensiva de la classe obrera i l'esclavitud.

Marx inicia la seva activitat intel·lectual i social prenent de referència en origen l'aportació de Hegel, que al llarg de la primera meitat del segle XIX es converteix en un referent intel·lectual a tota Europa ⁽²⁰⁰⁾. L'estructura fonamental de la seva obra parteix d'una acceptació idealitzada del procés històric que l'acull, on equipara el dret constituït amb una voluntat universal, en què la seva màxima expressió és el concepte d'Estat absolut. Segons Hegel (2010, p. 111):

L'Estat no es basa en un *contracte* exprés d'un amb tots i de tots amb un, o de l'individu i del govern recíprocament; i la voluntat universal del tot no és la voluntat dels individus que s'expressa, sinó que és la voluntat absolutament universal, vinculant pels individus en i per si. ⁽²⁰¹⁾

Per a Hegel, l'elit del poder es converteix en la portadora funcional de les bases morals en la societat civil, on la família, l'Estat i la religió són els pilars fonamentals. És a dir, transforma els pilars del capital acumulat al voltant del dret a la propietat privada, en un context històric on el capital de les elits pertany a les famílies més privilegiades, com a expressió de la voluntat universal. En aquest sentit, Harvey (2007, p. 304, cursiva meva) manifesta que:

Hegel procedeix, per suposat, a la manera grandiosa de la filosofia especulativa. Comença amb abstraccions generals a les que s'hi arriba idealment, no amb un estudi detallat de com funcionen les institucions socials i polítiques reals. El seu

¹⁹⁹ Tal i com indica Engels (2012a, 103), en un dels pròlegs del Manifest del Partit Comunista que escriuen per la Lliga dels Comunistes l'any 1848, el concepte de la història de la lluita de classes per a l'alliberament de la societat sencera de l'explotació és mèrit exclusiu de Marx.

²⁰⁰ L'obra de G.W.F.Hegel és un dels principals referents filosòfics de l'idealisme sobre una base dialèctica.

²⁰¹ Cursiva originària del text transcrit.

aparell conceptual no té necessàriament, en conseqüència, un fonament material, mentre que les proposicions subsegüents deriven rigorosament d'una lògica dialèctica aplicada de manera dràstica en les millors tradicions de l'*idealisme filosòfic*.

En aquesta mateixa línia de pensament, Marx critica al propi concepte d'Estat format per ciutadans lliures idealitzat per Hegel (2006). La seva crítica es centra en el concepte de riquesa nacional que emergeix al segle XVII, i en ressalta el fet que (Marx, 1971a, p. 29):

El concepte mateix de riquesa nacional s'insinua entre els economistes del segle XVII -i aquesta concepció subsisteix en part en els economistes del segle XVIII- sota un aspecte tal que la riquesa apareix creada únicament per a l'Estat, en què la seva potència apareix proporcional a aquesta riquesa.

Marx (1971a) qüestiona aquest plantejament amb l'anàlisi d'altres realitats, com la divisió internacional del treball, el mercat mundial i les crisis, les colònies, el deute públic, així com la síntesi de la societat burgesa sota la forma de l'Estat, junt amb les categories recíproques a la societat de classes, que inclouen l'estructura de la propietat de la terra i el treball assalariat, però no ho arriba a desenvolupar en la seva totalitat (veure l'Ap. 3.2.2). Igual que Kant, Marx té una motivació d'arrel filosòfica, en una època de gènesi d'una nova cosmovisió del món on la filosofia és encara un camp per al desenvolupament intel·lectual que gaudeix de prestigi. Tot i ser considerat un seguidor de Hegel, Marx en qüestiona obertament l'ideal filosòfic, on a criteri seu es cau en l'error d'idealitzar la realitat com una obra del pensament, en una tendència a l'absorbiment d'un mateix, fet que porta a una teorització especulativa sota l'ideal de l'esperit pràctic. Diu (Marx, 1971a, pp. 21-22):

Vet aquí per què Hegel va caure en la il·lusió de concebre allò real com a resultat del pensament que, partint de si mateix, es concentra en si mateix, profunditza en si mateix i es mou per si mateix, mentre que el mètode que consisteix en elevar-se d'allò abstracte a allò concret és per al pensament només la manera d'apropiar-se la concreció, de reproduir-la com un concret espiritual.

En un llenguatge més planer, Marx diu que Hegel confon allò que entén de la realitat amb l'essència universal i critica l'abús de l'apropiació del capital històric per transformar una situació incòmode en una cosmovisió legítima i universal del món. Als *Manuscrits*, Marx (2010) ho planteja com a limitació de la raó estreta de si mateixa sota l'exercici de la contemplació. Ho expressa amb aquestes paraules (2010, pp. 202-203):

La *idea abstracta* [de Hegel], que es converteix immediatament en *contemplació*, no és en realitat altra cosa que el pensament abstracte que renúncia a si mateix i es resol a la contemplació. Tot aquest trànsit de la *Lògica* a la *Filosofia de la Naturalesa* [Hegel] no és sinó el trànsit (de tan difícil realització per al pensador abstracte, que per això ho descriu de forma tan extravagant) de l'abstracció a la contemplació. El sentit místic que porta al filòsof del pensar abstracte al contemplar és l'avorriment, la nostàlgia d'un contingut. (...) És a dir, Hegel col·loca enlloc d'aquella abstracció fixa l'acte de l'abstracció que gira entorn de si mateix; amb això ja té el mèrit d'haver mostrat la font de tots aquests conceptes impertinents. ⁽²⁰²⁾

Aquestes paraules formen part de l'apartat "Crítica a la dialèctica hegeliana i de la filosofia de Hegel en general" (Marx, 2010, pp. 179-206), on ressalta la necessitat de l'home d'afermar-se i confirmar-se tant en el seu ser com en el seu saber. Segons Marx (2010, p. 196), "no pot parlar-se més que d'una acomodació de Hegel a la Religió, a l'Estat, etc., doncs aquesta mentida és la mentida del seu principi". Per tant, segons Marx la idealització de l'Estat modern parteix d'una il·lusió fonamentada amb una acomodació, que es nega. ⁽²⁰³⁾

Es presenta una crítica al pragmatisme omnipresent en una societat que tendeix a concebre el món creat com el millor dels possibles, i fent-ho perd la capacitat de conduir el seu destí. D'aquesta manera, la tradició filosòfica trasllada la filosofia de la moral a la cerca d'una ètica de caràcter universal teoritzada per Kant (2013a), desenvolupada per Hegel (1999, 2006, 2010), instrumentalitzada pel pensament polític i econòmic i qüestionada obertament pel moviment revolucionari d'una època on emergeixen, simultàniament, tant les revoltes socials als estats colonitzadors com els processos d'independència, revolucions, als territoris colonitzats.

A les ciutats creades a l'empara de la Revolució Industrial, on s'hi concentra la població i els conflictes socials, hi emergeix la idea urbanitzadora. Prenent de referència a la ciutat de Barcelona, Cerdà (1967) introdueix la «idea urbanitzadora» a la *Teoría General de la Urbanización*, publicada l'any 1867, després d'haver publicat la *Teoría de*

²⁰² Íd.

²⁰³ Amb aquestes paraules Marx reflecteix la perspectiva idealitzada de la realitat d'aquell que es troba en una posició acomodada i benestant, envoltada de persones que li confirmen la seva percepció, i recolzat per una acumulació de béns i privilegis materials. Es tracta d'una tendència comuna, a trets generals, a les societats considerades més avançades, que caracteritza a Europa i al món anglosaxó en general des del segle XVII fins al segle XXI, que dificulta l'assumpció de les responsabilitats desateses.

la Construcción de las Ciudades (Cerdà, 1991c) l'any 1859, coincidint amb el projecte d'eixample de Barcelona que es presenta també el 1859.

Cerdà concep la idea urbanitzadora com una necessitat implícita a la transformació ocasionada pel progrés, on les ciutats històriques deixen de ser eficients. Diu (Cerdà, 1967, pp. 8-9, cursiva meua):

Mis primeras investigaciones acerca de las exigencias de la nueva civilizacion [sic] cuyo carácter distintivo son el movimiento y la comunicatividad, poniéndolas en parangon [sic] con lo que podrian [sic] ofrecer para satisfacerlas nuestras antiguas ciudades en que todo es estrecho y mezquino, me dejaron columbrar nuevos horizontes, dilatados, inmensos, un mundo nuevo para la ciencia, hácia [sic] el cual me resolví á [sic] dirigir mi rumbo á [sic] todo trance. (...) Reconociendo, empero que la colosal empresa que habia [sic] acometido, ya que no fuese superior á [sic] los esfuerzos de uno solo individuo, exigia [sic] por lo menos la consagracion [sic] de todo mi tiempo, de todas mis facultades, y que por lo mismo su presocucion [sic] era incompatible con cualquiera otra ocupación séria [sic]; tomé (en 1849) la determinación de hacer ese sacrificio en obsequio de la *idea urbanizadora*.

Cerdà (1967, p. 9) aporta una visió històrica de la "teoria general de la urbanització", a l'indicar que:

Al tomar esa resolucion [sic] que no calificaré de heróica [sic], pero creo me será permitido apellidar esforzada, me condujo principalmente la aparición, no de un elemento nuevo, (...) sino de una aplicacion [sic] nueva de ese elemento poderoso que puesto en manos de la nueva civilizacion [sic] y pudiendo tener otras muchas aplicaciones hoy todavía desconocidas, ha de precipitar acontecimientos y apresurar por consiguiente el curso de la transformacion [sic] tan poderosamente iniciada por las aplicaciones del vapor.

Al darrere d'aquesta visió transcendent, històrica, de la idea urbanitzadora, Cerdà trasllada un ideal, que ja descriu l'any 1859 en la "Teoría de la Construcción de las ciudades" aplicada a l'eixample de Barcelona (Cerdà, 1991c). L'ideal és la urbanització del món, que equipara a la superació de barreres, però també a la superació de les fronteres i a la pau universal, en línia amb l'ideal cosmopolita que anticipa Kant (2010). Cerdà (1991c, p. 354) ho descriu així:

Así los canales de navegación uniendo unos mares con otros han venido á [sic] borrar los límites que la naturaleza había puesto á [sic] su comunicacion [sic], sin perdonar los que separan el mar rojo del mediterraneo [sic] que van á desaparecer con la proyectada abertura del istmo que separaban las naciones no solo han venido á [sic] borrar las fronteras que limitaban las del continente, sino que tambien [sic] van á unir la Inglaterra con el resto de Europa así que se haga

el tunel [sic] submarino al traves [sic] del canal de la mancha, y si mas [sic] adelante puede practicarse igual operacion [sic] en el estrecho de Bering, tendrèmos [sic] la continuidad entre los dos continentes. La navegacion [sic] al vapor en barcos ciudades como el Leviatan ha venido á estrechar la distancia entre Europa y America [sic], y finalmente el cable atlantico [sic] la ha hecho desaparecer por completo. Todo en este siglo se encamina á [sic] la desaparicion [sic] de los limites [sic], todo tiende á la fusion [sic] general, todo propende á la paz.

En un ideal urbanitzat, comprès com una obra conjunta de la humanitat, Cerdà hi delega ideals complementaris, com la propietat territorial i la fi del problema de la marginació obrera. Per un costat indica (Cerdà, 1991c, p. 355):

La propiedad territorial sentada sobre estas bases será accesible á [sic] todos, y la asociacion [sic] dejando de ser monopolio exclusivo [sic] de los hombres de fortuna, se convertirá en un poderoso instrumento de civilizacion [sic], que destruirá en su origen el germen de muchas y poderosas causas de perturbación. Los grandes capitales lo mismo que los pequeños y hasta los mas [sic] reducidos podrán estar interesados en la propiedad territorial. El interés general de la asociacion [sic] acercando unos á [sic] otros todos los accionistas, vendrá á [sic] borrar ese fatal antagonismo que hay entre las diversas clases, y operará una funcion [sic] tan moral como política [sic].

I per l'altre (Cerdà, 1991c, p. 355-358):

La clase obrera, esa inmensa masa que constituye la casi totalidad de la poblacion [sic] que no se puede desterrar de las ciudades, sino que debe encontrar en ellas su habitacion [sic], en le [sic] centro mismo de sus ocupaciones, y bajo la saludable influencia de la familia no estará condenada como ahora á [sic] tener que perder cada dia [sic] varias horas de trabajo util [sic] con motivo de la distancia de su alojamiento. El bien estar, la moralidad y el orden reinarán entre todas las clases laboriosas, y solo entonces dejarán de tener en continua inquietud y sobresalto los gobiernos. (...) El sistema de barrios obreros alejado del centro de la ciudad es otra creacion [sic] impolitica [sic] é [sic] inconveniente bajo todos los conceptos. En primer lugar establece una linea [sic] de separacion [sic] de clases que fomenta, sostiene y acrecienta el antagonismo que debe procurarse desvanecer y crea para el gobierno y la administracion [sic] dificultades sin cuento que es forzoso evitar.

És a dir, Cerdà relaciona l'oferta del sòl racionalitzat per mitjà de la idea urbanitzadora a una abundància, capaç de resoldre els reptes i les contradiccions en un sistema urbà i industrial ineficient.

La consciència del problema social, en el cas de Cerdà, va acompanyada d'un estudi realitzat entre els anys 1837 i 1848 a Barcelona (veure la Figura 28), que es troba

emmurallada per imperatiu polític, resultat del desenllaç de la Guerra de Successió Espanyola (1701/1705-1713/1725), on s'hi acumulen greus problemes de salubritat pública. ⁽²⁰⁴⁾

Figura 28. Esperança de vida dels habitants de Barcelona, per sexes (1837-1848)

Vida media general de los habitantes de Barcelona de ciudad de 11 años de observaciones desde 1837 à 1848.

Designacion de las clases	Hombres	Mujeres	Promedio de hombres y mujeres
	años	años	
Clase rica	38'23	34'11	36'17
Clase menestral	25'41	24'90	25'15
Clase pobre o jornalera	19'68	27'40	23'53

479b

Vida media de ambos sexos desde 6 años de edad en adelante en el trienio de 1845 à 1847 inclusive.

Designacion de las clases	Hombres	Mujeres	Promedio de hombres y mujeres
	años	años	
Clase rica	53'22	47'05	50'13
Clase menestral	42'08	46'64	47'36
Clase pobre o jornalera	46'33	48'78	47'55

Font: llibre *Teoría de la Construcción de las Ciudades* (Cerdà, 1991c, p. 251)

A l'estudi es ressalta que l'esperança de vida al néixer, a la *classe pobre o jornalera* és de 19,68 anys, i puja als 46,33 si s'exclou la mortalitat infantil fins als sis anys. Les dades equivalents, a la *classe menestral* són de 25,41 i 48,68, respectivament, i a la *classe rica* són de 38,23 i 53,22. En aquest sentit, en referència a les professions, els eclesiàstics arriben a una esperança de vida de 65,44 anys, els militars retirats als 63,78 i els comerciants als 57,65 anys (Cerdà, 1991c, p. 251). Amb aquesta anàlisi, acompanyada d'una crítica a les condicions d'habitabilitat de la població obrera, Cerdà trasllada a l'administració pública l'obligació moral de posar-hi remei. Com a cloenda d'aquest estudi escriu (Cerdà, 1991c, p. 260):

Téngalo pues muy en cuenta el gobierno y la administración, no lo pierdan de vista los hombres de arte y de ciencia que sean llamados á [sic] asesorarle y que triunfe de una vez la causa de la humanidad sobre la del monopolio que bajo cualquier concepto trate de explotarla [sic]. ⁽²⁰⁵⁾

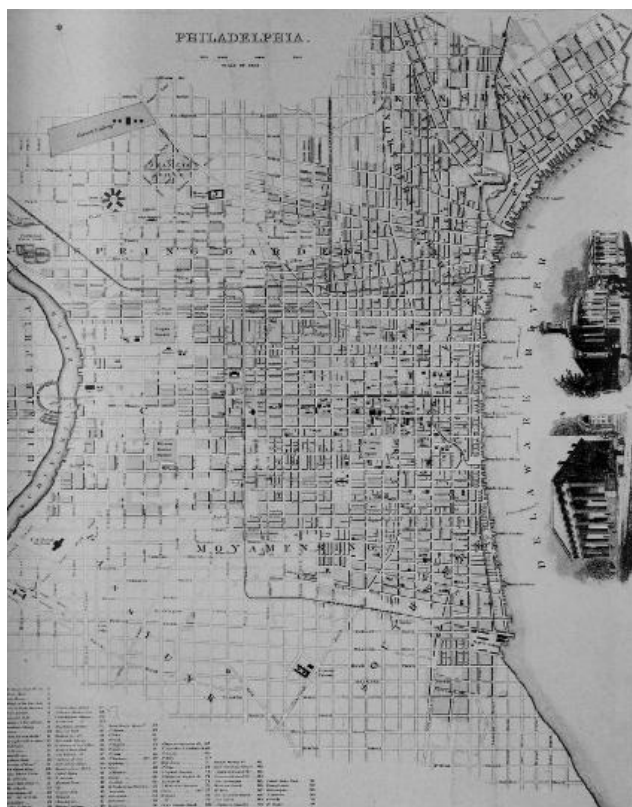
²⁰⁴ Resultat de la derrota del Principat de Catalunya davant les forces borbòniques de Felip V, l'any 1714, la ciutat és obligada a replegar-se dins les muralles i s'impedeix, fins a mitjans del segle XIX, créixer més enllà de les seves muralles. Al llarg de més d'un segle, cada nit la ciutat tanca les portes de les seves muralles (Gelabert, 1946) (veure l'Ap. 5.3.4).

²⁰⁵ Aquesta cita precedeix la introducció d'aquesta tesi.

Cerdà remet al govern espanyol, l'any 1855, el pla topogràfic de l'entorn de Barcelona; i l'Ajuntament reclama un pla d'eixample, que és adjudicat a Cerdà tot i el concurs paral·lel que convoca l'Ajuntament, l'any 1859, i que guanya l'arquitecte Antoni Rovira i Trias. A l'encàrrec s'hi estableix l'abast de l'eixample, que inclou a Sant Andreu de Palomar (Cerdà, 1991c, p. 269).

L'eixample proposat (veure la Figura 3), tal i com ho documenta Cerdà (1991c, pp. 444-448), es planteja amb una estructura reticular seguint el patró utilitzat en ciutats com ara Boston, Buenos Aires, Copenhague, Philadelphia (Figura 29) o Sant Petersburg, que Cerdà (1991c, pp. 444-448) explora. Cerdà (1991c, pp. 376-377).

Figura 29. Plànol de l'eixample de Philadelphia (1840)

Font: Atlas annex al llibre Font: *Teoría de la Construcción de las Ciudades* (Cerdà, 1991c, p. 448)

Cerdà concep una estructura reticular que incorpora una xarxa viària òptima per al desenvolupament evolutiu de la ciutat, i un parc o bosc urbà per atendre les necessitats d'esbarjo de la classe obrera. Planifica un gran parc a la perifèria de l'eixample, a tocar del riu Besòs i Sant Andreu de Palomar, amb la finalitat de facilitar un espai per a l'esbarjo de la "inmensa clase media, que carecen de recursos", entenent que: "Los ricos

se van á [sic] sus quintas ó [sic] casas de campo, donde tienen todo el espacio de jardines ó [sic] campos que necesitan para sus recreos" (Cerdà, 1991c, p. 421).

Figura 30. Contrast entre el parc del pla Cerdà (1859) i la urbanització real (2016)

Font de les dues imatges: ICC.

El parc preveu un bosc de 250 hectàrees, que (Cerdà, 1991c, p. 421):

es susceptible de ser regado por la acequia Condal y de tener todos los juegos de aguas necesarios en tales sitios y los varios espectáculos, lidias y demas [sic] diversiones públicas que la cultura de nuestra época aconseja alejar del centro de las poblaciones. Pueden asimismo situarse en este bosque y á [sic] orillas del mar los establecimientos de baños que se crean convenientes.

Cerdà preveu espai per a l'esbarjo del proletariat, però no s'arriba a executar mai. Al seu lloc, s'hi ubiquen vies ferroviàries, que separen el pla de la ciutat amb el riu Besòs, i s'hi instal·len naus i polígons industrials, junt amb barris obrers que l'Ajuntament promou en temps del règim franquista (anys 1939-1975) (veure la Figura 30).

Cerdà contempla la planificació de la ciutat com una oportunitat, per projectar-hi un futur millor, que el pas del temps permet contrastar amb la seva execució. Per un costat,

el pla de Barcelona desenvolupa implantacions industrials de forma espontània a l'entorn d'antics nuclis com l'Hospitalet, Sants o Sant Andreu de Palomar, al marge del Pla Cerdà; i per l'altre s'hi articula una ciutat dual (Castells, 2001b, p. 390), estratificada per raons econòmiques, que té les arrels al segle XIX però que s'estén al llarg del segle XX i s'eixampla a l'inici del segle XXI. ⁽²⁰⁶⁾

Altrament, la ciutat es sobreedifica, molt per damunt del que idea Cerdà. El patró que ho justifica és la cerca de plusvàlues que ofereix el procés urbanitzador. La sobreedificació és resultat de la competència pel dret a l'espai que, en un règim econòmic capitalista, promou la cerca de plusvàlues, privatives, com a fórmula general de l'acumulació del capital D-M-D' (veure l'Ap. 3.2.2) (Marx, 2007a, p. 210). Aquesta explicació, traslladada a la lògica de les promocions immobiliàries, significa que allà on el valor afegit és més alt i el potencial de venda participa de major demanda serà més senzill amortitzar el cost de construcció i obtenir beneficis (plusvàlues) a curt o mig termini. Altrament, allà on és més baix el valor afegit, cal sobreedificar per obtenir un benefici equivalent o similar. En tots dos casos, com més es pugui edificar (allà on hi ha demanda, ja sigui per a la societat benestant com per al proletariat), major és el benefici o plusvàlua. Aquest incentiu, que trasllada els beneficis als propietaris del sòl i els promotors del procés urbanitzador, incentiva el creixement en alçada i la concentració selectiva en espais determinats, facilitant la creació, l'expansió i la transformació de les ciutats modernes.

Cerdà (1991e, p. 477), tanmateix, defineix un pla econòmic perquè no s'especuli amb el sòl, que garanteixi una justa distribució dels costos i una justa fiscalització dels beneficis derivats de l'acció urbanitzadora, "sin gravar ni al Estado, ni á [sic] la provincia, ni al municipio". Com a idea a instrumentalitzar, preveu repartir els costos d'urbanització en dos mecanismes, segons es tracti de costos bàsics o generals. Els primers els deriva als propietaris del sòl amb drets d'edificació (Cerdà, 1991e, p. 476), i els segons els deriva a un sistema de fiscalització amb un reglament que valori les avantatges econòmiques que s'obtenen, on (Cerdà, 1991e, p. 477):

²⁰⁶ Tal i com s'indica a l'article "Barcelona és una ciutat desigual" (Marfull, 2014b) (veure l'Apèndix 6): "Barcelona és una ciutat desigual on el poder tria estar prop de la riquesa material, cultural i natural, pels mecanismes de concentració del capital que caracteritzen el capitalisme amb poc (o cap) control social".

La ventaja mas [sic] positiva, mas [sic] importante y mas [sic] tangible entre las generales, es el aumento de la riqueza pública mercantil, industrial i territorial que la reforma y el ensanche producen de consumo, aumento de riqueza imponible que trae consigo un aumento en el producto del impuesto: háganse pues contribuir esa ventaja; sáquese de ese aumento en el producto del impuesto la subvencion [sic] proporcionada al exceso [sic] de gastos exigidos para dar á [sic] la mejora su última perfeccion [sic] y complemento, y de esta manera queda resuelto el problema sin imponer gravámen [sic] alguno ni al Estado, ni á [sic] la provincia, ni al municipio.

Aquest mecanisme de regulació impositiva que Cerdà proposa, però, no s'arriba a materialitzar. És a dir, no es reglamenta el benefici delegat al sistema productiu resultat de l'acció urbanitzadora, més enllà de la fiscalització general d'aplicació als beneficis obtinguts resultat de l'activitat econòmica. I, altrament, ressaltar que es tracta d'un mecanisme que té per finalitat no gravar la hisenda pública, de l'Estat, que és compatible amb el benefici privat. D'aquesta manera, el sòl planificat crea valor afegit privat, amb el qual es cobreix el cost d'urbanització bàsica però que, en especial a les grans ciutats, genera unes plusvàlues extraordinàries que cap reglament fiscalitza, ni sobre els propietaris del sòl ni sobre l'activitat econòmica que s'hi desenvolupa. En aquest escenari, els propietaris i les activitats que s'hi implanten en són els principals beneficiats. ⁽²⁰⁷⁾

D'aquesta manera, sota el paradigma del cost zero per a l'administració pública, es delega el benefici derivat de l'acció urbanitzadora al sector privat. Aquest mecanisme incentiva el desenvolupament urbà, social i econòmic, però també és un pol d'atracció per a l'estímul d'un mercat fictici -el de l'especulació del sòl i dels seus usos- que atrau al sistema financer i distorsiona els instruments de planificació. Al voltant d'aquest «paradigma urbanístic», junt amb la planificació urbana, nous agents legalment establerts lideren l'avenir socioeconòmic i el curs de les urbs.

Seguint el raonament de Marx (1971; 2007), que manifesta que els «capitalistes» són els propietaris de la força del treball, del capital econòmic acumulat i de la terra -on les fonts respectives d'ingressos són el salari, el guany i la renda del sòl-, amb la planificació urbana obtenen dues coses. Per un costat, els capitalistes obtenen la

²⁰⁷ En el cas d'Espanya, des de l'aprovació de la llei de règim del sòl (Llei de sòl) de 1956 (LS 1956) es normalitza la regulació del repartiment dels beneficis obtinguts per la transformació urbanística del sòl, sobre els drets legals que disposen els propietaris del sòl i els drets d'ús o de gaudi legalment instituïts.

legitimació del dret a ocupar i explotar l'espai que els permet ampliar el capital privatiu i, per l'altre, es facilita el donar continuïtat al sistema econòmic capitalista, acumulatiu, inestable i desigual, estimulants així el benefici lucratiu. És a dir, amb l'urbanisme modern es facilita la intensificació de l'anomenada *fórmula trinitària* de Karl Marx, que abasta tots els secrets del procés social de producció, la fórmula *capital-guany, terra-renda del sòl i treball-salari* (Marx, 2007h, p. 265), on apareix el interès del capital i el guany de l'empresari, en què el valor d'ús es despulla de la mercaderia per ser concebut com a valor de canvi en la seva forma equivalent, els diners, l'essència del capital(isme) (Marx, 2007a, pp. 55-199).

Per tant, al llarg dels segles XVIII i XIX, des d'Europa s'impulsen diferents ideals, com l'ideal de la riquesa de les nacions (Smith, 1776) o la idealització filosòfica de la voluntat universal que personifica l'Estat absolut (Hegel, 2010). Ambdós apareixen a l'empara d'un ideal cosmopolita basat en la lògica del «poder del diner» (Kant, 2010, p. 168) que regula el comerç mundial amb finalitats privatives, que tolera i/o ignora la qüestió colonial on, algunes de les seves conseqüències, són la desestructuració definitiva de l'equilibri tradicional entre la terra i les ciutats, el trasllat del sòl al mercat econòmic i la competència desigual pel dret a l'espai. La idea urbanitzadora d'Ildefons Cerdà (Cerdà, 1967, p. 9), s'emmarca en aquesta idealització de la realitat d'una època que, tanmateix, persisteix i evoluciona fins a l'inici del segle XXI.

Com a cloenda provisional d'aquesta aproximació a la legitimació de la idea urbanitzadora, es contrasta la hipòtesi derivada H3. En aquest apartat s'observa que, resultat d'un procés històric, en el si d'un ideal il·lustrat on s'hi regulen els drets de l'individu i l'interès general que tutel·len els estats, emergeix una idea urbanitzadora que racionalitza tècnicament els conflictes i contradiccions que ocasiona el valor afegit privatiu, desigual, que s'acumula a les ciutats provinent de l'explotació de la terra i del treballador que facilita la societat de classes i el sistema colonial. Per tant, es contrasta afirmativament la hipòtesi, en la mesura que l'urbanisme modern apareix com a «solució» al règim econòmic capitalista, tot i l'emergent esperit revolucionari que caracteritza al segle XIX sota l'ideal comunista que preconitzen Marx i Engels (2012).

5.3.3 LRE 6. El mercat mundial. Objecte d'anàlisi: la institucionalització del mercat mundial i la seva incidència en el procés d'urbanització a escala global

L'anàlisi empírica de la institucionalització de mercat mundial i la seva incidència en el procés d'urbanització a escala global, requereix l'exploració del procés històric que condueix a l'explotació del mercat mundial, tal i com pronostica Marx (1971a, p. 204) i hi apunten Marx i Engels (2010, p. 54) al *Manifest*, incorporant l'anàlisi de l'impacte territorial. En aquesta línia de recerca, a través d'una anàlisi dialèctica, s'aprofundeix en les contradiccions i els antagonismes de les polítiques econòmiques i socials, amb la finalitat de discernir un raonament analític de les relacions de causalitat entre elles. Per aquest motiu s'amplia l'anàlisi documental. Són d'interès les obres de Harvey (1982; 1985; etc.), Keynes (2002; 2013), Lenin (n.d.) i Luxemburg (n.d.a; n.d.b), així com l'observació no participant de la conferència que Harvey realitza a Barcelona el dia 14 de novembre de 2016. ⁽²⁰⁸⁾

Harvey (2007, p. 345) recupera la vigència de la necessitat de reinterpretar la història i planteja l'elaboració d'una *teorització de la geografia històrica del capitalisme*. La proposta de Harvey és reconstruir una geografia històrica, que expliqui com el capitalisme s'expandeix i es reestructura en la seva dimensió espacial.

Al voltant d'aquesta idea Harvey identifica la supervivència del capitalisme, fins a l'inici del segle XXI, com a conseqüència de la solució espacial que l'evolució històrica de l'acumulació capitalista determina. En aquest sentit, la recerca s'orienta a comprendre el procés que acompanya a la configuració d'un mercat mundial basat en la lliure competència amb finalitats privatives, al final del segle XX per, en últim terme, comprendre l'evolució del procés de planificació urbana des d'una perspectiva complementària a la tradicional. Ambdós processos formen part del mecanisme d'expansió constant, en intensitat i en amplitud, dels processos de producció de béns i serveis que estimula sistemàticament el règim econòmic capitalista.

Per desenvolupar el vincle entre el mercat econòmic privatiu i el procés d'urbanització és d'interès la conferència que Harvey realitza a Barcelona el dia 14 de novembre de

²⁰⁸ La conferència es titula "Cultura i ciutat. Els reptes del turisme", i s'integra dins el marc de tècniques d'observació no participant (veure la Taula 7 i l'Apèndix 3).

2016 ⁽²⁰⁹⁾). Harvey indica que existeixen tres "motors" d'inversió que fomenten el capitalisme: a) la cobdícia, "la visió tradicional del principal motor"; b) l'Estat com a generador de demanda (obra pública, infraestructures, etc.); i c) els titulars de bons (títol de deute), que mobilitza la classe inversora impulsant la creació de taxes de rendibilitat. En conjunt, es crea un deute que impulsa la creació, en el futur, de nous rendiments.

Harvey situa a l'any 1945 l'inici d'una etapa caracteritzada per un deute controlat, on els estats i les estructures financeres s'alien per dues finalitats principals: 1) mantenir l'estructura productiva impulsada en el context de la Segona Guerra Mundial, i 2) garantir l'expansió del capital. Com a resultat, "es crea l'estil de vida suburbà, com una mena d'utopia burgesa" on es controlen "els desitjos de consum" en paral·lel a una urbanització intensiva del territori. Per comprendre la importància d'aquest procés, Harvey destaca que "les crisis immobiliàries són conseqüències de la impossibilitat d'absorbir la pressió que exerceix la cerca de plusvàlues", després d'un procés d'urbanització intensiu ocasionat pels mecanismes d'estímul de la inversió que garanteix el capitalisme ⁽²¹⁰⁾.

D'acord amb aquest plantejament, urbanitzar (i reurbanitzar) forma part del procés d'inversió i absorció del capital acumulat. Però és, sobretot, un mecanisme per sobreviure a les crisis del sistema. Com a exemple d'aquest procés, Harvey destaca com, tal i com ocórrer als EUA al finalitzar la Segona Guerra Mundial, en motiu del col·lapse financer de la crisi de l'any 2007, la Xina segueix el mateix curs. És a dir, resultat d'un procés d'expansió del sistema productiu extraordinari, la Xina no pot vendre tot allò que produeix i entra en crisi. Per evitar-ho, decideix urbanitzar, "apostant per crear enormes infraestructures i noves ciutats" amb la finalitat de mantenir la dinàmica de la indústria productiva. Com a resultat, s'endeuta i "entre els anys 2011 i 2014, la Xina consumeix un 45% del formigó que els EUA consumeix en els darrers 100 anys" ⁽²¹¹⁾. El resultat és que:

Ara tenim l'exigència d'un projecte d'urbanització com mai s'ha vist. L'incentiu no és que no fem ciutats per viure-hi, sinó per invertir-hi. Això està succeint a

²⁰⁹ Cites i notes extretes de la conferència titulada "Cultura i ciutat. Els reptes del turisme", celebrada a Barcelona, en motiu de la inauguració del "23è festival de cinema independent de Barcelona", celebrat al CCCB. Detall a l'Apèndix 3.

²¹⁰ Íd.

²¹¹ Íd.

tot arreu. Cal demanar entorns habitables, però el problema és macroeconòmic.
(²¹²)

I afegeix:

Però necessitem tenir una lectura global de quin és el problema. Es treballa simultàniament des de diferents fronts, però no hi ha un moviment anticapitalista global. El que cal és un moviment anticapitalista global. (213)

Així mateix, la necessitat d'un moviment anticapitalista, resultat d'un sistema que requereix ser revisat, parteix d'una lluita prèvia on, precisament, es planteja una alternativa global. A partir de la meitat del segle XIX té lloc un pols ideològic (social, polític i militar) associat a l'economia política que ha de regir la relació entre els estats, que condueix a dues conceptualitzacions del model: el capitalisme i el comunisme, on el primer acaba imposant-se a finals del segle XX. Paral·lelament, té lloc un apoderament econòmic i social a diferents nivells, fins a conduir a un mercat mundial a escala global. Karl Marx n'és un referent, en diferents líders, grups o col·lectius que prenen de referència la seva obra per articular diferents revolucions o formes de resistència.

Des de la segona meitat del segle XIX i al llarg del segle XX l'obra de Marx exerceix una influència determinant en la major part dels moviments revolucionaris que, en conjunt, conflueixen en un enfortiment de les estructures estatals en un procés que condueix a una globalització econòmica de règim capitalista. (²¹⁴)

²¹² Transcripció de la conferència indicada.

²¹³ Íd. Amb aquesta frase acaba la conferència.

²¹⁴ L'obra de Marx manté la vigència al llarg del segle XX, en diferents fronts, com ho manifesten les respectives revolucions russa (1917), xinesa (1949-1976) i cubana (1953-1959), entre d'altres, que són liderades per V. Lenin, Mao Zedong i Fidel Castro, junt amb diversos moviments revolucionaris que, en nom del sindicalisme, el socialisme i/o el comunisme, reclamen més justícia social (Hobsbawm, 2012). En una breu síntesi històrica, és d'interès el fet que, tot i que la revolució que promou el Manifest Comunista l'any 1848 (Marx i Engels, 2012) és reprimida, al llarg de les dècades de 1859 i 1870, a Europa es reviu l'esperit revolucionari. L'any 1864 es funda, a Anglaterra, l'Associació Internacional de Treballadors (AIT), coneguda com la Primera Internacional. Marx hi és convidat i, de fet, en redacta tant els Estatuts com el seu discurs inaugural (Marx, 2010, p. 239). L'associació es desenvolupa a diferents països, agrupant l'esperit anarquista liderat per Mikhaïl Baukin (caracteritzat per la negació de l'acció política i l'aposta per la coordinació de moviments social-revolucionaris) i el front que Marx defensa (caracteritzat per l'acció política capaç de conduir el capitalisme a una posició més avançada en què el moviment obrer adquireix el control de l'Estat, fins a la dissolució de les classes socials). Ambdues tendències defensen la solidaritat internacional obrera, impulsant tant l'acció política com el moviment sindical que tendeix a reforçar-se al continent, però l'any 1872 té lloc una crisi interna, després del temporal èxit de la Comuna de París, l'any 1871. La Comuna és una milícia ciutadana pren el control de la ciutat després de la ocupació per part de l'emperador Guillem I d'Alemanya, que derrota al govern francès de Napoleó III en la Guerra Franco-Prussiana (1870-1871),

En aquest procés, però, té lloc un procés d'aparició de grans monopolis que condueix, a l'inici del segle XX, a qüestionar l'ideal de la lliure competència com a sistema d'autoregulació del mercat. Lenin (n.d., p. 54) ho exposa amb aquestes paraules:

Admetem que sí, que la lliure competència, sense monopolis de cap espècie podria desenvolupar el capitalisme i el lliure comerç més ràpidament. Però com més ràpid és el desenvolupament del comerç i del capitalisme, més intensa és la concentració de la producció i del capital, que engendra el monopoli.

Després d'un procés caracteritzat per una limitada regulació de la creació de monopolis comercials, l'ordre polític es desestabilitza. Lenin (n.d.), equipara aquest període històric amb una etapa del capitalisme que anomena «imperialisme econòmic», i el situa en la fase avançada de la colonització del món, en un moment on el pols capitalista a Europa esclata donant lloc a una guerra continental (l'any 1914) per raons econòmiques. Apareix el concepte d'imperialisme vinculat a l'acumulació del capital, on la lluita de classes que preconitza Marx es substitueix per una lluita entre estats, per raons econòmiques, per garantir l'hegemonia de les respectives economies. Lenin (n.d., pp. 42-43) identifica a l'imperialisme amb el capital financer, diu:

L'imperialisme és el capitalisme en la seva fase de desenvolupament en la qual ha pres cos la dominació dels monopolis i del capital financer. Ha adquirit una importància de primer ordre l'exportació del capital, ha començat el repartiment del món pels trusts internacionals i ha acabat el repartiment de tota la Terra entre els països capitalistes més importants. (...) Allò característic de l'imperialisme *no* és justament el capital industrial, *sinó* el capital financer. ⁽²¹⁵⁾

La crítica de Lenin, per tant, va dirigida contra l'emergent presència del poder financer, però també la trasllada als ideals que sustenten i legitimen la banca, al pols pel control del mercat global i la tensió geopolítica. És a dir, trasllada la crítica a l'imperialisme a l'ideal que atresora. Segons indica (Lenin, n.d., p. 52):

però que és abolida un cop negociades les condicions de la rendició francesa i la fi de la guerra. Com a resultat d'aquesta experiència es declara la Tercera República Francesa, que persisteix fins la Segona Guerra Mundial (Ceamanos, 2014). Aquesta situació propicia el trasllat del Consell General de l'AIT a Nova York l'any 1872, i és dissolta el 1876. Tanmateix, l'apoderament social del pols polític persisteix, tal i com ho reflecteix la Segona Internacional (o Internacional Obrera), entre els anys 1889 i 1914, en aquest cas amb posicionaments d'orientació socialista. Però després d'una intensa inestabilitat internacional, a Europa especialment, en motiu de la Primera Guerra Mundial (1914-1918) té lloc un retorn de la crítica a l'economia política, en aquest cas liderada per Vladimir Lenin, en nom del comunisme rus. Lenin i el Partit Comunista de Rússia funden, l'any 1919, la Tercera Internacional (o Internacional Comunista), que persisteix fins l'any 1943.

²¹⁵ Cursives originàries del text transcrit.

Entenem la crítica de l'imperialisme en el sentit ampli de la paraula, com a posició de les distintes classes de la societat davant de la política de l'imperialisme en relació amb la ideologia general de les mateixes.

Aquesta crítica és compartida per diversos pensadors i activistes, com ara Rosa Luxemburg (Luxemburg, n.d.a; n.d.b), i representa un punt d'inflexió en el pensament edificat en l'ideal il·lustrat (²¹⁶). Luxemburg (n.d.b) repren la conceptualització de l'acumulació del capital, en diàleg amb la *fórmula general del capital D-M-D'* de Marx (2007a, p. 210). Planteja "el problema de la realització de la plusvàlua i de l'acumulació del capital" (Luxemburg, n.d.b, p. 96). Es pregunta com es pot equilibrar l'oferta i la demanda, tal i com els economistes analitzen, i garantir alhora la creació de plusvàlues. Amb aquest plantejament, equipara la plusvàlua (que Marx identifica com a D') amb la composició $c+v+p$, on (Luxemburg, n.d.b., p. 8):

una part d'ella (c) restitueix al capitalista la bestreta en mitjans de producció consumits, una altra (v) en salaris, essent la darrera (p) el sobrant esperat, és a dir el "guany líquid" del capitalista en diner contant.

Aquesta fórmula, portada a la seqüència dels processos de producció que s'acumulen, conflueix en un creixement acumulatiu sistèmic. D'aquesta manera, Luxemburg (n.d.b, pp. 12-15) es pregunta com es pot contemplar aquesta realitat si "no hi ha control ni plans socials que posin en harmonia la producció i la demanda". Ressalta així que "el problema de la reproducció del capital estava mal enfocat des del principi". En aquest sentit, amplia la crítica a la queixa de les aportacions de Ricardo (1821), Smith (1776), o Stuart Mill (1859) i, en especial, al fet que **"tots van entrebancar-se al considerar el problema de la reproducció amb aquesta dificultat elemental: l'explicació del capital total"**. Luxemburg ho presenta com una anàlisi científica i es pregunta: "Què és el capital social de la societat?", ressaltant la importància de l'aportació de Marx i la necessitat de donar una solució a aquest problema.

Tal i com destaca Luxemburg, Marx centra el problema en l'acumulació del capital (privat), però no com el soluciona. En aquest sentit, indica que: "Donada la gran importància d'aquest problema per a l'economia capitalista, no és estrany que els economistes burgesos s'hagin ocupat d'ell una i altra vegada" (Luxemburg, n.d.b., p.

²¹⁶ Fins aleshores, els principals intel·lectuals de referència maduren l'ideal del progrés sota el mantell de la moralitat humana. Però a l'inici del segle XX aquesta idealització es troba eclipsada per l'accelerada transformació simbòlica, econòmica i social que es viu Europa, als EUA i a l'Àsia, on el Japó impulsa la política colonial.

77). Com a resultat, Luxemburg (n.d.b, p. 224) recopila l'exposició històrica al problema i conclou que, davant de l'absència d'una solució, tenen lloc "formes de producció no capitalistes" que es desenvolupen en l'escena mundial, fent referència directa a la violència, la guerra i la política d'interessos privats. És a dir, Luxemburg identifica la capacitat del sistema econòmic d'impulsar mecanismes de generació de plusvàlues alternatius als que explora Marx, mitjançant l'ús de la violència (veure l'Ap. 3.2.3).

Lenin i Luxemburg representen, doncs, diferents lectures complementàries a l'obra de Marx, que evolucionen junt amb la complexitat de l'economia política. Ambdós experimenten el cost social i intel·lectual de la Primera Guerra Mundial. ⁽²¹⁷⁾

En referència al Tractat de Versalles (l'any 1919), que conclou la Primera Guerra Mundial (anys 1914-1918), J.M.Keynes (2002, p. 147) escriu:

El Tractat no inclou ninguna disposició per aconseguir la rehabilitació econòmica d'Europa; res per col·locar als Imperis centrals ⁽²¹⁸⁾, derrotats, entre bons veïns; res per donar estabilitat als nous estats d'Europa; res per aixecar Rússia, ni promou de cap manera la solidaritat econòmica estreta entre els mateixos aliats.

Keynes és el representant del Govern Britànic a la Conferència del Tractat de Versalles i dimiteix abans de publicar l'obra *The economic consequences of the peace* ("Les conseqüències econòmiques de la pau") (Keynes, 2002). En aquest tractat es posen les bases conceptuals d'una Societat de Nacions, l'arrel de les Nacions Unides, i d'un fons de garantia internacional. És a dir, també és l'arrel del Fons Monetari Internacional i del Banc Mundial que es creen al final de la Segona Guerra Mundial (anys 1939-1945) ⁽²¹⁹⁾. Amb aquestes paraules reflecteix com el problema no està resolt, tal i com ho constata el comunisme soviètic i més endavant l'aparició del feixisme a Europa i l'esclat de la Segona Guerra Mundial, entre d'altres manifestacions explícites de les tensions geopolítiques. Keynes (2002) planteja la necessitat d'establir mecanismes perquè es materialitzi la pau social en els estats que han participat a la guerra. Però, tanmateix, aquesta situació no es contempla, i l'acumulació del capital privat, especulatiu, segueix el seu curs.

²¹⁷ Lenin mor el 21 de gener de 1924 i Luxemburg el 15 de gener de 1919.

²¹⁸ Els Imperis centrals es refereixen a Alemanya.

²¹⁹ Més endavant se'n parla amb més deteniment.

L'any 1929 té lloc una crisi del mercat de valors als Estats Units d'Amèrica (o EUA), amb unes conseqüències polítiques i socials que tenen un impacte global. Com a resultat, es promou una regulació del règim econòmic capitalista. El govern de F.D.Roosevelt, iniciat l'any 1932, impulsa un «New Deal» ("Nou Tracte"), consistent en un conjunt d'actuacions destinades a l'estímul controlat de l'economia, el sistema bancari i el mercat laboral (Roosevelt, 2012), que representa un punt d'inflexió en l'economia neoliberal. Keynes (2013) analitza aquesta situació i, l'any 1936, indica que el motiu que condueix a la crisi de devaluació de 1929 (i a la Gran Depressió posterior, que dura més d'una dècada), és una sobreinversió en condicions inestables que no pot perseverar, en la mesura que obeeix a expectatives que estan condemnades a no realitzar-se. Prenent de referència el marc conceptual de Harvey (2007), es tracta d'una crisi de devaluació propiciada per un procés previ de sobreacumulació del capital. D'aquesta manera, Keynes (2013, p. 305) afirma que "el deure d'ordenar el volum actual d'inversió no pot deixar-se amb garanties de seguretat en mans dels particulars". Transcriu el debat obert al voltant dels excessos del capital sense una planificació estatal (en línia amb el que Luxemburg denuncia l'any 1913) i advoca per establir un equilibri entre uns tipus d'interès ajustats a l'estímul del consum estable, orientats al manteniment d'una alta ocupació.

La proposta de Keynes (2013) és capitalitzar la societat, estimular l'economia i controlar els desajustos econòmics amb l'intervencionisme estatal, en un context global amenaçat per una inestabilitat geopolítica estimulada per la desafecció social a l'especulació econòmica, on emergeixen alternatives revolucionàries en nom del socialisme, comunisme o feixisme.

Keynes (2013) defensa la socialització de les inversions com a l'únic mitjà d'aproximar-se a l'ocupació plena, així com la política d'una taxa d'interès autònoma, no destorbada per les preocupacions internacionals, i d'un programa d'inversió nacional dirigit al nivell òptim d'ocupació interna. Així mateix, presenta la crítica als sistemes feixistes des d'un punt de vista de l'economia política, on: "Els sistemes dels estats totalitaris de l'actualitat semblen resoldre el problema de la desocupació a expenses de l'eficàcia i la llibertat", però també reconeix que: "En veritat el món no tolerarà per molt de temps més la desocupació" (p. 356). I afegeix (Keynes, 2013, pp. 353-354):

Crec, per tant, que una socialització bastant completa de les inversions serà l'únic mitjà d'aproximar-se a l'ocupació plena; encara que no necessita excloure qualsevol forma, transacció o mitjà pels quals l'autoritat pública cooperi amb la iniciativa privada. Però fora d'això, no s'advoca francament per un sistema de socialisme d'estat que abrasi la major part de la vida econòmica de la comunitat. No és la propietat dels mitjans de producció la que convé a l'estat assumir. (...) A més a més, les mesures indispensables de socialització poden introduir-se gradualment sense necessitat de trencar amb les tradicions generals de la societat.

D'aquesta manera, el projecte de Keynes proposa, dins el règim econòmic capitalista, la necessitat de capitalitzar nous poders als estats per dotar-los d'una autoritat social, on l'apoderament del sistema de producció no és un objectiu. Es tracta, doncs, d'una proposta de socialitzar, parcialment, els poders de l'Estat per mantenir els valors democràtics, sense renunciar a l'acumulació del capital privat i als mecanismes fonamentals, essencials, del mode d'acumulació capitalista que Marx, Lenin i Luxemburg qüestionen.

Amb aquesta aportació, Keynes (2013) orienta a les polítiques estatals que, després d'una profunda crisi de devaluació i, pocs anys més tard, de la Segona Guerra Mundial (1939-1945), requereixen recapitalitzar el sistema productiu i la societat garantint unes condicions raonables pel foment de la pau al món. De fet, abans de la guerra, Keynes es fa ressò de la necessitat d'unificar aquesta estratègia econòmica i social comuna a nivell internacional. Escriu (Keynes, 2013, p. 328):

I és la prossecució simultània d'aquestes polítiques per tots els països junts la que és capaç de restaurar, internacionalment, la salut i la força econòmiques, ja sigui que es mesuri pel nivell d'ocupació nacional o pel volum del comerç internacional.

Amb aquest projecte es posen els fonaments de l'Estat del benestar, de la socialització del sistema democràtic i de l'apoderament general de l'Estat com a garant de la planificació econòmica i social dels pobles que governa. Així mateix, aquest projecte requereix una implicació política que només un apoderament com el que suscita la Segona Guerra Mundial ho fa possible. Al llarg del conflicte s'alien els interessos polítics, econòmics i militars i, resultat del desenllaç, s'assenten les bases d'un altre d'econòmic, on el lliure comerç s'erigeix com el millor garant de la pau, en la línia de l'ideal cosmopolita que descriu Kant (2010), i es promou el desmantellament del sistema colonial tradicional.

Resultat del desenllaç de la guerra, l'any 1945, es funden les Nacions Unides, en el marc de la creació de noves institucions de caràcter internacional. Les Nacions Unides esdevenen la principal organització mundial de referència, suplint a la Societat de Nacions fundada l'any 1919 (en el marc del Tractat de Versalles que posa fi a la Primera Guerra Mundial). En aquest context, també apareixen el Banc Mundial el 1944 (en anglès World Bank, WB), el Fons Monetari Internacional (o FMI, en anglès International Monetary Fund, IMF) el 1945, i el Banc Internacional de Reconstrucció i Foment, el 1945 (en anglès International Bank for Reconstruction and Development, IBRD), com a resultat dels anomenats acords de Bretton Woods, als EUA, l'any 1944 (Steil, 2016).

Keynes, com a representant britànic a Bretton Woods l'any 1944, essent aleshores el president de la comissió del Banc Mundial, promou la creació d'una moneda única de canvi, el BANCOR, però les negociacions no arriben a bon port (Steil, 2016). Resultat d'aquests acords s'estableix un preu estable de l'or en dòlars i la facultat de canviar or per dòlars sense restriccions ni limitacions (Brown, 2012). Al voltant del dòlar es regula el comerç de mig món, amb el compromís de no emetre més dòlars dels que es puguin bescanviar per or, per evitar l'especulació i la inestabilitat del capital econòmic en circulació. La causa de la paritat entre l'or i el dòlar cal trobar-la en qui té la propietat de l'or. La Reserva Federal dels EUA, en el marc de les polítiques iniciades en motiu del «New Deal», adquireix la pràctica totalitat de l'or dels nord-americans, amb la finalitat de deixar fluctuar el dòlar i capitalitzar el sistema bancari. Però a aquesta mesura s'hi afegeix l'or provinent de l'Imperi Britànic, que és utilitzat com a moneda de canvi per fer front als costos ocasionats per la Segona Guerra Mundial.

Resultat de la Guerra Mundial, els EUA esdevenen la principal indústria armamentística i, amb una economia capitalitzada, finança la resistència a l'avanç feixista amb, en termes relatius, un baix cost social i material ⁽²²⁰⁾, arribant a posseir la major reserva d'or del món. En aquest escenari, els EUA dominen també la capacitat destructiva de l'armament nuclear (a la URSS no es desenvolupa la primera bomba nuclear fins l'any

²²⁰ El cost social, per als EUA, és de 220.000 soldats (Van Mourik, 1978). Així mateix, el conflicte té lloc, principalment, a Europa, a l'Àsia i al Pacífic, no als EUA. Així mateix, en el cas de la URSS, que és qui ocupa Berlín en primer lloc i on té lloc l'episodi més destructiu de la guerra, el territori i l'economia es veuen sèriament perjudicats, i el cost social arriba a 17 milions de baixes (en algunes estimacions arriba als 27 milions) (Van Mourik, 1978).

1949), i l'any 1947 té lloc el General Agreement on Tariffs and Trade, o GATT ("Acord General sobre Aranzels Duaners i Comerç") (Lal Das, 2004).

Els EUA emergeixen, doncs, com a màxims beneficiats del conflicte global, després d'una etapa de capitalització de poder polític, econòmic i militar, en una indústria que trasllada la seva activitat a la urbanització intensiva del seu territori i, allà on la guerra deixa vastos territoris destruïts, a la seva reurbanització. En el bloc capitalista s'impulsa, doncs, el mercat intern i el consum de masses, garantint l'expansió del capital privat sota la direcció de la planificació econòmica i socials dels estats.

Prenent de referència l'obra de Harvey (2013a; 2013b), aquest escenari representa, de fet, una nova solució a la continuïtat del règim capitalista, que implica una reestructuració del sistema productiu que condueix a un nou estil de vida i a una urbanització intensiva del territori. D'aquesta manera s'estableixen les bases de la «societat de consum», que esdevé el motor de la producció i el consum conjuntament, establint una nova forma social a la llei general de l'acumulació capitalista que descriu Marx (2007c). S'intensifica i es diversifica el sector industrial, s'inverteix en grans infraestructures, es facilita l'accés generalitzat a l'automòbil, les ciutats es capitalitzen i apareixen, al bloc capitalista, les grans urbanitzacions. D'aquesta manera, s'estableixen les condicions per capitalitzar l'apoderament social a l'entorn de les estructures estatals, representant un punt d'inflexió en la intensitat i la naturalesa de les lluites socials. Aquesta solució es coneix com a *keynesianisme*, en referència a les propostes proposades per Keynes (2013), però no s'instrumentalitza a escala global.

El nou escenari mundial impulsa la continuïtat de l'economia productiva però, tanmateix, provoca un enfrontament amb dos ideals econòmics altament militaritzats, donant peu a la Guerra Freda (anys 1947-1991). La URSS es posiciona frontalment a les pretensions de l'imperialisme econòmic nord-americà. Aquest escenari promou un enfrontament entre dues grans potències al món, i dues maneres diferents d'entendre l'economia política i l'autoritat mundial.

A mitjan segle XX, doncs, té lloc una aliança territorial (o solució espacial) contraposada en dos blocs principals. El bloc capitalista (liderat pels EUA), a través de les estructures estatals (en nom de la democràcia i/o els drets socials) promou la competència política i un apoderament parcial de la societat. Altrament, el bloc

comunista (liderat per la URSS) contempla l'apoderament social en un projecte polític comunament acceptat, com a resultat d'una constitució originària, determinada per l'autoritat col·lectiva de la societat que els estats custodien. En tots dos casos es promou un intens enfrontament geopolític que va acompanyat de conflictes bèl·lics, cops d'estat, revoltes i terrorisme, on les polítiques estatals, financeres, econòmiques i militars treballen conjuntament. ⁽²²¹⁾

En ambdós casos té lloc una capitalització estatal de l'apoderament social on, en un cas, es manté el principi fonamental del dret a la competència i la lliure empresa per a l'interès privat i la utilitat general i, en l'altre, l'Estat regula i ordena els sistemes de producció sota el paradigma del bé comú. Els estats, tant al bloc capitalista com al comunista, impulsen el control i la delegació dels *campes del poder* (Bourdieu, 2013) en els sistemes de planificació estratègica, a tots nivells, on la planificació de l'espai és fonamental. ⁽²²²⁾

Espanya, després d'una Guerra Civil (anys 1936-1939) on el bàndol guanyador s'alia amb el règim feixista Alemany i Italià, s'integra al bloc capitalista, si bé en no en una etapa immediata. Tal i com indica Joan E. Garcés (2014, p. 213):

²²¹ La Guerra Freda adquireix rellevància l'any 1953, després de la Guerra de Corea (1950-1953), que fins la Segona Guerra Mundial (1939-1945) és una colònia japonesa. En aquest episodi, els coreans esperen recuperar la sobirania, però els EUA mantenen l'estructura japonesa, dividint la península coreana en dos, una sota la protecció soviètica i l'altra sota la nord-americana, donant peu a una divisió del poble coreà que es manté fins a l'inici del segle XXI. A aquest episodi cal afegir la victòria comunista a la Xina, després de 22 anys de lluita (1927-1949); així com la Guerra Civil Grega (1946-1949), que suposa la victòria de les forces anticomunistes recolzades pels EUA i el Regne Unit; i el conjunt d'estats-nació europeus que la Unió Soviètica incorpora al sistema comunista en un instant històric que, tanmateix, coincideix amb la fundació de la North Atlantic Treaty Organization (NATO, o OTAN en català). Aquest pols es situa sota l'amenaça permanent d'una Tercera Guerra Mundial, amb una capacitat destructiva sense precedents degut al desenvolupament de la tecnologia de l'armament nuclear. Diferents episodis geopolítics de rellevància internacional hi estan relacionats, com la Revolució Cubana (1953-1959); la Guerra de Vietnam (1955-1975); el Mur de Berlín (1961-1991); la Crisi dels míssils a Cuba (1962); la repressió a diferents governs de l'Amèrica del Sud (Xile, Argentina, Brasil, Paraguai, Uruguai, Bolívia i d'altres); així com episodis equivalents a l'Àfrica (República Democràtica del Congo, Angola, Somàlia i d'altres); i a l'Àsia (Iran, Indonèsia, de forma rellevant a la Guerra d'Afganistan (1978-1992) i la Guerra Iran-Irak (1980-1988), que s'afegeixen a la Guerra de Corea, Vietnam i la implantació del comunisme a la Xina). En paral·lel a la Guerra Freda, resultat del desenllaç de la Segona Guerra Mundial, el conflicte àrab-israelí, iniciat l'any 1920 per al repartiment i el control de Palestina per part del govern britànic es veu accentuat amb la declaració d'independència de l'estat d'Israel, l'any 1948, fet que propícia un conflicte armat amb els Estats àrabs i, en particular, una intensa i perllongada guerra amb el poble palestí fins a l'inici del segle XXI.

²²² En el bloc capitalista, aquesta lectura és objecte de crítica per Erich Fromm (2000) i Pierre Bourdieu (2013), tal i com ja s'indica al marc conceptual. Ambdós fan referència a la delegació dels camps d'especialització, especialment de les activitats tècniques, en esferes d'activitat al marge del sistema polític i econòmic que l'instrumentalitza. De fet, és en aquest context que apareix la consciència social al *dret a la ciutat*, que reclama Lefebvre (1968), en el marc de l'esperit de la generació del 68 (veure l'Ap. 3.1.3).

El régimen de Franco empezó a insertarse formalmente en las instituciones construidas en Europa después de la segunda guerra mundial a partir de 1959 - admisión de la OCDE. Integración marginal y parcial que seguía a la concesión en 1953 de bases militares a EE UU.

La reestructuració del sistema productiu a Espanya, dins del bloc capitalista, s'implanta definitivament a finals de la dècada de 1950, amb els *Planes de Desarrollo de España* iniciats el 1959, després d'un procés d'estabilització de la dictadura franquista i de diverses negociacions, conduint a la integració d'Espanya a la OCDE el mateix any (Garcés, 2014). En aquest sentit, ressaltar que entre els anys 1945 i 1947 té lloc un boicot internacional a Espanya, les Nacions Unides condemnen al règim franquista, té lloc un aïllament i un rebuig generalitzat. Com a resultat, Espanya resta fora de les ajudes per la reconstrucció econòmica que ofereix el pla Marshall (1948-1952) que promou els EUA a l'Europa Occidental. Tanmateix, l'any 1948 s'acorda la reinstauració de la monarquia a Espanya, després d'un acostament entre la Santa Seu i el dictador (Lleonart, 1985:105); l'any 1953 España acorda amb els EUA la instal·lació de bases militars nord-americanes en territori espanyol; i el 1955 Espanya és membre de les Nacions Unides (o ONU). Altrament, conjuntament a la implementació d'un pla econòmic dirigit per les estructures estatals, l'any 1958 es funden les escoles de negocis IESE i ESADE, amb les seues inicials a Pamplona i a Barcelona, respectivament, sota la direcció i tutela de l'església catòlica mitjançant les institucions religioses de l'Opus Dei (IESE) i de la Companyia de Jesús (ESADE), respectivament (Marfull, 2013a, p. 196).

Prèviament, al llarg de la dècada de 1940, el règim franquista crea noves empreses públiques, amb la nacionalització d'empreses del sector ferroviari, de l'automòbil, de l'aviació, de l'energia, la telefonia i d'altres fins aleshores amb una significativa participació del capital estranger, creant l'Instituto Nacional de Industria (INI) i reforçant l'apoderament econòmic de les estructures estatals. El procés de nacionalització empresarial a Espanya és d'interès en aquesta tesi, ja que diverses empreses implantades a Sant Andreu de Palomar són expropiades pel règim espanyol, integrant-se al patrimoni de l'Estat (veure el capítol 6).

A l'inici de la dècada de 1970, però, la solució espacial iniciada a mitjan segle XX experimenta una transformació integral, on es reestructura el sistema de producció a gran escala. El motiu és una crisi de rendibilitat del règim econòmic capitalista,

incentivat per la saturació de l'expansió del mercat. Harvey (2013a) indica que, per sortir de la crisi, s'inicia un creixement exponencial de l'emissió del diner en circulació. Com a manifestació d'aquest procés, Harvey (2012, pp. 231-233) documenta que l'any 1970, als EUA, s'introdueixen els títols recolzats per hipoteques; el 1972 s'inaugura el Mercat de Futurs Monetaris de Chicago; el 1973 es funda la Borsa d'Opcions de Chicago, començant la comercialització de contractes de futurs; el 1975 es comercialitzen contractes de futurs sobre Lletres del Tresor nord-americà recolzats per hipoteques; i el 1977 es comercialitzen futurs sobre Bons del Tresor nord-americà. Apareix, per tant, una nova forma de crear diner sobre el capital creat que, entre els anys 1973 i 1975, propícia la crisi del mercat immobiliari als EUA i al Regne Unit; la crisi pressupostària dels governs federals, estatals i locals als EUA; la pujada vertiginosa del preu del petroli i, com a colofó, té lloc una crisi internacional que provoca una gran recessió. ⁽²²³⁾

Tal i com indica Harvey (2012; 2014b), la crisi de la dècada de 1970 propícia l'inici d'una nova etapa de capitalització de la riquesa privada, on té lloc un procés d'*acumulació per despossessió* i una nova solució espacial. Una de les conseqüències de la reestructuració financera del capital a escala global, que s'inicia a la dècada de 1970, és el trasllat generalitzat de la indústria a territoris amb costos més baixos, amb la finalitat de garantir la competitivitat, impulsant la creació de plusvàlues que no es poden materialitzar en els països més desenvolupats econòmicament. Aquesta reorganització va acompanyada de la creació de nous mercats de treball i del trasllat d'una part substancial de la població a una economia de serveis, impulsant el sector terciari. D'aquesta manera, té lloc la transformació de la «societat de consum» a la «societat de serveis», sense renunciar al consum. Amb aquesta finalitat, es flexibilitza el mercat laboral (amb la incorporació generalitzada de la dona al sistema productiu,

²²³ Aquesta crisi es coneix, popularment, com la crisi del petroli de l'any 1973, que és conseqüència de la política d'estímul a l'economia nord-americana i adquireix un impacte global (Gallardo Olmedo, 2005). Al llarg de les dècades de 1950 i 1960 el mercat nord-americà es col·lapsa econòmicament, i com a resultat s'impulsa l'estímul de la competitivitat de l'economia amb la devaluació del dòlar, a partir de la desvinculació de la moneda amb el patró or l'any 1971. Aquest factor afavoreix la competitivitat de l'economia però, en canvi, degut a que la divisa de canvi del petroli és el dòlar, es provoca la disminució dels beneficis als països àrabs productors de petroli (OPEP), que reaccionen limitant la producció provocant l'alça de preus. Oficialment, tanmateix, el posicionament de l'OPEP es veu legitimat com una queixa al conflicte àrab-israelí que enfronta Israel amb Síria i Egipte, ressaltant així el cost que suposa per a Orient Mitjà garantir el proveïment de petroli a Occident (Gallardo Olmedo, 2005).

incrementant la competència entre treballadors i estimulant l'autoregulació dels salaris) i, com a resultat, per mantenir l'expansió del sistema econòmic, es tendeix a instrumentalitzar el conjunt de les activitats humanes.

D'acord l'exploració històrica que en fa Harvey (2013a), des dels EUA i el Regne Unit, durant els governs del President Ronald Reagan (1981-1989) i de la Primera Ministra Margaret Thatcher (1979-1990), es dóna el suport polític necessari per la reactivació econòmica del bloc capitalista, essent un element determinant pel desenllaç de la Guerra Freda i el desmantellament de la Unió Soviètica (1922-1991).

En aquest nou escenari, s'impulsen noves polítiques urbanes i les ciutats experimenten un procés de desindustrialització, junt amb la reurbanització i la gentrificació que promou la *diferència potencial de renda* (N. Smith, 2012, p. 126) derivada dels processos de valoració i devaluació urbans, mentre s'inicien nous processos d'urbanització als territoris on es trasllada part del sistema productiu (veure l'Ap. 3.1.1).

En el cas d'Espanya, el procés de desindustrialització i posterior flexibilització financera s'implanta conjuntament amb la reorganització general del sistema polític, fet que permet introduir la institucionalització del nou model junt amb el sistema democràtic. Per tant, coincidint amb l'abandonament del sistema industrial tradicional i l'obertura al capital exterior, a Espanya té lloc una transició política enmig d'una crisi econòmica que conflueix en la implantació de l'Estat del benestar. Aquest procés inclou una aliança amb el bloc capitalista que implica l'adhesió d'Espanya a l'OTAN (l'any 1982) i culmina amb la incorporació a la Unió Europea (l'any 1986). En aquesta sentit, segons indica Garcés (2014, p. 168), ressaltar que:

Los grupos que en 1977 fueron legalizados y emergieron controlando la escena política eran precisamente los selectivamente financiados desde gobiernos de la Coalición de la Guerra Fría.

I, en referència al procés d'obertura al sistema democràtic, Garcés (2014, p. 173) afegeix que "el 15 de junio de 1977 se abrieron las urnas sin reconocer a los ciudadanos la libertad de elegir la forma de Estado y de gobierno" (p. 213) ⁽²²⁴⁾. D'aquesta manera, es dóna per acabada la dictadura a Espanya, però mantenint capitalitzat el sector

²²⁴ Garcés (2014) es refereix al fet que l'única opció que es va plantejar fou la monarquia parlamentària, havent pogut escollir altres models.

econòmic que dinamitza l'Estat a partir de la implantació del *desarrollismo*, l'any 1959, dins del bloc capitalista.

Amb el sistema democràtic a Espanya es planifica un apoderament polític de la societat, però també un apoderament econòmic de l'Estat i de les institucions polítiques on es decideix el futur de les ciutats i es controlen les polítiques econòmiques i socials. Diversos indicadors reflecteixen les causes i les conseqüències d'aquest procés. Tal i com indica Llorenç Ferrer (2008), la taxa d'atur passa del 2% l'any 1973 al 21,5% l'any 1985, la pesseta es devalua nacional i internacionalment, arribant a crear una inflació del 40% mitjan 1977 (p. 203) i, el 1978, s'introdueix per primera vegada l'Impost sobre la Renda de les Persones Físiques (IRPF) (p. 191). En aquest context, Josep Lluís Martín Berbois (2008) ressalta que, l'any 1977, els empresaris funden la Confederación Española de Organizaciones Empresariales (CEOE), com "una reacció del món empresarial enfront el clima d'incertesa que hi havia en molts sectors de la societat" (p. 200), i l'any 1979 acorden amb la Unió General de Treballadors (UGT) reconèixer-se l'una a l'altra com a interlocutores en representació d'empresaris i treballadors (p. 201).

Amb aquesta reestructuració general creix l'entesa econòmica, financera i empresarial, i s'hi afegeixen la Asociación Española de la Banca Privada (AEB) (l'any 1978) i la Confederación Española de la Pequeña y Mediana Empresa (CEPYME) (l'any 1980) (Martín Berbois, 2008, p. 202). Complementàriament, Llorenç Ferrer (2008, p. 195) ressalta que:

La persistència de la crisi feu de la flexibilització del mercat laboral una de les prioritats. S'argumentà que era millor treballar -ni que fos en condicions precàries- que no pas continuar en atur però per això calia eliminar els vells obstacles. La CEOE es va convertir en una abanderada de l'acomiadament lliure i, de mica en mica, la legislació va recollir les seves reivindicacions. L'Estatut dels Treballadors de gener de 1980, per exemple, ja contemplava la flexibilització de l'acomiadament, tant pels requisits com pel cost, i la Llei bàsica d'ocupació d'octubre del 1980 obria les portes a la legalització de les formes de contractació temporal que acabaria conduint, més endavant, a la creació de les Empreses de Treball Temporal (ETT).

En aquest sentit, ressaltar que en un procés de capitalització del sector econòmic, el capital social laboral, tradicionalment identificat als sindicats, perd capacitat de reacció i es debilita junt amb el procés de desindustrialització estructural al bloc capitalista. Paral·lelament, s'eixampla el poder econòmic i el mercat laboral es flexibilitza, en un

procés general d'abandonament dels drets i la seguretat laboral. Així mateix, el sistema financer es reestructura íntegrament, on Ferrer (2008, p. 198) destaca que:

Podríem dir que l'any 1977 va començar la liberalització del sistema financer; el 1984 es va iniciar el d'assegurances i pensions; el 1985, la del mercat de divises; les inversions estrangeres foren liberalitzades en un primer moment l'any 1979 i, després l'any 1986. A aquestes se'n sumaren moltes altres petites iniciatives que pretenien d'eliminar privilegis de cara al mercat amb l'objectiu de millorar l'eficiència a través de la competència.

D'aquesta manera, el capital amplia el mercat i es posa de nou en competència amb finalitats privatives, amb una moneda (la pesseta) que s'ajusta a l'evolució del capital internacional, gràcies a la devaluació del seu valor, mentre els salaris i la fiscalització en general pugen, coincidint amb una capitalització extraordinària del capital estatal. És de destacar que, en el cas d'Espanya (Ferrer, 2008, p. 199):

Els avenços en els ingressos de l'Estat foren espectaculars i el sector públic va passar de representar el 27,6% del PIB el 1977, al 40,5% el 1984. Amb aquest canvi es posaren les bases perquè l'Estat pogués fer polítiques socials.

Així doncs, la competència i la fiscalització financera faciliten la continuïtat de l'expansió de l'acumulació del capital privat, mentre es capitalitza un Estat que promou noves polítiques urbanes i socials. Però aquesta reestructuració política, econòmica i financera, tot i l'increment dels recursos públics, coincideix amb l'ampliació del deute públic. Segons indica Ferrer (2008, p. 198), "El deute públic va pujar des del 12,8% del PIB l'any 1973 al 46,6% el 1985, i els interessos del deute es van incrementar fins el 3,2% del PIB". Altrament, mentre l'Estat i la societat es capitalitzen econòmicament, es devalua la capacitat de controlar l'economia productiva, que s'aboca a l'estímul de la competència entre els capitals privatis. Aquest factor trasllada l'acumulació de la riquesa al capital privat, que extreu la plusvàlua de la societat i trasllada el deute a l'Estat.

Com a conseqüència d'aquesta transformació, orientada a l'estímul del mercat econòmic i la competència, es desmantella parcialment el conglomerat d'empreses públiques que controla l'Estat espanyol. Entre els anys 1941 i 1980 l'Instituto Nacional de Indústria (INI), creat pel règim franquista, esdevé el major grup empresarial d'Espanya i, a partir d'aleshores, s'inicia el seu desmantellament (Laruelo i San Román, 1998). A la dècada de 1980 s'inicia la privatització d'empreses públiques (una vuitantena fins l'any 1996),

com ara les empreses del sector de l'automòbil SEAT i ENASA (la darrera amb fàbrica a Sant Andreu de Palomar, on s'hi situa el parc de La Pegaso i el complex comercial i residencial que l'acompanya).

D'aquesta manera, al llarg de la dècada de 1980, s'impulsa la competència entre capitals traslladant les empreses públiques al sector privat on, paradoxalment, l'Estat es capitalitza i s'endeuta conjuntament. És a dir, l'Estat abandona el control del servei públic de l'economia productiva facilitant l'expansió i l'acumulació del capital dinerari i, paral·lelament, amplia la càrrega impositiva i el deute públic, ampliant la capitalització de la hisenda i els recursos públics, en una estratègia conjunta que, en un règim privatiu, només és possible amb la flexibilització del mercat financer.

Gràcies a aquesta acció col·lectiva, es finança la transició a l'Estat del benestar, ampliant la societat de consum amb la societat de serveis, facilitant la transformació política i institucional i custodiant un apoderament tècnic i social pel control del procés d'urbanització. En aquest escenari, Barcelona impulsa la seva renovació, els Jocs Olímpics i un model de ciutat que s'integra a la competència el sistema de ciutats global. Així mateix, aquesta etapa té un breu recorregut.

Coincidint amb aquest període (dècades de 1970 i 1980), es tendeix a institucionalitzar un patró comú al conjunt d'economies, consistent en la privatització del sector públic com a solució a les crisis cícliques que caracteritzen al règim capitalista. Es promou així una nova solució espacial, una nova reorganització del sistema, que permet la persistència del model acumulatiu, tot i ser sistèmicament inestable i desigual, urbanitzant i reurbanitzant el territori amb els excedents acumulats.

En aquest escenari es normalitzen restriccions a la capacitat dels estats d'assumir la responsabilitat social. Destaca l'economista John Williamson, l'any 1989, en l'anomenat Consens de Washington, recull un conjunt de fórmules estàndard enfocades als països afectats per un deute inabastable i la conseqüent crisi econòmica, segons les institucions de l'òrbita del IMF, el WB i l'United States Department of the Treasury (Toussaint, 2007). Entre les mesures preses es troba la reorientació de la despesa pública en subsidis cap a una major inversió en els punts claus per al desenvolupament; la liberalització del comerç, la liberalització de les barreres a la inversió estrangera directa; la privatització de les empreses estatals; l'abolició de regulacions que

impedeixin accés al mercat o restringeixin la competència i la seguretat jurídica per als drets de propietat.

Al llarg de les dècades de 1970 i 1980, doncs, es conceben els mecanismes necessaris per donar peu a un nou procés d'acumulació del capital, resultat de la flexibilització financera i la sobreacumulació de capital (especulatiu) en forma de crèdits o deute públic, concebut políticament per incentivar l'Estat del benestar i, econòmic i financerament, per garantir la continuïtat del règim econòmic capitalista. Paral·lelament, s'impulsen nous mecanismes per iniciar un procés de desposseïció (Harvey, 2012; 2014b), que desmantella l'autoritat econòmica del sector públic i flexibilitza la lliure competència per impulsar un mercat mundial.

Com a resultat, amb el creixement exponencial del sistema econòmic en el bloc capitalista (i després d'un pols militar, polític, econòmic i social de gairebé mig segle), el model soviètic cedeix al model capitalista l'any 1991, un cop es dissol l'URSS després d'un referèndum popular, el 17 de març, decidint la seva renovació integral i obrint-se al lliure mercat, privat, que ofereix el capitalisme. Per tant, apareix un nou mercat potencial des d'on impulsar una nova expansió espacial del mercat, esdevenint global. Tècnicament, es consolida la «globalització econòmica» (García Canclini, 1999).

L'1 de gener de 1995 es forma la WTO (World Trade Organization o OMC). La nova organització està representada per diferents instruments de legitimació suportats, en alguns casos, per la delegació de poders atorgada constitucionalment per la societat, però el mercat global, tècnicament, es troba al marge del control social. La WTO capitalitza el control dels espais de decisió, sota l'observació subsidiària (acordada) de les organitzacions internacionals intergovernamentals que ordenen i regulen les polítiques comercials, el comerç de mercaderies, els drets de propietat intel·lectual, els acords comercials regionals, etc., tutelades pel Consell General (BM, FAO, IMF, ITC, OECD, UN, UNCTAD i WIPO). ⁽²²⁵⁾

La WTO es funda a Suïssa l'1 de gener 1995 i té les seves arrels a l'Acord General sobre Aranzels Duaners i Comerç de l'any 1947 (GATT). D'acord amb els fonaments fundacionals de la WTO, "el principal propòsit és assegurar que les corrents comercials

²²⁵ La Unió Europea hi participa com un membre únic, dels 162 que la componen.

circulin amb la màxima facilitat, previsibilitat i llibertat possible" (²²⁶). És a dir, la principal missió de la WTO és l'establiment d'un espai per a la certesa, que permeti planificar el desenvolupament global del sistema econòmic sense impediments (²²⁷). Amb aquesta organització s'elimina la darrera barrera per a l'establiment d'un «mercat mundial» que supedita a les polítiques dels estats, tal i com pronostica Marx (1971a, p. 204), i representa, per tant, l'expressió formal de la culminació del procés de globalització econòmica del règim capitalista. D'aquesta manera s'inicia un nou procés d'expansió i acumulació del capital que impulsa la competència entre ciutats i prioritza inversions on la funció econòmica de les actuacions deixa en segon terme la funció social.

En el cas de la Unió Europea, amb les noves oportunitats per a l'expansió i la reorganització el capital que el desmantellament soviètic ofereix, a finals del mateix any 1995 (el 15 de desembre) s'acorda el projecte de la moneda única europea, l'Euro (després dels acords del Tractat de Maastricht del 7 de febrer de 1992). En aquest acord s'estableix la futura política comuna dels estats membres en matèria de política exterior i seguretat comuna, justícia i política interior. D'aquesta manera, la Comunitat Europea fa un pas endavant per esdevenir una aliança territorial des d'on reforçar els seus interessos i fer més competitiva la seva economia. Tal i com reflecteix el tractat constitutiu de la Comunitat Europea, signat l'any 1957, (Tractat constitutiu de la Comunitat Europea, 2002), la defensa de la lliure competència encapçala l'articulat de totes les competències en matèria econòmica que li són conferides, fins al punt de definir-la com un «joc». A les disposicions aplicables a les empreses es defineix (Tractat constitutiu de la Comunitat Europea, 2002, Art. 81, cursiva meva):

²²⁶ Aquesta afirmació es correspon amb la definició que dona la web oficial de l'Organització Mundial del Comerç (en anglès World Trade Organization, WTO), en la seva pàgina titulada "La OMC... en pocas palabras". Consultable a: https://www.wto.org/spanish/thewto_s/whatis_s/inbrief_s/inbr00_s.htm [Consulta 16 de febrer de 2016].

²²⁷ La certesa a que fa referència la WTO esdevé només una projecció idealitzada de la realitat per part dels interessos comuns dels sectors polític, econòmic i financer. En la pràctica, qualsevol certesa que hagi de garantir seguretat en l'aplicació d'estratègies empresarials en la cerca de l'expansió de nous mercats implica pretendre consolidar l'actual grau d'extracció de riquesa a través de les plusvàlues privatives o, dit d'una altra manera, mantenir la necessària perpetuació de l'actual desigualtat de drets i privilegis que manté estable l'explotació constant dels recursos i les societats humanes. Aquesta nova situació del capital té en l'urbanisme una funció estratègica, que es tradueix en la necessitat de flexibilitzar la capacitat de transformació de les metròpolis i el territori en general per adaptar-les al nou escenari mundial.

Art. 81.1. Serán incompatibles con el mercado común y quedarán prohibidos todos los acuerdos entre empresas, las decisiones de asociaciones de empresas y las prácticas concertadas que puedan afectar al comercio entre los Estados miembros y que tengan por objeto o efecto impedir, restringir o falsear el *juego de la competencia dentro del mercado común*.

D'aquesta manera, s'acota la pròpia inèrcia a l'establiment de monopolis però, tanmateix, es posa de manifest que es tracta d'un joc que, tècnicament, permet la perpetuació de l'explotació dels drets de propietat privada. Persisteix, per tant, el supòsit d'un dret civil que, a la pràctica, posa l'espai en lliure competència pel benefici lucratiu, privatiu, amb unes conseqüències socials i ambientals inqüestionables.

Amb el disseny de la moneda única, l'Euro, es creen mecanismes per dotar a l'economia capitalista de major competitivitat incentivant el sector privat. Per aquest motiu, una de les decisions fonamentals que prenen els estats de la Unió Europea, sense sotmetre-ho a una consulta popular, és la privatització de serveis públics en tots els estats membres. Es tracta d'una decisió que afecta a la banca, al sector de l'acer i el carbó, al sector de l'energia (elèctriques, petroleres, etc.), a la telefonia i, en definitiva, al conjunt de sectors de l'economia que, a partir del desenllaç de la Segona Guerra Mundial, s'acorda posar sota la tutela dels estats.

D'aquesta manera, té lloc una aplicació tàcita dels acords del Consens de Washington l'any 1989 (Toussaint Louverture, 2007) on, en un nou escenari global, les estructures financeres capitalitzen nous poders, promovent l'ampliació i la intensificació de la competència, mentre el capital privat tendeix a accentuar la seva acumulació desigual amb l'aparició de nous, grans i en ocasions efímers monopolis. L'opinió majoritària del sector polític, altrament, expressa que aquesta reestructuració és necessària per garantir la capacitat competitiva de l'economia, pel benefici de les societats que governen. Aquest plantejament, a la pràctica, propícia que els monopolis nacionals -creats a l'empara dels estats- es privatitzin i es capitalitzin (es transformen en societats anònimes) i d'aquesta manera es situïn en una posició competitiva, avantatjosa, en el nou escenari mundial. (²²⁸)

²²⁸ El procés es materialitza a través d'ofertes públiques d'adquisició (OPA), on la seva principal funció és transformar la compra de les noves accions en diner al servei de la nova empresa privatitzada, disposada a conquerir nous mercats més enllà dels respectius monopolis nacionals amb el compromís de crear plusvàlues convertibles en dividendes per als nous accionistes. A grans trets, seguint les normes del «joc» de la competència, s'estableix per llei la necessitat de crear noves empreses, com a

En referència al cas d'Espanya, per agilitzar el procés, l'any 1995 es crea la Sociedad Estatal de Participaciones Industriales (SEPI), substituint l'Instituto Nacional de Industria (INI), realitzant una cinquantena de privatitzacions d'empreses amb titularitat pública entre els anys 1997 i 2006, a través d'OPA, venda directa o subhastes. Per tant, s'eixampla el debilitament del sistema econòmic de les estructures estatals en nom de la competència, en un procés global que, com s'ha indicat, comença a la dècada de 1980 i paulatinament s'imposa a Europa i a mig món. La privatització es realitza tant amb el govern del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) com el del Partit Popular (PP). ⁽²²⁹⁾

Amb l'impuls del mercat mundial té lloc l'etapa més intensiva del procés d'urbanització a escala global. Apareixen noves ciutats, mentre es reestructuren el conjunt de societats humanes al voltant d'entorns urbans, on les ciutats tradicionals capitalitzen nou capital inversor, noves oportunitats i noves pressions per a la seva transformació. De retruc, té lloc una transformació de la idea urbanitzadora i de les polítiques públiques que orienten la funció pública. L'impacte en el procés de producció de l'espai és perceptible en el canvi d'estratègia urbanitzadora, on la planificació tradicional es veu desautoritzada parcialment i es promouen noves aliances entre els sectors públic i privat (Casellas, 2006), reclamant la flexibilització de l'espai planificat (Asher, 2010) i, en definitiva, impulsant les condicions per un nou procés d'apropiació de l'espai que permet la reproducció -intensiva i expansiva- del sistema econòmic.

D'aquesta manera, l'ideal de la lliure competència desregulada que es promou al segle XIX emergeix de nou. L'ideal reapareix de nou desmantellant, precisament, part de l'apoderament social acumulat resultat de la lluita obrera. Harvey (2013a, p. 75) en fa la següent lectura:

Mentre la llibertat personal i individual en el mercat es troba garantida, cada individu és responsable i ha de respondre per les seves accions i del seu benestar. Aquest principi s'estén a l'esfera del sistema de protecció social, del sistema educatiu, de l'atenció sanitària i fins i tot de les pensions (...). L'èxit o el fracàs personal són interpretats en termes de virtuts empresarials o d'errades personals (com pot ser no invertir de manera suficient en el propi capital humà a

mínim dues per sector o activitat, per evitar la presència tàcita de monopolis en els estats que contradiguin el principi fonamental de la lliure competència. A la pràctica, es tracta de la normalització regulada de monopolis d'interès nacional sota el paradigma de la lliure competència que regeixen les normes bàsiques de les relacions comercials internacionals.

²²⁹ El PSOE governa els anys 1982-1996 i els anys 2004-2011, mentre que el PP governa els anys 1996-2004 i 2011-2016.

través de l'educació) enlloc de ser atribuïdes a cap tipus de dualitat sistèmica (com les exclusions de classe normalment atribuïdes al capitalisme).

Aquesta situació propícia, per un costat, l'acumulació del capital privat a escala internacional, però per l'altre propícia una economia de mercat global que fomenta i accentua la desigualtat de drets i privilegis, en un procés de restricció dels drets col·lectius. Per tant, es deixa el concepte d'interès general, que fins aleshores es relaciona amb el dret comú, en una situació d'anomalia tècnica. El mercat global completa així un procés d'expansió on s'hi incorporen drets socials, però aquests no tendeixen a uniformar-se arreu, ans al contrari, són desiguals i la seva protecció depèn dels estats, no pas de les institucions de caràcter internacional. Aquesta anomalia, lluny de ser un error polític, és una condició fonamental per garantir un mercat global amb capacitat de generar plusvàlues i seguir el procés d'expansió. ⁽²³⁰⁾

En aquest context, al llarg de les dècades de 1990 i 2000, nous monopolis i noves corporacions financeres i empresarials inicien un procés d'aliances, apropiacions i expansió a gran escala, mentre té lloc un endeutament creixent dels sectors públic i privat, resultat de l'especulació financera i/o empresarial, així com de la societat en general, que es troba abocada a una competència més agressiva. Les ciutats redefeixen les prioritats en les polítiques socials, s'impulsen nous sectors o activitats i, per raons econòmiques, la societat assumeix la inestabilitat laboral i la mobilitat obligada. A l'inici del segle XXI, en especial a partir de la crisi financera de l'any 2007, tal i com ressalta Garcés (2014, p. 485):

El patrón que emerge de la especulación articulada entre agencias de calificación, capital financiero y medidas sociales represivas es conocido:

²³⁰ En el marc d'aquest nou escenari té lloc un retorn a l'ideal dels drets del ciutadà. L'any 2000 el TTCE 1957 incorpora la Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea (o Carta DFUE, 2000), on es reflecteixen els valors comuns dels pobles d'Europa que, d'acord amb el Preàmbul, es basen amb els valors universals de la dignitat humana, la llibertat, la igualtat i la solidaritat, d'acord amb els principis de la democràcia i l'Estat de Dret. Respecte als principis democràtics, és d'interès en aquesta tesi el fet que es reconeix el dret comunitari a la llibertat d'empresa i al dret a la propietat (Arts.16 i 17). Així mateix, el dret comunitari reconeix el dret a negociar i a l'acció col·lectiva (Art. 28), però té els seus límits. Els límits del dret comunitari els estableixen legislacions nacionals, de la mateixa manera que els límits dels drets de propietat són els que estableix l'adquisició per mitjans legals (Art. 17). La carta citada (DFUE, 2000) recull els passos iniciats amb la declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà de 1789 (DDHC, 1789) i la Declaració Universal dels Drets Humans de 1949 (Drets Humans, 1949) que, en el marc de les Nacions Unides, estableix el compromís amb la pau, la justícia i la llibertat, amb la finalitat de desenvolupar unes relacions més amistoses entre les nacions. En conjunt, però, tot i la importància innegable d'aquestes cartes, la realitat és que els drets socials són desiguals, quan es contempen contrastant el seu valor i la seva pràctica entre els diferents estats del món.

constreñir la autonomía general del Estado en todas sus estructuras (central, regional/autonómica y municipal), en particular en relación con el capital financiero; transferir a empresas privadas patrimonio y servicios públicos; restringir los derechos laborales y las prestaciones a los trabajadores, y ciudadanos en general, en materia de cultura, educación, salud pública, pensiones, servicios sociales, etc.

Com a resultat de la lliure expansió del capital, l'any 2007, amb una economia global altament endeutada, té lloc una nova crisi ocasionada per la impossibilitat d'absorbir el capital excedent. S'inicia una nova crisi immobiliària, financera i política, que té l'origen als EUA i immediatament es trasllada al conjunt de les economies capitalistes (Harvey, 2013b). En el cas d'Europa, la crisi afecta de forma preferent a les economies amb una major exposició al risc dins la Unió Econòmica i Monetària de la Unió Europea (UEM), com succeeix a Grècia, Espanya, Portugal i Irlanda. Es força així un nou procés de recessió amb una forta repercussió social amb un nou procés d'acumulació per desposseïció (Harvey, 2012; 2014b).

D'aquesta manera, la cosmovisió del món que s'institucionalitza al segle XIX evoluciona amb diverses reestructuracions que, a l'inici del segle XXI, promou una renovada crítica a l'economia política, en especial en aquells territoris i/o estrats socials on l'impacte del procés de desposseïció és més efectiu.

Tal i com succeeix a Barcelona, amb l'especulació econòmica i financera (fins l'any 2007) també s'especula en el sector immobiliari, propiciant l'impuls de plans o programes d'actuació urbanístics de caràcter estratègic que, en motiu de la crisi, junt amb la devaluació del valor immobiliari i l'ampliació del marge de risc de les promocions, no es poden materialitzar. És el cas de l'Eix Sant Andreu-Sagrera (veure l'Ap. 4.3.1), però també forma part del conjunt de canvis que la ciutat experimenta després dels Jocs Olímpics de 1992, que són objecte d'una crítica generalitzada (veure l'Ap. 3.1.2). En tots ells el criteri econòmic és determinant, l'estímul de la competència els promou, però els plans no responen a les necessitats socials i incorporen contradiccions que l'economia política no contempla.

L'escenari futur, seguint el raonament d'aquesta narració, és impulsar la urbanització de la terra per seguir mantenint el sistema productiu i el procés acumulatiu del règim econòmic capitalista. En aquest procés, també es contempla la reurbanització, però només en aquells llocs on és viable econòmicament. La resta es descarta, i es deixa que

es devaluï fins que passi a ser rendible la transformació. D'aquesta manera, el capital es desplaça i amplia el mercat, en la cerca de noves oportunitats, accentuant el procés d'expansió del procés d'explotació dels recursos i les desigualtats en els drets socials, urbanitzant i reurbanitzant el món i propiciant l'alienació del valor del capital creat (Marx, 1971b, pp. 464-465). A l'article "No a l'especulació, sí a les idees" (Marfull, 2016), en referència a la lògica del mercat mundial, s'indica:

Oficialment es justifica per dinamitzar l'economia, però fent-ho s'amaga i es nega el fet que s'atrau la inversió d'un mercat mundial que explota el sòl i les persones al marge del control social. És a dir, s'atrau un capital que, en nom del baix cost dels productes que ofereix, explota irracionalment els recursos i les persones amb finalitats lucratives, amb un cost energètic absurd, que només es sustenta amb unes desigualtats que són la causa i l'efecte de la misèria política i econòmica que caracteritza a la globalització econòmica. Les conseqüències al mercat laboral són evidents. La ma d'obra és barata i s'explota, essencialment, allà on s'extreu la matèria prima i es manufactura el producte, és a dir en altres estats amb drets i valors devaluats. ⁽²³¹⁾

Com a cloenda provisional d'aquesta aproximació a les arrels del mercat mundial, com a resultat de la institucionalització de la lliure competència amb finalitats privatives que condueix al règim econòmic capitalista, incidint al procés d'urbanització, es contrasta la hipòtesi derivada H3. D'acord amb l'exploració realitzada, resultat d'un procés històric, té lloc un procés d'expansió constant i intensiu del mercat econòmic amb finalitats privatives, en paral·lel a la lluita pel seu control, on l'apoderament social és desigual i només es capitalitza parcialment a les estructures estatals. En conjunt, el procés genera i perpetua desigualtats, mentre les ciutats esdevenen el major reflex espacial d'aquesta dinàmica, que condueix a la urbanització planetària irremediament. L'urbanisme n'és un instrument, que s'adapta segons les necessitats globals del sistema, al que s'hi subordina. Per tant, la hipòtesi H3 es corrobora.

²³¹ L'article complert és consultable a l'Apèndix 9.

5.3.4 LRE 7. L'acumulació inicial. Objecte d'anàlisi: el procés de dissolució de la propietat col·lectiva que condueix a l'acumulació originària que promou el capitalisme i la idea urbanitzadora

L'anàlisi empírica del procés que origina la propietat col·lectiva i posteriorment es dissol, ocasionant el valor afegit privatiu i l'aparició de la idea urbanitzadora, requereix l'exploració del procés històric que ho explica. Seguint la línia de pensament de Harvey (2007, p. 398):

és vital reconèixer (tan clarament com ho fa el *Manifest comunista*) de quina forma els reordenaments i les reestructuracions geogràfics, les estratègies espacials i els elements geopolítics, els desenvolupaments geogràfics desiguals, etcètera, són aspectes vitals per a l'acumulació del capital, tant des del punt de vista històric com en l'actualitat. ⁽²³²⁾

Amb aquesta orientació, a través d'una anàlisi dialèctica, s'aprofundeix en les contradiccions i els antagonismes entre l'*acumulació originària* (Marx, 2007c), que descriu la història econòmica, i l'acumulació inicial que protagonitza el capital religiós, d'acord amb la interpretació que en fa Bourdieu (2009), amb la finalitat de contrastar els relats històrics ressaltant els principals processos d'acumulació i desposseïció que s'hi reflecteixen.

La història medieval i moderna del Principat de Catalunya permet el contrast d'aquest procés històric, i reflecteix un episodi en què té lloc una primera *apropiació col·lectiva* (Marx, 1971a, p. 434) que, en una segona etapa, es veu dissolta amb la finalitat de propiciar una *acumulació originària* (Marx, 2007c, p. 197) que impulsi el règim capitalista. Així mateix, ressaltar que, d'acord amb el rigor del mètode hipoteticodeductiu (Popper, 1980), l'anàlisi històrica, basada en fets allunyats simbòlica i temporalment del marc de referència que orienta aquesta investigació, és susceptible de contrastacions contraposades i requereix d'una exploració que, en aquesta tesi, es treballa parcialment. ⁽²³³⁾

²³² Cursiva originària del text transcrit.

²³³ Una exploració estricta requereix refer un treball històric de deshistorització, en la línia que proposa Bourdieu (2000, p. 105) (veure l'Ap. 3.1.1, cita 22), que traslladi la crítica a la pròpia historiografia, però aquest objectiu sobrepassa l'abast d'aquesta investigació. Per aquest motiu, se'n fa una síntesi dirigida a una exploració genèrica que pren de referència el cas de Catalunya i s'aproxima al cas de Sant Andreu de Palomar, puntualment, amb la finalitat d'ampliar la comprensió del relat històric tradicional que narra la implementació del capitalisme.

L'exploració documental s'amplia amb nous autors de referència (Busqueta i Riu, 1991; Dantí i Riu, 2002; Llull, 1988; Martines, 2013; Morales-Roca, 1983; 1988; More, 2009; Sureda, 2010), en paral·lel a l'aprofundiment d'alguns dels autors ja citats amb noves obres o aportacions d'interès. Complementàriament, es realitzen cinc entrevistes, dues d'exploratòries i tres en profunditat, fetes a tres agents representatius de l'àmbit acadèmic, religiós i nobiliari. Els entrevistats són en Fco. José Morales-Roca, genealogista i historiador; en Ramon J. Pujades, doctor en història; i n'Ignasi Vila, jesuïta i historiador. ⁽²³⁴⁾

L'anàlisi històrica es pot explorar amb les aportacions de -ordenats cronològicament- Kant (2010; 2013a), Marx (1971a, pp. 433-479), Castells, (2001c, pp. 39-51), Lefebvre (2013, pp. 295-327), Lenin (n.d.), Harvey (2014c, pp. 262-297) i Bourdieu (2009, pp. 49-60). Tots ells desenvolupen diferents interpretacions de la història i fan referència a la importància de la seva comprensió, com a instrument que permet explorar el camí traçat i projectar-hi l'horitzó futur. En general, es reflecteixen diferents lectures que mostren de quina forma té èxit la Revolució Industrial i el procés de creació i acumulació exponencial de capital que l'acompanya, amb diferent intencionalitat crítica. Es fan ressò de la transició de l'acumulació de drets i propietats de les estructures eclesiàstica i nobiliària (considerats terratinents) a la burgesia, que facilita l'aparició del comerç i les finances. Però, en general, l'anàlisi i la comprensió dels capitals religiós i nobiliari que s'instaura a Europa Occidental al llarg de la Baixa Edat Mitjana (ss. XI-XIV/XV) resta en segon terme, així com l'anàlisi crítica i rigorosa de la causa i l'origen de l'enriquiment de les nacions que lideren la colonització europea del món, que té el seu inici amb l'anomenada Edat Moderna (ss. XV-XVIII) ⁽²³⁵⁾.

Segons Marx (1971a, p. 434), l'origen del capital cal trobar-lo en el vincle original que s'estructura amb les societats, les ciutats i el territori, que identifica com la primera *apropiació col·lectiva*. En aquest procés inicial, "els individus no es comporten com a treballadors sinó com a propietaris -i membres d'una entitat comunitària, que alhora treballen" (p. 433). Però com ressalta, la propietat col·lectiva es dissol i, resultat d'un

²³⁴ El detall dels agents entrevistats i la orientació de les entrevistes es pot consultar la Taula 9 (veure l'Ap. 5.3).

²³⁵ L'Edat Moderna abraça des del Renaixement a la Il·lustració, i es sol referir a l'etapa que es situa entre la caiguda de l'Imperi Romà de Constantinoble l'any 1453 i la Revolució Francesa de l'any 1789, coincidint amb l'emergència europea de l'ideal il·lustrat.

procés històric, es crea el capital acumulat en mans privades, l'*acumulació originària* (Marx, 2007c, p. 197) que incentiva el règim capitalista.

Seguint aquest plantejament, l'obra de Bourdieu (2009) permet vincular l'*apropiació col·lectiva* inicial amb el capital religiós. Bourdieu analitza l'acumulació del capital religiós medieval i el vincula amb el procés d'urbanització de les ciutats medievals. Segons indica: "L'aparició i el desenvolupament de les grans religions universals estan associats a l'aparició i el desenvolupament de la ciutat" (pp. 71-72) i atribueix el mèrit d'haver establert aquest vincle a Max Weber, per haver mostrat que (Bourdieu, 2009, pp. 50-51):

en la mesura, i només en la mesura, en què afavoreix el desenvolupament d'un cos d'especialistes de la gestió dels béns de salvació, la urbanització (amb les transformacions correlatives) contribueix a la "racionalització" i a la "moralització" de la religió.

En aquesta línia, opina que l'origen del capital acumulat cal cercar-lo en el capital religiós. Bourdieu (2009) ressalta que les ciutats fomenten l'aparició de l'estament eclesiàstic i, en aquest sentit, indica que se li atribueix la missió d'atresorar el capital religiós acumulat per transmetre'l a la societat, amb una extraordinària autoritat simbòlica. Per aquest motiu, ressalta que: "la concentració de capital religiós mai ha estat, sense cap dubte, més forta que en l'Europa medieval" (Bourdieu, 2009, p. 75). Bourdieu (2009) pren de referència les obres de Marx i de Max Weber i expressa que la primera acumulació simbòlica originària que va acompanyada de grans poders és la que crea el capital religiós (o sagrat) de l'església al voltant de: "La força de la que disposa el profeta" (p. 73). I, fent referència a l'església que l'administra, afegeix (p. 72):

La gestió del dipòsit de capital religiós (o sagrat) que és el producte del treball religiós acumulat, i el treball religiós necessari per assegurar la perpetuació d'aquest capital, assegurant la *conservació* o la *restauració* del mercat simbòlic en què circula, no poden estar assegurats sinó per una aparell de tipus burocràtic, capaç com l'Església (...) ⁽²³⁶⁾

Aquest procés històric, tal i com indica Ignasi Vila Despujol (entrevista, 7 de juliol de 2015), coincideix amb la reestructuració integral de l'església cristiana que té lloc al segle XIII, amb l'aparició dels ordes mendicants. Tal i com indica és aquest el moment en què (Vila Despujol, entrevista, 7 de juliol de 2015):

²³⁶ Cursives originàries del text transcrit.

s'estructura un nou model religiós caracteritzat per la predicació i l'activitat hospitalària, on les comunitats religioses s'organitzen territorialment i passen a viure de la caritat i la renda de la terra, d'acord amb la regla comuna de la pobresa, la castedat i l'obediència a l'autoritat dels bisbes i, en especial, del papa de Roma.

Aquesta reestructuració suposa, a la pràctica, un sistema de finançament per a l'estament eclesiàstic, que fa de la predicació i l'atenció hospitalària la seva missió principal, i representa una inflexió respecte al model monàstic, dedicat al treball comunitari dels religiosos/es, la contemplació i el foment del coneixement, característics de l'Orde de Sant Benet, que (al contrari de l'orde monàstic) troba el seu espai d'implantació preferent lluny de les ciutats. En aquest episodi inicial té lloc, segons Joan Sureda (2010, p. 153), un procés d'expansió de monestirs i esglésies que, en el cas d'Europa Occidental, amb l'art romànic promou una expressió artística on existien tres classes d'obres d'art: "la obra del Creador, la obra de la naturalesa y la obra del hombre, es decir, la de aquel ser humano que con el arte imitaba a la naturaleza". N'és un exemple el "Tapís de la Creació" (Figura 31), que es conserva al Museu de la Catedral de Girona, exemplifica la cosmovisió global de la creació, del creador, de la naturalesa i de l'ésser humà. Es tracta d'una representació del món on el pensament i la creativitat es troben emparats per un orde religiós que acumula i gestiona el poder simbòlic.

En aquesta context s'institueix l'estament nobiliari, que en origen és indissociable del capital religiós, abans d'erigir-se com a autoritat militar. A partir del segle XII apareixen els escuts i l'heràldica de forma generalitzada a Europa Occidental, com a símbols de llinatges nobiliaris (Escudero Díaz i Montells Galán, 2007), vinculats a un codi d'honor en defensa de l'autoritat de Déu. Segons indica Ramon Llull (1988, p. 174, cursiva meva) l'ofici de clergue s'equipara al de cavaller. Llull (1988, p. 173, 216) ho expressa amb aquestes paraules:

Offici de cavayler és matenir e deffendre la sancta fe cathòlica, per la qual Déu lo Pare tremès son Fil pendre carn en la verge gloriosa nostra dona sancta Maria, e per la fe a honrar e a montiplicar sofrí en est món molts trebayls e moltes ontas e greu mort. (...) A cavayler se cové que sie amador de *bé comú*, cor per comunitat de gens fo eleta cavaylaria, e bé comú és major e pus necessari que *bé special*.⁽²³⁷⁾

²³⁷ Text escrit en català antic.

L'autoritat que es defensa és, doncs, l'autoritat de Déu, el «Creador», com a símbol d'una autoritat que tutela els poders al cel i la terra i promou el *bé comú*. Els ordes de cavalleria, dirigits a la protecció de la fe, acumulen béns, autoritat i poder i, amb ells, s'institueixen els exèrcits a Europa en nom de la defensa de la fe. ⁽²³⁸⁾

Figura 31. Tapís de la Creació (segles XI-XII)

Fons del Tresor de la Catedral de Girona ⁽²³⁹⁾. Imatge: Museu de la Catedral de Girona (2008, p. 8).

²³⁸ L'origen de l'acumulació de poders militars, al voltant del capital religiós, té la seva principal referència en la Primera Croada. L'any 1095 és quan el beneplàcit del papa Urbà II concep la creació de grans exèrcits croats a l'Occitània, Lorena, Flandes i Normandia per recuperar Jerusalem i establir-hi un regne, en una empresa a la que s'afegeix el posterior suport de l'Emperador romà de Constantinoble. Tal i com ressalta Josep Maria Sans i Travé (1999, p. 23): "Era l'hora, els deia, de deixar-se de baralles frateres i de lluitar en una guerra justa contra els infidels en la qual hi havia de participar tots: els eclesiàstics, els cavallers, els mercaders, els artesans, els pagesos, els rics i els pobres, en definitiva, tota la societat cristiana occidental. D'aquesta manera, quasi improvisada, neixia [sic] una de les gestes de més dimensió èpica de la història europea: les croades". A partir del segle XIV, la militarització de l'església, entesa com a croada contra l'islam, és dirigida per l'Orde de Sant Joan, de gran tradició al Principat de Catalunya (entrevista, juny i agost de 2015).

²³⁹ Capítol Catedral de Girona - Tots els drets reservats (d'acord amb el document d'autorització de la captació i reproducció d'imatges de béns del fons patrimonial de la Catedral de Girona).

Resultat d'una acumulació primària, en què té lloc una representació conjunta de l'autoritat del «Creador», l'activitat de l'home i la naturalesa (Sureda, 2010, p. 153), que custòdia el capital religiós i es reforça amb l'estament nobiliari, s'estableixen les condicions per impulsar l'aparició o gènesi de múltiples nacions a Europa Occidental.

Al voltant dels segles XI i XII creixen el comerç, les ciutats i les nacions medievals d'Europa, que condueixen a noves formes de poder i a una transformació política, econòmica i social sense precedents. En aquest escenari, es comprèn perquè (Sureda, 2010, p. 149):

Los que se han llamado "siglos del año mil", el siglo XI y el siglo XII, son siglos de recuperación de tierras de labranza, de un considerable aumento demográfico, de cierta prosperidad económica, de pujanza en las ciudades, de importantes movimientos monásticos, de peregrinaciones, de cruzadas, de intercambios culturales entre las propias gentes cristianas y de éstas con las musulmanas y las bizantinas. Son los siglos del despertar de Europa en la que domina un orden religioso que se convierte en cauce del pensamiento, de los avances técnicos y de las creaciones artísticas.

D'aquesta manera, l'aproximació al capital religiós que proposa Bourdieu (i corroboren Feliu i Monfort i Busqueta i Riu), recull la idea que Marx (2010, p. 116) deixa apuntada al referir-se al procés d'*autoalienació religiosa* que precedeix a l'*acumulació originària*.

Bourdieu (2009, p. 51), en aquesta línia, ressalta que el propi procés d'urbanització medieval tendeix a "la introducció de criteris i d'imperatius ètics". Aquesta situació propícia el fet que, al llarg de la Baixa Edat Mitjana (ss. XI-XV), l'església adquireixi el rol d'una institució de referència, conferint l'aparició de noves institucions, mentre tutela l'expansió dels drets d'explotació de la terra i garanteix el manteniment del cos eclesiàstic i governamental. Com a resultat, al voltant dels segles XII-XV, es promouen a Europa Occidental les primeres universitats enfocades al coneixement, on la medicina i els drets civil i canònic, sota la influència dels clàssics grecs i romans, esdevenen les màximes disciplines (Busqueta i Riu, 2000). Conjuntament, aquestes institucions promouen l'activitat política del conjunt dels estaments socials representatius de l'època. En el cas del Principat de Catalunya apareixen amb formes de govern parlamentari, o corts, representatives dels estaments socials (com ocórrer en altres territoris equivalents de l'occident europeu, com és el cas Anglaterra), on l'estament religiós és determinant.

Al Principat de Catalunya, l'estament eclesiàstic, a diferència de la resta de regnes que configuren la Corona d'Aragó, s'erigeix com a principal autoritat política, després del comte i rei, sota l'autoritat de l'Arquebisbe de Tarragona (Morales-Roca, 1999a, p. 51), que és el Primat de les Espanyes (des del segle XI), el Primat del Principat de Catalunya i el Protector del Braç Eclesiàstic (Morales-Roca, 1995, p 19). Al llarg de quatre segles (XIV-XVIII), tots els Presidents de la Generalitat de Catalunya són diputats del Braç Eclesiàstic.

A les Corts Generals del Principat de Catalunya, l'estament religiós lidera simbòlica i políticament el debat institucional, per damunt de l'estament nobiliari, que assumeix la funció militar i s'hi supedita. De la mateixa manera, s'hi integra el patriciat urbà, que és el «Braç Reial» i representa el principal poder del comte i rei. Les Corts, hereves de les Assemblees de Pau i Treva de Déu que apareixen al segle XI, resultat d'un procés històric, conflueixen en la Generalitat de Catalunya (o Diputació del General). ⁽²⁴⁰⁾

Així mateix, ressaltar que aquesta emergència institucional té el seu propi procés a l'estament religiós, que s'organitza en un àmbit polític i territorial més ampli. Tal i com ho reflecteix l'organització provincial de l'estament eclesiàstic, provinent de l'època romana, el capital religiós té la seva pròpia estructura territorial i, paral·lelament, participa del govern del territori català (Morales-Roca, entrevista, mesos de juliol i agost de 2015). A través del «Braç Eclesiàstic» s'hi representa una complexa estructura religiosa representativa d'una autoritat més àmplia, on els diferents ordes religiosos hi participen com a propietaris i membres de ple dret, formant part del cos polític parlamentari. És el cas dels ordes de Sant Benet, del Císter, de Sant Agustí, de la Cartoixa i Premostratensa participen en les Corts Catalanes. Però també és el cas de l'orde religiós, hospitalari i militar de Sant Joan. Com a reflex de la singularitat catalana, destacar que el Principat de Catalunya integra a les Corts a procuradors de l'Orde de Sant Joan, l'ordre militar més rellevant de l'església romana a l'Edat Mitjana, un cop capitalitza a les seves ordres les possessions i la missió de l'Orde del Temple de

²⁴⁰ La Generalitat s'institueix l'any 1359 com a organisme permanent, depenent de les Corts Generals, amb una funció administrativa. Però, amb el temps, assumeix funcions polítiques i l'autoritat a l'hora de defensar els drets i privilegis del Principat de Catalunya. El Consistori de la Generalitat és presidit pel President i el formen tres Diputats, un del Braç Eclesiàstic (que era el President de la Generalitat), i els altres dos dels braços Militar i Reial (el representant de les ciutats). Altrament, la Generalitat sosté una prestigiosa estructura d'oficials que administren les diferents competències (Morales-Roca, 1999a, pp. 63-64).

Salomó, l'any 1312 (Morales-Roca, 1983, pp. 20-22). En aquest sentit, destacar que la presència del Braç Eclesiàstic al Principat té una singularitat preferent dins els regnes de la Corona d'Aragó, ja que a la resta no presideix la Generalitat per defecte ni s'hi troba representada l'Orde de Sant Joan, que té a Catalunya el Gran Priorat. En aquesta línia, afegir que Catalunya, junt amb Aragó, València, Sardenya i Navarra, té estructurades les Corts sota la forma d'estaments independents (església, noblesa i síndics de ciutats o viles), mentre que Castella no té estructura estamental, és a dir, el rei té poders gairebé absoluts (Morales-Roca, 1983, p. 14).⁽²⁴¹⁾

D'aquesta manera, s'institueixen els estaments socials en un model parlamentari, on l'església gaudeix de drets d'administració (i d'explotació) de la terra i la pagesia gaudeix de drets d'explotació hereditaris. D'aquesta forma, conjuntament, amb l'autoritat comunitària que tutela el capital religiós, s'institueixen uns drets col·lectius que forgen la institucionalització del poder polític i representa la primera *apropiació col·lectiva* que descriu Marx (1971a, p. 434).

En aquest procés històric es crea un capital col·lectiu que permet l'explotació de la terra i fomenta l'aparició de les ciutats, en un terrenys que, en el cas de Sant Andreu, són administrats per l'església i regulats per un sistema contractual que estableix les bases dels drets de propietat. Tal i com ho documenta Gaspar Feliu i Monfort (1991), és al voltant dels segles X i XII que es desenvolupa l'economia agrària a Sant Andreu i al pla de Barcelona en general, en un context històric on l'església custòdia l'ocupació del territori, gestionant la seva explotació en formes contractuals com ara el dret de *complantatio*⁽²⁴²⁾. Aquest contracte forma part del conjunt de drets coneguts com a contractes emfitèutics, que garanteixen la cessió de drets d'ús a canvi de cànon o censos. Aquests drets permeten, en origen, que el valor del treball mantingui a les famílies que els custodien, durant segles, en alguns casos fins als segles XIX i XX

²⁴¹ Ressaltar que, en els regnes de Portugal i de València, l'Orde del Temple s'estructura en ordes alternatives a l'Orde de San Joan, mantenint la independència fins al segle XVI. Es tracta dels ordes de Crist i Montesa, als regnes de Portugal i València, respectivament (Sans i Travé, 1999).

²⁴² El dret de *complantatio* consisteix en un contracte específic per plantar-hi vinyes, que permet als pagesos accedir a la plena propietat de la terra fent-se càrrec del conreu. En els primers set anys, la remuneració de la inversió pagesa (en capital i treball) es fa mitjançant la divisió dels guanys entre el propietari i el conreador. Així mateix, quan la vinya assolix el ple rendiment, el terreny es divideix entre el propietari i el conreador, i cadascú queda com a amo de la propietat conreada (Feliu i Monfort, 1991). En aquest sentit, en el cas de Sant Andreu, la propietat resta originàriament en mans de l'església, ja que el territori andreuenc és lliure de jurisdicció feudal, tal i com indica Morales-Roca (entrevista, mesos de juliol i agost de 2015).

(Morales-Roca, entrevista, mesos de juliol i agost de 2015). Per tant, amb aquest mecanisme es desenvolupa tant l'explotació del territori com el dret de propietat i, amb els anys, es crea un valor afegit que es trasllada a la ciutat, on s'hi desenvolupa manufactura i noves activitats gestionades, originàriament, per gremis.

Aquesta situació propícia que, resultat de l'evolució i el dinamisme econòmic, tingui lloc una transmissió de béns i drets que va acompanyada de l'aparició de nous estaments socials, així com de noves institucions, a l'estructura de propietat del territori andreuenc.⁽²⁴³⁾

Tal i com indica en Morales-Roca (entrevista, mesos de juliol i agost de 2015): "en el siglo XIII se forja el sistema medieval de derechos de uso y propiedad de la tierra, donde los derechos se comparten con las casas o familias, siendo de carácter vitalicio" que, paral·lelament, implica la regulació d'un sistema jurídic en la defensa dels drets i privilegis que es concedeixen. La documentació de referència a Sant Andreu de Palomar corrobora aquest plantejament. L'ocupació de l'espai a Sant Andreu és un procés documentat des dels segles XI i XII, però ho està especialment des del segle XIII, coincident amb el creixement de la Ciutat Comtal (Barcelona) (Busqueta i Riu, 1991). Originàriament, Sant Andreu constitueix una única demarcació territorial, des de el turó de Finestrelles (actual Trinitat Vella) fins a la Ciutat Comtal, organitzada al voltant de l'església de Sant Andreu de Palomar.

A l'Edat Mitjana el territori andreuenc és, inicialment, propietat de l'església, de la Canonja Catedralícia de Barcelona, a la que s'hi incorporarà la Pia Almoïna, una institució benèfica sorgida de la catedral (S.XIII) i les monges de Sant Pere de les Puelles (s. XIV), que amb el temps aconseguen bona part de l'horta creada al voltant del Rec Comtal i la Riera d'Horta (Busqueta i Riu, 1991, pp. 171-175)⁽²⁴⁴⁾. A Sant Andreu hi conflueix l'explotació agrària amb les oportunitats que ofereix el rec, fet que propícia l'aparició de molins i una explotació dels recursos que, de fet, controlen les monges de Sant Pere (a l'actual barri de Sant Pere, a Ciutat Vella), a l'hora que el rec

²⁴³ Aquest procés està àmpliament documentat, en el cas de Sant Andreu de Palomar, a la tesi doctoral de Joan J. Busqueta i Riu (1991) titulada *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*.

²⁴⁴ Per un costat, la riera uneix els nuclis històrics de Sant Genís dels Agudells, Horta, Santa Eulàlia i Sant Andreu, fins a la sortida al mar que coincideix amb l'actual Rambla Prim i, per l'altra, el Rec Comtal uneix els nuclis històrics de Montcada (i Reixach) i la Ciutat Comtal (Barcelona), passant per Sant Andreu, dotant-los d'aigua potable.

propícia el desenvolupament d'activitats i comerç al barri del Born (Busqueta i Riu, 1991).

L'aparició del nucli original de Sant Andreu cal situar-lo, doncs, al voltant d'una església, com succeeix a Santa Eulàlia i a Sant Martí, parròquies properes a Sant Andreu, i al conjunt de pobles i ciutats de l'Europa medieval. ⁽²⁴⁵⁾

En referència a les institucions de govern catalanes, ressaltar el paper del Consell de Cent com a institució que permet incorporar el govern de les ciutats al sistema parlamentari. El Consell esdevé un instrument que conviu amb les tres institucions parlamentàries que s'implanten a Catalunya: les Corts Generals, els Parlaments i les Juntes de Braços (Morales-Roca, 1983, p. 11), junt amb la Generalitat de Catalunya. Al seu entorn emergeixen altres institucions que permeten l'estímul de la ciutat de Barcelona, i de la resta de ciutats catalanes. En són exemples el Consolat de Mar i la banca pública, que emergeixen als segles XIII i XV, respectivament. ⁽²⁴⁶⁾

²⁴⁵ Les esglésies de Santa Eulària (o Eulàlia) de Vilapiscina (a l'actual districte de Nou Barris) i de Sant Martí de Provençals (al districte de Sant Martí), en origen també romàniques (ss. X-XI), amb el temps també configuren nuclis urbans i, a mitjans del segle XIII, Sant Martí passa a formar part de la dotació de la nova parròquia de Santa Maria del Mar (on ara hi ha l'actual església gòtica al barri del Born de Barcelona), i adquireix entitat jurisdiccional pròpia (Busqueta i Riu, 1991, p. 57). Santa Eulària resta integrada al territori (i posterior municipi) andreuenc fins a finals del segle XIX (l'any 1897), moment en què s'annexa, conjuntament amb d'altres municipis veïns, com Sant Martí de Provençals, al municipi de Barcelona.

²⁴⁶ Al llarg dels segles XIII i XVIII existeixen, al Principat de Catalunya, tres tipus d'institucions parlamentàries: les Corts Generals, els Parlaments i les Juntes de Braços (Morales-Roca, 1983, p. 11), així com la Generalitat de Catalunya, que governa l'administració de les Corts i tutela el sistema constitucionalista català. Però també emergeixen diverses estructures de govern complementàries que fomenten el comerç i l'autoritat del patriciat urbà. Es tracta de la banca pública (la Taula de Canvi i de Comuns Dipòsits, l'any 1401, i el Banc de la Ciutat, el 1609), el Consolat de Mar (que té l'origen al tribunal de la Carta Consultar de Barcelona, l'any 1258), i el Consell de Cent (que té l'origen en un privilegi de l'any 1249 concedit pel rei Jaume I). L'any 1401 es crea la Taula de Canvi i de Comuns Dipòsits (Dantí i Riu, 2002, pp. 44-45). Es tracta d'un banc de dipòsit, amb la garantia de la Ciutat, ja que no pot exercir de creditora de particulars. Disposa dels ingressos dels drets fiscals que percep el municipi i pot finançar les despeses de l'administració. La gestió correspon a dos administradors o taulers, un Ciutadà Honrat i un mercader escollits pel Consell de Cent, amb caràcter bianual, i amb l'obligació de presentar un dipòsit de garantia per part dels corresponents avaladors (responen tots amb llurs béns de la rectitud de l'administració). Els taulers compten amb l'ajut de quatre oficials, mercaders. El 1609 es crea el Banc de la Ciutat, vinculat i dependent de la Taula de Canvi (Dantí i Riu, 2002, pp. 52-53). El Banc de la Ciutat ha de servir per recuperar l'estabilitat monetària deteriorada per la disminució de la moneda de plata. Entra en fallida l'any 1699 i la Guerra de Successió (anys 1701/1705-1713/1725) deixa ambdós bancs públics sense fons. El Consolat de Mar té la base en els costums marítims i de comerç de Barcelona, i al segle XIV promou el Llibre del Consolat de Mar (Colom Domènech i García i Sanz, 2011), consistent en un compendi de lleis marítims que regeix, durant segles, el comerç a la Mediterrània, esdevenint un manuscrit de gran repercussió en el dret internacional.

El Consell de Cent esdevé l'espai polític on s'articula el sector comercial en defensa dels seus interessos. Es tracta d'una institució de govern formada per un consell municipal, que disposa de competències en matèria política, economicofiscal, jurídica, sanitària i urbanística. Els consellers vetllen pel bé de la ciutat i els afers comuns de Barcelona, en paral·lel al que succeeix a d'altres ciutats sota l'autoritat del rei, com Montpeller, Palma de Mallorca, Tàrraga i València. El Consell de Cent incorpora al patriciat urbà (els Ciutadans Honrats), als mercaders i als artesans i menestrals, representatius de la societat medieval junt amb l'estament eclesiàstic, nobiliari i militar, que gaudeixen d'altres privilegis i participen del govern polític del Principat. L'any 1301 apareixen els síndics, els notaris i els obrers, aquests darrers dedicats a les qüestions d'urbanisme (Dantí i Riu, 2002).

La resta de ciutats catalanes, paulatinament, s'incorporen al model parlamentari. Les principals ciutats gaudeixen dels mateixos drets i privilegis que Barcelona i són representades a les corts parlamentàries catalanes amb dret a vot (Dantí i Riu, 2002). El rei Jaume I (rei els anys 1213-1276) concedeix el dret a vot a 16 ciutats o viles a les Corts Generals. A les Corts Generals de 1283, amb el rei Pere III (rei els anys 1276-1285) amplia el dret a 13 ciutats. En canvi, el rei Pere IV (rei els anys 1336-1387) concedeix el dret a vot a 34 ciutats i, en temps de Ferran II (rei els anys 1479-1516) s'amplia fins a 48, arribant a 52 en temps de Felip II (rei els anys 1556-1598) (Morales-Roca, 1995, p. 14).

Es tracta, per tant, d'una acumulació inicial del capital simbòlic, polític, econòmic i cultural que, amb l'autoritat monàrquica, eclesiàstica i nobiliària, promou diferents institucions. En aquesta línia, ressaltar que el model parlamentari català incorpora un singular control. Més enllà de les funcions atribuïdes a la Generalitat de Catalunya, resalta el mecanisme que s'instaura per garantir el correcte govern de la nació. Succintament, indicar que la durada de la presidència de la Generalitat no pot excedir els tres anys, mentre que la durada del conseller és d'un sol any (²⁴⁷). Complerts aquest terminis, mitjançant el procés d'insaculació (on una ma innocent escull els càrrecs dins una bossa amb els noms de les persones idònies), es trien nous càrrecs.

²⁴⁷ Es poden repetir els càrrecs, però no de forma contínua.

Tal i com indica Morales-Roca (entrevista, mesos de juny i agost de 2015), existeix una Junta d'Habilitació que confecciona i fiscalitza la llista dels candidats a les estructures de govern. En el cas de les Corts Generals, les regles són aplicables als tres estaments (església, noblesa i patriciat urbà). La Junta d'Habilitació (autònoma, sense la interferència del Rei) escull les persones que reuneixen els requisits per governar, en funció d'unes estrictes regles que certifiquen la facultat de formar-ne part. Ningú tria participar-hi, és una obligació política, en el sentit ampli de la paraula. En aquest sentit, en contraposició a la tradició parlamentària moderna, ressaltar els criteris principals que es consideren causa de no admissió: a) ser deutor de la Generalitat de Catalunya (els deutors de la república no poden accedir als honors de l'Estat); b) ser oficial reial o persona assalariada pel Rei o per al govern de Sa Majestat; c) estar absent del territori català (fins i tot per raons de serveis a la Corona); d) ser cridat a un judici i no presentar-s'hi; e) absentar-se sense llicència de les Corts; o f) estar processat per delictes de regalia (privilegi o excepció privativa i particular) (Morales-Roca, 1983, pp. 49-50). És a dir, qualsevol motiu de dubte o sospita de la integritat del diputat és motiu per a la seva exclusió, fins i tot amb el càrrec de deixar en suspens els drets i privilegis del dignatari. Complementàriament, ressaltar que el poder o autoritat que s'ofereix als consellers, síndics, parlamentaris i/o diputats, així com al conjunt d'agents amb autoritat política, a Catalunya (i a la Corona d'Aragó) no es considera un dret sinó un privilegi, que va acompanyat d'obligacions. Tal i com indica Morales-Roca (entrevista, mesos de juliol i agost de 2015), és remarcable el fet que el conjunt d'estaments socials que ostenten privilegis tenen l'obligació de participar del govern de la ciutat, poble o nació, sense dret a remuneració. És a dir, l'activitat política no és una professió ni una lliure elecció, sinó una obligació assumida des del moment que es gaudeix de privilegis, que són concedits pel bé comú i s'orienten a una missió consensuada per i amb la societat.

En aquest context històric, polític i simbòlic, al llarg de la Baixa Edat Mitjana, la ciutat de Barcelona, com a capital del Principat de Catalunya, experimenta una important transformació. Segons deixen escrit els ambaixadors Segismundo Cavalli i Lunardo Otthobon, a les seves cròniques *Viaggio di Spagna* (Bolòs i Masclans, 1980, p. 23), l'any 1567, dins i fora de les muralles de Barcelona es poden contemplar més de trenta monestirs, per una població de sis mil cases habitades. En aquest sentit, si es considera que al segle XII hi havia 3 monestirs a la ciutat (Mestre i Godes i Manent, 2001), és

significatiu que la ciutat passi a incorporar, al segle XVI, fins a 30 comunitats religioses. ⁽²⁴⁸⁾

Referint-se a Barcelona, tal i com ressalta l'any 1511 l'ambaixador florentí Francesco Guicciardini (Bolòs i Mosclons, 1980, pp. 21-22):

Hom no veu pas, en aquesta ciutat, edificis privats molt notables ni tampoc gaire remarcables, però, en conjunt, les cases són boniques per tota la població, de tal manera que, com ells diuen amb convicció, és ciutat per tot arreu. En aquest aspecte, per a mi el més admirable, pot passar davant, fins i tot, a la mateixa Florència.

Entre murs s'inclouen horts, camps i fruiters amb cases construïdes de pedra, així com un hospital (de la Santa Creu), que l'any 1401 aglutina els sis hospitals que hi ha a la ciutat (sobre l'Hospital d'en Colom) que dona origen també a la primera universitat de Barcelona: l'Estudi General de Medicina i Arts. També s'hi institueix una llotja per al tracte de les mercaderies i una "Taula d'Or", un banc públic de dipòsit on ni els propietaris dels diners ni els banquers obtenen cap benefici (la Taula de Canvi i de Comuns Dipòsits), també originat l'any 1401 (Bolòs i Masclans, 1980, pp. 23 i 53) ⁽²⁴⁹⁾. Els edificis militars de la ciutat corresponen als castells i a les Drassanes, els primers situats a les portes de la ciutat i les segones a primera línia de mar, per construir-hi galeres. Complementàriament, s'hi afegeixen temples i palaus, representatius del desenvolupament institucional, polític i espiritual de la ciutat. Al voltant de la catedral s'aixeca el palau del Comte de Barcelona, i a l'altre extrem el barri jueu (el Call), mentre que els cavallers de l'Orde del Temple de Salomó (els Templers), ocupen la façana marítima de la muralla medieval de la Ciutat Comtal, amb un palau (el Palau Reial Menor) tan gran com el del propi comte (Sans i Travé, 1999) ⁽²⁵⁰⁾. Els Templers, junt amb la comunitat jueva, promouen l'aparició del sector financer a la ciutat (Sans i Travé, 1999, p. 218).

²⁴⁸ Al voltant del segle XII, apareix la primera comunitat que rendeix culte al Sant Sepulcre a Barcelona (Orde del Sant Sepulcre de Jerusalem), el monestir de Santa Anna, que fa referència a la Mare de la Verge Maria (Mestre i Godes i Manent, 2001). El monestir es situa lluny de la façana marítima, essent el més protegit dels possibles atacs pel mar. Els terrenys es situen al "Camp de Moranta", on es situa, al segle XIX, la plaça Catalunya (Aran i Suriol, 2002, p. 44). Junt amb les entitats apostòliques de Sant Pau, Sant Pere i Santa Eulàlia, el monestir de Santa Anna es situa fora muralles. Oficialment, la comunitat de Santa Eulàlia esdevé la patrona de la Ciutat Comtal.

²⁴⁹ La família Colom de Barcelona promou la institucionalització del major hospital i el primer banc públic de la ciutat. En Guillem Colom és el primer administrador de la Taula d'Or.

²⁵⁰ El Palau Reial Menor ha estat destruït, tret de la Capella de Santa Maria de Palau, propietat de la Companyia de Jesús.

La ciutat de Barcelona, doncs, en poc més de quatre segles, creix definint una fesomia i una identitat que encara es pot contemplar al segle XXI. Però, al segle XVI, a Catalunya i en general a tota Europa, la ciutat i el capital religiós es veuen alterats.

L'Edat Moderna, iniciada oficialment l'any 1453 amb l'ocupació de Constantinoble per part de l'Imperi Otomà ⁽²⁵¹⁾, té com a punt d'inflexió el desafiament d'una autoritat religiosa a l'Imperi Romà (d'Orient). Roma, que esdevé la principal autoritat religiosa del cristianisme, es renova i té lloc una reestructuració del capital precedent, així com de la representació simbòlica del poder i el significat de l'art.

El Renaixement, símbol d'una renovada cosmovisió del món, expressa una monumentalitat inspirada en les antigues Grècia i Roma, i la ciutat de Roma incorpora fins a 13 obeliscs egipcis. El culte al «Creador» es trasllada al culte a la figura i la creació humanes, on l'Home Vitruvià, dibuixat per Da Vinci el 1490, és una representació indicativa d'aquesta evolució. Paral·lelament, emergeix l'autoritat dels monarques.

En aquesta reestructuració del poder els monarques assumeixen el control de l'estament militar que, fins aleshores, es troba capitalitzat per l'estament nobiliari i controlat (a efectes internacionals) per l'església romana. Paral·lelament, el monarca de la Corona d'Aragó, amb la finalitat de controlar els dominis, estableix noves institucions de govern, com és el cas del Consell Suprem d'Aragó (l'any 1493). En aquesta línia, Morales-Roca (entrevista, mesos de juliol i agost de 2015) emfatitza:

la capacidad de los monarcas de capitalizar el poder del gobierno de las instituciones parlamentarias ya establecidas, así como la ampliación de sus estructuras en un orden jerárquico que permite la expansión territorial, concediendo nuevos privilegios.

En aquest context s'inicia la colonització europea, junt amb la institucionalització dels estats com a ens polític, mentre tenen lloc successius conflictes bèl·lics per liderar l'expansió dels dominis colonials. D'aquesta manera, es promou un model que permet l'apropiació de l'espai a escala global, que es trasllada a les nacions colonitzadores amb diferents manifestacions. A les terres conquerides no té lloc el *contracte originari* que

²⁵¹ L'Imperi Otomà ocupa l'autoritat de Constantinoble, la capital de l'Imperi Romà d'Orient, fent-ne la seva capital. L'imperi persisteix fins la Primera Guerra Mundial (anys 1914-1918), vençut per l'Imperi Britànic.

identifica Kant (2010, p. 118) ni el *contracte social* que concep Rousseau (2004), sinó la desposseïció de la propietat col·lectiva de la terra que explora Marx (1971a, p. 434).

En aquest context, resultat de l'expansió de les rutes marítimes i del nou escenari geopolític, la cartografia, que fins aleshores es concep com un instrument de comprensió del territori amb un interès preferent per al sector comercial, adquireix importància en els estaments polític i militar. En aquesta línia, Pujades i Bataller (entrevista, 20 de gener de 2016) indica:

Al segle XVI les monarquies comencen a adonar-se de la importància de tenir una cartografia precisa per a la planificació geoestratègica, mentre que els avenços de la cartografia científica renaixentista comencen a permetre bastir verdadera cartografia precisa dels espais interiors (fins aquell moment només s'havia pogut fer per als espais litorals).

A l'Edat Mitjana destaca l'absència de mapes polítics representatius de les fronteres polítiques, així com de les figures dels monarques europeus (Pujades i Bataller, 2007). No és fins al segle XVI que els mapes incorporen símbols com aliances territorials o escuts quarterats representatius de diversos territoris (símbols de poder), així com indicadors de l'autoritat dels reis, i no és fins al segle XVII que apareixen delimitant fronteres de forma genèrica. ⁽²⁵²⁾

Portugal i Castella (junt amb l'aportació de les Províncies Unides dels Països Baixos) inicien l'expansió colonial. En aquest sentit, ressaltar les respectives gestes que, primer en nom de Portugal i després en nom de Castella, fan els navegants Bartolomeu Dias i Cristoforo Colombo (Cristòfor Colom). El primer arriba a l'Oceà Índic per primer cop creuant el cap de Bona Esperança (Àfrica) l'any 1486 i el segon arriba per primer cop a Amèrica l'any 1492. Aquestes dues gestes representen l'inici de les respectives expansions colonials i l'aparició dels primers dos grans imperis legitimats pel papa de Roma. Tal i com indica Enrique de Gandía (1929, p. 20), els seus objectius inicials són establir relacions i aliances amb el Preste Joan i el Gran Khan. L'objectiu del primer és establir una aliança contra els otomans amb el patriarca Preste Joan, considerat aleshores el Senyor d'Etiòpia, el Sud d'Àfrica, l'Índia i la Tartària, després d'una butlla papal de 1486 que autoritza al rei Joan II de Portugal a iniciar la croada cristiana a

²⁵² En el cas dels regnes hispànics, els mapes medievals mostren símbols vinculats a ciutats, no a les corones d'Aragó o Castella que relaten les cròniques oficials. Al seu torn, es mostra un continent amb múltiples banderes.

l'Àfrica. L'objectiu del segon és establir una aliança amb el Gran Khan (Xina i Mongòlia) amb la finalitat de poder mantenir aliances comercials nous poders per combatre l'islam. Tal i com es recull al *Llibre de les Profecies* de Colombo que l'any 1571 transcriu el seu fill Hernando Colón (2010, p. 25), en una carta escrita per Colombo compara la seva empresa amb els profetes de l'Antic Testament i anuncia l'obtenció de riqueses que permetran crear un gran exèrcit per conquerir de nou Jerusalem, identificant-se com a servent del rei David, el rei de Jerusalem. Les diferents butlles alexandrines (del papa Alexandre VI, Roderic Borja), concedides l'any 1493, i que oficialment representen la concessió dels drets de conquesta a Castella en nom del cristianisme, confirmen aquesta realitat. D'acord amb aquestes concessions, la contrapartida és fer-ho conjuntament amb l'evangelització cristiana de les terres (Gutiérrez Escudero, 1990).

Més endavant, s'afegeixen a la colonització Holanda i Anglaterra, mentre Rússia expandeix els dominis amb l'ocupació de Sibèria, fins a l'oceà Pacífic. En el cas de l'Imperi Espanyol, és de ressaltar l'acumulació de poders de l'emperador Carles I d'Espanya i V d'Alemanya l'any 1519 a Barcelona, amb els capítols de l'Orde del Toisó d'Or, que representen la incorporació de la noblesa castellana a la principal orde d'influència dels Habsburg, de la que el rei Carles n'és el Gran Mestre (Morales-Roca, 2004a) ⁽²⁵³⁾. Amb la mort de Ferran el Catòlic, comte de Barcelona, rei d'Aragó i regent de Castella, l'any 1516, el rei i posterior emperador Carles uneix als dominis dels Habsburg les dignitats (titulars) de Rei de Jerusalem i Emperador de l'Imperi Romà ⁽²⁵⁴⁾, junt amb una acumulació de comtats, ducats i regnes sense precedents i el control gairebé absolut dels ordres militars castellans (Morales-Roca, 1988) ⁽²⁵⁵⁾. En el cas de l'Imperi Portuguès, és de ressaltar la integració dels poders acumulats en l'Orde de Crist a la Corona l'any 1551, que té per senyal la creu templera, després d'haver incorporat la

²⁵³ Per aquest motiu, el símbol principal de l'autoritat monàrquica a Espanya és, des d'aleshores, el collar del Toisó d'Or, tal i com ho reflecteixen, de fet, el plànol del Pla Cerdà, el fris frontal de l'Arc de Triomf al passeig de Sant Joan i el centre de l'escenari del Palau de la Música, a Barcelona, entre d'altres espais emblemàtics de la ciutat.

²⁵⁴ Ferran el Catòlic compra els drets d'Emperador de l'Imperi Romà a Andreu Paleòleg, el 1502, mentre que la dignitat d'Emperador Romà és compartida amb el Tsar de Rússia, com a legítim hereu.

²⁵⁵ Les principals ordres de cavalleria de la Corona d'Aragó al final de l'Edat Mitjana són l'Orde de Sant Joan Baptista de Jerusalem, amb una principal acumulació de poders al Principat de Catalunya, i l'Orde de Montesa (d'arrel templera), al Regne de València. La primera orde, tant a les corones de Castella com d'Aragó, mai és controlada pels monarques hispànics, i l'Orde de Montesa no és controlada pel monarca fins al regnat de Felip II d'Habsburg, al darrer quart del segle XVI.

dignitat de l'Orde d'Avís ⁽²⁵⁶⁾. En el cas de l'Imperi Britànic, aquesta acumulació de poders és anterior, i té el seu referent en l'Orde de la Lligacama ("Most Noble Order of the Garter"), creada l'any 1348 i que pertany exclusivament a Anglaterra, tot i l'expansió de la resta d'ordes acumulats en tot el Regne Unit i als reialmes de la Commonwealth (Morales-Roca, entrevista, mesos de juliol i agost de 2015). El conjunt dels monarques citats, a l'Edat Moderna, fomenten l'estímul de les arts a la cort reial, on un dels símbols més rellevants són els retrats on s'exhibeixen els collars dels ordes nobiliaris citats. ⁽²⁵⁷⁾

Els monarques s'apropien del capital nobiliari i desafien, per tant, l'autoritat del papa de Roma, però es manté (alterada) l'autoritat simbòlica del capital religiós que s'acumula al voltant de l'església. Paral·lelament, en especial a partir del Concili de Trento (anys 154-1563), el rol de la dona, dins l'església i a l'esfera pública, es veu arraconat a la contemplació religiosa i a l'esfera privada. Tal i com es ressalta (Marfull, 2014a, pp. 156, 163):

Les fronteres es tensaren i nous murs ideològics emergien i lluitaven entre si per un nou ordre (i poder) global. Després d'una llarga llista de cismes religiosos al voltant de la Mediterrània, nous cismes apareixien al cor d'Europa, allunyant les cultures -i els estats- entre si i donant peu a nous valors que normalitzaren les lluites, les guerres i el dret a colonitzar i sotmetre al pròxim sense gaires miraments. Un relat antropològic que justificava una pretesa superioritat cultural s'incorporà a un pensament positivista del progrés i la perfecció de l'home. (...) De la caça de bruixes es passà a la seva reclusió a l'àmbit privat i la censura gairebé absoluta de les seves aportacions al pensament teològic. Del cisma religiós es passà al cisma intel·lectual per raó de *gènere*. De poc va servir que Joan Lluís Vives publicqués el 1524 *De institutione feminae christianae*, on equiparava el seu intel·lecte al dels homes i es mostrava a favor de l'educació de les dones, pel bé de la societat i de l'Estat. ⁽²⁵⁸⁾

²⁵⁶ L'Orde de Crist és creada l'any 1319 com a resultat de la reestructuració de l'Orde del Temple de Salomó (els "Templers") dissolta oficialment de forma definitiva l'any 1314, i és, de fet, qui inicia l'expansió portuguesa pels oceans amb el beneplàcit concedit pel papa Calixt III (papa entre els anys 1455 i 1458, de nom real Alfons de Borja i Cavanilles, valencià), amb la missió d'arribar fins a les Índies.

²⁵⁷ D'aquesta manera, entre l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna s'incorpora el culte al monarca, mentre el culte al «Creador» tendeix a deixar el seu protagonisme al culte a Jesucrist, crucificat a la creu.

²⁵⁸ Cursives originàries del text transcrit. La crítica a la religiositat masculina i la referència al llibre de Lluís Vives és extreta del llibre *La teologia feminista en la història*, escrit per la Teresa Forcadès i Vila (2012, pp. 50-69). El detall de l'article que en parla (Marfull, 2014a) és a l'Apèndix 5.

El desafiament religiós fragmenta Europa entre catòlics i protestants, i té lloc la impossibilitat de la convivència entre les tres principals religions monoteistes: el cristianisme, l'islam i el judaisme, a l'entorn catòlic especialment. ⁽²⁵⁹⁾

En aquest context històric, tal i com ressalta Vila Despujol (entrevista, 22 de setembre de 2016):

el cristianisme renúncia al projecte de liderar la implantació territorial i delega aquesta funció als monarques, on el tret més característic de la transformació de la institució religiosa (en aquest cas en nom del catolicisme) és l'aparició de la Companyia de Jesús [l'any 1536].

El reflex del canvi d'era té el seu propi relat en la vida i l'obra de Thomas More (1478-1535), vinculat a la reina d'Anglaterra, Caterina d'Aragó. More qüestiona l'apropiació del rei Enric VIII d'Anglaterra dels béns i l'autoritat de l'església cristiana, i per aquest motiu és condemnat a mort l'any 1535. La reina d'Anglaterra, Caterina d'Aragó (la filla de Ferran el Catòlic), és repudiada pel Rei, que la condemna al retir en un castell, i mor l'any 1536. D'aquesta manera, tant More com la Reina passen a ser desautoritzats, i a ser un reflex de l'ús de l'absolutisme monàrquic que caracteritza l'imperialisme de l'Edat Moderna.

Prèviament, l'any 1516, More (2009) publica el llibre *Utopia*, que transcriu un gir en la concepció de l'ús i l'autoritat. El seu relat es situa en un període de la història on

²⁵⁹ Fins a l'inici del segle XX, les comunitats cristianes i jueves conviuen amb l'islam, en els territoris ocupats per l'Imperi Otomà, mentre que les comunitats jueves conviuen, junt amb les catòliques, en els territoris amb preferència protestant. En canvi, en els estats on el catolicisme s'estableix com a religió d'Estat, els jueus, l'islam i els protestants són estigmatitzats i exclosos. En aquest recorregut s'acumulen, tanmateix, diversos cismes dins del cristianisme, on els més significatius són el Cisma de l'Església Copta d'Egipte i de les Esglésies Ortodoxes Orientals de l'any 451, el Gran Cisma d'Occident que representa la ruptura entre les autoritats de Roma i Constantinoble l'any 1054, el Cisma d'Avinyó de l'any 1378 (que de fet s'inicia l'any 1306 amb el trasllat de la Cort papal a Avinyó, i s'allarga fins l'any 1417) i, com a tercer gran cisma, conegut com el Cisma d'Occident, corresponent al desafiament protestant a l'autoritat del papa de Roma que s'estén per Europa al segon quart del segle XVI. En aquesta llarga lluita per establir una autoritat religiosa, al llarg de l'Edat Mitjana té lloc un procés de competència per capitalitzar-ne el control fins i tot entre les capitals religioses del cristianisme: especialment entre Roma, Constantinoble, Antioquia i Alexandria, on els seus respectius Patriarques exercien la seva autoritat, tal i com ressalta Vila Despujol (entrevista, 7 de juliol de 2015). Al llarg d'aquest camí s'hi afegeixen diversos episodis de repressió dins la mateixa comunitat cristiana, contra el maniqueisme, l'arrianisme, els bogomils, etc. i, de forma rellevant, contra els anomenats càtars que s'haurien estès de forma especial per Occitània als segles XI, XII i XIII. Aquesta comunitat cristiana hauria renunciat a la riquesa material i a treballar pel pròxim, i seria abolida donant lloc a l'aparició de l'Orde dels Predicadors (Dominics) a càrrec del castellà Domingo de Guzmán, l'any 1216 a Tolosa. Es dona peu així a la Santa Inquisició concebuda com una eina de control de consciències dirigida des de Roma. Es converteix en una eina del poder eclesiàstic per combatre el pensament cristià contrari als interessos de l'església catòlica dins els territoris cristians.

l'església de Roma cedeix, tècnicament, la seva autoritat al projecte monàrquic, que obté així el control de braç militar al seu servei (²⁶⁰). En aquest llibre, More (2009) denúncia l'abandonament dels costums dels pobles orientats al foment de l'interès general, en un espai idealitzat al voltant de ciutats on totes hi són representades, essent espaioses i ben organitzades, en què tots els conflictes són debatuts públicament i els representants són escollits per la societat (²⁶¹). És a dir, More qüestiona l'ús del poder acumulat i reclama un retorn als valors originaris, que considera són abandonats o desatesos.

L'obra de More (2009) aporta un relat contraposat a l'ideat per Nicolas Maquiavelo a *Il principe* (1999), publicat l'any 1532. More (2009, p. 183, cursiva meua) ho presenta com la fi d'un ideal, de l'ideal republicà, ressaltant el fet que:

Us he descrit de la manera més fidel possible la seva forma de república, que crec que no només es pot dir amb seguretat que és la millor, sinó que també penso que és l'única que per dret propi pot reclamar en exclusiva el nom de República. Perquè en altres països, per molt que parlin sempre de l'interès o el *bé públic*, només tenen cura dels *interessos particulars*.

D'aquesta manera, More qüestiona un gir en la concepció del poder. Transcriu un procés que té lloc en una època on les comunitats rurals són desposseïdes i/o marginades, veient-se abocades a dirigir-se a les grans ciutats. En aquest sentit, la denúncia que More (2009, p. 185, cursiva meua) fa de la justícia, exemplifica com es tendeix a imposar un marc legal on es permet l'abús i l'explotació social, quan diu:

I què hem de dir del fet que cada dia els rics escurin els recursos que els pobres necessiten diàriament, i no només per via d'estafes entre particulars sinó també a través de les lleis? De manera que allò que abans semblava injust, el fet que als que havien donat molts béns i molt meritòriament a la república se'ls pagués amb gran mesquinesa, continuava essent una operació pèrfida, però *passava a ser considerada com a acte de justícia perquè ja havia quedat establerta per llei*.

More idealitza una situació anterior, que segons ell passa a ser una utopia. D'aquesta manera, s'anticipa tres segles a la denúncia que Marx i Engels (2012) fan al *Manifest*, al

²⁶⁰ Fins aleshores, s'estableix l'autoritat suprema de Déu al costat del Pontífex, sobre el que el conjunt de reis, prínceps i emperadors rendien obediència, tal i com dictamina el *Dictatus Papae* del papa Gregori VII, al segle XI (Soto Posada, 2007).

²⁶¹ És rellevant l'equivalència d'aquesta descripció utòpica de les ciutats i l'ordre polític amb la descrita a Barcelona i al Principat de Catalunya.

segle XIX, al qüestionar l'acumulació del capital, en poques mans, que ofereix el treball col·lectiu.

L'Edat Moderna, doncs, té el seu inici en una reestructuració integral del poder al voltant d'estructures estatals, amb vocació imperialista, evangelitzadora i colonial, on els monarques regeixen el poder gairebé absolut d'un sistema marcadament jeràrquic. Tal i com indica Laudo Martines (2013, p. 259), l'obra *Il principe* de Maquiavelo (1999), escrita l'any 1513 i publicada el 1532 (en ple desafiament del Cisma d'Occident), reflecteix com la guerra i la conservació del poder esdevé la principal escomesa del príncep (referit a la màxima autoritat), on es "construía en él el retrato de lo que significaba y suponía poseer o crear un Estado principesco, o lo que es igual, ejercer el poder político absoluto" (p. 259). *Il principe* s'anticipa així una realitat que és el reflex del que ocórrer a Europa als segles XVI, XVII i XVIII, a l'Edat Moderna, caracteritzada per l'estímul del mercantilisme i l'imperialisme monàrquic, que ocasiona grans empreses militars finançades per la banca i el deute de la hisenda pública, facilitant així l'empresa colonial.

Martines (2013, p. 235) ressalta com la banca i el deute s'alien, en especial el deute de la hisenda pública al voltant dels grans exèrcits mercenaris que protagonitzen els conflictes bèl·lics, així com les reiterades suspensions de pagaments del monarca hispànic "cuyas necesidades militares lo ataron a los principales banqueros genoveses del momento, los Centurione, los Grimaldi, los De Negro y los Spinola".⁽²⁶²⁾

En un escenari hostil, el relat oficial de la història és custodiat pels interessos monàrquics i eclesiàstics, tal i com Martines (2013) apunta i tal i com es recull a les cròniques de la Santa Inquisició i de la Companyia de Jesús (Font i Rius, 1967). Martines (2013, p. 267) ressalta la censura que acompanya la crònica d'aquests episodis, en persones com Giovanni Botero (a finals de la dècada de 1580), on es concilia la moral cristiana amb el realisme polític, i afegeix:

En resumidas cuentas: en el momento en que desvinculamos la historia social de la guerra de la política y la diplomacia, vemos caer las barreras que impiden plantearse cuestiones éticas.

²⁶² És de ressaltar el fet que l'emperador Carles I d'Espanya i V del Sacre Imperi Romanogermànic sotmet Gènova l'any 1535, un any després de què el rei d'Anglaterra, Enric VIII, posa fi a la influència del Papa i proclama l'Acte de Submissió del Clergat anglès a la seva màxima autoritat.

Per Martines (2013) aquesta situació permet la creació de grans exèrcits mercenaris que es veuen abocats a perllongades guerres per tota Europa (Guerra dels Vuitanta Anys, 1568-1648; Guerra dels Trenta Anys. 1518-1548; Guerra de Successió Espanyola, 1701/1705-1713/1725, etc.) amb una forta repercussió en els valors ètics i morals de la societat, tot i els seus respectius tractats de pau (Tractat de Westfàlia, 1648, i Tractat d'Utrecht, 1713, etc.).⁽²⁶³⁾

Al llarg del segle XVII apareix la dualitat manifesta entre la filosofia cartesiana i la teologia (Descartes, 2007), així com la dualitat equivalent entre la teologia i la política (Spinoza, 2012), que oficialment acompanya a l'aparició de la ciència com a instrument autònom al servei del progrés impulsant el desenvolupament tecnològic. Apareix l'escepticisme científic i religiós, i amb aquesta situació d'incertesa el fet religiós trasllada la consciència moral a la llibertat d'elecció de cada individu. Tal i com ressalta Fromm (1979, p. 229):

La pèrdua de la personalitat ha acrescut la necessitat de conformar-se per tal com ha provocat un profund dubte sobre la identitat personal. Si només sóc jo el que crec que hom espera que sigui, què sóc? Hem vist que el dubte sobre la personalitat pròpia començà amb l'ensulsiada de l'ordre medieval, en la qual l'individu tenia un lloc indiscutit [sic] dins un ordre immutable. La identitat de l'individu ha estat el problema principal de la filosofia moderna de Descartes ençà. Avui dia considerem com a obvi que nosaltres som nosaltres. Però el dubte sobre nosaltres mateixos encara existeix i potser s'ha acrescut, fins i tot.

D'acord amb aquest plantejament, i seguint el raonament de Bourdieu (2013), es pot comprendre les arrels d'un procés de delegació dels poders amb una notable eficàcia simbòlica. Tal i com precisa (Bourdieu, 2013, p. 548), es promou una "universalització simbòlica dels interessos particulars", que garanteix les apropiacions privades i assenta les bases de la *lleï de l'interès general* (Bourdieu, 2012).

És en aquesta època (segle XVII) quan, segons Marx (2007c, p. 243), s'institueix "el sistema colonial, el sistema del deute públic, el modern sistema tributari i el sistema proteccionista", on ressalta el fet que (p. 243):

tots ells utilitzen el poder de l'Estat, la violència concentrada i organitzada de la societat, amb la finalitat de fomentar artificialment el procés de transformació del mode de producció feudal en capitalistes i d'escurçar el procés.

²⁶³ En el Tractat de Westfàlia de 1648 és quan té lloc la independència dels Estats d'Holanda i Suïssa (Porpeta Clérigo, 1973). Altrament, en el Tractat d'Utrecht de 1713 qui en surt més beneficiat és Anglaterra (el Regne Unit des de 1707), així com Holanda i França (Ruiz Rodríguez, 2013).

En el cas de Catalunya, com a resultat del desenllaç de la Guerra de Successió Espanyola (anys 1701/1705-1713/1725) (Strubell i Trueta, 2012), es produeix un canvi substancial de l'estructura de poder, d'origen parlamentari, on hi és representada l'estructura social del Principat, per una de jeràrquica, dirigida pel rei. ⁽²⁶⁴⁾

Aquest episodi té transcendència per al desenvolupament del règim econòmic capitalista. Tal i com ressalta Morales-Roca (entrevista, mesos de juliol i agost de 2015), Felip V, amb una església catalana desautoritzada políticament (i per la Santa Inquisició Espanyola) i una noblesa molt debilitada (a diferència del que succeeix a Castella), "los comerciantes catalanes son invitados a formar parte del nuevo gobierno". Com a resultat, a Catalunya s'imposa al segle XVIII una aliança explícita entre els interessos polítics (monàrquics), militars i econòmics que, amb el Decret de Nova Planta al Principat de Catalunya (l'any 1716), posa fi al sistema institucional català. Per un costat, el govern del Principat queda en mans d'un capità general, que presideix la Real Audiencia, disposant de dotze corregidors amb seu a les principals ciutats catalanes (Museu d'Història de Catalunya, 2010, p. 127). Però, per l'altre, es concedeix la gràcia, als comerciants, de formar part de la regidoria municipal. Són designats per nomenament reial i adquireixen els privilegis i les exempcions fiscals que fins aleshores corresponen a la noblesa i als "ciudadans honrats" (Morales-Roca, 2013). Tal i com indica Morales-Roca (2013, 90), els regidors poden ser de tipus indefinit, temporal o vitalici, en aquest darrer cas traspasant la regidoria de pares a fills. Fins i tot es dona el cas que (Morales-Roca, 2013, p. 92):

Los privilegios de regidores especifican el salario o la legislación económica que regulaba el mismo. Facultaban a ocupar cargos fuera del ayuntamiento

²⁶⁴ La Guerra de Successió Espanyola s'inicia amb una aliança internacional entre l'Imperi Austríac, Anglaterra, Holanda, Portugal i Savoia (l'any 1701) contra les pretensions de Felip V, i finalment s'hi alia Catalunya (Pacte de Gènova, 1705), fet que propícia la determinació del conjunt de la Corona d'Aragó al costat del candidat austriacista (Carles III, l'Arxiduc) a la Corona d'Espanya. No obstant això el cost de la guerra i l'estratègia diplomàtica dicta un tractat de pau on Catalunya no hi és representada, el Tractat d'Utrecht (l'any 1713), que representa la fi del conflicte internacional però no la fi del conflicte a Catalunya i a Mallorca. Catalans i mallorquins, en nom de la nació catalana (Stubell, Trueta *et al.*, 2012), decideixen continuar la guerra pel seu compte, per defensar els propis privilegis i llibertats constituïts al llarg dels segles. Inicialment, Barcelona resisteix amb l'ajuda exterior dels mallorquins i el subministrament d'aliments provinent de Nàpols i Algèria, però és derrotada el dia 11 de setembre de 1714. Després de la guerra, es destrueix prop d'un 20% de la Ciutat Comtal (Barcelona) per construir una ciutadella militar i durant més d'un segle no se li permet créixer més enllà de les seves muralles (fins el 1853).

correspondiente, cobrando el sueldo de regidor sin acudir a las sesiones municipales. Ello incluso si la ausencia era previsible durante varios años.

Aquesta situació contrasta amb la tradició política catalana, i posa fi al sistema parlamentari. S'instaura, resultat d'un decret, l'aplicació tàcita de l'acumulació originària que descriu Marx (2007c). Al segle XVIII, a Catalunya (i als territoris de la Corona d'Aragó) s'hi impulsa una reorganització política integral que deixa enrere l'autoritat eclesiàstica i nobiliària, on la monarquia, l'exèrcit i els comerciants (afins a la Corona) s'alien.

En aquest nou model polític, els privilegis són drets que el monarca configura i selecciona, després d'un procés de desposseïció d'aquells drets, privilegis i formes de govern contraris o contraposats als interessos monàrquics. Com a resultat, es fomenta l'acumulació de poder en poques mans i l'inici de l'expansió del règim econòmic capitalista, on un dels màxims exponents és la burgesia catalana, que explota el sistema colonial, i l'inici de la industrialització dels sistemes de producció. ⁽²⁶⁵⁾

A l'inici del segle XIX, després de l'ocupació de Napoleó (anys 1808-1811) i de la crisi colonial de l'imperi espanyol, en què la major part de les nacions colonitzades s'independitzen, té lloc una segona reestructuració del capital que altera el marc polític i legal. A la dècada de 1830, amb les mesures dirigides a l'estímul de la lliure competència, que implica l'abolició dels privilegis dels gremis i incorpora la desamortització de béns i privilegis de l'església, s'impulsa definitivament la industrialització ⁽²⁶⁶⁾. Tal i com succeeix amb la Revolució Francesa (anys 1789-1799), en què amb la Llei Chapelier de l'any 1791 s'instaura la llibertat d'empresa i es posa fi a les associacions i corporacions gremials, la burgesia capitalitza poder polític i econòmic.

A Catalunya (i a Europa en general) es dona peu a l'impuls de nous ideals on projectar les aspiracions socials, que al segle XVIII condueixen a la maduració d'un moviment il·lustrat sobre el qual s'edifiquen els valors d'un nou model polític, econòmic i social, al servei de la reproducció i l'acumulació del capital privat, resultat d'una concentració

²⁶⁵ Morales-Roca (2013) té documentats els 262 regidors de la ciutat de Barcelona en el període 1716-1833, així com els corresponents a les ciutats de Lleida i Girona i Tarragona, amb una breu biografia de tots ells. Majoritàriament, es tracta de famílies catalanes que, de fet, coincideixen amb els màxims exponents de la burgesia catalana del segle XIX.

²⁶⁶ Aquest gir a l'economia de mercat a Espanya la dècada de 1830 és protagonitzat pel ministre d'Hisenda Juan Álvarez Mendizábal i la regent Maria Cristina de Borbó-Dues Sicílies.

del poder institucional que representa, essencialment, als interessos de les elits dominants. Com a resultat, al llarg dels segles XVIII i XIX, a l'Edat Contemporània es conceben les constitucions modernes (a les nacions lliures o colonitzadores), mentre la competència pel dret a l'espai segueix el seu curs amb el comerç internacional amb finalitats privatives (característic del sistema colonial).

Les ciutats i el territori que tradicionalment les sustenta són objecte d'especulació política i econòmica, supeditant la producció agrícola i ramadera al nou marc polític, econòmic i jurídic. Barcelona, des del moment que s'enderroquen les seves muralles (anys 1854-1873), lidera la implantació del nou sistema de producció industrial i la burgesia s'apropia del nou capital econòmic, econòmic i simbòlic.

Figura 32. Plànol general de l'Exposició Universal de Barcelona (1888)

Títol del plànol: Exposición Universal de Barcelona 1888 : plano general y vistas de las principales construcciones. Font: ICC.

Amb un ideal il·lustrat, al llarg dels segles XVIII i XIX emergeix una reacció política i social que impulsa la incorporació del capital econòmic a múltiples cosmovisions socials i individuals, traslladant el nou simbolisme al culte al fetixisme tecnològic.

Segons ressalta Harvey (2014a, p. 104), al segle XIX: "La cultura capitalista s'obsessionà pel poder de la innovació tecnològica, convertida en objecte de fetitxe de desig pel capitalista". S'idealitza el progrés, la indústria, el cosmopolitisme i una nova monumentalitat que fomenta la idea urbanitzadora de l'urbanisme modern, on les aspiracions urbanístiques s'hi articulen projectant al present un futur idealitzat (veure l'Ap. 5.3.2). N'és un exemple el conjunt d'exposicions universals que es popularitzen a la segona meitat del segle XIX, i que es mantenen al segle XX (veure la Figura 32).

Com a cloenda provisional d'aquesta aproximació al procés que condueix a l'acumulació originària del capital privatiu i, amb ella, a la idea urbanitzadora, es contrasta la hipòtesi derivada H3. Aquesta breu síntesi històrica, que abraça la Baixa Edat Mitjana i l'Edat Moderna (ss. XI-XVII) documenta el procés que, resultat d'una acumulació primària tutelada pel capital religiós, té lloc el desenvolupament conjunt de les ciutats i el territori, donant peu a una institucionalització del poder que, amb el temps, entra en competència. Resultat d'un procés històric, es produeix una desposseïció progressiva de l'autoritat col·lectiva, acompanyada de la desautorització simbòlica, parcial, que atresora capital religiós, en què el valor afegit es privatitza i s'acumula en benefici d'uns estaments privilegiats, propiciant l'acumulació originària que impulsa al règim capitalista (²⁶⁷). En aquest context, l'urbanisme modern apareix com un instrument que ordena el valor afegit privatiu a les ciutats, confluint-hi nous ideals i projeccions de la realitat a través la planificació urbana que, als segles XX i XXI, no evita mostrar ciutats desiguals, canviants i sense un projecte de futur clar. Per tant, es contrasta afirmativament la hipòtesi H3.

5.4 Valoració provisional. L'urbanisme participa de la implementació del valor afegit privatiu que genera el mercat mundial

En una lectura inicial es ressalta que, tot i el valor que s'atorga a l'apoderament social reconegut al llarg del segle XX (emparat per la democratització política i social dels estats), l'acumulació originària del capital que fomenta el règim econòmic capitalista parteix d'un apoderament social previ, que és objecte d'una desposseïció que es

²⁶⁷ Aquests processos, en el cas del Principat de Catalunya, tal i com es documenta, s'imposa mitjançant un Decret, l'any 1716, resultat del desenllaç d'una guerra.

consumeix al segle XVIII. En aquest procés, l'apoderament resultant de la lluita social que té lloc al llarg dels segles XVIII, XIX i XX presenta una restitució dèbil i desigual del seu apoderament que facilita l'explotació laboral en un sistema econòmic i comercial de caràcter global. Aquesta situació, d'acord amb aquesta exploració, implica una explotació basada en un desigual reconeixement dels drets que implica una desigual acumulació de la riquesa privativa.

El resultat, a l'inici del segle XXI, és una economia global en lliure competència amb finalitats privatives, que incentiva la sobreexplotació sistèmica dels recursos i les persones, en un procés d'expansió constant de la producció i reproducció del capital privat. La urbanització sistemàtica del territori n'és un dels principals exponents i, tot i la importància concedida a l'activitat urbanística, representa el principal problema ecològic del planeta. ⁽²⁶⁸⁾

Amb aquest plantejament es comprèn que l'urbanisme modern neixi sota l'ideal de la il·lustració i el progrés a l'Edat Contemporània, i evolucioni conjuntament amb les solucions estratègiques que permeten al capitalisme continuar l'activitat, creant valor afegit privatiu per múltiples vies i promovent l'incessant procés d'urbanització a escala global.

Com a valoració provisional, es contrasten les hipòtesis H1 i H3. Per un costat, es constata que la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme (acumulació, inestabilitat i desigualtat sistèmiques) és conseqüència d'un procés històric amb insuficient control social, on la lluita per la creació de plusvàlues privades condueix a un sistema altament desigual i competitiu que no és capaç d'erigir drets o valors universals, tant a les societats humanes com al patrimoni biològic i natural. Per l'altre, es constata que, tant l'urbanisme com el sistema legal que es constitueix en el marc de l'ideal il·lustrat, són conseqüències de la necessària racionalització de l'acumulació del capital privat en un procés històric caracteritzat per una explotació sistemàtica dels territoris (sistema colonial) i les societats (industrialització). Per tant, es corroboren ambdues hipòtesis.

²⁶⁸ L'explotació dels recursos és superior a la capacitat de reposició (WWF, 2014a; 2014b), les desigualtats econòmiques i socials són extraordinàries (Oxfam, 2016) i tant el consum (OECD, 2010) com la població humana (Nacions Unides, 2014) tendeixen a un creixement constant sense cap indicador que mostri la inversió del procés. Al contrari, els indicadors coincideixen, conjuntament, en què les ciutats seguiran creixent, de forma proporcionalment major a la població, degut al trasllat de la població rural a les ciutats (veure l'Ap. 3.2.1).

6. Les conseqüències. La plusvàlua urbanística privativa com a estímul de la praxis urbanitzadora a Sant Andreu de Palomar

En aquest estadi de la investigació s'aprofundeix en la comprensió de les conseqüències del problema que és objecte d'estudi. En aquesta línia, la recerca explora com es materialitza la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar, a la ciutat de Barcelona (veure l'Ap. 2.1.2). D'acord amb el quart objectiu específic (OE4), s'avança en la comprensió del concepte de plusvàlua urbanística privativa i el seu vincle amb la institucionalització de la praxis urbanitzadora.

El capítol s'estructura en quatre apartats. El primer apartat introdueix la qüestió de **la representació a la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del règim econòmic capitalista**. Als següents dos apartats, es presenta la **hipòtesi derivada H4**, on es dedueix que l'urbanisme promou la urbanització marginal, la inestabilitat urbana i la producció de l'espai amb l'aplicació del dret a la plusvàlua urbanística privativa i, a continuació, s'amplia la comprensió d'aquesta conseqüència observacional amb una **aproximació a la plusvàlua urbanística privativa com a legitimació de la urbanització marginal, a Sant Andreu de Palomar**. Al quart apartat, com a cloenda del capítol, es fa una **valoració provisional** de la recerca duta a terme i es contrasta la validesa de les hipòtesis H1 i H4.

6.1 La representació de la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del règim econòmic capitalista

Tant la supeditació de l'urbanisme a la lògica de l'acumulació de plusvàlues com la competència que promou el valor afegit privatiu (hipòtesis H1, H2 i H3), promouen la producció de l'espai que genera la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar.

D'acord amb la recerca precedent, el règim econòmic capitalista es caracteritza per un marc legal que en legitima l'activitat, així com per una competència desigual institucionalitzada de múltiples formes i, complementàriament, per un capital simbòlic que, en nom d'un ideal històric (essencialment "el progrés") en legitima l'autoritat. Per tant, les lleis immanents del capitalisme (acumulació, inestabilitat i desigualtat sistèmiques) es troben representades en els espais legal, institucional i simbòlic, que articulen els drets i els principis fonamentals constituïts, resultat d'un procés històric. En aquest sentit, la praxis urbanística participa d'aquesta estructura a través del marc legal urbanístic, així com de la institucionalització regulada de la competència en el procés de valoració urbanística i, complementàriament, amb l'autoritat que es projecta en nom dels plans o programes d'actuació urbanístics, que és on s'articulen els ideals urbans.

Figura 33. Representació de la triple llei immanent que identifica al règim econòmic capitalista

LLEIS IMMANENTS DEL CAPITALISME

ACUMULACIÓ	INESTABILITAT	DESIGUALTAT
<p>LLEI Institucionalitzada</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dret a la propietat privada i a l'interès general • Economia de mercat 	<p>PRESSIÓ Institucionalitzada</p> <ul style="list-style-type: none"> • Delegació de les competències • Lliure competència (mercat mundial) 	<p>COSMOVISIÓ institucionalitzada</p> <ul style="list-style-type: none"> • Capital històric que legitima el present • Ideals que legitimen la dominació simbòlica

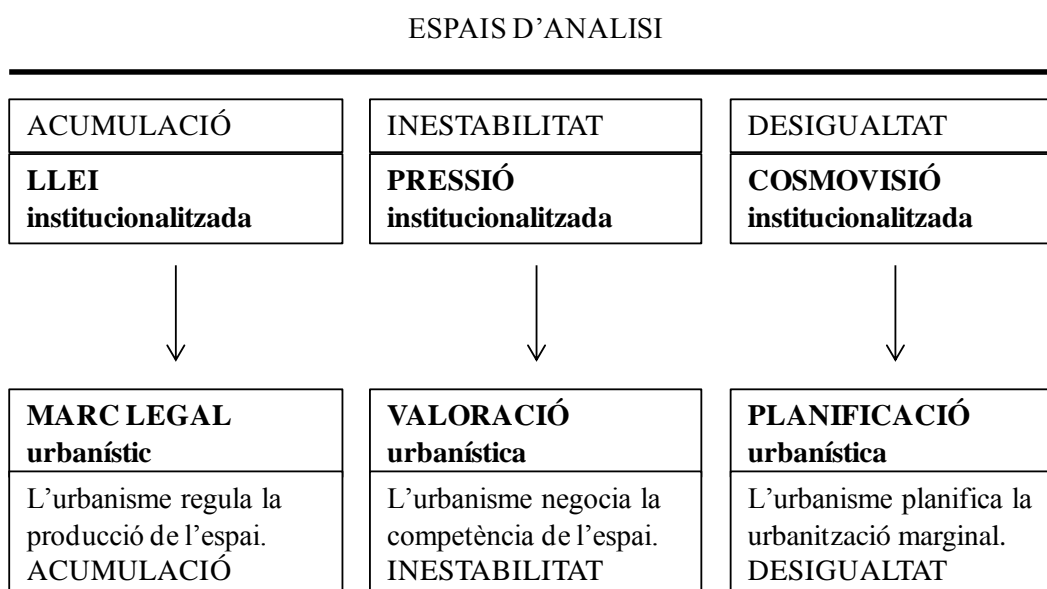
Font: elaboració pròpia.

La representació de la triple llei immanent s'expressa a la Figura 33. En primer lloc, s'equipara la legitimació de l'acumulació (com a premissa fonamental) al sistema legal que s'articula, en aquest cas al voltant del dret a la propietat privada i al dret a l'interès col·lectiu, junt amb el dret a l'economia de mercat característiques dels marcs nacionals. En segon lloc, s'equipara la legitimació de la inestabilitat (com a premissa fonamental) a la pressió que exerceixen el conjunt d'institucions on s'estableixen les competències delegades amb aquest propòsit, junt amb la implementació de la lliure competència (que tendeix a ser desigual, és a dir, que tendeix a crear monopolis) com a norma comercial mundial. I, en tercer lloc, s'equipara la legitimació de la desigualtat (com a premissa

fonamental) a la cosmovisió del món, que en nom del capital històric, que legitima el present, així com de corrents de pensament i/o ideals, imposa la lògica d'un món desigual que incorpora instruments de dominació.

Prenent de referència la Figura 33, s'estableix la següent correspondència entre la representació de les lleis immanents i la praxis urbanística, que expressa la Figura 34. El criteri d'acumulació és al marc legal, la institucionalització de la inestabilitat és al procés de valoració urbanística, i la cosmovisió desigual s'instaura a través dels instruments de planificació urbanística.

Figura 34. Representació de la supeditació de l'urbanisme a les tres lleis immanents del règim econòmic capitalista

Font: elaboració pròpia.

La llei o premissa principal que articula les relacions entre les lleis immanents és el criteri de l'acumulació. És a dir, l'essència del valor afegit privatiu o plusvàlua que, de fet, identifica Marx (2007a, p. 210) amb la fórmula general del capital D-M-D' (veure l'Ap. 3.3). La plusvàlua, traslladada a la praxis urbanístiques té un element característic: la plusvàlua urbanística que regula de la Llei de sòl (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015).

6.2 Hipòtesi derivada H4: L'urbanisme promou la urbanització marginal, la inestabilitat urbana i la producció de l'espai amb l'aplicació del dret a la plusvàlua urbanística privativa

En aquest estadi de la investigació es presenta la tercera hipòtesi derivada (H4), que complementa a la hipòtesi de partida (H1) (²⁶⁹). **La hipòtesi derivada H4 estableix que l'urbanisme promou la urbanització marginal, la inestabilitat urbana i la producció de l'espai amb l'aplicació del dret a la plusvàlua urbanística privativa.**

6.3 Aproximació a la plusvàlua urbanística privativa com a legitimació de la urbanització marginal, a Sant Andreu de Palomar

L'aproximació a les conseqüències de la plusvàlua urbanística privativa, a Sant Andreu de Palomar, es realitza mitjançant tres línies de recerca. En primer lloc, s'avança en la comprensió del vincle entre la Llei de sòl (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015) i la fórmula general del capital D-M-D' (Marx, 2007a, p. 210), com a instrument legal que permet regular i valorar amb criteris acumulatius la producció de l'espai. En segon lloc, es realitza una aproximació al procés de valoració urbanística que és d'aplicació a la ciutat de Barcelona, en especial a partir de l'aprovació del PGM (l'any 1976), coincidint temporalment amb la delegació de competències econòmiques, polítiques, tècniques i socials que acompanya a la implantació del sistema democràtic a Espanya. En tercer lloc, es trasllada l'atenció a les conseqüències de la llei acumulativa de la plusvàlua (en competència desigual pel dret a l'espai), a través de l'anàlisi de les principals implantacions urbanístiques que, a Sant Andreu, són objecte de crítica i/o resistència veïnal (veure l'Ap. 4.3.1).

Les tres línies de recerca empírica (LRE) es sistematitzen amb aquests enunciats:

- LRE 8. Marc legal urbanístic. Objecte d'anàlisi: la plusvàlua urbanística privativa com a eina legitimadora de l'espai urbanitzat.
- LRE 9. Valoració urbanística. Objecte d'anàlisi: la negociació urbanística com a espai de pressió que promou la inestabilitat urbana.

²⁶⁹ La hipòtesi derivada avança amb l'exploració del problema i té per finalitat aportar eines complementàries per contrastar la hipòtesi de partida (H1).

- LRE 10. Planificació urbanística. Objecte d'anàlisi: la planificació de la urbanització marginal de l'espai a Sant Andreu de Palomar.

Les fonts d'informació primària principals són l'anàlisi bibliogràfica i documental, que inclou quatre arxius, junt amb l'observació participant en un grup de discussió i sis entrevistes en profunditat. El detall de les tècniques d'obtenció de dades es mostra a la Taula 10.

Taula 10. Tècniques d'obtenció de dades per contrastar la hipòtesi derivada H4

LRE 8. Marc legal urbanístic
Observació participant - Grup de discussió
<p>Grup polític del municipi de Salt (Gironès), Independents Per Salt (IPS-CUP). L'objecte de la discussió és explorar el cas del "Sector Sud" de Salt, en què l'Ajuntament, en confluència amb la posició de l'INCASÒL, proposa transformar un àmbit -equivalent al 40% de la superfície de sòl urbà residencial consolidat de Salt- en un espai per a destinar-hi grans centres comercials, grans equipaments i indústria, amb el mínim d'habitatge exigible per llei. En aquesta proposta s'incorpora l'adaptació urbanística del sector per ubicar un centre comercial IKEA a la conurbació gironina. El grup s'organitza en motiu de la consulta popular que es celebra el 24 de setembre de 2016, on es pregunta a la ciutadania de Salt si està d'acord o no amb aquest plantejament. Complementàriament, es participa d'una taula rodona (veure la Taula 7), es realitza un article (Marfull, 2016) (veure l'Apèndix 9) i es confecciona un cartell (veure l'Apèndix 10). ⁽²⁷⁰⁾</p>

²⁷⁰ L'alternativa del SÍ a la modificació planteja revisar i replantejar el planejament urbanístic del nostre municipi en els termes següents: 1) Permetre urbanísticament la implementació de grans equipaments comercials; 2) Establir un àmbit de desenvolupament industrial i comercial; 3) Limitar el nombre d'habitatges de nova construcció al mínim exigible legalment; i 4) Preveure un espai de reserva per a possibles equipaments hospitalaris i educatius. L'alternativa del NO modificar el planejament vigent passa per: 1) No permetre la implementació de grans equipaments comercials; 2) Aturar d'entrada qualsevol desenvolupament fins que s'esgoti el sòl disponible actualment per revisar i replantejar el creixement urbanístic del nostre municipi; i 3) Estudiar quina activitat econòmica volem per al futur d'aquesta zona amb criteris de proximitat i estabilitat. Font: Ajuntament de Salt. Consultable a: <http://viusalt.com/si-estas-empadronat-a-salt-i-tens-16-anys-cap-amunt-podras-votar-si-no-en-la-consulta-popular-sobre-que-fer-a-sud-la-vila/> [Consulta 30 de novembre de 2016]. El resultat de la consulta és d'un 87,6% de vots pel SÍ, un 11,9% de vots pel NO i un 0,5% de vots en blanc o nuls. La participació a la consulta és del 21,7% de la ciutadania amb dret a vot (Diari de Girona, 2016).

Objectiu: explorar la capacitat de l'Ajuntament per desclassificar sòl urbanitzable i/o reduir els drets d'aprofitament, resultat de l'obsolescència del pla general. ⁽²⁷¹⁾

LRE 9. Valoració urbanística

Entrevistes en profunditat

Carles Agustí i Hernández, llicenciat en Ciències Polítiques i expert en relacions internacionals, models de governança, innovació i administració. L'any 2016 és el Director del departament Govern Obert de la Diputació de Barcelona, així com el President de l'Associació Catalana de Comunicació Política (Compolcat) i el Secretari d'Organització de CDC Barcelona (des de l'any 2008). Des de l'any 2001 exerceix diferents càrrecs a la Generalitat de Catalunya, essent el Responsable de Projectes de la Direcció General d'Afers Interdepartamentals (anys 2001-2003), el Director General d'Afers Interdepartamentals (anys 2003-2004) i el Director d'Innovació i Qualitat Democràtica (anys 2015-2016). A l'Ajuntament de Barcelona, exerceix els càrrecs de Vicepresident del Consell de l'Esport (anys 2014-2015) i és el Responsable dels àmbits de participació ciutadana i de la relació de l'Ajuntament amb les associacions i entitats de la ciutat (anys 2011-2015).

Objectiu: aprofundir en el rol de la representació ciutadana en l'administració pública en general i, en particular, en el cas de la planificació urbana de la ciutat de Barcelona.

Entrevista realitzada a la seu de la Diputació de Barcelona, el dia 26 de juliol de 2016.
Entrevista enregistrada.

Joan Antoni Solans Huguet, arquitecte urbanista. A la dècada de 1970 és director dels treballs del Pla General Metropolità (PGM, 1976) i, entre els anys 1977 i 1980, és delegat de Serveis d'Urbanisme a l'Ajuntament de Barcelona. Entre els anys 1980 i 1997 és Director General d'Urbanisme de la Generalitat de Catalunya i vicepresident de l'Institut Català del Sòl (INCASÒL). Creu de Sant Jordi de l'any 2003. Es considera una publicació de referència; veure Solans (2002).

Objectiu: aprofundir en la dinàmica del procés de redacció i implementació del PGM

²⁷¹ Aquesta és l'opció del "NO" a la consulta, que només defensa el partit IPS-CUP.

(1976), coincidint amb l'obertura del sistema democràtic a Espanya.

Entrevista realitzada el dia 27 de juliol de 2016. Entrevista enregistrada.

Ole Thorson, enginyer de Camins, Canals i Ports per la Danmarks Tekniske Universitet (DTH) i per la Universitat Politècnica de Catalunya Barcelona (UPC). Doctor per la DTH. A l'àmbit públic dirigeix la planificació del trànsit a l'Ajuntament de Barcelona entre 1970 i 1989, i és professor associat de la UPC entre els anys 1989 i 2007. A l'àmbit privat és President de l'associació Prevenció d'Accidents de Trànsit (PAT) i President Honorífic de la consultoria de mobilitat Ingeniería de Tráfico S.L. (INTRA), de la que n'és director entre els anys 1972 i 2012. És membre de la Junta de la Federación Internacional de Peatones (IFP), de l'Associació de Promoció pel Transport Públic (PTP) i de Catalunya Camina. És expert en temes de mobilitat i seguretat vial, ha treballat amb el trànsit, transport i mobilitat en nombroses ciutats espanyoles, de la resta d'Europa i d'Amèrica Llatina. Col·labora habitualment amb la FAVB, facilitant l'entesa entre l'administració i la ciutadania en el desenvolupament de polítiques de mobilitat. Es consideren dues publicacions de referència; veure Thorson (2008; 2009).

Objectiu: aprofundir en el rol atribuït a les AVV en la gestió de la ciutat de Barcelona i el paper dels tècnics que hi col·laboren.

Entrevista realitzada a la seu de l'associació Prevenció d'Accidents de Trànsit (PAT), el dia 12 de juliol de 2016. Entrevista enregistrada.

LRE 10. Planificació urbanística

Fonts documentals ⁽²⁷²⁾

Arxiu de l'AVV de Sant Andreu de Palomar (1975; 1980; 1981; 1982; 1983a; 1983b; 1983c; 1984a; 1984b; 1985a; 1985b; 1987; 2005a; 2005b; 2005c; 2008; 2009; 2011; 2016).

Arxiu del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII, 1989; 1991a; 1991b; 1998; 2008; 2011; 2013; 2014).

²⁷² L'activitat dels arxius de l'AVV de Sant Andreu de Palomar i del CEII es documenta en aquest apartat i en el capítol 4. El detall informatiu d'aquests arxius es mostra a la Taula 8 (veure l'Ap. 4.3).

Arxiu del Registre de planejament urbanístic de Catalunya (RPUC).

Amb la finalitat de fer efectiva la consulta telemàtica dels instruments de planejament vigent , el dia 1 de juliol de 2007 es crea el RPUC. L'arxiu del RPUC agrupa el conjunt de la planificació vigent a Catalunya. És d'interès l'anàlisi urbanístic dels diferents àmbits o sectors afectats urbanísticament en relació al nucli històric de Sant Andreu de Palomar (PGM, 1976; MPGM, 1986; 1989; 1993; 1998; 1999; 2000; 2001; 2003; 2006; 2008; 2014). ⁽²⁷³⁾

Arxiu IPCE del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC).

L'IPCE és l'Inventari del Patrimoni Cultural Europeu, realitzat a la dècada de 1970 en motiu de l'elaboració del Catàleg de patrimoni arquitectònic de la ciutat, que es publica per primer cop el 1982 (Hernández-Cros, 1982). Es conserva a l'Arxiu Històric del COAC. És d'interès l'elaboració del catàleg proposat per al nucli de Sant Andreu realitzat per l'arquitecte andreuenc Antoni Navarro i Cossío (1978).

Entrevistes en profunditat

Pau Maduell, vocal d'Urbanisme de l'AVV de Sant Andreu de Palomar des de l'any 2006. És co-responsable de la celebració de les jornades "La ciutat oblidada" celebrades el dia 14 de maig de 2015, organitzada per diferents entitats veïnals de l'àmbit nord de la ciutat de Barcelona (veure l'Ap. 4.3.1).

Objectiu: aprofundir en l'activitat de resistència veïnal i/o control en matèria urbanística a l'àmbit de Sant Andreu.

Entrevista realitzada a la seu de l'AVV de Sant Andreu de Palomar, el dia 14 de juliol de 2016. Entrevista enregistrada.

Jordi Petit, és llicenciat en Història (2003) per la Universitat de Barcelona i membre del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias des de 2009. Entre els anys 2014 i 2015 és el Redactor en Cap del diari digital l'Andreuenc [www.andreuenc.cat/]. És arqueòleg de professió i especialista numismàtic en moneda medieval i moderna. La línia

²⁷³ El Registre de planejament urbanístic de Catalunya garanteix la publicitat dels instruments de planejament urbanístic en vigor i permet la consulta d'aquests, tant de forma presencial com per mitjans telemàtics, d'acord amb les determinacions dels articles 17 i 18 del Decret 305/2006, de 18 de juliol, pel qual s'aprova el Reglament de la Llei d'urbanisme (Decret n°305, 2006). Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 16 de desembre de 2016].

d'investigació principal és la recerca de la història andreuca. En el marc del CEII, col·labora en diverses exposicions, ponències i visites organitzades. És autor i coautor de diversos articles i llibres relacionats amb Sant Andreu de Palomar; veure: Petit (2013); Ajuntament de Barcelona i CEII (2013); i Capdevila i Muntadas *et al.* (2014).

Objectiu: aprofundir en la recerca patrimonial del CEII, així com en la col·laboració del CEII amb l'Ajuntament de Barcelona.

Entrevista realitzada a la seu del CEII de Sant Andreu de Palomar, el dia 28 de juny de 2016. Entrevista no enregistrada.

Pau Vinyes i Roig, historiador, escriptor i dinamitzador cultural, llicenciat en Història i màster d'Estudis Històrics per la Universitat de Barcelona (UB). És membre de diverses entitats socioculturals, com el Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII) i Tot Història Associació Cultural. La línia d'investigació principal és la recuperació de la memòria històrica, en especial en referència a Sant Andreu de Palomar, i és especialista en la Segona República a Catalunya. Col·labora en revistes i mitjans de difusió locals i ha escrit, com a autor o coautor, un total de setze llibres; veure: Basiana Vers, De la Cruz, Rabassa Massons, Vinyes i Roig (2009); Pallarès-Personat i Vinyes i Roig (1997); Rabassa Massons i Vinyes i Roig (2012); i Vinyes i Roig (1989; 2016).

Objectiu: aprofundir en el paper de la ciutadania en la preservació de la destrucció creativa del territori que té lloc a Sant Andreu de Palomar.

Entrevista realitzada al Bar Versailles de Sant Andreu de Palomar, el dia 15 de juny de 2016. Entrevista enregistrada.

Font: elaboració pròpia.

6.3.1 LRE 8. Marc legal urbanístic. Objecte d'anàlisi: la plusvàlua urbanística privativa com a eina legitimadora de l'espai urbanitzat

L'anàlisi empírica de la plusvàlua urbanística privativa, com a eina legitimadora de l'espai urbanitzat, requereix l'exploració del marc legal urbanístic. En aquesta línia de recerca, a través d'una anàlisi dialèctica, s'aprofundeix en les contradiccions i els

antagonismes entre l'articulat legal, amb la finalitat de discernir un raonament analític de les relacions de causalitat entre allò que professa la llei i el seu compliment. Són d'interès la Constitució Espanyola (1978), la Llei de sòl (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015), la Llei d'urbanisme catalana (Decret legislatiu nº 1, 2010) i el reglament corresponent (Decret nº 305, 2006) ⁽²⁷⁴⁾. Complementàriament, es documenta l'observació participant en el grup de discussió realitzat amb el grup polític Independents Per Salt (IPS). ⁽²⁷⁵⁾

Tal i com es representa la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme (veure l'Ap. 6.1), la legitimació de l'acumulació del capital té els seus fonaments en els drets legalment constituïts. A l'Estat espanyol (en una situació equiparable a la resta de marcs constitucionals), el reconeixement dels drets de propietat, així com la planificació econòmica i social, són pilars fonamentals en la planificació urbanística. La Constitució Espanyola defensa el dret a la propietat privada i el dret de llibertat d'empresa dins de l'economia de mercat (Constitució Espanyola, 1978, Arts.33 i 38), que en un sistema democràtic s'integren en un Estat social i democràtic de Dret on la sobirania nacional resideix en el poble (Constitució Espanyola, 1978, Art. 1). La Llei de sòl (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015) fixa els sistemes de valoració econòmica i la Llei d'urbanisme ordena els principis que regeixen la funció pública de l'activitat urbanística (Decret legislatiu nº 1, 2010, Art. 1.2).

D'acord amb aquest plantejament, la línia de recerca es desenvolupa en tres estadis d'aproximació. En un primer estadi s'avança en la comprensió de la funció pública i econòmica de l'urbanisme orientada al creixement; en el segon en el procés de valoració del capital a través de la classificació del sòl; i en el tercer en el valor del sòl com a expressió de la fórmula general del capital D-M-D' que descriu Marx (2007a, p. 210).

²⁷⁴ La Llei d'urbanisme catalana (Decret legislatiu nº1, 2010) és el text refós de la llei de 2002 (Llei nº2, 2002) i la modificació del 2004 (Llei nº10, 2004), i es modifica l'any 2012 (Llei nº3, 2012). De la mateixa manera, el reglament (Decret nº305, 2006) es modifica el 2014 (Decret nº 64, 2014). A efectes d'aquesta investigació es pren de referència, però, l'articulat de la llei de 2010 i el reglament de 2006.

²⁷⁵ El detall de l'observació participant es pot consultar la Taula 10 (veure l'Ap. 6.3).

6.3.1.1 La funció pública i econòmica de l'urbanisme orientada al creixement

La Llei d'urbanisme a Catalunya (Decret legislatiu n° 1, 2010) es defineix la funció de l'urbanisme:

Art 1.2. L'urbanisme és una funció pública que abasta l'ordenació, la transformació, la conservació i el control de l'ús del sòl, del subsòl i del vol, llur urbanització i llur edificació, i la regulació de l'ús, de la conservació i de la rehabilitació de les obres, els edificis i les instal·lacions.

L'urbanisme és, per tant, una funció pública, dins del conjunt d'activitats que l'administració pública gestiona. Es presenta, doncs, la vocació funcional de l'urbanisme, que en la Llei d'urbanisme de Catalunya s'orienta al *desenvolupament urbanístic sostenible* (Decret legislatiu n° 1, 2010, Art. 3). El desenvolupament indicat fa referència a les *necessitats de creixement*, on la llei citada assumeix com a objectiu el garantir la qualitat de vida de les persones, fent referència implícita als drets i deures fonamentals que la Constitució determina (Constitució Espanyola, 1978, Títol Primer).

En els principis generals de la Llei d'urbanisme (Decret legislatiu n° 1, 2010, Capítol II) es regula la participació en les plusvàlues i l'exercici del dret de propietat, on s'estableix per norma el repartiment equitatiu de beneficis i càrregues per a totes les persones propietàries afectades en cadascun dels àmbits d'actuació urbanística. Les càrregues, en aquest sentit, es refereixen als costos que han d'assumir els propietaris del sòl - beneficiats pels drets urbanístics que atorguen el dret a edificar-hi- que, per llei, han de ser assumibles pels beneficis que genera. D'acord amb aquest mecanisme, els vials i els les zones verdes o espais lliures que se'n deriven, així com el sòl destinat a equipaments, passen al domini públic, i formen part del conjunt de càrregues citades. Altrament, l'administració pública pot assumir els costos necessaris per al desenvolupament de grans infraestructures o sistemes generals, amb el finançament públic derivat de la càrrega impositiva en general o, altrament, de la concessió de llicències de gestió privada per a l'establiment d'activitats d'interès públic, com ara ports, aeroports, autopistes, hospitals, ferrocarrils, etcètera.

Tanmateix, com ocórrer amb el conjunt de les activitats que configuren el sector públic, l'urbanisme es finança amb els impostos aplicats a la mobilitat i l'acumulació del capital, com a contribució necessària per cobrir la despesa pública. Aquest factor, junt amb la capacitat de l'Estat en emetre deute públic, és determinant per al finançament de

grans infraestructures, així com per actuacions a l'espai públic, dotacions o equipaments d'interès general o comunitari.

És a dir, tot allò que es finança d'acord amb la capacitat financera de l'administració pública, com l'urbanisme, manté un interès comú amb l'activitat econòmica, en un model basat en el creixement (el règim econòmic capitalista). En aquest sentit, el concepte d'interès públic adquireix una doble consideració principal. Per un costat es refereix a la vocació social de l'ens públic, però per l'altre promou el sector econòmic i hi participa.

Amb aquesta doble determinació es concep l'actual marc constitucional (Constitució Espanyola, 1978), on al seu article 40.1, en el capítol dedicat als *principis rectors de la política social i econòmica*, s'estableix la següent premissa:

Els poders públics promouran les condicions favorables per al progrés social i econòmic i per a una distribució de la renda regional i personal més equitativa, dins el marc d'una política d'estabilitat econòmica.

Així doncs, el "progrés" esdevé un principi rector de l'activitat política on economia i societat conflueixen en uns interessos comuns. Aquesta relació ja ve donada al Preàmbul del text constitucional (CE, 1978, Preàmbul), on es professa la voluntat de: "Garantir la convivència democràtica dins la Constitució i les lleis de conformitat amb un ordre econòmic i social just".

D'acord amb aquestes premisses, l'activitat urbanística hauria de reflectir, en el seu marc legal i en les diferents propostes de planificació urbana i territorial, la naturalesa d'aquest ordre. Així mateix, la Llei d'urbanisme catalana (Decret legislatiu nº 1, 2010) no fa referència a l'ordre econòmic i social just, de forma explícita. No ho fa perquè enlloc està definit com és o hauria de ser aquest ordre als efectes d'una projecció urbana i territorial i, al seu torn, es ceneix al compromís en corregir la manca d'equitat sota el paradigma del progrés, basat en el creixement, que descriu l'Article 3. Aquesta absència va acompanyada de la manca de voluntat constitucional en assumir, com a principi rector de la política territorial, la definició d'un ordre natural just. La Constitució Espanyola no estableix els drets fonamentals essencials de la vida que identifica la Biosfera, ni el valor de les espècies i els sistemes ecològics, en la complexitat intrínseca dels processos vitals, que conviuen amb els éssers humans. No estableix cap principi

d'integració de l'espècie humana a l'entorn ni reconeix les connexions ecològiques. L'atenció a aquests preceptes es delega a la voluntat política i al potencial de desenvolupament d'un marc legal futur. ⁽²⁷⁶⁾

Legalment, la Constitució Espanyola vincula el medi ambient a la qualitat de vida dels éssers humans, en el marc del conjunt dels objectius públics, enfocats al benestar i la pau social. Es presenta, com a dret fonamental, el dret a la vida i a la integritat física i moral (Art. 15). El medi ambient s'incorpora al capítol III dels principis rectors de la política social i econòmica, establint el dret a gaudir-lo pel desenvolupament de la persona, així com el deure de conservar-lo (Art. 45.1). El seu significat és, doncs, ambigu, en la mesura que s'obvia el dret a la vida de la resta d'éssers vius, i s'estableix l'obligació, sota pena de sancions penals i/o administratives, de vetllar per la utilització racional dels recursos (Art. 45.2 i 45.3). Aquesta condició es trasllada al conjunt del marc legal de referència en matèria urbanística.

En la determinació dels seus principis (article 3), referents al *desenvolupament territorial i urbà sostenible*, la Llei de sòl (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015, Art. 3.1) determina que:

Las políticas públicas relativas a la regulación, ordenación, ocupación, transformación y uso del suelo tienen como fin común la utilización de este recurso conforme al interés general y según el principio de desarrollo sostenible, sin perjuicio de los fines específicos que les atribuyan las Leyes.

La Llei de sòl (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015, Art. 1), que regula el valor dels drets reconeguts sobre el sòl, té per objecte:

Artículo 1. Objeto de esta ley.

²⁷⁶ Els drets i/o valors naturals es troben representats tant per l'acció política com per l'acció popular, estant aquests en una situació de major subordinació, en la mesura que depenen de decisions polítiques, dels interessos econòmics i dels valors socioculturals. La legislació bàsica sobre la protecció del medi ambient és competència exclusiva de l'Estat (Constitució Espanyola, 1978, Art. 149.1.23), que garanteix que es vetlli per la seva utilització racional i adequada per al desenvolupament de la persona (Constitució Espanyola, 1978, Art. 45). És a dir, es concep com un dret i un deure enfocat a la qualitat de vida de les persones. Les comunitats autònomes, que té competències en qüestió d'ordenació territorial, enfoquen aquesta situació amb el compromís d'establir polítiques mediambientals que racionalitzin l'impacte ambiental conjuntament amb el desenvolupament sostenible i l'equilibri territorial (Llei Orgànica nº6, 2006, Art. 46). En el cas de Catalunya, correspon a la Generalitat la competència exclusiva de la regulació i la declaració de les figures de protecció, delimitació, planificació i gestió d'espais naturals i d'hàbitats protegits situats a Catalunya (Llei Orgànica nº6, 2006, Art. 144). Les polítiques europees, dins del marc constitucional dels respectius estats que en configuren les Institucions de la Unió Europea, estableixen les directives ambientals comunes.

Esta ley regula, para todo el territorio estatal, las condiciones básicas que garantizan:

a) La igualdad en el ejercicio de los derechos y en el cumplimiento de los deberes constitucionales, relacionados con el suelo.

b) Un desarrollo sostenible, competitivo y eficiente del medio urbano, mediante el impulso y el fomento de las actuaciones que conducen a la rehabilitación de los edificios y a la regeneración y renovación de los tejidos urbanos existentes, cuando sean necesarias para asegurar a los ciudadanos una adecuada calidad de vida y la efectividad de su derecho a disfrutar de una vivienda digna y adecuada. Asimismo, establece esta ley las bases económicas y medioambientales del régimen jurídico del suelo, su valoración y la responsabilidad patrimonial de las Administraciones Públicas en la materia.

Per tant, l'urbanisme pot intervenir al territori sota una premissa bàsica: fer-ho de la forma més racional garantint les necessitats de creixement. D'aquesta manera es justifica, en darrer terme, l'interès general i la gestió política pel just equilibri dels interessos econòmics i socials. En aquest procés, l'ordre natural just es veu subordinat a l'interès general que, d'acord amb el marc legal constituït, entra inevitablement en conflicte amb el propi ordre natural, que es troba sistemàticament alterat a mida que s'urbanitza el territori i s'exploten els seus recursos. Aquest fràgil equilibri, explorat des del marc legal, és equiparat a la funció pública de l'urbanisme.

Respecte la planificació econòmica, d'acord amb la legislació vigent, a efectes urbanístics presenta també una lectura ambigua. La transferència dels beneficis a la societat -que es deriven del desenvolupament urbanístic i econòmic en general- no evita els desequilibris ni les desigualtats urbanes i territorials. Això és degut a que, en la mesura que depèn de les prioritats establertes en les polítiques públiques, trasllada la valoració econòmica del repartiment de la riquesa -sobre la que es podria valorar la seva eficàcia- fora del camp atribuït a l'activitat urbanística. Aquesta finalitat s'atén amb altres mecanismes, com ara a través de l'establiment d'instruments de planificació estratègics, de subvencions o de sistemes de transferència territorial dels recursos públics, que directa i indirectament estan relacionats amb la càrrega impositiva que s'atribueix a l'activitat econòmica. En tots els casos la transferència econòmica depèn de la voluntat política, que en determina la funció pública, i es troba supeditada a la capacitat financera de la hisenda pública. En el marc de la Unió Europea, aquesta transferència de la riquesa entre els territoris s'estén a escala continental, entre els diferents estats que en són membres, en la mesura que es concep com una política

d'interès general necessària per garantir les necessitats de creixement i l'estímul de la competència. La política industrial europea és, en aquest sentit, determinant. D'acord amb el projecte *Europa 2020* (Comissió Europea, 2010), la prioritat principal de la política industrial dels organismes, institucions i empreses públiques és augmentar la competitivitat del teixit industrial. L'estratègia és "per un creixement intel·ligent, sostenible i integrador" (p. 1). Els objectius específics són fomentar la innovació i la I+D, el creixement i el dinamisme de les PIMES, afavorir l'orientació de les empreses al mercat internacional i reforçar els sectors estratègics. D'aquesta manera, s'integra el procés de creixement amb polítiques compromeses amb el repartiment de la riquesa acumulada que l'urbanisme, l'ordenació i la planificació del territori, incentiven.

D'acord amb l'economia d'escala, en què es valoren els avantatges econòmics derivats del creixement i l'expansió del mercat, l'interès per adaptar el territori a les necessitats generades en un model competitiu esdevé un element fonamental. El planejament estratègic en limita l'abast especulatiu i estableix límits a la utilitat pública i a la funció social que l'administració tutela i regula. Però, sobretot, promou el dinamisme i l'activitat econòmica, amb la solidaritat expressa de l'interès col·lectiu i fent de la "racionalitat" un principi director.

Els poders públics, amb la col·laboració dels tècnics urbanistes i la implicació del sector econòmic, dirimeixen els drets urbanístics de la propietat del sòl. En el procés de planificació que l'administració pública aprova i els tècnics urbanistes redacten, s'estableix la seva utilitat sota l'observació de la ciutadania, que té el dret a estar informada i a participar-hi (Decret legislatiu n° 1, 2010, Art. 8). Així mateix, el dret a participar no implica la capacitat de decidir per si mateix. En el procés de valoració urbanística és on els agents que intervenen negocien els propis interessos i, en darrer terme, l'ús racional del territori. En darrer terme, és la viabilitat econòmica el que determina l'èxit d'allò que es planifica urbanísticament, i en fa possible l'execució. ⁽²⁷⁷⁾

D'aquesta manera, s'accelera la urbanització selectiva del territori i les ciutats, on l'interès general és necessari, però la viabilitat econòmica és determinat. Amb aquest

²⁷⁷ L'inici del procés d'execució dels plans urbanístics té lloc quan és econòmicament viable i és possible el finançament necessari per assumir els costos d'inversió i execució, independentment de si es tracta de capital públic o privat. El factor econòmic, en aquest sentit, esdevé l'únic element present en tot el procés, des dels seus fonaments fins la seva consolidació física en l'espai transformat, i un element determinant en el procés de valoració que ho fa possible.

mecanisme s'atén amb diferents criteris a les necessitats socials i al medi natural, on els territoris amb poca o nul·la capacitat de generar plusvàlues privatives són, en general, desatesos o abandonats. Aquesta situació, compresa a gran escala, incentiva un procés d'urbanització estratègic com una conseqüència lògica del moviment del capital privat, generant un desenvolupament geogràfic desigual (Harvey, 2014b, p. 326; 2014c, p. 261).

En un context global, caracteritzat per un mercat mundial, es tendeix a imposar un urbanisme que reclama als fons públics eficiència i responsabilitat per retenir el capital, en el cas de fugida, o impulsar la seva acumulació en el cas de bonança (creixement econòmic).

D'acord amb aquest plantejament, la funció econòmica de l'urbanisme mostra ser eficaç, si la viabilitat econòmica ho permet, per al progrés econòmic, però entra en conflicte amb la funció social i el medi natural per raons econòmiques. L'urbanisme, per tant, forma part d'un projecte més ampli, tutelat pels estats, en el marc dels tractats i acords internacionals en què el règim econòmic capitalista manifesta una vocació fonamental: el garantir la creació i l'acumulació de plusvàlues privatives.

6.3.1.2 El procés de valoració del capital a través de la classificació del sòl

Tradicionalment, es concep l'urbanisme, en especial a la ciutat de Barcelona, com un bé social que fomenta la millora de la ciutat i la correcció dels desequilibris territorials, que posa en valor la participació ciutadana. Però, tècnicament, d'acord amb aquest treball de recerca, promou beneficis i crea perjudicis, tal i com succeeix a Sant Andreu respecte al centre principal de la ciutat de Barcelona i tal i com ho corroboren el conjunt de les persones entrevistades que són coneixedores d'aquesta situació (²⁷⁸).

L'urbanisme gaudeix del control públic amb la tutela de l'estament polític, que és qui aprova els plans i les lleis però, tot i l'interès general que l'empara (Constitució Espanyola, 1978, Art. 47), l'execució i la iniciativa urbanística -en general- trasllada al sector econòmic la viabilitat de les actuacions planificades.

²⁷⁸ Per ordre alfabètic: Miguel Ángel Argomedo, Cecilia Giusti, Jordi Hereu, Xavier Mayor, Carlos Pérez Lamas, Emilio Pradilla, Camilo Ramos, Jaume Seda i Marcelo Zárata.

En el procés de valoració del capital que promou l'urbanisme hi conflueix una estructura legal que, tècnicament, s'articula en el procés de planificació. Tal i com està concebut, propicia una selecció desigual de la qualitat i l'èxit de les propostes planificades, en funció del benefici que se n'obté, repercutint preferentment en els propietaris del sòl afectat, sota el paradigma legal de la solidaritat col·lectiva (Constitució Espanyola, 1978, Arts. 2, 45, 138, 156 i 158). Traslladat a una lectura crítica, esdevé una llei general que, teòricament, es fonamenta en una igualtat de drets de la ciutadania però que, tècnicament, es transforma en una desigualtat urbana i social de caràcter estructural. En aquest sentit, l'anàlisi dels processos de valoració urbanística permet observar l'impacte del factor econòmic sobre els valors que s'hi subordinen, així com les conseqüències que se'n deriven.

La Llei de sòl (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015) transforma els drets reconeguts sobre el sòl i els drets col·lectius (com ara la preservació de béns patrimonials i/o ambientals) en valors derivats de l'acció urbanística que, en el conjunt del sòl subjecte d'activitat econòmica (d'ús privat), es quantifica en euros. En el cas de Catalunya, el mecanisme legal que transforma els valors que la planificació urbanística del sòl determina en valor econòmic rep el nom d'*aprofitament urbanístic* (Decret legislatiu nº 1, 2010, Art. 37). En la seva redacció no apareix el concepte *diner*, però en canvi la seva valoració es fa en euros i el seu càlcul es fa d'acord amb la legislació aplicable en matèria del sòl (Decret legislatiu nº 1, 2010, Art. 115), o sigui -bàsicament- la Llei de sòl (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015). El *diner* és substituït per *profit*, el profit implícit del propietari del sòl que, d'acord amb la valoració urbanística del seu terreny, pot valorar el benefici econòmic que n'extreu. Aquest concepte regula el dret a obtenir un benefici lucratiu per la simple classificació del sòl. La llei determina de quina manera es reparteix. Per aquest motiu, en tota reordenació urbanística cal identificar els drets reals reconeguts, resultat d'una història determinada. El següent pas és preveure el seu desenvolupament, regulant la capacitat de capitalitzar el profit del sòl de forma planificada i ordenada. És a dir, es fa una estimació del potencial valor, el profit futur, que implica determinar nous drets al sòl, derivats de la planificació que legitima l'acció pública. Aquest sistema estableix les bases per a planificar l'ús del sòl, on la major part és derivat al sector privat i una part complementària es reserva per a l'ús públic (com ara equipaments, parcs,

vials, etc.). El sòl que disposa de profit privatiu es qualifica com a *zona*, i el que és d'ús públic (que resta al marge del «profit») es qualifica com a *sistema*.

La llei determina quina part del profit (en un sector a desenvolupar urbanísticament), es destina al sector privat. A l'inici del segle XXI, en el cas d'Espanya, els drets d'aprofitament destinats al sector privat oscil·len entre el 100% i el 80% del total, en funció de la naturalesa del sòl a transformar i el grau de transformació. En general, quan es destina el 20% al sector públic s'equipara aquest profit a l'habitatge públic que s'hi planifica, encara que en molts casos, al cap dels anys, s'incorpori al mercat lliure immobiliari. La seva justificació ve donada pel fet que és necessari permetre l'extracció d'un benefici econòmic privat, que faci possible la inversió necessària per assumir els riscos de la promoció i el cost de finançament, així com el benefici del promotor. Aquest mecanisme estimula la capitalització del profit del sòl en mans privades com a estímulo per captar el diner necessari per a la seva inversió inicial. És a dir, aquest estímulo promou el capital inversor que ho fa necessari i incorpora, per tant, un component especulatiu. Altrament, el sector públic també pot participar com a inversor, com ho fa el sector privat, sense l'estímulo que promou l'especulació immobiliària, dirigint les actuacions a una funció social. Però en aquells estats on no es disposa de prou sòl públic (com és el cas d'Espanya), l'especulació del sòl altera i condiona la finalitat del seu ús, així com el cost, i limita les actuacions que es poden finançar amb el diner públic.

A través de la valoració urbanística es normalitza, doncs, un vincle sistèmic entre les necessitats de creixement econòmic i l'interès públic, on el segon es supedita al primer.

A l'hora de valorar econòmicament la viabilitat d'una operació urbanística, es valora el desenvolupament econòmic i l'interès social, però només s'exigeix el còmput del detall del benefici o profit urbanístic (essencialment privat) derivat del mercat immobiliari. La resta de valoracions no es contemplen. Només en determinats casos, com ara instruments de planificació sectorial o territorial que incorporen l'execució de grans infraestructures, instal·lacions o equipaments, se'n fan estimacions, però no el seu seguiment. En tots els casos, les memòries econòmiques són orientatives. És a dir, les memòries econòmiques incorporades als diferents plans d'ordenació són tàcitament substituïdes per expectatives. Són un procediment administratiu necessari per al tràmit

de l'aprovació del pla o programa d'actuacions que, un cop aprovat, no és objecte de cap control administratiu.

A grans trets, en el cas de l'Estat espanyol l'única valoració econòmica vinculada a l'urbanisme, legalment obligatòria i degudament regulada, és aquella que fa referència a la valoració dels drets d'aprofitament del sòl classificat com a urbà o urbanitzable, així com aquella del sòl ja classificat que és objecte de transformació urbanística. En tots els casos l'instrument de referència és la Llei de sòl (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015). La Llei de sòl, de caràcter estatal, indica com valorar els terrenys afectats pel canvi de classificació d'acord amb el seu potencial econòmic (l'aprofitament urbanístic).

Per comprendre la incidència econòmica que té planificar el sòl, transformant-li els drets d'ús i edificació, cal analitzar com s'apliquen els sistemes de valoració. La praxis habitual a l'hora de fer la valoració econòmica en una planificació urbanística utilitza diferents sistemes de càlcul, d'acord amb els preus de mercat (Roca Cladera, 1989). En tots ells es posa de manifest la discrepància de valors entre el sòl inicial i el sòl transformat per la simple acció urbanística, essent el mateix terreny, com a resultat d'una alteració dels drets legals que l'urbanisme legitima. Per aquest motiu, tot i la funció pública que l'empara, es pot considerar que aquest mecanisme implica, tècnicament, l'especulació del sòl afectat.

Per valorar fins a quin punt la discrepància de valors -en un mateix sòl- té un component especulatiu, l'arquitecte urbanista Gerardo Roger Fernández (2011) en fa una anàlisi explícita. D'acord amb els valors del lliure mercat i el marc legal urbanístic (²⁷⁹), es permet que sobre un sòl rural classificat com a urbanitzable s'hi admeti el seu *valor especulatiu màxim* (Roger Fernández, 2011, p. 82). El resultat és que, en un terreny afectat en una ciutat espanyola, es pot donar el cas que la valoració legal del sòl urbanitzable multipliqui per cinquanta el valor que té el terreny, rural, abans de ser classificat (Roger Fernández, 2011, p. 83). (²⁸⁰)

²⁷⁹ Es considera el marc legal vigent fins l'entrada en vigor de la Llei de sòl de 2007 (Llei nº8, 2007), segons la Disposició transitòria tercera de la Llei de sòl de 2015 (Reial Decret Legislatiu nº7, 2015).

²⁸⁰ Amb la Llei de sòl de l'any 2015 (Reial Decret Legislatiu nº7, 2015), ressaltar que el mecanisme legal que permet l'especulació del sòl urbanitzable es manté en el planejament vigent l'any 2007 (Llei nº8, 2007). Però, a partir d'aleshores, aquesta situació es corregeix parcialment, acostant el valor del terreny rural al valor d'ús real. Així mateix, la llei del 2015 (que aplica la vigència de la Llei de sòl del 2007 (Llei nº8, 2007)), permet el valor sigui la major que ofereix el mercat, independentment de si d'aquest terreny se n'obté, realment, algun tipus de rendiment econòmic. En referència al sòl rural, en

Així mateix, tot i la valorització del sòl que té lloc un cop es legitimen drets d'ús i explotació, que en determinats casos ofereix significatius beneficis privats per al propietari i/o el promotor, el conjunt d'equipaments (escoles, centres sanitaris, esportius, etc.), així com les grans infraestructures (la xarxa viària, la xarxa ferroviària, ports, aeroports, depuradores, presons, etc.), són a càrrec de la hisenda pública. És a dir, el cost econòmic que es requereix per a la seva execució no s'extreu del «profit» urbanístic.

Per tant, es posa de manifest fins a quin punt aquest model incentiva la inversió de capital especulatiu i la mobilitat del capital privat excedent (acumulat), així com el capital financer, que en tots els grans projectes urbans esdevé l'actor principal. La banca (que en finança les promocions) és un dels agents que hi està més interessat, en la mesura que transforma el risc assumit per l'inversor, a qui cedeix els diners a canvi d'interessos, en una font considerable de beneficis. D'aquesta manera, els interessos de l'inversor (privat) i del banc que ho finança conflueixen en un de sol. ⁽²⁸¹⁾

Aquesta apreciació es corrobora amb el mètode de valoració que determina la valoració del sòl urbanitzat no edificat que estableix la llei (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015, Art. 37), on s'hi aplica el mètode residual estàtic. A trets generals, el mètode indicat consisteix en obtenir el valor del sòl a partir del valor estimat de l'immoble que s'hi pot edificar. El càlcul consisteix en excloure el valor dels costos de l'edificació, així com el benefici del promotor, al valor de la venda estimada, establint així el valor del terreny (amb uns coeficients correctors). L'Ordre ECO/805 (2003, Art. 42), al referir-se a les normes de valoració de béns immobles i de determinats drets per a certes finalitats financeres estableix que:

el cas de tractar-se de terrenys classificats com a urbanitzables, es determina que (Reial Decret Legislatiu nº7, 2015, Art. 36.1): "La renta potencial se calculará atendiendo al rendimiento del uso, disfrute o explotación de que sean susceptibles los terrenos conforme a la legislación que les sea aplicable" i, complementàriament: "El valor del suelo rural así obtenido podrá ser corregido al alza en función de factores objetivos de localización, como la accesibilidad a núcleos de población o a centros de actividad económica o la ubicación en entornos de singular valor ambiental o paisajístico, cuya aplicación y ponderación habrá de ser justificada en el correspondiente expediente de valoración, todo ello en los términos que reglamentariamente se establezcan". És a dir, es trasllada al sòl rural, classificat com a urbanitzable, el valor afegit privatiu determinat per l'economia productiva, incentivant un complex sistema de valoració on, a la pràctica, el valor de mercat potencial pauta el valor real.

²⁸¹ És d'interès remarcar que segons en Marc Torrent i en Josep Donés (entrevista, 1 d'agost de 2016), les grans promocions urbanístiques són promogudes pel capital financer (veure l'Ap. 4.3.3).

El valor residual pel procediment estàtic de l'objecte de valoració es calcula aplicant la fórmula següent:

$$F = VM \times (1 - b) - Ci$$

En què:

F = valor del terreny o immoble que s'ha de rehabilitar.

VM = valor de l'immoble en la hipòtesi d'edifici acabat.

b = marge o benefici net del promotor en tant per un.

Ci = cada un dels pagaments necessaris considerats. ⁽²⁸²⁾

És a dir, el valor del sòl no pot ser inferior a l'establert pel valor de venda potencial menys els costos i els beneficis del promotor. Altrament, per establir els marges de benefici del promotor, d'acord amb la disposició adicional sisena de l'Ordre EHA 3011 (2007), que modifica l'Ordre ECO/805/2003, s'estableix que els marges de benefici del promotor no podran ser inferiors als que s'estableixen a las taules que, segons el tipus d'immoble, s'indiquen a continuació ⁽²⁸³⁾:

Taula 11. Marges de benefici del promotor, segons l'Ordre ECO 805/2003

Tipus d'immoble	Marge sense finançament ni Impost sobre la Renda de Societats (IRS)
Edificis d'ús habitatge:	
Habitatges principals	18
Habitatges de segona residència	24
Edificis d'oficines	21
Edificis comercials	24
Edificis industrials	27
Places d'aparcament	20
Hotels	22
Residències d'estudiants i per a la gent gran	24
Altres	24

Font: Ordre EHA/3011 (2007).

²⁸² Bàsicament, consisteixen en els costos de planificació, les indemnitzacions i els costos d'urbanització.

²⁸³ En referència als marges indicats, cal matisar que, d'acord amb la disposició adicional sisena de l'Ordre EHA/3011 (2007) "Quan es tingui en compte el finançament aliè, els marges sense finançament assenyalats han de ser modificats en funció del percentatge de l'esmentat finançament (grau de palanquejament) atribuït al projecte i dels tipus d'interès habituals del mercat hipotecari. (...) La Direcció General del Tresor i Política Financera, amb l'informe previ de la Direcció General d'Assegurances i Fons de Pensions, del Banc d'Espanya i de la Comissió Nacional del Mercat de Valors, pot revisar les primes de risc i els marges continguts a les esmentades taules, prenent com a criteris bàsics l'evolució del mercat immobiliari, i els tipus d'interès del deute públic a llarg termini, l'índex de preus al consum o qualsevol altre factor que segons el parer dels esmentats organismes influeixi en el seu valor".

Legalment s'incorporen els riscos assumits que, en cas d'èxit en l'operació urbanística, es transformen en beneficis per al promotor (que sol coincidir amb el propietari del sòl).

Altrament, en els casos que es valora una activitat econòmica potencial (o una renda que extreu una plusvàlua econòmica), es troba el mètode d'actualització del capital, on a través de fórmules matemàtiques financeres s'estima el valor futur d'un capital potencial i es trasllada al present. Per tant, tant el valor de compra-venda que estableix el mercat dels habitatges com el valor determinat per les rendes del capital immobiliari (o el valor potencial econòmic de l'activitat futura) determinen el valor del sòl urbà.

Així doncs, el sòl -en la seva majoria- es troba subjecte a la valoració econòmica de drets reals que, tal i com es conceben, es valoren com a drets econòmics determinats per l'economia de mercat. I l'economia de mercat, tal i com es caracteritza el règim econòmic capitalista, es regeix per cicles d'acumulació i devaluació sistèmics (Harvey, 2007, p. 359).

D'aquesta manera, amb la planificació urbanística s'especula amb el sòl per dues vies. En primer lloc per la simple classificació del sòl, on l'establiment dels drets creats repercuteix en un increment del valor original i, en segon lloc, per la pròpia lògica dels cicles del valor del mercat del sòl o immobiliari. És a dir, quan el valor es troba en procés de creixement, la pressió afavoreix la venda i la construcció, en la mesura que el capital excedent s'hi dirigeix, amb l'expectativa de beneficis lucratiu. En canvi, quan el valor es troba en un procés de devaluació, la pressió allunya el capital excedent. En conjunt, es perd la noció del valor, tal i com ressalta en Jaume Puig (entrevista, 1 d'agost de 2016) (veure l'Ap. 4.3.3).

Segons la definició de l'IEC, especular significa "comprar o vendre comptant aprofitant-se d'una fluctuació en el preu per lucrar-se, fer operacions aleatòries", i això és el que succeeix amb el sòl. Tanmateix, la Constitució (1978, Art. 47, cursiva meua) determina que:

Tots els espanyols tenen dret a gaudir d'un habitatge digne i adequat. Els poders públics promouran les condicions necessàries i establiran les normes pertinents per tal de fer efectiu aquest dret, i regularan la utilització del sòl d'acord amb l'interès general per tal d'*impedir l'especulació*.
La comunitat participarà en les plusvàlues que generi l'acció urbanística dels ens públics.

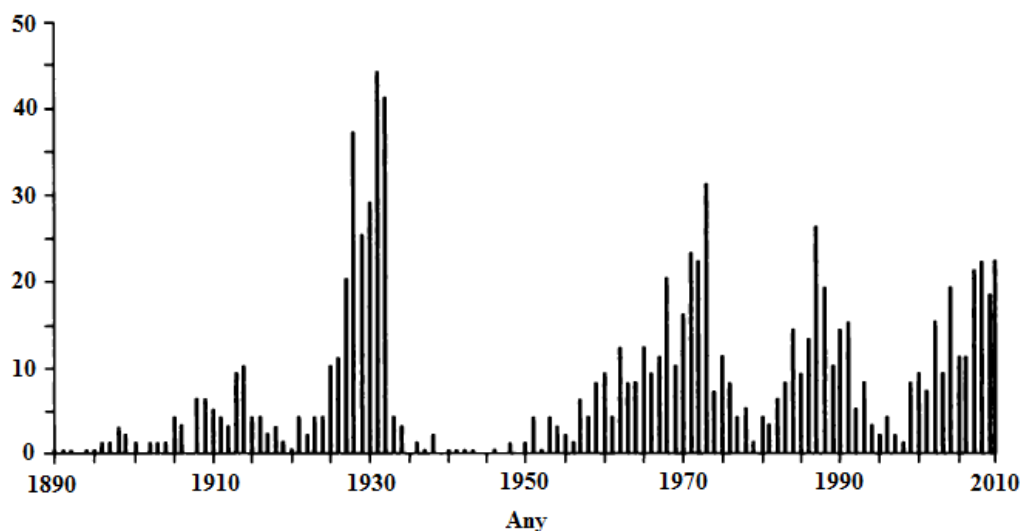
Per tant, si s'especula amb el sòl amb la correcta aplicació de la llei, implica una contradicció inherent amb el propi text constitucional. Aquesta situació requereix posar en dubte la capacitat real d'evitar l'especulació, tot i el que professa l'article 47. En aquest sentit, tret de l'especulació del sòl, ressaltar que la Constitució Espanyola no determina cap altre limitació a l'especulació.

Com a resultat, la ciutat creix i es desenvolupa urbanísticament seguint els diferents cicles -especulatiu- que promou el règim econòmic capitalista. Quan la inestabilitat econòmica fa inviables el retorn del capital invertit (en terrenys urbanitzables i solars sense edificar, valorats i adquirits amb qualitats especulatives), és quan tenen lloc les crisis immobiliàries que caracteritzen -en un moment o altre- a totes les economies estatals. En tots els casos, prèviament, té lloc una etapa de sobreacumulació del capital, en paral·lel a una especulació financera de l'emissió de diner (Harvey, 2013b).

La Figura 35, relativa a la construcció de gratacels a la ciutat de New York (anys 1890-2010) expressa el vincle explícit entre els processos d'especulació financera de les dècades de 1920, de 1970, de 1980 i de 2000, i la construcció intensiva de gratacels.

Figura 35. Gràfic dels gratacels construïts a New York City (1890-2010)

Nombre d'edificis de més de 70 m d'alçada

Font: Llibre: (Harvey, 2013b, p. 62). Font original citada al llibre: William Goetzmann i Frank Newman (n.d.), "Securitization in the 1920s". A NBER Working Paper 15650.

Així doncs, els cicles d'especulació econòmica i financera enllacen amb els cicles d'especulació immobiliària. D'aquesta manera, quan el propi procés de devaluació i desposseïció del capital acumulat esdevé a gran escala, amb el conseqüent fre del

dinamisme econòmic, té lloc un procés de fre i devaluació del sector de la construcció.
(²⁸⁴)

En aquest escenari, el capital financer és el sector que en surt menys perjudicat, en la mesura que és un dels principals receptors del procés de descapitalització (²⁸⁵). Quan això succeeix, es modifiquen les expectatives de futur que es valoren en el procés de planificació, perquè l'escenari s'ha modificat (²⁸⁶). Fins i tot, es pot donar el cas que la situació recomani qüestionar el pla original, desclassificant el sòl o reduint-ne l'aprofitament, si es considera que s'havia planificat en un context especulatiu. Però aquesta possibilitat, d'acord amb el marc legal, no és senzilla.

La llei urbanística preveu justificar la revisió dels plans (Decret legislatiu n° 1, 2010, Art. 95), així com desclassificar el sòl (o reduir els drets d'aprofitament) si el pla anterior perd la seva vigència, però no resol el problema general per l'aplicació dels drets que legalitza la Llei de sòl. Aquesta és la situació en què es troba el "Sector Sud" de Salt, l'any 2016, on es proposa desclassificar un sòl urbanitzable però existeix una responsabilitat patrimonial per part de l'administració pública. (²⁸⁷)

La qüestió de la responsabilitat patrimonial és determinant. A la pràctica, quan en la redacció d'un pla es planifica sòl urbanitzable, tot i que la llei estableix una vigència del pla i mecanismes per a la seva revisió en el cas que no s'executi en el termini fixat, els drets reals que adquireixen els propietaris del sòl (per protegir la garantia de la responsabilitat financera), protegeixen al comprador. És a dir, el comprador adquireix

²⁸⁴ Però l'economia global també se'n ressent, i amb ella el sistema que el promou i el tutela. Quan el cicle econòmic entra en un procés de contracció es trasllada la pressió als serveis i prestacions públiques, que no es poden assumir per la baixa del capital que es transfereix a la hisenda pública.

²⁸⁵ El sector financer té l'opció de capitalitzar els riscos cedits a l'inversor aplicant la desposseïció dels béns dipositats en forma de garantia, independentment de si es tracta de particulars que han adquirit un habitatge per viure-hi o de promotors que han invertit en una promoció immobiliària que ha fet fallida.

²⁸⁶ Aquesta és la situació en la que es troben, l'any 2016, els sectors de desenvolupament de Les Casernes i l'Eix Sant Andreu-Sagrera, des de l'inici de la crisi financera internacional de l'any 2007.

²⁸⁷ En el cas del "Sector Sud" de Salt, tècnicament existeix responsabilitat patrimonial (dany causat lesiu derivat de l'acció planificadora) de l'Ajuntament sobre aquells propietaris que hagin comprat el sòl entre els anys 2002 (moment de l'aprovació del PGOU de Salt, i es classifica el sòl urbanitzable de Vallvera-Sitjar) i el 2015 (moment en què és vigent la valoració del sòl real per damunt del sòl potencial en sòl urbanitzable). És de ressaltar, tanmateix, que a partir de l'any 2007 la responsabilitat patrimonial de l'Ajuntament -en el cas d'haver-hi hagut transaccions del sòl- és menor. Ho és per dos motius, un perquè es frena tècnicament l'especulació del sòl (i això devalua el valor i frena les transaccions especulatives), i l'altre perquè, d'acord amb la devaluació del sòl que acompanya a la crisi immobiliària, la valoració legal del sòl és molt menor (independentment del valor real de les transaccions, que poden incorporar factors especulatiu que n'inflin el valor de mercat).

legalment un bé especulatiu i, en el cas que el pla s'hagi quedat obsolet o es considera especulatiu, si l'ajuntament opta per desclassificar el sòl, legalment es troba impossibilitat per fer-ho, ja que té un cost patrimonial que no es pot assumir per la responsabilitat patrimonial que se'n deriva. La responsabilitat patrimonial no està detallada, no regula la responsabilitat subsidiària i la llei no reconeix el caràcter especulatiu del planejament urbanístic. Aquesta qüestió implica que en un pla que, en general, s'encarrega a un equip d'urbanistes amb el criteri del baix cost (el sistema de concursos públics afavoreix la rebaixa dels honoraris dels licitants) -sense coneixements reals sobre les lleis de l'economia productiva- es fomenta la redacció d'un pla basat amb especulacions que, un cop aprovat, concedeix uns drets extraordinaris als propietaris del sòl sense possibilitat de fer-se enrere. És a dir, amb el cost relativament baix que representa fer un pla general es concedeixen uns beneficis extraordinaris als propietaris del sòl. Per aquest motiu, les empreses promotores compren el sòl de les perifèries urbanes com a pràctica habitual i la corrupció urbanística és principal delictes de corrupció dels responsables de la funció pública a Espanya.

En motiu del grup de discussió que es promou en motiu de la consulta popular a la ciutadania de Salt, per valorar la transformació urbanística del "Sector Salt", es planteja una via complementària a la legalment constituïda. Es proposa canviar la llei. En un document creat en motiu d'aquest debat, es proposa:

Una via paral·lela a la desclassificació del sòl, que tècnicament contempla la llei d'urbanisme catalana però que, d'acord amb la llei del sòl (fins l'any 2015), implica una responsabilitat patrimonial irracional, és traslladar la pressió al Parlament de Catalunya perquè impulsi un marc legal que faciliti una solució raonable.

A partir de l'any 2007 es reconeix que el valor del sòl urbanitzable no s'ajusta a l'article 47 de la Constitució Espanyola, és a dir, que és objecte d'especulació. Per tant, per què ha d'assumir aquesta responsabilitat l'Ajuntament, o l'ens públic en general? Qui n'és el responsable últim? L'Ajuntament? Per què? L'Ajuntament no té capacitat econòmica per assumir la responsabilitat patrimonial de l'especulació del sòl. Aquesta situació ha de ser, per tant, objecte d'un debat polític que traslladi la pressió a l'estament jurídic. Està en joc posar fi a l'especulació del sòl o permetre que segueixi desequilibrant el territori i adulterant els plans urbanístics. ⁽²⁸⁸⁾

La lògica de la supeditació de l'urbanisme a l'acumulació de plusvàlues no és el resultat de la Llei de sòl (Reial Decret Legislatiu nº 7, 2015), sinó que forma part de la pròpia

²⁸⁸ Text extret d'un informe privat creat per l'autor de la tesi, dirigit al grup polític IPS-CUP de Salt.

economia de mercat basada en la propietat privada, tal i com ressalta Carlos Pérez Lamas (entrevista, 31 de juliol de 2016) ⁽²⁸⁹⁾. D'aquesta manera, amb la praxis urbanística es materialitza espacialment la desigualtat del valor creat com a conseqüència de la competència generada per l'afany de la cerca de plusvàlues. És a dir, és un reflex de com es formalitzen les desigualtats urbanes, facilitant l'expansió d'un mercat mundial basat oficialment en l'estímul de la lliure competència i, tècnicament, en l'explotació de la desigualtat dels drets -socials i naturals- reconeguts, que estimulen els tractats internacionals (veure l'Ap. 5.3.3).

Per tant, d'acord amb aquest plantejament, a través de la praxis urbanística és com es promou la desigualtat urbana i, alhora, s'hi intervé amb la finalitat de corregir-ne els efectes. L'anàlisi dels processos de valoració urbanística mostren que s'hi articula un mecanisme de creació i redistribució de la riquesa, però el propi mecanisme aporta forts incentius especulatius. Aquesta situació, quan es considera la promoció immobiliària a escala global, es justifica amb l'estímul econòmic que se'n deriva però, tot i la vocació urbanística de racionalitzar les actuacions, els riscos que s'assumeixen són molt majors als que es consideren individualment en cadascun dels plans i programes d'actuació urbanística. En aquest escenari, els interessos econòmics subordinen als valors polítics, aquests als socioculturals i el seu conjunt degrada la riquesa biològica de la Biosfera. D'aquesta manera, l'activitat urbanística entra en conflicte amb el propi concepte de valor que ha creat. Prenent de referència a Marx (1971a, p. 406), l'urbanisme modern promou una desvalorització o destrucció general del capital quan es considera globalment.

6.3.1.3 El valor del sòl com a reflex de la fórmula general del capital D-M-D' que descriu Marx

D'acord amb l'exploració de l'obra de Marx i la síntesi de l'obra de Harvey (veure l'Ap. 3.3), existeix un vincle explícit entre la *fórmula general del capital D-M-D'* (Marx, 2007a, p. 210) i l'activitat urbanística, com a instrument al servei de l'apropiació i l'explotació de l'espai, que fa possible la transformació d'un capital inicial en el capital invertit més una plusvàlua. Aquesta fórmula té el seu equivalent en el procés de planificació, que permet la creació de plusvàlues pel simple efecte de la classificació del

²⁸⁹ Veure l'apartat 4.3.3.

sòl (²⁹⁰). És a dir, la legislació urbanística assumeix, com a norma general, un sistema de planificació basat en la generació de plusvàlues privatives. D'aquesta manera, s'assoleix l'objectiu D-D', on el diner inicial es transforma en un diner amb un valor més alt, arribant en alguns casos a ser fins a cinquanta vegades superior al valor original (Roger Fernández, 2011, p. 83) (veure l'Ap. 6.3.1.2). El paràmetre M, entès per Marx com a mercaderia, esdevé la classificació del sòl, és a dir, el mercat de la classificació del sòl que es negocia en el procés de valoració urbanística. Per tant, tal i com es regulen els drets urbanístics, d'acord amb aquesta aproximació, es comprèn la pressió que el sistema econòmic exerceix al territori i, en especial, a les grans ciutats, on la planificació racional del sistema de ciutats global no és la qüestió principal. És a dir, mostra la raó de ser de les dialèctiques de previsió i oportunitat consubstancials a l'acció urbanística (Esteban, 2001, p. 8).

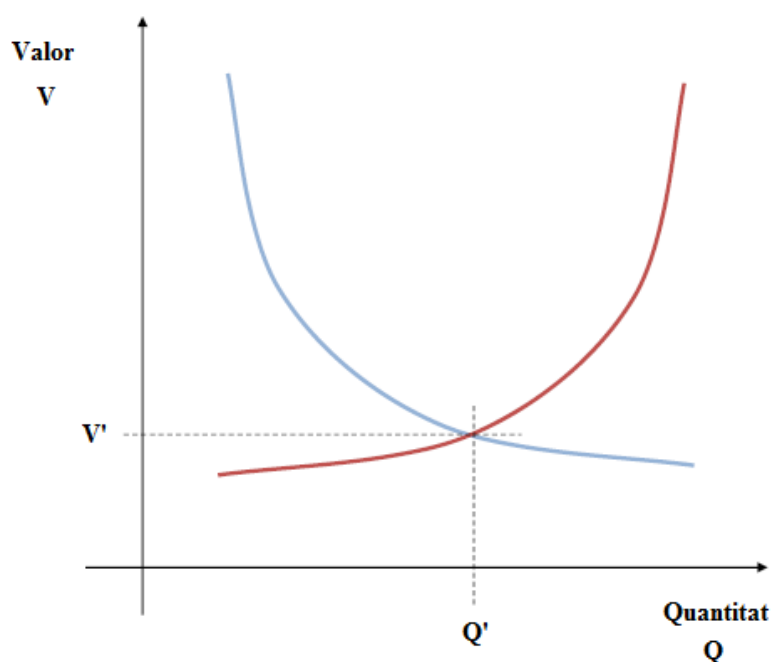
En una economia de mercat basada en l'estímul del capital privat, el valor afegit que s'hi acumula es converteix en objecte de desig inversor però, fent-ho, amaga que es tracta d'un model on els seus costos associats formen part del «joc» de la competència i el monopoli de l'economia global (veure l'Ap. 5.3.3). Es tracta d'un joc, i canviar les normes dels jocs és aparentment senzill. Però aquest mou la geopolítica global i, tal i com Luxemburg destaca (n.d.b) es tracta d'una forma econòmica amb capacitat de desenvolupament mundial, però que tendeix a estendre's per tot l'àmbit planetari i no tolera la coexistència de cap altra. En aquest sentit, Harvey (2014a) ressalta que segueix essent un assumpte pendent comprendre la qüestió fetitxista analitzada per Marx. Lefebvre (2013, p. 150), en aquesta línia, indica que el pensament crític "perd les seves capacitats de judici quan es situa davant dels grans Fetitxes [sic]". Lefebvre (2013) ressalta el "fetitxisme de l'espai econòmic abstracte" (p. 384), on "l'espai abstracte fetitxat [sic] engendra tant aquesta abstracció pràctica de l'«usuari» que no es percep en ell, com l'abstracció de la reflexió incapaç de concebre la crítica" (p. 149).

Per comprendre aquest fetitxisme, que participa del culte a la plusvàlua o valor afegit privatiu del sòl, cal comprendre el propi mecanisme que, a la pràctica, determina el valor de les coses en un règim econòmic capitalista: «la llei de l'oferta i la demanda».

²⁹⁰ Com s'indica a l'apartat anterior, la simple transformació d'un sòl rural en sòl urbà genera una revalorització legal del preu del sòl, que varia en funció de les externalitats que hi incideixen i l'oportunitat que representa per al sector econòmic materialitzar la transformació del sòl rural en sòl urbà.

D'acord amb la representació de la Figura 36 (sobre la interacció entre l'oferta i la demanda), on uns demandants cerquen béns o serveis adquiribles en transaccions facilitades per oferents, el preu -en una societat capitalista- és el determinat pel valor global que representen la voluntat de compra i la voluntat de venda de la col·lectivitat, que es troben directament vinculades a la quantitat. En la mesura que els demandants (línia vermella) creixen, el valor puja. I, en la mesura que els oferents creixen (línia blava), el valor baixa. El punt de trobada (V' i Q') és el valor de mercat.

Figura 36. Interacció entre l'oferta i la demanda

Font: CPSV. ⁽²⁹¹⁾

Aquest mecanisme, la llei de l'oferta i la demanda, incentiva lògiques complementàries, com ara l'estímul de la demanda (publicitat) o la carència del bé o servei si es vol propiciar l'alça del valor de mercat (restricció del bé o servei). En aquest escenari, la pressió que exerceix el valor afegit privatiu potencial, derivat de les tècniques d'increment del valor de venda, propicia l'interès del sector de la comercialització per a l'estímul subjectiu de la creació de valor. Quan això succeeix el valor d'ús es supedita a un valor fictici i, conseqüentment, es distorsiona el propi valor del capital, tal i com ho identifica Marx (1971b, pp. 464-465).

²⁹¹ Figura obtinguda dels apunts del màster en Direcció i Gestió Urbana i Immobiliària, curs 2010-2011, dirigit pel CPSV, de la UPC-ETSAB. Tema "Mètodes de valoració immobiliària", presentat per l'arquitecte Carlos Marmolejo Duarte.

Aquesta praxis comercial, on la tècnica és l'estímul subjectiu, induïda pel règim econòmic capitalista, és d'interès. Resultat d'una expectativa o atractiu, es trasllada valor al propi objecte o servei, que esdevé objecte de fetitxe i culte social, mentre es descuida el fet que, en el procés de producció i explotació dels recursos, es promouen els desequilibris mediambientals a gran escala. Una de les seves principals conseqüències és una tendència global en devaluar la terra i traslladar el valor als espais urbans, en especial en aquells espais on el valor afegit o atractiu és més alt. Aquest procés té el seu equivalent en l'explotació del treball, en què per raons econòmics es devaluen sectors socials pel benefici dels sectors més privilegiats, que edificuen els seus hàbitats preferents a determinats àmbits urbans, mentre es propícia el culte i/o admiració a l'estil de vida metropolitana. Tal i com indica Harvey, l'autoritat d'aquesta tendència o inèrcia facilita la negació del problema espacial i emmascara tant la *irracionalitat del capitalisme* (Harvey, 2007, p. 331) com el *poder destructiu del progrés* (Harvey, 2007, p. 359), permetent atribuir a la mala praxis política i/o a la naturalesa humana les causes de les lleis immanents del capitalisme (acumulació, inestabilitat i desigualtat).

Com a cloenda provisional d'aquesta aproximació a la incidència de la plusvàlua urbanística privativa, com a eina legitimadora de la producció de l'espai urbanitzat, es contrasta la hipòtesi derivada H4. D'acord amb l'exploració realitzada, el marc legal urbanístic normalitza l'acumulació del capital amb l'aplicació del dret a la plusvàlua urbanística privativa. Aquest mecanisme impulsa l'especulació de la planificació del sòl i propícia un desenvolupament desigual i inestable, en un procés acumulatiu. Per tant, la hipòtesi H4 es corrobora afirmativament.

Complementàriament, ressaltar el contrast entre el grau d'especulació implícit en la planificació del sòl, inherent al marc legal, al marc institucional i al procés de valoració urbanística, i l'absència d'un apoderament social que fiscalitzi els instruments de planificació estratègica.

6.3.2 LRE 9. Valoració urbanística. Objecte d'anàlisi: la negociació urbanística com a espai de pressió que promou la inestabilitat urbana

L'anàlisi empírica de la negociació urbanística com a espai de pressió, que promou la inestabilitat de la ciutat, requereix l'exploració del marc institucional que promou la gestió i la transformació de la ciutat de Barcelona. En aquest apartat s'aprofundeix en la institucionalització de l'autoritat política en matèria urbanística, així com en les entitats d'interès públic dedicades a la planificació estratègica d'incidència a Barcelona. Són d'interès (ordenats cronològicament): el règim especial per al municipi de Barcelona (Decret nº 1166, 1960); el reglament de la Llei especial per al municipi de Barcelona (Decret nº 4026, 1964); l'Entitat Metropolitana de Barcelona (Decret legislatiu nº 5, 1974); l'INCASÒL (Llei nº 4, 1980); l'organització territorial a la conurbació de Barcelona (Llei nº 7, 1987); el Pla Estratègic de Barcelona (Ajuntament de Barcelona, 1990), l'any 1988; Barcelona Regional (2012b), l'any 1993; la Carta Municipal de Barcelona (Llei nº 2, 1998); el Pla Estratègic Metropolità (APEMB, 2010), l'any 2001; la regulació del Règim Especial del municipi de Barcelona (Llei nº 1, 2006); i l'Àrea Metropolitana de Barcelona (Llei nº 31, 2010). A través d'una anàlisi dialèctica s'aprofundeix en les contradiccions i els antagonismes del procés de negociació urbanística, amb la finalitat de discernir les relacions de causalitat entre la competència desigual pel dret a l'espai i la inestabilitat urbana. Complementàriament, amb la finalitat d'ampliar la recerca històrica es realitzen tres entrevistes en profunditat, a agents coneixedors de la governança urbana a la ciutat de Barcelona. Es tracta d'en Carles Agustí, polític; en Joan Antoni Solans, arquitecte; i Ole Thorson, enginyer de camins, canals i ports. L'anàlisi es complementa amb l'observació no participant realitzada en tres activitats, representatives del debat tècnic i veïnal. Consisteixen en el diàleg "La reforma del marc legislatiu: urbanisme, territori i paisatge", celebrat el dia 7 de maig de l'any 2014 i organitzat per la SCOT; la reunió de treball "Publicitat a l'acte del tall de la Meridiana", celebrada el dia 8 de juny de 2016 a la Nau Bostik (La Sagrera) i organitzada (principalment) per la FAVB; i la taula rodona "Patrimoni andreuenc en

perill", celebrada el dia 9 de juny de 2016 a l'Auditori del Centre Cultural Can Fabra, a Sant Andreu de Palomar, organitzada pel CEII. ⁽²⁹²⁾

Tal i com es representa la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme (veure l'Ap. 6.1), la inestabilitat es troba institucionalitzada en diferents espais de pressió, ja sigui en la forma de competències atribuïdes o en la forma d'entitats orientades a l'estímul de la lliure competència. La seva anàlisi permet avançar en la comprensió del procés de competència pel valor afegit a l'espai.

D'acord amb aquest plantejament, la línia de recerca es desenvolupa en dos estadis d'aproximació. En un primer estadi s'avança en l'exploració del procés històric que condueix a la institucionalització dels poders públics amb incidència urbanística a Barcelona. En un segon estadi, s'avança en la comprensió del procés històric que configura la delegació de poders en la praxis urbanística de Barcelona, fins a la planificació estratègica de la ciutat que s'impulsa a finals del segle XX. En ambdós casos s'analitza el procés de negociació que facilita la competència espacial per raons econòmiques, així com el rol assignat als tècnics i a la societat en general.

6.3.2.1 Síntesi de la institucionalització dels poders públics amb incidència urbanística a Barcelona

L'origen de la institucionalització de l'autoritat urbanística a la ciutat de Barcelona té dues lectures principals, en funció del procés històric de referència que es consideri. Per un costat, es troba el Consell de Cent (veure l'Ap. 5.3.4). Per l'altre, es troba el procés que s'inicia al segle XIX amb l'aparició de l'urbanisme modern, on es deleguen competències i recursos financers als municipis en matèria urbanística, així com facultats per expropiar i urbanitzar terrenys amb la finalitat d'ordenar i gestionar l'administració de l'eixample de la ciutat (Jiménez Asensio, 2006, pp. 132-133). Així mateix, en aquest estadi de la recerca és d'interès focalitzar l'atenció en el procés més recent, a mitjan segle XX, que representa un segon inici de l'autoritat pública en matèria urbanística. El punt d'inflexió el determina l'aprovació de la Llei de règim del sòl i ordenació urbana de l'any 1956 (Llei de sòl, 1956). En aquesta llei s'estableixen les

²⁹² El detall dels agents entrevistats i la orientació de les entrevistes es pot consultar la Taula 10 (veure l'Ap. 6.3), i el detall de les activitats realitzades com tècniques d'observació no participant es pot consultar a l'Apèndix 3.

bases que condueixen a la institucionalització de la funció social de la propietat a Espanya. Tal i com s'indica (Llei de sòl, 1956, punt III del Preàmbul):

El régimen jurídico del suelo encaminado a asegurar su utilización conforme a la función social que tiene la propiedad, resulta el cometido más delicado y difícil que ha de afrontar la ordenación urbanística. Y se impone, sin embargo, efectuarlo, precisamente porque si la propiedad privada ha de ser reconocida y amparada por el Poder público, también debe armonizarse el ejercicio de sus facultades con los intereses de la colectividad.

Fins aleshores, la praxis urbanística es troba subjecte a l'elaboració de plans generals, però l'autoritat dels poders públics no evita una praxis urbanitzadora intensiva que promou el desordre urbà i territorial. Per aquest motiu, la llei ressalta que (Llei de sòl, 1956, punt I del Preàmbul):

Todo ello, unido a la sugestión ejercida por los proyectos a corto plazo, tentadores siempre para quienes aspiran a decorarse con efímeros triunfos aparentes, y a la carencia de una opinión celosa del desarrollo de las ciudades, ha motivado la falta de previsión en lo que respecta a la formación de reservas de suelo, para la escalonada expansión de los núcleos urbanos; la irradiación desmesurada del perímetro de extensión de las ciudades, en las que al construirse arbitrariamente se crean superficies de urbanización desproporcionadas e inasequibles para los limitados recursos económicos disponibles para su financiación; la especulación del suelo, que malogra toda ordenación urbana, sustrae prematuramente terrenos a la agricultura y, al exigir por los todavía no urbanizados precios de solar, coloca a los adquirentes en difíciles condiciones de contribuir a la obra urbanizadora, y, en suma, un movimiento migratorio que, al no ser encauzado, concentra en algunas ciudades, a costa del medio rural, notables masas de población, con repercusiones de alcance nacional.

Amb aquesta vocació, la Llei de sòl de 1956 preveu la implantació de la gestió pública en l'empresa urbanística, l'elaboració de plans territorials (nacionals, provincials, comarcals i municipals), la figura dels plans parcials d'ordenació (previs a la parcel·lació dels terrenys), la protecció del paisatge, la conservació del medi rural i el sanejament de les poblacions, entre d'altres atribucions característiques de l'urbanisme modern.

En el marc de la Llei de sòl (1956) s'aprova, prèviament, el Pla Comarcal de Barcelona l'any 1953 (veure la Figura 15), que s'orienta a la racionalització del creixement metropolità, en què (Casassas i Simó, 1977, p. 227):

Calia regular el creixement de Barcelona, canalitzar-lo, evitant el desenvolupament sense mesura de la ciutat i encaminant la població i les indústries cap a altres sectors de la comarca, «zones industrials i residencials de creixement localitzat no indiscriminat».

Lluís Casassas i Simó (1977, p. 231) identifica un desordre urbà a la ciutat, i en matisa l'arrel de les causes:

Els propietaris, i, en general, tots els interessos privats, han pressionat els municipis respectius de tal manera, que el pla no s'ha arribat a complir (...). Els municipis han anat realitzant, cadascun pel seu cantó, llurs plans parcials. La manca d'equipaments, la insuficiència dels transports, l'anarquia constructiva, i tota una altra colla de factors (desinterès de l'administració central, manca d'un organisme amb poders coercitius i que disposés de mitjans econòmics, etcètera) feren fracassar el pla abans d'arribar a la data de la preceptiva revisió.

Segons indica, la manca de control i de recursos públics és la tònica dominant, així com la falta de concreció dels plans territorials, fins a l'abandonament del Pla provincial de Barcelona iniciat l'any 1959 i conclòs l'any 1966 (Casassas i Simó, 1977, p. 233). És a dir, la proposta d'ampliar l'àmbit territorial comarcal de 1953 a l'àmbit provincial no evoluciona, i en canvi es desenvolupa un Pla General Metropolità d'àmbit inferior, aprovat l'any 1976, prèvia constitució de l'Entitat Municipal Metropolitana de Barcelona l'any 1974 (Decret legislatiu nº 5, 1974). Altrament, tot i l'avanç que representa el PGM (1976), Casassas i Simó (1977, p. 299) mostra les seves reserves a l'hora de valorar de quina manera l'administració assumirà els costos que se'n deriven, diu:

el problema torna a plantejar-se amb premisses econòmiques, perquè, evidentment, la qüestió és saber d'on procediran els cabals necessaris per a la reforma. La dilucidació d'aquest interrogant sobrepassa el marc de la present investigació i pressuposa la realització de molt concretes opcions polítiques.

A la dècada de 1970 l'horitzó d'un finançament ampliat de la hisenda pública, necessari per impulsar actuacions urbanístiques d'interès públic, és una situació que cal observar amb cautela. En aquest període històric, tot i desenvolupar-se un valor afegit privatiu al voltant de les grans ciutats, que ofereix importants estímuls a l'economia, els poders públics espanyols no disposen dels recursos necessaris per al desenvolupament racional de la planificació urbana i territorial. Així mateix, prèviament (a la dècada de 1960), s'impulsa la dinamització econòmica a Espanya amb el *desarrollismo* (veure l'Ap. 5.3.3), capitalitzant els sectors productius sota el control del règim dictatorial, i es crea

un règim especial -urbanístic- per al municipi de Barcelona que es manté vigent fins a l'inici del segle XXI (Decret nº 1166, 1960; Decret nº 4026, 1964). ⁽²⁹³⁾

Com a resultat d'aquesta singularitat urbanística, al llarg de les dècades de 1960 i 1970 s'impulsa un intensiu desenvolupament urbà en la forma de plans parcials, estimulats per les plusvàlues que generen. Alguns plans es desenvolupen, molts es desenvolupen parcialment i d'altres no s'arriben a materialitzar. En aquells àmbits destinats a la classe obrera, amb una rendibilitat baixa, el patró comú és limitar o obviar les dotacions urbanístiques d'interès públic necessàries, com ara el clavegueram, l'arbrat o els parcs planificats. Aquesta anomalia, tanmateix, està emparada per l'article 114.2 de la Llei de sòl de 1956, que permet rebaixar les obligacions de la iniciativa privada en els casos en què:

- a) En polígono de extensión cuando la diferencia entre el valor inicial y el urbanístico de los terrenos fuera inferior al coste de la urbanización que hubieren de satisfacer los propietarios; y
- b) En polígonos de reforma interior, cuando dichos gastos fueren superiores a la diferencia entre el valor urbanístico comercial de los inmuebles antes de la urbanización y después de ella.

Tanmateix, a la segona meitat de la dècada de 1970, coincidint amb la flexibilització financera que estimula l'economia global (veure l'Ap. 5.3.3) i l'obertura del sistema democràtic a Espanya, es reorganitza l'economia i el sector públic (veure els apartats 4.3.1 i 4.3.2), que es beneficien de l'impuls del capital circulant. Una de les principals conseqüències és la capitalització de recursos econòmics i instruments de planificació urbanística efectius en l'àmbit públic, fet que permet l'estímul eficient de la funció pública i social de l'activitat urbanística. ⁽²⁹⁴⁾

En un context econòmic i social més propici que en l'etapa precedent, al llarg de la dècada de 1980 té lloc la definició del model de política territorial a Catalunya, que

²⁹³ Barcelona gaudeix d'un marc normatiu propi, degut a la seva condició de capital de Catalunya, establerta per la Carta Municipal de Barcelona (Llei nº2, 1998, Art. 1.1), que assumeix el seu marc normatiu urbanístic. La Llei d'urbanisme catalana (Llei nº31, 2010), segons defineix la Disposició addicional setzena, així ho determina, consagrant així la seva autonomia local.

²⁹⁴ Tal i com s'argumenta a l'apartat 5.3.3, en el cas d'Espanya, l'any es produeix la liberalització del sistema financer, l'any 1984 de les assegurances i les pensions, i l'any 1985 del mercat de divises l'any 1985 (Ferrer, 2008, p. 198). Paral·lelament, es desenvolupen mecanismes per a la capitalització dels recursos públics mitjançant la implementació de l'IRPF l'any 1978 (Ferrer, 2008, p. 191) i de la implementació de l'impost del valor afegit derivat de l'activitat econòmica (l'IVA), l'any 1986. Així mateix, es flexibilitza el mercat laboral i les empreses industrials de domini públic inicien un procés de privatització per la promoció de la competència.

comença amb la delegació de competències en matèria d'ordenació del territori a la Generalitat de Catalunya (Constitució Espanyola, 1978, Art. 148), així com la creació de l'Institut Català del Sòl (INCASÒL) (Llei nº 4, 1980). Tal i com indica Joan Ignasi Coll i Olalla (Generalitat de Catalunya, 2002, p. 10):

El Govern de la Generalitat de Catalunya, mitjançant la Llei 4/1980, va crear l'Institut Català del Sòl per tal de desenvolupar les seves competències exclusives en l'ordenació del territori, l'urbanisme i l'habitatge, amb el que es dotava d'un organisme públic per a la creació i gestió del sòl urbanitzable, que permetria dur a terme la política del sòl. (...) L'INCASOL [sic], tot i ser públic, ha actuat en matèria de sòl només amb els recursos generats per la seva pròpia activitat promotora.

Segons Joan Antoni Solans (2002, p. 30) es tracta d'una institució:

feta sense mitjans extraordinaris del pressupost de la Generalitat i amb criteris d'empresa privada (perquè no es pogués dir que actuàvem en condicions de competència deslleial en relació al sector privat des del punt de vista del finançament i de la racionalitat econòmica).

En aquest sentit, Solans (2002, p. 16) en fa una contextualització històrica al posar de manifest que:

Just quan, com a resultat de la nova estructura de l'Estat sorgida a partir de la promulgació de la Constitució de 1978, es produeixen les transferències de competències de l'Estat a Catalunya o la devolució, com els hi agrada dir als anglesos, els organismes públics d'actuació urbanística europeus entren en una profunda crisi i molts desapareixen.

Solans fa referència així a l'estímul de l'economia competitiva que s'impulsa a la dècada de 1980 sota els governs de Ronald Reagan -als EUA- i de Margaret Thatcher -al Regne Unit-, que s'estén a l'anomenat món occidental (Harvey, 2013a). Solans (2002, p. 29), a partir de l'anàlisi de les experiències italiana, francesa, anglesa i nord-americana de les dècades de 1960 i 1970, conclou que:

d'aquell procés vam detreure la necessitat de situar en diferents paràmetres els termes de la col·laboració entre el sector públic i el privat que van cristal·litzar en la fórmula, generada per aquí, dels sectors d'urbanització prioritària.

D'aquesta manera, la política impulsada per la Generalitat s'orienta, a partir de la dècada de 1980, al desenvolupament de sectors residencials i destinats a l'activitat econòmica sota el principi de l'eficiència econòmica. Altrament, les noves competències atribuïdes a la Generalitat es veuen complementades per la Llei de política territorial (Llei nº 23,

1983), que estableix la determinació de diferents figures de planificació, com ara el Pla territorial general (Llei nº 1, 1995), que es desenvolupa en diferents plans territorials parcials o plans directores territorials, conjuntament amb plans sectorials (com ara de carreteres, espais d'interès natural, equipaments comercials, etc.). En aquest nou context, amb la Llei d'ordenació del territori a la conurbació barcelonina (Llei nº 7, 1987) es desarticula l'autoritat política conferida a la metròpoli amb el desmantellament de la Corporació Metropolitana creada l'any 1974 (Decret legislatiu nº 5, 1974). S'inicia així un procés de delegació de competències urbanístiques en múltiples plans o figures de planejament, junt amb l'especialització de les institucions que ho gestionen. La Corporació es veu substituïda per tres entitats d'àmbit sectorial: l'Entitat Metropolitana del Transport, l'Entitat Metropolitana de Medi Ambient i la Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana. Al seu torn, es crea la figura del Pla Estratègic de Barcelona l'any 1988, que incorpora institucions públiques i privades però exclou a les associacions veïnals del Consell General i del Consell Executiu (Ajuntament de Barcelona, 1990) (veure l'Ap. 4.3.1).⁽²⁹⁵⁾

Al llarg de la dècada de 1980 té lloc una especialització de l'autoritat urbanística en les administracions d'escala territorial, conjuntament amb una delegació de competències, mentre Barcelona manté un règim especial des de l'any 1960. Complementàriament, la Carta Municipal es renova l'any 1998 (Llei nº 2, 1998) amb l'establiment de competències compartides amb la Generalitat, i s'estableix la seva regulació l'any 2006 (Llei nº 1, 2006). Complementàriament, es defineix la *garantia de l'autonomia municipal* (Llei nº 1, 2006, Art. 1), que s'emmarca en la Carta Europea d'Autonomia Local aprovada l'any 1985, que promou el reconeixement del dret de les ciutats a ordenar i gestionar els assumptes públics que afectin als seus ciutadans sota la seva

²⁹⁵ El primer Pla Estratègic de Barcelona s'inicia l'any 1988 i s'aprova l'any 1990. El Consell General està presidit per l'Alcalde de Barcelona, aleshores en Pasqual Maragall, amb la vice-presidència del Segon Tinent d'Alcalde, en Francesc Raventós, i d'altres representants com ara en Josep M. Figueras, President de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, en Carles Tusquets, President del Cercle d'Economia, Alfred Clemente, Secretari General de la Unió Local de Comissions Obreres a Barcelona, Carles Ponsa, Delegat Especial de l'Estat del Consorci de la Zona Franca, Enric Reyna, President de la Fira de Barcelona i d'altres (Ajuntament de Barcelona, 1990). La candidatura de Barcelona com a seu dels Jocs Olímpics de l'any 1992 incentiva aquesta reestructuració i el desenvolupament d'estructures polítiques i privades amb interessos comuns en la planificació de la ciutat. En aquest sentit, des de l'any 1990 s'elaboren diferents plans estratègics de Barcelona, que l'any 2016 conflueixen en el Pla Estratègic Metropolità de Barcelona titulat Barcelona Visió 2020 (APEMB, 2010) mentre es promou la revisió a l'horitzó 2025. Des de l'any 1990 es redacten fins a 5 versions del Pla estratègic, inicialment concebut com a pla estratègic de Barcelona i des de l'any 2001 s'hi integra un àmbit metropolità de fins a 36 municipis.

responsabilitat i en benefici dels seus habitants (CEAL 1985). En el punt 9.8 de la Carta citada s'estableix el dret de les ciutats d'accedir al mercat nacional de capitals.

Així doncs, amb una intensa reorganització de competències i recursos públics, conjuntament amb una capitalització d'autoritat en matèria urbanística a l'administració en general, es creen les bases per al desenvolupament d'una nova planificació estratègica. Amb aquesta nova estructura, es vincula l'estratègia territorial a escala autonòmica i nacional a un model de desenvolupament urbanístic a l'àrea metropolitana de Barcelona (concebut l'any 1960), que permet el desenvolupament específic de figures de planejament de caràcter estratègic, a l'empara d'un model general bàsic definit al PGM (1976). Per aquest motiu, es comprèn que la transformació urbanística de la ciutat de Barcelona -entre els anys 1976 i el 2016- hagi estat realitzada amb múltiples modificacions puntuals i plans especials. Fins l'any 2012, el PGM (1976) es dispersa en més de 1.100 modificacions i més de 3.000 documents de planejament derivat, mentre que els diferents plans estratègics disposen de diferents versions i revisions. ⁽²⁹⁶⁾

A escala territorial, s'estableixen les directives que n'orienten la planificació (Llei n° 1, 1995), on s'estableix que l'objectiu és la planificació del sistema d'espais oberts (i la seva protecció); del sistema d'assentaments (racionalitzant el creixement extensible a tot el territori); i del sistema de mobilitat (que fa possible l'estructuració urbana i territorial a gran escala). Amb aquesta orientació, al llarg de la dècada de 2000, es desenvolupen els diferents plans territorials parcials a Catalunya, essent el darrer el Pla territorial metropolità de Barcelona, aprovat el 26 d'abril de 2010.

Després de més de trenta anys de sistema democràtic, es desenvolupa la planificació de l'ocupació de l'espai a escala territorial, amb criteris de racionalitat determinats per una economia basada en el creixement. Quan el procés es completa (l'any 2010, amb l'aprovació definitiva del Pla territorial metropolità de Barcelona), d'acord amb el manament legal definit l'any 1987 (Llei n° 7, 1987), es retornen les competències urbanístiques a l'àrea metropolitana (Llei n° 31, 2010) i s'encarrega la definició d'un pla director urbanístic per la futura gestió de la metròpoli.

²⁹⁶ Dades facilitades per l'Agustí Serra, responsable de la Direcció general d'ordenació del territori i urbanisme de la Generalitat de Catalunya en una conferència donada en la sala d'actes de la seu de Barcelona del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (o COAC), el 4 d'octubre de l'any 2012. Indica que en aquesta data el nombre de modificacions puntuals que ha sofert el pla és de 1.174.

Així doncs, al llarg de la segona meitat del segle XX i fins a l'inici del segle XXI, té lloc una acumulació de l'autoritat política en matèria urbanística, que condueix a la implantació d'un model de planificació territorial concebut com a instrument estratègic per al desenvolupament de l'economia acumulativa. Al llarg d'aquest recorregut històric, des de Barcelona s'impulsen nombrosos plans estratègics orientats al desenvolupament econòmic que van acompanyats de l'estímul de l'empresa urbanística dirigida des de l'autoritat política.

S'implementen, doncs, múltiples desenvolupaments urbans amb el criteri de l'estímul de la competència que promou la Unió Europea (Tractat constitutiu de la Comunitat Europea, 2002), i es dinamitza l'economia de mercat que legitima la Constitució Espanyola (1978, Art. 38). Com a conseqüència, té lloc una institucionalització dels poders públics amb incidència urbanística a Barcelona, a Catalunya i a Espanya en general, generant una intensa activitat econòmica al voltant de les grans ciutats, que promouen la competència desigual pel dret a l'espai (veure el Cap. 4) i el valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora (veure el Cap. 5). Tanmateix, com s'ha indicat, la gestió pública supedita els beneficis a l'activitat productiva, al marge de la capacitat d'apropiar-se del valor afegit acumulat a les grans ciutats en un règim econòmic capitalista ⁽²⁹⁷⁾. És a dir, es promou l'especulació del sòl entenent el valor afegit com una lògica derivada de la competència espacial, on es dona el fet que, a les grans ciutats, l'acumulació del capital en forma de plusvàlua és inevitable.

Com a resultat, en el marc d'unes polítiques que impulsen l'èxit econòmic de la competència financera capitalista, a través de les ciutats es mobilitza un capital econòmic extraordinari amb conseqüències directes a la resta del territori, en un procés que és global.

²⁹⁷ És d'interès el fet que, fins l'any 1956, no es regula l'establiment de cessions de sòl destinat a espais lliures d'ús públic (LS 1956, Art. 3); fins l'any 1976 no es regula la cessió de part de l'aprofitament urbanístic als municipis (Reial Decret n°1346, 1976, Art. 84), només en sòl urbanitzable i en un 10% del benefici lucratiu derivat de l'acció urbanitzadora; i fins l'any 2007 (Llei n°8, 2007; Reial Decret Legislatiu n°7, 2015) no es dictamina que el sòl urbanitzable no ha d'incorporar el valor potencial del valor afegit derivat de la transformació en sòl urbà fins a la seva urbanització (veure l'Ap. 6.3.1).

6.3.2.2 Síntesi de la delegació de poders en la praxis urbanística de Barcelona fins a la planificació estratègica de la ciutat

Tal i com indica Bourdieu (2013), la delegació de les tasques a diferents sectors o activitats professionals facilita el desenvolupament econòmic i social però, en canvi, dificulta la comprensió de la instància legitimadora del poder que ho delega. Bourdieu (2013, p. 541) ho anomena "la llei fonamental de l'economia del treball de legitimació", de les apropiacions privades. Prenent de referència aquesta aportació teòrica, en aquest apartat es contrasta el vincle entre la institucionalització dels poders delegats, així com dels òrgans de decisió en matèria urbanística a Barcelona, i la pressió que exerceixen a la ciutat.

Com s'ha indicat, al voltant de l'any 1987, coincidint amb l'aprovació de la llei d'ordenació territorial catalana (Llei nº 7, 1987), té lloc una inflexió en el model de planificació tradicional de la ciutat. En aquest context històric es renuncia a una planificació basada en la ordenació i s'instaura un sistema basat en la planificació estratègica (²⁹⁸). Fins aleshores té lloc un procés d'institucionalització política i social que a Espanya s'impulsa a l'empara de la democratització de la societat, després de gairebé quaranta anys de dictadura. Així mateix, d'acord amb aquesta exploració, des de l'aparició de l'urbanisme modern al segle XIX fins a la dècada de 1980, tot i ressaltar la tendència a un control progressiu, junt amb l'establiment de recursos econòmics, dirigida al control del procés urbanitzador, els plans generals tampoc es materialitzen. En aquesta etapa es promouen diferents plans generals que tendeixen a adaptar-se a la realitat construïda però, en canvi, es desenvolupen múltiples plans parcials o desenvolupaments locals al marge de planificació principal (Casassas i Simó, 1977).

Aquesta situació facilita l'especulació del sòl i la creació d'una ciutat desigual. En aquesta línia es manifesta Joan Antoni Solans (entrevista, 27 de juliol de 2016), al ressaltar que "la tònica general, en especial en temps del general Franco, és la tolerància envers la modificació sistemàtica del valor del sòl", especulant amb modificacions puntuals que "incentiven la compra especulativa del sòl i la corrupció". En aquest sentit,

²⁹⁸ En aquest escenari s'impulsa, l'any 1988, el Pla Estratègic de Barcelona, que l'any 1990 crea el primer pla (el "Pla estratègic econòmic i social Barcelona 2000") (Ajuntament de Barcelona, 1990). Es tracta d'una iniciativa promoguda per l'Ajuntament, abans de la celebració dels Jocs Olímpics a la ciutat l'any 1992. Aquest pla evoluciona, i amb ell es desenvolupen diferents projectes, com ara la transformació del sector 22@ al Poblenou, o l'Eix Sant Andreu-Sagrera, el Fòrum de les Cultures 2004, etc., que afecten a l'àmbit nord de la ciutat i a Sant Andreu de Palomar.

Solans indica que als primers anys de l'aprovació del PGM (1976) el capital internacional, atret per les noves oportunitats que ofereix l'obertura d'Espanya al mercat exterior, "s'aboca a la compra especulativa del sòl a l'entorn metropolità". En una reflexió paral·lela, manifesta que el nou pla general manté el rigor que es planifica l'any 1976 però, en canvi, a partir dels voltants de l'any 1985, "Barcelona i el conjunt de ciutats en general inicien la venda sistemàtica del sòl, de forma coordinada amb les instàncies municipals, amb la finalitat de captar capitals". Tanmateix, Solans ressalta que des d'aleshores les ciutats ja no es poden planificar a mitjà o llarg termini, perquè "no interessa a ningú". Les observacions de Solans, relatives a l'especulació urbanística, mostren la manifestació d'una inestabilitat explícita, per raons econòmiques.

La dotació de recursos econòmics a l'administració, que es veu afavorida per una reestructuració del sistema financer, la internacionalització de l'economia espanyola i l'impuls d'un sistema impositiu efectiu, facilita l'acumulació de capital a la ciutat de Barcelona. Tanmateix, Ole Thorson (entrevista, 12 de juliol de 2016) indica que el finançament municipal, tal i com s'institueix a l'inici de la dècada de 1980 a Espanya, es troba en una situació de debilitat estructural. Thorson ressalta que, "inicialment [a la dècada de 1980], es proposa destinar als municipis un 25% de la despesa pública, però resultat del debat polític es rebaixa a un 12-14%". Aquesta informació es corrobora amb la informació aportada per altres autors, com ara Tomàs Font (2000, p. 16), que indica que a Espanya les administracions locals assumeixen el 12,9% de la despesa pública (²⁹⁹). En canvi, Thorson (entrevista, 12 de juliol de 2016) indica que "al Regne Unit i als països nòrdics el percentatge que gestionen els municipis arriba fins al 35%". En aquest sentit, Thorson ressalta que a Espanya "l'Estat no vol cedir en la planificació territorial". És a dir, la supeditació de l'urbanisme municipal a la lògica de l'acumulació de plusvàlues es materialitza amb la delegació de recursos i competències. En referència al rol assignat a l'urbanisme, Thorson (entrevista, 12 de juliol de 2016) indica que "davant l'absència de recursos municipals, l'urbanisme que es promou és especulatiu", i que "no obeeix a les necessitats socials". I afegeix:

Hi ha poc control del procés. Guanya el capital en negociacions secretes. El procés és opac i les lleis no preveuen, frenen, l'especulació oficial. Moltes

²⁹⁹ Tomàs Font (Barcelona, 1956) és catedràtic de dret administratiu a la Universitat de Barcelona (Font, 2000).

vendes s'han fet amb diner negre, també amb empreses de l'administració, així que amb la lentitud dels processos, les dificultats de les lleis i la poca participació en les decisions per part del ciutadà, desapareix el fil conductor social de l'urbanisme. ⁽³⁰⁰⁾

Entrant en més detall, en referència al cas de l'Eix Sant Andreu-Sagrera, Thorson (entrevista, 12 de juliol de 2016) indica que es tracta d'un espai desatès, on "l'empresa ferroviària ADIF i el Ministeri de Foment creuen que tot està bé ja que el que els interessa són les vies". I afegeix: "els tècnics municipals desconeixen la situació en què es troba l'àmbit nord de la ciutat, perquè no hi viuen".

Aquesta anàlisi indica que, tot i el reforç del sector públic que s'impulsa amb el sistema democràtic a Espanya, es crea un àmbit municipal que depèn de recursos aliens, i això porta a la captació de capital exterior, i l'obliga a negociar. En aquest context, la societat organitzada en associacions veïnals, tot i ser considerada un agent fonamental per la gestió urbana de la ciutat, es troba en una situació de debilitat estructural.

A efectes legals, en referència al dret de l'acció popular en matèria urbanística, la legislació estableix el dret a participar-hi, i a estar-ne informat (Decret legislatiu nº 1, 2010, Art. 8). Així mateix, quan l'acció popular elabora plans o projectes, la legislació no diu com ha de respondre l'administració (Navarro Acebes, 1994, p. 186). En tots els casos la iniciativa correspon a l'administració pública, essent concebuda, per tant, com una acció política. L'acció popular només pot valorar i qüestionar els diferents instruments de planejament, en els terminis establerts per fer-ho, així com denunciar les obres o llicències il·legals, mentre que aquells conflictes no resolts o degudament consensuats, que plantegen un conflicte entre drets i valors, són traslladats al sistema judicial o a altres sistemes de denúncia (Decret legislatiu nº 1, 2010).

La praxis urbanística expressa, doncs, la situació de subordinació ciutadana i el control de la ciutat per part dels sectors polític i econòmic, que són els que avaluen la conveniència política de l'aprovació dels plans, la viabilitat econòmica i els riscos de les promocions que es promouen. En són mostres la debilitació del paper atorgat a les AVV a Espanya amb la Llei reguladora de les Bases del Règim Local (Llei nº 7, 1985), la representació establerta a les Normes reguladores del funcionament dels districtes de

³⁰⁰ Cita d'Ole Thorson extreta d'un correu electrònic personal enviat a l'autor de la tesi el dia 11 de desembre de 2016.

l'Ajuntament de Barcelona (2008) i l'exclusió de les AVV en la direcció d'associacions com ara el Pla Estratègic Metropolità de Barcelona o l'Agència Barcelona Regional, entre d'altres, on sí hi és representat el sector econòmic, tal i com ressalta Camilo Ramos (entrevista, 22 de juliol de 2016). A aquesta situació cal afegir el fet que, tot i l'organització per districtes a la ciutat, la ciutadania no escull per sufragi ni els regidors del districte ni els representants a l'Àrea Metropolitana de Barcelona (AMB).⁽³⁰¹⁾

En aquest escenari, la debilitat estructural és compartida a les estructures estatals, autonòmiques i municipals, on les darreres es troben en una situació de dependència tècnica respecte als ingressos extraordinaris ocasionats per la plusvàlua urbanística privativa, en la mesura que gaudeixen d'una capacitat pressupostària inferior als països nòrdics i al Regne Unit, tal i com ho expressa Ole Thorson (entrevista, 12 de juliol de 2016). Degut a aquesta subordinació, la debilitat de l'àmbit municipal es trasllada a la ciutadania, tot i tractar-se del principal punt de trobada entre el debat de la ciutat i la societat, a través d'uns mecanismes de delegació dels poders que, tècnicament, la participació ciutadana no té capacitat efectiva d'influència.

Amb la nova ordenació territorial (Llei nº 7, 1987), es configura el Pla Estratègic de Barcelona l'any 1988 (Ajuntament de Barcelona, 1990), que ocupa l'espai exclòs a la Corporació Metropolitana de Barcelona (Decret legislatiu nº 5, 1974), essent és un reflex de la institucionalització de la competència desigual en el pols pel dret a l'espai a la ciutat.

El dia 25 de maig de 1988, l'Ajuntament de Barcelona, la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, el Cercle d'Economia, Comissions Obreres, el Consorci de la Zona Franca, la Fira de Barcelona, el Foment del Treball Nacional, el Port Autònom de Barcelona, la Unió General de Treballadors i la Universitat de Barcelona, vàrem convenir en la necessitat d'iniciar l'elaboració d'un Pla Estratègic Econòmic i Social per a la ciutat de Barcelona. (Ajuntament de Barcelona, 2000, p. 19)⁽³⁰²⁾

³⁰¹ L'Àrea Metropolitana de Barcelona està integrada pels municipis de Badalona, Badia del Vallès, Barberà del Vallès, Barcelona, Begues, Castellbisbal, Castelldefels, Cerdanyola del Vallès, Cervelló, Corbera de Llobregat, Cornellà de Llobregat, El Papiol, El Prat de Llobregat, Esplugues de Llobregat, Gavà, L'Hospitalet de Llobregat, La Palma de Cervelló, Molins de Rei, Montcada i Reixac, Montgat, Pallejà, Ripollet, Sant Adrià de Besòs, Sant Andreu de la Barca, Sant Boi de Llobregat, Sant Climent de Llobregat, Sant Cugat del Vallès, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, Sant Vicenç dels Horts, Santa Coloma de Cervelló, Santa Coloma de Gramenet, Tiana, Torrelles de Llobregat i Viladecans.

³⁰² L'any 2010 s'impulsa l'Àrea Metropolitana de Barcelona amb la Llei de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (Llei nº31, 2010), motivada per la necessitat de planificar polítiques públiques i serveis de manera conjunta. La intenció és desenvolupar un Pla director urbanístic metropolità que englobi els

A les entitats citades s'hi troba l'Ajuntament, però també el sector econòmic d'influència a la capital catalana (Cambra de Comerç, Cercle d'Economia, Foment del Treball Nacional), junt amb la Fira de Barcelona (un consorci on hi és integrat la Cambra de Comerç), sectors estratègics d'interès per les estructures estatals (ConSORCI de la Zona Franca, el Port i la Universitat de Barcelona) i els sindicats Comissions Obreres (o CCOO) i Unió General de Treballadors (o UGT) ⁽³⁰³⁾. L'any 1990, coincidint amb el primer pla estratègic de la ciutat, s'explica el concepte i els beneficis que comporta concebre la planificació com a estratègica competitiva.

La planificació estratègica es diferencia de la clàssica planificació a mitjà o llarg termini. Entre altres raons, per les següents: La planificació a llarg termini assumeix que les tendències corrents es mantindran. La planificació estratègica espera noves tendències, discontinuïtats i sorpreses. La planificació estratègica es fixa més en sortides, vies per aprofitar noves oportunitats, mentre que la planificació a llarg termini fixa objectius més concrets que internalitza en els pressupostos. La planificació estratègica és la més adequada per prendre decisions de política: en identificar sortides i vies facilita els acords previs a l'elaboració de la mesura concreta. (...) La planificació estratègica s'identifica amb una «visió d'èxit» i es pregunta com arribar-hi. Sovint pot representar canvis qualitius i de direcció. La planificació a llarg termini típicament vol extrapol·lar el present. (Ajuntament de Barcelona, 1990, p. 25)

És a dir, amb aquest nou model es renúncia tàcitament a la concreció d'objectius a llarg termini. L'any 2004, en el II Pla estratègic (Ajuntament de Barcelona, 1994, pp. 26-27), indica que "es consolida la tendència a un nou ordre mundial" on:

Cal pensar, per tant, en un clar **reposicionament del mapa econòmic mundial**. D'un mapa que es centrava en l'Atlàntic, quan Europa i Espanya ocupaven un

diferents plans d'ordenació urbanística municipal, essent ella l'administració ordinària competent per a desenvolupar els plans citats (Art. 34.1). Té les competències de fer-ne la iniciativa, l'aprovació inicial i l'aprovació provisional, mentre que és la Generalitat de Catalunya qui té la competència de fer-ne l'aprovació definitiva (Art. 25). Altrament, la iniciativa implica també que correspon a l'Àrea Metropolitana de Barcelona l'elaboració dels objectius i els propòsits generals (Art. 25.1.a). L'entitat és configurada per l'acord del Consell Metropolità, i està integrada per tots els alcaldes de cada municipi de l'àmbit metropolità i els regidors elegits, on el municipi de Barcelona aporta fins a vint-i-quatre membres i la resta entre un i quatre, en funció de la seva població (Art. 6). La determinació dels objectius i els propòsits del futur Pla director urbanístic presenta, doncs, una complexa confluència d'interessos polítics i socials, en la mesura que no tots els municipis estan governats sota el mateix partit polític ni representen unes estructures socials homogènies.

³⁰³ És d'interès ressaltar que el pes específic de les organitzacions sindicals espanyoles, en una societat transformada en una economia de serveis, amb una militància obrera baixa, la dècada de 1980 té un important retrocés. Així mateix, és d'interès ressaltar que els sindicats no participen activament de les reclamacions veïnals en matèria d'urbanisme a la ciutat de Barcelona ni són interlocutors de les AVV.

lloc central, es passa a un altre amb centre al Pacífic on Espanya quedarà a l'extrem esquerre rodejada d'una de les àrees més retardades del món. ⁽³⁰⁴⁾

Més endavant, el propi pla (Ajuntament de Barcelona, 1994, p. 29) indica que "es dibuixa un futur incert però segur, amb uns escenaris diferents als de fa pocs anys". És a dir, l'Ajuntament matisa l'escenari d'èxit vinculat a la millora de la competència que fomenta la planificació estratègica, on (Ajuntament de Barcelona, 1994, p. 29):

En el nou ordre mundial que ja s'està configurant, el paper de les ciutats respecte al de les nacions i els estats està canviant. Molts autors es manifesten en aquest sentit. La nova divisió internacional de la producció -del treball, diuen alguns- afecta el concepte mateix d'estat-nació. La lògica del mercat global no presta atenció al lloc on es fabrica el producte i així les grans empreses -transnacionals per naturalesa- creuen les fronteres i ens recorden constantment que actuen -malgrat totes les seves divisions- com una unitat. En gran mesura estan fora del control directe dels estats. (...) Aquesta combinació de dispersió espacial i d'integració global, en condicions d'una contínua concentració de propietat i de control econòmic, ha contribuït al fet que les principals ciutats tinguin un paper estratègic en l'actual fase de l'economia mundial. Més enllà de la seva llarga història com a centres per al comerç i operacions bancàries mundials, **les ciutats importants funcionen com a punts de comandament en l'organització de l'economia mundial.** ⁽³⁰⁵⁾

En aquest escenari, l'Ajuntament de Barcelona (1994, pp. 31-32) afegeix:

Barcelona ens apareix com una ciutat internacional, oberta a la lògica del comerç (és a dir als processos propis d'una economia de mercat) a la vegada que dotada d'un abundant patrimoni cultural. (...) D'altra banda, disposa també de suficients elements d'innovació, creativitat i formació que (...) fan que es puguin complir raonablement les condicions per esdevenir una ciutat internacional important. ⁽³⁰⁶⁾

Per tant, el Pla estratègic (Ajuntament de Barcelona, 1994, p. 33) escenifica les opcions que es plantegen, es descarta l'opció de "seguir com fins ara", ja que conduirà al "declivi"; es descarta també l'opció de "situar la ciutat en el circuit de control mundial de les finances i la gestió". Es descarta esdevenir una "ciutat líder mundial", ja que es considera una "opció poc probable", i s'opta per "millorar la capacitat de competència", "incrementar el valor afegit a l'economia global" i "accentuar el caràcter internacional d'algunes activitats".

³⁰⁴ Negreta originària del text transcrit.

³⁰⁵ Íd.

³⁰⁶ Íd.

En aquesta línia, el desembre de l'any 1993, un cop finalitzen els Jocs Olímpics a la ciutat, es crea una entitat al servei dels agents públics orientada al desenvolupament urbanístic i d'infraestructures de la ciutat: Barcelona Regional Agència Metropolitana de Desenvolupament Urbanístic i d'Infraestructures, S.A., coneguda com l'Agència Barcelona Regional (2012b). Aquesta entitat gestiona bona part de les principals actuacions urbanístiques que s'impulsen des d'aleshores. Segons s'indica (Barcelona Regional, 2012a, p. 19):

Los proyectos más importantes y significativos que ha realizado Barcelona Regional son: Ordenación de la Sagrera, Recuperación del Tramo final del río Besòs, Recuperación del Frente Litoral del Besòs, Pla de Infraestructuras 22@, Proyecto del Zoo Marino, Masterplan de la Ciutadella, Evaluación Ambiental del Plan Territorial de la Región Metropolitana de Barcelona, Ordenación del ámbito de las Térmicas del Besòs y el Plan Besòs.

Així mateix, Barcelona Regional funda, l'any 2009, el consorci Barcelona Strategic Urban Systems (Barcelona Regional, 2012a, p. 19):

con el objetivo de poner al servicio de proyectos internacionales el conocimiento y la experiencia acumulada en el desarrollo urbanístico y el modelo de crecimiento económico en la ciudad de Barcelona.

D'aquesta manera, en una entitat concebuda com a societat anònima composta íntegrament per capital públic, s'hi articula un consorci que incorpora el capital privat. S'hi afegeix la Fundació privada Abertis i la Cambra de Comerç de Barcelona (Barcelona Regional, 2012a, p. 20). ⁽³⁰⁷⁾

Per tant, al llarg de les dècades de 1990 i 2000 s'institucionalitza el poder econòmic a les polítiques urbanes, en un escenari mundial caracteritzat per l'estímul de la competència, on es renuncia a la planificació a mig i llarg termini. Com a conseqüència, al llarg d'aquestes dècades es desenvolupa l'ampliació de l'Aeroport d'El Prat; l'ampliació de la Zona Franca; la millora general i el soterrament de la Gran Via a l'alçada de l'Hospitalet de Llobregat, just enfront del nou polígon Pedrosa, on s'hi implanta l'espai firal Fira II; es planifica la plaça Europa al seu costat, amb quatre gratacels d'alçada relativament baixa; la Ciutat de la Justícia; i la plaça Cerdà entre

³⁰⁷ "La Fundación Abertis se dedica a respaldar la investigación, en cuanto a la repercusión de las principales infraestructuras de las regiones, en su economía, población y medio ambiente"; "La Cámara de Comercio de Barcelona fomenta la promoción de actividades económicas y de negocios de Cataluña, apoyando iniciativas surgidas en sectores estratégicos de la comunidad" (Barcelona Regional, 2012a, p. 20).

d'altres espais d'especial interès. Aquestes actuacions es realitzen a l'àmbit sud de la ciutat, mentre que al centre es desenvolupa la millora de l'Avinguda Diagonal; s'amplia l'avinguda fins a la sortida al mar; es promou l'activitat turística i la rehabilitació del centre històric de la Ciutat Comtal; la promoció de la platja barcelonina; i la remodelació del sector del 22@, caracteritzat aquest darrer pel seu èxit a l'àmbit sud i la seva paralització a l'àmbit nord, on les prioritats inversores són menors degut al menor rendiment de la plusvàlua del sòl en l'acció transformadora i/o urbanitzadora. En referència als túnels planificats l'any 1976, per la comunicació de la ciutat a través de la serra de Collserola, es realitza només el túnel sud, a l'alçada de Sarrià, i s'aplacen els túnels de Vallcarca i d'Horta, situats més al nord. Simultàniament, s'impulsen diferents grans centres comercials a l'àmbit metropolità ⁽³⁰⁸⁾. En canvi, si ve es promouen diferents actuacions a l'àmbit nord de la ciutat, com ara la remodelació parcial de l'avinguda Meridiana, es desatenen els projectes de l'Eix Sant Andreu-Sagrera (un cop executades les vies), de les Casernes (propietat del Consorci de la Zona Franca), i de la connexió viària i social de la fractura urbanística que, al llarg de tot el segle XX, existeix entre els districtes de Sant Andreu i Sant Martí. Altrament, la remodelació del sector industrial andreuenc no és una prioritat per les polítiques d'inversió estratègica de la ciutat, i les opcions de foment del capital als districtes de Sant Andreu i Nou Barris, en general, resten al marge de l'interès estratègic.

En general, es pondera la *diferència potencial de renda* (N. Smith, 2012, p. 126) que avalua el benefici econòmic que s'obté de la transformació del sòl i es prioritzen determinades actuacions en detriment d'altres, per raons econòmiques, creant un desenvolupament desigual de l'espai urbà i la gentrificació física, econòmica i cultural de la metròpoli. Tal i com es ressalta a l'article "Barcelona és una ciutat desigual" (Marfull, 2014b, p. 7):

les classes mitjana i alta expulsen als habitants amb menors recursos, de llocs en transformació beneficiats per la raó dels interessos materials del capital(isme) i del concepte de comoditat induït per la ideologia del poder dominant.

³⁰⁸ En el cas del municipi de Barcelona ressalten Diagonal Mar, Pedralbes Centre, El Triangle, Maremàgnum, L'illa Diagonal, Glòries Centre, Les Arenes i La Maquinista, junt amb l'ampliació d'El Corte Inglés a la plaça Catalunya i la construcció d'un nou El Corte Inglés a la Renfe-Meridiana, entre d'altres.

D'acord amb aquest plantejament té lloc una geografia canviant de l'espai (Harvey, 2012, pp. 147-148), mentre s'institueix una competència espacial que va acompanyada d'una inestabilitat de les aliances territorials (Harvey, 2007, p.356). Aquesta inestabilitat és reflectida a la incertesa urbanística, que implica un gir en la responsabilitat social en matèria urbanística. A partir de l'any 2014, es promou una transformació del marc legal urbanístic a Catalunya. En el diàleg "La reforma del marc legislatiu: urbanisme, territori i paisatge" ⁽³⁰⁹⁾ es planteja unificar les lleis de política territorial, urbanisme, paisatge i costes en una de sola, on la línia principal és l'estratègia econòmica. Tal i com es reflecteix al debat, l'objectiu és rebaixar les competències municipals en la planificació urbanística i promoure un desenvolupament urbanístic àgil i flexible, per raons estratègiques. És a dir, tàcitament, en nom de l'impuls de projectes considerats d'interès estratègic, es proposa que la Generalitat de Catalunya amplii les competències i, per tant, es desautoritzi part de l'autoritat de l'apoderament social que s'organitza al voltant dels municipis.

Per tant, es comprèn per què l'apoderament social de l'àmbit metropolità es mobilitza, especialment a la dècada de 2010, per la defensa de la millora de la ciutat, reclamant més implicació dels poders municipals, de forma especial en l'àmbit nord. En són mostres la mobilització que es promou l'any 2016 en motiu del reclam per corregir la fractura urbana que representa l'avinguda Meridiana, en tot el seu recorregut, però especialment en l'àmbit nord de la ciutat. En aquesta mobilització la FAVB convoca a les escoles, a les associacions de mares i pares de les escoles, les AVV dels barris afectats i a l'entitat Promoció del Transport Públic ⁽³¹⁰⁾. La taula rodona, promoguda també l'any 2016 a càrrec del CEII, promou captar l'atenció de l'Ajuntament de Barcelona en el capital simbòlic col·lectiu de Sant Andreu, que forma part de la història de la ciutat ⁽³¹¹⁾. L'acte reclama la millora i la protecció d'espais emblemàtics com el conjunt urbà més antic del poble de Sant Andreu que es conserva dempeus; així com de

³⁰⁹ Diàleg "La reforma del marc legislatiu: urbanisme, territori i paisatge", celebrat el dia 7 de maig de l'any 2014 a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Organitza la SCOT, en el marc del "Fòrum 2.012 Catalunya 21". L'acte és presentat pel president de la SCOT, Josep Maria Llop, i és moderat per l'Albert Cortina. El detall informatiu del diàleg (i del Fòrum) es troba a l'Apèndix 3.

³¹⁰ Reunió de treball "Publicitat a l'acte del tall de la Meridiana", celebrada el dia 8 de juny de 2016 a la Nau Bostik (La Sagrera). Veure el detall de la reunió a l'Apèndix 3.

³¹¹ Taula rodona "Patrimoni andreuenc en perill", celebrada el dia 9 de juny de 2016 a l'Auditori del Centre Cultural Can Fabra, a Sant Andreu de Palomar, Barcelona. Organitza l'acte el CEII. Presenta l'acte en Jaume Seda, president del CEII i la xerrada és desenvolupada pels historiadors i membres del CEII Jordi Petit, Pau Vinyes i Roig i Manel Martín (veure l'Apèndix 3).

la coberta i el subsòl del mercat municipal, de l'inici de segle XX, que no forma part del patrimoni protegit de la ciutat; i de la protecció, millora i promoció del tram del rec comtal que, al seu pas per Sant Andreu, des de prop de mil anys enrere fins al segle XIX dota d'aigua potable a la Ciutat Comtal. ⁽³¹²⁾

Tanmateix, tot i el reconeixement de la participació ciutadana en la política urbanística de la ciutat, l'Ajuntament, junt amb el sector econòmic que promou i dinamitza la transformació de la ciutat, disposa d'una agenda d'actuacions prioritàries on aquestes reclamacions no són considerades. La metròpoli barcelonina, al llarg de les dècades de 1990, 2000 i 2010, a través de les seves institucions en matèria urbanística acumula una llarga agenda d'activitats prioritàries, caracteritzades per l'estímul de la competitivitat econòmica, de l'accessibilitat i la mobilitat per raons estratègiques, i l'estímul de sectors estratègics de diferents camps i activitats, on s'hi inclou la recerca, però també la projecció internacional de la ciutat. ⁽³¹³⁾

³¹² A aquestes actuacions caldria afegir iniciatives paral·lels com les jornades "La ciutat oblidada" (Montaner, 2015), l'any 2015, i les determinacions del "Fòrum veïnal d'urbanisme a Barcelona" (Ramos, 2015), junt amb el conjunt de l'activitat documentada de l'AVV de Sant Andreu de Palomar i del CEII, en els àmbits urbanístic i patrimonial, respectivament (veure l'Ap. 4.3.1).

³¹³ Els projectes estratègics de la metròpoli barcelonina, l'any 2016, segons es desprèn de la informació facilitada pel lloc web oficial: <http://www.pemb.cat/ca/projectes-estrategics/> [consulta 20 de setembre de 2016] són (per l'ordre en què apareixen): el perllongament de la línia Llobregat-Anoia dels FGC a Barcelona; l'accés de Rodalies a la nova terminal de l'Aeroport de Barcelona-El Prat; la connexió entre l'A-2 i la C-32 a Sant Boi de Llobregat (Perllongament de l'autovia del Baix Llobregat, en el tram entre la Ronda Litoral i la C-32); la integració urbana de la B-23 i connexió amb la Diagonal; el projecte Pan-Cancer; el Centre d'Excel·lència en Big Data de Barcelona (Big Data CoE); el districte cultural de L'Hospitalet; ESA BIC Barcelona; la preparació d'una Comunitat d'Innovació en Salut de l'estratègia de recerca i innovació per a l'especialització intel·ligent de Catalunya (RIS3CAT); Barcelona KEY, Knowledge Economy Yard; l'Oficina d'Atenció a l'Empresa; "L'H on, el futur per endavant"; la Transformació de la plaça de les Glòries; el nou Centre Museístic de Montjuïc; un nou sistema de tarifes, tecnològic i de gestió del sistema de transport públic de viatgers; la nova terminal E de creuers al moll Adossat del Port de Barcelona; la nova terminal de sòlids a granel al moll Álvarez de la Campa; el soterrament de la Granvia inclòs al Pla director urbanístic de Granvia-Llobregat; un compromís per a la sostenibilitat i l'accessibilitat per a tothom en la rehabilitació i nova construcció d'edificis a l'àmbit metropolità de Barcelona; Optimus, prototip d'entorn quirúrgic integral a l'Hospital Clínic de Barcelona; un programa per a la modernització i la innovació a la indústria; l'impuls a la candidatura de Barcelona per a la KIC Food4Future; l'EIT Health a Barcelona; un Pla de doctorats industrials; "Mont-Blanc, l'eficiència energètica dels supercomputadors"; el Barcelona Mobile World Capital; la Incubadora d'empreses Almogàvers Business Factory; el PRACE - Partnership for Advanced Computing in Europe; la Plataforma LIVE Barcelona, Logística per a la Implantació del Vehicle Elèctric; el Clúster de Salut Mental de Catalunya; el Cibernàrium. Centre de Formació Tecnològica per a Professionals i Pimes; el Barcelona Economic Triangle; Barcelona com a clúster d'educació superior - Barcelona Centre Universitari (BCU); Innobaix, Agència d'Innovació Industrial i Coneixement del Baix Llobregat; el carril bus-VAO a la C-58; la xarxa Ortogonal d'Autobusos de Barcelona, la nova xarxa de busos exprés; el Centre de Recerca Biomèdica CELLEX de l'IDIBAPS; REHABILITA - Tecnologies Disruptives per a la Rehabilitació del Futur; la Fundació CRAM; el suport al Desenvolupament de l'àrea aeroportuària de l'Aeroport de Barcelona - El Prat; el Recinte

En aquest escenari, la ciutat es situa en competència amb d'altres ciutats, i l'espai s'ofereix per aquesta finalitat. La planificació tradicional, entesa a mitjà i llarg termini, tal i com ressalta el primer Pla estratègic de la ciutat (Ajuntament de Barcelona, 1990), no es considera eficient.

La ciutadania, d'acord amb el procediment legalment constituït (Llei nº 1, 2006), és informada i té capacitat d'incidir en la negociació de la planificació urbanística. Però la pràctica mostra que, a Sant Andreu de Palomar, la principal participació ciutadana no és la regulada pel procediment urbanístic, sinó la lluita veïnal en forma d'actes, manifestacions, trobades, denúncies i l'ús de l'altaveu dels mitjans de difusió de les AVV i les entitats veïnals en general. Per exemple, el 26 de novembre de 2016, veïns i veïnes de Sant Andreu de Palomar s'encadenen a les vies del tren a l'estació de Sant Andreu Comtal, per exigir la construcció de la nova estació, ja que l'actual es troba encallada en les obres aturades de l'Eix Sant Andreu-Sagrera. L'estació es troba en estat d'abandonament, no té ni ascensor ni escales automàtiques per baixar a les vies (Garcia Mateu, 2016).

Carles Agustí (entrevista, 26 de juliol de 2016) ressalta que, l'any 2016, "el contracte urbà entre veïns i poders públics no permet el control de la ciutat", i la "governança

Modernista de Sant Pau; nous accessos sud, ferroviari i viari, en l'ampliació del port de Barcelona; Bizbarcelona; el Centre Nacional d'Anàlisi Genòmica (CNAG); "Do it in Barcelona"; "KIC InnoEnergy"; l'edifici d'arquitectura sostenible per al Banc de Sang i Teixits; la Torre Diagonal Zero-Zero: nova seu de Telefónica; la Central de Generació d'Energies de la Zona Franca - Gran Via L'Hospitalet; el Desdoblament del tram Montcada i Reixac - Vic de la línia R3 de Rodalies de Catalunya; l'ampliació del recinte de la Fira de Barcelona Gran Via; el Mater. Centre de Materials del FAD; l'Institut de Recerca en Energia de Catalunya (IREC); un estudi sobre un districte logístic a Barcelona; la construcció de la línia 9 de metro; el Consorci Internacional del Genoma del Càncer (ICGC); el Parc Sanitari de Sant Joan de Déu; el Parc de l'Alba (a tocar de Cerdanyola); HiT Barcelona; MICROSOFT PRE INCUBATION PROGRAM. Programa d'acompanyament per a la creació i el creixement de noves empreses de desenvolupament de programari; el DeltaBCN, Consorci per al Desenvolupament del Parc Empresarial d'Activitats Aeroespacials i de la Mobilitat; el Campus de l'Alimentació de Torribera; el Parc de Negocis de Viladecans; l'Hospital Comarcal del Baix Llobregat; el Centre expert a Barcelona de la missió espacial SMOS; l'accés ferroviari al port de Barcelona - Can Tunis; la connexió entre l'A-2 i l'AP-7 a l'alçada de Castellbisbal; una barrera hidràulica contra la intrusió salina per preservar l'aquífer del Llobregat; el CETaqua, Centre Tecnològic de l'Aigua; el perllongament de la L3 de metro Canyelles - Trinitat Nova - 2008; la regeneració d'aigües a la planta del Baix Llobregat; "Fusion for Energy (F4E)"; el Parc de Recerca UAB; el Centre Esther Koplowitz; la Zona lúdica i esportiva de la Plana del Galet (a Cornellà de Llobregat); la dessalinitzadora de la conca del Llobregat; "ESADE Creapolis"; el Port de Barcelona. Ampliació sud; la Font de llum de sincrotró Alba; la recuperació social i ambiental de l'espai fluvial del riu Llobregat en el tram metropolità; el Parc Barcelona Media; el ZAL del Port de Barcelona; el Campus Diagonal-Besòs; la Línia d'alta velocitat Barcelona - frontera francesa; l'ampliació de l'Aeroport de Barcelona - El Prat; la plaça Europa Granvia L'Hospitalet; la Ciutat Esportiva del FC Barcelona; àmbit de nova centralitat metropolitana; el 22@Barcelona, el districte de la innovació; i l'ampliació del Parc Científic de Barcelona.

urbana no promou el debat entre el capital econòmic i el capital social, (...) la ciutadania té pocs canals per aportar directrius, i en canvi en rep moltes". Segons matisa es tracta d'una concepció passiva de la societat que s'inicia a la dècada de 1980, on "els models de govern no apoderaven, o directament no tenien en compte, a la ciutadania". En aquest escenari, Agustí destaca que en el camp de l'urbanisme la participació ciutadana és insuficient, i que fins i tot durant la dècada de 1990 "s'impulsen projectes que ni els veïns ni l'oposició política ni els tècnics coneixen". Així mateix, indica que a partir de la dècada de 2010 "hi ha una evolució, relacionada amb el fenomen dels indignats, que té forta incidència a Espanya". Segons manifesta, "hi ha un fenomen mundial d'ampliació de la consciència social que condueix a una crisi política i a un allunyament social envers els polítics i les institucions". Ho relaciona amb "una crisi del sistema capitalista, ja que ocasiona diferències socials", on "els estats actuen reactivament, no activament, davant l'evolució que demana la gent". I afegeix que (entrevista, 26 de juliol de 2016):

Destinar grans partides pressupostàries a polítiques socials no ha aconseguit redistribuir la riquesa ni reduir les diferències socials, perquè el que falla d'arrel és el sistema capitalista, el qual hem de saber reformar, reinterpretar o transformar.

Com a cloenda provisional, es contrasta la hipòtesi derivada H4. D'acord amb l'exploració realitzada, en nom de la competència i d'una planificació estratègica s'impulsa la incertesa a la ciutat. En aquest escenari s'institucionalitzen els poders econòmics al servei de la gestió urbana, i la ciutadania es relega a una posició de resistència, amb poca capacitat d'incidir. Per tant, es corrobora la hipòtesi H4, en la mesura que la propi mecanisme de prioritzar unes actuacions urbanístiques promou l'abandonament d'altres, així com la inestabilitat i la producció de l'espai (desigual) de forma generalitzada amb l'impuls del capital privat que, en definitiva, promou la transformació de la ciutat cercant, preferentment, plusvàlues privatives.

6.3.3 LRE 10. Planificació urbanística. Objecte d'anàlisi: la planificació de la urbanització marginal de l'espai a Sant Andreu de Palomar

L'anàlisi empírica de la planificació de la urbanització marginal de l'espai, a Sant Andreu de Palomar, requereix l'exploració documental de la urbanització que es desenvolupa a l'entorn del nucli principal de Sant Andreu de Palomar, a partir de la

dècada de 1970, sobre implantacions industrials originades al segle XIX i principis del segle XX. Per aquest motiu és d'interès avançar en obres que en documenten el procés històric (Basiana Vers, De la Cruz, Rabassa Massons, Vinyes i Roig, 2009; Checa Artasu i Gimeno Barona, 1998; Fernández Valentí, 2010; 2013; Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012; Vinyes i Roig, 2016). A través d'una anàlisi dialèctica s'aprofundeix en les contradiccions i els antagonismes del procés de planificació urbanística, amb la finalitat de discernir les relacions de causalitat entre l'espai planificat i la urbanització marginal de Sant Andreu. Es pren de referència els arxius de l'AVV de Sant Andreu de Palomar, així com del CEII, i s'hi afegeix l'anàlisi dels arxius del Registre de planejament urbanístic de Catalunya (o RPUC), de la Generalitat de Catalunya, així com de l'Inventari del Patrimoni Cultural Europeu, custodiat pel COAC, que dedica un treball específic a Sant Andreu (Navarro i Cossío, 1978). Respecte la qüestió patrimonial, l'anàlisi documental es complementa amb l'exploració del primer catàleg barceloní en un sistema democràtic (Ajuntament de Barcelona, 1982) i la modificació puntual que es realitza en motiu de la preservació del nucli històric de Sant Andreu de Palomar (MPGM, 2013). Complementàriament, es realitzen tres entrevistes en profunditat a andreuencs, a agents representatius de la lluita veïnal que es realitza per raons urbanístiques i patrimonials. Es tracta d'en Pau Maduell, vocal d'urbanisme de l'AVV de Sant Andreu de Palomar, i dels historiadors Jordi Petit i Pau Vinyes i Roig. (314)

Tal i com es representa la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme (veure l'Ap. 6.1), la institucionalització de la desigualtat forma part d'una conjuminació d'ideals i projeccions de la realitat, sustentades en un capital o constructe històric, que li aporten valor. En aquest sentit, la planificació urbana participa d'aquesta cosmovisió. És a dir, d'acord amb aquest plantejament, la representació espacial de la ciutat de Barcelona participa del procés d'institucionalització de la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar.

La línia de recerca es desenvolupa en dos estadis d'aproximació. En un primer estadi s'avança en la comprensió de l'ocupació de l'espai per raons d'oportunitat a Sant Andreu de Palomar, des de la industrialització del segle XIX fins al seu desmantellament a

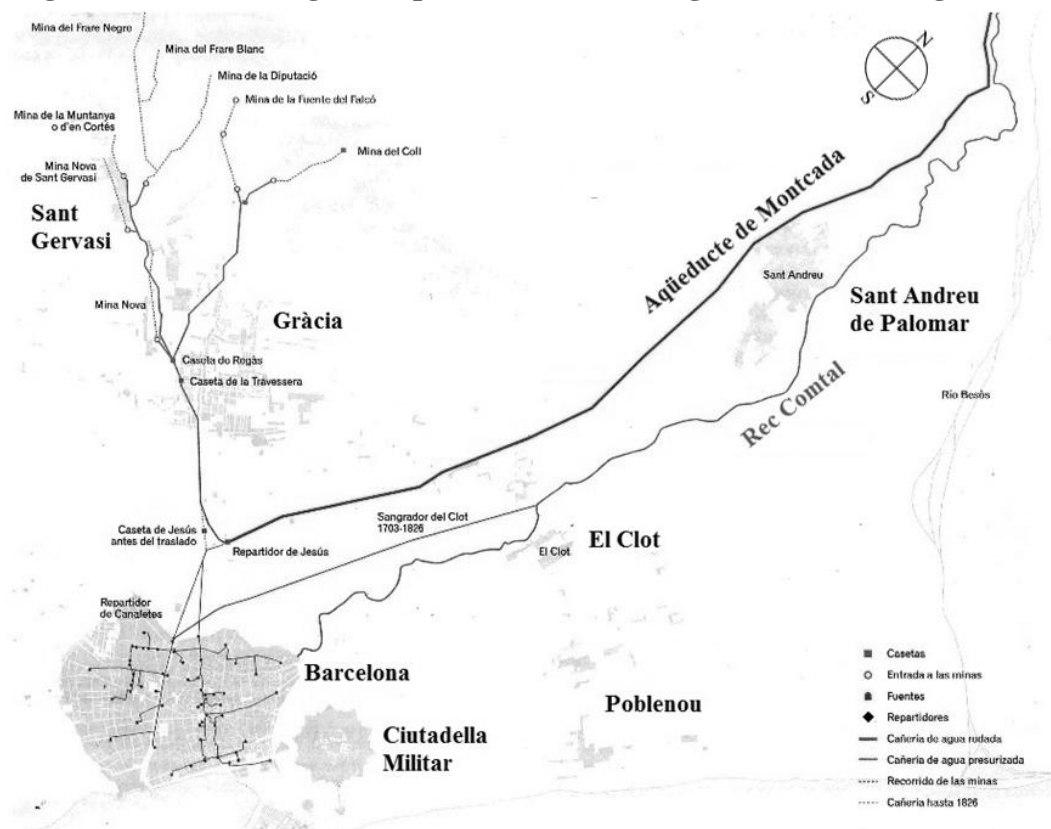
³¹⁴ El detall dels agents entrevistats i la orientació de les entrevistes es pot consultar la Taula 10 (veure l'Ap. 6.3).

finals del segle XX. En un segon estadi s'avança en el procés de destrucció creativa del territori que l'acompanya, mitjançant la comprensió de la supeditació del patrimoni andreuenc a la producció de la plusvàlua del capital dins l'àmbit metropolità de Barcelona.

6.3.3.1 L'ocupació de l'espai per raons d'oportunitat a Sant Andreu de Palomar, ss. XIX-XXI

Sant Andreu de Palomar, com s'ha indicat (veure l'Ap. 4.3.1) es troba a l'àmbit nord del pla de Barcelona, a la cruïlla entre el camí de sortida de la Ciutat Comtal i el Vallès i la Riera d'Horta, que neix a la serra de Collserola i arriba fins al mar.

Figura 37. Mines d'aigua del pla de Barcelona (segona meitat del segle XIX)

Font: Servei d'Arqueologia de Barcelona, Ajuntament de Barcelona. ⁽³¹⁵⁾

Per l'extrem est del nucli històric es troba el Rec Comtal, que des del segle X-XI fins al segle XIX rega el pla de Barcelona i serveix als barris de Sant Pere i del Born i, per

³¹⁵ Consultable a: <http://ajuntament.barcelona.cat/arqueologiabarcelona/documentacio-dun-tram-de-la-mina-de-jesus-al-carrer-corsega-344/> [Consulta 17 de setembre de 2016].

l'extrem oest, s'hi situa un aqüeducte paral·lel que aporta aigua potable des de Montcada fins a l'extrem superior de la Rambla de Barcelona (entre els anys 1826 i 1914) (veure la Figura 37).

En aquests àmbits s'hi situen, al llarg dels segles XIX i XX, les principals fractures urbanes que focalitzen l'atenció de les reclamacions veïnals a Sant Andreu (l'avinguda Meridiana i les vies del tren). A la traça oest, en paral·lel al Rec Comtal, l'any 1854 s'hi implanta una via ferroviària, abans del pla d'Ildefons Cerdà (de l'any 1859), i l'any 1862 se n'hi implanta una altra, al marge de la planificació de Cerdà. És a dir, la segona via ferroviària no està planificada per l'Eixample de Cerdà i, al lloc on hi hauria d'haver una avinguda (la Meridiana), s'hi situa el ferrocarril. La via, al seu pas per Sant Andreu, forma part de la travessera de Coll-Blanch, que uneix els nuclis de Sants, les Corts de Sarrià, Gràcia, Camp de l'Arpa, Sant Andreu i Montcada, i resta interrompuda en motiu d'aquesta ordenació urbana. És a dir, es crea una fractura urbana i es fractura una via històrica. A la Figura 38 s'observa el detall de l'eixample de Cerdà a Sant Andreu i la modificació que s'observa l'any 1888. ⁽³¹⁶⁾

Figura 38. Detall de l'eixample de Cerdà de l'any 1859 i l'eixample actualitzat de l'any 1888, a l'alçada de Sant Andreu de Palomar

Font de les dues imatges: ICC.

La via ferroviària de la Meridiana (a l'oest), per tant, no està contemplada al pla general. De la mateixa manera, el pla Cerdà incorpora la via ferroviària que es situa en paral·lel

³¹⁶ En aquest sentit, cal ressaltar que Cerdà traça el límit superior de l'eixample amb la travessera, però no preveu fer-la una via estructural al pla de Barcelona.

al Rec Comtal (a l'est) i, per tant, tampoc es tracta d'una via planificada en un pla general de la ciutat. La via oest, al seu pas per l'avinguda Meridiana, es cobreix entre els anys 1960 i 1964. En canvi, la via est es tapa parcialment entre els anys 2009 i 2014 i, des d'aleshores, les obres resten paralitzades. El resultat s'observa a les figures 39, 40 i 41.

Figura 39. Detall del mur de cobriment de les vies ferroviàries al seu pas per l'avinguda Meridiana (2015)

Fotografia: Andreu Marfull. Avinguda Meridiana al seu pas pel Carrer Sant Hipòlit.

Figura 40. Detall del cobriment de les vies ferroviàries al seu pas per La Maquinista (2016)

Fotografia: Andreu Marfull.

Figura 41. Detall de les vies ferroviàries descobertes a l'extrem sud del Nus de la Trinitat (2016)

Fotografia: Andreu Marfull.

L'origen de les vies ferroviàries es troba a les dècades de 1840-1850, moment en què s'inicia la implantació ferroviària a Espanya. En ambdues línies hi participa capital inversor, nacional i estranger, de diferent procedència ⁽³¹⁷⁾. Així mateix, ambdues companyies, junt amb el conjunt del sector ferroviari a Espanya, es nacionalitzen l'any 1941, creant la Red Nacional de los Ferrocarriles Españoles (RENFE) (Artola, 1978). Al voltant d'aquestes dues vies principals s'impulsa, al segle XIX, la industrialització del pla de Barcelona.

La industrialització a Sant Andreu és significativa, tal i com ho mostra l'activitat documentada ⁽³¹⁸⁾. Les indústries contribuents a la hisenda municipal pertanyents al Districte IXè de Barcelona (Sant Andreu), documentades l'any 1906, mostren una intensa activitat. ⁽³¹⁹⁾

³¹⁷ La via est la construeix la Compañía de Ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y Alicante (o MZA), que inicia l'activitat l'any 1851, però es constitueix formalment l'any 1856. I la via oest la Compañía de los Caminos de Hierro del Norte de España (o CCHNE), constituïda l'any 1858. La primera empresa es funda per José de Salamanca (el marquès de Salamanca que dona nom al barri de Madrid) i els representants de la família Rothschild i capital francès (López Morell, 2005); mentre que la segona es funda amb el capital de Crédito Mobiliario Español, el Crédit Mobilier francès, la Société Générale de Belgique, la família Peréire i el Duc d'Alba (Bernardo Mozo, 2016).

³¹⁸ Al "Plano industrial y comercial de San Andrés de Palomar publicado por Calvet y Cía", de l'any 1890 (Figura 9), es documenten diverses indústries del ram tèxtil, de filat i de tintoreria, així com de sabó, de cotó, de farines, de licors i de midons, integrades dins el nucli urbà.

³¹⁹ A la llista de contribuents industrials dins el districte de Sant Andreu de l'any 1906, segons la documentació recopilada per Martí Checa Artasu i Pilar Gimeno Barona (1998), de fonts extretes de

El territori andreuenc, doncs, es transforma per raons d'oportunitat econòmica, per implantar-hi activitat industrial. Però es tracta d'uns espais que, tot i que participen del desenvolupament urbanístic de Sant Andreu, són venuts un cop han acomplert la seva funció econòmica. Les vies ferroviàries originàries i el seu posterior cobriment parcial (més d'un segle després de la seva execució), en són exemples, però també la transformació de quatre de les principals indústries emblemàtiques de Sant Andreu: els tallers dels ferrocarrils CCHNE, coneguts com del "Norte", que s'hi instal·len a la dècada de 1880; els tallers d'automòbils de la Hispano-Suiza, que s'hi instal·len l'any 1906 (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, p. 282) al lloc on hi havia hagut la Industrial Harinera Barcelonesa des de l'any 1856 (Romero Marín, 2005, p. 129) i on s'hi instal·la posteriorment "la Pegaso"; els tallers de ferrocarrils de La Maquinista Terrestre y Marítima, que s'instal·len l'any 1917 provinents del Poblenou (Basiana Vers, De la Cruz, Rabassa Massons, Vinyes i Roig, 2009, p. 87); i la Fabra y Coats, que s'instal·la l'any 1916 al centre de Sant Andreu (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, p. 259) ⁽³²⁰⁾. Totes elles són desmantellades més endavant. Així mateix, cal afegir la implantació temporal de la Maestranza de Artilleria, coneguda com "les Casernes de Sant Andreu", que és inaugurada l'any 1929, durant la dictadura de Miguel Primo de Rivera (anys 1923-1930), i es desmantella a finals del segle XX. ⁽³²¹⁾

Al voltant d'aquestes quatre empreses principals se n'hi instal·len d'altres de complementàries, com ara la Fàbrica Nacional de Colorantes y Explosivos, que l'any 1922 es situa enfront de La Maquinista Terrestre y Marítima, o les empreses que es situen, l'any 1927, al voltant de les Casernes i les vies ferroviàries: Ricart-España de Automóviles, els Discos Odeón, la Compañía Peninsular de Asfaltos i l'empresa tèxtil Guardiola i Albareda (Checa Artasu i Gimeno Barona, 1998, pp. 149, 164).

l'Arxiu de la Corona d'Aragó (secció Histenda, llibres de matrícules industrials), es documenten 27 indústries del ram del Tèxtil; 19 indústries del ram del Cuir; 14 indústries del ram de la Construcció; 12 indústries del ram de l'Alimentació; 7 indústries del ram de la Química; 6 del ram dels Acabats tèxtils; 4 del ram de la Maquinària-mecànica; 1 del ram de Serveis; 1 d'arts gràfiques; i 1 d'Altres. En total són 92 empreses industrials.

³²⁰ Els orígens de la Fabra y Coats a Sant Andreu cal traslladar-los a l'any 1839, quan en Ferran Puig i Gibert s'instal·la als terrenys que, anys més tard, esdevenen el passeig de Santa Eulàlia (que més endavant s'anomena de Fabra i Puig). La fàbrica inicial és coneguda com el "vapor de fil" (Clapés i Corbera, 1984g, p. 69). L'any 1884 la fàbrica passa a denominar-se Sociedad Anónima Sucesora de Fabra y Portabella, i l'any 1903 es fusionen amb els escocesos J&P Coats, fundant la Compañía Anónima Hilaturas de Fabra y Coats (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, pp. 260-263).

³²¹ Les "Casernes de Sant Andreu" són instal·lades a l'àmbit nord de Sant Andreu amb la finalitat de controlar la sortida de la ciutat, de la mateixa manera que succeeix amb les "Casernes del Bruc" a la sortida per l'avinguda Diagonal i a les "Casernes de Lepant" a la sortida per la Gran Via, direcció sud.

Figura 42. Tallers de Ferrocarriles del Norte, de la Fabra y Coats, de la Pegaso i de La Maquinista Terrestre y Marítima (inici segle XX)

Imatge superior esquerra dels tallers del "Norte"; autor desconegut; Fons Roser Muzàs (Vinyes i Roig, 2016, p. 51); imatge superior dreta de la Fabra y Coats; autor desconegut; Arxiu Amics de la Fabra y Coats (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, p. 265); imatge inferior esquerra de la Pegaso; autor desconegut; Fons Ernest Álvarez Seriol (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, p. 293); i imatge inferior dreta de La Maquinista Terrestre y Marítima; autor desconegut; Fons Francisco Araus Larregola (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, pp. 296-297).

Aquest impuls industrial, que en un context més ampli és comú al conjunt del pla Barcelona i els seus entorns, propícia l'atracció de població provinent d'arreu de Catalunya i d'Espanya als encontorns de Sant Andreu. Es propícia així la implantació de nous barris al marge de la planificació general de la ciutat, atesos, parcialment, pel Patronato Municipal de la Vivienda, creat l'any 1927.

El Patronato (actual Patronat Municipal de l'Habitatge) representa l'origen de l'habitatge social a Barcelona, i la primera actuació que es proposa és la creació de quatre grups de cases barates "amb l'objectiu d'eliminar les barraques de la muntanya de Montjuïc i donar una bona imatge davant la celebració de l'Exposició Universal de 1929" (Ajuntament de Barcelona, 2009b, p. 35). D'aquesta manera, Barcelona elimina les barraques de la muntanya de Montjuïc i facilita habitatges als seus ocupants, que són traslladats a la Zona Franca (oficialment les cases d'Eduard Aunós), i als contorns de Sant Andreu, concretament a Can Peguera (oficialment les cases de Ramon Albó)⁽³²²⁾, al Bon Pastor (oficialment les cases de Milans del Bosch) i a Baró de Viver (Ajuntament de Barcelona, 2009b, pp. 35-47). Aquests dos darrers grups de cases barates es situen a les proximitats de La Maquinista Terrestre y Marítima⁽³²³⁾. Així doncs, els conjunts d'habitatges, per als obrers, es situen en territoris aïllats, ubicats al marge dels nuclis històrics. Seguint aquest plantejament, al llarg dels anys, fins a la dècada de 1980, el Patronat realitza una intensa activitat al pla de Barcelona, traslladant els nuclis espontanis de barraques a la perifèria de la ciutat.

Figura 43. Les cases barates del Bon Pastor (dècada de 1940)

Autor desconegut ; Arxiu Fotogràfic de Barcelona (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, pp. 162-163).

La precarietat de les condicions en què viuen els obrers és notable, com ho manifesta el pont que creua el riu Besòs l'any 1962, a l'alçada del Bon Pastor, unint la comunitat

³²² Les cases de Can Peguera es troben a tocar d'Horta però dins el terme municipal originari de Sant Andreu. També són conegudes com les "cases barates d'Horta".

³²³ És d'interès ressaltar que originàriament el Bon Pastor i Baró de Viver formen part del municipi de Santa Coloma de Gramanet fins l'any 1945.

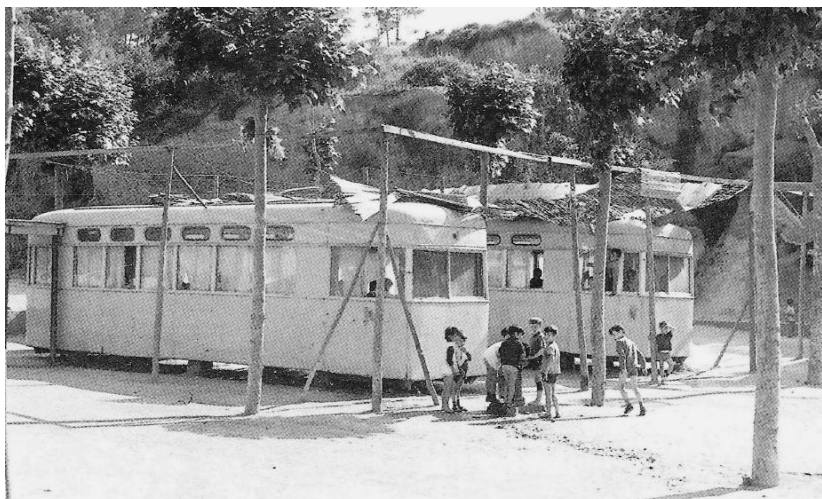
obrer de Santa Coloma amb el nucli industrial del pla de Barcelona (Figura 44). De la mateixa manera, els recursos públics no cobreixen les demandes socials, com ho manifesta la conversió de tramvies en escoles per als infants a la barriada de Torre Baró, coneguts com "escuelones" (Figura 45).

Figura 44. Pont del riu Besòs (1962)

Autor desconegut ; Fons Fernando Blaya García (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, p. 801).

Figura 45. Barracons escolars fets amb tramvies a Torre Baró (dècada de 1960)

Font: Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris (Fernández Valentí, 2013, p. 146).

Durant el franquisme, als entorns de les cases barates, de les barraques i de les indústries (com les que apareixen a La Perona, a tocar de les vies ferroviàries de la companyia MZA a l'alçada de Sant Martí; o les de Santa Engràcia, a tocar de Sant Andreu; o a Roquetes, Canyelles, etc.), es desenvolupen múltiples plans parcials de desenvolupament (Ajuntament de Barcelona i Patronat de l'Habitatge, 1999). En

general, presenten precàries dotacions públiques, amb els parcs planificats sense executar i notables dèficits en la urbanització (Fernández Valentí, 2013). Pel nord-oest de Sant Andreu apareixen les barriades de Torre Llobeta; les Viviendas del Gobernador; noves promocions a Trinitat Nova; la barriada de Verdum; la promoció de Ciutat Meridiana (³²⁴); la promoció del Turó de la Peira (³²⁵) (veure la Figura 46), promocions d'habitatges al nou barri de Porta, el polígon de la Guineueta; el grup d'habitatges Roberto Basas; el polígon d'habitatges Carlos Trías (³²⁶); la promoció de La Prosperitat; promocions a Canyelles i un urbanisme informal a Roquetes, a la Guineueta Vella (que es substitueix a la dècada de 1970 pel nou polígon de la Guineueta Vella), i a Vallbona. Altrament, pel sud-oest apareix el barri del Congrés, promogut pel Patronato de las Viviendas del Congreso en motiu del Congreso Eucarístico Internacional, celebrat a Barcelona l'any 1952 (Checa Artasu, 2008).

Figura 46. La promoció del Turó de la Peira (dècada de 1960)

Font: Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris (Fernández Valentí, 2013, p. 154).

³²⁴ La promoció de Ciutat Meridiana és realitzada per l'empresa Urbanizaciones Torre Baró, integrada per en Joan Antoni Samaranch i en Marià Ganduxer, entre d'altres (Fernández Valentí, 2013, p. 147).

³²⁵ La promoció del Turó de la Peira es realitzen als terrenys propietat del propi arquitecte, en Romà Sanahuja i Bosch (Fernández Valentí, 2013, p. 154).

³²⁶ La promoció Carlos Trías rep homenatge al falangista Carlos Trías Bertran (1918-1969), i la realitza el Patronato Municipal de la Vivienda (Fernández Valentí, 2013, p. 170).

En aquest escenari, al llarg de les dècades de 1950 i 1970 Sant Andreu experimenta una transformació intensa, on el teixit originari es veu substituït per noves promocions immobiliàries. Les seves característiques són una alta densitat d'edificació (edificis alts i voluminosos), d'ocupació (habitatges petits per molts ocupants), ocupació de poc sòl (reduint així el cost d'inversió), i un emplaçament allunyat, aïllat, dels principals nuclis urbans (reduint encara més els costos d'adquisició del sòl). D'aquesta manera s'atén el conflicte social i l'administració se'n fa responsable, però en la cerca d'una rendibilitat econòmica s'elimina la possibilitat de crear una ciutat més justa i cohesionada. Al seu torn, aquesta situació propícia l'aparició d'un associacionisme veïnal solidari, que teixeix un fort dinamisme social als àmbits marginats.

Paral·lelament, la implantació espontània i arbitrària de grans aglomeracions de població nouvinguda, genera la destrucció del teixit rural andreuenc (veure la Figura 47) i, junt amb la industrialització i la implantació obrera, es constata la desaparició sistemàtica de les masies, de la mateixa manera que succeeix amb les restes arqueològiques, que són majoritàriament destruïdes (Capdevila i Muntadas *et al.*, 2014).⁽³²⁷⁾

Figura 47. Urbanització del lateral de l'avinguda Meridiana (dècada de 1960)

Autor Tomàs Fàbregas; Fons Tomàs Fàbregas (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, p. 147).

Així mateix, amb el règim militar es promou el control estatal dels principals sectors estratègics de l'economia. En aquest procés es nacionalitzen les empreses ferroviàries i el govern franquista adquireix la Hispano-Suiza l'any 1946. La Fabra y Coats manté la

³²⁷ A l'apartat següent s'amplia aquesta informació.

titularitat privada, essent una empresa amb capital estatal. D'aquesta manera, les quatre fàbriques principals perviuen, però tres d'elles passen a ser de titularitat pública i s'afegeixen als terrenys militars de la Maestranza de Artillería (les Casernes).

Les principals fàbriques s'integren al patrimoni públic. Però, en motiu de la crisi de la dècada de 1970 i en el marc del desmantellament del complex industrial de l'INI, es retorna el sòl al sector privat (veure l'Ap. 5.3.3). A través del PGM (1976) es requalifica el sòl amb la finalitat de facilitar la seva reconversió en nous usos. És a dir, es promou la renovació urbana i es renúncia, en general, a la titularitat pública del sòl per raons econòmiques. Per aquest motiu, es comprèn per què en cinc dels àmbits: a les Casernes, els tallers del Norte, els tallers de La Maquinista, la Pegaso ⁽³²⁸⁾ i la Fabra y Coats, s'hi concentren les queixes i les reclamacions veïnals per exigir alternatives i millores a les propostes urbanístiques que promou l'Ajuntament.

La lluita veïnal és ocasionada, en gran mesura, per decisions preses en el PGM (1976). Com a resultat del pla i les seves modificacions posteriors, a l'àmbit de la Pegaso s'hi instal·la el centre comercial Hipercor, l'any 1986; a La Maquinista el centre comercial més gran de Catalunya, anomenat també "La Maquinista", l'any 2000; i a l'àmbit dels tallers del Norte (més conegut com a Renfe-Meridiana) s'hi instal·len el centre d'oci Heron City i El Corte Inglés, els anys 2001 i 2005, respectivament. El pla general també promou una articulació viària a l'eix est-oest de Sant Andreu, transformant en una via ràpida la connexió del passeig Fabra i Puig i la Rambla de Prim, sense considerar el fet que, en origen (des de l'any 1882), el passeig és la rambla principal de Sant Andreu (fins a la tala de l'arbrat i posterior urbanització que es realitza l'any 1969) (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, p. 117).

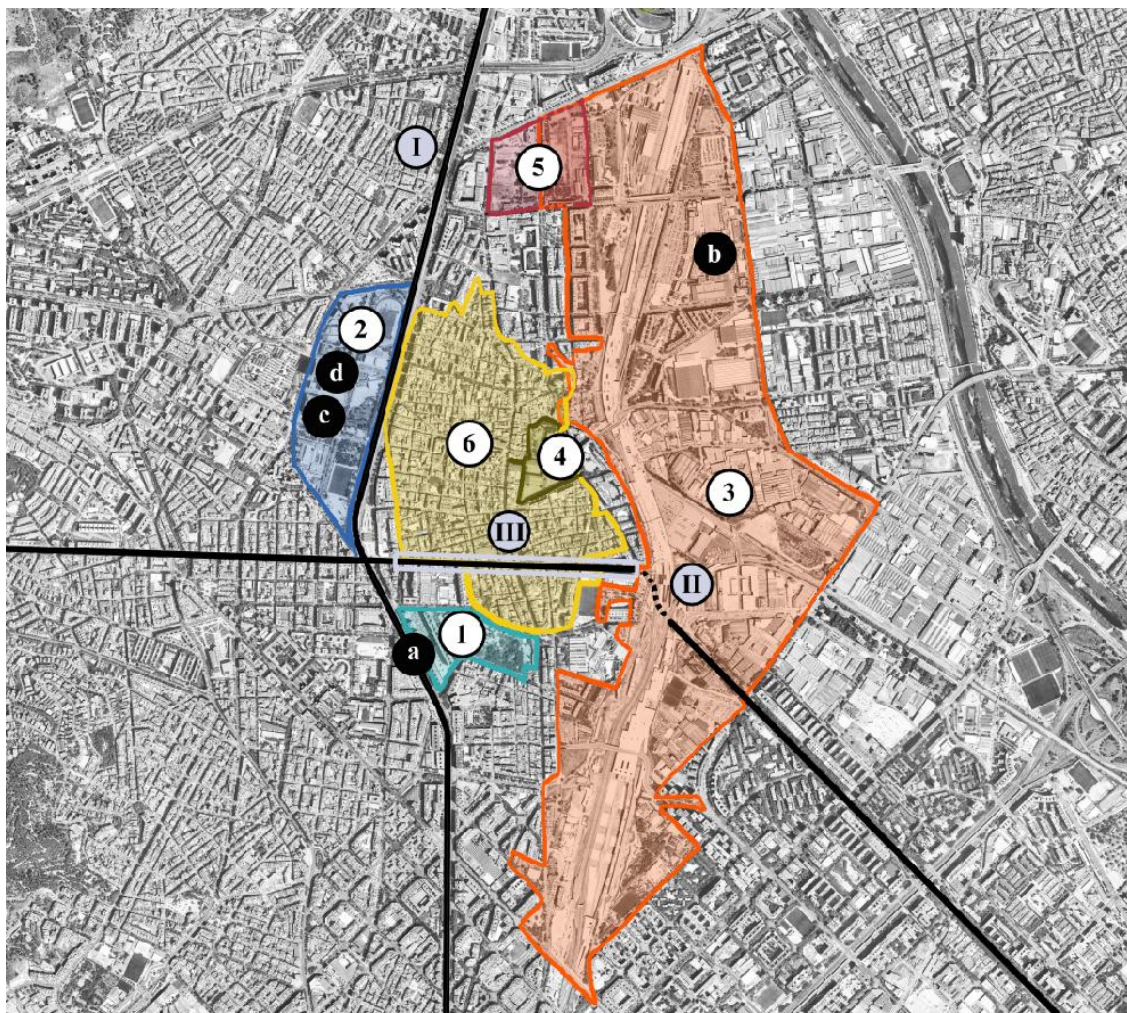
Així mateix, després d'una reivindicació ciutadana, a partir del 2010 s'impulsa -al districte de Sant Andreu- un debat sobre la desprotecció urbanística del patrimoni urbà del Nucli Antic. Com a resultat, entre els anys 2010 i 2013 es realitza una anàlisi conjunta del teixit històric del nucli original i s'amplia (parcialment) la protecció dels béns patrimonials amb trenta nous conjunts o elements patrimonials (Ajuntament de Barcelona, 2013). ⁽³²⁹⁾

³²⁸ "Pegaso" és el nom dels camions que fabriquen als nous tallers d'ENASA, que ocupen les propietats de la Hispano-Suiza.

³²⁹ A l'apartat següent s'amplia aquesta informació.

El conjunt dels àmbits i sectors urbanístics objecte de queixes i/o reclamacions veïnals a Sant Andreu es detalla a la Figura 48.

Figura 48. Àmbits i sectors objecte de reivindicacions veïnals a Sant Andreu de Palomar (1972-2016)

Font: elaboració pròpia. Imatge de fons: ortofoto de l'any 2016, de l'ICC.

Els sectors urbanístics són, per ordre cronològic d'aparició: 1) La Pegaso (tallers ENASA, anteriorment la Hispano-Suiza); 2) la Renfe-Meridiana (tallers ferroviaris del "Norte", de la Compañía de los Caminos de Hierro del Norte de España); 3) l'Eix Sant Andreu-Sagrera (cobriment de les vies ferroviàries MZA i entorns); 4) Can Fabra (tallers de l'empresa tèxtil Fabra y Coats); 5) Les Casernes (instal·lacions militars de la Maestranza de Artillería); i 6) el Nucli Antic de Sant Andreu de Palomar.

Els sistemes viaris són: I) l'Avinguda Meridiana; II) la connexió entre el passeig de Fabra i Puig i la Rambla Prim; i III) la Rambla de Sant Andreu (al passeig de Fabra i Puig).

Els centres d'oci i comerç de nova implantació són, per ordre cronològic d'aparició: a) Hipercor (1986); b) La Maquinista (2000); c) l'Heron City (2001); i d) El Corte Inglés, (2005).

En referència al cas de l'Hipercor, l'empresa ENASA (que fabrica els camions Pegaso), l'any 1971 es trasllada a la Zona Franca (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, p. 292), i és a partir d'aleshores que els veïns reclamen la seva transformació en equipaments escolars i zona verda. La reclamació coincideix amb la fundació de l'AVV de Sant Andreu de Palomar, el 12 d'octubre de 1971. ⁽³³⁰⁾

L'exploració detallada dels diferents plans que s'articulen en aquests àmbits permet comprendre el mecanisme que facilita la transformació de sòl públic en sòl privat. El cas de La Pegaso és, en aquest sentit, el primer dels casos documentats. L'any 1976, any en què s'aprova el PGM, la qualificació del sòl contempla que al sector hi ha dues claus, la 6a (parcs i jardins de caràcter local) i la 18 (zones subjectes a anterior ordenació volumètrica específica). La clau 18 es remet a plans parcials aprovats prèviament (amb criteris propis cada un d'ells) o al desenvolupament de plans especials. El cas de la Pegaso és un d'ells, però a l'arxiu consultable al RPUC no es detalla la informació, pel fet de tractar-se d'un sector desenvolupat abans de l'aprovació definitiva del PGM de l'any 1976. Tanmateix, a l'arxiu de l'AVV de Sant Andreu de Palomar es troba un informe al respecte, que documenta el procés de classificació urbanística que hi té lloc (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1975) (veure la Figura 49).

A l'informe es fa ressò dels dèficits públics, en especial en la escolarització, on es denuncia l'excessiva concentració dels nens a les aules en escoles que són cases particulars, junt amb la reconversió del barraquisme en enormes blocs de pisos "on la gent hi viu amuntegada". En aquest sentit, es fa especial ressò de la oportunitat que representa per als barris afectats la presència d'importants terrenys de propietat pública. Concretament diu (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1975):

³³⁰ La inscripció oficial de l'AVV de Sant Andreu de Palomar és el dia 23 de maig de 1972, amb el nom Asociación de Vecinos de San Andrés de Palomar.

A l'interior de Barcelona existeixen una sèrie de terrenys de propietat pública que davant del seu proper desallotjament seria de gran importància que passessin a utilitzar-se per solucionar aquests dèficits: parcs, hospitals, (no n'hi ha cap al districte IX), Instituts [sic], escoles d'E.G.B. Concretament a Sant Andreu, hi ha la PEGASO, Tallers RENFE, de Fabra y Puig/Meridiana [sic], així com també el possible trasllat dels quarters de la MAESTRANZA. No hi ha dubte que solucionarien, encara que potser no totalment, els problemes que tenim avui plantejats.

Per fer-ho encara més explícit, l'AVV redacta un "quadre d'equipaments al barri", indicant la situació en què es troben els equipaments assistencials, d'ensenyament, sanitaris, socioculturals, administratius, de transports, d'esbarjo, esportius i diversos (mobiliari públic, etc.) on es diagnostiquen notables deficiències.

Davant de la situació descrita, en motiu de la construcció de 1196 pisos de 14 plantes d'alçada i aproximadament 670 metres lineals edificats, l'AVV (1975) afegeix:

SI ES POT EXPROPIAR ELS CAMPEROLS DE Gavà per edificar Zones Deportivas [sic]

SI ES POT EXPROPIAR ELS VEÏNS DE LA TRINITAT-TORRE BAROVALLBONA per al traçat de grans autopistes d'accés a la ciutat.

SI ES POT EXPROPIAR ALS VEÏNS DEL "CARMELO" per la construcció dels accessos al túnel de la Rubira [sic].

SI ES POT EXPROPIAR ELS VEÏNS DE SANTS i DEL GUINARDÓ per a la realització dels cinturons de Ronda.

PERQUÈ [sic] NO ES POT EXPROPIAR, SI CAL, UNA EMPRESA COM PEGASO? ⁽³³¹⁾

Com a resultat, després de nombroses lluites veïnals s'edifica la promoció d'habitatges i una escola pública dins els marges que permet la clau 6a, que és inaugurada el curs 1977-1978, però el parc públic no s'inaugura fins l'any 1986, coincidint amb la implantació del centre comercial Hipercor a les plantes baixa i soterrani del complex residencial (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, p. 804).

L'operació, des d'un punt de vista dels interessos de l'Estat, és profitosa. L'operació urbanística permet a l'empresa pública ENASA el seu trasllat a la Zona Franca fins que, entre els anys 1994 i 1994, té lloc la seva venda a l'empresa italiana IVECO i, per tant, la seva privatització. El cost urbà per Sant Andreu és l'increment de la densitat de

³³¹ Majúscules originàries del text transcrit.

població, i el benefici per a la hisenda pública és, el 30 de novembre de 1972, de 270 milions de pessetes (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1975). ⁽³³²⁾

Figura 49. Cartell de l'informe de l'AVV de Sant Andreu de Palomar sobre els terrenys de la PEGASO (1975)

Font: arxiu de l'AVV de Sant Andreu de Palomar (1975).

En referència al cas de La Maquinista, el PGM (1976) qualifica l'espai com a 22a (Zona industrial), però l'any 1993 s'inicia la planificació de l'Eix Sant Andreu-Sagrera (MPGM, 1993), que s'aprova el gener de 1997. A l'àmbit s'hi planifica una transformació generalitzada per ubicar-hi habitatge i promoure l'activitat econòmica i comercial. En el cas dels tallers de La Maquinista es destinen 100.000 m² de sòl a locals de negoci o comerç, que s'afegeixen als 11.736 m² que el Ministeri de Defensa encara manté en propietat. En el conjunt de l'operació es destina fins a 232.417 m² de sòl comercial per 783.311 de sòl residencial.

La Maquinista formà part del conglomerat d'empreses públiques de l'INI des de l'any 1941, en motiu de la creació de la RENFE, però entre els anys 1989 i 1991 l'empresa és

³³² 270 milions de pessetes de l'any 1972 equivalent, en euros de setembre de 2016, segons l'Institut Nacional d'Estadística (www.ine.es) a 17,68M€.

adquirida pel conglomerat GEC-Alsthom (General Electric Company, de capital britànic, i Alsthom, de capital francès), que hi fabrica trens d'alta velocitat TGV. L'any 1993, coincidint amb l'inici del desenvolupament de l'Eix Sant Andreu-Sagrera, GEC-Alsthom es trasllada a Santa Perpètua de Mogoda amb unes noves instal·lacions, després d'haver negociat amb la Generalitat de Catalunya la transformació del sòl en el centre comercial i haver adquirit les plusvàlues necessàries per fer viable el trasllat (Montaner, 2000). ⁽³³³⁾

Més endavant, el complex comercial La Maquinista demana ampliar les instal·lacions l'any 2014 (MPGM, 2014), mentre l'escola pública que es troba just al costat, planificada al mateix sector urbanístic, té, l'any 2016, els nens i nenes en barracons (Figura 50).

Figura 50. Barracons de l'escola pública La Maquinista (2016)

Fotografia: Andreu Marfull.

En aquesta línia crítica, ressaltar que al punt 5.2 de la memòria de la MPGM (1993), on es redacta el pla per a l'Eix Sant Andreu-Sagrera, tot i l'increment del valor afegit que representa la nova ordenació, s'estima que el cost de la llosa de cobriment de les vies ferroviàries queda exclòs del sectors de desenvolupament, i afegeix que:

En les obres d'urbanització, singulars com col·lectors, galeries de serveis... hi participaran els àmbits de desenvolupament en la mesura que sigui viable econòmicament, i sens perjudici de les responsabilitats d'inversió que

³³³ L'any 2011 l'empresa GEC-Alsthom anuncia una retallada de 400 llocs de treball a les instal·lacions de Santa Perpètua de Mogoda (El Punt Avui, 2011).

corresponguin legalment a les Administracions, companyies de serveis i empreses públiques.

És a dir, no s'especifica a qui es carreguen els costos corresponents a la urbanització general de la nova infraestructura pública, i el cobriment de les vies, corresponent al sector de l'Eix Sant Andreu-Sagrera, s'exclou de la responsabilitat dels sectors a desenvolupar per part del sector privat. Aquesta situació és d'interès, en la mesura que l'any 2014 es paralitzen oficialment les obres i s'atribueix la causa a la baixa rendibilitat de les promocions immobiliàries. El motiu és l'esclat de la bombolla immobiliària a Espanya l'any 2007, que paralitza el sector de la construcció i provoca una baixada del valor dels immobles amb marges de més d'un 40%. Al rerefons de la crisi es troba un increment previ especulatiu, accelerat per una desregularització financera, tal i com s'indica al capítol anterior (veure l'Ap. 5.3.3).

Al llarg de la primera meitat de la dècada de 2000 es planifiquen les obres de l'Eix Sant Andreu-Sagrera, i es valora en funció d'una estimació de les plusvàlues urbanístiques superiors a les reals un cop comencen els treballs, i això motiva l'aturada de les obres. Així mateix, la gestió financera de la promoció pública és objecte de frau i, l'any 2016, s'anuncia que des de l'any 2014 s'investiga a l'empresa ADIF, responsable de la construcció de l'estació central de La Sagrera. ADIF és acusada d'haver manipulat les factures i d'haver estafat 82 milions d'euros (Ara, 2016).

En referència a l'Heron City i a El Corte Inglés, situats ambdós a l'àmbit de la Renfe-Meridiana, el PGM (1976) qualifica l'espai amb la clau 11 (centre direccional). Aquesta clau es concep com a "espai de reequipament de grans sectors de l'àrea metropolitana". De fet, a l'Àrea Metropolitana només se'n conceben 5 en total: a El Prat, a Sant Joan Despí, a Sant Cugat-Cerdanyola, a Provençana-Litoral (on es situa el complex Diagonal Mar) i a Sant Andreu-Meridiana (³³⁴). Les normes urbanístiques indiquen (NNUU PGM, 1976, Art. 106.1):

³³⁴ És d'interès indicar que l'àmbit Provençana-Litoral, on s'hi situa un gran parc urbà, una promoció de gratacels d'alt standing i el centre comercial Diagonal Mar, l'any 1976 (PGM, 1976) defineix un centre direccional on l'objecte és contrarestar la "insuficiència d'equipaments comunitaris o d'interès general o social, i a la creació d'una àrea de caràcter comercial, representativa i cívica, amb l'objectiu de millorar les condicions dels sectors urbans confrontants, principalment del Maresme, del sud-oest del Besòs, la Pau i la Mina". Al darrere del sòl del centre direccional es troba l'empresa Macosa, dedicada a la maquinària ferroviària, que l'any 1989 es fusiona amb l'empresa La Maquinista Terrestre y Marítima per posteriorment passar a formar part del complex GEC-Alsthom.

La subzona designada amb el nom de Centre direccional terciari i de reequipament de Sant Andreu-Meridiana respon a la insuficiència d'equipaments comunitaris, o d'interès general o social, a les àrees urbanes de Sant Andreu, la Trinitat, Vallbona, les Roquetes, la Prosperitat i el Verdum, i, per aquest motiu, a la necessitat d'una dotació adient que cobreixi les exigències d'aquests sectors, creant-hi una àrea central de serveis públics, socials i comercials.

Les previsions per al pla parcial destinat a Sant Andreu-Meridiana (conegut com la "Renfe Meridiana") són destinar-hi usos administratius per a organismes públics; una terminal per a autobusos interurbans; un parc urbà de 5 ha. que permet afegir-hi pavellons coberts i una pista exterior d'atletisme; equipaments escolars; equipaments socioculturals i recreatius, com ara cinemes, teatres, biblioteques, clubs, centres de joventut, cases regionals o sales d'exposicions; i 30.000 m² de sostre per a habitatge (NNUU PGM, 1976, Art. 107.1).

L'Ajuntament adquireix els terrenys l'any 1977, però en ven una part a la iniciativa privada, que hi construeix l'Heron City i El Corte Inglés, inaugurats els anys 2001 i 2005. El cas de l'Heron City consisteix en un centre d'oci i consum amb activitat fins a la matinada, i supleix la destinació d'equipaments socioculturals que es preveu l'any 1976. El complex forma part de la política d'expansió europea de l'empresa anglesa Heron Internacional ⁽³³⁵⁾ i, després de 5 anys d'haver inaugurat el complex, es ven per 138M€ a l'empresa inversora Babcock & Brown i a l'empresa immobiliària GPT Group (El País, 2006). ⁽³³⁶⁾

En referència a les Casernes, propietat del Ministeri de Defensa, l'any 2011 s'abandonen i els terrenys són ocupats per immigrants i joves europeus del moviment ocupa (SCOT, 2015b). Com a resultat, l'any 2006 s'aprova una modificació del pla general (MPGM, 2006) i es vincula la seva transformació al projecte de l'Eix Sant Andreu-Sagrera. Originàriament, el PGM (1976) qualifica l'espai amb les claus 7a (equipament comunitari actual) i 17-6 (renovació urbana de transformació de l'ús). D'acord amb les normes urbanístiques (NNUU PGM, 1976, Art. 367), la clau 17-6 permet absorbir dèficits de vials, zones verdes i equipaments, i s'ajusta a la transformació prevista

³³⁵ Heron Internacional inicia l'expansió europea a Estocolm, i després a Las Rozas, Madrid (González, Grau, Martín, Mateo, 2005, p. 167).

³³⁶ La mateixa notícia (El País, 2006) es fa ressò que al llarg de l'any 2006 han tingut lloc notable adquisicions de complexos de tendes i oci a Barcelona per un valor de 610M€.

segons els articles 171 i 172. Els articles indiquen que es respectaran els usos existents, que s'han de destinar a equipaments a espais verds, si bé l'article 172 indica que, a afectes de valoració econòmica, les construccions es valoren en funció de la densitat edificatòria i de l'ús de l'entorn. D'aquesta manera, s'atorguen drets a plusvàlua a la finca pública destinada a l'Exèrcit. Altrament, amb la modificació de l'any 2006 (MPGM, 2006) s'hi afegeixen sectors complementaris, com la Casa Bloc (Figura 18), un terreny integrat dins el macro sector de l'Eix Sant Andreu-Sagrera (MPGM, 1993), i dues petites parcel·les situades al districte de Sant Martí. Com a resultat, s'acorda construir-hi 2000 habitatges (el 50% protegits), i diversos equipaments socioculturals, administratius i socio-sanitaris, així com una comissaria per als Mossos d'Esquadra. En aquesta operació, el Ministeri de Defensa ven els terrenys al Consorci de la Zona Franca, l'any 2004, per un import de 83M€ (SCOT, 2015a). L'any 2016, en el marc temporal de la crisi immobiliària, les obres es troben aturades, i només s'executa la comissaria dels Mossos, el complex socio-sanitari i l'escola. La resta de les actuacions (la zona verda, els apartaments per a la gent gran, la residència per a la gent gran, l'escola bressol, el centre cívic i els 1000 habitatges protegits) resten sense executar (AVV de Sant Andreu de Palomar, 2016).

En referència a Can Fabra (o Fabra y Coats), el PGM (1976) qualifica l'espai amb les claus 17-6 i 17-7, és a dir com a espais de renovació urbana. Tal i com succeeix en el cas de les Casernes, es tracta de terrenys aptes per destinar-hi equipaments i zones verdes, però d'acord amb l'article 172 de les normes urbanístiques (NNUU PGM, 1976), a efectes de valoració econòmica, els terrenys es valoren en funció dels usos i densitat de l'entorn. L'empresa tèxtil manté l'activitat de forma precària des de la dècada de 1970 fins l'any 2005 i, emparada per la classificació del sòl que ofereix el PGM (1976), ven la finca a l'empresa Renta Corporación per 30M€ (AVV de Sant Andreu de Palomar, 2005a; El País, 2005). L'Ajuntament, pressionat per la reacció veïnal, negocia l'adquisició dels terrenys per fer-ne un ús públic i pocs mesos després, a finals de l'any 2005, els compra per un sobre cost de 20M€, és a dir per 50M€ (AVV de Sant Andreu de Palomar, 2005c; Catalunya Ràdio, 2005). D'aquesta manera, l'Ajuntament inicia la modificació del pla general (MPGM, 2008) i hi planifica una escola, espais lliures i equipaments comunitaris. En aquest cas, a diferència de la situació en què es troben els

terrenys de les Casernes, l'any 2016 es constata la correcta evolució de les obres i els usos previstos.

En conjunt, els diferents casos explorats mostren una indefinició en el concepte d'equipament, si es compara respecte a la llei d'urbanisme catalana (Decret legislatiu nº 1, 2010). La llei catalana indica una diferenciació entre l'ús terciari i la clau d'equipament, que és considerat públic i al marge de la classificació zonal que dona dret a plusvàlua urbanística privativa. En canvi, aquesta diferenciació no existeix en el cas de Barcelona. Segons Joan Antoni Solans (entrevista, 27 de juliol de 2016), "aquesta situació és deguda a l'església catòlica, que demana mantenir la titularitat privada en les escoles que gestiona", encara que siguin qualificades com a equipaments comunitaris. És més, l'article 216 de les normes urbanístiques del pla general, en referència a la preferència de titularitat pública d'equipament, determina que la Corporació Metropolitana, a partir de l'aprovació del PGM, disposa (només) de tres anys per expropiar el sòl qualificat com a equipament si el titular ho demana, però (NNUU PGM, Art. 216.3):

un cop transcorregut un any sense que s'hagi consumat el fet, quedarà lliure per a la construcció o instal·lació de qualsevol equipament que per la seva naturalesa, sigui susceptible de titularitat privada; però no tindrà aquest dret si el pla especial hagués concretat la destinació del terreny a un equipament de titularitat pública.

Així doncs, amb aquesta indefinició jurídica, l'Ajuntament de Barcelona requereix essencialment del sistema de compra o expropiació per obtenir sòl, mentre que l'administració pública en general té capacitat d'intervenir al mercadeig privat del sòl. Com a resultat, la planificació de l'any 1976 promou la transformació de la ciutat, però amb un cost alt per l'Ajuntament i oferint quantiosos beneficis al sector privat, que és qui es beneficia majoritàriament del valor afegit acumulat a la ciutat de Barcelona.

En referència a les qüestions relacionades amb la infraestructura viària, ressaltar que el PGM (1976), en general, desenvolupa una estratègica de mobilitat destinada al transport en vehicles a motor. Respecte a l'avinguda Meridiana, tal i com indica Ricard Fernández Valentí (2010, p. 144),

A partir de 1962 se aceleró la urbanización de la avenida Meridiana en el sector de Sant Andreu, y el 20 de abril de 1964 se construyeron los tramos centrales que tendrían función de autopista, haciéndose de una manera nada respetuosa

con el entorno, rompiendo los paisajes tradicionales de antaño y la vida social existente. El ferrocarril subterráneo y los desniveles naturales del terreno, sumados al paso inferior del paseo de Valldaura, impidieron hacer una autovía soterrada. La nueva avenida, de cincuenta metros de ancho y seis carriles por sentido, tenía la función de autopista urbana a partir del paseo de Fabra i Puig, pues ni calles ni edificios se encontraban al mismo nivel. El número de semáforos era casi nulo. Solo el paseo de Valldaura y la Via Favència permitían ir de un lado a otro del distrito de Sant Andreu a través de un paso inferior.

Fernández Valentí (2010) es refereix al cobriment de la xarxa ferroviària CCHNE (nacionalitzada el 1941), després d'un segle de la seva implantació, que permet facilitar la connexió del trànsit rodat entre la ciutat de Barcelona i el Vallès al seu pas per Sant Andreu.

Figura 51. Avinguda Meridiana al seu pas per la Renfe-Meridiana (2014)

Fotografia: Andreu Marfull.

A la dècada de 1980 es posen restriccions a la velocitat i s'introdueixen semàfors i passos per a vianants, permetent millorar les connexions i l'accés al nou complex Renfe-Meridiana que es construeix als terrenys dels "talleres del Norte", però no es restringeix el pas de vehicles. La fractura urbana, física i simbòlicament, es manté (veure les figures 39, 51 i 52) ⁽³³⁷⁾. Per aquest motiu, l'any 2016 es promouen accions reivindicatives per reclamar la seva millora. ⁽³³⁸⁾

³³⁷ Complementàriament a aquest treball de recerca, a la tardor de 2016 es realitza un muntatge audiovisual titulat "La Meridiana a Sant Andreu de Palomar". Autor: Andreu Marfull. Consultable a: <https://vimeo.com/187953051?ref=fb-share&1> [Consulta 10 de febrer de 2017].

³³⁸ Veure l'observació no participant de la reunió de treball la reunió de treball "Publicitat a l'acte del tall de la Meridiana", celebrada el dia 8 de juny de 2016 a la Nau Bostik (La Sagrera) i organitzada (principalment) per la FAVB (comentat a l'apartat 6.3.2.2 i documentat a l'Apèndix 3.

Figura 52. "Pont del Dragó", pas inferior de l'avinguda Meridiana que connecta els districtes de Sant Andreu i Nou Barris pel passeig Valldaura (2014)

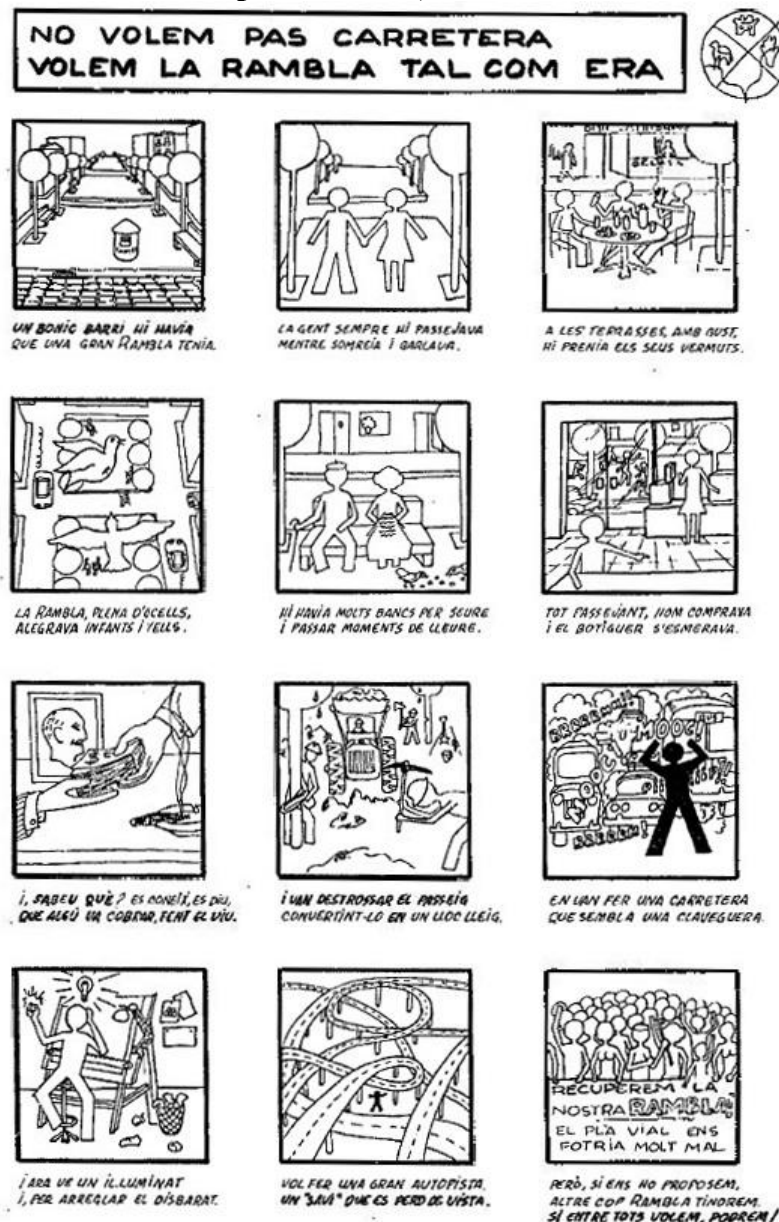
Fotografia: Andreu Marfull.

Altrament, el PGM (1976) planifica una connexió viària entre Sant Andreu i La Verneda i la Pau, que representa la connexió entre els districtes de Sant Andreu i Sant Martí a l'alçada del passeig de Fabra i Puig. El pla preveu la connexió amb la Rambla Prim, però l'any 2016 aquesta unió no està materialitzada. A efectes patrimonials, la masia de Can Nyau, que es troba situada al triangle ferroviari on es preveu executar la unió de la Rambla Prim amb la Rambla de Sant Andreu, resta afectada i no es protegeix urbanísticament. Des de l'any 1983 es reclama la preservació de la masia (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1983b), però tal i com es ressalta al llibre *Les masies de Sant Andreu de Palomar* (Capdevila i Muntadas *et al.*, 2014, p. 58), s'enderroca la tarda del 20 de maig de 1992, "mentre el Barça jugava a Wembley la final de la Copa d'Europa". Can Nyau esdevé la darrera gran masia que conserva l'activitat a Sant Andreu. Representa, per la consciència cultural andreuenca, un símbol eliminat innecessàriament i un episodi a tenir present per mantenir la lluita veïnal davant la capacitat destructiva de la praxis urbanística. L'any 1983, el masover (en Cisco) hi cuida 50 cavalls, que es lloguen i es venen, junt amb una vintena de vaques, vedells, gallines, conills i un hort (Capdevila i Muntadas *et al.*, 2014, p. 128).

En referència al passeig de Fabra i Puig, el 6 de desembre de 1984 s'inicia el debat públic (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1984b). ⁽³³⁹⁾

³³⁹ El dia 6 de desembre de 1984 es celebra el debat "La Rambla de Sant Andreu" als locals del Centre Cívic, per iniciativa de l'AVV, i es presenten les raons "per a reivindicar la reconstrucció de la Rambla escamotejada als veïns. Al lloc on era i amb un passeig central" (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1984b, p. 1).

Figura 53. Auca "No volem pas carretera, volem la Rambla tal com era" (1985)

Font: Sant Andreu de cap a peus, n° 161 (14/04/1985) (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1985c, p. 4).
(340)

L'any 1969, el passeig de Fabra i Puig deixa de ser la Rambla de Sant Andreu per convertir-se en una via urbana, després que es talin els arbres del passeig central i

³⁴⁰ Transcripció de l'auca: "Un bonic barri hi havia, que una gran Rambla tenia. / La gent sempre hi passejava, mentre somreia i garlava. / A les terrasses amb gust, hi prenia els seus vermut. / La Rambla, plena d'ocells, alegrava infants i vells. / Hi havia molts bancs per seure i passar moments de lleure. / Tot passejant, hom comprava, i el botiguer s'esmerava. / I sabeu què? Es coneix, es diu, que algú va cobrar, fent el viu. / I van destrossar el passeig, convertint-lo en un lloc lleig. / En van fer una carretera, que sembla una claveguera. / I ara ve un il·luminat i, per arreglar el disbarat. / Vol fer una gran autopista, un "savi" que es perd de vista. / Però, si ens ho proposem, altre cop Rambla tindrem. Si entre tots volem, podrem!"

s'asfalti íntegrament (Rabassa Massons i Vinyes i Roig, 2012, p. 117). Però el veïnat es mobilitza, i l'any 1985 apareix el lema "Volem la Rambla!" (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1985b) per reclamar la seva restitució. ⁽³⁴¹⁾

El PGM (1976) no preveu la restitució de la Rambla, però l'Ajuntament cedeix i per la Festa Major del 1993 (el 30 de novembre) s'inaugura la nova rambla. En aquest procés es generen nombrosos actes i reclamacions, tallant carrers, fent manifestacions i activitats diverses per a la reivindicació del "pulmó de Sant Andreu", com ara la pancarta de 150 m2 que es realitza el 8 de desembre de l'any 1987, resultat d'un treball col·lectiu realitzat *in situ*, damunt de la calçada on hi va haver la rambla original (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1987).

En referència a la situació d'instabilitat urbana que es promou urbanísticament a Barcelona, Pau Maduell (entrevista, 14 de juliol de 2016), vocal d'urbanisme de l'AVV de Sant Andreu de Palomar indica que "l'Ajuntament té unes estructures distants respecte als espais que es transformen, i requereix l'observació veïnal". En aquest sentit, ressaltava la importància de la independència de les associacions, a l'indicar que "moltes d'elles depenen dels recursos els ofereix l'Ajuntament i, fins i tot, es troben significades políticament". En referència a la situació en què es troba l'Eix Sant Andreu-Sagrera, indica que "l'Estat no ho considera una actuació prioritària", i es fa ressò del fet que les AVV no tenen cap mena d'interlocució ni amb la Generalitat ni amb l'Administració Central. En referència a l'autoritat dels monopolis econòmics, opina que "els estats no els controlen" i en aquesta situació es troba l'urbanisme. Maduell, davant la formulació de la pregunta de si l'urbanisme es troba supeditat a la lògica de l'obtenció de plusvàlues pròpia del règim capitalista, i aquesta no gaudeix del control social, respon afirmativament.

³⁴¹ El dia 28 de febrer de 1985 es celebra al Centre Cívic una assemblea de veïns, relativa a la reclamació de la Rambla de Sant Andreu. Al butlletí *Sant Andreu de cap a peus* s'indica "Per part de l'AVV i de la Comissió de l'Extrem Sud, es fa una crida, durant l'assemblea, a tots els veïns del barri perquè col·laborin amb nosaltres ja que la reivindicació tot just comença, i tenim previst realitzar un seguit d'actes", i el lema és "¡VOLEM LA RAMBLA!" (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1985b, p.1).

6.3.3.2 La supeditació del patrimoni andreuenc a la producció de la plusvàlua del capital, dins l'àmbit metropolità de Barcelona, ss. XIX-XXI

Tal i com s'ha indicat, amb la planificació urbanitzadora es regulen els drets del sòl que prioritza actuacions on es crea l'acumulació de plusvàlues privatives, per incentivar l'atractiu a l'inversor privat (veure l'Ap. 6.3.1). Es constata la supeditació de la hisenda pública a la inversió privada, subjecte a la lògica de les inversions i amortitzacions del capital que promou l'economia de mercat. Així mateix, aquesta lògica d'actuació va acompanyada, en el cas de la redacció del PGM (1976), d'una desprotecció generalitzada del patrimoni urbanístic acumulat a la ciutat.

Al llarg del segle XX l'Ajuntament de Barcelona desenvolupa una intensa activitat en la protecció del patrimoni urbanístic, però aquesta no comença a ser efectiva fins el 18 de gener de 1979, moment en què el Consell Metropolità de la Corporació Metropolitana de Barcelona aprova definitivament el Catàleg i l'Ordenança del patrimoni arquitectònic històrico-artístic de la ciutat de Barcelona. Inicialment disposa de 886 fitxes o elements protegits (corresponents a elements individuals o de conjunts), mentre que l'any 2000, després d'haver fet nombroses ampliacions del catàleg, el grau de protecció arriba a uns 4000 elements (Rogent i Albiol, 2012). Altrament, el catàleg de referència inicial, previ al Catàleg de 1979 (elaborat en motiu del que estableix la Llei de sòl de 1956), integra només 180 elements. ⁽³⁴²⁾

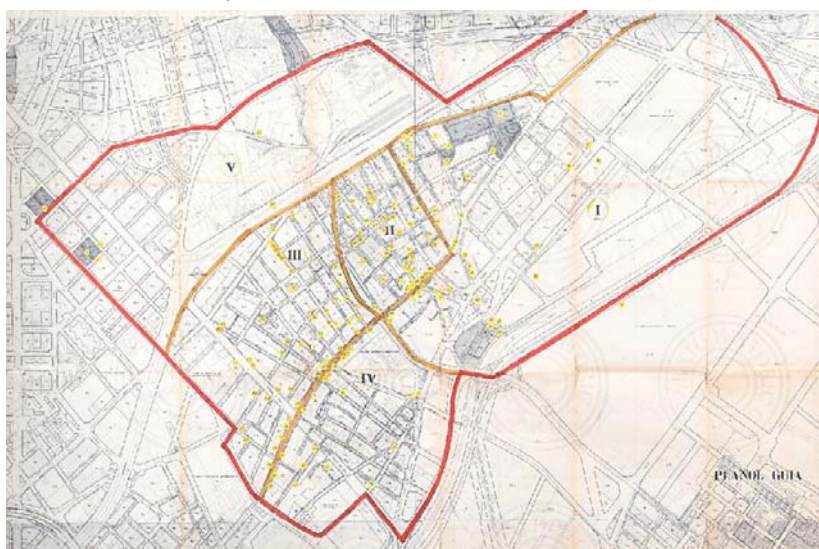
El catàleg de 1979, però, és el resultat d'un treball de recerca d'interès. Al llarg de la dècada de 1970, els representants dels principals museus de la ciutat, els tècnics municipals i el COAC col·laboren en la confecció del catàleg que s'aprova definitivament l'any 1979. Tanmateix, l'objecte que rep més atenció és el patrimoni modernista situat essencialment a l'Eixample barceloní, que a les darreres dècades és objecte d'una considerable destrucció i/o mutilació (Rogent i Albiol, 2012). Altrament, es destaca la iniciativa que desenvolupa el COAC aquests anys, encarregant a diferents arquitectes la creació de catàlegs provisionals en motiu de l'Inventari del Patrimoni Cultural Europeu (o IPCE). El fons IPCE es realitza sense cap llei o norma comunament acceptada que estableixi els criteris de catalogació, i cada equip en fa la

³⁴² D'acord amb l'exploració històrica de l'evolució del Catàleg que realitza Jordi Rogent i Albiol (2012), al llarg dels anys 1970-1976 es realitza una notable tasca de recerca i investigació en el patrimoni barceloní, on s'hi afegixen elements d'alt valor històric com les Drassanes Reials, l'any 1976, o l'Hospital de la Sant Creu i Sant Pau, l'any 1978.

seva particular interpretació. Al territori de Sant Andreu el treball s'encarrega a l'arquitecte andreuenc Antoni Navarro i Cossío (1978), que inicia una àmplia experiència professional en la defensa del patrimoni arquitectònic. ⁽³⁴³⁾

Navarro i Cossío (1978) es fa ressò de la importància de protegir el llegat històric i la identitat andreuenc davant la "devastació progressiva i ràpida del barri, a mans de l'especulació i del plantejament instrumental, dominat pels "standards" i "zonings" [sic]" que, segons indica, aboquen a Sant Andreu a convertir-se en un "dormitori més per al proletariat i classe mitja baixa".

Figura 54. Plànol guia dels elements a protegir al nucli de Sant Andreu de Palomar, de l'Antoni Navarro i Cossío (1978)

Font: Arxiu Històric del COAC. Arxiu IPCE.

En aquest treball, Navarro i Cossío (1978) contempla com a valor patrimonial el reconeixement de la identitat pròpia, així com la necessitat d'establir dues vies d'intervenció, la investigació i la protecció. En referència a la investigació, detalla que cal desenvolupar una anàlisi del patrimoni arquitectònic i del paisatge, de les tipologies,

³⁴³ Josep Antoni Navarro i Cossío, d'acord amb l'extracte biogràfic que en fa l'Agrupació d'Arquitectes per a la Defensa i la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic (AADIPA), és: "Arquitecte. Membre del Secretariat del SERPPAC, des de la seva fundació (1976). Secretari de la Comissió de Defensa del Patrimoni Arquitectònic del C.O.A.C. 1977. Membre de l'AADIPA des de la seva fundació i director d'un dels seus cursos. Treballa al Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya fins el 2008. Representant de l'Estat Espanyol en el Secretariat per a la Protecció i Difusió de l'Art Nouveau- Modernisme, de la UNESCO des de l'any 1991. Nombroses intervencions en patrimoni. Membre del Jurat dels Premis Bonaplata, des de 2005, de restauració d'edificis de patrimoni industrial. Director dels treballs per a la Declaració de Patrimoni de la Humanitat de diversos conjunts de Catalunya". Consultable a: <http://www.coac.net/aadipa/bloc/?p=1361> [Consulta 30 de novembre de 2016].

la història, etc. En conjunt, proposa un total de 147 elements individuals i 23 conjunts a protegir (un dels conjunts és el representat pel carrer Major de Sant Andreu). L'àmbit que desenvolupa Navarro i Cossío (1978) abraça el cementiri (situat a l'extrem oest de l'avinguda Meridiana) i les Casernes (Figura 54). Així mateix, les masies que es troben més enllà resten fora de l'àmbit a explorar.

A l'hora de definir els criteris de catalogació, Navarro i Cossío (1978) pren de referència la carta del Servei per a la protecció del patrimoni arquitectònic català (SERPPAC, 1976) ⁽³⁴⁴⁾. Al fer referència al patrimoni, la carta indica:

Entenem com a patrimoni cultural tota la producció dels nostres avantpassats i contemporanis, que per les seves característiques específiques, cal valorar, conservar, utilitzar, gaudir i transmetre en les millors condicions a les generacions futures. Considerem, doncs, fonamental en aquesta definició tant el valor intrínsec del patrimoni, com la seva característica del valor transmès i transmissible.

La carta (SERPPAC, 1976) defineix, com a patrimoni arquitectònic, els següents conceptes; a) edificis, elements arquitectònics i de disseny; b) conjunts de caràcter urbà i el seu entorn; c) conjunts aïllats de caràcter rural i el seu entorn; d) restes, vestigis i jaciments arqueològics; e) el paisatge urbà, com a imatge de la ciutat; i f) el paisatge que és resultat de l'acció edificatòria de l'home en el medi natural ⁽³⁴⁵⁾.

En conjunt, amb l'aportació de l'Antoni Navarro i Cossío i d'altres equips d'arquitectes, el fons IPCE integra fins a 10.000 fitxes de la ciutat de Barcelona i comarques de la demarcació barcelonina, en contraposició a les 886 que s'integren al catàleg oficial de la ciutat ⁽³⁴⁶⁾.

Així mateix, les ordenances del catàleg oficial barceloní (Ajuntament de Barcelona, 2012), estableix altres criteris ⁽³⁴⁷⁾. Als criteris de protecció no es contempla el paisatge

³⁴⁴ Navarro i Cossío s'integra al Secretariat del SERPPAC des de la seva fundació, l'any 1976.

³⁴⁵ La descripció dels conceptes, en la carta originària, és més àmplia. En aquesta tesi se'n recull una síntesi per facilitar la lectura.

³⁴⁶ Font de les dades relatives a les fitxes de l'arxiu IPCE: COAC. Consultable a <https://www.coac.net/COAC/centredocumentacio/arxiu/afonsbcn/col-lecc.htm#ipce> [Consulta 16 de desembre de 2013].

³⁴⁷ Capítols: Monuments historicoartístics d'interès nacional, provincial o local; Edificis i elements arquitectònics d'interès artístic, històric, arqueològic, típic o tradicional; Masies, edificis aïllats o jardins; Fonts i monuments; Excavacions; Conjunts historicoartístics; i Locals comercials. Categories de les Ordenances: A. D'interès nacional; B. Edificis i elements arquitectònics, masies i edificis aïllats, els jardins, les fonts i els monuments, les excavacions, els locals comercials i d'altres elements

rural, però tampoc el paisatge urbà com a composició cultural dels conjunts, i en canvi es dedica una secció especial al "Conjunt Especial de l'Eixample de Barcelona", a la Subsecció 3a. de les ordenances (Ajuntament de Barcelona, 2012, p. 9). D'aquesta manera, Barcelona inicia la selecció del capital simbòlic col·lectiu de la ciutat amb el primer catàleg aprovat en un sistema democràtic, fent de l'Eixample un element a preservar, investigar i difondre, i excloent àmbits amb una trajectòria història més àmplia com els documentats mil anys de la història de Sant Andreu de Palomar. En aquest sentit, Josep Emili Hernández-Cros (1982, p. 7), l'Arquitecte Cap de Servei que dirigeix la publicació del primer Catàleg de patrimoni, (al pròleg) indica:

la publicació del Catàleg constitueix l'episodi fonamental, imprescindible i necessari, per completar el seu procés de perfeccionament i actualització. Comesa que inclou l'estudi i catalogació d'aquell patrimoni dels antics Municipis Agregats que ara és, en gran mesura, ignorat o poc conegut, però que pot aglutinar nombrosos signes d'afirmació cultural i emblemes de la seva història.

I afegeix que la publicació del Catàleg ha de contribuir a (Hernández-Cros, 1982, p. 7):

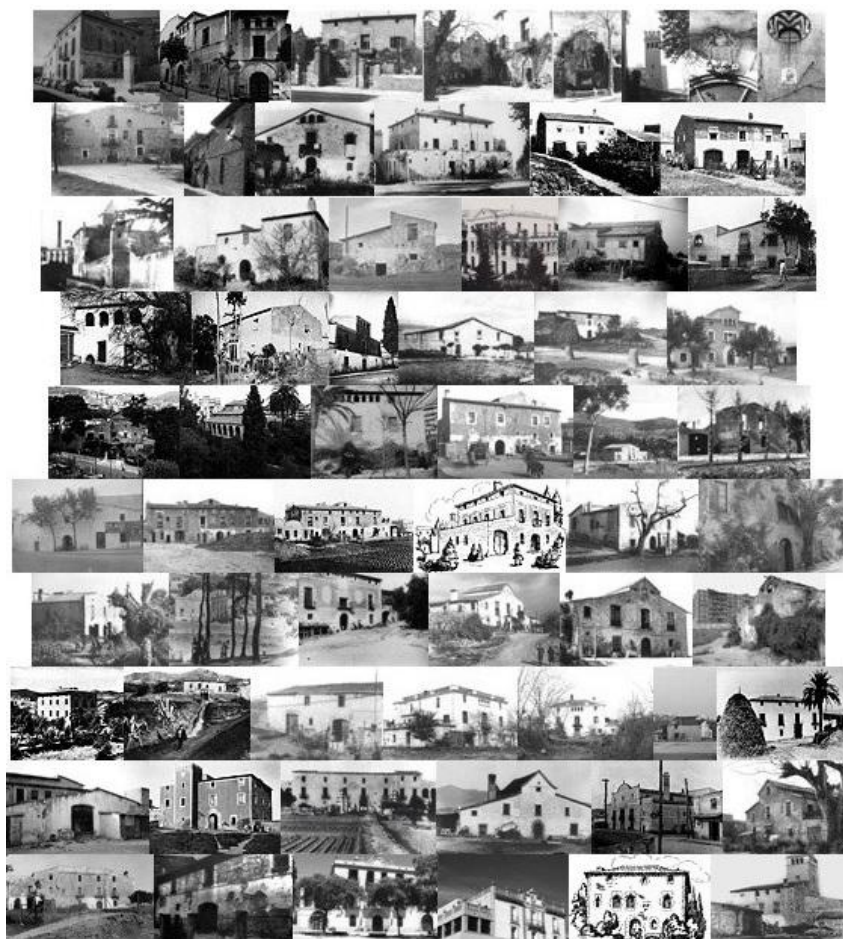
impulsar i enriquir els mitjans de la protecció del patrimoni per tal d'evitar que puguin esdevenir un àlibi inoperant si el fons de la qüestió queda encobert darrera l'equívoca escomesa -ja incipient- entre els apòlegs d'una modernitat que pot capgirar-se en instrument conjuntural d'una nova especulació, eventualment il·lustrada, i els maniqueus de la cultura, que darrera una enfervorida salvaguarda de l'arquitectura disfressen ignorància o integrisme.

El màxim exponent de la destrucció del patrimoni a Sant Andreu, en aquest sentit, és la sistemàtica destrucció del conjunt de masies que formen part de la història desatesa en motiu de la transformació de Barcelona en una metròpoli. En aquest sentit ressaltar (com s'indica anteriorment) la denúncia explícita que ja es fa l'any 1983, en motiu de la desprotecció urbanística de la masia de Can Nyau. Però no és l'única. L'AVV de Sant Andreu (1998b, p. 1) documenta la desaparició de nombroses masies, com ara "Can Carregó, Can Megarola, la Torre Perellada, la Torre dels Pardals (un important monument històric), Can Borràs, Ca la Seca, l'Hostal del Butxi, Cal Borni, Cal Tisó, Can Aleix, Can Rajoleria, Can Xirigoï, la Torre dels Anglesos, Can Guineueta, Can Ranxero, etc". Així mateix, des del CEII es realitza una exhaustiva tasca de recerca

inclosos en el corresponent catàleg municipal; C. Els conjunts o perímetres urbans inclosos en el catàleg (Ajuntament de Barcelona, 1982, p. 20).

documental i, l'any 2014, publica un inventari de les masies documentades i el detall de la història de cada una d'elles (veure la Figura 55).

Figura 55. Fotografies i dibuixos de les masies de Sant Andreu de Palomar

Font: Recopilació d'imatges del lloc web "Sant Andreu de Palomar... el meu poble". ⁽³⁴⁸⁾

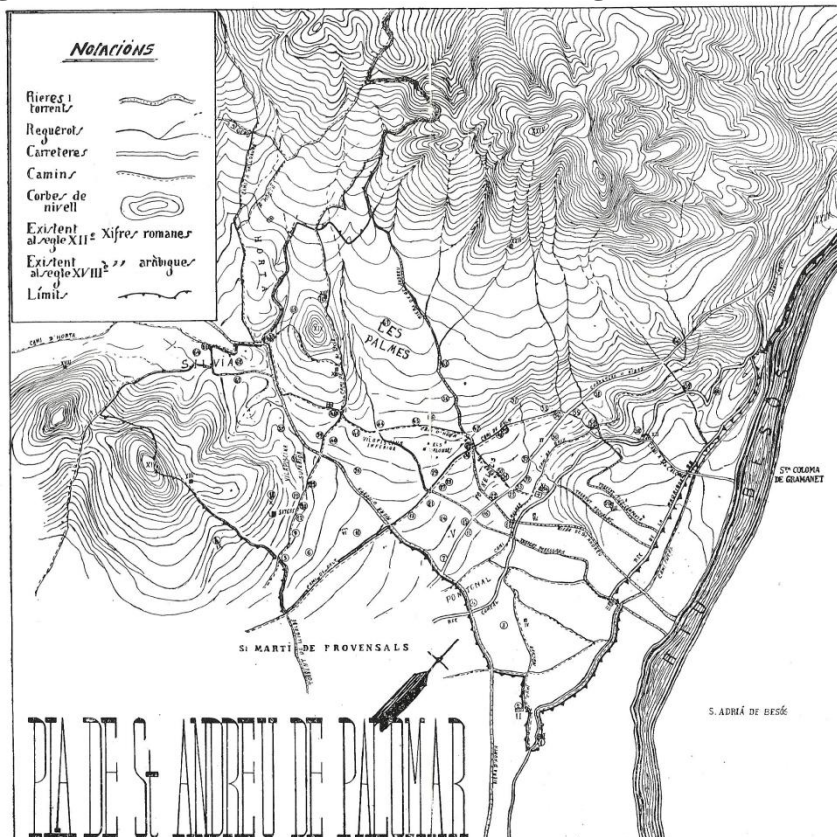
En conjunt es documenten unes 160 masies i cases de pagès, de les quals només en resten dempeus una vintena (Capdevila i Muntadas *et al.*, 2014) ⁽³⁴⁹⁾. De fet, al conjunt del patrimoni rural desaparegut s'hi afegeix la desaparició dels camins, de les construccions auxiliars, de les sèquies i els molins, així com del patrimoni arqueològic de les vil·les romanes del territori, com les ja documentades els anys 1900 i 1932 per l'historiador andreuenc Joan Clapés i Corbera (1900, p. 68; 1984c, p. 77). L'any 1931,

³⁴⁸ Consultable a: <http://www.sant-andreu.com/index/index.htm> [Consulta 10 de juliol de 2012]. Composició feta en motiu de la tesina *La qüestió urbana a Sant Andreu de Palomar, ss. XIX-XXI* (Marfull, 2012b, p. 45).

³⁴⁹ La recerca de l'inventari de les masies de Sant Andreu es realitza amb el suport del CEII, l'Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris, Tot Història Associació Cultural, la Biblioteca Ignasi Iglésias, l'AVV de Sant Andreu de Palomar, la Gestoria DAS, el Bar Versalles, els districtes de Sant Andreu i Nou Barris de l'Ajuntament de Barcelona, etc. (Capdevila i Muntadas *et al.*, 2014, p. 17).

Clapés i Corbera (1984g, pp. 71-72) publica un mapa del territori andreuenc indicant les rieres i torrents; els reguerols; les carreteres; els camins; les masies existents al segle XII; i les masies existents al segle XVIII (Figura 56).

Figura 56. Pla de Sant Andreu de Palomar, segles XII-XVIII (1931)

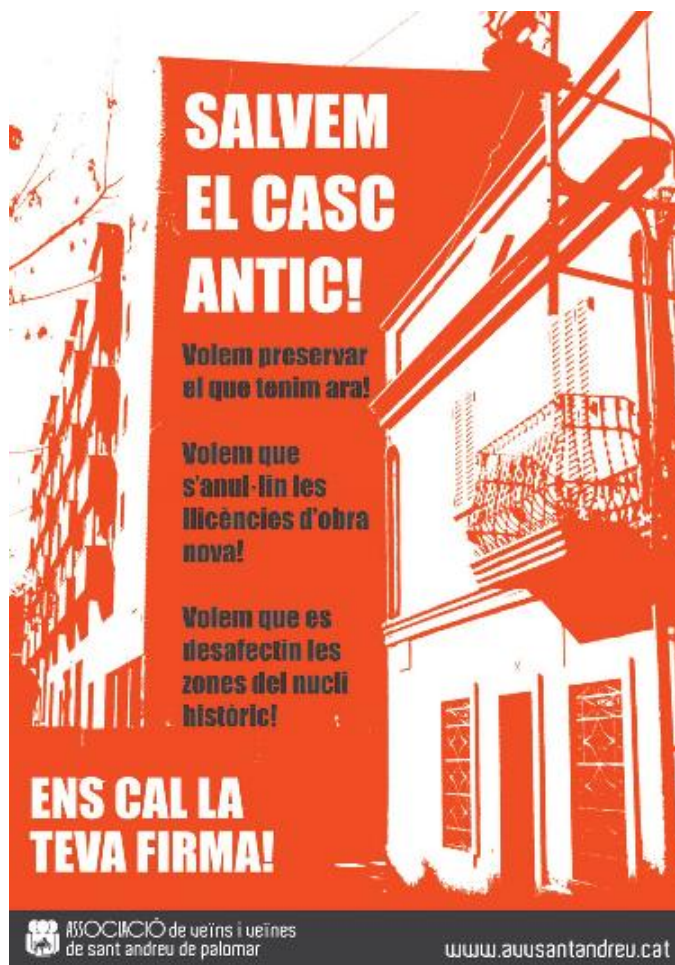
Font: Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar (Clapés i Corbera, 1984g, pp. 71-72).

Però aquest patrimoni desapareix gairebé íntegrament. Es produeix la desaparició gairebé absoluta de les traces de les antigues rieres i torrents, així com la destrucció parcial del poble d'origen medieval de Sant Eulàlia de Vilapiscina, en motiu del perllongament del passeig de Fabra i Puig, fins als contorns d'Horta, en temps de la Segona República Espanyola (anys 1931-1939). L'actual passeig de Fabra i Puig s'anomena passeig de Santa Eulàlia entre els anys 1884 (any de la seva planificació) i l'any 1922, en què es canvia el nom en honor del marquès d'Alella, ex-alcalde de Barcelona i director de la Fabra y Coats, en Ferran Fabra i Puig (Rabassa Massons i

Vinyes i Roig, 2012, p. 117). El passeig es planifica per unir, precisament, Sant Andreu amb Santa Eulàlia. ⁽³⁵⁰⁾

Per aquest motiu, davant de la consciència de la debilitat de la protecció del patrimoni andreuenc, des de l'AVV de Sant Andreu de Palomar i el CEII, s'impulsa una intensa activitat reivindicativa per a la preservació del Casc Antic.

Figura 57. Cartell de recollida de signatures "Salvem el casc antic!", de Sant Andreu de Palomar (2009)

Font: AVV de Sant Andreu de Palomar. ⁽³⁵¹⁾

La reivindicació s'inicia activament a la dècada de 1980, però la reclamació no és atesa (parcialment) fins l'any 2010, en motiu de la campanya popular "Salvem el Casc Antic" (veure la Figura 57). La campanya és promoguda per l'AVV i el CEII el mes de

³⁵⁰ A la Figura 6 es mostra el projecte del passeig de Santa Eulàlia, de l'any 1884, i com aquest uneix els nuclis de Sant Andreu i Santa Eulàlia.

³⁵¹ Consultable a: <http://www.avvandreu.cat/arxiu/noticia.php?id=65> [Consulta 22 de setembre de 2016].

desembre de 2008 (AVV de Sant Andreu de Palomar, 2008) ⁽³⁵²⁾. Formalment, es trasllada la pressió a l'Ajuntament el mes de novembre de l'any 2009, amb l'entrega de 1200 signatures a la regidora del districte, Gemma Mumbrú (AVV de Sant Andreu de Palomar, 2009). ⁽³⁵³⁾

Les propostes originàries de l'AVV i el CEII, el desembre de 2008, són (AVV de Sant Andreu de Palomar, 2008, p. 18):

Elaborar un pla que sigui de conjunt i que consideri Sant Andreu de Palomar un espai patrimonial col·lectiu; Desafectar el que calgui per protegir un bé d'interès urbanístic; Refer el PGM on les propostes a dia d'avui resultin obsoletes; Establir criteris comuns dels colors de les façanes a rehabilitar i de nova construcció; Posar ordre al desgavell de les zones 30; Controlar l'edificabilitat; Fomentar la rehabilitació d'edificis antics amb l'ajut de les administracions; Mantenir una volumetria de la tipologia existent, preservant les característiques històriques del casc antic; i Esborrar del PGM l'obertura de nous vials que es preveuen i que en l'actualitat no tenen cap sentit.

El procés que precedeix aquesta determinació cal traslladar-lo a la dècada de 1970, en el context que emergeixen els moviments socials urbans de forma organitzada a la ciutat. En el cas de Sant Andreu, més enllà de l'aparició per iniciativa popular de l'Arxiu Històric de Sant Andreu de Palomar l'any 1982 (el nom original del CEII) ⁽³⁵⁴⁾, es documenta que, l'any 1978, en Pascual Mas reclama des de l'AVV un Pla Director de l'Estudi Urbanístic de planejament del Centre Tradicional de Sant Andreu (AVV de Sant Andreu de Palomar, 2005b). Altrament, el mes de novembre de 1984 ja es documenta el Grup de Defensa del Patrimoni de l'AVV de Sant Andreu de Palomar (1984a), i el gener de 1985 es reclama l'elaboració d'un PERI, concebut com un "pla popular", a Sant Andreu (AVV de Sant Andreu de Palomar, 1985a, p. 3) en aquests termes:

Un Pla Popular -elaborat des del barri, que fixaria quins aspectes hauria de contemplar un "PERI" de Sant Andreu -la recuperació dels dos eixos bàsics, la discussió i redimensionament [sic] de les vies bàsiques projectades, la protecció

³⁵² El mes de desembre de 2008, des de l'AVV de Sant Andreu de Palomar (2008) es publica un informe titulat "El Casc Antic, l'assignatura pendent. La nostra Associació de Veïns proposa un pla de protecció del patrimoni andreuenc que faciliti la preservació del seu llegat històric".

³⁵³ Tal i com indica la revista Sant Andreu de cap a peus (2009, p. 13), del mes de novembre: "L'acte es va realitzar durant l'Audiència Pública celebrada a la seu del Districte el passat dijous 5 de novembre. La Montse Tarré, secretària de l'AVV i persona responsable de l'Associació sobre aquest tema, va entregar les més de 1200 signatures a la regidora del Districte, Gemma Mumbrú, abans de la primer intervenció. Aquesta recollida de signatures va començar el passat mes d'abril."

³⁵⁴ Detall informatiu del CEII a la Taula 8.

de l'edificació històrica (i de les eixides que són una autèntica zona verda), la superació del dèficit flagrant d'equipaments i espais lliures, l'articulació amb la ciutat- però sobretot els mecanismes de participació a totes les seves fases, de l'elaboració a l'execució.

Aquesta demanda s'atén 25 anys després, l'any 2010. Com a aportació complementària ressaltar que, al document oficial que inclou l'ampliació del Catàleg al nucli històric de Sant Andreu (MPGM, 2013), no es fa referència a la iniciativa duta a terme pels veïns i veïnes i es ressaltar el procés participatiu que té lloc en motiu de l'elaboració de la modificació del pla general, a partir de l'any 2010.

D'aquesta manera, és la gent de Sant Andreu qui inicia allò que l'Ajuntament de Barcelona atén més tard, motivada per la preocupació que observa davant la constant desaparició del patrimoni que li és propi. El veïnat de Sant Andreu actua de la mateixa forma que ocórrer als arquitectes barcelonins (tècnics municipals) quan, a la dècada de 1980, observen com un procés equivalent té lloc en referència al patrimoni modernista, propi de la burgesia catalana.

En Jordi Petit (entrevista, 28 de juny de 2016) es fa ressò de la pèrdua patrimonial soferta al territori de Sant Andreu, així com del desinterès generalitzat a la societat barcelonina. Indica que "l'Ajuntament no promou cap debat al respecte", i afirma que "no té interès per preservar ni per promoure" la memòria del poble original de Sant Andreu. Opina que la «marca Barcelona» ho absorbeix tot, i el futur Pla director urbanístic de l'Àrea Metropolitana ho seguirà fent. En referència a la praxis urbanística, considera que "l'urbanisme no té cap intenció de promoure un debat just amb la vocació de resoldre els conflictes d'interessos per mutu acord". ⁽³⁵⁵⁾

En Pau Vinyes i Roig (entrevista, 15 de juny de 2016), es fa ressò de "la dificultat en conciliar la barrera simbòlica present entre els extrems socials de la ciutat", a Barcelona. En referència a la protecció desigual del patrimoni, opina que "sempre hi ha hagut destrucció patrimonial, i comença al segle XIX; en la mesura que hi ha accés a l'educació i al coneixement es prioritza l'interès econòmic". És a dir, es fa ressò de l'abandonament de l'interès per la història i el patrimoni en general. És taxatiu: "El patrimoni rural ha estat destruït perquè no se li ha donat valor, no interessa". I afegeix

³⁵⁵ Jordi Petit és l'autor principal de les 300 al·legacions que presenta, en nom del CEII, en motiu de la modificació del pla general per a la preservació del Casc Antic de Sant Andreu (MPGM, 2016).

que "l'Ajuntament s'hi implica puntualment, però en general no té interès en la seva preservació".

Com a cloenda provisional d'aquest apartat, es contrasta la hipòtesi derivada H4. Segons es desprèn de l'observació del cas de la urbanització a l'entorn de Sant Andreu de Palomar, es constata que es promou una urbanització marginal en un escenari urbanístic inestable. Així mateix, a partir de la dècada de 1970 i fins a l'inici del segle XXI, s'impulsa una inestabilitat regulada pels poders públics, orientada a l'estímul de l'economia a través d'una política del sòl concebuda amb el valor que el mercat i la llei atorguen a la plusvàlua urbanística (privativa). Aquesta situació, en el cas de Sant Andreu, es veu reforçada per l'absència del reconeixement dels valors patrimonials i socials del seu territori. Per tant, es corrobora afirmativament la hipòtesi H4.

Fent-ne una valoració paral·lela, a través d'aquesta exploració s'avança en la comprensió del procés de *destrucció creativa del territori* (Harvey, 2012, p. 155) que té lloc a Sant Andreu, on es manifesta la *geografia del poder de classe* (Harvey, 2007, p. 406) i els *beneficis d'uns a costa dels altres* (Harvey, 2014a, p. 251). Així mateix, l'anàlisi desenvolupada mostra que, a diferència d'altres àmbits de la ciutat, integrats en el capital simbòlic col·lectiu de Barcelona, especialment al llarg del segle XX i durant el sistema democràtic, la protecció del patrimoni andreuenc és inferior al promig de la ciutat.

6.4 Valoració provisional. La urbanització marginal és conseqüència de la fórmula general del capital D-M-D', que té el seu equivalent en el dret a la plusvàlua urbanística privativa

En una lectura inicial es determina que, en general, la plusvàlua urbanística privativa és un reflex dels drets reals acumulats, resultat d'un procés històric. En el camp de l'urbanisme esdevé una eina de valoració que, en essència, instrumentalitza el valor afegit, desigual, que s'acumula a les ciutats. Des d'un punt de vista econòmic i espacial, les ciutats esdevenen el principal constructe humà que promou i alimenta el mercat mundial. Creixen a mida que s'intensifica el mercat i s'hi promou el creixement de forma sistemàtica per garantir la reproducció del règim privatiu capitalista.

En conjunt, ressaltar que l'aplicació de la plusvàlua urbanística privativa trasllada la pressió a la competència pel dret a l'espai, on el capital econòmic, en general, domina el procés. En aquest escenari, tal i com ho constata el veïnat andreuenc, el capital o apoderament social es troba en una posició dèbil, tot i l'aparent avanç de la institucionalització del sistema democràtic a Espanya. En aquest sentit, es produeix un gir de la política urbanística de la ciutat de Barcelona en motiu de l'inici de la globalització econòmica, a la dècada de 1990, abandonant el concepte tradicional de planificació a mig o llarg termini per integrar-se al pols o competència entre ciutats a escala global. En aquest període històric la competència espacial per raons econòmiques esdevé una pressió externa que s'articula al sistema polític, arribant fins a l'epicentre dels òrgans de decisió urbanística de la ciutat. Aquesta pressió prioritza un sistema d'actuacions prioritari, per raons econòmiques, que promou l'especulació i la desigualtat. El resultat és una ciutat dual, inestable i desigual, on una part esdevé marginada i l'altra en surt beneficiada.

La urbanització marginal observable a Sant Andreu de Palomar és conseqüència de múltiples mecanismes condicionats, tots ells, per la supeditació a la cerca de plusvàlues privatives, on l'acció pública promoguda per l'Ajuntament hi participa activament. Per un costat, l'Ajuntament prioritza determinades actuacions per raons econòmiques, supeditant la viabilitat a la col·laboració del sector privat, i aquest factor ocasiona una urbanització desigual. Per l'altre, l'Ajuntament promou la rehabilitació de l'espai però, a mida que entra en competència amb el capital internacional, aquest esdevé més determinant i, com a conseqüència, s'observa la pèrdua del control del procés urbanitzador per part dels organismes públics. El resultat és una intervenció selectiva i desigual.

Com mostra aquesta recerca empírica i documental, el desenvolupament desigual és conseqüència de les tècniques de valoració del sòl a Espanya (Reial Decret Legislatiu n° 7, 2015), que representen la transposició de la fórmula general del capital D-M-D' que defineix Marx (2007a, p. 210). La urbanització marginal és conseqüència de la fórmula general del capital D-M-D' (Marx, 2007a, p. 210), que té el seu equivalent en el dret a la plusvàlua urbanística privativa. Comprendre'n els mecanismes permet corregir-ne els efectes. Així mateix, si el que es cerca és eliminar el desenvolupament desigual fins a la seva arrel, la solució no és possible canviant el marc legal urbanístic, ja que el problema

és estructural. El problema és el marc legal en el seu conjunt i, sobretot, les relacions establertes d'acord amb els tractats i les institucions que imposen, promouen i tutel·len el mercat mundial.

Com a valoració provisional, es contrasten els hipòtesis H1 i H4, amb la finalitat d'avançar en la comprensió de la problemàtica generada al voltant de la qüestió urbanística que es planteja (veure l'Ap. 1.1). Es constata la creació de la urbanització marginal a través de la praxis urbanística, que esdevé un instrument que permet solucionar les barreres espacials (i simbòliques) que requereix un model acumulatiu, inestable i desigual com el règim econòmic capitalista. Es corrobora l'existència d'una supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme (l'acumulació, la inestabilitat i la desigualtat sistèmiques), integrada dins els propis mecanismes que legislen, promouen, negocien i executen l'activitat urbanística amb la finalitat de garantir l'apropiació privada del capital acumulat. Per tant, es corroboren ambdues hipòtesis.

7. Resultats i conclusions

En aquest darrer capítol es presenten els resultats i les conclusions principals de la investigació. D'acord amb el disseny metodològic, un cop contrastades les hipòtesis derivades H2, H3 i H4, en aquest darrer estadi de la investigació es contrasta la hipòtesi de partida H1 de forma conjunta, amb la finalitat de refutar, matisar o corroborar la seva validesa.

El capítol s'estructura en tres apartats. En el primer es fa una **contrastació de la hipòtesi de partida H1**. En el segon es presenten els principals resultats, fent una **valoració de la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del règim capitalista**. En el tercer, com a cloenda de la tesi, es fa una **revisió crítica del mètode** i es proposen **futures línies de treball**.

7.1 Contrastació de la hipòtesi de partida H1

L'objectiu principal de la tesi consisteix en avançar en la comprensió de com té lloc el procés de supeditació de l'urbanisme a la solució espacial de l'acumulació capitalista, i com es manifesta a Sant Andreu de Palomar. La pregunta estructural d'investigació, que coincideix amb la hipòtesi de partida H1 (que es formula en clau d'hipòtesi), és si l'urbanisme es troba supeditat a la lògica de l'obtenció de plusvàlues, pròpia del règim econòmic capitalista, i això comporta un desenvolupament acumulatiu, inestable i desigual al marge de la capacitat tècnica i social de poder evitar-ho. ⁽³⁵⁶⁾

L'objectiu d'explorar les causes que ocasionen la urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar és analitzat a l'exploració del marc teòric de referència (al capítol 3), i s'amplia amb una anàlisi empírica i documental que aprofundeix en el problema (capítol 4), en les causes genèriques que l'ocasionen (capítol 5) i en les seves conseqüències

³⁵⁶ La pregunta estructural d'investigació es descriu a l'apartat 2.1, i l'objectiu principal a l'apartat 2.3.

particulars en el cas de Sant Andreu (capítol 6). Els capítols 4, 5 i 6 es desenvolupen a partir de les hipòtesis derivades H2, H3 i H4 que en permeten la contrastació. Seguint el mètode hipoteticodeductiu de Karl Popper (1980), tant la hipòtesi de partida com les hipòtesis derivades es plantegen com a conjetures orientades a donar una resposta crítica i racional a la pregunta estructural d'investigació que, plantejada en clau d'hipòtesi, es correspon amb la hipòtesi de partida H1. Amb aquesta finalitat se'n fa el contrast. ⁽³⁵⁷⁾

Al tercer capítol s'analitza com l'urbanisme es relaciona amb la racionalització de l'ocupació i la transformació de l'espai, en un procés de competència espacial que, en un règim econòmic capitalista, acumulatiu, té efectes directes en el procés d'urbanització desigual a escala global.

Al quart capítol es constata que la urbanització marginal i la competència desigual per exercir el dret a l'espai formen part del mateix problema, que és estructural al règim capitalista. Així mateix, s'evidencia l'absència d'una visió conjunta de les causes econòmiques que ocasionen la competència desigual per exercir el dret a l'espai, així com del seu vincle amb les conseqüències que se'n deriven.

Al cinquè capítol es constata que existeix un vincle entre la devaluació del valor de la terra i la sobreacumulació equivalent a les ciutats, a partir de l'aprofundiment de les causes que condueixen a l'aparició del valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora del capital acumulat. Es conclou que el procés de legitimació dels drets privatis, així com els drets de propietat i de lliure empresa, emergeix com a resposta legal a un escenari històric caracteritzat per fortes desigualtats, ocasionat per la implantació d'un sistema imperialista en competència que explota el sistema colonial i les desigualtats socials que es manifesten en les relacions de classe. Des de la perspectiva històrica, es conclou que l'urbanisme modern apareix com a conseqüència d'un ideal il·lustrat, amb vocació de racionalitzar i legitimar l'acumulació del capital privatiu a l'espai.

³⁵⁷ El mètode hipoteticodeductiu es descriu a l'apartat 2.2 i les hipòtesis derivades a l'apartat 2.4. Les hipòtesis derivades són: H2) L'urbanisme es supedita a la pressió que exerceix la competència desigual per exercir el dret a l'espai; H3) L'urbanisme forma part del procés històric de legitimació del valor afegit privatiu que condueix al règim econòmic capitalista; i H4) L'urbanisme promou la urbanització marginal, la inestabilitat urbana i la producció de l'espai amb l'aplicació del dret a la plusvàlua urbanística privativa.

Al sisè capítol s'identifica la mecànica que condueix a la urbanització marginal observable a la praxis urbanística a Sant Andreu, a partir de l'anàlisi específica de les conseqüències de l'aplicació de la plusvàlua urbanística privativa com a instrument urbanitzador. Resultat de l'anàlisi, es corrobora la institucionalització de la llei que facilita l'acumulació del capital privatiu per diverses vies complementàries. Prenent de referència l'anàlisi del capítol 5 s'identifica la pressió que afavoreix la normalització del dret privatiu, de la competència desigual per exercir el dret a l'espai i de la cosmovisió que ho legitima, a través dels ideals i del relat històric que ho expressa. En aquesta línia, aquesta normalització té el seu reflex en el camp de l'urbanisme a través del marc legal, del procés de valoració urbanística i de la planificació futura de l'espai.

En conjunt, es corrobora l'existència de la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme (l'acumulació, la inestabilitat i la desigualtat sistèmiques). Així mateix, es constata la dificultat de qüestionar i corregir els efectes de la política econòmica que les estimula, en un règim capitalista legal, institucional i simbòlicament constituït. En els àmbits acadèmic, polític i econòmic s'observa l'absència d'una línia d'investigació clara i definida orientada a explorar les contradiccions de la funció de l'urbanisme que, tal i com s'identifica en aquest treball, té a veure amb els límits de la capacitat efectiva dels poders públics, tècnics i socials per fer-hi front.

D'acord amb la contrastació realitzada, el conjunt de les hipòtesis plantejades no entren en contradicció i són coherents entre si. Per tant, es corrobora afirmativament la hipòtesi de partida H1, en el rigor reflectit en els enunciats bàsics deduïts en clau d'hipòtesi que es contrasta en el marc teòric i en l'anàlisi empírica orientada al contrast de les hipòtesis derivades H2, H3 i H4.

7.2 Valoració de la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del règim econòmic capitalista

La valoració de la supeditació de l'urbanisme a les lleis immanents del capitalisme s'estructura en quatre apartats. En primer lloc es presenta el cas de la urbanització marginal de Sant Andreu de Palomar, d'acord amb el treball de recerca que es realitza en aquesta tesi. En segon lloc es presenten els conceptes principals que es desenvolupen a la tesi i es ressalta la identificació de la «llei general de la plusvàlua urbanitzadora».

En tercer lloc es reflexiona sobre els efectes de les respostes obtingudes en el camp de l'urbanisme i, en quart lloc, es presenta la proposta d'un canvi de paradigma econòmic com a resposta o solució dels conflictes i contradiccions que representa la llei de la plusvàlua urbanitzadora.

7.2.1 La urbanització marginal de Sant Andreu de Palomar

Sant Andreu, com a conseqüència de la supeditació de les institucions polítiques, tècniques i socials a les lleis que regeixen el mercat econòmic amb finalitats privatives, esdevé un territori marginat i desestructurat urbanísticament, en referència al conjunt de la metròpoli barcelonina. **La urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar**, a partir del segle XIX, és un reflex de les lleis immanents del règim econòmic capitalista, dirigides a la creació i posterior acumulació de les plusvàlues privatives. És el resultat de la legitimació de la plusvàlua urbanística privativa, derivada de la normalització del valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora, que institucionalitza un repartiment desigual de les competències per exercir el dret a la ciutat i normalitza un desenvolupament desigual de l'espai.

La urbanització marginal a Sant Andreu de Palomar es caracteritza per facilitar la circulació espacial del capital privatiu, permetent la superació de les barreres físiques que s'hi interposen i facilitant l'acumulació de les plusvàlues privatives que el sistema genera. Es constata que, al llarg de la segona meitat del segle XIX i fins a la dècada de 1970, l'acumulació d'activitat industrial i població obrera permet l'acumulació de plusvàlues privatives que beneficien, principalment, a l'expansió d'un mercat privatiu dirigit a la producció de béns i el seu consum. El període comprès a partir de la dècada de 1970 fins l'any 2016 (any que conclou aquesta investigació), es caracteritza per facilitar la materialització de la plusvàlua privativa obtinguda en un mercat global, amb la implantació de grans centres d'oci i consum que promou l'explotació a gran escala. En aquesta segona etapa, la redistribució de la riquesa acumulada amb finalitats privatives es regula, espacialment, a través de la gestió pública de la praxis urbanitzadora. En conjunt, té lloc un procés de destrucció creativa del territori original andreuenc, que facilita la implementació d'una metròpoli urbana.

Tanmateix, la recerca posa de manifest que, en contraposició a la urbanització marginal que s'hi desenvolupa, Sant Andreu de Palomar disposa d'un patrimoni històric i simbòlic custodiat pels andreuencs, resultat de gairebé mil anys d'història integrada en els valors socioculturals de la història de Catalunya. En aquest sentit, la lluita reivindicativa protagonitzada a Sant Andreu exemplifica una lluita activa que és comuna als espais marginats del conjunt de ciutats que, a l'inici del segle XXI, amb els nous altaveus que facilita la tecnologia de la informació amplia la consciència d'una problemàtica global.

7.2.2 Conceptes principals i la llei de la plusvàlua urbanitzadora

L'anàlisi de les causes i les conseqüències de la urbanització marginal que es manifesta a Sant Andreu permet desenvolupar tres conceptes: la competència desigual per exercir el dret a l'espai; el valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora del capital acumulat; i la plusvàlua urbanística privativa com a estímul de la praxis urbanitzadora. Els tres conceptes es corresponen amb els enunciats derivats de la pregunta estructural d'investigació, que són formulats en clau d'hipòtesi i posteriorment contrastats. L'anàlisi conjunta permet la comprensió de la llei de la plusvàlua urbanitzadora que es conceptualitza en aquesta tesi.

La competència desigual per exercir el dret a l'espai és conseqüència de la institucionalització política i legal del règim econòmic capitalista. Consisteix en la composició desigual dels poders delegats amb dret a ocupar i explotar l'espai amb finalitats privatives que, resultat d'un procés històric, representen el govern tàcit de les desigualtats, estimulants la inestabilitat i l'acumulació desigual del capital de forma sistèmica.

El valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora del capital acumulat és conseqüència de la normalització del dret a l'acumulació espacial del capital en un règim econòmic capitalista. Consisteix en la facultat d'acumular el capital privatiu a l'espai en el procés urbanitzador que, resultat d'un procés històric, facilita la gestió tàcita de les desigualtats creades als conjunts urbans, estimulants la inestabilitat i l'acumulació desigual del valor de l'espai de forma sistèmica.

La plusvàlua urbanística privativa com a estímul de la praxis urbanitzadora és conseqüència de la legitimació del dret a competir per l'espai en un règim econòmic capitalista. Consisteix en el dret a l'anticipació del benefici privatiu futur, derivat de la normalització del valor afegit privatiu de l'espai, que es valora en el procés que promou la praxis urbanitzadora, des de la negociació que condueix a la transformació dels drets del sòl fins a la seva execució. La plusvàlua urbanística privativa és una expressió legalitzada de la *fórmula general del capital D-M-D'* que identifica Karl Marx (2007a, p. 210).

Mitjançant aquests tres mecanismes s'institucionalitza la pressió que el dret a la propietat privada, la lliure competència i la cosmovisió desigual del món exerceixen sobre l'espai. Com a resultat, la urbanització acumulativa, inestable i desigual esdevé, en un règim capitalista que abasta el comerç mundial, un patró que supedita als instruments d'ordenació i planificació urbana i territorial d'arreu. En aquest sentit, la capacitat de crear valor afegit privatiu a l'espai, resultat de la competència desigual, dels drets de propietat desigualment repartits i de l'activitat que promou l'economia de mercat, esdevé el motor urbanitzador. Es tracta d'una norma dominant. Per aquest motiu, en aquesta tesi es crea el concepte de «**lleï de la plusvàlua urbanitzadora**», que reflecteix que, en un règim econòmic capitalista, la finalitat de la planificació i/o urbanització de l'espai és promoure l'absorció, la reproducció i l'acumulació de valor afegit privatiu a l'espai. Aquesta lleï és una variant de la «la lleï general de l'acumulació capitalista» que descriu Marx (2007c) (veure els apartats 3.2 i 3.3). La seva conseqüència és una devaluació paral·lela a l'espai «plus valorat». La urbanització marginal n'és un reflex, però també ho és la devaluació de l'àmbit rural i, de forma més evident, la devaluació de la riquesa biològica. Consisteix en una lleï extractiva, que cerca valor privatiu a costa de l'altre, de la societat i de la naturalesa. Aquesta lleï orienta la planificació econòmica i social que les estructures econòmiques impulsen i les institucions polítiques promouen, condicionant la responsabilitat política, matisant el significat de la funció pública de l'urbanisme i deixant en una situació de debilitat estructural a qui en surt perjudicat.

7.2.3 Efectes de les conclusions en el camp de l'urbanisme

Amb aquesta anàlisi es conclou que l'urbanisme, tal i com es concep a l'inici del segle XXI, no té per objectiu real la planificació de l'espai més enllà del que requereix el sistema acumulatiu, privatiu, que fomenta el mercat mundial. És a dir, al marge de l'interès que suscita la crítica a l'especulació urbanística, es ressalta que l'urbanisme, regulat per la llei de la plusvàlua urbanitzadora, no té per objectiu planificar un sistema de ciutats global en un espai finit, ja que fer-ho representaria posar fi al règim acumulatiu privatiu i implicaria el desmantellament del constructe legal, simbòlic i cultural que s'hi ha edificat. No és el seu objectiu ni té capacitat tècnica i real per evitar-ho tret que es replantegi la seva finalitat.

Les qüestions que planteja la problemàtica de la urbanització global desigual, inestable i acumulativa, en un règim econòmic capitalista, forma part d'un repte històric, que el relat oficial no contempla com un problema fonamental.

La reproducció i l'acumulació del capital privatiu es troben legitimades per llei. Les polítiques públiques estimulen aquests principis, generant reptes i/o contradiccions que requereixen ser compresos. Per un costat, es troba la sobreexplotació dels recursos naturals i de les persones ocasionades per les polítiques d'estímul de l'acumulació del capital, que van acompanyades de l'alteració i la degradació sistèmica de la riquesa biològica i sociocultural, creada al llarg de les històries natural i humana, respectivament. Per l'altre, es troba la impossibilitat tècnica i material, l'any 2016, de garantir la reproducció, a escala global, dels models urbans i socioestatals que fomenten la contemplació de l'ideal cosmopolita contemporani. Com a resultat, es fomenta una política de prioritats d'actuació basada en la legitimació de la competència pel dret a acumular capital amb finalitats privatives, autoritat, poder i riquesa, i de beneficiar-se'n. En aquest context, la praxis urbanitzadora esdevé un element estratègic per garantir l'absorció del capital acumulat privatiu i la seva explotació.

En origen, l'urbanisme modern promou l'ideal d'una planificació estable a mig i llarg termini però, tal i com succeeix a Barcelona, a partir del moment que el mercat mundial d'un règim capitalista és una realitat, a la dècada de 1990, s'abandona el concepte de planificació estable i l'urbanisme que es promou es supedita explícitament a

l'empresarialisme que es regula per les expectatives de benefici privatiu que ofereix el mercat mundial en lliure competència (veure l'Ap. 5.3.3).

Resultat del procés històric, es materialitza un mercat mundial basat en drets privatis, legitimats pel capitalisme, en un ordre mundial on l'apoderament social és dèbil i l'apoderament econòmic i financer és extraordinari.

Com a resultat, l'urbanisme tendeix a abandonar la funció pública que se li atribueix des de mitjan segle XX, sota el paradigma de l'Estat del benestar. Aquesta situació és generalitzada, però és més evident en aquells territoris on l'apoderament social és menor, com succeeix a Sant Andreu de Palomar respecte Barcelona. Paral·lelament, la solució espacial que ofereix el règim econòmic capitalista, a mida que progressa la dinamització del mercat mundial privatiu, tendeix a consolidar i accentuar les desigualtats a les ciutats (veure l'Ap. 3.3). Es manté el procés d'acumulació del capital privatiu, que té el seu reflex equivalent en l'acumulació i la transformació constants de constructes urbans.

En aquesta línia de pensament, el debat polític i acadèmic sobre el *dret a la ciutat* (Lefebvre, 1968), tret que incorpori una crítica radical a l'economia política, esdevé només un espai de reflexió que s'instrumentalitza dins del règim capitalista, permetent garantir la seva continuïtat. La resistència social pel dret a la ciutat, tret que s'integri a la consciència d'una lluita global, té el mateix resultat, amb el matís diferencial que, en aquells àmbits on la resistència és per corregir els efectes de la urbanització marginal resultat d'una especulació promoguda pel capital privatiu, es troba en un espai més contraposat al del poder establert i facilita la correcció dels desequilibris que ocasiona.

Com a resultat, la competència espacial entre les ciutats situa a la praxis urbanística en una situació compromesa. Es plantegen dos escenaris contraposats. Per un costat està l'opció de seguir en competència pel benefici privatiu, i acumular beneficis o perjudicis respecte altres ciutats o territoris. Aquest escenari implica continuar la tendència a la destrucció sistemàtica, innecessària i irracional, de bona part de la riquesa biològica acumulada a la Biosfera i generar nous conflictes mediambientals i socials. Per l'altre costat està l'opció d'abandonar la competència privativa, i promoure el reconeixement de la igualtat dels drets socials i mediambientals a escala global, si bé això representa posar fi al dret a l'acumulació de plusvàlues privatives a costa del pròxim i del medi

natural. En aquest segon escenari es situaria part de l'ideal comunista de Marx, en la mesura que implica un apoderament col·lectiu, global, dels drets d'explotació i del capital creat, posant en valor allò que és necessari i abandonant allò que no ho és.

7.2.4 Un canvi de paradigma econòmic

Resultat de l'anàlisi històrica i conceptual, es constata que el capitalisme promou un espai amb desigual valoració dels drets i privilegis, que facilita l'expansió de l'espai urbanitzat, en un procés sistèmicament acumulatiu, inestable i desigual, que té per finalitat el garantir el procés expansiu i acumulatiu del capital. Aquesta «solució» promou un mercat mundial que facilita la sobreexplotació del treballador a través de les desigualtats dels drets socials i la sobreexplotació de la terra a través de les desigualtats dels drets biològics. En aquest sentit, cada època i cada territori té la seva peculiar manifestació, és a dir, expressa diferents escales de valor a les classes socials, als sistemes biològics i al dret natural a la vida.

L'exploració del procés històric mostra que, a partir d'una acumulació primària del capital al voltant de la cosmovisió de la realitat que custòdia el capital religiós (Bourdieu, 2009), on s'hi articula el govern, els exèrcits i les arts, té lloc una progressiva delegació dels camps del poder i diverses desposessions i reestructuracions del capital que condueixen, al segle XVIII, a l'*acumulació originària* (Marx, 2007) que promou el règim capitalista (veure l'Ap. 5.3.4). Als segles XIX i XX es genera una acumulació del capital privatiu extraordinària, amb capacitat per sobreexplotar els recursos i les desigualtats socials. En aquest context apareixen les constitucions modernes, que originàriament regulen aquesta situació amb una geopolítica colonialista i classista, en un procés de reproducció i acumulació del valor afegit privatiu en què l'urbanisme racionalitza l'apropiació de l'espai amb aquesta finalitat (veure l'Ap. 5.3.2). Aquest model evoluciona i sobreviu al llarg del segle XX, tot i els diferents models o règims comunistes que apareixen, fins a la implantació d'un mercat mundial a finals de segle. El procés va acompanyat del creixement i la transformació constants de la població i l'espai urbanitzat (veure els apartats 3.2.1 i 5.3.3). El seu resultat és una alienació de l'activitat humana i la seva finalitat (Harvey, 2014a), que representa un estadi avançat del treball alienat, de l'estranyament del treballador amb la naturalesa i amb si mateix,

tal i com identifica i pronostica Marx (2010, p, 117) i corrobora Harvey (2014a, p. 257). Resultat de l'alienació, el valor de la terra es devalua i, en un món finit que no garanteix la constant acumulació de l'espai urbanitzat, també es devalua el capital urbà.

D'acord amb aquest paradigma econòmic, si no es trasllada la pressió al constructe legal que articula i legitima l'ocupació i l'explotació de l'espai amb finalitats privatives, incorporant l'apoderament social a escala global, la llei de la plusvàlua urbanitzadora que promou les lleis immanents del capitalisme seguirà el seu curs. La lògica del valor afegit privatiu, capitalista, seguirà promovent l'explotació de les desigualtats dels drets reconeguts i la sobreexplotació incongruent del planeta, supeditant l'urbanisme a aquesta finalitat.

A l'inici del segle XXI es donen les condicions per qüestionar la lògica del paradigma econòmic legalment constituït. Però aquesta situació representa un problema estructural i un repte fonamental. Al segle XXI el problema no és racionalitzar l'acumulació privativa, com ocórrer al segle XIX, el problema és l'acumulació privativa en si, i el repte és invertir aquest procés i racionalitzar una acumulació col·lectiva, global, que elimini el seu component especulatiu i desestabilitzador.

Per aquest motiu, es ressalta la urgència i la necessitat d'avançar en la comprensió del repte que suposa planificar el sistema de ciutats de forma racional, supeditant-hi l'economia política. Les mesures pal·liatives que ofereixen el debat i la praxis urbanística són necessàries, però no són suficients si no es contempla globalment el problema. Per fer efectiu aquest procés es requereix promoure un nou paradigma econòmic que assumeixi com a repte fonamental supeditar el sistema econòmic i polític al dret a la qualitat de vida del conjunt de la Biosfera, on les societats humanes només en són partícips (³⁵⁸). Aquest paradigma requereix, per tant, tendir a la igualtat de drets socials i biològics, sense distincions. La definició de **dret biològic**, prenent de referència la lectura que en fa Xavier Mayor (³⁵⁹), és el dret comú del conjunt dels éssers vius a néixer, viure en plenitud, reproduir-se i morir-se. La definició de **dret social**, d'acord amb la interpretació que se'n fa en aquesta tesi, és el dret dels éssers

³⁵⁸ Aquesta darrera aportació és recollida de l'entrevista a en Xavier Mayor (entrevista, 15 de juliol de 2016). Veure l'apartat 4.3.3.

³⁵⁹ Tal i com es ressalta a l'apartat 4.3.3, a l'entrevista realitzada a en Xavier Mayor (entrevista, 15 de juliol de 2016), el concepte de «dret biològic» no està integrat als marcs legals constituïts ni està normalitzat a l'àmbit del coneixement.

humans a gaudir d'uns drets comuns com a societats. Això implica, irremediament, desmantellar el sistema acumulatiu privatiu, la plusvàlua, en la seva essència (afectant als drets de propietat i al dret a la lliure empresa que faciliten l'explotació de les persones i els recursos), i promoure noves lleis immanents: l'harmonia, l'estabilitat i la igualtat sistèmiques.

Utilitzant les paraules de Marx (2010), i seguint el raonament que pauta aquesta tesi, per promoure la igualtat dels drets socials i biològics cal reconstruir un *naturalisme* "capaç de comprendre l'acte de la història universal" (p. 192), comprendre "la realitat social de la naturalesa" (p. 149). Així es comprèn el vincle entre l'*essència humana*, l'*home social* i el fonament de l'*existència humana* com a *element vital*, "la plena unitat essencial de l'home amb la naturalesa, la veritable resurrecció de la naturalesa, el naturalisme realitzat de l'home i el realitzat humanisme de la naturalesa" (p. 141) (veure l'Ap. 3.2.2). Ampliant aquestes paraules a la consideració que en fa Rosa Luxemburg (n.b.d), cal resoldre el problema de l'acumulació del capital i donar una explicació al significat del *capital total*.

7.3 Revisió crítica del mètode i futures línies de treball

El mètode de Popper (1980) permet ampliar l'abast del debat tradicional, en aquest cas en el camp de l'urbanisme, i fer una aproximació holística al fenomen urbà. En aquest sentit, el mètode es concep com un problema epistemològic, que qüestiona la qualitat del coneixement i proposa com acotar la capacitat d'errar en l'anàlisi. Tal i com s'indica a l'apartat 2.2, seguint el raonament analític de Kant (2013a, pp. 304-305), cal evitar caure en "la limitació especulativa de la raó pura". Per aquest motiu la crítica és necessària, i la recerca s'orienta a seguir aquest plantejament, prenent de referència la geografia crítica que proposa Harvey (2012). Però l'anàlisi realitzada en aquesta tesi, enfocada a donar resposta a la pregunta estructural d'investigació que amplii la comprensió de la qüestió i la crítica urbanístiques que es plantegen, és una aproximació al problema, no el resol (veure l'Ap. 2.1). La llei de la plusvàlua urbanitzadora que es defineix requereix ser contrastada, amb el rigor del racionalisme crític del mètode hipoteticodeductiu que proposa Popper.

Amb la finalitat de millorar la qualitat del coneixement i avançar en la comprensió de la qüestió urbanística, així com de la llei de la plusvàlua urbanitzadora que es deriva d'aquesta investigació, és necessari ampliar la recerca. En l'àmbit acadèmic es proposen les següents línies de treball complementàries:

- **La problemàtica urbana.** Orientació: avançar en la comprensió del procés d'urbanització a escala global i en els diferents processos d'urbanització marginal que es manifesten en múltiples i complementàries escales. En aquesta línia, l'anàlisi conjunta de la institucionalització de la competència desigual per exercir el dret a l'espai, del valor afegit privatiu com a idea urbanitzadora del capital acumulat, i de la plusvàlua urbanística privativa com a estímul de la praxis urbanitzadora, en altres àmbits sociopolítics i culturals, permet avançar en la contrastació de la llei general de la plusvàlua urbanitzadora.
- **La problemàtica global.** Orientació: avançar en la comprensió de les lleis immanents del capitalisme: l'acumulació, la inestabilitat i la desigualtat sistèmiques, observables més enllà de la problemàtica urbana.
- **La crítica a l'economia política.** Orientació: avançar en la comprensió del relat històric que condueix a l'acumulació originària del capital que descriu Marx (2007, p. 197), fins a l'alienació universal del capital que proposa Harvey (2014a, p. 257), per comprendre com i per què s'institueix i persisteix la legitimació del capital acumulat amb finalitats privatives.

A través d'aquesta triple recerca és viable promoure nous espais de debat i reflexió, des dels quals traslladar l'atenció als terrenys econòmic, polític i social, i impulsar un nou paradigma econòmic conjuntament.

a Karl Marx

Bibliografia citada

- AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2015). *La salut a Barcelona 2014*. Barcelona: autoedició. Consultable a:
http://www.aspb.cat/wp-content/uploads/2016/03/InformeSalut2014_2010.pdf
[Consulta 2 de setembre de 2016].
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1981). *El polígon Canyelles*. Barcelona: autoedició.
- (1982). *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic de la Ciutat de Barcelona*. Barcelona: autoedició.
- (1990). *Pla estratègic econòmic i social Barcelona 2000*. Barcelona: autoedició.
- (1991). *Nou Barris. La penúltima Barcelona*. Barcelona: autoedició.
- (1993). *Nou Barris. Torre Llobeta. De palau medieval a Centre Cívic*. Barcelona: autoedició.
- (1994). *II Pla estratègic econòmic i social Barcelona 2000*. Barcelona: autoedició.
- (1996). *Barcelona. La segona renovació*. Barcelona: autoedició.
- (1997). *Sant Andreu - Barcelona. 100 anys creant futur (llibre de l'exposició)*. Barcelona: autoeditat.
- (1999). *Imatges i records. Barcelona: Sant Andreu*. Barcelona: Viena.
- (2004a). *Barcelona 1979-2004, del desenvolupament a la ciutat de qualitat*. Barcelona: autoedició.
- (2004b). *La ciutat vella de Barcelona: un passat amb futur*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona - Foment de Ciutat Vella - Universitat Politècnica de Catalunya.
- (2007). *Distribució territorial de la Renda Familiar per càpita a Barcelona*. Barcelona: autoedició. Consultable a: <http://www.bcn.cat/publicacions/pdf/rfd.pdf>
[Consulta 12 d'abril de 2016].
- (2008). *Barcelona, Transformación. Planes y Proyectos*. Barcelona: autoedició.
- (2009a). *Masies de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Angle Editorial.

---- (2009b). *80 anys del Patronat Municipal de l'Habitatge en imatges*. Barcelona: autoeditat.

---- (2014a). *Distribució territorial de la Renda Familiar Disponible per càpita a Barcelona (2014)*. Consultable a:

<http://barcelonaeconomia.bcn.cat/sites/default/files/Economia%20190116%20Renda%20familiar%20disponible.pdf> [Consulta 2 de setembre de 2016].

---- (2014b). *Llibre blanc Barcelona, capital d'un nou Estat*. Barcelona: autoedició. Consultable a:

http://ajuntament.barcelona.cat/barcelonallibres/sites/default/files/publicacions_fitxers/libreblanc_totred72ok.pdf [Consulta 2 de setembre de 2016].

---- (2015a). *L'Ajuntament incorpora a l'informe de salut un instrument d'anàlisi que mostra les desigualtats entre els barris de Barcelona*. Nota de premsa. Consultable a:

<http://ajuntament.barcelona.cat/premsa/2015/10/22/lajuntament-incorpora-a-linforme-de-salut-un-instrument-danalisi-que-mostra-les-desigualtats-entre-els-barris-de-barcelona/> [Consulta 2 de setembre de 2016].

---- (2015b). *Distribució territorial de la Renda Familiar Disponible per càpita a Barcelona (2014)*. Barcelona: autoedició. Consultable a:

http://barcelonaeconomia.bcn.cat/sites/default/files/RFD_2014_informe.pdf [Consulta 2 de setembre de 2016].

---- (2016). *Preu de lloguer dels habitatges a Barcelona*. Barcelona: autoedició. Consultable a:

http://ajuntament.barcelona.cat/premsa/wp-content/uploads/2016/03/160302-Informe_lloguers_Bcn.pdf [Consulta 2 de setembre de 2016].

AJUNTAMENT DE BARCELONA I CEII (2014). *Sant Andreu de Palomar. De Francesc de Tamarit al Decret de Nova Planta*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

AJUNTAMENT DE BARCELONA *et al.* (2013). *El món del 1714, Barcelona. Catàleg de l'exposició*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura i MUHBA Museu d'Història de Barcelona.

AJUNAMENT DE BARCELONA I FUNDACIÓ PERE TARRÉS (2007). *Diagnosi sobre l'estat de la participació interna en el si de les associacions a Barcelona*. Barcelona: autoedició.

Consultable a:

<http://www2.peretarres.org/projectessocials/butlleti/20/Informe%20diagnosi%20participaci%C3%B3.pdf> [Consulta 8 de gener de 2014].

AJUNTAMENT DE BARCELONA I PATRONAT DE L'HABITATGE. (1999). *Barcelona, les cases barates*. Barcelona: Valeri Consultors Associats, VCA editors.

ALBERICH NISTAL, T. (2015). *Desde las Asociaciones de Vecinos al 15M y las mareas ciudadanas. Breve historia de los movimientos sociales*. Madrid: Dykinson.

ALBET I MAS, A. (1995). "Justícia social, postmodernisme i medi. David Harvey disset anys després". A *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 27, pp. 117-131. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Consultable a:

Universitat Autònoma de Barcelona. Consultable a:

<https://ddd.uab.cat/pub/dag/02121573n27/02121573n27p117.pdf> [Consulta 24 de juliol de 2016].

---- (2012). "Esquerdes a la ciutat capitalista: ferides i oportunitats". A *Quadern de les idees, les arts i les lletres*, núm. 187, pp. 22-26. Sabadell: Fundació Ars.

ÀMBIT VIII DEL CCC (1976a). *ACTA de la reunió del consell de l'àmbit* [Àmbit VIII: L'Ordenació del Territori, del Congrés de Cultura Catalana] (1976/02/19). A l'Arxiu de l'Àmbit VIII del II Congrés de Cultura Catalana (1975-1977).

---- (1976b). *Document de treball, tema 3: sobre les bases de la macrocefàlia barcelonina (juny de 1976)*. A l'Arxiu de l'Àmbit VIII del II Congrés de Cultura Catalana (1975-1977).

---- (1977a). *Projecte de resolucions de l'Àmbit VIII: L'Ordenació del Territori*. A l'Arxiu de l'Àmbit VIII del II Congrés de Cultura Catalana (1975-1977).

---- (1977b). *Relació de documents elaborats i/o presentats en el marc de l'activitat de l'Àmbit VIII de l'Ordenació del territori (octubre 75/maig 77)*. A l'Arxiu de l'Àmbit VIII del II Congrés de Cultura Catalana (1975-1977).

---- (1977c). *Àmbit VIII. L'Ordenació del Territori. Resolucions*. A l'Arxiu de l'Àmbit VIII del II Congrés de Cultura Catalana (1975-1977).

---- (n.d.). *Tema 10: La informació per a la planificació i gestió: el dret d'igualtat a la informació dels diferents grups socials front a la política monopolística del poder*. A l'Arxiu de l'Àmbit VIII del II Congrés de Cultura Catalana (1975-1977).

ANDERSON, B. (2006). *Comunidades imaginadas*. Edició original en anglès, de 1983, titulada *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.

APEMB (2010). *Pla Estratègic Metropolità de Barcelona - Visió 2020-*. Barcelona: Pla Estratègic Metropolità de Barcelona.

ARA (2016). "La Sagrera: 82 milions desviats". Al diari *Ara*, 29 de juny de 2016. Consultable a:

http://www.ara.cat/societat/Guardia-Civil-registra-dAdif-Barcelona_0_1603639698.html [Consulta 30 de juny de 2016].

ARAN I SURIOL, J. (2002). *Santa Anna de Barcelona. Monestir, col·legiata, parròquia*. Barcelona: Editorial Mediterrània.

ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA (2012). *50 anys de transformacions territorials. 1956-2006*. Barcelona: autoedició.

ARGOMEDO CASAS, M.A. (1991). "Los límites de la planeación urbana". A *Nóesis. Revista de Ciencias Sociales y Humanidades*, núm. 6-7, gener-desembre de 1991, pp. 145-162. Ciudad Juárez, México: Instituto de Ciencias Sociales y Administración de la Universidad Autónoma de Ciudad Juárez.

---- (2013). "La metrópoli binacional Juárez-El Paso". Al *Seminario Internacional "Repensar La Metrópoli II"* organitzat per la Universidad Autónoma Metropolitana-Programa Universitario de Estudios Metropolitanos. Ciudad de México: UNAM.

ARICÓ, J., MURMIS, M. I SCARÓN, P. (1971). "Presentación". *Elementos fundamentales para la crítica de la economía política (borrador) 1587-1858. GRUNDRISSE. Vol I*, pp. vii-x, de Karl Marx. España: Siglo XXI.

ARTEAGA, F. (1971). *ETA y el proceso de Burgos*. Madrid: autoedició.

ARTOLA, M. (1978). *Ferrocarriles de España 1844-1943*. Madrid: Servicio de Publicaciones del Banco de España.

ASHER, F. (2010). *Los nuevos principios del urbanismo*. Edició original en francès, de 2001, titulada *Les nouveaux principes de l'urbanisme. Le fin des villes n'est pas à l'ordre du jour*. Madrid: Alianza Editorial.

AUGÉ, M. (2000). *Los "no lugares". Espacios del anonimato. Una antropología de la sobremodernidad*. Edició original en francès, de 1992, titulada *Non-lieux. Introduction á une anthropologie de la surmodenité*. Barcelona: Gedisa.

AVV DE SANT ANDREU DE PALOMAR (1975). *Butlletí de l'Associació de Veïns de Sant Andreu, desembre de 1975*. Barcelona: autoedició.

---- (1980). *Sant Andreu de cap a peus, número 6, de 20 de desembre de 1980*. Barcelona: autoedició.

---- (1981). *Sant Andreu de cap a peus, número 8, de 24 de gener de 1981*. Barcelona: autoedició.

---- (1982). *Sant Andreu de cap a peus, número 37, de 25 de gener de 1982*. Barcelona: autoedició.

---- (1983a). *Sant Andreu de cap a peus, número 82, de 14 de març de 1983*. Barcelona: autoedició.

---- (1983b). *Sant Andreu de cap a peus, número 98, de 19 de setembre de 1983*. Barcelona: autoedició.

---- (1983c). *Sant Andreu de cap a peus, número 109, de 5 de desembre de 1983*. Barcelona: autoedició.

---- (1984a). *Sant Andreu de cap a peus, número 143, de 5 de novembre de 1984*. Barcelona: autoedició.

---- (1984b). *Sant Andreu de cap a peus, número 148, de 10 de desembre de 1984*. Barcelona: autoedició.

---- (1985a). *Sant Andreu de cap a peus, número 151, de 21 de gener de 1985*. Barcelona: autoedició.

---- (1985b). *Sant Andreu de cap a peus, número 158, d'11 de març de 1985*. Barcelona: autoedició.

---- (1985c). *Sant Andreu de cap a peus, número 161, de 15 d'abril de 1985*. Barcelona: autoedició.

---- (1987). *Sant Andreu de cap a peus, número 246, 17 de desembre de 1987*. Barcelona: autoedició.

---- (2005a). *Sant Andreu de cap a peus, números 494-495, juny i juliol de 2005*. Barcelona: autoedició.

---- (2005b). *Sant Andreu de cap a peus, número 500, novembre de 2005*. Barcelona: autoedició.

---- (2005c). *Sant Andreu de cap a peus, número 502, desembre de 2005*. Barcelona: autoedició.

---- (2008). *Sant Andreu de cap a peus, número 535, desembre de 2008*. Barcelona: autoedició.

---- (2009). *Sant Andreu de cap a peus, número 544, novembre de 2009*. Barcelona: autoedició.

---- (2011). *40è aniversari de l'Associació*. Arxiu de notícies. Consultable a: http://www.avvsantandreu.cat/arxiu/noticia_2011_09_11.html [Consulta 2 de setembre de 2016].

---- (2016). *10 anys de retard. Celebrem el 10è aniversari de les Casernes*. Folletó en motiu de la celebració dels 10 anys de l'aprovació del pla de les Casernes de Sant Andreu, el dia 1 de juny de 2016.

BARCELONA REGIONAL (2012a). *Barcelona Regional, agencia de desarrollo urbanístico y de infraestructuras*. Barcelona: autoedició.

---- (2012b). "Text Refós dels estatuts de l'entitat Barcelona Regional, Agència de Desenvolupament Urbà, S.A.". Al *Butlletí Oficial de la Província de Barcelona*, 19 de novembre de 2012. Barcelona: Diputació de Barcelona.

BASIANA, X. I CHECA, M. (1997). *La Sagrera, del Rec Comtal al TGV*. Barcelona: Xavier Basiana & vers.art.

- BASIANA VERS, X., DE LA CRUZ, X, RABASSA MASSONS, J. I VINYES I ROIG, P. (2009). *Sant Andreu de Palomar i La Sagrera. Com era i com és*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona i DUXELM.
- BENACH, N. (2014). "Neoliberalismo y vida cotidiana en los márgenes urbanos". A *Revista Ciudades*, núm. 19, vol. 11, pp. 164-194. São Paulo: Grupo de Estudios Urbanos.
- BENTHAM, J. (1842). *Defence of usury: : Showing the Impolicy of the Present Legal Restraints on the Terms of Pecuniary Bargains, to which is Added, A Letter to Adam Smith Esq., LL.D. on the Discouragement of Inventive Industry*. Edició original de 1787. Philadelphia: Manly, Orr, and Lippincott.
- BERNARDO MOZO, S. (2016). *Las empresas ferroviarias y la empresa moderna: La Compañía de los Ferrocarriles del Norte de España*. Treball de Fi de Grau en Administración y Dirección de Empresas, dirigit per Pedro Pablo Ortuñez Goicolea. Valladolid: Universidad de Valladolid. Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales.
- BOLÒS I MASCLANS, J. (1980). *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI*. Barcelona: Rafael Dalmau Ed.
- BORJA, J. (ed.) (1995). *Barcelona, un modelo de transformación urbana, 1980-1995*. Col·lecció Gestión Urbana, núm. 4. Quito: Programa de Gestión urbana PGU-LAC.
- (2005). "Revolución y contrarevolución en la ciudad global". A *Capital financiero, propiedad inmobiliaria y cultura*, pp. 9-27, de David Harvey i Neil Smith. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- (2010). *Llums i ombres de l'urbanisme de Barcelona*. Barcelona: Grup Editorial 62, Editorial Empúries.
- BORJA, J. I CASTELLS, M. (2004). *Local y global: la gestión de las ciudades en la era informática*. Barcelona: Taurus.
- BOURDIEU, P. (2000). *La dominación masculina*. Edició original en francès, de 1998, titulada *La domination masculine*. Barcelona: Editorial Anagrama.
- (2007a). *El sentido práctico*. Edició original en francès, de 1980, titulada *Le sens pratique*. Madrid: Siglo XXI.

---- (2007b). *Sobre la televisión*. Edició original en francès, de 1996, titulada *Sur la télévision, suivi de L'emprise du journalisme*. Barcelona: Editorial Anagrama.

---- (2009). *La eficacia simbólica. Religión y política*. Buenos Aires: Editorial Biblos.

---- (2012). "La economía de los bienes simbólicos". Al llibre *Pierre Bourdieu, capital simbólico y magia social*, pp. 86-120, una recopilació de textos feta per Isabel Jiménez. México D. F.: Siglo XXI.

---- (2013). *La nobleza de estado. Educación de elite y espíritu de cuerpo*. Edició original en francès, de 1989, titulada *La Noblesse d'État*. Madrid: Siglo XXI.

BOZYK, P. (2006). «Newly Industrialized Countries». *Globalization and the Transformation of Foreign Economic Policy*. Farnham: Ashgate Publishing, Ltd.

BROWN, E. (2012). *Telaraña de deuda*. Córdoba: Editorial Almuzara.

BUSQUETA I RIU, J.J. (1991). *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*. Barcelona: Rafael Dalmau.

---- (2000). *Llibre de les Constitucions i Estatus de l'Estudi General de Lleida*. Lleida: Universitat de Lleida.

BUSQUETS, J. (1977). *Macrocefàlia barcelonina o ciutats catalanes* [ponència a l'Assemblea general a El Prat de Llobregat, 23 de gener de 1977]. A l'Arxiu de l'Àmbit VIII del II Congrés de Cultura Catalana (1975-1977).

---- (2004). *BARCELONA La construcción urbanística de una ciudad compacta*. Barcelona: Ediciones del Serbal.

CABEZAS VALENCIA, R., ECHART MUÑOZ, E. I FERNÁNDEZ GARCÍA, M.M. (2010). *Metodología de investigación en cooperación para el desarrollo*. Madrid: Los Libros de la Catarata.

CABALLER, G. (2008). "Una transició política enmig d'una crisi econòmica". Al llibre *La transició a Catalunya (1975-1984). 1. Mor la dictadura, neix una nova il·lusió (1975-1979)*, pp. 208-209, de Josep Maria Solé Sabaté *et al.* Barcelona: Edicions 62.

CAMBRA DE COMERÇ DE BARCELONA I CÁMARA DE COMERCIO DE VALENCIA (2010). *Informe de l'Observatori d'Infraestructures del Corredor Mediterrani*. Barcelona: Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona. Consultable a:

http://www.cambrabcn.org/documents/1533402/1535174/Informes+del+Corredor+Mediterrani+Juliol+2010_CAT.pdf?version=1.0 [Consulta 26 d'abril de 2016].

CAPEL, H. (2005). *El modelo Barcelona: un examen crítico*. Barcelona: El Serbal.

CAPDEVILA I MUNTADAS *et al.* (2014). *Les masies de Sant Andreu de Palomar. Inventari de cases de pagès andreuenques*. Barcelona: Llop Roig.

CARRERAS, J.M. (1977). *Per una política territorial re-equilibradora* [ponència a l'Assemblea general a Les Borges Blanques, 13 de març de 1977]. A l'Arxiu de l'Àmbit VIII del II Congrés de Cultura Catalana (1975-1977).

CARRERAS I CANDI, F. (1915). *Geografia General de Catalunya. La ciutat de Barcelona*. Barcelona: Establiment Editorial de Albert Martin.

CARTA D'AALBORG (1994). *Carta de les Ciutats Europees vers la Sostenibilitat*. Conferència Europea sobre Ciutats Sostenibles. Aalborg, Dinamarca, 27 de maig de 1994.

CARTA D'ATENES (1933). *Carta d'Atenes*. IV Congrés Internacional d'Arquitectura Moderna (CIAM) celebrat al vaixell *Patris II* el 1933, al trajecte Marsella-Atenes-Marsella.

CARTA D'ATENES PATRIMONI (1931). *Carta d'Atenes per la restauració de monuments històrics*. Primera Conferència Internacional d'Arquitectes i Tècnics de Monuments Històrics, a Atenes.

CARTA DE LA TERRA (2000). *Carta de la Terra*. Iniciativa de les Nacions Unides i finalitzat com una iniciativa de la Societat Civil. Secretaria de la Carta de la Terra. Comissió Carta de la Terra, Comitès Nacionals, Organitzacions associades i altres grups. 26 de gener de 2000.

CARTA DEL DRET A LA CIUTAT (2005). *Carta Mundial per al Dret a la Ciutat*. Foro Social de las Américas, Quito, Equador, Juliol de 2004. Foro Mundial Urbano, Barcelona, Octubre de 2004. Foro Social Mundial, Porto Alegre, Gener de 2005. Revisió previa a Barcelona, Setembre de 2005.

CARTA DFUE (2000). *Carta de los Derechos Fundamentales de la Unión Europea*. Parlament Europeu, Consell de la Unió Europea i Comissió Europea. Niça, 7 de desembre de 2000.

CARTA ESDHC (2000). *Carta europea de salvaguarda dels drets humans a la ciutat*. Saint-Denis, a 18 de maig de 2000.

CARTA NU (1945). *Carta de les Nacions Unides*. Conferència de les de les Nacions Unides sobre Organització Internacional. San Francisco, 26 de juny de 1945.

CASASSAS I SIMÓ, L. (1977). *Barcelona i l'espai català*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.

CASELLAS, A. (2003). *The Barcelona Model?: Agents, Policies and Planning Dynamics in Tourism Development*. Tesi Doctoral. Department of Urban Planning and Policy Development. Rutgers, the State University of New Jersey.

---- (2006). "Las limitaciones del «modelo Barcelona». Una lectura desde Urban Regime Analysis". A *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 48, pp. 61-81. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Consultable a:
<http://ddd.uab.cat/pub/dag/02121573n48/02121573n48p61.pdf> [Consulta 12 d'abril de 2016].

---- (2007). "Gobernabilidad, participacion ciudadana y desarrollo economico: adaptaciones locales a estrategias globales". A *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias sociales*, Vol. XI, núm. 243. Barcelona: Universitat de Barcelona. Consultable a: <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-243.htm> [Consulta 12 d'abril de 2016].

---- (2016). "Desarrollo urbano, coaliciones de poder y participación ciudadana en Barcelona: una narrativa desde la geografía crítica". A *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, n° 70, pp. 57-75. Madrid: Asociación de Geógrafos Españoles.

CASELLAS, A. I POLI, C. (2013). "Planificación urbana e innovación: de la tecnología y la práctica profesional a la innovación social y política". A *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 59 (3), pp. 435-454. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Consultable a:
http://ddd.uab.cat/pub/dag/dag_a2013m9-12v59n3/dag_a2013m9-12v59n3p435.pdf [Consulta 12 d'abril de 2016].

CASTELLS, M. (1972). *La question urbaine*. Paris: François Maspero.

---- (1995). *La ciudad informacional. Tecnologías de la información, reestructuración económica y proceso urbano-regional*. Edició original en anglès, de 1989, titulada *The Informational City: Information Technology, Economic Rstructuring, and the Urban-regional Process*). Madrid: Alianza Editorial.

---- (2001a). "LA CULTURA DE LAS CIUDADES EN LA ERA DE LA INFORMACIÓN". A *La sociología urbana*, pp. 461-487, d'Ida Susser (ed.). Madrid: Alianza Editorial.

---- (2001b). "TECNOLOGÍAS DE LA INFORMACIÓN, REESTRUCTURACIÓN DE LAS RELACIONES CAPITAL-TRABAJO Y EL SURGIMIENTO DE LA CIUDAD DUAL". A *La sociología urbana*, pp. 365-397, d'Ida Susser (ed.). Madrid: Alianza Editorial.

---- (2001c). "UN ENFOQUE TEÓRICO DE LA CIUDAD EN EL CAPITALISMO AVANZADO". A *La sociología urbana*, pp. 33-53, d'Ida Susser (ed.). Madrid: Alianza Editorial.

---- (2003). *La era de la información: economía, sociedad y cultura. Volumen II: EL PODER DE LA IDENTIDAD*. Edició original en anglès, de 1998, titulada *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume II: The Power of Identity*). Madrid: Alianza Editorial.

---- (2006). *La era de la información: economía, sociedad y cultura. Volumen III. FIN DEL MILENIO*. Edició original en anglès, de 1998, titulada *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume III: End of Millennium*). Madrid: Alianza Editorial.

---- (2008). *La era de la información: economía, sociedad y cultura. Volumen I: LA SOCIEDAD RED*. Edició original en anglès, de 1997, titulada *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume I: The Rise of the Network Society*). Madrid: Alianza Editorial.

CASTILLA GUERRERO, A.C. (2011). *El derecho postnormal: Un nuevo enfoque del derecho para la solución de problemas de sostenibilidad desde los principios de la*

ciencia postnormal. Tesina del Màster en Sostenibilitat de la UPC (Barcelona), dirigida per Andri Stahel.

CATALUNYA RÀDIO (2015). *L'Ajuntament de Barcelona compra la fàbrica Coats i Fabra per fer-hi habitatges i zona verda*. Consultable a:
<http://www.ccma.cat/324/lajuntament-de-barcelona-compra-la-fabrica-coats-i-fabra-per-fer-hi-habitatges-i-zona-verda/noticia/105303/> [Consulta 26 de juny de 2016].

CEAL 1985. *Carta Europea de l'Autonomia Local*. Adoptada pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa a juny de 1985 i oberta a la signatura dels Estats membres el 15 d'octubre de 1985. Carta ratificada per Espanya el 20 de gener de 1988.

CEAMANOS, R. (2014). *La comuna de París*. Madrid: La Catarata.

CEII (1989). *Aprenents i minyones. La infància abandonada a al Barcelona del vuit-cents*. Col·lecció *Llibre de Finestrelles*, núm. 1. Badalona: autoedició.

---- (1991a). *Finestrelles 3*. Badalona: autoedició.

---- (1991b). *Publicacions, articulistes i editors a Sant Andreu de Palomar (1868-1938)*. Col·lecció *Llibre de Finestrelles*, núm. 3. Badalona: autoedició.

---- (1998). *Sant Andreu, de poble a ciutat (1875-1936)*. Col·lecció *Finestrelles*, núm. 9. Badalona: autoedició.

---- (2005). *Finestrelles 13*. Badalona: autoedició.

---- (2008). *"El Patronato de las Viviendas del Congreso". Habitage i catòlics a la Barcelona del franquisme*. Col·lecció *Llibre de Finestrelles*, núm. 4. Badalona: autoedició.

---- (2011). *Retrats per a la memòria. Persones i lluita antifranquista al districte de Sant Andreu (1939-1982)*. Col·lecció *Llibre de Finestrelles*, núm. 5. Badalona: autoedició.

---- (2013). *Sant Andreu de Palomar durant la Guerra del Francès (1808-14)*. Col·lecció *Llibre de Finestrelles*, núm. 7. Badalona: autoedició.

---- (2014). *Miscel·lània Any Clapés (1872-1939)*. Col·lecció *Finestrelles*, núm. 16. Badalona: autoedició.

CERDÀ, I. (1967). *A Teoría General de la Urbanización. Y aplicación de sus principios y doctrinas a la Reforma y Ensanche de Barcelona*. Edició original de 1867. Madrid: Imprenta Española. Consultable a:

<http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/teoria-general-de-la-urbanizacion/115>
[Consulta 8 de maig de 2016].

---- (1991a). *Teoría de la Construcción de las Ciudades: Cerdà y Barcelona* (vol. 1). Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona.

---- (1991b). "Memoria y Atlas del Anteproyecto del Ensanche de Barcelona". A *Teoría de la Construcción de las Ciudades: Cerdà y Barcelona* (vol. 1), pp. 51-90, d'Ildefons Cerdà. Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona. Consultable a:

<http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/memoria-y-atlas-del-anteproyecto-del-ensanche-de-barcelona/608> [Consulta 8 de maig de 2016].

---- (1991c). "Teoría de la Construcción de las ciudades. Aplicada al Proyecto de Reforma y Ensanche de Barcelona". A *Teoría de la Construcción de las Ciudades: Cerdà y Barcelona* (vol. 1), pp. 108-450, d'Ildefons Cerdà. Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona. Consultable a:

<http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/teoria-de-la-construccion-de-las-ciudades/200> [Consulta 8 de maig de 2016].

---- (1991d). "Pensamiento económico del Proyecto del Ensanche de Barcelona". A *Teoría de la Construcción de las Ciudades: Cerdà y Barcelona* (vol. 1), pp. 457-471, d'Ildefons Cerdà. Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona. Consultable a:

<http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/pensamiento-economico-del-proyecto-del-ensanche-de-barcelona/307> [Consulta 8 de maig de 2016].

---- (1991e). "Reforma y ensanche de Barcelona. Plan económico". A *Teoría de la Construcción de las Ciudades: Cerdà y Barcelona* (vol. 1), pp. 473-477, d'Ildefons Cerdà. Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona. Consultable a:

<http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/reforma-y-ensanche-de-barcelona-plan-economico/308> [Consulta 8 de maig de 2016].

---- (1991f) "Cuatro palabras sobre el Ensanche dirigidas al público de Barcelona". A *Teoría de la Construcción de las Ciudades: Cerdà y Barcelona (vol. 1)*, pp. 577-589, d'Ildefons Cerdà. Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona. Consultable a:

<http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/cuatro-palabras-sobre-el-ensanche-dirigidas-al-publico-de-barcelona/309> [Consulta 8 de maig de 2016].

---- (1991g). "Fomento del Ensanche de Barcelona". A *Teoría de la Construcción de las Ciudades: Cerdà y Barcelona (vol. 1)*, pp. 591-600, d'Ildefons Cerdà. Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona. Consultable a:

<http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/fomento-del-ensanche-de-barcelona/310> [Consulta 8 de maig de 2016].

---- (1991h). "Instancia y proposición al Ministro de Fomento". A *Teoría de la Construcción de las Ciudades: Cerdà y Barcelona (vol. 1)*, pp. 601-625, d'Ildefons Cerdà. Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona. Consultable a:

<http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/instancia-y-proposicion-al-ministro-de-fomento/311> [Consulta 8 de maig de 2016].

---- (1991i). "Diarios de Cerdà 1815-1875". A *Teoría de la Construcción de las Ciudades: Cerdà y Barcelona (vol. 1)*, pp. 631-656, d'Ildefons Cerdà. Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona. Consultable a:

<http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/diarios/312> [Consulta 8 de maig de 2016].

---- (1991j). "Teoría de la Viabilidad Urbana y Reforma de la de Madrid". A *Teoría de la viabilidad urbana: Cerdà y Madrid (vol. 2)*. Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas i Ayuntamiento de Madrid. Consultable a:

<http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/teoria-de-la-viabilidad-urbana-y-reforma-de-la-de-madrid/607> [Consulta 8 de maig de 2016].

CHAVES, N. (2012). "Del model a la marca. El real i l'imaginari en la gestió urbana". A *Arxiu crític, model Barcelona 1973-2004*, pp. 274-281, de Josep Maria Montaner, Fernando Álvarez y Zaida Muxí (eds.). Barcelona: Direcció d'imatge i Serveis Editorials Municipals.

CHECA ARTASU, M. (2008). "Catòlics i habitatge durant el franquisme, una aproximació". A *El Patronato de las Viviendas del Congreso*, col·lecció *Llibres de Finestrelles*, núm. 4, pp. 17-30, del CEII. Badalona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII).

CHECA ARTASU, M. I GIMENO BARONA, P. (1998). "Anatomia d'un paisatge industrial: Districte IX - Sant Andreu (1904-1936)". A *Sant Andreu, de poble a ciutat (1875-1936)*, col·lecció *Finestrelles*, núm. 9, pp. 147-184, del CEII. Badalona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII).

CHILLÓN, A. *et al.* (2011). *Emparaular el món. El pensament antropològic de Lluís Duch*. Barcelona: Fragmenta Editorial.

CLAPÉS I CORBERA, J. (1900). *Sant Andreu de Palomar*. Barcelona: Tipografia Andresense.

---- (1984a). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, I Volum. I Naturalesa local*. Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984b). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, I Volum. II La parròquia*. Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984c). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, I Volum. III Aspectes diversos*. Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984d). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, II Volum, IV Intervenció en les guerres i lluites*. Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984e). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, II Volum, V El municipi*. Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984f). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, II Volum, VI La vida social*. Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984g). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, III Volum. VII Vida social i biografies*. Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984h). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, III Volum. VIII Biografies*. Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984i). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, III Volum. IX Els encontorns*. Barcelona: Grup d'andreuencs.

COLOM DOMÈNECH, G. I GARCÍA I SANZ, A. (2011). *Llibre del Consolat de Mar*. Lleida: Pagès editors.

COLÓN, H. (2010). *La Historia del Almirante Don Cristóbal Colón*. Madrid: Maxtor.

COMISSIÓ EUROPEA (2010). *Europa 2020. Una estrategia para un crecimiento inteligente, sostenible e integrador*. Brusel·les: Comissió Europea.

CONSTITUCIÓ ESPANYOLA (1978). Constitución Española. Al *BOE* núm. 311, de 29 de desembre de 1978, pp. 29313-29424. Corts Generals. Espanya.

CORBERA, J. *et al.* (2015). *L'Abans de Barcelona. El Guinardó - Can Baró. Recull gràfic 1884-1980*. El Papiol (Barcelona): Editorial Efadós.

DANTÍ I RIU, J. (2002). *El Consell de Cent de la ciutat de Barcelona (1249-1714)*. Col·lecció Episodis de la Història. Barcelona: Rafael Dalmau.

DARWIN, C. (2011). *On the origin of species (illustrated)*. New York: Sterling Publishing Co. Inc.

DDHC (1789). *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* ("Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà"). Assemblea Nacional Constituent francesa, 26 d'agost de 1789.

DECLARACIÓ DE CURITIBA (1997). *Declaració de Curitiba afirmant el dret a la vida i a la cultura de les poblacions afectades per les represes*. Primer Encontre Internacional d'Afectats per Represes. Curitiba, Brasil, 14 de març de 1997.

---- (1999). *Declaració de Curitiba per una Cultura de Pau. Principis i Accions*. Seminari Internacional "Per una Cultura de Pau", Universidade Federal do Paraná. Curitiba, Brasil, del 31 de maig a l'1 de Juny de 1999.

---- (2006). *Declaració de Curitiba sobre les Ciutats i la Diversitat Biològica*. Reunió sobre les Ciutats i la Diversitat Biològica. Curitiba, Brasil, del 26 al 28 de març de 2007.

DECLARACIÓ D'ESTOCOLM (1972). *Declaració sobre el Medi Humà*. Conferència de les Nacions Unides sobre el Medi Humà. Estocolm, Suècia, 16 de juny de 1972.

DECLARACIÓ DE HANNOVER (2000). *Declaració de Hannover*. Conferència Europea de Ministres responsables de l'Ordenació del Territori (CEMAT), Sessió dels dies 7 i 8 de setembre de 2000, a Hannover

DE SOLÀ-MORALES, M. (2008). *Deu lliçons sobre Barcelona*. Barcelona: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC).

DE TORRES I CAPELL (1999). *La formació de la urbanística metropolitana de Barcelona. L'urbanisme de la diversitat*. Barcelona: Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

DEBORD, G. (2005). *La sociedad del espectáculo*. Edició original en francès, de 1967, titulada *La société du spectacle*. València: Editorial Pre-Textos.

DECRET LEGISLATIU N° 1 (2010). Decret Legislatiu 1/2010, de 3 d'agost, pel qual s'aprova el Text refós de la Llei d'urbanisme. Al *DOGC núm. 5686*, de 5 d'agost de 2010. Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya. Espanya.

DECRET LEGISLATIU N° 5 (1974). Decreto-ley 5/1974, de 24 de agosto, por el que se crea la Entidad Municipal Metropolitana de Barcelona. Al *BOE núm. 204*, de 26 d'agost de 1974, pp. 17630-17633. Jefatura del Estado. Espanya.

DECRET N° 1166 (1960). Decreto 1166/1960, de 15 de junio, por el que se establece un régimen especial para el Municipio de Barcelona, conforme a lo autorizado por el artículo 94 de la vigente Ley de Régimen Local. Al *BOE núm. 151*, de 24 de juny de 1960, pp. 8685-8694. Ministerio de la Gobernación. Espanya.

DECRET N° 305 (2006). Decret 305/2006, de 18 de juliol, pel qual s'aprova el Reglament de la Llei d'urbanisme. Al *DOGC núm. 4682*, de 24 de juliol de 2006. Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Generalitat de Catalunya. Espanya.

DECRET N° 4026 (1964). Decreto 4026/1964, de 3 de diciembre, por el que se aprueba el Reglamento que desarrolla los títulos primero y segundo del texto articulado de la Ley especial del Municipio de Barcelona. Al *BOE núm. 306*, de 22 de desembre 1964, pp. 17117-17134. Ministerio de la Gobernación. Espanya.

DECRET N° 64 (2014). Decret 64/2014, de 13 de maig, pel qual s'aprova el Reglament sobre protecció de la legalitat urbanística. Al *DOGC núm. 6623*, de 15 de maig de 2014.

Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Generalitat de Catalunya. Espanya.

DEL PALACIO, J. (2009). "Introducción". Al llibre *Karl Marx. La España revolucionaria*, pp. 7-19, una recopilació de textos de Karl Marx. Madrid: Alianza Editorial.

DELGADO, M. (2010). *La ciudad mentirosa. Fraude y miseria del 'Modelo Barcelona'*. Madrid: Los libros de la catarata.

DESCARTES, R. (2007). *El discurso del método*. Edició original en francès, de 1637, titulada *Discours de la méthode*. Madrid: Ediciones Akal.

DIARI DE GIRONA (2016). "Salt diu un sí rotund a la instal·lació de l'Ikea". A *Diari de Girona*, 24 de setembre de 2016. Consultable a:
<http://www.diaridegirona.cat/girona/2016/09/24/salt-diu-installacio-duna-botiga/805887.html> [Consulta 6 de desembre de 2016].

DRETS HUMANS (1949). *Declaració Universal dels Drets Humans*. Assemblée General de les Nacions Unides. París, 1949.

DUCH, L. (1995). *Mite i cultura: aproximació a la logomítica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

---- (1996). *Mite i interpretació*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

---- (2000). *Llums i ombres de la ciutat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

EL PUNT AVUI (2011). "Alstom retallarà 400 llocs de treball a Santa Perpètua". Al diari *El Punt Avui*, 23 de març de 2011. Consultable a:
<http://www.elpuntavui.cat/economia/article/18-economia/386980-alstom-retallara-400-llocs-de-treball-a-santa-perpetua.html> [Consulta 25 de juny de 2016].

EL PAÍS (2005). "Una immobiliària compra la fàbrica textil de Coats Fabra, en Barcelona". Al diari *El País*, 18 de setembre de 2005. Consultable a:
http://elpais.com/diario/2005/09/18/catalunya/1127005650_850215.html [Consulta 26 de juny de 2016].

---- (2006). "Un grupo inversor australiano compra el centro comercial Heron City por 138 millones de euros". Al diari *El País*, 1 de desembre de 2006. Consultable a: http://elpais.com/diario/2006/12/01/catalunya/1164938857_850215.html [Consulta 26 de juny de 2016].

ENGELS, F. (1935). *The housing question*. Edició original en alemany, de 1872, titulada *Zur Wohnungsfrage*. New York: International Publishers.

---- (1962). "Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie". A *Werke*, I, pp. 449-524. Citat a NICOLAUS, M. (1971, p. xv).

---- (2012a). "Prefacio a la edición alemana de 1883". A *Manifiesto comunista*, p. 103, de K. Marx i F. Engels. Madrid: Alianza Editorial.

---- (2012b). "Prefacio a la edición inglesa de 1888". A *Manifiesto comunista*, pp. 104-111, de Karl Marx i Friedrich Engels. Madrid: Alianza Editorial.

ESCUDERO DÍAZ MADROÑERO, A. I MONTELLS GALÁN, J.M. (2007). *Catálogo de órdenes extrangeras en España*. Madrid: Academia de Genealogía, Nobleza y Armas.

ESTEBAN NOGUERA, J. (2001). *Elementos de ordenación urbana*. Barcelona. Edicions UPC.

EXPANSIÓN (2006). "Riera pone a la venda el centro comercial de Montcada y Reixac". Al diari *Expansión*, 24 de novembre de 2008. Consultable a: <http://www.expansion.com/2008/11/24/catalunya/1227517319.html> [Consulta 30 de novembre de 2016].

FELIU I MONTFORT, G. (1991). "Aspectes econòmics i socials del pla de Barcelona al segle X". A *Finestrelles 3*, pp. 61-67, del CEII. Badalona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII).

FERNÁNDEZ VALENTÍ, R. (2010). *Destinació: Nou Barris. Un viatge per la història dels transports a Nou Barris*. Barcelona: Imatge i Producció Editorial.

---- (2013). *Así era Nou Barris*. Madrid: TEMPORAE.

FERNÁNDEZ VALENTÍ, R., GRAU, M. I SÁNCHEZ, J (2013). *L'Abans de Nou Barris. Recull gràfic (1890-1984)*. El Papiol (Barcelona): Editorial Efadós.

- FERRER, L. (2008). "Una transició política enmig d'una crisi econòmica". Al llibre *La transició a Catalunya (1975-1984). 1. Mor la dictadura, neix una nova il·lusió (1975-1979)*, pp. 186-203, de Josep Maria Solé Sabaté *et al.* Barcelona: Edicions 62.
- FLORIDA, R. (2009). *Las ciudades creativas*. Edició original en anglès, de 2007, titulada *Who's your city*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- FONT, T. (2000). *La carta municipal de Barcelona en la reforma del règim local*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis.
- FONT ARELLANO, A. *et al.* (1999). *La construcció del territori metropolità. Morfogènesi de la regió urbana de Barcelona*. Barcelona: Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.
- FONT I RIUS, J.M. (1967). "La recepción del derecho romano en la Península Ibérica durante la Edad Media". A *Recueil de Mémoires et Travaux de la Société d'Histoire du Droit et des Institutions des anciens pays de Droit écrit*, Fasc. VI, pp. 85-104. Montpellier: Université de Montpellier, Faculté de Droit et des Sciences Economiques.
- FORCADES I VILA, T. (2012). *La teologia feminista en la història*. Barcelona: Fragmenta Editorial.
- FROMM, E. (1979). *La por a la llibertat*. Edició original en anglès, de 1941, titulada *Escape from Freedom*. Barcelona: Edicions 62.
- (2000). *La crisis del psicoanálisis*. Edició original en anglès, de 1970, titulada *The Crisis of Psychoanalysis*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- (2002). *¿Tener o ser?*. Edició original en anglès, de 1976, titulada *To have or to be?* México D.F.: Fondo de Cultura Económica.
- (2003). *La revolución de la esperanza*. Edició original en anglès, de 1968, titulada *The Revolution of Hope. Toward a Humanized Technology*. México D.F.: Fondo de Cultura Económica.
- (2007). *El humanismo como utopía real*. Obra pòstuma, edició original en anglès i en alemany, de 1992, titulada *Humanismus als reale Utopie, Der Glaube an den Menschen*. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica.

---- (2012). *Obreros y empleados en vísperas del Tercer Reich. Un análisis psico-social*. Edició original en alemany, de 1980, titulada *Arbeiter und Angestellte am Vorabend des Dritten Reiches. Eine sozialpsychologische Untersuchung*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica de Argentina.

GALLARDO OLMEDO, F. (2005). *Crisis financieras y energéticas de ámbito internacional: un análisis de las crisis del petróleo*. Madrid: Ediciones Paraninfo.

GARCÉS, J.E. (2014). *Soberanos e intervenidos. Estrategias globales, americanos y españoles*. Madrid: Siglo XXI.

GARCÍA ALMIRALL, P. (2012). "La transformació urbana de Barcelona: una visió des de la fiscalitat i els valors urbans". A *Arxiu crític, model Barcelona 1973-2004*, pp. 67-75, de Josep Maria Montaner, Fernando Álvarez y Zaida Muxí (eds.). Barcelona: Direcció d'imatge i Serveis Editorials Municipals.

GARCÍA CANCLINI, N. (1999). *La globalización imaginada*. Buenos Aires: Paidós.

GARCÍA MATEU, D. (2016). "Veïns i polítics s'encadenen a les vies de Sant Andreu Comtal". Al diari digital *L'EXPRES DE SANT ANDREU*, 26 de novembre de 2016. Consultable a:

<http://www.expresdesantandreu.cat/noticies/2016/11/26/encadenada-vies-sant-andreu-comtal/> [Consulta 26 de novembre de 2016].

GARNIER, J-P. (1973). *Une vill, une révolution: La Havane. De l'urbain au politique*. París: Editions Anthropos.

---- (1976). "Planificación urbana i neocapitalismo". A *Geo-Crítica. Cuadernos críticos de geografía humana*, núm. 6. Barcelona: Càtedra de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona.

GELABERT, J. (1946). *El transporte en la vida barcelonesa, 1800-1900. Reseña historico-aneecdótica*. Barcelona: Ediciones Librería Millá.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2002). *La ciutat nova. L'acció pública en el creixement urbà a Catalunya 1980-2002*. Barcelona: autoedició.

---- (2009). *La Llei de Barris. Una aposta col·lectiva per la cohesió social*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

---- (2009). *Colònies industrials. Catàleg de l'exposició*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Museu d'Història de Catalunya, Col·legi de Periodistes de Catalunya.

GIDDENS, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

GIUSTI, C., SOUZA, F. I WARD, P.M. (2004). Colonia Land and Housing Market Performance and the Impact of Lot Title Regularization in Texas. A *Urban Studies*, Vol. 41, No. 13, pp. 2621-2646. Consultable a:

<http://usj.sagepub.com/content/41/13/2621.abstract> [Consulta 4 de setembre de 2016].

GLASS, R. I WESTERGAARD, J. (1965). *London's housing needs : statement of evidence to the Committee on Housing in Greater London. Centre for Urban Studies report, no. 5*. London: Centre for Urban Studies, University College.

GOBIERNO DE ESPAÑA (2007). *Análisis de la huella ecológica de España. 2008*. Edita: Centro de Publicaciones. Secretaría General Técnica. Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino.

GONZÁLEZ, N, GRAU, M., MARTÍN, M. I MATEO, G. (2005). "Temps i territori: masies, fàbriques i serveis a Nou Barris. D'una economia rural a una economia globalitzada". A *Finestrelles 13*, pp. 153-169, del CEII. Badalona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII).

GORZ, A. (1989). *Critique of Economic Reason*. London: Verso.

GRUP DE TREBALL DE L'ASSEMBLEA DE SANT ANDREU DE PALOMAR DE 1983 (1984). *Guia de Sant Andreu de Palomar*. Barcelona: autoedició.

GRUP DE TREBALL DEL CCC A BADALONA (1977). "La metròpolis barcelonesa [sic] i les ciutats de la seva corona". A *l'Arxiu de l'Àmbit VIII del II Congrés de Cultura Catalana (1975-1977)*. Assemblea general a El Prat de Llobregat, 23 de gener de 1977.

GRUP VERSALLES (1998). *Sant Andreu de Palomar, més que un poble*. Barcelona: Xavier Basiana & vers.art.

GUAITA JIMÉNEZ, P. I INSA SAURAS, Y. (2006). Publicacions, articulistes i editors a Sant Andreu de Palomar (1868-1938). Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII).

GUTIÉRREZ ESCUDERO, A. (1990). *América: Descubrimiento de un nuevo mundo*. Madrid: Ed. Istmo.

H-SPAIN (2013). *Comunicado de H-SPAIN dirigido al Gobierno y a los distintos grupos parlamentarios de España*, H.Spain, 6 de juny de 2013.

HANNERZ, U. (1998). *Conexiones transnacionales. Cultura, gente, lugares*. Edició original en anglès, de 1996, titulada *Transnational Connections. Culture, people, places*. Madrid: Cátedra - Universitat de València.

HARVEY, D. (1982). *The Limits to Capital*. Oxford: Basil Blackwell Publisher Limited.

---- (1985). *The urbanization of capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*. Baltimore: John Hopkins University Press.

---- (2005). "El arte de la renta: la globalización y la mercantilización de la cultura". A *Capital financiero, propiedad inmobiliaria y cultura*, pp. 29-57, de David Harvey i Neil Smith. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

---- (2007). *Espacios del capital. Hacia una geografía crítica*. Edició original en anglès, de 2001, titulada *Spaces of Capital. Towards a Critical Geography*. Madrid: Ediciones Akal.

---- (2012). *El enigma del capital y las crisis del capitalismo*. Edició original en anglès, de 2010, titulada *The Enigma of Capital and de Crises of Capitalism*. Madrid: Ediciones Akal.

---- (2013a). *Breve historia del neoliberalismo*. Edició original en anglès, de 2005, titulada *A Brief History of Neoliberalism*. Madrid: Ediciones Akal.

---- (2013b). *Ciudades rebeldes. Del derecho de la ciudad a la revolución urbana*. Edició original en anglès, de 2012, titulada *Rebel Cities. From de Right to the City to the Urban Revolution*. Madrid: Ediciones Akal.

---- (2014a). *Diecisiete contradicciones y el fin del capitalismo*. Edició original en anglès, de 2014, titulada *Seventeen Contradictions and de End of Capitalism*. Quito: IAEN-Instituto de Altos Estudios Nacionales del Ecuador.

---- (2014b). *Guia de El Capital de Marx. Libro primero*. Edició original en anglès, de 2010, titulada *A Companion to Marx's Capital*. Madrid: Ediciones Akal.

---- (2014c). *Urbanismo y desigualdad social*. Edició original en anglès, de 1973, titulada *Social Justice and the City*. Madrid: Siglo XXI.

HEGEL, G.W.F. (1999). *Principios de la filosofía del derecho natural y ciencia política*. Barcelona: Edhasa.

---- (2006). *Fenomenología del espíritu de Hegel*. Madrid: Alianza Editorial.

---- (2010). *Doctrina del derecho, los deberes y la religión para el curso elemental*. Edició original en alemany, de 1970, titulada *Rechts-, Pflichten- und Religionslehre für die Unterklasse*. Buenos Aires: Editorial Biblos.

HEREU, J. (2008). "El túnel no pot ser moneda de canvi". Al diari *El Periódico de Catalunya*, 10 de gener de 2008.

HERNÁNDEZ CHANTO, A. (2008). "El método hipotético-deductivo como legado del positivismo lógico y el racionalismo crítico: su influencia en la economía". A *Ciencias Económicas*, 26, No. 2-2008, pp. 183-185. San José, Costa Rica: Universidad de Costa Rica.

HERNÁNDEZ-CROS, J.E. (1982). "Un Patrimoni Arquitectònic per a bastir la desclosa de Barcelona". A *AJUNTAMENT DE BARCELONA. Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històrico-Artístic de la Ciutat de Barcelona*, pp. 4-7, de l'Ajuntament de Barcelona. Barcelona: autoedició.

HOBBSAWM, E. (2012). *Historia del siglo XX*. Barcelona: Crítica.

INCA (1992). *El fin del desarrollo y el trabajo de regeneración*. International Network for Cultural Alternatives to Development, en el marc de la Conferència Internacional «Viure amb la Terra: creuar les perspectives culturals sobre el desenvolupament sostenible». Orford. Quebec, Canadà, 4 de maig de 1992.

INFORME BRUNDTLAND (1987). *El nostre futur comú*. Document elaborat per la Comissió Mundial sobre el Medi Ambient i Desenvolupament, creada per les Nacions Unides i presidida per la primera ministra de Noruega Gro Brundland.

INSTITUT MARX-ENGELS-LENIN (1971). "Prólogo de la primera edición en alemán (Moscú, 1939)". *Elementos fundamentales para la crítica de la economía política*

(borrador) 1587-1858. *GRUNDRISSE. Vol I*, pp. xli-llii, de Karl Marx. Madrid: Siglo XXI.

JAMES, P. (2005). *Global matrix: nationalism, globalism and state-terrorism*. London & New York: Pluto Press.

JIMÉNEZ ASENSIO, R. (2006). "Evolución, contenido actual y regulación estatutaria del régimen especial de Barcelona". A *Anuario del Gobierno Local, 2006*, pp. 129-173. Barcelona: Fundación Democracia y Gobierno Local, Institut de Dret Públic.

KANT, I. (2002). *Crítica de la razón pura*. Edició original en alemany, de 1781, titulada *Kritik der reinen Vernunft*. Madrid: Editorial Tecnos (Grupo Anaya).

---- (2010). *Ensayos sobre la paz, el progreso y el ideal cosmopolita*. Madrid: Editorial Tecnos.

---- (2013a). *Crítica de la razón práctica*. Edició original en alemany, de 1788, titulada *Kritik der praktischen Vernunft*. Madrid: Alianza Editorial.

---- (2013b). *Crítica del juicio*. Edició original en alemany, de 1790, titulada *Kritik der Urtheilskraft*. Barcelona: Espasa Libros.

KEYNES, J.M. (2002). *Las consecuencias económicas de la paz*. Edició original en anglès, de 1919, titulada *The economic consequences of the peace*. Barcelona: Crítica.

---- (2013). *Teoría general de la ocupación, el interés y el dinero*. Edició original en anglès, de 1936, titulada *The General Theory of Employment, Interest and Money*. México, D.F.: Fondo de Cultura Económica.

KONSTANTINOV, F.V. (eds.) (1982). *The Fundamentals Of Marxist-Leninist Philosophy*. Moscou: Progress Publishers.

LABATON, S. (2004), "De Beers agrees to guilty plea to re-enter the U.S. market". A *New York Times*, 10/07/2004. Consultable a:

http://www.nytimes.com/2004/07/10/business/de-beers-agrees-to-guilty-plea-to-re-enter-the-us-market.html?_r=0 [Consulta 30 novembre de 2016].

LAL DAS, B. (2004). *La OMC y el sistema multilateral de comercio: pasado, presente y futuro*. Edició original en anglès, de 2004, titulada *The WTO and Multilateral Trading System*. Barcelona: Icaria Editorial i Intermón Oxfam (eds.).

LARUELO, E. I SAN ROMÁN, E. (1998). "Los fondos históricos del Instituto Nacional de Industria". A *Revista de Historia Industrial*, any 1998, pp. 221-237. Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament d'Història i Institucions Econòmiques.

LATOUCHE, S. (2009). *Sobrevivir al desarrollo, de la descolonización del imaginario económico a la construcción de una sociedad alternativa*. Edició original en francès, de 2004, titulada *Survivre au développement*. Barcelona: Icaria Editorial.

LE CORBUSIER (1983). *El espíritu nuevo en arquitectura. En defensa de la arquitectura*. Colección de Arquitectura, n°7. Valencia, Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Madrid.

LEFEBVRE, H. (1947). *Critique de la vie quotidienne*. Paris: L'Arche Ed.

---- (1961). *Critique de la vie quotidienne II. Fondements d'une sociologie de la quotidienneté*. Paris: L'Arche Ed.

---- (1968). *Le Droit à la ville, I*. Paris: Anthropos.---- (1981). *Critique de la vie quotidienne III. De la modernité au modernisme*. Paris: L'Arche Ed.

---- (2013). *La producción del espacio*. Edició original en francès, de 1974, titulada *La production de l'espace*. Madrid: Capitán Swing Libros.

LENIN, V. (n.d.). *Imperialismo: la fase superior del capitalismo*. Edició original en rus, de 1917, titulada *Имперализм как высшая стадия капитализма*. Edicions internacionals Sedov. Consultable a:

<http://grupgerminal.org/?q=system/files/leninimperialismo2edicion.pdf> [Consulta 15 de gener de 2016].

LEVERING LEWIS, D. (2009). *El crisol de Dios. El islam y la construcción de Europa (570-1215)*. Edició original en anglès, de 2008, titulada *God's Crucible. Islam and the Making of Europe, 570-1215*. Barcelona: Paidós.

LLEI DE SÒL (1956). Ley de 12 de mayo de 1956 sobre régimen del suelo y ordenación urbana. Al *BOE núm. 135*, de 14 de maig de 1956, pp. 3106-3134. Jefatura del Estado. Espanya.

LLEI N° 1 (1977). Ley 1/1977, de 4 de enero, para la Reforma Política. Al *BOE núm. 4*, de 5 de gener de 1977, pp. 170-171. Cap de l'Estat. Espanya.

LLEI N° 1 (1995). Llei 1/1995, de 16 de març, que aprova el Pla territorial general. Al *DOGC núm. 2032*, de 31 de març de 1995, pp. 2621-2623. Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya. Espanya.

LLEI N°1 (2006). Llei 1/2006, de 13 de març, per la qual es regula el règim especial del municipi de Barcelona. Al *BOE núm. 62, suplement núm. 7*, de 16 de març de 2006, pp. 835-849. Cap de l'Estat. Espanya.

LLEI N° 10 (2004). Llei 10/2004, de 24 de desembre, de modificació de la Llei 2/2002, del 14 de març, d'urbanisme, per al foment de l'habitatge assequible, de la sostenibilitat territorial i de l'autonomia local. Al *DOGC núm. 4294*, de 30 de desembre de 2004. Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya. Espanya.

LLEI N° 191 (1964). Ley 191/1964, de 24 de diciembre, de Asociaciones. Al *BOE núm. 311*, de 28 de desembre de 1964, pp. 17334-17336. Cap de l'Estat. Espanya.

LLEI N° 2 (1998). Llei 22/1998, de 30 de desembre, de la Carta municipal de Barcelona. Al *DOGC núm. 2801*, de 8 de gener de 1999. Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya. Espanya.

LLEI N° 2 (2002). Llei 2/2002, de 14 de març, d'urbanisme. Al *DOGC núm 3600*, de 21 de març de 2002. Generalitat de Catalunya. Espanya.

LLEI N° 2 (2004). Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial. Al *DOGC núm. 4151*, de 10 de juny de 2004. Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya. Espanya.

LLEI N°23 (1983). Llei 23/1983, de 21 de novembre, de Política Territorial. Al *DOGC núm. 385*, de 30 de novembre de 1983. Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya. Espanya.

LLEI N° 3 (2012). Llei 3/2012, del 22 de febrer, de modificació del text refós de la Llei d'urbanisme, aprovat pel Decret legislatiu 1/2010, del 3 d'agost. Al *DOGC núm. 6077*, de 29 de febrer de 2012. Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya. Espanya.

LLEI N° 31 (2010). Llei 31/2010, del 3 d'agost, de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Al *DOGC núm. 5708*, de 6 de setembre de 2010. Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya. Espanya.

LLEI N° 4 (1980). Ley 4/1980, de 16 de diciembre, de creación de l'Institut Català del Sòl. Al *DOGC núm. 100*, de 16 de diciembre de 1980. Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya. Espanya.

LLEI N° 7 (1985). Ley 7/1985, de 2 de abril, reguladora de las Bases del Régimen Local. Al *BOE núm. 80*, de 3 d'abril de 1985, pp. 8945-8964. Cap de l'Estat. Espanya.

LLEI N° 7 (1987). Llei 7/1987, de 4 d'abril, per la qual s'estableixen i regulen actuacions públiques especials en la conurbació de Barcelona i en les comarques compreses dins la seva zona d'influència directa. Al *DOGC núm. 826*, de 8 d'abril de 1987. Departament de la Presidència, Generalitat de Catalunya. Espanya.

LLEI N° 8 (2007). Ley 8/2007, de 28 de mayo, de suelo. Al *BOE núm. 128*, de 29 de maig de 2007, pp. 23266-23284. Cap de l'Estat. Espanya.

LLEI ORGÀNICA N° 6 (2006). Llei orgànica 6/2006, de 19 de juliol, de reforma de l'Estatut d'autonomia de Catalunya. Al *BOE núm. 172, suplement núm. 16*, de 21 de juliol de 2006. Cap de l'Estat. Espanya.

LLEONART, A.J. (1985). *España y la ONU. Tomo III (1948-1949): La "Cuestión española": estudios introductivos y Corpus documental*. Madrid: Editorial CSIC.

LLULL, R. (1988). *Libre de l'orde de cavalleria*. Barcelona: Editorial Barcino.

LÓPEZ MORELL, M.A. (2005). *La Casa Rothschild en España: (1812-1941)*. Madrid: Marcial Pons, Ediciones de Historia.

LUB (2008). "Presentació" [del Laboratori d'Urbanisme de Barcelona]. A *Deu lliçons sobre Barcelona*, pp. 10-15, de Manuel de Solà-Morales. Barcelona: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC).

LUXEMBURG, R. (2001). *Reforma o revolució*. Buenos Aires: Longseller.

---- (n.d.a). *Introducció a l'economia política*. Edició original en alemany, de 1917, titulada *Einführung in die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie*. Ed: Edicions internacionals Sedov. Consultable a:

<http://grupgerminal.org/?q=system/files/IntroduccioEconomiaLuxembur1916-1917.pdf>
[Consulta 5 de maig de 2016].

---- (n.d.b). *L'acumulació del capital*. Edició original en alemany, de 1913, titulada *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*. Edicions internacionals Sedov. Consultable a:

<http://grupgerminal.org/?q=system/files/L%27acumulaci%C3%B3delcapitalRosaLuxemburg.pdf> [Consulta 5 de maig de 2016].

MAGRO HUERTAS, T. (2012). "L'escuma que colpeja les portes de la ciutat. Moviments socials urbans a Barcelona (1964-1986)". A *Arxiu crític, model Barcelona 1973-2004*, pp. 112-117, de Josep Maria Montaner, Fernando Álvarez y Zaida Muxí (eds.). Barcelona: Direcció d'imatge i Serveis Editorials Municipals.

MAQUIAVELO, N. (1999). *El Príncepe*. Edició original en italià, de 1513, titulada *Il principe*. Barcelona: Espasa.

MARFULL, A. (2012a). *La memòria cultural urbana com a instrument per a la gestió de la planificació urbana i territorial*. Tesina de màster en Direcció i Gestió Urbana i Immobiliària, Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), Departament de Construccions Arquitectòniques I, Centre de Política del Sòl i Valoracions (CPSV).

---- (2012b). *La qüestió urbana a Sant Andreu de Palomar, ss. XIX-XXI*. Tesina de màster universitari en Gestió i Valoració Urbana, Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), Departament de Construccions Arquitectòniques I, Centre de Política del Sòl i Valoracions (CPSV).

---- (2012c). "The «Games» of the Catalan capital". Al butlletí digital *It-In Transit version*. Consultable a: <http://www.it-intransit.eu/articles/games-catalan-capital> [Consulta 28 de novembre de 2014].

---- (2013a). *Causa catalana. Apuntes y comas*. Barcelona: Ómicron.

---- (2013b). "Objectiu proposat: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l'ordre global que l'altera i el condiciona". Article presentat al *Fòrum 2.012 Catalunya 21. Territori i urbanisme. Estat i alternatives*, de la SCOT. Barcelona: SCOT. Consultable a: http://forum.scot.cat/downloads2/g6_marfull.pdf [Consulta 12 de juny de 2016].

---- (2014a). "Àvila i Pedralbes, segles XV-XVI, units per la naturalesa reial de dos monestirs femenins". A *Crònica de Sarrià. Revista d'història de Sarrià*, núm. 14, abril de 2014, pp. 9-18. Barcelona: Edicions El Mirador.

---- (2014b). "Barcelona és una ciutat desigual". A *Sarrià*, Any XL – Núm. 214 – Setembre de 2014, pp. 6-8, de l'AVV de Sarrià. Barcelona: Associació de Veïns de Sarrià.

---- (2014c). "La geografía cambiante del capitalismo en Barcelona. Una lectura según Harvey". Al llibre del "X Congreso Internacional Ciudad y Territorio Virtual, celebrat a Monterrey", México (dies 9, 10 i 11 de 2014). Monterrey: UANL i CPSV. [Pendent de publicar a 31 d'agost de 2016].

---- (2014d). "Mn. Clapés urbanista. L'aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina". Al llibre *Miscel·lània Any Clapés (1872-1939)*, col·lecció *Llibre de Finestrelles*, núm. 16, pp. 48-59, del CEII. Badalona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII).

---- (2016). "No a l'especulació, sí a noves idees". Article al diari *EL PUNT AVUI*, 15 de setembre de 2016. Consultable a:

http://www.elpuntavui.cat/article/-/1004042.html?piwik_campaign=rss&piwik_kwd=index&utm_source=botons&utm_medium=com_epanoticies&utm_campaign=facebook [Consulta 9 d'octubre de 2016].

MARTIN BERBOIS, J.L. (2008). "La CEOE s'engendrà a Catalunya". Al llibre *La transició a Catalunya (1975-1984). I. Mor la dictadura, neix una nova il·lusió (1975-1979)*, pp. 200-201, de Josep Maria Solé Sabaté *et al.* Barcelona: Edicions 62.

MARTÍN I PASCUAL, M. (2015). *Cloenda del congrés "Història local, l'estat de la qüestió"*. Al congrés "Història local, l'estat de la qüestió", Barcelona (20-22/III/2015).

MARTINES, L. (2013). *Un tiempo de guerra. Una historia alternativa de Europa 1450-1700*. Barcelona: Editorial Planeta.

MARTNER, R. I TROMBEN, V. (2004). *La sostenibilidad de la deuda pública, el efecto bola de nieve y el "pecado original"*. A *CEPAL - SERIE Gestión pública, Naciones Unidas, n° 46*. Santiago de Chile: Naciones Unidas. Consultable a:

http://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/7299/S2004081_es.pdf;jsessionid=B79D63E7133CD4155E34E3ADB1E50AB0?sequence=1 [Consulta 30 de novembre de 2016].

MARX, K. (1971a). *Elementos fundamentales para la crítica de la economía política (borrador) 1857-1858. GRUNDRISSE. Vol I.* Edició original en alemany, de 1857-1858, titulada *Grundrisse der Kritik der polistischen ökonomie (Rohentwurf)*. Madrid: Siglo XXI.

---- (1971b). *Elementos fundamentales para la crítica de la economía política (borrador) 1857-1858. GRUNDRISSE. Vol II.* Edició original en alemany, de 1857-1858, titulada *Grundrisse der Kritik der polistischen ökonomie (Rohentwurf)*. Madrid: Siglo XXI.

---- (1971c). *Elementos fundamentales para la crítica de la economía política (borrador) 1857-1858. GRUNDRISSE. Vol III.* Edició original en alemany, de 1857-1858, titulada *Grundrisse der Kritik der polistischen ökonomie (Rohentwurf)*. Madrid: Siglo XXI.

---- (1974). *La miseria de la filosofía.* Edició original en francès, de 1847, titulada *Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de Proudhon.* Gijón: Ediciones Júcar.

---- (2007a). *El Capital. Crítica de la economía política. Libro I - Tomo I.* Edició original en alemany, de 1867, titulada *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie.* Madrid: Ediciones Akal.

---- (2007b). *El Capital. Crítica de la economía política. Libro I - Tomo II.* Edició original en alemany, de 1867, titulada *Das Kapital.* Madrid: Ediciones Akal.

---- (2007c). *El Capital. Crítica de la economía política. Libro I - Tomo III.* Edició original en alemany, de 1867, titulada *Das Kapital.* Madrid: Ediciones Akal.

---- (2007d). *El Capital. Crítica de la economía política. Libro II - Tomo I.* Edició original en alemany, de 1885, titulada *Das Kapital.* Madrid: Ediciones Akal.

---- (2007e). *El Capital. Crítica de la economía política. Libro II - Tomo II.* Edició original en alemany, de 1885, titulada *Das Kapital.* Madrid: Ediciones Akal.

---- (2007f). *El Capital. Crítica de la economía política. Libro III - Tomo I*. Edició original en alemany, de 1894, obra póstuma para Marx, titulada *Das Kapital*. Madrid: Ediciones Akal.

---- (2007g). *El Capital. Crítica de la economía política. Libro III - Tomo II*. Edició original en alemany, de 1894, titulada *Das Kapital*. Madrid: Ediciones Akal.

---- (2007h). *El Capital. Crítica de la economía política. Libro III - Tomo III*. Edició original en alemany, de 1894, titulada *Das Kapital*. Madrid: Ediciones Akal.

---- (2009). *Karl Marx. La España revolucionaria* [recopilació de textos]. Madrid: Alianza Editorial.

---- (2010). *Manuscritos de economía y filosofía*. Edició original en alemany, de 1932, titulada *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*, d'un text original escrit l'any 1844. Madrid: Alianza Editorial.

MARX, K. I ENGELS, F. (2012) *Manifiesto comunista*. Edició original en alemany, de 1848, titulada *Manifest der Kommunistischen Partei*. Madrid: Alianza Editorial.

MAYOR FARGUELL, X. (2008). *Connectivitat ecològica: elements teòrics, determinació i aplicació*. Col·lecció *Documents de Recerca*, núm. 13. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Consell Assessor per al Desenvolupament de Sostenible.

MESTRE I GODES, J. I MANENT, R. (2001). *Monestirs de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.

MONTANER, J.M. (2000). "La Maquinista, amnesia y consumo". Al diari *EL PAÍS*, 10 de juliol de 2000. Consultable a:

http://elpais.com/diario/2000/07/10/catalunya/963191241_850215.html [Consulta 30 de juny de 2016].

---- (2012). "Els interessos econòmics i els actors de la ciutat". A *Arxiu crític, model Barcelona 1973-2004*, pp. 49-52, de Josep Maria Montaner, Fernando Álvarez y Zaida Muxí (eds.). Barcelona: Direcció d'imatge i Serveis Editorials Municipals.

---- (2013). *Arquitectura y crítica*. Barcelona: Gustavo Gili.

---- (2015). "La ciutat oblidada". Al diari *EL PAÍS*, 12 de març de 2015. Consultable a: http://cat.elpais.com/cat/2015/03/11/opinion/1426102019_502744.html [Consulta 23 d'agost de 2016].

MONTANER, J.M. I MUXÍ, Z. (2013). *Arquitectura y Política*. Barcelona: Gustavo Gili.

MORALES-ROCA, F.J. (1983). *Próceres habilitados en las Cortes del Principado de Cataluña, Siglo XVII (1599-1713), Tomo I*. Madrid: Hidalguía.

---- (1988). *Caballeros de la Espuela Dorada del Principado de Cataluña. Dinastía de Trastámara, 1412-1555*. Madrid: Hidalguía.

---- (1995). *Ciudadanos y burgueses honrados habilitados como síndicos del Brazo Real en las Cortes del Principado de Cataluña. Dinastías de Trastámara y de Áustria: siglos XV y XVI (1410-1599)*. Madrid: Ediciones Hidalguía.

---- (1996). *Dignatarios de la Corona asistentes a las Cortes del Principado de Cataluña. Dinastías de Trastámara y de Áustria: siglos XV y XVI (1410-1599)*. Arxiu del Sr. Fco. José Morales-Roca.

---- (1999a). *Prelados, abades mitrados, dignidades capitulares y caballeros de las órdenes militares habilitados por el brazo eclesiástico en las cortes del principado de Cataluña: dinastías de Trastámara y de Áustria: siglos XV y XVI (1410-1599), Tomo I*. Madrid: Ediciones Hidalguía.

---- (1999b). *Prelados, abades mitrados, dignidades capitulares y caballeros de las órdenes militares habilitados por el brazo eclesiástico en las cortes del principado de Cataluña: dinastías de Trastámara y de Áustria: siglos XV y XVI (1410-1599), Tomo II*. Madrid: Ediciones Hidalguía.

---- (2004). *Armoria catalana, concesiones heráldicas otorgadas a los caballeros del Principado de Cataluña, dinastías de Austria y de Borbón (1515-1836)*. Barcelona: STEMMATA, Agrupación de Bibliófilos.

---- (2013). "Oficialium Cataloniae (I). Regidores del Ayuntamiento de Barcelona. Dinastía de Borbón (1716-1833)". A *Hidalguía*, núm. LX, pp. 87-225. Madrid: Ediciones Hidalguía.

MORE, T. (2009). *Utopia*. Primera edició en anglès, de 1516, titulada *Utopia*. Vic: Papers amb Accent.

MPGM (1986). *MPG P.E. II CINTURÓ TRAM RIU BESÓS-AV. MERIDIANA, NUS TRINITAT*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

---- (1989). *MPG ILLA HISPANO OLIVETTI*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

---- (1993). *MPGM del sector Sant Andreu-La Sagrera*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

---- (1998). *MPGM per a la transformació del Centre Direccional de Diagonal Mar*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

---- (1999). *MPGM als accessos viaris al sector de Sant Andreu-Sagrera*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

---- (2000). *MPGM per a la renovació de les àrees industrials del Poblenou, districte d'activitats 22@BCN*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

---- (2001). *MPGM al polígon de les Cases Barates del Bon Pastor*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

---- (2003). *MPGM a l'Estació de la Sagrera i el seu entorn*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

---- (2006). *MPGM en l'àmbit de les Casernes de Sant Andreu sector III de la Modificació del Pla general metropolità de Sant Andreu - Sagrera*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

---- (2008). *MPGM a l'àmbit dels terrenys situats a l'antiga fàbrica de Fabra i Coats i la plaça de Can Fabra*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpuportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

--- (2013). *MPGM en l'àmbit de l'Àrea del Nucli Antic del barri de Sant Andreu*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpuportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

---- (2014). *MPGM en el subàmbit 2 del sector IV, La Maquinista*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpuportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

MUSEU D'HISTÒRIA DE CATALUNYA (2010). *Història de Catalunya, Catalunya, història i memòria*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, SAU.

MUSEU DE LA CATEDRAL DE GIRONA (2008). *El tapís de la creació de la Catedral de Girona. Materials Didàctics ESO i Batxillerat*. Girona: autoedició. Consultable a: http://www.catedraldegirona.org/pdf/serv_educ/eso_bat/tapis_creacio_alumnes.pdf [Consulta 10 de febrer de 2017].

MUMFORD, L. [1971] (1998). *Technics and Civilization*. Chicago: University of Chicago Press edition.

MUXÍ, Z. (2012). "Model de ciutat i moviments socials urbans". A *Arxiu crític, model Barcelona 1973-2004*, pp. 109-111, de Josep Maria Montaner, Fernando Álvarez y Zaida Muxí (eds.). Barcelona: Direcció d'imatge i Serveis Editorials Municipals.

NACIONS UNIDES (1992). *Declaració de Rio sobre el Medi Ambient i el Desenvolupament*. Conferència de les Nacions Unides sobre el Medi Ambient i el Desenvolupament. Rio de Janeiro, Brasil, del 3 al 14 de juny de 1992.

---- (2013). *World Population Prospects. The 2012 Revision. Volume II: Demographic Profiles (ST/ESA/SER.A/345)*, del Department of Economic and Social Affairs. New York. Consultable a: http://esa.un.org/unpd/wpp/Documentation/pdf/WPP2012_Volume-II-Demographic-Profiles.pdf [Consulta 1 de octubre de 2014].

---- (2014). "A Word of Cities". En *Population Facts (POPFACTS)*. August 2014, No. 2014/2, del Department of Economic and Social Affairs. New York. Consultable a: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/popfacts/PopFacts_2014-2.pdf [Consulta 1 de octubre de 2014].

NAVARRO ACEBES, F. (1994). *Instruments d'execució de l'urbanisme*. Barcelona: Edicions UPC.

NAVARRO I COSSÍO, A. (1978). *Arxiu IPCE a Sant Andreu de Palomar*. A l'Arxiu Històric del COAC.

NEL·LO, O. (1998). "El planejament urbanístic". A *Història, política, societat i cultura dels països catalans, Volum 11: De la dictadura a la democràcia 1960-1980*, pp. 107-109, de la Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

NICOLAUS, M. (1971). "El Marx desconocido". *Elementos fundamentales para la crítica de la economía política (borrador) 1587-1858. GRUNDRISSE. Vol I*, pp. xi-xl, de Karl Marx. Madrid: Siglo XXI.

NNUU PGM (1976). *Normes urbanístiques del Pla General Metropolità*. Ajuntament de Barcelona: autoedició.

NORMES REGULADORES DEL FUNCIONAMENT DELS DISTRICTES (2008). Normes reguladores del funcionament dels Districtes. Al *BOPB núm. 142*, de 13 de juny de 2008. Ajuntament de Barcelona.

NOVA CARTA D'ATENES (1998). *Nova Carta d'Atenes 1998*. Normes del Consell Europeu d'Urbanistes (CEU) per a la planificació de ciutats. Febrer de 1998.

O'NEILL, J. (2001). "Building Better Global Economic BRICs". *Global Economics Paper No: 66*. GS (Goldman Sachs) Global Economics Website. Consultable a: <http://www.goldmansachs.com/our-thinking/archive/archive-pdfs/build-better-brics.pdf> [Consulta 8 de maig de 2016].

OECD (2010). "The Emerging Middle Class in Developing Countries". A *Development Centre Working Papers. Working Paper No. 285 (DEV/DOC(2010)2)* [Homi Kharas]. Consultable a: <http://www.oecd.org/dev/44457738.pdf> [Consulta 1 de octubre de 2014].

ORDRE ECO/805 (2003). Orden ECO/805/2003, de 27 de marzo, sobre normas de valoración de bienes inmuebles y de determinados derechos para ciertas finalidades financieras. Al *BOE núm. 85*, de 9 d'abril de 2003, pp. 13678-13707. Ministeri d'Economia. Espanya.

ORDRE EHA/3011 (2008). Orden EHA/3011/2007, de 4 de octubre, por la que se modifica la Orden ECO/805/2003, de 27 de marzo, sobre normas de valoración de bienes inmuebles y de determinados derechos para ciertas finalidades financieras. Al *BOE núm. 249*, de 17 d'octubre de 2007, pp. 42123-42131. Ministeri d'Economia i Hisenda. Espanya.

OXFAM (2016). *Una economía al servicio del 1%. Acabar con los privilegios y la concentración de poder para frenar la desigualdad extrema*. Oxford: autoedició. Consultable a:

https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/bp210-economy-one-percent-tax-havens-180116-es_0.pdf [Consulta 28 d'abril de 2016].

PALLARÈS-PERSONAT, J. I VINYES I ROIG, P. (1997). *La lluita d'un poble. 25 anys de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar*. Barcelona: Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar.

PEIRONE, F. (2012). "Nota a al presente edición". *Obreros y empleados en vísperas del Tercer Reich. Un análisis psico-social*, pp. 9-12, d'Erich Fromm. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica de Argentina.

PÉREZ LAMAS, C. (1997). *Valoración inmobiliaria: aplicaciones urbanísticas y expropiaciones*. Barcelona: Ediciones UPC.

PETIT, J. (2013). *Sant Andreu de Palomar durant la Guerra del Francès (1808-14)*. Col·lecció *Llibres de Finestrelles*, núm. 7. Badalona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII).

PGM (1976). *Pla General Metropolità*. Al Registre de planejament urbanístic de Catalunya. Consultable a: <http://ptop.gencat.cat/rpucportal/inici/ca/index.html> [Consulta 25 de maig de 2015].

PLEKHÀNOV, G.V. (1972). *The Development of the Monist View of History*. Moscou: Progress Publishers.

- POPPER, K.R. (1980). *La lógica de la investigación científica*. Edició original en alemany, el 1934, titulada *Logik der Forschung*. Madrid: Tecnos (Grupo Anaya).
- (1989). *Conjeturas y refutaciones. El desarrollo del conocimiento científico*. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica.
- PORPETA CLERIGO, F. (1973). *La paz de Westfalia y sus derivaciones*. Mallorca: Consejo Insular.
- POUS I SERRA, M. (1991). "El tramvia de foc a Sant Andreu". A *Finestrelles* 3, pp. 132-150, del CEII. Badalona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII).
- PRADILLA COBOS, E. (2006). *La ciudad incluyente. Un proyecto democrático para el Distrito Federal (Con Demetrio Sodi de la Tijera)*. México DF: Editorial Océano.
- (2009). *Los territorios del neoliberalismo en América Latina*. México DF: Editorial Miguel Ángel Porrúa y UAM-X.
- PUJADES I BATALLER, R.J. (2007). *Les Cartes Portolanes. La representació medieval d'una mar solcada*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, Institut d'Estudis Catalans, Institut Europeu de la Mediterrània.
- (2009). *La carta de Gabriel de Vallseca de 1439. Estudi i edició*. Barcelona: Lumenartis.
- (2015). *La cartografia medieval i Barcelona: l'adquisició d'un fragment de Guillem Soler*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, MUHBA - Museu d'Història de Barcelona.
- PUJOL MARTÍNEZ, F. (2003). *Relligant Nou Baris. Recull d'articles publicats a la revista Rotllana (1988-2002)*. Barcelona: Imatge i Producció Editorial.
- PROUDHON, J. (2015). *La Philosophie de la misère*. Concarneau: FB Editions.
- RABASSA MASSONS, J. I VINYES I ROIG, P. (2012). *L'Abans de Sant Andreu de Palomar. Recull gràfic 1880-1976*. El Papiol (Barcelona): Editorial Efadós.
- RAMOS, C. (2015). "Los barrios debaten sobre el futuro de la ciudad". A la revista CARRER 138, de desembre de 2015. Barcelona: Federació d'Associacions de Veïns i Veïnes de Barcelona, FAVB.
- REIAL DECRET LEGISLATIU N° 7 (2015). Real Decreto Legislativo 7/2015, de 30 de octubre, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley de Suelo y Rehabilitación

Urbana. Al *BOE núm. 261*, de 31 d'octubre de 2015, pp. 103232-103290. Ministeri de Foment. Espanya.

REIAL DECRET N° 1346 (1976). Real Decreto 1346/1976, de 9 de abril, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley sobre Régimen del Suelo y Ordenación Urbana. Al *BOE núm. 144*, de 16 de juny de 1976, pp. 11755-11769. Ministerio de la Vivienda. Espanya.

RIBAS, P. (2012). "Introducción [al Manifiesto Comunista]". A *Manifiesto Comunista*, pp. 9-42, de Karl Marx i Friedrich Engels. Madrid: Alianza Editorial.

RICARDO, D. (1821). *On the Principles of Political Economy, and Taxation*. Londres: John Murray, Albemarle-Street.

ROCA CLADERA, J. (1989). *Manual de valoraciones inmobiliarias*. Barcelona: Editorial Ariel.

ROGENT I ALBIOL, J. (2012). "Els catàlegs de protecció d'edificis de la ciutat de Barcelona". A *Arxiu crític, model Barcelona 1973-2004*, pp. 168-177, de Josep Maria Montaner, Fernando Álvarez y Zaida Muxí (eds.). Barcelona: Direcció d'imatge i Serveis Editorials Municipals.

ROGER FERNÁNDEZ, G. (2011). *Para comprender el urbanismo español (de una vez por todas)*. Madrid: Iustel, Portal Derecho.

ROMERO MARÍN, J. (2005). *La construcción de la cultura del oficio durante la industrialización: Barcelona 1814-1860*. Barcelona: Icaria Editorial.

ROOSVELT, F.D. (2012). *Seis discursos del New Deal*. Barcelona: Edicions Els Llums.

ROSSI, A. (1979). *La arquitectura de la ciudad*. Edició original en italià, de 1966, titulada *L'Architettura della città*. Zamora, Gráficas Diamante.

ROUSSEAU, J.J. (2004). *El contrato social*. Madrid: Istmo.

RUBIO LLORENTE, F. (2010). "Introducción". Al llibre *Manuscritos de economía y filosofía*, pp. 7-41, de Karl Marx. Madrid: Alianza Editorial.

RUIZ RODRIGUEZ, I. (2013). *La paz de Utrecht y su herencia*. Madrid: Ed. Dykinson.

SÁNCHEZ LEÓN, P. (2014). "Desclasamiento y desencanto. La representación de las clases medias como eje de una relectura generacional de la transición española". A

Kamchatka: revista de anàlisi cultural, n° 4, pp. 63-99. València: Universitat de València: Departament de Filologia Espanyola.

SANS I TRAVÉ, J.M. (1999). *Els templers catalans, de La rosa i La creu*. Lleida: Pagès Editors.

SCOT (1978a). *La Societat Catalana d'Ordenació del Territori: crònica d'una experiència de treball unitària, descentralitzada i pluridisciplinar (1978/03/01)*. A l'Arxiu de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori, SCOT.

---- (1978b). *Projecte dels Estatuts de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori (1978/05/29)*. A l'Arxiu de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori, SCOT.

---- (1993). *Informe sobre el Pla Territorial General de Catalunya*. A l'Arxiu de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori, SCOT.

---- (2014). *Deu anys d'Anuari territorial de Catalunya (2003-2012)*. Barcelona: Societat Catalana de l'Ordenació del Territori.

---- (2015a). *Document d'alternatives en l'àmbit del territori i l'urbanisme*. Barcelona: autoedició. Consultable a:
http://forum.scot.cat/downloads2/document_alternatives_juny2015.pdf [Consulta 12 de juny de 2016].

---- (2015b). "Transformació urbana de les Casernes de Sant Andreu (Barcelona)" [de Joffre López]. A la web oficial de *Territori. Observatori de projectes i debats territorials de Catalunya*. Consultable a:
http://territori.scot.cat/cat/notices/2015/07/transformacio_urbana_de_les_casernes_de_sant_andreu_barcelona_3313.php [Consulta 26 de juny de 2016].

---- (2016). *Territori i urbanisme. Estat i alternatives. Document final*. Barcelona: Josep Maria Llop Torné.

SCHUMPETER, J.A. (1984). *Capitalismo, socialismo y democracia*. Primera edició en anglès, de 1942, titulada *Capitalism, Socialism and Democracy*. Barcelona: Ediciones Folio.

SEDA, J. (2011). "Pròleg [de *Llibre de Finestrelles 5*]". A *Retrats per a la memòria. Persones i lluita antifranquista al districte de Sant Andreu (1939-1982)*, col·lecció

Llibre de Finestrelles, núm. 5, pp. 6-7, del CEII. Badalona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII).

SENNETT, R. (2010). *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Edició original en anglès, de 2000, titulada *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. Barcelona: Editorial Anagrama.

---- (2011). *El declive del hombre público*. Edició original en anglès, de 1974, titulada *The Fall of Public Man*. Barcelona: Editorial Anagrama.

---- (2014). *L'espai públic*. Edició original en anglès, de 2014, titulada *The Public Realm*. Barcelona: ATMARCADIA.

SERPPAC (1976). *Servei per a la protecció del patrimoni arquitectònic català*. Document elaborat en per l'Assemblea Constituent del Congrés de Cultura Catalana 1975-1977.

SMITH, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of the Nations*. Dublin: Whitestone.

---- (2004). *La teoría de los sentimientos morales*. Edició original en anglès, de 1759, titulada *The Theory of Moral Sentiments*. Madrid: Alianza Editorial.

SMITH, N. (2005). "El redimensionamiento de las ciudades: la globalización y el urbanismo neoliberal". A *Capital financiero, propiedad inmobiliaria y cultura*, pp. 59-78, de David Harvey i Neil Smith. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

---- (2012). *La nueva frontera urbana. Ciudad revanchista y gentrificación*. Edició original en anglès, de 1996, titulada *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. Madrid: Traficantes de sueños.

SOLANS, J.A. (2002). "Una eina somniada. La creació de l'Institut Català del Sòl". A *La ciutat nova. L'acció pública en el creixement urbà a Catalunya 1980-2002*, pp. 14-43, de la Generalitat de Catalunya. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

SOLÉ SABATÉ, J. M. I VILLARROYA, J. (2008). "Presentació" del llibre *La transició a Catalunya (1975-1984). 1. Mor la dictadura, neix una nova il·lusió (1975-1979)*, pp. 9-10, de Josep Maria Solé Sabaté *et al.* Barcelona: Edicions 62.

- SOLÉ SABATÉ, J. M. *et al.* (2008). *La transició a Catalunya (1975-1984). 1. Mor la dictadura, neix una nova il·lusió (1975-1979)*. Barcelona: Edicions 62.
- SOTO POSADA, G. (2007). *Filosofía medieval*. Madrid: Editorial San Pablo.
- SPINOZA, B. (2012). *Tratado teológico-político*. Edició original en llatí, de 1670, titulada *Tractatus theologico-politicus*. Madrid: Alianza Editorial.
- SUREDA, J. (2010). "El arte románico". A *Historia del Arte, 2. La Edad Media*, pp. 148-210, de Bango Torviso *et al.*. Madrid: Alianza Editorial.
- STADLER, F. (2011). *El Círculo de Viena. Empirismo lógico, ciencia, cultura y política*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- STADLER, F. I UEBEL, TH.E. (eds.) (2012). *Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis. Hrsg. vom Verein Ernst Mach. (1929)*. New York/Wien: Springer.
- STEIL, B. (2016). *La batalla de Bretton Woods*. Bilbao: Deusto.
- STRUBELL, M.B. I TRUETA, A. (2012). *El cas dels catalans (The Case of the Catalans consider'd, [1714] i The Deplorable History of the Catalans [1714])*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Memorial 1714 (delegació funcional d'Òmnium Cultural).
- STUART MILL, J. (1859). *On Liberty*. London: John W. Parker and son, West Strand.
- TATGER MIR, M. (1995a). *Els barris d'Adigsa. La Trinitat Nova*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Fundació CIREM.
- (1995b). *Els barris d'Adigsa. Verdum*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Fundació CIREM.
- (1995c). *Els barris d'Adigsa. La Guineueta*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Fundació CIREM.
- TÉBAR HURTADO, J. (1998a). "De les Comissions Pageses a la Unió de Pagesos". A *Història, política, societat i cultura dels països catalans, Volum 11: De la dictadura a la democràcia 1960-1980*, pp. 204-205, de la Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1998b). "La revolta estudiantil". A *Història, política, societat i cultura dels països catalans, Volum 11: De la dictadura a la democràcia 1960-1980*, pp. 216-217, de la Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

---- (1998c) "SEAT: conflicte permanent i solidaritat obrera". A *Història, política, societat i cultura dels països catalans, Volum 11: De la dictadura a la democràcia 1960-1980*, pp. 210-211, de la Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

---- (1998e). "Una societat cada cop més conflictiva". A *Història, política, societat i cultura dels països catalans, Volum 11: De la dictadura a la democràcia 1960-1980*, pp. 200-215, de la Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

TELLO, R. (2016). "Conversando con Jean-Pierre Garnier; debates y combates". A *Un sociólogo urbano a contracorriente*, pp. 45-74, de Rosa Tello. Barcelona: Icaria Editorial.

THORSON, O. (2008). "Marcher en ville. Quelle Sécurité pour les piétons? Quels besoins à prendre en compte?". A *RTS, Recherche Transports Sécurité, n°101*, pp. v-viii, de l'Institut français des sciences et technologies des transports, de l'aménagement et des réseaux (IFSTTAR). França: Nec Plus.

---- (2009). "Civisme en la mobilitat". A *Monogràfic Ciutat, Urbanisme i Educació*, pp. 38-41, de l'Associació Internacional de Ciutats Educadores (AICE). Barcelona: autoedició. Consultable a:

<http://www.edcities.org/ca/wp-content/uploads/sites/6/2009/10/monogr%C3%A0fic-urbanisme.pdf> [Consulta 9 d'octubre de 2016].

TOMÁS Y VALIENTE, F. (1971). *El Marco Político de la Desamortización en España*. Barcelona: Editorial Ariel.

TOUSSAINT, E. (2007). *Banco Mundial. El golpe de Estado permanente*. Mataró: Ediciones de Intervención Cultural.

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA (2013). *Codi de bones pràctiques de l'Escola de Doctorat (Acord del Consell de Govern de 30 de gener de 2013)*. Bellaterra: autoedició.

VAN MOURIK, W. (1978). *Bilanz des Krieges*. Rotterdam: Ed. Lekturama.

VILA DESPUJOL, I. (1995). *Sant Ignasi (Sarrià)*. Barcelona: Col·legi Sant Ignasi.

- (2010). *La Compañía de Jesús en Barcelona en el siglo XVI. El Colegio de Nuestra Señora de Belén*. Burgos: INSTITUTUM HISTORICUM SOCIETATIS IESU.
- (2013). *Los jesuitas en la Rambla de Barcelona*. Barcelona: Editorial Claret.
- VILA DINARÉS, P. I CASASSAS SIMÓ, L. (1974). *Barcelona i la seva rodalia al llarg dels temps*. Barcelona: AEDOS.
- VILANOVA, F. (1998). "El Congrés de Cultura Catalana". A *Història, política, societat i cultura dels països catalans, Volum 11: De la dictadura a la democràcia 1960-1980*, pp. 240-241, de la Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- VILANOVA I VILA-ABADAL, F. (1998a). "El naixement de l'Assemblea de Catalunya". A *Història, política, societat i cultura dels països catalans, Volum 11: De la dictadura a la democràcia 1960-1980*, pp. 234-235, de la Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1998b). "L'extensió de l'antifranquisme". A *Història, política, societat i cultura dels països catalans, Volum 11: De la dictadura a la democràcia 1960-1980*, pp. 218-233, de la Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- VINYES I ROIG, P. (1989). "La repressió i la depuració en l'escola franquista als Països Catalans". A *Aprenents i minyones. La infància abandonada a al Barcelona del vuit-cents*, col·lecció *Llibre de Finestrelles*, núm. 1, pp. 93-110, del CEII. Badalona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII).
- (2016). *Sant Andreu de Palomar desaparegut*. El Papiol (Barcelona): Editorial Efadós.
- WAGENSBERG, J. (2003). *Ideas Sobre la Complejidad del Mundo*. Barcelona: Tusquets Editores.
- WERNER, S. (1946). *El apogeo del capitalismo*. 2 toms. Primera edició en alemany, de 1902, titulada *Der moderne Kapitalismus. Historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftslebens von seinen Anfängen bis zur Gegenwart*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

WWF (2014a). *Living Planet Report 2014. Species and spaces, people and places*. [McLellan, R., Iyengar, L., Jeffries, B. i N. Oerlemans (eds.)]. WWF, Gland, Switzerland. Consultable a:

http://ba04e385e36eed47f9c-abbcd57a2a90674a4bcb7fab6c6198d0.r88.cf1.rackcdn.com/Living_Planet_Report_2014.pdf [Consulta 1 d'octubre de 2014].

---- (2014b). *Informe Planeta Vivo 2014. Resumen*. WWF, Gland, Switzerland. Consultable a:

http://www.footprintnetwork.org/images/article_uploads/Informe-PlanetaVivo2014_LowRES.pdf [Consulta 1 d'octubre de 2014].

ZÁRATE, M. (2004). *Urbanismo ambiental alternativo. Selección de textos teóricos y propuesta*. Barcelona: Edicions UPC.

---- (2015a). *Urbanismo Ambiental Hermenéutico. Col·lecció Architectonics n° 28*, Universitat Politècnica de Catalunya. Barcelona: Edicions UPC.

TRACTAT CONSTITUTIU DE LA COMUNITAT EUROPEA (2002). Versión consolidada del Tratado constitutivo de la Comunidad Europea [signat a Roma el 25 de març de 1957]. Al *DOCE* núm. C/325, de 24 de desembre de 2002, pp. 33-184. Comunitat Europea.

Apèndix

Apèndix 1.	Extracte curricular	414
Apèndix 2.	Síntesi del treball de recerca realitzat a la tesina de màster que precedeix als estudis de doctorat, d'interès en aquesta tesi	424
Apèndix 3.	Detall de l'observació no participant	428
Apèndix 4.	Article "Objectiu proposat: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l'ordre global que l'altera i el condiona"	433
Apèndix 5.	Article "Àvila i Pedralbes, segles XV-XVI, units per la naturalesa reial de dos monestirs femenins"	439
Apèndix 6.	Article "Barcelona és una ciutat desigual"	454
Apèndix 7.	Article "La geografía cambiante del capitalismo en Barcelona. Una lectura según Harvey"	458
Apèndix 8.	Article "Mn. Clapés urbanista. L'aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina"	477
Apèndix 9.	Article "No a l'especulació, sí a noves idees"	491
Apèndix 10.	Cartell "Sí o No"	493
Apèndix 11.	Entrevista estructurada relativa a la supeditació de l'urbanisme a la lògica de l'obtenció de plusvàlues	494

Apèndix 1. Extracte curricular

Andreu Marfull Pujadas és arquitecte urbanista amb experiència en arquitectura tradicional i en planificació urbana i territorial, especialista en la gestió i la valoració urbanística, així com en la planificació tècnica i econòmica del procés de l'edificació. Té tres estudis de màster: en planificació urbana i sostenibilitat, en gestió i valoració urbana i en direcció en gestió urbana i immobiliària.

Complementàriament, des de l'any 2006 participa en diferents iniciatives d'àmbit local en l'activitat civil des del voluntariat, el debat participatiu, la producció documental i la difusió amb publicacions, xerrades i ponències en els camps de l'urbanisme, el patrimoni i la cultura en general. Forma part de la Comissió d'Urbanisme de la Coordinadora d'Entitats del Guinardó i del Grup d'Estudis de la Vall d'Horta i la Muntanya Pelada, EL POU, del Districte d'Horta-Guinardó. L'any 2011 promou la iniciativa «Filatura Urbana» amb l'arquitecte paisatgista Carlota Socías, orientada a la comprensió de la qüestió urbana [<https://www.filaturaurbana.com>], i crea el blog «NC» per a la difusió d'idees i reflexions amb contingut crític [<https://andreumarfull.com/>].

Formació acadèmica

- 2013 – 2017 **Estudis de doctorat.** Programa de doctorat en Geografia. Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Directora: Dra. Maria Antònia Casellas Puigdemasa.
- 2011 – 2012 **Màster en Gestió i Valoració Urbana.** UPC, Universitat Politècnica de Catalunya. Mestratge oficial universitari.
Qualificació: Excel·lent.
Mòduls cursats: Teoria de la planificació urbana i territorial, Elements de gestió urbana, La formació espacial dels valors urbans i immobiliaris, Els sistemes d'informació geogràfica aplicats a l'anàlisi urbana i territorial, Ciutat i territori sostenible, Política del sòl i habitatge, Tècniques i mètodes de valoració urbana i immobiliària, Seminari d'investigació, Tesina de màster.
- 2010 – 2012 **Màster en Direcció i Gestió Urbana i Immobiliària.** Fundació UPC.
Mestratge professional.
Qualificació: Excel·lent
Mòduls cursats: Política del sòl i habitatge, Elements de gestió urbana, Valoracions immobiliàries, Valoracions urbanístiques, Reparcel·lacions i compensacions urbanístiques, Estudis de viabilitat de projectes urbans i immobiliaris, Projecte de valoració urbanística.

- 2011 **Curs d'especialització Ciutat i Territori.** UOC, Universitat Oberta de Catalunya.
Qualificació: Excel·lent (10).
- 2011 **Curs d'especialització Govern i organització administrativa del territori.** UOC, Universitat Oberta de Catalunya.
Qualificació: Excel·lent (10).
- 2011 **Gestor de mobilitat municipal.** Fundació Mobilitat Sostenible i Segura. Activitat subvencionada per l'Institut Català d'Energia del Departament d'Economia i Finances de la Generalitat de Catalunya.
Qualificació: Excel·lent (9,5).
- 2010 – 2011 **Màster en Planificació Urbana i Sostenibilitat.** Fundació UPC.
Mestratge professional.
Qualificació: excel·lent
Mòduls cursats: Planificació urbana i territorial, Política del sòl i habitatge, Economia territorial, Sistemes de georeferenciació geogràfica, Ciutat i territori sostenible, Avaluació i integració ambiental del planejament urbanístic, Projecte de planificació territorial.
- 2006 – 2007 **Postgrau de cap d'obra, gestor de la producció.** C.A.A.T.B., Col·legi d'aparelladors i arquitectes tècnics de Barcelona. Durada: 200 hores.
Qualificació: Notable (8).
- 2004 **Arquitectura.** E.T.S.A.B., Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de la Universitat Politècnica de Catalunya.

Congressos i seminaris

- 2015 ***Congreso Internacional Architectonics Network: Mente, Territorio y Sociedad. Arquitectura y conocimiento: teorías, métodos y prácticas para los ámbitos educativo, profesional o de participación social desde una perspectiva de un pensamiento crítico.*** Organitzat pel Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC) i l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB). Dies 3-5 de juny de 2015.
- 2015 **Congrés “Història local, l'estat de la qüestió”.** Organitzat pel Centre d'Estudis Ignasi Iglèsias, de Sant Andreu de Palomar. Dies 20-22 de març de 2015.
- 2014 ***X Congreso Internacional Ciudad y Territorio Virtual. CTV – Monterrey – 2014.*** Organitzat pel Centre de Política del Sòl i Valoracions de la Universitat Politècnica de Catalunya i la Universidad Autónoma de Nuevo León, a México. Dies 10-12 de setembre de 2014.
- 2014 **Diàleg-Dia sobre la Reforma del marc legislatiu – urbanisme, territori i paisatge (1a part dia 7-V-2014 i 2a part dia 21-V-2014).** *Fòrum CAT21 TERRITORI I URBANISME – Estat i alternatives. SCOT.*

- 2013 **Jornada sobre el Proyecto de Ley de Rehabilitación, Regeneración y Renovación Urbana.** Asociación Española de Técnicos Urbanistas (sede de Barcelona). Duración: 8 horas.
- 2012 **Jornadas CREAURBS "Creatividad y Conocimiento, Bases para una nueva competitividad urbana.** GRC Creativitat, Innovació i Transformació Urbana (CRIT) de la Universitat de Barcelona". Duración: 12 horas.
- 2012 **Seminario EvalúaMET.** Modelo de evaluación de la eficiencia energética y ambiental, de la movilidad y la estructura de usos del suelo para la Región Metropolitana de Barcelona. CPSV, UPC, MRIT, Ministerio de Fomento. Duración: 8 horas.
- 2011 Seminari “**El nou llibre blanc del transport**“. Fundació Cetmo al Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya. Durada: 3,5 hores.
- 2009 Curs titulat “**Les possibilitats del SIG lliure. Curs pràctic de gvSIG**”. Institut Cartogràfic de Catalunya.
- 2005 **Prevenió de riscos laborals.** Servei de prevenció Gaudí.
- 2005 **Presto. Pressupostos, amidaments, certificats i temps.** Centre d’Estudis Adams Barcelona.

Ponències

- 2016 Ponent a la taula rodona “Desenvolupament del sector SUD [Salt]”, en motiu de la consulta popular sobre el Sector Sud del municipi de Salt, que té lloc el dia 14 de setembre de 2016. Organitza IPS-CUP. Ponents: Javier Fraga (arquitecte), Xavier Llorente (portaveu Salvem l’Empordà), Francesc López (urbanista) i Andreu Marfull (arquitecte). Auditori de la Coma Cros, a Salt (Girona).
- 2015 Ponència titulada "Els Pinós, de la creu de Bagà a la Vella Torre del Baró de Barcelona", organitzat per l'Ajuntament de Bagà en motiu de les Jornades Europees de Patrimoni (JEP 2015). 10 d'octubre de 2015. Celebrada al Palau dels Barons de Pinós i Centre Medieval i dels Càtars, a Bagà (Barcelona).
- 2014 Ponència de presentació de l'article titulat “Mn. Clapés urbanista. L’aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina”, en motiu de la presentació del llibre *Miscel·lània Any Clapés (1872-1939)*, de la *Col·lecció Finestrelles*, núm. 16. Celebrat el 4 de desembre de 2014, a l'Auditori del Centre Cultural Can Fabra, a Sant Andreu de Palomar (Barcelona). Organitza el Centre d’Estudis Ignasi Iglèsias (CEII).
- 2014 Presentació de ponència al *X Congreso Internacional Ciudad y Territorio Virtual. CTV – Monterrey – 2014*. Títol de la ponència: “La geografía cambiante del capitalismo en Barcelona. Una lectura según Harvey”,

Celebrada el 10 de setembre de 2014 a la Universidad Autónoma de Nuevo León (UANL), Monterrey (México). Organitza UANL i CPSV (UPC).

- 2014 Presentació de ponència a Plural-21. Cicle ¿EN QUINA SOCIETAT VIURE? ¿QUINA CATALUNYA VOLEM?. Títol de la ponència: “La geografia canviant del capitalisme (a Barcelona)”. Celebrada el 24 de juliol de 2014 a la seu de Plural-21, a Barcelona.
- 2014 Presentació del llibre *CAUSA CATALANA, APUNTES Y COMAS*, d'Andreu Marfull, al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), Bellaterra. Celebrada el 25 de febrer de 2014.
- 2013 Ponència i participació en el *FÒRUM 2.012 CATALUNYA 21 Territori i urbanisme. Estat i alternatives*, membre del Grup de diàleg 6. Ètica en l'Urbanisme i Ordenació del Territori. Ponència presentada: "Objectiu: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l'ordre global que l'altera i el condiona". Organitzat per la Societat Catalana d'Ordenació del Territori(SCOT), societat filial de l'Institut d'Estudis Catalans adscrita a la Secció de Ciències i Tecnologia.
- 2013 Ponència a la *Presentació del Manifest a la seu de les Institucions Europees de Barcelona del manifest 'Junts a Europa'*. Celebrada l'11 de juliol de 2013, a la seu de les Institucions Europees de Barcelona. Organitza la plataforma "Junts a Europa".
- 2013 Presentació del llibre *CAUSA CATALANA, APUNTES Y COMAS*, d'Andreu Marfull, al Centre Cívic *La Cosa Nostra*, al barri de Can Peguera (Barcelona). Celebrada el 13 de juny de 2013.
- 2012 Ponència i moderador de la xerrada: "Quina ciutat volem i quina imposem. Capitalisme i model de ciutat", organitzat pel moviment '15M' 'Observatori Can Baró-Guinardó' i l'Associació de Veïns del barri del Guinardó de Barcelona, al Mas Guinardó. Celebrada el 5 de novembre de 2012.

Publicacions

- 2015 - 2016 **Llibre.** *Barcelona. El Guinardó – Can Baró. Recull gràfic 1884-1980.* Col·lecció l'Abans. El Papiol (Barcelona): Editorial Efadós. Autors: Joan Corborea, Juanjo Fernández, Carlota Giménez, Andreu Marfull, Carme Martín i Carles Sanz (Grup d'Estudis de la Vall d'Horta i la Muntanya Pelada (El Pou).
- 2014 - 2015 **Periodisme social.** Confecció de la secció infantil a la revista mensual *La Fada de Sarrià*, de nom “Cossigolles”. / Confecció de la secció per a la gent gran a la revista mensual *La Fada de Sarrià*, dedicada al “Casal Can Fàbregas”.

- 2014 **Article.** "Barcelona és una ciutat desigual". A la revista *Sarrià*, de l'Associació de Veïns de Sarrià. Any XL – Número 214 – Setembre de 2014. Barcelona: Associació de Veïns de Sarrià.
- 2014 **Article.** "Mn. Clapés urbanista. L'aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina". Llibre *Miscel·lània Any Clapés (1872-1939)*, de la *Col·lecció Finestrelles*, núm. 16. Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglèsias, a Sant Andreu de Palomar.
- 2014 **Article d'investigació.** "Àvila i Pedralbes, segles XV-XVI, units per la naturalesa reial de dos monestirs femenins". Revista *Crònica de Sarrià*. Barcelona: Edicions El Mirador.
- 2013 **Llibre.** MARFULL-PUJADAS, A. (2013). *Causa catalana, apuntes y comas*, 2013, Editorial Ómicron, SCP, Badalona, ISBN: 978-84-940750.
- 2012 **Article.** "The 'Games' of the Catalan capital. It-InTransit version". En línia. Consultable a: <http://www.it-intransit.eu/articulos/games-catalan-capital> [Consulta 1 de juny de 2016].
- 2011 **Carta.** "Reequilibrio de la ciudad y el área metropolitana". Concurs "Si fuese alcalde" de La Vanguardia, carta guanyadora de l'apartat Gestió de les obres i les reformes a la ciutat. Consultable a: <http://www.lavanguardia.com/participacion/cartas/20110511/54153288100/reequilibrio-de-la-ciudad-y-el-area-metropolitana.html> [Consulta 1 de juny de 2016].

Concursos i premis

- 2013 Primer premi del concurs d'idees "*BARICENTRALE – CONCORSO INTERNAZIONALE DI IDEE PER LE AREE FERROVIARIE*", a la ciutat de Bari, Itàlia. Autors: *Massimiliano e Doriana Fuksas* amb Jordi Henrich i Monras.
Treball realitzat: informe de sostenibilitat econòmica i financera.
- 2012 Equip guanyador ex aequo per la 'Porta de Pedralbes' al concurs de projectes restringit 'Les Portes de Collserola', a la ciutat de Barcelona.
Equip redactor (per ordre alfabètic): Andreu Marfull Pujadas, Cristina Puga de la Barrera, Esteve Puigdemogolas Legler i Manel Rio Torres.
- 2011 Carta guanyadora del concurs popular 'si fos alcalde' organitzat per La Vanguardia en motiu de les eleccions municipals de l'any 2011, en la temàtica d'"obres i reformes". Autor: Andreu Marfull i Pujadas.

Col·laboracions en concursos premiats

- 2012 Premi Europeu de l'Espai Públic 'Arranjament dels cims del Turó de la Rovira'. Autors: Jansana de la Villa de Paauw SLP – AAUP Jordi Romero i associats SLP.
Treball realitzat: col·laborador puntual.

- 2008 Menció especial del jurat del concurs restringit del Prat Nord. Autors: AAUP Jordi Romero i associats SLP/ JDVDP Jansana/de la Villa/de Paauw/ H+N+S Landschaftsarchitekten bv/ Jaume Artigues/ Jordi Henrich.
Treball realitzat: avaluació econòmica i financera.

Experiència professional

2012 - 2016 **Filatura Urbana**

Iniciativa professional. Arquitecte autònom.

Taller de la qüestió urbana. Arquitectura, urbanisme, paisatge, planificació, gestió i valoració urbana i divulgació de la qüestió urbana.
<https://filaturaurbana.com/>

2010 - 2016 **Etapa formativa**

Feina: formació intensiva.

Formació adquirida:

- Doctorand (en curs) en Geografia (inici 2013), UAB, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Màster oficial en Gestió i Valoració Urbana. Universitat Politècnica de Catalunya.
- Màster en Direcció i Gestió Urbana i Immobiliària. Fundació UPC.
- Màster en Planificació Urbana i Sostenibilitat. Fundació UPC. Curs d'especialització Ciutat i Territori. UOC Universitat Oberta de Catalunya.
- Curs d'especialització Govern i organització administrativa del territori. UOC Universitat Oberta de Catalunya.
- Gestor de mobilitat municipal. Fundació Mobilitat Sostenible i Segura.

2008 - 2010 **AAUP Jordi Romero i associats, s.l.p.**

Despatx d'urbanisme, paisatge i espai públic.

<http://aaup.cat/>

Feina: planejament territorial i urbanístic i avaluacions econòmiques i financeres de les figures de planejament.

Projectes treballats:

- Pla director urbanístic de delimitació i ordenació de les àrees residencials estratègiques de l'àmbit de les comarques l'Alt Penedès i el Garraf. *Coordinador.*
- Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de La Coma i La Pedra. *Coordinador.*
- Pla d'Ordenació Urbanística Plurimunicipal de La Cerdanya.
- Pla d'Ordenació Urbanística Municipal d'Alp.
- Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de Llívia.
- Pla d'Ordenació Urbanística Municipal d'Avià.
- Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de Sant Bartomeu del Grau.

- Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de Bellver de Cerdanya.
- Catàleg de masies o cases rurals al municipi d'Olvan.
- Àrea residencial estratègica "La Plana 2" de Sitges dins l'àmbit de les comarques de l'Alt Penedès i el Garraf. *Coordinador*.
- Modificació puntual del POUM de Bigues i Riells i pla de millora urbana a l'àmbit de Can Traver.
- Proposta de modificació puntual del PGOU de Creixell per a la incorporació de dos nous sectors en sòl urbanitzable.
- Modificació puntual nº29 del PGOU de L'Ampolla a l'àmbit del polígon 155.
- Modificació puntual del Pla General d'Ordenació de Santa Perpètua de Mogoda per a la creació d'un nou Sector de Sòl urbanitzable delimitat – Les Pereres II–.
- Projecte d'arranjament de l'espai públic de les Bateries antiaèries al Turó de la Rovira com a espai de memòria històrica.
- Concurs d'idees amb intervenció de jurat per procediment restringit per a l'ordenació de l'àmbit del centre direccional al Prat de Llobregat (Prat Nord).

2005 - 2008 **Building Express Barcelona S.L.**

Despatx d'arquitectura i empresa constructora i promotora vinculada a Arte Express S.A.

Feina: redacció de projectes d'edificació i de rehabilitació, cap d'obra en projectes d'edificació i de rehabilitació, i representació facultativa en la direcció d'obra de diferents promocions d'edificació.

Projectes treballats:

- Avantprojecte d'edifici d'habitatges en edifici catalogat al carrer Pes de sa farina nº17, a Palma de Mallorca, Illes Balears.
- Projecte bàsic d'edifici d'habitatges en edifici catalogat al carrer Hostal d'en Bauló nº5, a Palma de Mallorca, Illes Balears.
- Projecte d'execució d'edifici d'habitatges al carrer Llobera nº26, a Nou Barris, Barcelona.
- Projecte d'edifici d'habitatges en edifici catalogat al carrer Can Sanç nº9, a Palma de Mallorca, Illes Balears.
- Projecte d'edifici d'habitatges en edifici catalogat al carrer Sant Agustí nº9, a Palma de Mallorca, Illes Balears.
- Projecte d'edifici d'habitatges en edifici catalogat al carrer Sant Agustí nº7, a Palma de Mallorca, Illes Balears.
- Projecte d'edifici d'habitatges en edifici catalogat al carrer Ample de la Mercè nº16, a Palma de Mallorca, Illes Balears.
- Projecte de reforma d'habitatge en edifici catalogat a la placeta d'en Marcús nº6, a Ciutat Vella, Barcelona.
- Projecte de local per a una galeria d'art en un edifici catalogat a la plaça Duc de Medinaceli nº6, a Ciutat Vella, Barcelona.
- Projecte de rehabilitació dels elements comuns i instal·lació d'ascensor en edifici catalogat a la plaça Duc de Medinaceli nº6, a Ciutat Vella, Barcelona.

- Execució d'edifici d'habitatges al carrer Repartidor nº14, al barri de La Salut de Barcelona.
- Execució d'edifici d'habitatges al carrer Sugranyes nº26, al barri de Sants, Barcelona.
- Projecte d'ampliació i legalització de dos àtics a la Gran Via de les Corts Catalanes nº575, a l'Eixample, Barcelona.
- Projectes de reforma d'habitatges als carrers Reina Amàlia, Salvador, i Sant Antoni Abat, a Ciutat Vella, Barcelona.

1998 - 2008 Col·laboracions puntuals en despatx d'arquitectura.
Despatx d'arquitectura propi compartit amb companys d'estudis.
Feina: projectes d'edificació i rehabilitació.
Projectes treballats:

- Avantprojecte d'arranjament d'un local al carrer Berguedà nº 9-11 al barri de Les Corts, Barcelona.
- Projecte de reforma interior d'un habitatge al passatge Llívia nº45, al barri del Guinardó, Barcelona.
- Projecte de reforma interior d'un habitatge al passeig d'Amunt nº42, a Gràcia, Barcelona.
- Projecte d'estabulació de cavalls a Gavín, Biescas, Osca.
- Projecte d'estabulació de cavalls al parc natural del Montseny, a la masia Can Net de Sant Esteve de Palautordera, al Vallès Oriental, Barcelona.
- Conjunt d'onze projectes d'estabulació de cavalls a les províncies de Barcelona, Girona, Madrid, i les Illes Balears.
- Projecte d'ampliació d'equipament hípic a la Foixarda, al parc de Montjuic, Barcelona.
- Projecte d'edifici plurifamiliar al carrer Rossend Arús nº25, al barri de Sants, Barcelona.
- Projecte d'execució d'habitatge unifamiliar a Premià de Dalt, al Maresme, Barcelona.
- Projecte de reforma interior d'un àtic a l'avinguda de Roma, a Sants, Barcelona.

2001 - 2004 **Ferrer & Associats**
Despatx d'arquitectura. Feina: delineació, redacció de memòries i amidaments de projectes d'urbanisme, espai públic, edificació, i rehabilitació, i representacions en 3D.
Projectes treballats:

- Projectes urbanístics:
 - o Pla parcial urbanístic del sector S.U.I. de Rialb, al Pallars Sobirà, a Lleida.
 - o Pla parcial urbanístic "Les escoles de Bolvir", a La Cerdanya, Girona.
 - o Projecte de modificació del planejament general del P.E.R.I. 17.2 ambít U.A.2 a Rubí, Barcelona.

- Projectes d'espai públic:
 - Projecte d'urbanització de l'antic camí de Sort i la plaça Domingo a Llavorsí, al Pallars Sobirà, Lleida.
 - Projecte d'urbanització del vial a l'avinguda Morelló d'Esterri d'Àneu, al Pallars Sobirà, Lleida.
 - Projecte de d'urbanització i remodelació de les piscines municipals de Llavorsí, al Pallars Sobirà, Lleida.
 - Projecte d'urbanització del P.E.R.I. 17.2 àmbit U.A.2 a Rubí, Barcelona.
 - Projecte d'urbanització de la plaça de Sant Pere a Llavorsí, al Pallars Sobirà, Lleida.
 - Projecte de legalització i urbanització de la urbanització "Bosc Rusalleda" a Vilanova del Vallès, al Vallès Oriental, Barcelona.
- Projectes d'edificació i rehabilitació:
 - Projecte bàsic d'un habitatge unifamiliar al carrer Santíssima Trinitat del Mont, a Sant Gervasi, Barcelona.
 - Projecte bàsic d'una casa unifamiliar a Bolvir, a la Cerdanya, Girona.
 - Projecte de reforma i ampliació d'un habitatge entre mitgeres, a Santa Perpètua de la Mogoda, al Vallès Occidental, Barcelona.
 - Projecte de consolidació de l'església d'Aidí, nucli agregat a Llavorsí, al Pallars Sobirà, Lleida.
 - Projecte de reforma d'una casa per destinar-la a refugi de muntanya, a Arestui, nucli agregat de Llavorsí, Lleida.
 - Projecte de reforma d'una casa entre mitgeres a Ferran, nucli agregat de Tarragona.
 - Projecte de reforma i ampliació d'una casa entre mitgeres al Masnou, al Maresme, Barcelona.
 - Projecte de reforma d'una casa unifamiliar al carrer dels Planella, a Sant Gervasi, Barcelona.
 - Projecte de rehabilitació d'un edifici al carrer Argenteria, a Ciutat Vella, Barcelona.
 - Projecte de rehabilitació d'un edifici al carrer Sant Domènec del Call, a Ciutat Vella, Barcelona.
 - Projecte de reforma d'una casa entre mitgeres al carrer Escolles Pies, a Sant Gervasi, Barcelona.

2000 - 2001 **IFAG enginyeria S.A.**

Empresa d'enginyeria dedicada al disseny, construcció i promoció de naus i polígons industrials.

Feina: delimitació i projectació de naus industrials.

Projectes treballats:

- Avantprojecte d'un edifici d'oficines per a l'empresa Ceràmiques Ferret S.A., a Parets del Vallès, Vallès Oriental, Barcelona.

- Avantprojecte d'un complex comercial integrat en un polígon industrial, a Hostalric, a La Selva, Girona.
- Projecte d'ampliació de nau industrial destinada a magatzem de productes tèxtils, a La Roca del Vallès, al Vallès Oriental, Barcelona.
- Projecte de nau industrial de 5.000m² destinada a logística, a Hostalric, a La Selva, Girona.
- Ampliació d'una nau industrial destinada al taller de l'empresa Technal S.A., a Mollet del Vallès, al Vallès Oriental, Barcelona.

2000 **Pere Giol, arquitecte**

Despatx d'arquitectura.

Feina: delineació de projectes hotelers.

Projectes treballats:

- Projecte executiu de la reforma d'un edifici destinat a hotel al carrer Numància, a Sants, Barcelona.
- Avantprojecte d'un hotel de 150 habitacions a Esplugues de Llobregat, al Baix Llobregat, Barcelona.
- Instal·lació d'un ascensor comunitari i rehabilitació dels elements comuns d'un edifici al Passeig de Gràcia, a l'Eixample, Barcelona.

1998 - 2000 **Ramírez & Ramírez, arquitectes**

Despatx d'arquitectura.

Feina: delineació i redacció de memòries de projectes d'edificació i rehabilitació.

Projectes treballats:

- Projecte d'execució d'un edifici plurifamiliar a Badalona, al Barcelonès, Barcelona.
- Projecte bàsic de reforma d'un edifici per fer-ne un hotel a l'Alt Urgell, Lleida.
- Projecte d'un habitatge unifamiliar aïllat a Sant Cugat, al Vallès Occidental, Barcelona.
- Projectes diversos de reforma i rehabilitació d'habitatges i façanes principalment a la ciutat de Barcelona.

1994 - 1995 **Aurelio Monterde, arquitecte**

Despatx d'arquitectura.

Feina realitzada: delineació de projectes d'edificació.

Projectes treballats:

- Projectes d'edificis plurifamiliars, a Cornellà i Sant Boi de Llobregat.

Apèndix 2. Síntesi del treball de recerca realitzat a la tesina de màster que precedeix als estudis de doctorat, d'interès en aquesta tesi

Conjunt d'activitats formatives i de recerca de fonts d'informació primària, realitzades en motiu de la tesina del màster oficial de Gestió i Valoració Urbana, de la UPC, els anys 2012 i 2013, fins a l'inici dels estudis de doctorat, el mes de setembre de 2013.

Formació acadèmica:

- Curs 2011-2012. Màster en Gestió i Valoració Urbana, a la UPC.
 - Assignatures: Ciutat i territori sostenible / Elements de gestió urbana / Els sistemes d'informació geogràfica aplicats a l'anàlisi urbana i territorial / La formació espacial dels valors immobiliaris / Política de sòl i d'habitatge / Tècniques i mètodes de valoració urbana i immobiliària / Teoria de la planificació urbana i territorial / Seminari de recerca / Tesina de màster.
- 01/09/2011-13/10/2011. Curs d'especialització en "Gestors de mobilitat municipal". Organitza Gestió Local de Mobilitat. Durada: 102 hores.
- 01/10/2011-30/11/2011. Curs d'especialització en "Ciutat i Territori", a la UOC. Durada: 102 hores.
- 01/10/2011-30/11/2011. Curs d'especialització en "Govern i organització administrativa del territori", a la UOC. Durada: 102 hores.

Font d'informació primària principal:

Anàlisi bibliogràfica:

- Biblioteca Ignasi Iglésias - Can Fabra.
- Arxiu Històric de Badalona.
- Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu.
- Arxiu Municipal del Districte de Nou Barris.

Observació participant:

- Enquesta estructurada a 10 entitats socioculturals i a 152 ciutadans dels barris de Bon Pastor, Navas, Porta, Roquetes, Sant Andreu de Palomar i Vallbona.

- Orientació: preguntes sobre el sentiment de pertinença / debat social / urbanisme / gestió local / memòria històrica / futur del barri / valoració del barri.
- Entitats enquestades:
 - A Sant Andreu: Ateneu de Sant Andreu; AVV de Sant Andreu de Palomar; Casal de la Gent Gran de Navas; Centre Cultural els Catalanistes; Eix Maragall; Asociación Hogar Centro Castellano y Leonés de Catalunya; Parròquia Ortodoxa Romanesa Sant Jordi.
 - A Nou Barris: Associació Bidó de Nou Barris; Nou Barris Centre Comerç.

Font d'informació primària complementària:

Observació no participant:

- 2011/11/25. Seminari "Trobada de professors d'urbanisme". Activitats acadèmiques en ocasió de la investidura de Juli Esteban i Noguera com a doctor honoris causa. Organitza la UPC, la Generalitat de Catalunya i la Fundació Mies van der Rohe. Sala d'actes del Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya. Hi participa en Juli Esteban i Noguera, amb la ponència "El Programa de Planificació Territorial a Catalunya", i en Josep M. Carreras, en José María Ezquiaga i n'Antoni Font amb el "Debat: la Nova Territorialitat, el projecte urbanístic i la planificació territorial a Espanya".
- 2011/12/12. Xerrada "Com fer un article científic". A càrrec de Marta Serrat Brustenga. Organitza l'ETSAB. Sala d'actes.
- 2011/12/19. Conferència "Lluís Duch: La banalització de la paraula", a càrrec de Lluís Duch. Organitza el CCCB. Presentació a càrrec de Josep Ramoneda, director del CCCB. Presentació de la publicació del llibre *Emparaular el món. El pensament antropològic de Lluís Duch* (Chillón et al., 2011).
- 2012/01/19. Conferència "Joaquín Almunia: El futur de l'estat del benestar a Europa". A càrrec del Sr. Joaquín Almunia, vicepresident de la Comissió Europea i comissari de la Competència. Organitza el Centre d'Estudis Jordi Pujol. Presentació a càrrec del M.H. Sr. Jordi Pujol. Auditori de l'iDeC - Universitat Pompeu Fabra.

- 2012/02/20. Conferència "La revalorització de l'espai públic de la ciutat d'Hamburg. Estratègies, projectes, instruments i màrqueting". A càrrec de Wilhelm Schulte. Organitza el COAC. Sala d'actes.
- 2012/02/22. Plenari Municipal de l'Ajuntament de Barcelona. Tema principal: "El model de ciutat".
- 2012/03/09. Col·loqui "La investigació en arquitectura i urbanisme". Organitza l'ETSAB. Presentació a càrrec de Ferran Segarra, director de l'ETSAB i professor d'Urbanisme. Sala de reunions del Secretariat.
- 2012/03/13. Conferència "La ciutat de les persones". A càrrec del Sr. Joaquim Forn, Primer tinent alcalde de l'Ajuntament de Barcelona. Organitza el Centre d'Estudis Jordi Pujol. Presentació a càrrec del Sr. Enric Renau i Permanyer. Auditori de l'iDeC - Universitat Pompeu Fabra.
- 2012/05/24. Debat "L'espai públic en temps de crisi". Organitzat per en Joan Rogés, arquitecte municipal a El Prat de Llobregat. Participen els arquitectes Manel Sangenís, Fidel Vázquez, Jordi Henrich i David Juárez i el sociòleg Jaume López. Al vestíbul del COAC.
- 2012/10/04. Xerrada "El projecte metropolità a debat". Organitzat per l'AAUC - Associació d'Arquitectes Urbanistes de Catalunya i la SCOT. Ponents: Mercè Blay, Josep Maria Carreras, Albert Civit, Sebastià Jornet, Antoni Nogués, Agustí Serra. Sala d'actes del COAC.
- 2012/07/29. Xerrada "Lliurament del premi Europeu de l'espai públic urbà 2012". Organitzat pel CCCB. Presentació a càrrec de Marçal Sintès, director del CCCB, i de Vicente Guallart, gerent d'Hàbitat Urbà de l'Ajuntament de Barcelona.
- 2013/05/16. Conferència "Evolución del sistema de planificación en Dinamarca (1950-2010)". A càrrec de Daniel Galland, del Departament de Planificació de la Aalborg University. Acte coorganitzat per la SCOT i l'ACCR. Seu de l'IEC.
- 2013/05/27. Taula rodona "La nova Llei de Costes, a debat". Organitza el Col·legi d'Advocats de Barcelona. Presentació de l'acte i moderador: Rafel Audvert. Ponents: Albert Cortina, Pilar Marco, Ferran Pons, Dolors Miravet i Joan Pons.

Participació en congressos i seminaris:

- 2012/12/13 - 2012/12/14. Jornades "Creatividad y Conocimiento: bases para una nueva competitividad urbana". Organitzat per GRC Creativitat, Innovació i Transformació Urbana (CRIT), de la UB. Aula Magna de la Facultat d'Economia i Empresa, de la UB. Durada: 12 hores.
- 2012/06/21. Seminari "EvalúaMET". Organitzat per la UPC, el CPSV (UPC), Mcrit (empresa privada) i el Ministerio de Fomento. Sala de juntes del Rectorat UPC. Durada: 8 hores.
- 2013/05/10. Sessió "Proyecto de ley de rehabilitación, regeneración y renovación urbanas". Organitzat per l'AETU - Asociación Española de Técnicos Urbanistas. Ponents: Àngela de la Cruz i Sebastià Grau. Durada: 8 hores.

Presentació en xerrades:

- 2012/11/05. Taula rodona "Capitalisme i model de ciutat! Cap a la privatització de l'espai públic?". Organitzat per l'AVV Joan Maragall del Guinardó, l'Observatori Guinardó-Can Baró i l'Assemblea Social Guinardó-Can Baró. Presentació i moderació a càrrec de l'Andreu Marfull. Ponents: Pere Torrell, membre del grup de recerca Prometheus 21 de la UB; Lluís Rabel, vicepresident de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona; i Gala Pin, de la Plataforma Defensem el Port Vell de Barcelona. Casal d'Entitats Mas Guinardó (Barcelona).

Articles publicats:

- "The «Games» of the Catalan capital" (Marfull, 2012c).

Apèndix 3. Detall de l'observació no participant

Detall de l'observació no participant, considerada font d'informació principal complementària de la tesi doctoral. Referència: Taula 7 (Ap. 2.5).

Observació no participant:

Participació en congressos:

- 2014/09/10-12. Congrés de Monterrey "X Congreso Internacional Ciudad y Territorio Virtual, CTV", celebrat a la UANL, Monterrey, México. Organitza: UANL i CPSV (UPC). El congrés té per objectiu respondre a la pregunta: com han de créixer i organitzar-se les ciutats sota el potencial que representen les noves tecnologies disponibles al segle XXI? Segons s'hi indica: "esta pregunta se ha estado formulando reiterativamente en el campo académico, debido al continuo crecimiento territorial al que se ven sometidas la mayoría de las ciudades y metrópolis que siguen sin aprovechar las tecnologías informáticas, de comunicación y organización virtual. (...) La temática se está considerando bajo diferentes enfoques teóricos y escalas en función de la política Internacional, nacional y en particular la local" ⁽³⁶⁰⁾. Els eixos temàtics del congrés són: 1) Teoría sobre el sprawl y ciudad compacta (conferència magistral: Emilio Pradilla Cobos); 2) Tecnología y modelos de crecimiento (conferència magistral: Josep Roca Cladera); 3) Planeación de la ciudad y el territorio (conferència magistral: Jan Bazant); 4) Economía y crecimiento de la ciudad (conferència magistral: Tito Alegría Olazábal); i 5) Mitos y realidades: los casos de estudio (conferència magistral: Daniel González Romero). En total, es comptabilitzen fins a 120 ponències.
- 2015/03/20-22. Congrés "Història local, l'estat de la qüestió", celebrat a l'Auditori del Centre Cultural Can Fabra (Barcelona). Organitza: CEII, amb la col·laboració de l'Institut Ramon Muntaner, la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC), Tot Història Associació Cultural, Taller d'Història de Gràcia i Taller d'Història del Clot-Camp de l'Arpa. El congrés té per objectiu reflexionar sobre la situació actual de la història local, com han influït les tecnologies de la informació en la recerca i difusió de la història local,

³⁶⁰ Cita extreta el full informatiu del congrés indicat.

quins són els protagonistes de la història local en l'actualitat, quines són les línies principals de recerca avui en el marc de la història local i quina presència té la història local en l'ensenyament. El congrés s'estructura en tres àmbits d'estudi: 1) Història local, l'estat de la qüestió (ponents: Antoni Gavaldà, URV; Narcís Figueres, UOC; Carles Santacana, UB; Queralt Solé, UB. Moderadora: M. Carme Jiménez, Institut Ramon Muntaner); 2) Història local: vocació i/o professió (ponents: Manel Martín, CEII; Joan Busqueta, UdL; Moderadora: Neus González, historiadora); i 3) Eines per a la difusió de la recerca local avui (ponents: Ponents: Ricard Fernández, historiador i membre de l'Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris; Pau Vinyes i Roig, historiador i dinamitzador cultural; Antoni Tortajada, periodista i director del programa de TV3 "300": Moderador: Gregor Siles, historiador i president de Tot Història Associació Cultural).

- 2015/06/03-05. Congrés de Barcelona "Architecture & Knowledge. Critical theories, methods and practices", celebrat al COAC i a l'ETSAB. Organitza: ETSAB, amb la col·laboració del COAC, Research Group GIRAS (UPC) i UNICEF Espanya. L'objectiu del congrés és promoure i difondre el debat entre l'arquitectura, l'educació i la societat. El congrés s'estructura en sis sessions, centrades en: 1) Educació i arquitectura a les universitats; 2) La infància en el medi ambient urbà; 3) Educació i arquitectura: fonaments teòrics; 4) Investigar els processos del disseny: etnografies i anàlisi de «dialogies» socials; 5) Del disseny a la obra; i 6) Els processos de disseny com a coneixement. Els conferencians són (per ordre d'aparició segons el full informatiu del congrés): 1) Liam Bannon (psicòleg, del Interaction Design Centre, research group University of Limerick, Ireland); 2) Alexandru Calcatinge (arquitecte, de la Faculty of Urban Planning at "Ion Mincu", University of Architecture and Urban Planning in Bucharest, Romania); 3) Per Olaf Fjeld (arquitecte, de la Oslo School of Architecture, Norway); 4) Amos Rapoport (arquitecte, de la University of Wisconsin-Milwaukee, EUA); 5) John Searle (filòsof, de la University of California, Berkeley, EUA); 6) Maria Voyatzaki (arquitecte, de la School of Architecture of Aristotle University of Thessalonki, Greece); 7) Alan Penn (arquitecte, Dean of the Bartlett Faculty of the Built Environment at the University College London, UK); 8) Athena Hadji (arqueòloga investigadora, de

la University of the Aegean i professora adjunt del departament History of Art, a la Hellenic Open University); i 9) David Kirsh (científic cognitiu, de la University of California, San Diego, EUA).

Participació en altres espais de debat:

- Anys 2012-2015. "Fòrum 2.012. Catalunya 21". Organitza: SCOT. El Fòrum, coordinat s'inicia a finals de 2012 i s'organitza a partir de 12 línies de diàleg on intervenen experts amb experiència en els àmbits de l'administració, l'empresa privada, el món associatiu o la docència universitària. Les línies de diàleg són: 1) Responsabilitat i lleialtat de l'administració pública; 2) Bases per a un nou contracte territorial i urbà; 3) L'escenari ambiental; 4) mobilitat, formes d'organització i gestió dels transports públics; 5) Veus i discursos urbans i territorials emergents; 6) Ètica en l'urbanisme i l'ordenació del territori; 7) Participació ciutadana; 8) Forma urbis: reptes, processos i tendències del desenvolupament de la ciutat; 9) Ruralitat i urbanitat: nous reptes pel territori català al segle XXI; 10) Turisme: risc o oportunitat; 11) Polítiques de sòl i habitatge: la dimensió territorial, social i econòmica dels reptes de futur; i 12) Paisatge, urbanisme i desenvolupament territorial en temps de crisi: reptes i oportunitats. El resultat del Fòrum es publica al llibre *Territori i urbanisme. Estat i alternatives. Document final* (SCOT, 2016).
- 2013/12/17. Diàleg "Hàbitat, territori i tecnologies de frontera", a la seu de l'IEC. Organitza: SCOT. L'acte és presentat per n'Antoni Alarcón. Les ponències són: "Singularitat tecnològica i ciutadania", de l'Albert Cortina; "*Smart City o Easy City*", d'en Carles Llop; "Conversió ecològica, tecnologia i valors", d'en Josep Maria Mallarach; i "*City Protocol* de Barcelona", d'en Vicente Guallart.
- 2014/05/07. Diàleg "La reforma del marc legislatiu: urbanisme, territori i paisatge", a la seu de l'IEC. Organitza: SCOT. L'acte és presentat pel president de la SCOT, Josep Maria Llop, i és moderat per l'Albert Cortina. Les ponències són: "Cap a una nova llei de territori: raons, enfocament i procés", d'Agustí Serra, director general d'Ordenació del Territori i Urbanisme; "Classes de sòl i programació de nou sòl urbà", de Jordi Foz, subdirector general de Costes i Acció Territorial; "Instruments de planejament i elements estructurals", de Josep Armengol, subdirector general de Planificació Territorial i Paisatge; "Estratègies

supramunicipals: sectors d'activitat econòmica i sòl no urbanitzable", de Ferran Miralles, responsable d'Actuacions Estratègiques; i "Noves eines per a la intervenció en el sòl urbà i per facilitar l'execució urbanística", de Camil Cofan, subdirector general d'Urbanisme.

- 2014/05/14. Xerrada "Expansió mundial de la classe mitja com a motor de rendibilitat", a la seu de GVC Gaesco Gestión, que organitza l'acte. Xerrada a càrrec d'en Jaume Puig, director general de GVC Gaesco Gestión. Es presenta un fons d'inversió que aposta per empreses amb potencial de creixement en països emergents, dedicades a la "classe mitja".
- 2015/05/30. Xerrada "Per una constitució popular", a la Sala Bostik (La Sagrera). Organitza: Procés Constituent. Xerrada a càrrec de la Teresa Forcades.
- 2016/04/20. Visita a l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu, en motiu del "Dia internacional dels arxius". Organitza: Ajuntament de Barcelona. La visita s'orienta a informar de l'activitat de l'arxiu municipal, de la seva història i dels projectes en curs.
- 2016/04/20. Xerrada "Presentació del llibre *Sant Andreu de Palomar desaparegut*" (Vinyes i Roig, 2016), al Bar Versailles. Organitza: Pau Vinyes i Roig (autor del llibre).
- 2016/06/08. Reunió de treball "Publicitat a l'acte del tall de la Meridiana", a la Nau Bostik (La Sagrera). Organitza l'acte la FAVB i hi són convidades les AVV de l'eix delimitat per l'avinguda Meridiana, així com les escoles i les associacions de mares i pares (AMPA's) i l'entitat Promoció del Transport Públic (PTP). La reunió forma part dels preparatius dirigits per pressionar a l'Ajuntament perquè consideri la millora de l'avinguda de la Meridiana dins de les polítiques prioritàries de la ciutat.
- 2016/06/08. Taula rodona "Patrimoni andreuenc en perill", celebrada el dia 9 de juny de 2016 a l'Auditori del Centre Cultural Can Fabra, a Sant Andreu de Palomar, Barcelona. Organitza l'acte el CEII. Presenta l'acte en Jaume Seda, president del CEII i la xerrada és desenvolupada pels historiadors i membres del CEII Jordi Petit, Pau Vinyes i Roig i Manel Martín. La xerrada s'orienta a la salvaguarda de tres espais emblemàtics de Sant Andreu que l'Ajuntament, a criteri del CEII, desatén. Es tracta del mercat municipal de Sant Andreu (la

coberta metàl·lica de principis de segle i el refugi antiaeri del subsòl, fet en motiu de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)); el Rec Comtal al seu pas per Sant Andreu; i el conjunt de cases del carrer del Pont, davant la parròquia de Sant Andreu de Palomar, que representen el vestigi urbà més antic que es conserva de l'antic poble (són datades al segle XVIII).

- 2016/11/14. Conferència "Cultura i ciutat: El repte del turisme", a l'Auditori del CCC. Organitza: CCCB, amb la col·laboració de la Filmoteca de Catalunya, l'Institut Francès de Barcelona i Crater-Lab. Conferència a càrrec de David Harvey, en motiu de la presentació del 23è Festival de Cinema Independent de Barcelona, que es celebra entre els dies 14 i 20 de novembre de 2016.

Apèndix 4. Article "Objectiu proposat: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l'ordre global que l'altera i el condiona"

L'article "Objectiu proposat: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l'ordre global que l'altera i el condiona" (Marfull, 2013b) fa referència a la ponència presentada al Fòrum 2.012 Catalunya 21, organitzat per la SCOT (anys 2012-2015). L'article es realitza per ser editat en format digital, al lloc web oficial de la SCOT, l'any 2013 (SCOT, 2016, p.88). Detall informatiu del fòrum a l'Apèndix 3. Article citat a la Taula 7 i a l'apartat 4.3.2.

Article:

Objectiu proposat: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l'ordre global que l'altera i el condiona

Fòrum SCOT: Ètica en l'urbanisme i l'ordenació del territori

Autor: Andreu Marfull Pujadas.

Punt 1. El bé comú i l'actual situació d'una societat de minories, fragmentada i d'interessos contraposats

Una senyal: hem desatès el significat dels valors que hem heretat i no sabem transmetre

L'extrema competitivitat del model socioeconòmic ens apropa a la insostenibilitat dels mecanismes de consum i producció que hem definit, i que tendim a explotar, alterant l'equilibri ambiental i transformant l'herència cultural i l'hàbitat urbà, rural i natural de forma accelerada, amb l'aparició de fenòmens transitoris, fortuïts i fins i tot arbitraris, que han desatès el significat dels seus valors i empobrit el seu patrimoni.

Un concepte més ampli: el bé comú no és comú si no ho és de tota la humanitat

Identificar el concepte de bé comú ens demana concebre la dimensió material, espiritual i simbòlica que configura l'íntima interacció entre ecologia, cultura i estètica, en contraposició al bé privat, dipositari també dels seus propis valors que tradicionalment han conviscut sota una dimensió moral integradora. Tanmateix, la persistent aparició de

nous patrons i valors impulsats en un context de globalització econòmica tendeix a tensar l'ordre biològic i cultural de forma innegable alterant i alhora qüestionant el propi concepte de bé comú, entès des de visions divergents en funció dels actors, llocs i moments que l'estimulin i el condicionin. Es qüestiona el bé comú i nous conflictes sorgeixen mentre la desafecció als valors heretats dóna veu a una nova consciència ambiental, social i cultural que reclama definir-se sota el ventall de múltiples debats emergents que l'accés a les xarxes de la informació i els nous canals de comunicació estimulen. A l'horitzó es reconeix el camí a un nou concepte de bé comú més global i integrador, però a l'altre extrem es percep que si no esdevé un bé dirigit a la humanitat i al seu patrimoni col·lectiu de forma justa i equilibrada es converteix en un concepte ineficient, manipulat, parcial i interessat. I, per tant, potencialment injust i insolidari amb les persones, les cultures i el medi natural.

Punt 2. Valors i principis ètics que fomentin l'opinió pública d'una nova cultura del territori a favor dels menys afavorits, que orienti la pràctica tècnica i professional vers uns territoris més eficients, sostenibles i justos socialment

Un conflicte i un imperatiu ètic

Des de múltiples disciplines i marcs d'estudi i debat la humanitat és convidada a reconèixer que no és cap altra cosa que una espècie entre les altres, igual en drets a totes les altres. Però l'empobriment biològic i del mode de vida humà causat per una economia de consum i producció insostenibles han convertit aquest conflicte en una qüestió eminentment cultural, en la mesura que nous actors atomitzats en individus i corporacions dirigides per interessos propis han centrat i manipulat la comunicació sobre la que s'estructura tota cultura, i es desenten de les conseqüències i la responsabilitat dels seus actes, actuen al marge de l'ordre natural i cultural i el debiliten.

La juxtaposició d'interessos contraposats amb els patrons que la globalització imposa sobre les matrius biològiques i culturals heretades s'estén com un conflicte ecològic entre l'ésser humà i la vida al planeta, la diversitat biològica que es troba ara en perill per l'efecte contundent de l'activitat humana en expansió. Són moltes les veus que han reclamat una consciència ecològica que deixi d'entendre la naturalesa com un valor instrumental al servei de l'home, exposant que es troba dotada d'un valor intrínsec al

que hi estem íntimament relacionats que no es pot desatendre. Aquestes veus proclamen l'existència d'un conflicte que requereix resoldre's com un imperatiu ètic.

Un valor: l'harmonia entre els nostres hàbitats, el medi i el seu entorn, l'ètica de la vida

El paper de l'acció de l'home sobre el territori, la seva erosió antròpica, repercuteix de forma directe o indirecta sobre la matriu biofísica que l'acull, mentre els diferents hàbitats s'estructuren en realitats que aspiren a sobreviure i harmonitzar-se amb el seu entorn. Reconèixer aquesta dimensió és l'àmbit de l'ètica de la vida, que requereix reconèixer el camí, l'evolució i l'esperança que ens mou, la voluntat que ens empeny a modificar els nostres hàbitats vers una harmonia desitjada, amb la mateixa atenció que es requereix reconèixer les voluntats que l'han afligida.

Una resposta: els principis essencials de l'ecologia

Els principis essencials de l'ecologia mostren que la naturalesa està en interacció i canvi permanents, així evolucionen els processos vitals, donant continuïtat als processos de transformació i transformant-los en la pròpia maduresa, de cada espècie, mentre que els actuals processos de globalització mostren la rigidesa i inadaptació de l'activitat humana amb la naturalesa i l'evolució cultural.

Observant la naturalesa es reconeix com la interacció entre els entorns i els processos naturals i artificials es basa en el reconeixement de la natura i del medi antropitzat com un mateix ecosistema amb la seva pròpia composició biològica i les seves propietats ecològiques, per definir millor l'espai natural, l'espai de lleure, l'espai públic, l'espai d'activitat i l'espai vital on es desenvolupa la connivència, la complicitat moral i l'entesa necessària per articular els preceptes ètics sobre els que determinar un nou equilibri que assumeixi els límits dels actuals valors primaris de la globalització.

Un camí: refer la cohesió social a través de la comprensió del relat evolutiu de la memòria cultural i natural

El debat, la interacció, el compromís, la justícia i la solidaritat, és a dir, la cohesió cultural, és condició bàsica per refer el capital social i donar valor al seu patrimoni, humà i natural, que li és propi, i del que n'és responsable. En aquest sentit per recuperar-la en la seva dimensió ètica cal reconèixer i corregir les pertorbacions que

l'han afligida, enllaçar el present amb la memòria que ens ha conduït on som ara. És a dir, saber incorporar una memòria cultural -i natural- enllaçada dins l'ètica i la filosofia de la planificació com un relat evolutiu que promogui lectures que convidin a encadenar diferents i ambivalents visions dels llocs i el reconeixement de la seva evolució, habilitant decididament conceptes com la diversitat biològica i cultural, complexitat, estabilitat, pertorbació, resistència, resiliència, connectivitat ecològica, regeneració ambiental, harmonia... És a dir, renovar la dimensió material, espiritual i simbòlica del bé comú per iniciar activitats d'enllaç amb els fils que hem tallat, amb la naturalesa, amb la nostra cultura i amb la nostra memòria, per imaginar-nos, i planificar, un món comú, responsable i vinculat amb el medi que ens envolta i ens acull.

Punt 3. Nous instruments per un urbanisme i ordenació del territori des de la lògica del desenvolupament sostenible i la generació de valor

Un balanç crític: la filosofia de la planificació ha variat de forma accelerada i ha tendit a convertir-se en un instrument que ha alterat enormement l'orde natural i cultural establert

L'evolució de la política territorial de Catalunya ens mostra els camins tortuosos, equívocs, d'una herència complexa, però alhora l'empenta i la voluntat política i social en conduir els reptes econòmics i socioculturals enllaçant-los amb realitats i artificis cada cop més amplis, diversificats en l'escala i segons com simplificats en els seus continguts. Per adonar-se'n però cal reconèixer l'evolució dels principis ètics de les voluntats reconegudes, ja siguin o no tangibles, en els processos de decisions que modifiquen i alteren l'ordre cultural i natural expressat.

Nous instruments: estructures d'interlocució i de generació de capital social i cultural

El marc cultural urbà com a estructura d'acollida de diferents formes de presència pública i d'exercici de la relacionalitat requereix establir un marc de responsabilitat que integri les sensibilitats política, econòmica, social i mediambiental que l'activitat projectual i planificadora han d'integrar en els seus principis generals. Ens referim als valors d'un model sostenible de creixement qualitatiu del benestar natural i cultural amb la responsabilitat ètica que la consciència ens ofereix en llibertat per concebre la natura en relació a la cultura. Ara bé, la generació de valor per a un desenvolupament harmònic i viable on dipositar l'esperança i canalitzar compromisos a mig i llarg

termini requereix de l'estimulació i el reforç d'estructures d'interlocució i de generació de capital social, natural i cultural, element fonamental per estimular una nova cultura del territori i instruments per a un nou urbanisme que l'assumeixi en un context d'incertesa, de dubtes manifestos sobre la viabilitat de creure en un futur millor.

Punt 4. Noves formes democràtiques per a la legislació i la gestió de la transformació urbanoterritorial

Una diagnosi: la debilitat del debat democràtic es deu a la desarticulació ètica i cultural de la nostra activitat

El problema de les debilitats dels processos de participació democràtica està relacionat amb la desvirtuació del poder de la cultura dels pobles com a estructura d'acollida i de suport per a la gestió i construcció de les mateixes ciutats i del territori que li són propis. La flexibilització relacional, la deslocalització espacial i la mobilitat accelerada ha allunyat l'embolcall necessari per articular la dimensió ètica i cultural de la nostra activitat, potenciant el distanciament entre la presa de decisions i el debat participatiu ciutadà, que, tot i així, persisteix en sobreviure.

Un objectiu: promoure una nova consciència del bé comú qüestionant l'ordre global que l'altera i el condiona

El debat sobre el model territorial, l'estratègia i la gestió dels propis valors i recursos, requereix una transformació no només del reconeixement proper al territori, el medi i la cultura que li és pròpia, també de les seves bases constitucionals i de les seves estructures representatives més àmplies, des de les estatals fins les europees, i per suposat les d'àmbit més global, on segurament hi ha més feina a fer i on l'emergència per donar-hi una resposta ètica col·lectiva és més significativa. De la mateixa manera que no hi ha resposta global sense una empenta local, i a l'inrevés, no hi ha consciència del bé comú sense donar valor a la totalitat del patrimoni natural i cultural heretat, del qual en som responsables, i seguirem empobrint el nostre patrimoni si no hi ha consciència del bé comú dins l'ordre global que forma part de nosaltres, i del qual en formem part.

Davant l'actual inflexió del model i ordre polític i econòmic, amb la crisi del patrimoni natural i cultural manifesta i l'emergència en definir un concepte de bé comú que enllaci una resposta ètica comuna que posi límits a l'empobriment biològic, l'afectació

del clima i la implacable desarticulació sociocultural que acompanya a la globalització, es requereix crear coneixement i estimular la reflexió sobre l'evolució i la involució dels preceptes ètics que han estimulat les voluntats que l'han acompanyat. Només així es podrà equipar, reestructurar i reorientar tot allò que fins ara hem assumit i ens ha dut on som, en el cas de Catalunya amb un factor afegit, el debat obert sobre el seu futur i la seva dimensió institucional, nacional i internacional, a partir del seu reconeixement com a realitat sociocultural integrada en un territori determinat coneixedora de si mateixa, dels seus valors, del seu potencial i de les conseqüències innegables d'una llarga evolució i tensió entre la societat, la naturalesa i l'ordre establert, manifesta implícitament en la seva configuració espacial.

Una reflexió final

Davant dels reptes territorials i ambientals que Catalunya es planeja en un peculiar i sensible moment de la seva història, és oportú i necessari preguntar-se si estem preparats per assumir els preceptes ètics que aquí es reclamen essent un nou Estat d'Europa.

Apèndix 5. Article "Àvila i Pedralbes, segles XV-XVI, units per la naturalesa reial de dos monestirs femenins"

L'article "Àvila i Pedralbes, segles XV-XVI, units per la naturalesa reial de dos monestirs femenins" (Marfull, 2014a) es realitza per la revista de recerca històrica *Crònica de Sarrià*, i es publica el mes d'abril de 2014. L'interès de la recerca és documentar, a través de la història del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes, el control de la família reial sobre la comunitat cristiana femenina, al segle XVI, coincidint amb la primera etapa de la colonització espanyola de "mig món". Citat a la Taula 7 i a l'apartat 5.3.4.

Article:

Àvila i Pedralbes, segles XV-XVI, units per la naturalesa reial de dos monestirs femenins

Autor: Andreu Marfull Pujadas.

Enmig d'un gran i intens debat sobre els valors de la nostra pròpia identitat, Sarrià emergeix de nou a la mirada de tots aquells que, encuriosits, fan l'esforç de revisar amb cura la història que ens precedeix. Al Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes apunta un vincle no prou conegut amb la ciutat d'Àvila que acollí a santa Teresa de Jesús, més enllà del fet que el convent de les Carmelites barceloní es troba a pocs metres del Monestir.

L'Orde de les Clarisses va ser el primer orde fundat per una dona, Clara d'Assís, i pensat per a dones, tot i la seva relació amb els germans franciscans. El Monestir de Pedralbes manté, des de la seva inauguració el 1327 fins a dia d'avui, les monges Clarisses dins dels seus murs, i en elles recau el seu simbòlic patrimoni espiritual d'alt valor cultural (Castellano i Tresserra, 1998). La seva condició femenina arrelada amb els valors d'una època aparentment llunyana, que professa la pobresa, la contemplació, el servei als demés i la proximitat amb la naturalesa original, persisteix amb aquest orde religiós.

Però la història és plena d'alts i baixos, alguns d'especial intensitat, pocs tant rellevants com els que tingueren lloc al segle XVI. Les monges Clarisses, molt esteses a la Corona d'Aragó, amb el Monestir de Pedralbes al capdavant, i les monges Agustines del

Convento de Extramuros de Madrigal de las Altas Torres, a Àvila, on va néixer Isabel "la Catòlica", van ser les protagonistes d'un pols Reial davant una Església en profunda transformació. En certa manera representaven dues autoritats indiscutibles dins les Corones que els havien fet créixer, i van seguir el destí que reis i papes van determinar. La seva estreta relació començà, tàcitament, amb el casament dels anomenats Reis Catòlics (1469). La seva anàlisi, escrita aquí en clau històrica més enllà dels murs del Monestir, convida a aprofundir a un dels episodis més tergiversats de la nostra història, la deriva monàrquica i moral del poder i el pensament a '*les Espanyes*' dels segles XV i XVI.

1472-1506, el pols entre l'Abadessa Violant de Montcada i la cosina del Rei, Teresa Enríquez

La tradició i el costum de l'època era que les principals famílies nobles catalanes hi portessin les seves filles i que l'elecció de l'Abadessa fos a càrrec de les monges, on sempre hi havia la preferència per aquella que portés el nom de la fundadora, Montcada (Anzizu, 1897: 117). Tanmateix, a partir de les Capitulacions signades a Pedralbes l'any 1472, que posà fi a la guerra civil catalana, el Rei Ferran es proposà controlar la comunitat col·locant-hi monges de la seva màxima confiança, amb una finalitat més política que religiosa (Castellano i Tresserra, 2003:722). Aquesta estratègia s'emmarcava en els designis d'un poder monàrquic gairebé absolut, amb el control de la noblesa, de les institucions polítiques, com la Diputació del General i el Consell de Cent, les institucions eclesiàstiques, la religió i, sobretot, la impremta, el control del pensament, ja fos religiós o filosòfic. Els jueus foren definitivament expulsats de la península (a Castella i Aragó el 1492, a Portugal el 1496 i a Navarra el 1498) i, l'any 1502, els Reis Catòlics van iniciar oficialment el control dels llibreters, impressors o mercaders, que des de llavors van requerir l'autorització dels presidents de les audiències. En la mesura que les estructures culturals esdevenien institucions de poder, els valors morals tendien a ser substituïts per models d'autoritat per la necessària persistència del sistema establert dominant. El resultat en foren els exèrcits per lluitar amb els veïns fronterers i el cos policial interior per garantir l'ordre pactat, i la tutela activa i passiva de les institucions religioses i del pensament dominant. A Castella es

fundà, precisament a Àvila, en les Corts de *Madrigal de las Altas Torres* (1476) la *Santa Hermandad*, una organització paramilitar inspirada en les germandats medievals com a cos policial de l'autoritat monàrquica, una institució armada es mantingué fins el 1824, quan es transformà en la Superintendència General de Policia, precedint la desaparició de la Santa Inquisició Espanyola, per Reial Decret (1834). Al Principat en canvi existia, des dels usatges del segle XI, el *sometent* ("estem atents"), una organització d'autoprotecció civil separada de l'exèrcit molt activa especialment entre els segles XVI i XVII, que ha persistit, de fet, fins el segle XX. (*vegeu Quadre 1 adjunt*)

1529. Detall del Llibre de cor número 150.202 del Monestir de Santa Maria de Pedralbes, escrit a Montserrat. Fotògraf: Jordi Puig 2005. Publicat al llibre *Pedralbes. Els Tresors del Monestir* (2005:147).

Motiu: Sant Francesc d'Assis i Santa Clara. Escrit a l'Abadia de Montserrat.

El seu impacte al Monestir de Pedralbes fou immediat, després d'una llarga lluita de despropòsits entre les Clarisses, el Papa i el Rei, l'Abadessa Violant de Montcada,

escollida per la seva comunitat de monges, va ser obligada a renunciar a son càrrec per la Inquisició, i el 1495 vingué de Palència Sor Teresa Enríquez. Al Monestir hi havia també dues educandes de la Casa Reial, Marina i Isabel d'Aragó (Anzizu, 1897:122). Marina d'Aragó, neboda del Rei (1484-1511), de reconeguda bellesa, fou casada amb el príncep de Salern (Regne de Nàpols). A Àvila, al *Convento de las Agustinas de Madrigal de las Altas Torres*, el Rei hi tenia dues filles més, *naturals* també, que en van ser abadesses, Maria d'Aragó i Maria Esperança d'Aragó (Benítez, 2004:376).

Quadre 1. El descobriment d'Amèrica, una estratègia monàrquica i religiosa enfrontada amb el lliure pensament

El projecte de crear un nou regne, les Índies, al model de la Corona d'Aragó (Capitulacions de Santa Fe, 1492), enseguida es va veure invalidat per la immensitat dels reptes que presentava. El seu resultat immediat va ser la desautorització aferrissada dels drets d'en Cristòfor Colom, i de retruc la resta d'Europa feu el mateix amb el propi Papa -luteranisme, calvinisme i anglicanisme-, mentre l'escala de les possessions reials es multiplicava exponencialment, heretant i conquerint riqueses i molts maldecaps. Les fronteres es tensaren i nous murs ideològics emergien i lluitaven entre si per un nou ordre (i poder) global. Després d'una llarga llista de cismes religiosos al voltant de la Mediterrània, nous cismes apareixien al cor d'Europa, allunyant les cultures -i els estats- entre si i donant peu a nous valors que normalitzaren les lluites, les guerres i el dret a colonitzar i sotmetre al pròxim sense gaires miraments. Un relat antropològic que justificava una pretesa superioritat cultural s'incorporà a un pensament positivista del progrés i la perfecció de l'home.

Aquest cúmul de factors invertiren el desenvolupament de l'Humanisme a '*les Espanyes*', que emergí a la Corona d'Aragó amb persones com el valencià Joan Lluís Vives (1492-1540), amic d'Erasme de Rotterdam (1466-1536) i de Thomas More (1478-1535), autor de la famosa obra *Utopia*. La major part de la família de Vives va ser cremada als carrers de València per ser jueus conversos que seguien -en secret- fidels a la seva religió, i es va refugiar a Bruges, renunciant a la càtedra que li oferiren a la Universitat d'*Alcalà de Henares*. Thomas More va rebutjar les reformes protestants, però també la separació del monarca anglès de Roma (anglicanisme, el

1534) i de la mateixa Caterina d'Aragó, la seva esposa; el resultat va ser la seva decapitació el 1535. La persecució, censura i execució dels autors contraris a la doctrina del poder eclesiàstic i monàrquic va ser constant fins el segle XVIII, i la dona -i el seu pensament- una de les principals afectades.

Sor Violant de Montcada anà a Roma i inicià un plet que durà fins el 1506, i l'acabà guanyant, entre d'altres coses perquè el context li fou favorable. El Papa era Juli II, que succeí Alexandre VI modificant de dalt a baix l'estratègia dels Estats Pontificis amb aliances militars per imposar el seu poder i autoritat; essent també el mecenes de grans artistes com Rafael o Miquel Àngel i, anys enrere, Abat de Montserrat (1472-1483). Teresa Enríquez abandonà el Monestir de Pedralbes, excomunicada, però tanmateix va ser absolta pel mateix Juli II el mateix 1506 (ò 1508) (Anzizu, 1897: 125). ¿Qui era Teresa Enríquez, que va gaudir d'aquest privilegi? Segons Cristina Sanjust i Latorre, historiadora experta en el Monestir, es tractava de la cosina del Rei Ferran "el Catòlic" (Sanjust i Latorre, 2008:82). Certament Ferran tenia dues cosines germanes que es deien Teresa Enríquez, però la historiografia espanyola no les situa pas a Pedralbes. Ara bé, una d'elles compleix un perfil molt proper, es tracta de Teresa Enríquez y Fernández de Velasco (o dita també *de Velasco* o *de Alvarado*). És coneguda a la historiografia espanyola com la "*Loca del Sacramento*", mot que li posà el mateix Papa Juli II el 1508, quan li concedí el permís per fundar nombrosos convents a diferents poblacions de '*les Espanyes*'. Convé recordar que tot i que els Borja havien cedit el seu poder a Roma mantenien nombrosos cardenals que li eren fidels. Tanmateix, com moltes fonts contradictòries d'aquella època, el seu estudi mai és concloent, tot i les nombroses coincidències, una d'elles significativa; es coneix que venia del Convent de Santa Clara de Palència i el sepulcre de la mare de la Teresa Enríquez de la historiografia espanyola està situat precisament en aquest convent.

1507-1520, Pedralbes i Àvila dirigides per dues filles *naturals* del Rei

A principis del segle XVI va tenir lloc un punt d'inflexió determinant entre les Corones de Castella i d'Aragó. La clau de tot va ser, sens dubte, la mort d'Isabel de Castella el 1504, moment en què Ferran va ser expulsat ignominiosament de Castella. Mort l'hereu

Joan d'Aragó el 1497, Joana, casada amb Felip "el Bell" -Arxiduc d'Àustria-, la noblesa castellana i les pressions del pare de l'Arxiduc -l'Emperador del Sacre Imperi Romano Germànic- forçaren al Rei Ferran a renunciar al govern de Castella, proclamant-se reis Joana i Felip. Davant d'aquest nou equilibri de poder Ferran "el Catòlic" es casà amb Germana de Foix el 1505, amb qui intentà tenir un hereu, cercant una aliança amb el fins aleshores principal contrincant, Lluís XII Rei de França (Tractat de Blois, 1505). Castella iniciava així un pols amb la Corona d'Aragó per al reforç de la seva monarquia i defensa de la seva autoritat nobiliària davant el Rei Ferran i el Rei Lluís XII, però l'estratègia dels castellans no quallà. Felip "el Bell" es morí el 1506 i a Joana se la declarà boja, essent tancada pel seu propi pare a Tordesillas el 1509, fins el 1555. Resultat d'això el Cardenal Cisneros, Inquisidor General de Castella i ex confessor de la Reina Isabel "la Catòlica", ocupà la regència de la Corona castellana i poc després recuperà el Rei Ferran (1507), després d'uns acords diplomàtics entre el Papa i altres monarquies, en especial la francesa, deixant, això sí, el control de Castella al Cardenal Inquisidor. Ferran "el Catòlic" centrà les seves actuacions a defensar l'ordre reial a la Mediterrània, posant els fonaments d'una *afortunada* transició cap a una autoritat monàrquica d'una escala molt superior, la que acumulà el seu nét Carles, contenint el just equilibri entre les diferents monarquies europees. En aquella època (1499-1510) el cosí germà del Cardenal Cisneros, García Jiménez de Cisneros, va ser l'Abat de Montserrat.

Però per acabar d'entendre-ho cal situar el context en una llarga hostilitat entre les corones dels Reis Catòlics i el Rei de França pel control de l'autoritat papal i el poder que l'envoltava, especialment al voltant de la península itàlica. Lluís XII de França, després del control del Regne de Nàpols per part de la Corona d'Aragó a mitjan segle XV, mantingué els fronts oberts especialment a la península itàlica i a la frontera hispànica. Les guerres i les aliances foren constants, i França atacà reiteradament el Rosselló i conquerí Nàpols (1494-1506) amenaçant un dels principals focus estratègics dels Reis Catòlics, el control de l'ordre moral i intel·lectual d'Europa.

La *Lliga Santa* de 1511, una coalició orquestrada pel Papa Juli II entre els Estats Pontificis, Venècia, *'les Espanyes'*, Suïssa, el Sacre Imperi Romano Germànic i Anglaterra, contra França, suposà la culminació militar d'una intensa lluita militar i diplomàtica, que tingué en la història d'Espanya un episodi singular, la invasió de

l'actual Navarra el 1512. El Regne de Navarra s'alià amb França i, sota l'acusació d'*heretgia càtara*, el rei Ferran la envaí i els reis navarresos es refugiaren al nord, mantenint el Regne -molt reduït- i la seva estreta vinculació amb França. Com a curiositat, el descendent Rei Enric III de Navarra (1553-1610) acabà per ser coronat com a Enric IV de França el 1589 essent, de fet, el primer Borbó al tro francès. Per tant, és clar que l'estratègia diplomàtica, papal i militar, d'unir la Corona d'Aragó amb el Comtat de Foix per posar pau amb el Regne de França fou ràpidament abandonada.

Resultat de tot plegat des de Roma es mantenia un estricte control de les autoritats religioses estretament vinculades a l'aristocràcia, així com una exaltació il·lustrada de l'art i l'elit d'alt valor simbòlic. La decoració de la Capella Sixtina per part de Miquel Àngel (1508-1512) es pot dir que n'és el major exponent. Papes, Reis i Divinitats es donaven la ma, o gairebé.

Respecte al Reial Monestir de Pedralbes el Papa Juli II confirmà com a Abadessa a Sor Violant de Montcada, però l'autoritat del Rei davant d'ella i del Monestir es veia qüestionada, i el mateix Papa expedí una butlla demanant la renúncia de l'Abadessa Sor Violant el 1510 (Sanjust i Latorre, 2008:85). Maria d'Aragó (1476-1530), una altra de les filles *naturals* del Rei, aleshores al *Convento de las Agustinas de Madrigal de las Altas Torres*, d'Àvila, va venir a Pedralbes per ser-ne la nova Abadessa, fins que el deixà, definitivament, el 1520. A Àvila hi deixà una altra filla *natural* seva, Maria Esperança d'Aragó (1477-1543), que en fou l'Abadessa des del 1516 fins el 1522. Paral·lelament, tant el Rei Ferran com el Rei Carles -i d'altres- abonaren quantioses rendes a Pedralbes i al Madrigal (Benítez, 2004:381). Tant és així que el subsidi -impost- de galeres, que havien instaurat els *honorables Consellers* fou suprimit per Carles V (Anzizu, 1897:141).

1521-1562, Teresa de Cardona i Enríquez, una altra cosina germana del Rei Ferran, és l'Abadessa a Pedralbes

El 1522 Maria d'Aragó, ja a Àvila, fou de nou l'Abadessa fins a la seva mort, el 1530. Moment en què tornà ser-ho Maria Esperança, fins el 1543 (Benítez, 2004:383 i 389).

1529. Detall del Llibre de cor número 150.202 del Monestir de Santa Maria de Pedralbes, escrit a Montserrat. Fotògraf: Jordi Puig 2005. Publicat al llibre “Pedralbes. Els Tresors del Monestir” (2005:147). Motiu: heràldic de Sor Teresa de Cardona i Enríquez, cosina germana del Rei Ferran “el Catòlic”. S’hi observen tres franges; a l’esquerre l’escut d’armes d’Aragó-Cardona-Prades, al centre el d’Aragó-Urgell, i a la dreta l’Enríquez, vinculat a Castella i Lleó. Els motius que volten l’escut -i tot el llibre- són rics en símbols i decoracions florals, i ressalta, per damunt de tots ells, la papallona reposant sobre els anells que envolten l’escut.

Teresa de Cardona, una monja especialment *formada en lletres, ciència i virtuts* (Anzizu, 1897:134- 138), va ser la nova Abadessa del Monestir de Pedralbes, després d'un curt episodi temporal en què ho fou Sor Damiata de Mendoza (1520-1521), clarissa procedent de Saragossa. El que no diu però Sor Eulària Anzizu és que era també cosina germana del Rei, i es deia Teresa de Cardona i Enríquez (Castellano i Tresserra, 2003:722). Es més, tampoc diu que abans de ser monja va ser proposada pel mateix Rei com a esposa de Llorenç II de Mèdici, mecenes de la cultura italiana a qui Maquiavel dedicà el seu famós llibre *El Príncep* (Sanjust i Latorre, 2010) i pare de la futura esposa del Rei Enric II de França. De fet, explicar aquí la rellevància de la importància dels Cardona i especialment de la branca Cardona-Enríquez -al regnat de Carles I i V del Sacre Imperi Romano Germànic (1516-1556)- és impossible, però és suficient indicar que el seu germanastre Pere de Cardona va ser bisbe d'Urgell i President de la Generalitat, i al moment d'accedir Teresa de Cardona a l'abadia de Pedralbes era arquebisbe de Tarragona i Lloctinent (Virrei) de Catalunya; els seus altres germans i

nebots van ser lloctinents també de Catalunya, de Sardenya i de Navarra, presidents de la Generalitat, bisbes de Barcelona i capitans generals de les galeres a Sicília i Nàpols. La resta de la seva família, ja fos per la branca Enríquez -una de les principals de Castella- o per la branca Cardona -una de les principals de Catalunya, València, Aragó i Nàpols- es pot dir que aglutinaven parentescos amb les principals famílies nobles d'ambdues corones. És a dir, va ser una peça clau del Rei Carles per mantenir l'equilibri i l'autoritat en tots els seus dominis, i val a dir que deixà una gran empremta al Monestir.

1562-1602, s'acaba la presència de la família Reial al Monestir, i retorna la família Montcada

Un cop acabà Teresa de Cardona el seu *desterro* (Anzizu, 1897:144) en plena culminació del Concili de Trento (1545-1563), que abordava els nous reptes a Europa i al Món de l'església catòlica, minvada per l'aparició de forts corrents cristians reformadors, el Monestir va modificar d'arrel el seu rol. S'hi imposà la pobresa i el Monestir es veié abocat a l'endeutament, mentre Isabel de Cardona, la neboda de Teresa de Cardona, la succeïa al seu càrrec d'Abadessa. Les tensions s'accentuaren el 1583, quan en plena reforma es pressionà a Sor Isabel de Cardona a cedir del seu càrrec i les monges li donaren suport, essent moltes d'elles excomunicades (Anzizu, 1897:144). Unes tensions que afectaren també d'altres monestirs, com el de Santa Maria de Vallbona.

Anna de Cardona, neboda també de Teresa i esposa de Joan de Montcada, pagà els seus deutes el 1584 i s'inicià una nova etapa. Les abadesses es tornaren a escollir dins del Monestir i passaven a tenir càrrecs triennals mentre els Montcada, des d'aleshores, en recuperaren la seva presència. La filla d'Anna de Cardona, Beatriu de Montcada, en fou Abadessa, així com la seva néta Magdalena, Abadessa fins el 1602. Les germanes de Sor Magdalena, Àngels i Joana de Montcada, i les seves nebodes Àngela i Maria Magdalena, també en foren abadesses.

Segon quart del segle XVI. Tríptic Santa Clara i santa Agnès, Sagrada família treballant, arcàngel Gabriel i sant Francesc. Inventari 115.048. Fotògraf: Jordi Puig 2005. Publicat al llibre *Pedralbes. Els Tresors del Monestir* (2005). És rellevant mostrar el contrast de les vestimentes entre santa Clara i santa Agnès, la primera vestida amb hàbits i la segona no, però amb un llibre obert. També és rellevant la vestimenta marró del nen Jesús, en línia amb sant Francesc i santa Clara. Però el més rellevant és que les santes es situïn al costat esquerre, quan la tradició era posar-les a la dreta, ja que el costat esquerre es destinava als homes, és a dir, el més important en termes jeràrquics (Museu d'Història de la Ciutat, 2005:104).

Mentre això succeïa emergia una nova santa a Àvila, Teresa de Jesús (1515-1582), educada per una monja del mateix *convent reial* d'Àvila i envoltada de miracles, misticisme, i molt de misteri. Teresa de Jesús (de Cepeda), gràcies a la butlla papal de Pius IV, inicià, el 1462, la fundació de convents per tots els territoris cristians i catòlics. És a dir, mentre l'Església iniciava el camí a unes formes exemplars, a Àvila i a Pedralbes es fomentava la pobresa, l'espiritualitat i els valors religiosos. El punt culminant va ser la ràpida beatificació de Teresa de Jesús (1614), després d'haver estat marginada en vida, i convertida -temporalment- en patrona d'Espanya per Urbà VIII el 1627. Com a culminació d'aquest procés es va acabar el Monestir de San Lorenzo del Escorial (1563-1584), la residència de la Família Reial de '*les Espanyes*' i es posava fi a la monumental Basílica de Sant Pere del Vaticà, consagrada el 1626. Enmig de grans exaltacions de poder i de desafiament humà es mostraven models de pobresa i sacrifici com a valors morals per a la població. El feixuc Barroc en fou la següent etapa.

D'aquesta manera es posava fi a una època en què el control monàrquic intercedí en els ordes religiosos femenins, peces clau per a les estratègies -de poder- nobiliàries i reials

aliades amb l'Església, però que la Inquisició va justificar com una obligació necessària. En aquest sentit encara avui en dia s'expressa la historiadora especialista en ordes religioses Carmen Soriano Triguero, que assegura que la intromissió reial a l'Ordre de Santa Clara a la Corona d'Aragó venia donada per l'abandonament dels valors religiosos de les Clarisses, i la finalitat dels reis va ser precisament la seva reforma espiritual (Soriano Triguero, 1995:195). És evident que es tracta de dues maneres molt diferents d'expressar els valors de l'autoritat, de la Monarquia i de la Inquisició. (*veure Quadre 2 adjunt*)

Quadre 2. De Sant Ignasi de Loiola a Santa Teresa de Jesús, la història d'un pensament femení impulsat a Barcelona i ofegat per la Santa Inquisició

Va ser una monja de la família catalana Rocabertí, Estefania (1530-1608) - emparentada amb la família de l'Abadessa de Pedralbes Teresa de Cardona- qui fundà, a Barcelona, el primer convent de les Carmelites Descalces (1588), anys després de la mort de Santa Teresa de Jesús (Teresa de Cepeda). El seu testimoni lliga directament amb la figura de Sant Ignasi de Loiola, fundador de la Companyia de Jesús -*Els Jesuïtes*- el 1540. En el procés de beatificació del Sant -a finals del segle XVI- indicà que fou la seva besàvia Eleonor Ferrer qui finançà el viatge a Jerusalem del Sant (1524), clau en la seva vocació espiritual (Lop Sebastià, 2005:19). L'episodi es situa *oficialment* al carrer Ample de la Ciutat Comtal, com un acte de caritat, després de l'estança de Sant Ignasi al Monestir de Montserrat (1522) i a la ciutat de Manresa. Una altra dona, Isabel Ferrer (dita també Isabel Roser), va ser qui va pagar els estudis de Sant Ignasi a *Alcalá de Henares* (1526-1526) des de Barcelona i qui l'acompanyà fins més enllà de la fundació dels Jesuïtes essent, de fet, la primer i única dona que formà part de la Companyia de Jesús (1542-1546). Però el conjunt de dones que finançaren a Ignasi de Loiola és encara més extens, i són en gran mesura de famílies catalanes. Apart de les ja citades és el cas d'Aldonça de Cardona, germana de Teresa de Cardona; o Isabel de Requesens, besàvia d'Hipòlita de Rocabertí, de família també propera a l'Abadessa i a Estefania de Rocabertí; d'Estefania de Requesens, neboda d'Isabel de Requesens i mare del governador de Milà i dels Països Baixos al servei de Felip II; o d'Isabel de Josa (o d'Orrit), companya d'Isabel Ferrer, que casà la seva filla amb el

nebot també de l'Abadessa. És suggerent saber que Isabel Ferrer, acompanyada de Francisca Cruylles i d'Isabel de Josa, lluità per incorporar la dona dins l'ordre dels Jesuïtes. Tal i com recorda Miguel Lop Sebastià gaudien de profunds coneixements filosòfics *escotistes* (Lop Sebastià, 2005:22), una tradició de pensament escolàstic alternatiu que defensava la contingència radical del món, on la voluntat estava per damunt de l'enteniment. Però Roma ho denegà el 1546, Isabel Ferrer fou expulsada de l'ordre i paral·lelament es decidí que els Jesuïtes fossin confessors regulars en monestirs de religioses. Ja vídua s'havia fet monja el 1541 i després d'aquest incident entrà al Monestir de Santa Maria de Jerusalem, situat a l'actual plaça de la Gardunya, monestir d'on vingueren les Abadesses Teresa de Cardona i la seva neboda i successora, Isabel de Cardona. El Monestir de Santa Maria de Jerusalem fou fundat per monges trinitàries provinents de València, on estava Isabel de Villena, emparentada amb els reis d'Aragó del Casal de Barcelona en les seves arrels.

Els Jesuïtes van aparèixer com un model de vocació educadora dels líders intel·lectuals del catolicisme per un impuls femení, però la mateixa ordre tancà la porta a la veu femenina el 1546. El Concili de Trento (1545-1563), motivat pel desafiament de mig Europa contra el Papa -que provocà la prohibició dels estudiants de '*les Espanyes*' a l'estranger- reforçà el rol de la Inquisició i banalitzà la mateixa religió imposant el misticisme emocional. Van aparèixer les catequesis, els rosaris, la devoció mariana i una nova moralitat per a la dona. De la caça de bruixes es passà a la seva reclusió a l'àmbit privat i la censura gairebé absoluta de les seves aportacions al pensament teològic. Del cisma religiós es passà al cisma intel·lectual per raó de *gènere*. De poc va servir que Joan Lluís Vives publicqués el 1524 *De institutione feminae christianae*, on equiparava el seu intel·lecte al dels homes i es mostrava a favor de l'educació de les dones, pel bé de la societat i de l'Estat (Forcades, 2007:50-69).

El cas de Santa Teresa és exemplar, un cop morta la seva biografia va estar 12 anys en mans de la Inquisició abans de ser publicada i al segle XX s'ha sabut que venia d'una família de jueus conversos. Teresa de Jesús i les seves fidels seguidores, Ana de San Bartolomé i Isabel de Jesús, fundadores de convents carmelites per França i Flandes, proclamaren la seva vocació de predicar la paraula de Déu, però tot i el reconeixement

de les seves obres el fet és que el primer vicari general dels Carmelites Descalços, Nicolás Doria, imposà -a finals del segle XVI- unes reformes que negaren a les seves religioses el dret a escollir o rebutjar confessor i el dret a exercir funcions de mestratge espiritual, situant-les sota la direcció del pare espiritual assignat a cada monestir (Forcades, 2007:74-78).

Una reflexió que enllaça amb el present i amb la germana Forcades, Teresa

La lectura d'aquest article i els seus dos quadres adjunts convida a reflexionar sobre la fina línia entre un relat de la història *Inquisidor* i un altre de *Real* enmig d'una lluita de caràcter marcadament simbòlic de valors a tot Europa i molt especialment a '*les Espanyes*'.

Amb la ràpida mitificació i canonització de Santa Teresa de Jesús, sota l'estrict control de la Santa Inquisició, es bolcaven els nous valors del catolicisme que ens han acompanyat fins a dia d'avui, però es posava també una espessa cortina de fum a la seva obra i a la seva vida real. Però és més, a títol personal, no puc evitar pensar que la desconfiança vers el lliure pensament, ja fos masculí o femení, dirigida a les persones que el lideraren i a totes les famílies que el tutelaren, afectà especialment als valors de la Corona d'Aragó, tal i com aquí es posa de manifest, i molt especialment als del Principat de Catalunya, a la seva memòria i a la seva història. Una història *Censurada* que Espanya es nega encara, avui en dia, a revisar. D'alguna manera, el debat sobre la feminització de la Companyia de Jesús i el Concili de Trento, apart de ser consecutius, sembla que estan estretament vinculats i té molt a veure amb una història que persisteix en reeixir, i en clau especialment femenina i catalana.

La història és plena de cicles i casualitats que s'enllacen entre si. El convent original de les Clarisses a Barcelona, fundat al barri de la Ribera -d'on sortiren les primeres Clarisses que acompanyaren a la Reina Elisenda de Montcada a Pedralbes- fou derruït en motiu de la construcció de la Ciutadella de Felip V un cop acabat el setge a Barcelona, el 1714. El 1718 foren traslladades a un espai altament significatiu, al Palau Reial, i feren del Saló del Tinell la seva església. La comunitat hi estigué fins el 1936, moment en què anaren al convent de Santa Cecília de Montserrat i després a Sant Benet de Montserrat. I ara, al segle XXI, estant a Sant Benet, la germana Teresa Forcades

lidera, segles després, un nou pols femení en el pensament i en l'església cristiana per a una renovada constitució de Catalunya. Aquesta història s'està escrivint encara, i té a veure amb la fundació de l'Orde de Santa Clara, amb les monges Clarisses. A principis del segle XIII, Clara d'Assís, fundadora de l'Orde, demanà a Francesc d'Assís fer-se penitent com ell i els seus primers seguidors, i fou un monestir benedictí -de San Paolo delle Badesse- on fou acollida inicialment. Fou també, en un altre monestir benedictí -de Sant'Angelo di Panzo- on es reuní amb la seva germana Agnès d'Assís. És una bonica història, que convida a pensar, i a mirar el passat amb emoció i esperança.

El meu agraïment a Sor Pierrette, monja clarissa del Monestir de Pedralbes, pel seu generós entusiasme que ha inspirat aquest article; a l'equip de conservació del Monestir, per la seva compromesa activitat; a en Daniel Martín, savi historiador i amic, per la seva capacitat de transcendir la història política i religiosa; i a en Jaume Gras, coordinador d'aquesta singular publicació, per haver estimulat aquesta investigació.

Biografia ⁽³⁶¹⁾

ANZIZU, E. [1897] (2007). *Fulles històriques del Reial Monestir de Pedralbes*. Barcelona: Monestir de Pedralbes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

BELENGUER, E. (2012). *El com i el perquè del Compromís de Casp (1412), Història i debat. Col. Episodis de la Història*. Barcelona: Rafael Dalmau.

BENÍTEZ, J.M. (2004). "Agustinas de Madrigal de las Altas Torres del siglo XIV al XVII". En *La clausura femenina en España: actas de simposium*. Madrid: San Lorenzo del Escorial, pp. 363-398.

CASTELLANO I TRESSERRA, A. (1998). *Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un monestir femení*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

CASTELLANO I TRESSERRA, A. (2003). *Les "Reformes" del Monestir de Pedralbes al llarg dels segles XVI i XVII*. Revista Pedralbes, nº 23. Barcelona: Publicacions i Edicions de la UB, pp. 721-734.

FORCADES I VILA, T., [2007] (2012). *La teologia feminista en la història*. Barcelona: Fragmenta Editorial.

³⁶¹ Bibliografia citada en aquest article.

LOP SEBASTIÀ, M. (2005). *Recuerdos ignacianos en Barcelona*. Barcelona: Cristianisme i Justícia.

MUSEU D'HISTÒRIA DE LA CIUTAT, INSTITUT DE CULTURA, AJUNTAMENT DE BARCELONA, (2005). *Pedralbes. Els Tresors del Monestir*. Barcelona: autoedició.

SANJUST I LATORRE, C. (2008). *L'obra del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes des de la seva fundació fins al segle XVI. Un Monestir Reial per a l'Orde de les Clarisses a Catalunya*. Tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, Departament d'Art. Directora de la tesi: Dra. Anna Muntada Torrellas.

SANJUST i LATORRE, C. “Seguint els passos de la fundadora. Teresa de Cardona i el Monestir de Santa Maria de Pedralbes”, dins *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s.XIII-XVI)*. Ed. Blanca Garí. Roma: Viella Libreria Editrice, 2013, ISBN: 9788883347269.

SORIANO TRIGUERO, C. (1995). *La reforma de las clarisas en la Corona de Aragón (ss. XV-XVI)*. *Revista de Historia Moderna* N° 13/14. Madrid: Universidad Complutense, pp. 185-198.

Apèndix 6. Article "Barcelona és una ciutat desigual"

L'article "Barcelona és una ciutat desigual" (Marfull, 2014b) es realitza en motiu del debat sorgit en el termini d'exposició pública d'un sector urbanístic, on s'altera la qualificació del sòl a tres barris de la ciutat de Barcelona. Es publica a la revista mensual *Sarrià*, de l'AVV de Sarrià, el mes de setembre de 2014. Citat a la Taula 7, a l'apartat 5.3.2 (a la cita 206) i a l'apartat 6.3.2.2.

Article:

Barcelona és una ciutat desigual

Entrevistat: Andreu Marfull Pujadas.

Entrevistador: Gerard Roger.

Vostè forma part d'un grup d'arquitectes i urbanistes que van guanyar -ex aequo- un dels premis de la convocatòria "Les portes de Collserola", el de la "Porta de Pedralbes". En què consisteix la seva proposta? Ens la pot resumir?

El concurs va tenir lloc entre els anys 2011 i 2012, i consistia en donar idees per enfortir la presència del parc natural, fer baixar la natura a la ciutat i apropar-la als ciutadans. Es van definir fins a setze espais, un dels quals era la zona situada entre l'entorn immediat del Monestir de Pedralbes i la Carretera de les Aigües, a través del Parc de l'Oreneta. La proposta valorada es va centrar en treure la circulació i l'aparcament de cotxes a la zona del Monestir i en la definició de corredors verticals per a vianants al Parc de l'Oreneta, per facilitar la seva connexió amb la muntanya. La diagnosi, prou explícita, fou ressaltar l'actual fragmentació i la pertorbació de l'harmonia entre la naturalesa i la cultura present en la memòria del lloc, fet que genera l'empobriment, la fragilitat i la seva regressió, tant de la biodiversitat com dels valors culturals. L'equip on vaig treballar estava format pels arquitectes Esteve Puigdemolà, jo mateix, en Manel Rio i la Cristina Puga, amb la col·laboració essencial de la consultoria ambiental Estudi Xavier Mayor et al. A un altre equip es premiaren les idees i l'arranjament proposat als espais contigus al Monestir, i estava encapçalat per l'arquitecte Ariadna Perich Capdeferro.

Recentment s'ha realitzat algunes modificacions urbanes molt a prop del Monestir i a tocar del Parc de l'Oreneta. Em refereixo a les que han afectat la història de la pedrera a conseqüència de l'obertura d'un vial. Com valora aquestes actuacions? Estan en consonància, a grans trets, amb el vostre treball guanyador?

La darrera ampliació de l'Escola Betània-Patmos -en curs- ha eliminat l'antiga traça del camí que unia el carrer Montevideo amb el carrer Panamà, antic camí a Sant Pere Màrtir passant per Santa Caterina, al costat de la pedrera que cites. Expressa clarament un conflicte transcrit a les pròpies bases del concurs, quan s'orienta a fer baixar la naturalesa a la ciutat i a acostar-la als ciutadans i està previst fer el contrari. De fet, aquesta reflexió entra en diàleg amb la diagnosi presentada al concurs, no només plantejat com un conflicte ambiental, sinó també cultural. Una part essencial del valor del Monestir consisteix en estar prop de la naturalesa primordial per a ser un espai de serenor propici per a la meditació i la comprensió del món, tal i com recull la Regla de Santa Clara i el propi concepte de monestir cristià, i les actuacions previstes l'allunyen de l'entorn que el va veure aixecar-se.

Des de fa unes setmanes existeix un cert enrenou a Sarrià davant la possibilitat que uns terrenys del carrer Montevideo serveixin com a moneda de canvi per adquirir unes finques a d'altres districtes de la ciutat. És lògic aquests canvi de "cromos"?

Aquest "enrenou" ve donat per un canvi de titularitat que no modifica l'ordenació urbanística en la seva essència, on terrenys edificables de propietat municipal ara al llindar del Parc de l'Oreneta s'entreguen a una empresa promotora que, per diverses raons que no exposaré, són titulars de dues finques on hi ha una masia de tres segles - amb una llicència d'enderroc concedida per fer-hi pisos- i una casa senyorial classificada com a equipament. El que es modifica és la imatge del lloc al conscient popular, que es resisteix al creixement de la ciutat en un espai on ara hi ha arbres, per a ús privat, de la mateixa manera que va ocórrer amb la desaparició del Torrent de Can Caralleu per edificar-hi una promoció d'habitatges destinats a gent benestant (amb considerables recursos econòmics). Crec que parlar de canvi de "cromos" pot ser eloqüent, però no encertat, ja que amaga una visió àmplia de la ciutat que manifesta els capricis de la seva gestació recent (segles XIX-XX), on una part es va destinar a la producció de béns -fàbriques- i l'assentament de la classe obrera i l'altra a la

concentració de poder i l'exaltació de les seves propietats i recursos, com va passar als voltants del poble de Sarrià. A grans trets, la ciutat que es considera turística en contraposició a l'altra ciutat que n'ha quedat al marge.

Des del punt de vista de Sarrià, i en relació al Parc de l'Oreneta en concret en sortim molt perjudicats?

Tal i com ho veig, des del punt de vista de Sarrià aquesta promoció suposa més pressió urbana al Monestir i al Parc, i una constatació més de que Barcelona és una ciutat desigual on el poder tria estar prop de la riquesa material, cultural i natural, pels mecanismes de concentració del capital que caracteritzen el capitalisme amb poc (o cap) control social. En aquest sentit Sarrià és més vulnerable a la gentrificació urbana, un procés comú a totes les grans ciutats on les classes mitjana i alta expulsen als habitants amb menors recursos, de llocs en transformació beneficiats per la raó dels interessos materials del capital(isme) i del concepte de comoditat induït per la ideologia del poder dominant. Des d'un punt de vista patrimonial, en canvi, la ciutat corregeix dèficits en la seva planificació urbanística, recuperant espais per a la memòria urbana i per a ús públic en llocs on la pressió immobiliària del capital(isme) ha destruït amb més intensitat el seu llegat històric i natural.

Quan es va recuperar el parc fa gairebé 40 anys es preveia una certa estabilitat en la seva extensió. Segons la planificació actual existeix algun que d'altre perill per aquesta zona que la població no en sigui del tot conscient?

Aviat farà 40 anys es va incorporar al patrimoni municipal la finca del Castell de l'Oreneta, que era una part de l'actual Parc, però a l'hora es van posar les bases que han permès les edificacions -moltes d'elles recents- destinades a escoles i acadèmies, a un centre esportiu, una residència universitària, un Poni Club, zones de jocs infantils i aparcaments. Aquestes actuacions són causa i efecte del concepte d'Estat del benestar, i han provocat una considerable fragmentació forestal incentivant una excessiva presència humana en forma espacial (edificis) i ocupacional (ús). Una planificació urbanística on encara hi ha espais amb potencial de transformació pendents d'executar.

D'acord amb l'actual Pla General Metropolità es preveu dividir el parc en dos espais, amb la construcció d'un vial que ha de connectar el carrer que dona accés a l'Escola Costa i Llobera (i al parc) amb el carrer de la Font del Lleó. El pla urbanístic preveu

que la part superior es preservi com a parc forestal, i la inferior com a parc i jardí urbà d'abast metropolità, on es permet edificar fins a un 5% de la seva superfície, amb alçades de 10 a 15m, d'acord amb les Normes urbanístiques. Al costat de l'Aula Escola Europa, a l'alçada del nou carrer planificat, hi ha un espai classificat com a equipament pendent de definir que podria ser una oportunitat per establir un espai de debat entre la ciutat i la naturalesa, tal i com vam proposar al concurs, però també un nou edifici que faci malbé l'actual torrent que hi passa. I, finalment, convé ressaltar que es preveu la recuperació de l'entorn del Monestir al seu tram amb el carrer de Castellet, per fer-hi un parc i/o jardí, però encara hi ha terrenys a expropiar, de la mateixa manera que ocórrer amb el tram que es preveu obrir per a l'ús públic entre el carrer Castellet i la rotonda de l'Avinguda Pearson a l'alçada del carrer Joan d'Alòs, seguint la traça de la Ronda de Dalt que passa per sota. Una mostra més dels conflictes entre la titularitat del sòl i el seu ús previst, que són molt comuns a la "gran" Ciutat Comtal.

Apèndix 7. Article "La geografía cambiante del capitalismo en Barcelona. Una lectura según Harvey"

L'article "La geografía cambiante del capitalismo en Barcelona. Una lectura según Harvey" fa referència a la ponència efectuada al "X Congreso Internacional Ciudad y Territorio Virtual, celebrat a Monterrey", México (dies 9, 10 i 11 de l'any 2014), (Marfull, 2014c). Detall informatiu del congrés a l'Apèndix 3. Citat a la Taula i a l'apartat 5.3.1.

L'article es realitza en motiu del llibre (en curs) que la UANL i el CPSV confeccionen per deixar constància de l'activitat celebrada al congrés. A data de 31 de desembre de 2016 està pendent de publicació.

Article:

La geografía cambiante del capitalismo en Barcelona. Una lectura según Harvey

Autores

Andreu Marfull-Pujadas ⁽³⁶²⁾

Maria Antònia Casellas Puigdemasa ⁽³⁶³⁾

³⁶² Andreu Marfull-Pujadas, nacido en Barcelona, es arquitecto urbanista con experiencia en la planificación técnica y económica del desarrollo urbano, así como en planificación urbana y territorial. Actualmente es doctorando en Geografía por la *Universitat Autònoma de Barcelona* (o UAB), con tres másters cursados: en planificación urbana y sostenibilidad, en gestión y valoración urbana, y en dirección en gestión urbana e inmobiliaria. Compagina su actividad profesional colaborando con iniciativas de carácter cultural, histórico y urbanístico, y participando activamente en asociaciones civiles de Barcelona para el control de la gestión urbana municipal. Autor del libro *Causa catalana. Apuntes y comas* (2013) y de diversos artículos en publicaciones de carácter local y digital, administra y gestiona el blog personal *Apuntes i comes* (<http://andreumarfull.wordpress.com>), donde ha publicado más de un centenar de artículos resultado de su trabajo empírico y analítico, en lenguas catalana y castellana. Su línea de investigación principal es el desarrollo de un urbanismo armónico, y sus estudios de doctorado los dirige a la redacción de la tesis titulada *La incidencia de los procesos económicos y financieros en la urbanística barcelonesa. El caso de Sant Andreu de Palomar (1972-2013)*, donde explora un lugar concreto mediante el marco conceptual elaborado por David Harvey y el trabajo de campo. Asimismo, juntamente con la arquitecta Carlota Socías, dirige la iniciativa *Filatura Urbana*, el marco conceptual y profesional en el que define su actividad (<http://filaturaurbana.com>). E-mail: andreumarfull@gmail.com

³⁶³ Maria Antònia Casellas Puigdemasa es doctora en *Urban Planning and Policy Development* por *Rutgers, the State University of New Jersey* (USA), título que ha homologado en la *Universitat Autònoma de Barcelona* (o UAB). Máster en *City and Regional Planning* (M.C.R.P) en *Rutgers*, y licenciada en Ciencias de la Información por la UAB, y en Filosofía y Ciencias de la Educación, por la *Universitat de Barcelona* (o UB). Actualmente es profesora asistente Investigadora Ramón y Cajal en el Departamento de Geografía de la UAB. Sus principales líneas de investigación son la planificación urbana y regional; el cambio ambiental y la reestructuración socioeconómica y espacial; la responsabilidad ecológica y la viabilidad económica; y la ciudadanía, la política y los movimientos

RESUMEN

La creación de ciudades es una consecuencia directa del desarrollo tecnológico de la especie humana que, del modo en que se gestiona, implica un desarraigo de los pueblos de la tierra con su medio natural y su tradición cultural. Por lo tanto, requiere la consiguiente necesidad de reorganizar su modo de vida y de redefinir su concepción del mundo. Bajo este punto de vista las grandes urbes se conciben como espacios de gestación de poder y actividad humanos, donde aquellas con más capacidad de acumular el capital se erigen como los espacios de liderazgo del artificio humano, y la diversidad de sus modelos urbanos son una expresión de dicha realidad, en diálogo con el pulso social, cultural y económico propio de cada lugar. David Harvey ahonda en dichos procesos actualizando las obras de Karl Marx y Henri Lefebvre, y los vincula a la acelerada urbanización del mundo y a los conflictos geopolíticos, sociales y ambientales. Mediante el análisis práctico de la historia de la urbanización de Barcelona se contrasta este marco teórico en una urbe con una extensa tradición histórica que acumula distintos procesos de evolución y transformación. Se reflexiona sobre el modo en que se ha integrado al sistema de ciudades global y se muestra cómo la tecnología aplicada al urbanismo de Barcelona permite seguir las pautas del capital(ismo) y analizar sus distintos fenómenos de concentración y dispersión territorial.

PALABRAS CLAVE: Acumulación por desposesión, geografía cambiante del capitalismo, destrucción creativa.

ABSTRACT

The creation of cities is a direct consequence of the technological development of the human species which, due to the way in which it is managed, implies an uprooting of the peoples of the Earth from their natural environment and their cultural tradition. Therefore, it requires the necessity of reorganizing their way of life and redefining their conception of the world. From this point of view, big cities are conceived as spaces for

de base. Dirige distintos estudios de doctorado, entre ellos el de Andreu Marfull-Pujadas. E-mail: antonia.casellas@uab.cat.

the gestation of human power and activity where those with a bigger capacity to accumulate capital stand as the leading spaces of human artifice, and the diversity of their urban models is an expression of this reality, which enters into a dialogue with the own social, cultural and economic pulse of every place. David Harvey delves into these processes actualizing Karl Marx's and Henri Lefebvre's works, and he establishes a link between these processes and the rapid urbanization of the world and the geopolitical, social and environmental conflicts. Through the practical analysis of the history of urbanization in Barcelona we can test this theoretical framework in a city with a long historical tradition that accumulates different processes of evolution and transformation. The study reflects on how it has been integrated into the system of global cities and shows how in Barcelona technology applied to urbanism makes it possible to follow the guidelines of capital(ism) and to analyze various phenomena of territorial concentration and dispersion.

KEY WORDS: Accumulation by dispossession, changing geography of capitalism, creative destruction.

1. Introducción

El presente trabajo tiene una doble orientación. Por un lado se concibe como una exploración del impacto de los procesos económicos y financieros de la llamada globalización económica, en la generación de un mundo cada vez más urbanizado, más poblado y más competitivo, regido por estados-nación, grandes corporaciones e instituciones de carácter internacional, bajo la observación de las sociedades humanas. Y por otro, como una exploración a la ciencia urbanística de aplicación a una ciudad, Barcelona, a los distintos planes que se han concebido y al dualismo existente entre la ciudad ideal y la ciudad posible.

El conocimiento actual del tema es extenso y variado, si bien se echa en falta una visión holística consensuada que le dé un significado que no se reduzca a la suma de las partes estudiadas, que valore en su conjunto los beneficios y las consecuencias del propio desarrollo económico. David Harvey, desde su marco de referencia, el espacio académico, opina que parte de esta desigualdad de opiniones viene dada por la

naturaleza de los actuales ámbitos de producción de los conocimientos geográficos (que incluye los económicos, antropológicos, sociales, urbanísticos...), que son el aparato estatal, el poder militar, las instituciones supranacionales, las organizaciones no gubernamentales, los intereses empresariales y comerciales, los sectores de comunicación -el ocio y el turismo- y las instituciones educativas y de investigación, en la medida en que sus distintos objetivos entran en conflicto (HARVEY, 2007:229-237). Mientras esto ocurre, sigue siendo un asunto pendiente comprender la cuestión tecnológica analizada por Karl Marx, que desarrolló al teorizar sobre el origen de los impulsos que orientan los cambios organizativos y tecnológicos. Expuso que el principal motivo del desarrollo tecnológico era el anhelo del plusvalor relativo para ahorrar trabajo y ganar beneficios, y alertó que la industria nunca contempla ni trata como definitiva la forma existente de un proceso de producción (MARX y ENGELS, 2012:57). Del mismo modo le ocurre al urbanismo: a lo largo de los siglos XIX y XX, los planes urbanos han dejado de tener una visión a largo plazo para, de este modo, tener capacidad de adaptarse a las oportunidades que la economía ofrece y la sociedad reclama (o tolera). Marx, en su libro *El capital*, indicó que el proceso de acumulación capitalista, a costa de la *teoría moderna de la colonización* (MARX, 2007c:261) y de la *diversidad nacional de los salarios* (MARX, 2007b:325), era posible cuando existía el respaldo del poder de la metrópoli y la inducción del *carácter fetichista de la mercancía y su secreto* (MARX, 2007a:101). Entendió que en la metrópoli era donde se conjugaba el mayor *mercado del capital, el interés del capitalista y la riqueza nacional* (MARX, 2007c:262), pero, si bien dejó indicada la relación entre la organización territorial y la social, no lo llegó a desarrollar a fondo. En la actualidad el debate ha renovado su interés, si bien está disperso, y el análisis urbanístico enfoca sus consecuencias desde distintos puntos de vista, introduciendo nuevos conceptos como la *gentrificación urbana* (Ruth Glass, en 1965), el *derecho a la ciudad* (Henri Lefebvre, en 1968), la *cuestión urbana* (Manuel Castells, en 1972), los *no-lugares* (Marc Augé, en 1993), la *ciudad revanchista* y la *degentrificación urbana* (Neil Smith, en 1996), o las *ciudades creativas* (Richard Florida, en 2009), entre otros, mientras un debate más economicista tiende a imponerse y a introducir conceptos como *marca y/o modelo de ciudad, competitividad urbana, innovación urbana o ranking de ciudades*. Desde distintas preocupaciones, autores como Josep Maria Montaner, Jordi Borja o Manuel Delgado

hablan de ello respecto la ciudad de Barcelona, en sentido crítico, mientras la ciudad se plantea cual es el mejor modo de concebir su nueva planificación después de haber acumulado distintos planes y distintos conceptos de ciudad. Todos ellos -los planes y los autores citados- han dedicado su atención a la búsqueda de la comprensión y mejora de las ciudades y el paisaje urbanizado, pero dejando en segundo término los planteamientos económicos y políticos, y todavía más al margen (con matices) los conflictos geopolíticos asociados y la responsabilidad de las estructuras financieras. David Harvey, sin embargo, reconociendo su deuda con el legado de Karl Marx y en segundo término de Henri Lefebvre, habla de ellos con más convicción e introduce nuevos conceptos como la *geografía cambiante del capitalismo*, la *destrucción creativa del territorio* y la *acumulación por desposesión*, que reflejan el centro de interés de este trabajo (HARVEY, 2012:119,155) (HARVEY, 2014a:329).

2. Desarrollo

Para la orientación de la exploración indicada se establece la hipótesis de que la competencia asociada al capitalismo en -y entre- las ciudades, sin un control social, conduce a la especie humana a su acelerada urbanización, al espacio urbanizado y a su geografía asociada a una constante transformación, y a la naturaleza a un colapso de graves consecuencias.

El método elegido para su desarrollo es, en primer lugar, una exposición sucinta del marco conceptual basado en la obra de David Harvey, que muestra dichos procesos como un relato histórico bajo el paradigma de la unificación económica global. En segundo lugar, se analiza cómo han afectado dichos procesos a una metrópoli, mediante un análisis económico de los hechos históricos de la urbanización de la ciudad de Barcelona y su espacio sociocultural de referencia, para exponer en la práctica cómo se desarrolla y explorar de qué modo el urbanismo es utilizado para su materialización.

2.1 Marco conceptual, según David Harvey

El geógrafo inglés David Harvey, nacido en 1935, ha centrado su actividad profesional al espacio académico en Inglaterra y los Estados Unidos de América donde, desde

diferentes áreas de Geografía y Antropología, ha explorado y expuesto la obra de Karl Marx y el imperialismo anglosajón en sus análisis de los fenómenos de urbanización del espacio y la actividad humanos. De este modo ha incentivando un espacio de diálogo y debate para volver a poner de nuevo en escena la visión marxista de la economía, tanto intelectual como política (HARVEY, 2012:330). Asimismo, impulsado por el trabajo conceptual de Henri Lefebvre, ha analizado su crítica a la planificación urbana concebida como un instrumento de interés político y económico, donde se traslada el análisis marxista de los procesos de producción a los procesos de producción del espacio (LEFEBVRE, 2013), y ha ahondado en su relación con el pulso por el control económico, político y militar del mundo.

Karl Marx argumentó que el proceso de expansión del capital tiende a reorganizar la sociedad y estimular el desarrollo tecnológico, mientras la cuota de ganancia tiende, necesariamente, a reducir la cuota de beneficio y el valor del capital, en la medida que deja de ser capaz de acumularse y se perfecciona el proceso de producción de bienes y servicios (MARX, 2007d:277). Concluyó que los capitalistas no permitirían nunca que esto ocurriera y lo relacionó con las crisis económicas, algunas bélicas, el colonialismo imperialista y la lucha de clases, así como con la sobrepoblación humana, la búsqueda del poder en las metrópolis y la sobreexplotación de la naturaleza. Dicho relato ha sido recuperado por David Harvey, lo ha analizado y ha llegado a la conclusión de su validez, pero esta vez no sólo como un relato teórico, sino respaldado por el conocimiento de nuestra historia reciente, de la efectiva reducción de los márgenes de beneficio en contraste con la creación de las grandes fortunas, de la sobrepoblación humana, de la acelerada urbanización y de la sobreexplotación exponencial del planeta, incapaz de renovarse pese a los evidentes avances en la tecnología alimentaria, energética y ambiental. Un relato que ha vinculado a los distintos modos de desposesión estimulados por los distintos episodios de devaluación del capital y sus conflictos geopolíticos, sociales y ambientales asociados, liderados por las estructuras más poderosas de la economía política (y financiera). A través del estudio de los intereses comunes entre los Estados (que incluye distintos conceptos de bienestar) y las estructuras financieras (HARVEY, 2013), muestra cómo el llamado *capitalismo neoliberal*, tiende a reproducir la llamada *acumulación original* analizada por Karl Marx -que permite invertir y desarrollar mecanismos de expansión económica-

mediante diferentes mecanismos de desposesión del capital creado, a los que Harvey llama procesos de *acumulación por desposesión* (MARX, 2007c:197) (HARVEY, 2012:202-214) (2014a:295-304). El medio para que se produzcan es el control, por parte de las élites, del derecho a enriquecerse, legalizado o impuesto, y del derecho a explotar el capital humano y los recursos naturales.

Para completar su argumentación desarrolla un marco teórico donde expone que la urbanización del mundo y su geografía asociada son el resultado de diversos principios geográficos vinculados a la reproducción del capitalismo, como la necesidad del capital de superar todos los límites geográficos a su acumulación, la diferenciación geográfica como condición necesaria para que empiece la acumulación del capital, y la producción del espacio en general como una de las vías principales para la absorción del capital excedente, la generación de plusvalía y la absorción de las crisis de devaluación (HARVEY, 2012:131-154). De este modo Harvey comprende la *geografía cambiante del capitalismo* como un proceso decisivo para la dinámica del capital(ismo) cuya principal consecuencia espacial es la continua gestación y transformación urbanas - nuevas relaciones espaciales- (HARVEY, 2012:147-148). Se trata de un proceso que, por su propia naturaleza, somete a las estructuras de poder y a la sociedad a una continua pugna por el derecho a participar en su construcción (HARVEY, 2012:152), donde el problema aparece cuando se agotan las soluciones temporales y geográficas a la dialéctica interna de la sobreacumulación del capital (HARVEY, 2007:365). Para su comprensión añade que se trata de un proceso de expansión de la unificación económica donde el urbanismo se concibe como la historia de un sistema de ciudades global que tienden a relacionarse, común a la historia de las distintas civilizaciones, pero con una debilidad estructural endémica de todas las economías redistributivas: el trato diferencial con los espacios asimilados en el reparto de la riqueza creada (HARVEY, 2014b:260-261).

Para ampliar esta visión muestra hasta qué punto la humanidad ha puesto a la venta todo tipo de culturas, historias y creaciones intelectuales que suponen la desposesión de la creatividad humana pasada y presente; un proceso que llama *destrucción creativa del territorio* (HARVEY, 2012:155,203). Una situación que, según indica, no estimula una concepción crítica del mundo (HARVEY, 2012: 331).

Harvey considera que se trata de una situación que se debería analizar y conocer mejor, para armonizar una correcta redistribución y organización social, a escala global, mediante una justa reciprocidad (basada en el respeto y ayuda mutuos). Según él, los tres modos principales de integración económica (HARVEY, 2014b: 296). Por ello expone que el control social debe trascender a los procesos de producción (MARX y ENGELS, 2012:68) y a la producción del espacio (LEFEBVRE, 2013:451), y considera que la clave está en el control del propio capital(ismo) (HARVEY, 2012:228).

2.2. La geografía cambiante del capitalismo en el urbanismo de Barcelona

La dimensión metropolitana de Barcelona emerge como una idea en la segunda mitad del siglo XIX, momento en que se acuerda el derribo de sus murallas levantadas en el siglo XIV (en 1844) y se planifica su ensanche (en 1859). Según Aldo Rossi (en 1966), el ensanche de Barcelona proyectado por Ildefons Cerdà (conocido como el *Pla Cerdà*) fue un *terreno vasto y oportuno para la especulación y para ser un terreno maltratado* (ROSSI, 1979:218). Con su obra trasladó una crítica a los arquitectos y urbanistas para estimular su responsabilidad cultural y defendió el papel de las ciudades como depositarias de historia, pero la crítica no estaba únicamente dedicada a Barcelona, la crítica fue a la deriva que el plan y el urbanismo europeo empezó a expresar en los años veinte del siglo XX, en un mundo cada vez más dominado por la economía política. De hecho, fue una reacción al movimiento funcionalista ejemplarizado con *El espíritu nuevo en arquitectura* formulado en 1924 por Le Corbusier ³⁶⁴, tras el fin de la Primera Guerra Mundial (1914-1918) y de la Revolución Rusa liderada por Vladimir Lenin (1917-1921), en pleno pulso por el control político y económico de los procesos de producción y su riqueza asociada. El arquitecto francés labró un ideal arquitectónico donde la geometría funcional determinaba un nuevo *sistema de pureza* respecto al tiempo de *barbarie anterior* (LE CORBUSIER, 1983:16), un *Esprit Nouveau, en lucha contra la naturaleza, para dominarla* (LE CORBUSIER, 1983:20).

Las circunstancias quisieron que Le Corbusier asesorara la transformación del plan de ensanche de Cerdà en Barcelona con un plan renovado. El plan mostraba un territorio

³⁶⁴ Nota: el texto *El espíritu nuevo en arquitectura* fue el título de una conferencia que Le Corbusier expuso en la Sorbona el 12 de junio de 1924, al *Groupe d'études philosophiques et scientifiques*, y repetida el 10 de noviembre de 1924 en la *Ordre de l'Étoile d'Orient*.

monumental y funcional, donde grandes espacios se erigían en función de su uso y de una estratificación social (en 1932-1934, conocido como el *Pla Macià*, en honor al primer presidente de la *Generalitat de Catalunya* republicana, Francesc Macià). Parte de la ciudad histórica era derribada, la mayor parte de los núcleos urbanos adyacentes desaparecían y los caminos y torrentes de su periferia eran eliminados, sin dejar rastro de la arquitectura rural e implicando, necesariamente, el abandono definitivo de la creatividad cultural heredada y un modo de relacionar el equilibrio entre un territorio y su entorno inmediato, despreocupado de sus consecuencias. A diferencia del *Pla Macià* (1934), el *Pla Cerdà* (1859) se planificó sin una concepción clara de la estratificación social ni de la zonificación económica, mientras incorporaba (en parte) los tejidos urbanos adyacentes, sin darles un modelo creíble de desarrollo propio. En el proceso de confluencia entre la trama del ensanche y los asentamientos urbanos periféricos -a lo largo de un siglo- la ampliación espontánea siguió su curso y su encuentro generó sus propias contradicciones, urbanas, sociales y económicas. Asimismo, el *Pla Macià* (1934) era un plan que, desde el punto de vista conceptual, resolvía la relación entre la cuestión tecnológica y su idealización asociada, en un momento en que no existía una conciencia medioambiental como en la actualidad y se introducía un nuevo concepto de urbanidad. En él se reflejaba cómo la burguesía auspiciaba el control político, erigiéndose como árbitro principal del desarrollo urbano y reservando su propio espacio privilegiado para uso habitacional (al margen del resto de la población), donde la ciudad era su mayor obra. Eso fue posible en un momento de fuertes tensiones sociopolíticas, sin una autoridad clara, en que estaba en juego el pulso entre dos concepciones nacionales, una republicana y otra mucho más conservadora (católica y militar, de carácter nacional) que se enfrentó en la Guerra Civil Española (1936-1939). El plan urbano fue descartado por las incertezas de la deriva política vencedora. Sin embargo, las fuerzas del capital(ismo), con la adaptación de la burguesía a las estructuras del poder político establecido, tendió a reproducir presiones sobre la ciudad, como ocurrió con los planes *Cerdà* y *Macià*. El modo en que se produjo se analiza a continuación.

Junto a la represión intelectual y el necesario exilio propio de toda postguerra, en un contexto internacional donde el fascismo de la Segunda Guerra Mundial (1939-1945) había sido vencido y el comunismo y el capitalismo se transformaban en distintos conceptos de socialismo, España quedó al margen de la reconstrucción planificada con

la alianza entre los Estados Unidos de América (o EUA) y los estados europeos occidentales. Del mismo modo, tuvo lugar una reorganización internacional que modificó de raíz el escenario. El resto del mundo había iniciado un cambio conceptual de la relación entre las naciones-estado y se iniciaba una reestructuración del poder económico y financiero. En 1944 se creó el Fondo Monetario Internacional (o FMI) y el Banco Mundial (o BM), y posteriormente se creó la Organización de las Naciones Unidas (o ONU), esta última con sede en Nueva York, en 1945. De este modo se gestaba una alianza del bloque occidental para intervenir las economías en proceso de desarrollo y facilitar el fin de un orden colonial a un orden económico global, donde los EUA se erigían como la potencia económica principal. A su vez, una concepción alternativa del orden político competía con ellos, el llamado bloque soviético tutelado por la Unión Soviética (o URSS). En España el proceso también se introdujo, si bien fue antes necesario acordar el modo de hacerlo. En 1948, tras un acercamiento entre la Santa Sede y Francisco Franco, se acordó la reinstauración de la monarquía con la condición que la educación del futuro Rey se hiciese a cargo del ideal del *nacionalcatolicismo*³⁶⁵. En 1953 los EUA se aliaron con España e instalaron sus bases militares, unidos en su aversión contra el comunismo, y en 1955 España pasó a formar parte de la ONU. En 1958, se fundaron las escuelas de negocios IESE y ESADE mediante el impulso del catolicismo³⁶⁶, en Pamplona y Barcelona respectivamente, catalizando de este modo los dos polos de desarrollo económico más avanzados del Estado. Para completar el proceso, en 1959, se impulsó el primer Plan de estabilización económica, que supuso el inicio de la recuperación de la actividad económica. De este modo, la ciudad siguió creciendo, acumulando de forma masiva y dispersa la migración de la sociedad española, mientras su plan urbanístico era adaptado continuamente a las presiones políticas y económicas, donde la debilidad económica del estado, en una situación de cierto aislamiento internacional y de una autarquía política insuficiente, no permitió desarrollar políticas urbanas de calidad y mucho menos actuaciones de carácter paisajístico. El resultado fue una dispersa, desordenada y sobredimensionada concentración de las grandes ciudades (como ocurrió en Barcelona) y la consiguiente

³⁶⁵ Nota: el *nacionalcatolicismo* es la denominación con la que se conoce una de las señas de identidad ideológica del franquismo, (1939-1975), donde su manifestación más visible fue la hegemonía que tenía la Iglesia Católica en todos los aspectos de la vida pública e incluso privada.

³⁶⁶ Nota: IESE fue fundada por el Opus Dei y ESADE por los Jesuitas y empresarios catalanes.

capitalización del poder -y la riqueza- en pocas manos, mientras una nueva clase media ascendía al comercio de masas y a la actividad urbanas.

Esta situación, sin embargo, vivió una profunda transformación con el fin de la dictadura, en 1975, y la posterior adaptación a un sistema democrático, donde se pudo proteger la ciudad de su deterioro e introducir y ejecutar los criterios de la Carta de Atenas de 1933³⁶⁷. En ellos se apostaba por la zonificación de la ciudad en función de los usos y necesidades de la sociedad moderna, listados de este modo: *habitar, circular, trabajar y recrear*, el ideal del *Esprit Nouveau* citado. De este modo se concibió un nuevo plan urbanístico, pero con una notable diferencia respecto a los planes anteriores: la ciudad actual (metrópoli) ya no se concebía como una planificación estable. Desde su aprobación definitiva (1976) hasta la actualidad ha sufrido 1.174 modificaciones y se han desarrollado más de 3.000 documentos de planeamiento derivado³⁶⁸. El impacto ha sido considerable, con una sociedad y unos técnicos al servicio de la ciudad, en confluencia con un movimiento ciudadano organizado que adquirió su estatus de entidad reconocida en 1972, cuando se legalizaron las asociaciones de vecinos de la ciudad. Coincidió con una fuerte carga conceptual impulsada por los nuevos recursos derivados de una más eficiente recaudación municipal y la conciencia social de reponer la dignidad a una sociedad polarizada, desigual y necesaria para el correcto orden democrático. Del mismo modo, supuso la aplicación de la primera ley de política territorial catalana y de su propia ley de urbanismo. Su punto culminante fue la celebración de los Juegos Olímpicos de 1992, que coincidió con su punto de inflexión, en la medida en que el contexto internacional cambió notablemente y se abrieron nuevas brechas para la inversión de capital en la ciudad. El escenario ya no era el mismo que en pleno siglo XX, tras el aparente fin del pulso de la llamada *Guerra Fría* con el desmantelamiento de la URSS (en 1991) y su integración al modelo capitalista. Se fundó la Organización Mundial del Comercio, con sede en Suiza, el 1 de enero de 1995, y se planificó la unificación económica y monetaria de la Unión Europea en paralelo. El euro se concibió oficialmente el 16 de diciembre de 1995 mientras las distintas economías estatales ya habían iniciado el desmantelamiento de las empresas

³⁶⁷ Nota: Carta de Atenas de 1933, en materia de habitación. IV Congreso Internacional de Arquitectura Moderna (CIAM).

³⁶⁸ Nota: datos facilitados por Agustí Serra, responsable de la Dirección General de Ordenación del Territorio y Urbanismo de la *Generalitat de Catalunya* en una conferencia dada en la sala de actos de la sede de Barcelona del Colegio de arquitectos de Cataluña (o COAC), a 4 de octubre de 2012.

públicas principales, de los sectores de la energía, la comunicación y las finanzas, empobreciendo el poder del estado y facilitando de este modo la creación de grandes empresas que gestionaban los recursos básicos de las metrópolis. La unificación económica del capitalismo ampliaba el marco legal para facilitar nuevas oportunidades, mientras la tecnología reducía todavía más las distancias -espaciales y temporales- para facilitar la circulación y acumulación del capital. A su vez, un nuevo modelo de integración económica emergía en el sudeste asiático, liderado por la China, mostrando que existen visiones alternativas de redistribución de la riqueza capaces de ampliar el mercado de bienes y consumo, y de generar nuevas metrópolis, de explotar todavía más los recursos del planeta y de liderar concepciones alternativas del mundo.

Resultado de los hechos citados, en Barcelona se ha popularizado un intenso debate sobre su modelo de ciudad, mientras coaliciones público-privadas se han añadido a las fuerzas de gestión y desarrollo social de la metrópoli. Asimismo, ha participado de un entorno más competitivo pero no necesariamente más eficaz, como lo muestra la actual crisis económica, financiera e inmobiliaria que ha afectado especialmente a la economía española, con su repercusión directa en la ciudadanía. Dicha situación ha condicionado a Barcelona y, en mayor o menor medida, al conjunto de las ciudades europeas, a un necesario reajuste, mientras se ven impulsadas a definir políticas de austeridad indeseadas por la ciudadanía e incómodas para el sistema político. Barcelona, tras haberse concebido como un modelo a seguir, se encuentra ante un reto complejo: ha edificado una ciudad enorme y un modo de vida insostenibles del mismo modo que el resto de ciudades, mientras el estado español ha asumido una deuda de grandes dimensiones, a nivel público y a nivel privado, que no permite plantearse, bajo ningún concepto, la desaceleración económica. Tras un siglo y medio con un desarrollo ininterrumpido, la ciudad y su geografía de referencia principal, Cataluña, se encuentran en una situación de considerable incerteza económica en un entorno global que, tal y como apuntan todos los indicadores, no va a renunciar a urbanizar, edificar y reproducir un sistema de vida cosmopolita cada día más inviable. Actualmente, la ciudad delibera qué hacer con zonas de la ciudad devaluadas y un plan urbanístico que necesita nuevas estrategias para atraer el capital añadido necesario para su transformación, y ha llegado a la conclusión que su actual Plan general metropolitano es obsoleto.

De este modo, se pone en relieve el peso de la economía en la producción de ciudades y el modo de desposesión del control público en una etapa de desarrollo económico, del mismo modo que la sociedad y el propio concepto cosmopolita de Barcelona se ven empujados a renunciar a parte de su propio desarrollo creativo, en la medida que las soluciones se reducen considerablemente.

Sin embargo, desde el punto de vista del tema objeto de estudio, más allá del amplio debate que lo ha arropado, son de especial interés las normas urbanísticas que lo han hecho posible, iniciadas, como tales, por Ildefons Cerdà junto al *Plan de ensanche* de 1859. En aquel momento el Ayuntamiento asumió que no tenía los recursos para asumir los costes de transformación de la ciudad y su papel principal asignado fue el de árbitro moderador, mientras el procedimiento adquiría rango de Ley con las denominadas Juntas de Ensanche de 1864 (la Ley de Ensanche de Poblaciones, de 29 de junio de 1864), considerada la primera ley de contenido urbanístico reguladora de los procesos de producción de nueva ciudad, no solo de España, sino de Europa (ROGER FERNÁNDEZ, 2011:26). En las normas urbanísticas originales los propietarios del suelo se erigían como los genuinos productores de ciudad, cediendo los espacios destinados a dominio público y asumiendo los costes de ejecución de las infraestructuras y servicios, pero, a cambio, recibían los derechos edificables de los solares resultantes. Este mecanismo incentivó el desarrollo urbano, social y económico, pero también fue un polo de atracción para la estimulación de un mercado ficticio, el de la especulación del suelo y de sus usos, y el del sistema financiero (con sus créditos hipotecarios y de promoción urbana e industrial). Un hecho que se ha mantenido hasta la actualidad, sin grandes diferencias, donde las pautas de su desarrollo han sido, básicamente, una cuestión de viabilidad económica, donde la diferencia entre el valor del terreno inicial y el valor de mercado del terreno transformado es la clave para la obtención de plusvalías (a manos del propietario y del promotor, que suele ser el mismo), así como el mecanismo que justifica la concentración urbana y su crecimiento en vertical, así como el derecho a especular.

La introducción de las normas urbanísticas fue el modo de legalizar el derecho a enriquecerse con la creación de ciudad, una vez establecidas las desigualdades necesarias para su desarrollo, de carácter social (superpoblación relativa y marginación rural) y de carácter nacional (entre naciones coloniales y naciones colonizadas). De

hecho, todo está relacionado. Fue la pérdida de competitividad de la economía española, por la pérdida de gran parte de sus colonias (que se independizaron) y el floreciente impulso económico del resto de potencias coloniales, el factor determinante que dio lugar a la necesaria transformación previa del propio concepto de Estado español.

La situación económica en la Barcelona de mediados del siglo XIX estaba afectada por la pérdida del control de la mayor parte de las colonias -y de sus recursos- de España, en un mercado que hasta entonces había mantenido una estructura de desigualdades en beneficio de los colonizadores, y por ende de Barcelona. Por ello fue necesario, por un lado, realizar una primera gran desposesión, la de las propiedades y la autoridad de la iglesia católica española, de larga tradición rentista e improductiva, mediante la llamada *desamortización de Mendizábal* (1836) y la supresión de la Santa Inquisición (1834). Del mismo modo, para que no hubiera resistencia, se ordenó la desaparición de los órdenes religiosos (de caballería) y de la Santa Hermandad (creada en el siglo XV). El ministro de hacienda, Juan Álvarez Mendizábal, en connivencia con la reina regente, María Cristina de Borbón, impulsó la desposesión de la iglesia para facilitar una nueva acumulación del capital que permitiese la creación de nuevas estructuras comerciales lideradas por la sociedad, de acuerdo con las tesis de Adam Smith, pero el resultado fue desigual. La nobleza española, que hasta entonces había acumulado grandes propiedades, se adueñó de parte del beneficio de la desamortización, mientras que en Cataluña este proceso no fue tan acusado, al existir una arraigada tradición comercial y con una nobleza en gran parte desposeída de sus privilegios, resultado de distintos períodos de desposesión política e institucional en paralelo a la confección política del Estado español. Por otro lado, España necesitaba renovar su estructura política, y su concepto de Estado. La exaltación social, en pulso para establecer un orden constitucional trasladado a la sociedad, se convirtió en una fuerte inestabilidad social, con diversas revueltas civiles y la implantación de un orden alternativo (en 1840) regentado por el condecorado militar Baldomero Espartero ³⁶⁹, con la Reina exiliada y la recién instituida Superintendencia General de Policía (en sustitución de la Santa Hermandad).

³⁶⁹ Nota: Baldomero Espartero fue condecorado con los títulos de Príncipe de Vergara, duque de la Victoria, duque de Morella, conde de Luchana y vizconde de Banderas por su labor en las contiendas civiles del interior de España.

La ciudad llevaba más de un siglo condenada -por Ley- a no poder extenderse más allá de sus murallas levantadas en el siglo XIV, debido a un castigo de guerra, desde 1714. En 1841, el Ayuntamiento de Barcelona convocó un concurso para promover el desarrollo de la ciudad, y el trabajo premiado fue a favor del doctor Pere Felip Monlau, titulado *¡Abajo las murallas! Memoria acerca de las ventajas que reportaría á Barcelona, y especialmente á su industria, la demolición de las murallas que circuyen la ciudad*. El impulso popular, motivado también por los pronunciamientos moderados de diversas ciudades españolas, creó, en octubre de 1841, la Junta de Vigilancia de Barcelona, que se reservó poderes ejecutivos. Una de sus primeras decisiones fue iniciar el derribo de las murallas de la Ciudadela militar, y así se ejecutó, hasta que el general Espartero lo mandó parar. En 1842 y en 1843 Espartero llegó a bombardear la ciudad desde la fortificación de la montaña de Montjuïc, pero al final se llegó a un acuerdo. En 1844, en el mismo momento en que Karl Marx escribía los *Manuscritos de economía y filosofía* (MARX, 2010), la obra que trasladó sus inquietudes filosóficas a su dimensión económica, se acordaba el derribo de las murallas de Barcelona. En el mismo año se fundaba la Guardia Civil, un cuerpo de seguridad pública de naturaleza militar, así como el Banco de Barcelona, el primer banco privado español, y la Caixa de Barcelona, ahora integrados en el Banco de Santander y CaixaBank, respectivamente. Gracias a las estructuras bancarias se inició el proceso para la financiación de la génesis de la ciudad, mientras más adelante se repuso en parte la autoridad católica con su control de la educación, así como algunas órdenes de caballería y la monarquía. A lo largo de los años, las estructuras bancarias se han ido fusionando y, paulatinamente, robusteciendo su influencia y su riqueza. Ciudad y poder financiero han crecido en paralelo, el primero en forma de metrópoli, el segundo en forma de capital acumulado e influencia económica para la dinámica del capital(ismo).

La ciudad obtenía, de este modo, espacios para la creación de plazas mediante el traslado de cementerios, como la plaza del *Pi*, o el desmantelamiento de conventos, como la plaza *Reial*, y la memoria colectiva -catalana y barcelonesa- se disponía a iniciar su reconstrucción cultural e institucional en paralelo a la exaltación de los ideales republicanos y el cultivo del arte, el comercio y la identidad nacional. La propia metrópoli barcelonesa, la preservación de su núcleo histórico y su ensanche, el

modernismo barcelonés, el nacionalismo catalán y la creatividad asociada a su sociedad, hablan de ello.

El relato económico de la ciudad, sin embargo, no es el mismo cuando se analizan sus desigualdades intrínsecas, aquí exploradas. La ciudad actual manifiesta su composición resultante con distintas percepciones para su sociedad, mientras sigue sin cuestionar aquello que la ha impulsado, la utopía del desarrollo y el pulso económico mundial, sin relacionarlo (abiertamente) con sus propias desigualdades y contradicciones. En su expansión y (relativa) consolidación, una parte se destinó -en origen- a la producción industrial de bienes y al asentamiento de la clase obrera, y la otra se destinó a la concentración del poder y a la exaltación de sus propiedades y recursos. La ciudad creada por la propiedad del suelo y la riqueza acumulada en manos privadas ha edificado una parte de la ciudad dispersa y devaluada (con poco capital invertido) y otra centralizada y embellecida (con el capital sobrante), con el factor añadido que ambas se han erigido en detrimento de los propios valores naturales, culturales y sociales del territorio intervenido. A grandes rasgos, esta división coincide con la ciudad que actualmente se considera *turística* -atractiva y explotable económicamente- en contraposición con la *otra* ciudad que ha quedado al margen, camuflando la *ciudad ideal* con la *ciudad posible*. A lo largo de los años se ha alterado y ampliado la complejidad de su dualidad inicial -centro versus periferia-, pero ésta persiste como ocurre en todas y cada una de las grandes metrópolis del mundo, mientras Barcelona se encuentra en un proceso de desposesión de los privilegios sociales obtenidos y del propio control económico.

Del mismo modo, el relato económico de la urbanización del mundo tampoco es el mismo cuando se analizan sus desigualdades intrínsecas. La economía de las ciudades y su geografía asociada han superado los límites geográficos gracias a las desigualdades necesarias para la acumulación del capital, resultado de los distintos procesos de creación de plusvalías y de absorción del capital excedente, tal y como indica David Harvey. Mientras, en otras partes del mundo crecen y se concentran nuevas metrópolis,

en un momento en que la explotación del planeta ya ha superado, con creces, el límite de su capacidad de abastecer los recursos que actualmente se están explotando ³⁷⁰.

3. Conclusión

El actual proceso de urbanización del mundo está inducido por un proceso de unificación económica, donde los mecanismos para su expansión requieren de unos procesos de concentración del poder y del capital para lograr sus fines, pero dicho proceso está expuesto a una divergente concepción de las ciudades sin un conocimiento claro y necesario para su conducción. Resultado de ello, la especie humana sigue sin encontrar un modelo adecuado, compitiendo por la acumulación del poder y del capital, sumiendo la humanidad a periódicas crisis y explotando los recursos del planeta sin freno y de modo irresponsable. Mientras esto ocurre la especie humana no cesa de crear y transformar ciudades y su geografía asociada se extiende a todo el planeta, destruyendo tanto el patrimonio cultural edificado a lo largo de los milenios como la diversidad de sistemas humanos en equilibrio entre su actividad y la naturaleza, adaptados a la diversidad biológica y a sus propios recursos. A cambio, ha creado un ideal cosmopolita superfluo y manipulado por la propia ignorancia de la realidad. Cada una de las grandes ciudades, integradas todas ellas en el sistema de ciudades global impulsado por una unificación económica, habla de ello. También Barcelona.

El análisis de la geografía cambiante del capitalismo en el urbanismo de Barcelona ayuda a comprender que el proceso de urbanización del mundo, y las perspectivas de su continuidad, muestran que sus fuerzas potenciales se rigen por imperativos que están fuera de su control. Se urbanizan las ciudades, se hacen planes a distintas escalas sin visión a largo plazo, mientras no existe ningún plan sobre la urbanización global del mundo, en un sistema global de ciudades integradas, cada día más, en una economía global. Esta es, seguramente, la demostración más elocuente del mal uso de la tecnología desarrollada por la especie humana y de la dificultad para resolverlo. De este modo, se da una respuesta afirmativa a la hipótesis planteada en el apartado 2.

³⁷⁰ Fuente: Global Footprint Network. URL: <http://www.footprintnetwork.org/es/index.php/GFN/page/footprint_for_nations/>. [Consulta 29 de agosto de 2014].

A nivel personal, una consideración. Capital y constructo mental están desasociados, pero son lo mismo cuando se convierten en ciudades, David Harvey nos ayuda a comprenderlo. Asimismo, la tecnología para analizar su relación y las consecuencias derivadas de la sobreurbanización humana existe. Por ello, un modo de apropiarse del capital (Harvey), de las ciudades (Lefebvre) y de los sistemas de producción (Marx), es apropiarse primero -conceptualmente- de ella (de la tecnología), para luego ponerla al uso de la corrección de los desequilibrios que su especulación ha creado. El medio que parece más adecuado es ir donde fluyen las ideas y se acumula el conocimiento, y por lo tanto un camino razonable es incentivar que las instituciones educativas y de investigación con responsabilidad social den el primer paso y apoyar (de modo preferente, facilitando los medios y los recursos) a aquellos/as que se proponen desarrollarlo.

Bibliografía citada ⁽³⁷¹⁾

HARVEY, D. *Breve historia del neoliberalismo*. 3a reimpresión de la 1a edición de 2009. Madrid, Akal, 2013 (edición original en inglés, de 2005, titulada *A Brief History of Neoliberalism*). 252 p.

Id. *El enigma del capital y las crisis del capitalismo*. Madrid, Akal, 2012 (edición original en inglés, de 2010, titulada *The Enigma of Capital and de Crises of Capitalism*). 239 p.

Id. *Espacios del capital. Hacia una geografía crítica*. Madrid, Akal, 2007 (edición original en inglés, de 2001, titulada *Spaces of Capital. Towards a Critical Geography*). 447 p.

Id. *Guía de El Capital de Marx. Libro primero*. Madrid, Akal, 2014a (edición original en inglés, de 2010, titulada *A Companion to Marx's Capital*). 334 p.

Id. *Urbanismo y desigualdad social*. 1a reimpresión de la 2a edición. Madrid, Siglo XXI de España Editores, 2014b (edición original en inglés, de 1973, titulada *Social Justice and the City*). 340 p.

³⁷¹ Bibliografía citada en este artículo.

LE CORBUSIER. *El espíritu nuevo en arquitectura. En defensa de la arquitectura*. Valencia, Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Madrid, 1983. 69 p.

LEFEBVRE, H. *La producción del espacio*. Madrid, Capitán Swing Libros, 2013 (edición original en francés, de 1974, titulada *La production de l'espace*). 451 p.

MARX, K. *El Capital. Crítica de la economía política. Libro I - Tomo I*. Madrid, Akal, 2007a (edición original en alemán, en 1867, titulada *Das Kapital*). 420 p.

Id. *El Capital. Crítica de la economía política. Libro I - Tomo II*. Madrid, Akal, 2007b (edición original en alemán, en 1867, titulada *Das Kapital*). 341 p.

Id. *El Capital. Crítica de la economía política. Libro I - Tomo III*. Madrid, Akal, 2007c (edición original en alemán, en 1867, titulada *Das Kapital*). 421 p.

Id. *El Capital. Crítica de la economía política. Libro III - Tomo III*. Madrid, Akal, 2007d (edición original en alemán, en 1894, obra póstuma para Marx, titulada *Das Kapital*). 442 p.

Id. *Manuscritos de economía y filosofía*. 17a reimpresión. Madrid, Alianza Editorial 2010 (edición original en alemán, original de 1844, titulada *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*). 249 p.

MARX, K, y ENGELS, F. *Manifiesto comunista*. 1a reimpresión de la 2a edición. Madrid, Alianza, 2012 (primera edición en alemán, de 1848, titulada *Manifest der Kommunistischen Partei*). 135 p.

ROGER FERNÁNDEZ, G. *Para comprender el urbanismo español (de una vez por todas)*. Madrid, Iustel, Portal Derecho, 2011. 168 p.

ROSSI, A. *La arquitectura de la ciudad*. Cuarta tirada. Zamora, Gráficas Diamante, 1979 (edición original en italiano, de 1966, titulada *L'Architettura della città*). 239 p.

Apèndix 8. Article "Mn. Clapés urbanista. L'aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina"

L'article "Mn. Clapés urbanista. L'aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina" (Marfull, 2014d) es publica al llibre *Miscel·lània Any Clapés (1872-1939)* (CEII, 2014), que es realitza en motiu de la commemoració del 75è aniversari de la mort de l'historiador andreuenc Joan Clapés i Corbera (1872-1939). Citat a la Taula 7 i a l'apartat 4.3.1.

Article:

MN. CLAPÉS URBANISTA. L'aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina

Autor: Andreu Marfull Pujadas.

La història de la qüestió urbana de Sant Andreu de Palomar també és la història de l'Àrea metropolitana, la història d'un entramat d'històries i cultures heterogeni sota el relat d'una cronologia de fets relacionats entre si, d'abast cada cop més global. I comprendre-la és també una manera d'acostar sensibilitats i de teixir instruments de cohesió social i maduració democràtica.

La rellevància d'aquest debat emergeix com una llança a favor de la memòria i la tradició dels pobles agregats a Barcelona que, gràcies a sentides i documentades obres com la de Joan Clapés i Corbera, conviden a preservar i difondre el seu interès històric, patrimonial i urbanístic. Una llarga i transcendent memòria de l'evolució d'un territori que ara conviu amb una complexa realitat metropolitana on els agents que decideixen el futur de Barcelona encara l'han d'acabar de comprendre.

L'obra historiogràfica de Joan Clapés i Corbera

Dins de la memòria cultural de Sant Andreu de Palomar hi ha un llibre que excel·leix per damunt de qualsevol altre, un llibre present en la memòria de tothom que tingui interès en conèixer la història i la identitat d'aquest poble. El seu llegat s'ha estès en tants llibres que forma part del patrimoni comú de totes les publicacions que parlen de la història de Sant Andreu. Ens referim al llibre del poeta, sacerdot i historiador Joan Clapés i Corbera -citad d'ara en endavant com a Mn. Clapés- titulat *Fulles Històriques*

de Sant Andreu de Palomar publicat l'any 1931 en tres volums, de més de tres-centes pàgines cadascun, que recollien fins a nou llibres, tres per volum (CLAPÉS i CORBERA, 1984). En ells redactà tot allò que feia referència a Sant Andreu, des de la seva història a l'evolució detallada del municipi (CLAPÉS i CORBERA, 1984e), incorporant-hi la vida social al voltant de la història de les entitats religioses (CLAPÉS i CORBERA, 1984b), polítiques, culturals, benèfiques, docents, esportives, musicals (CLAPÉS i CORBERA, 1984f, 1984g), i el conjunt de totes les tradicions, festes i costums que li eren pròpies, tant les existents com les desaparegudes (CLAPÉS i CORBERA, 1984c); recollint també les biografies de les persones més significatives i il·lustres (CLAPÉS i CORBERA, 1984h). Dedicà una extensa descripció a la narració del desenvolupament gradual del poble de Sant Andreu, del seu municipi i de la naturalesa de tots els municipis veïns, fins i tot de Badalona (CLAPÉS i CORBERA, 1984i), així com de les *barriades noves* conegudes com a "Verdum", "Roquetes", "La Trinitat", "Finestrelles", "Les Carolines" i "La Prosperitat", entre d'altres (CLAPÉS i CORBERA, 1984e:113); unes barriades que acabarien definint la diversitat de barris en què s'han dividit els actuals districtes de Nou Barris i Sant Andreu. Documentà totes les peripècies de Sant Andreu en les diferents guerres i lluites que ens han precedit (CLAPÉS i CORBERA, 1984d), i narrà i documentà com mai més ningú ho ha fet tots i cada un dels racons del seu territori, les seves masies, les existents i les desaparegudes, també les restes arqueològiques documentades, però també les carreteres i les vies, les sèquies i els molins, les fonts i les mines del terme, els rius i els torrents, els llocs topogràfics i el que sobta més: una extensa descripció de la geologia, orografia, mineralogia, hidrografia, clima, flora i fauna molt més acurada que la de qualsevol informe de sostenibilitat ambiental actual, que disposa de molta informació, però la major part molt genèrica (CLAPÉS i CORBERA, 1984a, 1984c). A efectes urbanístics, és també de ressaltar una extensa base estadística dels censos des del segle XIV fins a les tipologies edificatòries del poble per alçades, perfectament documentades, i fins i tot els més minuciosos detalls de cadascun dels desenvolupaments urbanístics, mocions presentades, obres d'urbanització i nombroses expropiacions que feren possible la seva transformació (CLAPÉS i CORBERA, 1984e:5-82).

Dos episodis incerts, dues obres escrites

Aquest llibre és, de fet, una evolució d'un primer llibre escrit trenta anys abans i molt menys conegut, entre altres coses perquè les fulles històriques l'incorporaren. Es tracta del llibre publicat l'any 1900 i anomenat senzillament *Sant Andreu de Palomar*, i va escrit sota la profunda impressió que li suscità l'annexió descoratjadora amb la *Gran Barcelona* fruit del Decret d'Agregació de l'any 1897 (CLAPÉS i CORBERA, 1900). Les seves preocupacions, però, es veieren calmades degut a que en les següents tres dècades Sant Andreu seguí teixint esperança i dirigint els seus dissenys, disposant de grans regidors andreuencs triats per la seva població. Una bonança, tot sigui dit, impulsada per una reconstrucció cultural i nacional catalana en paral·lel a un desmantellament colonial que acabà amb un Estat qüestionat per les repetides pèrdues dels conflictes bèl·lics i un model econòmic que s'estava reestructurant de dalt a baix; on els conceptes d'autoritat, força i poder poc o res tenien de democràtics. La dictadura militar i monàrquica de Miguel Primo de Rivera y Orbaneja (1870-1930), entre els anys 1923 i 1930, liderada per un capità general de Catalunya pertanyent a una família de llarga tradició militar que representava les glòries i deliris de l'Espanya colonial, dominadora a força de privilegis de conquesta militar i d'una autoritat moral religiosa que poc o res tenia de cristiana, va canviar l'escenari. Mn. Clapés, que fins aleshores havia compaginat la seva activitat religiosa a l'educació i a la divulgació cultural, va haver de clausurar la Biblioteca Pública de Sant Andreu i el Col·legi que ell mateix havia fundat, després d'haver-se quedat sense recursos públics, d'haver-se vist obligat a donar totes les assignatures en castellà i d'haver vist com, paulatinament, totes les entitats socials i culturals van haver de tancar, *perseguides i calumniades de totes maneres* (CLAPÉS i CORBERA, 1984d:127). En són mostres el periòdic mensual "Autonomia" (1923) -el portaveu oficial del Centre Popular Catalanista de Sant Andreu-, els Pomells de Joventut de Sant Andreu (1923) -d'on en Mn. Clapés era un dels directors i que disposava aleshores d'uns 400 socis-, el Centre Popular Catalanista (1924), l'Ateneu de Cultura Popular (1925) -que es va reestructurar amb el nom "Ateneo Instructivo Andresense" i més endavant "Fomento Andresense"-, l'Avenç Nacionalista Republicà (1925), el Foment Sardanístic Andreuenc (1925) -negant-li els permisos de fer ballades a la via pública-, i l'entitat excursionista catalana Kamping, amb grup també a Sant Andreu -quan l'únic que tenia per objecte era el *coneixement pràctic de la topografia de Catalunya*- (CLAPÉS i CORBERA, 1984d:126-143). La

seva culpa era, senzillament, la consciència social, un maldecap per les elits militars i religioses més fanàtiques del patriotisme espanyol que es resistien a acceptar que perdien poder i la capacitat de contenir la sedició popular. Una consciència social que en el cas català anava acompanyada d'un romanticisme nacional, artístic i polític, que desafiava els propis valors espanyolistes des de la mateixa religió catòlica, com ho feu Mn. Clapés, que, per acabar-ho d'adobar, va participar intensament als Jocs Florals entre 1920 i 1933.

Així doncs, dos episodis van configurar la motivació dels dos llibres. El primer, la incertesa d'un procés d'urbanització i activitat peculiars, a remolc d'una activitat social i cultural que es va haver d'estructurar amb l'arribada de nous oficis i l'impacte obrer i industrial, que veia amb disgust la integració al municipi de Barcelona i dubtava dels veritables interessos de la capital. El segon, després de la dictadura de Miguel Primo de Rivera, qui seria el pare del fundador de la "Falange Española", a Madrid (1933), que jau al costat del *generalíssim* Francisco Franco Bahamonde al "Valle de los Caídos", sota la creu més gran del món, al municipi de San Lorenzo del Escorial (a les afores de Madrid).

Un territori ignorat, una memòria cultural absent al debat urbanístic

Des del punt de vista de la comprensió de la dinàmica de la identitat de Sant Andreu, l'obra de Mn. Clapés permet contrastar el procés de desenvolupament sociocultural dels segles XIX-XX amb el posterior procés d'expansió residencial i industrial a l'entorn de la Ciutat Comtal, tal i com els llibres d'urbanisme relaten amb més precisió.

L'era dels negocis bruts, de les grans empreses i dels grans monopolis (CLAPÉS i CORBERA, 1984d:126), va ser immortalitzada per Eduardo Mendoza en el seu llibre *La ciutat dels prodigis*, -escrit l'any 1982 i ambientat a la Barcelona d'entre les dues exposicions universals de 1888 i 1929-, però va viure el seu propi impacte a Sant Andreu. El que ni els plans i estudis urbanístics ni Eduardo Mendoza expliquen és que Sant Andreu va viure la seva pròpia revolució social, la seva pròpia opressió militar en paral·lel als bombardejos del general Espartero, la seva industrialització (indústria tèxtil, alimentària, ferroviària i automobilística), així com la pròpia activitat associada: social, cultural i esportiva. Mendoza va escriure una novel·la sota la mirada idealitzada del temps, i els urbanistes catalans han escrit un relat urbanístic sota la lectura d'uns

plànols bidimensionals que poc o res transmeten sobre la convivència entre una estructura *rural* i una altra de més *urbana* durant ben bé un segle. La dualitat conceptual entre en la pròpia concepció de les terminologies *urbà* i *rural*, carregades de prejudicis, tòpics i malentesos superflus, tampoc ajuda a comprendre aquest procés. És en aquest sentit que els llibres de Mn. Clapés mostren la més gran absència dels plans urbanístics i del debat metropolità actual: una mínima memòria cultural que contextualitzi els fets degudament, escrita per persones coneixedores d'aquesta realitat espacial i temporal.

L'absència d'una memòria detallada a l'actual Pla General Metropolità, aprovat definitivament l'any 1976, dispersa en 1.174 modificacions y més de 3.000 documents de planejament derivat, així com l'absència d'una memòria equivalent a l'actual Catàleg de Patrimoni Arquitectònic de Barcelona, constaten aquesta afirmació. És més, el propi Jordi Borja, crític amb la debilitat del debat social al front de la gestió urbana per qüestions polítiques, i el responsable principal de l'actual divisió administrativa i per districtes de l'Ajuntament de Barcelona (1987), reconeix que, per facilitar el diàleg amb la ciutadania, *es va imposar la necessitat d'inventar un districte per a una zona que fins feia pocs anys era desconeguda per gran part dels ciutadans, inclosos polítics i professionals* (BORJA, 2010:70-71). Es referia específicament a Nou Barris, la meitat del territori original del municipi de Sant Andreu de Palomar, que per ignorància i pressió sociopolítica es va fragmentar en dos districtes, dividint la seva memòria i sacrificant -i desaprofitant- la seva unitat cultural original; una realitat encara no prou reconeguda i oculta a la memòria de la ciutat.

L'Ajuntament de Barcelona, fins als inicis dels anys noranta del segle XX, encara publicava llibres d'escala general on exposava els conflictes socials i urbans com a eines per la comprensió dels projectes urbanístics, però des d'aleshores ha anat abandonant aquest compromís per limitar-se a publicar catàlegs dels grans projectes urbans que ha anat difonent pel món, cuidant la seva imatge per captar capital, inversions i prestigi, i per recolzar l'acció política. L'anàlisi històrica, social i cultural, s'ha difós i analitzat a través de la recerca local però s'ha desvinculat del compromís urbanístic; les dualitats *urbà/rural*, *Nou barris/Sant Andreu* i *urbanisme/cultura* han descuidat la ciutat i han deixat a mans de l'especulació i la demagògia la metròpoli barcelonina.

L'evolució i les mancances dels valors patrimonials reconeguts expressen clarament la necessitat de reincorporar el relat històric a la comprensió de la urbanització de Sant Andreu de Palomar i de Barcelona, i de revisar els propis fonaments de la ciència urbanística catalana. Antoni Navarro i Cossío, arquitecte andreuenc, en la confecció del primer catàleg detallat -extraoficial- sobre patrimoni de la ciutat, va exposar aquesta situació de forma eloqüent en el seu extens treball dedicat a l'àmbit de Sant Andreu de Palomar, l'any 1978.³⁷² En ell exposava la urgent necessitat de protegir el seu llegat històric, la seva identitat, davant la *devastació progressiva i ràpida del barri, a mans de l'especulació i del plantejament instrumental, dominat pels "standards" i "zonings"*, que havien destinat per Sant Andreu ser un *dormitori més per al proletariat i classe mitja baixa*. Va fer una exposició tipològica de les edificacions i va catalogar fins a 147 fitxes i 23 conjunts d'arquitectura popular, acompanyat de plànols i gràfics annexes. Però el Catàleg de Patrimoni Arquitectònic resultant, publicat l'any 1982, ho va deixar en 1/10 del seu contingut.

En aquest procés el catàleg de Barcelona va desentendre's del concepte de paisatge urbà definit el 1976 a la Carta de Montserrat del Servei per a la Protecció del Patrimoni Arquitectònic Català (SERPPAC), en el marc del Congrés de Cultura Catalana que va tenir lloc entre els anys 1975 i 1977. Un catàleg que, fins i tot, va desatendre els plànols històrics de Sant Andreu i del seu territori que sí van publicar en Mn. Clapés i l'Antoni Navarro, -el Pla oficial de Sant Andreu de Palomar a càrrec de l'arquitecte municipal, el Sr. Domènech i Estapà (1889) i el Mapa del Pla de Sant Andreu fet pel mateix Mn. Clapés (1931)-, així com el relat dels fets històrics que expliquen les raons i el sentit del seu propi procés d'urbanització. L'Antoni Navarro va fer, d'alguna manera, l'única memòria cultural urbanística en un document de caràcter urbanístic, de Sant Andreu de Palomar, en gran mesura gràcies a la feina elaborada per Mn. Clapés i, sobretot, gràcies a la memòria popular. Va analitzar en detall un àmbit comú posteriorment dividit en diversos barris i en dos districtes, i va deixar constància de les mancances que l'actual Pla General Metropolità i el Catàleg de Patrimoni Arquitectònic encara han d'integrar. De fet, el propi catàleg de Barcelona, en la introducció redactada pel seu director -

³⁷² Nota: El treball d'Antoni Navarro correspon a l'Inventari del Patrimoni Cultural Europeu (o IPCE) fet a càrrec del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC) als anys setanta. El fons de fitxes IPCE és una selecció del patrimoni arquitectònic molt exhaustiva i que permet una bona introducció en l'estudi d'edificis singulars. El fons conté 10.000 fitxes de la ciutat de Barcelona i comarques de la demarcació de Barcelona.

l'arquitecte Josep Emili Hernández-Cros-, titulada *Un Patrimoni Arquitectònic per a bastir la desclosa de Barcelona* (HERNÁNDEZ-CLOS, 1982), indicava que era necessari perfeccionar i actualitzar l'estudi i catalogació del patrimoni dels antics Municipis Agregats, *que ara és, en gran mesura, ignorat o poc conegut, però que pot aglutinar nombrosos signes d'afirmació cultural i emblemes de la seva història*. Parlà de l'endarrerit debat arquitectònic sobre uns objectius culturals que fou impossible atendre quan es va redactar el Catàleg -que és quan, cronològicament, li corresponia-, i considerà que la seva publicació ha de contribuir a *impulsar i enriquir els mitjans de la protecció del patrimoni per tal d'evitar que puguin esdevenir un àlibi inoperant si el fons de la qüestió queda encobert darrera l'equívoca escomesa -ja incipient- entre els apòlegs d'una modernitat que pot capgirar-se en instrument conjuntural d'una nova especulació, eventualment il·lustrada, i els maniqueus de la cultura, que darrera una enfervorida salvaguarda de l'arquitectura disfressen ignorància o integrisme* (HERNÁNDEZ-CLOS, 1982:6,7).

Les seves reflexions no eren gratuïtes, certament la ciutat ha enfocat altres prioritats, permetent que a l'entorn de Sant Andreu s'hi hagin implantat grans centres comercials i d'oci al marge de la seva dinàmica comercial i cultural, no reconeixent la polaritat específica de Sant Andreu respecte els barris veïns, implantant una ronda per a la circulació de vehicles sense cap mena d'integració amb l'entorn, desatenent la barrera física i cultural existent a banda i banda de les vies descobertes del tren, desmantellant els antics nuclis obrers del Bon Pastor i Baró de Viver a canvi de blocs de pisos, i consolidant l'actual mur urbà, social i administratiu de l'Avinguda Meridiana, entre el passeig de Fabra i Puig i el passeig de Valldaura. El desconeixement gairebé absolut de l'antic poble de Santa Eulària -en la consciència barcelonina- referma encara més aquesta realitat, tot i ser la raó de ser del passeig de Fabra i Puig -en origen passeig de Santa Eulària-, de la implantació de la casa senyorial del Virrei del Perú, que dóna nom a la plaça Virrei Amat, i de la confluència dels carrers Amílcar, Sant Iscle, Pi i Molist, i Felip II, així com de l'Avinguda Borbó. Es tracta d'un nucli a l'entorn d'una capella preromànica dedicada a Santa Eulària, patrona de la Ciutat Comtal, documentada des de l'any 991, coneguda com a Santa Eulària de Vilapiscina. Es troba situada exactament a 1.700 metres de l'antiga església de Sant Joan d'Horta, avui desmantellada, i de l'antiga església de Sant Andreu de Palomar, avui gairebé irreconeixible. Una curiositat que

adquireix un cert to significatiu quan es constata que les esglésies d'Horta i Sant Andreu -també d'origen romànic- estan situades exactament al paral·lel $41^{\circ}26'10.26''N$, amb una precisió absoluta. Més si es té en comte que a l'eix Nord-Sud situat sobre Santa Eulària apunta a la Ciutat Comtal, passant just pel costat de la Sagrada Família, i que la distància entre el Tibidabo i les portes de l'antiga església de Sant Andreu i Catedral de Barcelona -anomenada de la Santa Creu i Santa Eulàlia- és la mateixa, de 6.300 metres, com la distància entre Santa Eulàlia de l'Hospitalet -també d'origen romànic- i el Tibidabo. Altrament, la distància entre Santa Eulàlia de l'Hospitalet i l'altar de la Catedral és la mateixa que l'existent entre Santa Eulària de Vilapiscina i l'altar de la Catedral: 5.215 m. Les coincidències entre Sant Andreu i Santa Eulàlia no s'acaben aquí, ambdós màrtirs tenen per símbol una creu inclinada i la iconografia de Santa Eulàlia de Barcelona incorpora un colom blanc, com ho fa Sant Andreu de Palomar.

De fet, l'urbanisme barceloní, gairebé quaranta anys després de la fi de la dictadura franquista, destina encara bona part dels seus esforços en contrastar les virtuts del pla Cerdà (1859) i del posterior Pla Macià (1934), posant la ciutat modernista i industrial com al seu element més valorat, davant del caos i la dispersió urbana que va tenir lloc durant la dictadura, resultat del desplaçament massiu de la ciutadania espanyola a les grans ciutats, manifestant una notable dificultat en l'anàlisi estricta del seu desenvolupament urbanístic al marge de les consideracions polítiques. Per exemple: quan no assumeix degudament que l'Ajuntament de Barcelona mai ha definit un pla creïble per l'extensió de Sant Andreu de Palomar (per no dir de la resta de nuclis agregats), quan Ildefons Cerdà va definir, si més no, un passeig urbà de notables dimensions on el capital(isme) va situar les vies del tren de la línia Barcelona-Vic-Ripoll-Puigcerdà, entre d'altres coses per establir cases d'estiueig per a la burgesia barcelonina a la Cerdanya. L'entorn de les vies va ser ocupat pels Talleres (ferroviaris) del Norte; sobre les vies es va aixecar la caixa de formigó on començava l'autopista de la Meridiana (passat Fabra i Puig), al final del franquisme; i la democràcia va acabar de completar aquesta "fractura urbana" definint pel seu eix la divisió del territori original de Sant Andreu en dos districtes. Quan ho va fer, poca o gens importància li va donar a la xarxa de camins que estructurà un territori d'unes cent seixanta masies, algunes integrades al poble original, però esteses precisament entre el poble andreuenc i Horta,

on ara hi ha Nou Barris, ja que el terreny direcció a mar era un delta (del riu Besòs), propici per al conreu de regadiu i poc adient per fer-hi masies o assentaments urbans.

La urbanització de Sant Andreu, a mans de andreuencs

Els eixamples de Sant Andreu que realment han permès el seu desenvolupament com una unitat han estat el projecte del passeig de Santa Eulària (ara Fabra i Puig) i de Torres i Bages, projectats quan Sant Andreu era un municipi independent a la segona meitat del segle XIX, i la transformació de l'antic poble rural en una petita ciutat va ser una feina dirigida per andreuencs.

En una primera etapa, sota la direcció de l'alcalde Josep Soldevila i Soler, es van posar fonts públiques, es feu la conducció d'aigua potable, obres de conservació de carreteres, es posaren llambordes en alguns carrers, es construïren passos sortints de pedra picada, es posaren fanals de gas al poble, així com tauletes indicatives dels carrers. Es senyalitzà les direccions dels carruatges, es convertí l'antic cementiri en un jardí, es creà el cos de bombers i s'aixecà un pla de la població i son terme, tal i com relata amb precisió (incloent els pressupostos relacionats) Mn. Clapés (CLAPÉS i CORBERA, 1984e:15-22). Val a dir que, tal i com es recull al llibre de Mn. Clapés, en el moment de l'agregació amb Barcelona Sant Andreu tenia vint-i-dues mútues de socors per a casos de malaltia, vuit societats recreatives, cinc corals, quatre societats professionals, tres societats educatives, dues de religioses i tres societats cooperatives (CLAPÉS i CORBERA, 1984f:47). En un sentit paral·lel afegí, però, una reflexió addicional, al referir-se als fets d'abans de l'agregació de Sant Andreu el 1897: *A mesura que la mala moda anava creixent i les societats prenien noms castellans, els cercles reduïts d'inadaptables al cosmopolitisme i a al moda intrusa, s'anaven purificant, i s'anaven eixamplant, (...) a mida que anaven venint els temps de redempció s'anaven accentuant els cenacles conreadors del catalanisme, de la literatura, les cançons i el teatre, excursions i altres manifestacions* (CLAPÉS i CORBERA, 1984e: 64,65).

En una segona etapa, sota la direcció de regidors del Districte Novè, es feu una nova transformació a fons del nucli urbà de Sant Andreu. Tanmateix, els regidors van ser andreuencs escollits a les urnes, a diferència del que es fa actualment, que es vota un partit i un alcalde, i mai es sap quin és el candidat per al districte. Foren personatges que formen part de la història d'aquest poble, agregat, com ara el Dr. Josep Cararach i

Mauri i el dramaturg D. Ignasi Iglèsias i Pujadas. Resultat de l'agregació s'imposaren nous tributs que carregaren fortament la producció agrícola de Sant Andreu, així com les ordenances d'edificació de la ciutat històrica de Barcelona, caracteritzada per tenir una alçada desmesurada i molta edificabilitat. Però nous recursos facilitaren la urbanització de nous carrers, l'obertura de vials, nombroses expropiacions necessàries per a la seva adaptació, noves places, ponts, el desviament de rieres, el nou mercadal, una il·luminació elèctrica i el clavagueram, com a fets més rellevants. (CLAPÉS i CORBERA, 1984e:75-94).

Aquestes reflexions convé enllaçar-les amb el dinamisme i l'activitat de l'Associació de Veïns de Sant Andreu, legalitzada a partir de l'any 1972 com la resta d'associacions veïnals barcelonines, i del Centre d'Estudis Ignasi Iglèsias, catalitzadors de la memòria i la vitalitat social de l'antic poble i l'actual nucli agregat, més enllà de ser un barri més de Barcelona. L'actual modificació del Pla General Metropolità al nucli antic de Sant Andreu, que ha integrat nombroses finques i conjunts d'edificis fins ara desatesos pel propi Catàleg de Patrimoni -després d'anys reclamant-ho i veient desaparèixer el seu valor històric a mida que nous i apàtics edificis en suplien el nou paisatge urbà-, és segurament la major manera d'expressar que les ciutats les cuiden i les fan les persones que hi viuen. La resta ho fa el capital(isme), amb poca o gens creativitat.

La base legal de la dificultat d'integrar la memòria cultural de Sant Andreu dins l'urbanisme barceloní

L'actual Llei d'urbanisme catalana, dirigida sota el pervers concepte de *desenvolupament urbanístic sostenible* motivat per les *necessitats de creixement* (Art. 3 del Text refós de la Llei d'Urbanisme), incorpora la preservació dels recursos naturals i dels valors paisatgístics (deixant al marge els valors naturals), arqueològics, històrics i culturals, a fi de garantir la qualitat de vida de les generacions presents i futures, així com el patrimoni cultural i la identitat dels municipis (Art. 9); gairebé tot el que no s'ha preservat al territori de Sant Andreu de Palomar i al seu entorn immediat. Ara bé, la llei d'urbanisme catalana, al referir-se a Barcelona, en matèria de competències urbanístiques ho delega tot a la Carta municipal (Disposició addicional setzena, sobre el Règim especial del municipi de Barcelona). En canvi, la Carta citada parla de Barcelona com a capital de la cultura, de la multiculturalitat en el marc mundial, d'entitats cíviques

i culturals, d'ofertes culturals, d'indústries de la cultura, de difondre la cultura pels districtes i barris, d'impulsar les activitats de sectors culturals, així com d'evitar el deteriorament, la pèrdua o la destrucció dels béns culturals, i la conservació i la custòdia dels béns integrants del patrimoni històric, artístic, científic, tecnològic i natural, compresos en el terme municipal de Barcelona (del Catàleg citat abans). Enlloc fa referència a la naturalesa original plurimunicipal. En canvi, indica que *Barcelona és el nucli central d'un continu urbà i d'un territori que s'expressa en realitats municipals plurals i amb valor propi, però que, pel seu caràcter de conurbació, demana coordinació, entesa i l'aplicació de criteris comuns en àmbits diversos* (Preàmbul de la Llei 2/1998, de la Carta municipal de Barcelona). Aquest darrer apartat fa referència al seu àmbit metropolità, i amaga el fet de la seva pròpia història i la dels diferents nuclis històrics que la formen, donant-li caràcter legal.

Tanmateix, aquest dèficit legal és molt antic, i no prové del franquisme, prové del propi procés d'agregació que va tenir lloc a la segona meitat del segle XIX, tal i com recordà Mn. Clapés fent una descripció impecable i degudament documentada del procés participatiu ciutadà que l'acompanyà. A Sant Andreu es va fer una recollida de signatures on, tret dels menors de 8 anys i dels joves destinats a l'exèrcit espanyol, tots els andreuencs i andreuencques van demanar la desagregació del municipi: 13.317 habitants dels 17.451 censats (CLAPÉS i CORBERA, 1900:195). Aquest rebuig va anar precedit d'una oposició mancomunada de tots els municipis que Barcelona volia agregar, que eren Gràcia, Sants, Sarrià, Les Corts, Sant Gervasi, Horta, Sant Martí de Provençals i Sant Andreu de Palomar (CLAPÉS i CORBERA, 1984e:29), i en el seu procés de desagregació es van arribar a recollir 237.127 vots en contra (CLAPÉS i CORBERA, 1984e:42). Va ser tan manifest el rebuig que en les primeres eleccions municipals de Barcelona ningú de Sant Andreu va anar a votar (CLAPÉS i CORBERA, 1984e:53). La documentació facilitada exposa que el principal argument d'aquesta oposició era la infracció de la Llei municipal, de l'article 10, que indicava que tots els nuclis superiors a 2.000 habitants complien el requeriment per ser municipis, i de l'article 7, que reconeixia l'existència de la personalitat d'un poble consagrat en un municipi (CLAPÉS i CORBERA, 1900:196). Recordà, tanmateix, que la Llei municipal recomanava la formació *d'associacions i comunitats* entre Ajuntaments diversos per a la *construcció i conservació de camins, constituint objectes d'exclusiu interès de les*

diverses poblacions que travessen (CLAPÉS i CORBERA 1984e:33). Aquest darrer article hauria permès un desenvolupament del Pla Cerdà més raonat, així com de les implantacions industrials que es van apropiari del territori, mentre que la Carta municipal actual tampoc parla de pobles ni de camins. Així doncs, resulta prou clar que la pèrdua de la memòria urbanística del pla de Barcelona -posat al servei de la Barcelona embellida per la burgesia i el poder establert- fou una imposició legal del segle XIX, àmpliament rebutjada per la societat i oblidada de la voluntat política, d'aleshores i d'avui en dia.

Reflexions finals

Analitzats els fets aquí exposats es posa de manifest que tota ciutat és un conjuminació de fets econòmics i de memòria col·lectiva, vinculada a fets històrics, tal i com va dir l'arquitecte italià Aldo Rossi el 1966, al seu llibre *L'arquitectura de la ciutat*, però que la seva construcció la determina una elecció política (ROSSI, 1979:208,232). Segons ell la voluntat política expressa, en la urbanística i en la planificació, la naturalesa dels plans i les estratègies d'ordenació, però no necessàriament defineixen degudament el futur de les ciutats. El cas de Sant Andreu de Palomar n'és un clar exemple i Rossi, d'alguna manera, en va fer referència. Al llibre citat va exposar una anàlisi sobre l'exemple de Barcelona projectat per Ildefons Cerdà i va concloure que *va ser un terreny vast i oportú per a l'especulació i per ser un terreny maltractat* (ROSSI, 1979:218). Amb la seva obra va traslladar una crítica als arquitectes i urbanistes per estimular la seva responsabilitat cultural i va defensar les ciutats com a depositàries d'història, però la realitat és que la metròpoli barcelonina segueix sense fer el procés de maduració cultural, de reconeixement social i d'autoritat democràtica que la seva història es mereix.

Mentre això succeeix, la vitalitat social i la memòria cultural segueixen essent els autèntics gestors de la ciutat, i ens parlen de la destrucció creativa no reconeguda a la que estem sotmesos. Llegir a Mn. Clapés permet fer un salt a la història, als valors, als costums i a les tradicions perdudes, a la lluita social i a la identitat menystinguda de la pròpia ciutat, en nom del benestar i sota el paradigma de la globalització econòmica, inductor principal de la banalització del cosmopolitisme que tan bé va saber retratar el poeta, sacerdot i historiador Joan Clapés i Corbera.

Bibliografia citada ⁽³⁷³⁾

BORJA, J. (2010). *Llums i ombres de l'urbanisme de Barcelona*. Barcelona: Grup Editorial 62, Editorial Empúries.

CLAPÉS I CORBERA, J. (1900). *Sant Andreu de Palomar*. Barcelona: Tipografia Andresense.

---- (1984a). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, I Volum. I Naturalesa local*. (II edició, primera de 1931). Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984b). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, I Volum. II La parròquia*. (II edició, primera de 1931). Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984c). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, I Volum. III Aspectes diversos*. (II edició, primera de 1931). Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984d). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, II Volum, IV Intervenció en les guerres i lluites*. (II edició, primera de 1931). Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984e). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, II Volum, V El municipi*. (II edició, primera de 1931). Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984f). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, II Volum, VI La vida social*. (II edició, primera de 1931). Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984g). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, III Volum. VII Vida social i biografies*. (II edició, primera de 1931). Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984h). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, III Volum. VIII Biografies*. (II edició, primera de 1931). Barcelona: Grup d'andreuençs.

---- (1984i). *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar, III Volum. IX Els encontorns*. (II edició, primera de 1931). Barcelona: Grup d'andreuençs.

HERNÁNDEZ-CLOS, J. E. (1982). "Un Patrimoni Arquitectònic per a bastir la desclosa de Barcelona". A AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històrico-Artístic de la Ciutat de Barcelona*. Barcelona: autoedició, pp. 4-7.

³⁷³ Bibliografia citada en aquest article.

ROSSI, A. (1979). *La arquitectura de la ciudad*. (Quarta tirada de la primera edició en castellà; primera edició en italià, l'any 1966, amb el nom *L'Architettura della città*). Zamora: Gráficas Diamante.

Apèndix 9. Article "No a l'especulació, sí a noves idees"

L'article "No a l'especulació, sí a noves idees" (Marfull, 2016) es realitza en motiu de la consulta popular que es realitza a Salt (Gironès) el dia 24 de setembre de 2016, per decidir el futur del major sector urbanitzable pendent de desenvolupar al municipi. L'article es publica el dia 15 de setembre de 2016 al diari *EL PUNT AVUI* (secció d'opinió).

Article:

NO a l'especulació, SÍ a noves idees

Autor: Andreu Marfull Pujadas.

El proper dissabte 24, de setembre la ciutadania de Salt està convocada per triar un SÍ o un NO a transformar un sector sense edificar -equivalent a uns 100 camps de futbol- que es situa enfront del nucli urbà.

El SÍ proposa transformar el sòl en un macro-complex industrial i comercial, reduint al mínim els habitatges exigibles per llei, on l'IKEA en seria el referent. El NO proposa, en canvi, revisar el pla general i reflexionar sobre la idoneïtat d'aquesta proposta.

La consulta parteix de la ineficàcia d'un pla general previ (aprovat l'any 2002), concebut en un context d'eufòria immobiliària, que supedita el seu èxit a una economia enlluernada per una bonança que ha resultat ser una il·lusió i, segons com, una engany públic. En temps de crisi, s'han impulsat modificacions puntuals, estimulants una flexibilització d'usos terciaris, comercials i industrials però, lluny de millorar la situació, han ampliat la incertesa urbana a Salt. Tècnica i legalment, el pla està obsolet. Han passat més de vuit anys i no s'ha desenvolupat. És més, d'acord amb les normes urbanístiques (Art. 9.2.d), si l'evolució social ho justifica és viable refer-lo i destinar el sector a espais lliures més grans.

Tanmateix, l'any 2016 es proposa implantar grans equipaments comercials (com l'IKEA) i indústria enfront el teixit residencial. Per què? Oficialment es justifica per dinamitzar l'economia, però fent-ho s'amaga i es nega el fet que s'atrau la inversió d'un mercat mundial que explota el sòl i les persones al marge del control social. És a dir, s'atrau un capital que, en nom del baix cost dels productes que ofereix, explota

irracionalment els recursos i les persones amb finalitats lucratives, amb un cost energètic absurd, que només es sustenta amb unes desigualtats que són la causa i l'efecte de la misèria política i econòmica que caracteritza a la globalització econòmica. Les conseqüències al mercat laboral són evidents. La mà d'obra és barata i s'explota, essencialment, allà on s'extreu la matèria prima i es manufactura el producte, és a dir en altres estats amb drets i valors devaluats. Per tant, lluny de generar feina, el que ocasiona és el desmantellament de les estructures econòmiques locals i aboca a la societat a competir entre si.

D'acord amb aquest plantejament, l'opció del SÍ representa donar via lliure a una planificació dirigida per l'economia política, idònia per a l'especulació financera. És a dir, defensa oferir el sòl de Salt a un mercadeig perquè polítics, empresaris i financers, negociïn lliurement.

En canvi, l'opció del NO permet concebre el desmantellament del model urbà planificat (en sòl urbanitzable) i definir un final -qualitatiu- per a l'àmbit sud de Salt. Per aquest motiu cal deixar espai a la creativitat. Com? doncs fent un concurs d'idees per al Sector Sud, obert als creatius del món, orientat a la millora de la qualitat de vida dels habitants de Salt. És una eina que permet, pensant en el futur, imaginar un Salt alternatiu on, necessàriament, s'han de reduir els drets d'edificació i donar espai públic, lliure, per al gaudi social. Legalment, el pla general està exhaurit i, fins i tot, és possible planificar un gran parc metropolità a la conurbació urbana gironina. Fent-ho, es crea plus valor a tot Salt, i tothom hi surt guanyant (no només uns pocs).

Apèndix 10. Cartell "Sí o No"

Cartell realitzat pel grup polític Independents Per Salt - Candidatura d'Unitat Popular (IPS-CUP), en motiu de la consulta popular que té lloc a Salt el dia 24 de setembre de 2016 (citada a les Taules 7 i 10). Composició, text i dibuixos de l'Andreu Marfull.

sí

a una falsa il·lusió

consulta popular

24 de setembre

no

a una desil·lusió

L'IKEA donarà feina — L'IKEA treu feina
 La solució és oferir sòl a l'economia — Catalunya té un 62% de sòl destinat a activitats econòmiques sense desenvolupar
 Les noves empreses solucionaran el problema de l'atur de Salt — Les empreses no tenen cap obligació de contractar a gent de Salt
 Vindran noves escoles i grans equipaments — Les escoles i els equipaments no depenen d'aquesta consulta

sí o no

.... tu tries

SÍ a l'especulació urbanística
PROPOSEM: Fer de Salt les caselles d'un joc
 Deixaran que el futur del Sector Sud de Salt es converteixi en un mercadeig on els propietaris del sòl (inversors), els polítics, els empresaris i els bancs negociïn lliurement.

SÍ a l'especulació global
Expectatives: És possible crear un monopoli comercial a Girona. **Objectiu:** Forçar a la societat a comprar i a treballar per les multinacionals. **Estratègia:** Eliminar la competència regional.

SÍ a un model insostenible
Apostem per una economia global que explota sistemàticament els recursos naturals per obtenir plusvàlues. Contamina i destrueix innecessàriament la vida a la Biosfera. **Apostem** per supeditar la protecció del medi ambient a l'economia acumulativa.

SÍ a un col·lapse viari

NO a l'especulació urbanística
PROPOSEM: Un concurs d'idees
1r. Convidem a la ciutadania a decidir el futur del poble.
2n. Decidim com volem el Sector Sud.
3r. Amb les idees clares, convidem als creatius del món a donar forma al futur de Salt.

NO a l'especulació global
Expectatives: És possible crear valor qualitatiu a Salt. **Objectiu:** Posar fi al creixement especulatiu. **Estratègia:** Protegir l'economia local i reforçar el dinamisme social.

NO a un model insostenible
Apostem per una economia racional que posi fre a la sobreexplotació dels recursos (i de les persones). **Apostem** per una urbanització harmònica on el desenvolupament es supediti al dret a la vida.

NO a un col·lapse viari

- COSES A SABER SOBRE LA POLÍTICA UTÒPICA -

<p>LA DRETA CAPITALISTA</p> <p>Cap. I. - L'apropiació del capital aliè.</p> <p>Cap. II. - La manipulació de la realitat.</p> <p>Secció 1a. Explotar és legítim. Secció 2a. La desigualtat és necessària.</p> <p>Disposició addicional complementària: El "caramellet" com a moneda canvi.</p>	<p>L'ESQUERRA CAPITALISTA</p> <p>Cap. I. - El pastís del creixement.</p> <p>Cap. II. El caramellet del pastís del sòl.</p> <p>Secció 1a. El caramellet de menta. Secció 2a. El caramellet de maduixa.</p> <p>Disposició addicional complementària: El "caramellet" de l'IKEA.</p>
--	--

www.independentspersalt.cat

#FemPoble #DiguesNO

Apèndix 11. Entrevista estructurada relativa a la supeditació de l'urbanisme a la lògica de l'obtenció de plusvàlues

Entrevista estructurada orientada a l'exploració de la praxis urbanística a escala global, en el marc d'un mercat mundial unificat sota el règim econòmic capitalista.

L'entrevista s'efectua a quatre acadèmics experts en la planificació urbana, econòmica i social de l'àmbit internacional. Els quatre entrevistats són ponents dels congressos "X Congreso Internacional Ciudad y Territorio Virtual" i " Architecture & Knowledge". Miguel Ángel Argomedo i Emilio Pradilla participen al primer congrés, i Cecília Giusti i Marcelo Zárate al segon.

El detall de la informació dels entrevistats i els congressos citats és consultable a la Taula 9 i el resultat de les entrevistes és a l'apartat 5.3.1.

ENFOQUE DE LA ENTREVISTA

La entrevista se comprende como un cuestionario genérico, si bien es cierto el enfoque que se le da a la planificación territorial en América en general es distinto al europeo. Asimismo, es de interés en la tesis explorar la tendencia a unificar la praxis urbanizadora a escala global en el marco de un mercado mundial unificado cuya esencia es el sistema capitalista. Por este motivo, se propone analizarlo como fenómenos globales.

ENTREVISTA

La ciudad dual (concepto: contraste entre la ciudad exitosa y la ciudad marginal)

- ¿Las ciudades tienden a su estratificación por nivel de rentas?
- ¿Las ciudades tienden a la creación de una polarización social?
- ¿Existe una barrera simbólica entre los sectores más favorecidos y los más desfavorecidos?
- ¿La estratificación social por niveles de renta representa un empobrecimiento de las relaciones de convivencia?

El derecho a la ciudad (concepto: capacidad del apoderamiento social en el proceso generador de ciudad)

- ¿El apoderamiento social controla el proceso de gestión y valoración urbana?
- ¿El apoderamiento social controla la planificación territorial de los estados?
- ¿El apoderamiento social controla la planificación estratégica con incidencia territorial?
- ¿El apoderamiento social controla la lógica de la planificación del sistema de ciudades en todo el mundo?

La plusvalía (concepto: beneficio obtenido respecto un capital inicial, que mediante un mercadeo/proceso se transforma en el capital inicial más una plusvalía)

- ¿La obtención de plusvalías para el beneficio privado está legitimada por ley?
- ¿La obtención de plusvalías es una motivación de la planificación económica y social dirigida desde los Estados?
- ¿La obtención de plusvalías es un objetivo de las alianzas estratégicas de carácter internacional?
- ¿La obtención de plusvalías tiende a sobreexplotar los recursos naturales y las personas?

Competencia y monopolio (concepto: competencia como norma comercial y monopolio como ausencia de competencia)

- ¿La libre competencia está legitimada por ley?
- ¿Es posible mantener un modelo competitivo sin poner límites a la creación de monopolios?
- ¿En una situación monopolística se puede obtener el control de los beneficios deseados?
- ¿Los monopolios tienden a sobreexplotar los recursos naturales y las personas con el objetivo prioritario de la obtención de plusvalías?

La solución espacial (concepto: la expansión propia del sistema capitalista va acompañada de distintas soluciones espaciales, siendo de interés la planificación urbana y territorial)

- ¿El sistema legal es el resultado de un proceso histórico de competencia entre capitales, entendidos como poderes?
- ¿Las alianzas políticas y económicas tienden a reorganizarse para el control de la acumulación de riqueza?
- ¿Las desigualdades creadas son un reflejo de la ética dominante, que representa un mundo a su medida?
- ¿Se puede mejorar el mundo que hemos creado y que se tiende a imponer?

El capital (concepto: capital como desigual relación de poderes)

- ¿La desigualdad social, urbana y territorial es el resultado de un proceso histórico de competencia entre capitales, entendidos como poderes?
- ¿El sistema político se encuentra supeditado a las leyes que rigen el mercado mundial?
- ¿La planificación estratégica y territorial se encuentra supeditada a las leyes que rigen el mercado mundial?
- ¿El urbanismo se encuentra supeditado a la lógica de la obtención de plusvalías propia del sistema capitalista, y ésta no goza del control social?

Hipótesis de investigación (contrastes críticos para el análisis metodológico en los ámbitos de la ley, la negociación y la planificación)

Ley urbanística

- ¿El urbanismo regula y ordena la generación de plusvalías fomentando de la acumulación desigual del capital?
- ¿El urbanismo tiene por objetivo el justo reparto de la plusvalía derivada de la acción urbanizadora, beneficiando a todos por igual?

Negociación urbanística

- ¿El urbanismo es un espacio de negociación que fomenta la acumulación desigual del capital?
- ¿El urbanismo tiene por objetivo promover un debate justo donde los intereses confluyentes en la acción urbanizadora se resuelvan por mutuo acuerdo y nadie salga perjudicado?

Planificación urbanística

- ¿El urbanismo planifica beneficios y crea perjuicios fomentando la acumulación desigual del capital?
- ¿El urbanismo tiene por objetivo eliminar las desigualdades urbanas y territoriales, observables a escala planetaria?